DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13989

Šiauliai Memorial Book

Pinḳas Shavli

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Pinkas Shavli : yoman mi-geto Lita'i, 1941-1944 / me-et Eli'ezer Yerushalmi.
IMPRINT	880-03 Yerushalayim : Mosad Byalik : Yad va-shem, [1958]
DESCRIPT	420 p., [4] p. of plates : ill. ; 22 cm.
SUBJECT	Jews -- Lithuania -- Šiauliai.
	Šiauliai (Lithuania) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Lithuania -- Šiauliai.
ADD'L NAME	Yerushalmi, Eliezer, 1900-1962.
ADD'L TITLE	Pinkas Shavli : a diary from a Lithuanian ghetto, 1941-1944

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

פנקס שאבְלי

יומן מגיטו ליטאי

[1944—1941]

מאת

אליעזר ירושלמי

מוסד ביאליק ו״יד ושם׳ · ירושלים תשי״ח

PINKAS SHAVLI

A DIARY FROM A LITHUANIAN GHETTO

[1941–1944]

by ELIEZER YERUSHALMI

נדפס בדפוס ג׳רוסלם פוסט, ירושלים

Printed in Israel, 1958

תוכן העניינים

פתח דבר

עם ספרו של הד״ר אליעזר ירושלמי ׳פנקס שאבלי׳, פרוטוקולים ורשימות משאבלי משנות 1941—1945, אנו פותחים סדרה של פרסומי מקורות מימי השואה. בחרנו בספר זה להיות ראשון, מפני שכמה בחינות הוא אופייני לספרות המקורות של תקופת השואה והבעיות הקשורות בה. הקו המשותף לכל המקורות על תקופת השואה הוא, דומני, בזה, שהאבחנה הרגילה בין סוגי המקורות — בין מקורות שהם ׳שרידים׳ מאותה עובדה היסטורית שעליה הם מעידים ובין מקורות שהם רק מוסרים לנו את השתקפותה של העובדה ההיסטורית, של התרשמות בני הדור ממנה — אין כוחה יפה כל־כך לגבי העדויות של הניצולים מתקופת השואה. כל אחת מן העדויות האלה היא במידה ידועה שריד מוחשי של ׳העובדה ההיסטורית׳ שעליה הוא בא להעיד.

אמנם, יסוד ׳ההתרשמות׳ בעדותם של אנשים, שכל חייהם בתקופת אימים זו הם מאבק בלתי פוסק עם הרצח וההשמדה האורבים להם מכל עבר ופינה, מוכרח להיות עצום. אבל ׳התרשמות׳ בלתי אמצעית זו היא ה׳שריד׳ המהותי והעצמי של התקופה הזאת בכללה ושל כל יום ויום שבה. —

ברם, משום כך דווקא חשובה האבחנה במקורות לפי הזמן שבו נכתבו. עדות שנכתבה או שנרשמה אחרי תקופת השואה, במידה שיש בה התרשמות מוכרחים להיות בה יסודות של ההתרשמות הכללית מתקופת השואה, מן השקע שנתגבש בלבבות אחריה והצטרף אורגנית להתרשמות הקודמת. מה שאין כן ברשימות שנרשמו בעצם המאורעות ובמקומן. יסוד ה׳התרשמות׳ שבהן אינו כללי, והוא חלק עצמי, ׳שריד׳ ממש של הימים ההם. — והנה אף־על־פי שמן הידועות הוא, שאנשים רבים ׳סיכנו את חייהם, שמו יום יום את נפשם בכף למען שמור לדור אחרון ולמסור לאחים את אשר עבר עליהם׳; — אף על פי שהרגשת ׳הצורך להשאיר דבר לדורות הבאים — אם לא מסמכים, הרי לכל הפחות פירו־רים ושרידים׳, ׳בשביל הארכיון של הכאב היהודי׳ — היתה נחלת הרבים, נחל־תם של ההמונים, הרי למעשה לא נשמרו רבים מן ה׳מסמכים ומ׳פירוריהם׳, ומשום כך חשיבות מיוחדת ל׳פנקס שאבלי׳ של הד״ר ירושלמי. בעצם חיבורו

ובהתאמצותנו לשמור עליו ולקיימו — בא לידי ביטוי רצון הציבור היהודי לספר לדור אחרון את אשר עבר עליו בימים אלה. הפרוטוקולים של מועצת היהודים, הרשימות של יום יום — מכניסים אותנו ישירות אל כל ה׳אקלים׳ של השואה; ומכניסים אותנו במידה כזאת, שכל ׳התרשמות׳ וזכרונות, כל עדויות ומסורת של הימים הבאים אין ביכולתם לעשות זאת. —

וזאת דווקא הודות לפרטים המרובים, למקרי יום יום, לשמות אנשים ונשים, זקנים וטף, בני ערים ועיירות שנאבקים בלי הרף על חייהם עם מלאכיו המרובים של המוות. — ב׳אקלים׳ זה מופיעים לפניך בכל דמותם בני עמנו לכל שכבותיהם, מעמדיהם וגיליהם: רבנים ובעלי בתים, תלמידי חכמים ופשוטי עם ו׳נחותי דרגא׳, אומנים ופועלים, זקנים וצעירים, גברים ונשים, נערים וטף. ׳פנקס שאבלי׳ מכניס אותך לתוך־תוכם; אתה חי את חייהם, ואתה נושם את אוירם. ואתה חש גם את אימת עולם הרוצחים: לעמיהם, לסוגיהם ולמיניהם. גרמנים, ליטאים ולאטבים; מתכננים ומפקדים, מבצעים ומתעללים. — ואף המסייעים להם: משכילים ואיכרים, שופטים ורופאים, שוטרים ושומרים, גברים ונשים. — אתה חש בכל ׳רוח הזלעפות׳ של ׳אקלים הרצח׳. — בזה הוא ערכו הכללי של ׳פנקס שאבלי׳, נוסף על חשיבותו לקורות חורבנה של יהדות ליטא, וקהילת שאבלי וקהילות אחרות על ידה בפרט.

בטוחני, כי פרסומם של ספרי מקורות אלה יש בו לסייע רבות לחקר השואה על כל כיווניה.

ב. דינור

עִם הספר

היומן שכתב אותו הד״ר אליעזר ירושלמי בשבתו בגיטו שאבלי, נמצא במקורו עד היום בברית־המועצות. במבוא יספר המחבר עצמו על פרטי הגלגולים של יומנו, אך מן הראוי לתאר כאן בקצרה את החומר הנמצא תחת ידינו, ששימש יסוד למהדורה זו.

המחבר מסר לנו תצלומי העמודים מ־1 ועד 953 (תתקנג), אלא שבפרטם אתה מוצא 797 עמודים בלבד, וזה סדרם: 1 — תפה (מעמוד 342 ואילך התחיל המחבר להשתמש באותיות למספרי העמודים), תרכג—תרפה, תשד—תתקנג. המספר שסז לא נמנה, בטעות. וגם ההפסקות הגדולות אין בהם משום חסרון בתוכן, וסיבת הדילוגים לא נתבררה לנו. היומן נכתב חוברות־חוברות, ואם תצלומי העטיפות שבידינו שלמים, הרי שש מחברות ליומן, שונות זו מזו בהיקפן: מחברת 1 : 121 עמודים (1—121); 2 : 130 עמודים (122—251); 3 : 125 עמודים (252—337); 4 : 147 עמודים (338—תפה); 5 : 173 עמודים (תרכז—תשצו); 6 : 156 עמודים (תשצז—תתקנג). פרטי החלוקה שבין המחברות אינם מוכחים תמיד, אך קרובים לוודאי. תבנית המחברות אחידה, 15×21 ס״מ, אלא שבמחברת הרביעית, שבה נייר משבצות, נכתבו השורות לרוחבה, לעומת המחברות האחרות, בנות 14 שורות בכל עמוד לאורכו.

לשון היומן — יידיש, בניב הליטאי, ומסמכים גרמניים (מכתבים, מאמרים) או מסמכים המכוונים לגרמנים (כגון הדו״ח של ה׳יודנראט׳ בקובנה) הועתקו על־פי־רוב בתעתיק, גרמנית באותיות עבריות. כמאת העמודים האחרונים של היומן (מעמוד תתנא ועד לסוף) כתובים במקורם עברית, ולא ראינו רשות לעצמנו לשנות בסגנונם כמלוא־הנימה; לא תיקננו אלא כתיב ופליטות־קולמוס גלויות.

אחר שיקול־דעת מרובה החלטנו להסתפק בהבאת ראשי־תיבות שמותיהם של יהודים, הנזכרים ביומן לגנאי, ולפרקים בביטויים חריפים מאד. בכך שמרנו על הדרך שהתחיל ללכת בה המחבר עצמו, שבמקומות רבים לא כתב אלא ראשי־תיבות. הקוראים לא יפסידו על־ידי־כך, והחוקרים — אם יהיו צריכים לידיעת השמות במדוקדק — יוכלו לעיין בגוף התצלומים שבארכיון ׳יד ושם׳.

רבים העמודים שבאו בהם הוספות ותיקונים בשוליים ובין השורות; שורות שלמות אף נמחקו. בכל מקום צויינו ההוספות על־ידי אריחיים, והערה בצידן. שיכחות קלות בגוף הדברים הושלמו באריחיים — ללא הערה.

תרגום היומן הושווה מלה במלה אל המקור ונבדק בקפדנות. ההערות רובן משל המחבר ומיעוטן משל המערכת, אלא שעל כולן סמך המחבר את ידיו.

תודת המערכת נתונה לגב׳ שרה בנימיני (שהיא עצמה מניצולי שואת ליטא) שעסקה בבדיקת התרגום, ולמר יחזקאל עציון (לשעבר הולצברג), מיוצאי ליטא, שאגב ההגהה העמיד דברים הרבה על תיקונם. מטעם המערכת עסקו בהכשרת כתב־היד לדפוס שאול אֵש ויעקב שלהב.

מערכת ׳יד ושם׳

לזכר

אמי ריבה ואחותי ליבה היקרות,

שהוצאו בחנוכה תש"ג

ממחנה וולקוביסק לטרבלינקה, הי"ד

ולזכר

בני מרדכי ז"ל

שניצל ממחנה הילדים בפולאנגן ומגיטו שאבלי

זכה לעלות למולדת ונפל על משמרתו בקורס קצינים,

ביום ג' במרחשוון תשט"ו

מבוא

כתיבת היומן ותולדותיו

התחלתי בכתיבת יומן ובאיסוף מיסמכים מיד עם פלישת הגרמנים לשאבלי והמשכתי בכך גם לאחר שנכנסנו לגיטו ביום 4 בספטמבר 1941. רשמתי ביומן את המאורעות החשובים, רשמים קצרים ופקודות חשובות. בית־הדפוס הממשלתי היה סמוך לביתי ועדיין עבדו בו פועלים יהודיים. הללו הביאו אלי העתקי פקודות של השלטונות הגרמניים והליטאיים וגליונות העיתון 'טֶבִינֶה' של הפאשיסטים הליטאיים.

ביום 18 בספטמבר 1941 עברתי עם משפחתי לכפר לעבוד אצל איכר כפועל, ולפי פקודה הוחזרנו לגיטו ביום 24 בח"ז. בחזירתנו אבדו כל חפצינו [1] ובכללם היומן והמיסמכים שאספתי. משחזרתי לגיטו חידשתי את פעולתי ונסתייעתי ביהודים שעבדו במוסדות הרשמיים בשריפת מיסמכים על השמדת היהודים. גם אני בעצמי עסקתי במלאכה זאת והיצלתי מן השריפה כמה מיסמכים חשובים. באותו זמן התחילו לבוא אל הגיטו פליטי ההרג מן העיירות הסמוכות לשאבלי. הייתי מתייחד עמהם ורושם מפיהם את תיאוריהם על המאורעות במקומותיהם.

ביום 23 בנובמבר 1941 הוזמנו ד"ר אהרן פיק [2] ז"ל, אהרן פראנק ז"ל ואני לישיבת הנציגות, ושם הוחלט לרשום את המאורעות החשובים שבשאבלי והסביבה [3]. אהרן פראנק קיבל על עצמו לרשום את המאורעות בעברית, ואני — ביידיש. ד"ר פיק הודיע, שכבר התחיל בכתיבת זכרונות פרטיים וימשיך בדרך זאת. ברם, אהרן פראנק הפסיק ברישום המאורעות מחמת מחסורו ורוב עבודה. ד"ר פיק המשיך בכתיבת זכרונותיו. עסקתי בכתיבה ובגביית העדויות בשעות המאוחרות שבלילה, כדי לא לעורר סקרנות האנשים, שלא יגיע הדבר לאוזני הגרמנים. אף־על־פי־כן סייעו רבים בידי, ובהם מנדל לייבוביץ' ז"ל, יו"ר ה'יודנראט', וחברי הנציגות אהרן כ"ץ וברל קארטון זכרונם לברכה. הם היו

1. עיין ביומן עמ' 43.
2. היה רנטגנולוג בבית־החולים העירוני.
3. עיין ביומן בתאריך 23 בנובמבר 1941, עמ' 44.

מוסרים לי מיסמכים (מובן, לא כל אלה שהיו בידיהם) ומכוונים אלי את פליטי ההרג לגביית עדות באחד מחדרי הנציגות. אחר־כך הושיטו לי עזרה גם יוסף לייבוביץ׳ (הוא י׳ לביא, מהנדס ב׳סולל בונה׳), שמואל כ״ץ, מי שהיה מנהל המחסן בבית־החרושת, ומשום כך אחד מן המקורבים לרשות הליטאית וגם הגרמנית, וחיים צ׳רניאווסקי, מנהל משרד העבודה שבגיטו. נהגתי להראות את רשימותי לדוד גֶץ ז״ל, מי שהיה שופט מחוזי ואחר־כך יושב־ראש בית־הדין בגיטו, ולחברו בבית־הדין מנחם רובינשטיין, ייבדל ממנו לחיים (הוא מ׳ ראובני, רמת־גן). הללו שימשו לי כיועצים וכבוחנים אובייקטיביים. תלמידי היו מביאים לי מיסמכים ככל שנזדמנו לידיהם, אם גם לא ידעו בדיוק מהי מטרת האיסוף.

עבודתי היתה פרטית לגמרי עד אוקטובר 1942, אף־על־פי שנסתייעתי באנשי ציבור. בראשית אוקטובר 1942 הציע לי אהרן כ״ץ ז״ל, מי שהיה המזכיר הכללי ואח״כ חבר ה׳יודנראט׳, לשמש בתפקיד מזכיר טכני בנציגות, כדי שלא יהיה לי שום מגע ומשא עם הגרמנים או הליטאים. אהרן כ״ץ חשש שמא אפול בידי הרשות, כפי שכבר קרה פעם אחת[4], ורשימותי החשובות תרדנה לטימיון. הצעות דומות כבר הובאו לפני על־ידי אהרן כ״ץ ז״ל קודם לכן, אך אני היססתי לשתף פעולה עם הנציגות והעדפתי לעבוד בשדה התעופה בעבודות פרך ובסנד־לרות. ברם, באו ימים שהסתעפה עבודתי ואי־אפשר היה להמשיך בה בשעות המאוחרות שבלילה. חסות הנציגות נתנה לי את האפשרות להמשיך בעבודת הארכיון שלי בכל התנופה. התייעצתי עם דוד גץ, אהרן פראנק, זכרונם לברכה, ועם מנחם רובינשטיין (ראובני), ייבדל לחיים, ועל־פי עצתם קיבלתי את התפ־קיד. כאמור, היה תפקידי טכני בלבד. הוטל עלי בעיקר לערוך את הפרוטוקולים של הנציגות ואת המיסמכים שברשותה וכן היה עלי לעסוק בעבודה סוציאלית ובחינוך. לא היה לי כל קשר עם הרשות, אף לא רישיון יציאה מן הגיטו, כפי שקיבלו עובדי ה׳יודנראט׳ האחרים. אדרבה, הנציגות שקדה על כך שהגרמנים לא יידעו על קיומי. לאחר שקיבלתי את התפקיד בנציגות, נתרחבה עבודתי. קיבלתי לעריכה את כל הפרוטוקולים של הנציגות והמינהלה מראשית היווסדם. השתתפתי בכל הישיבות הסודיות בתור מזכיר (בלא זכות הצבעה) ומשום־כך ידעתי הרבה סודות. בעזרת הנציגות השגתי מיסמכים חדשים רבים, כגון הדוח״ות של הנציגות בקובנה, שנשלחו לקומיסאר הגיטו מילר ומיסמכים אחרים מלשכת ה׳גֶביטסקומיסאר׳ והס״ד[5].

רשימותי לא נקראו על־ידי חברי הנציגות ולא היו נתונות להשפעתם. לא סמכתי רק על ידיעותיהם, אלא בדקתי אותן גם לפי מקורות אחרים. משום־כך

4. עיין ביומן בתאריך 9 במארס 1942 (עמוד 66), בהערה 2.
5. Sicherheitsdienst—S.D., ׳שירות הביטחון׳ — המשטרה החשאית של הס״ס.

ימצא הקורא לעתים הערות ביקורת על ידיעות שנכתבו קודם לכן. השפעה רבה נודעה ליומן על מעשי הנציגות והמינהלה. חבריהם ראו עצמם כעומדים בפני משפט ההיסטוריה ושקלו היטב כל מעשה ומעשה. עם זה לא נרתעו מליטול על עצמם את כל כובד האחריות למעשים קשים (כגון הפלות והמתת נולדים), שנכפו עליהם בשעתם והרשו לי לרשמם בפרוטוקול מפורט.

בקיץ 1943 החמירה השגחת הגרמנים על הגיטו ולפי דברי מ׳ לייבוביץ׳ ואהרן כ״ץ התחילו להתחקות על עקבותי ומתעניינים אם אין מישהו כותב כרוניקה בגיטו. נראה, שגונב אליהם דבר־מה על אודות עבודתי. פעם אחת נשלחתי לעבודת ניקיון בבית ה׳גביטסקומיסאר׳ ונפגשתי שם עם בויאֶר, מזכיר המפלגה הנאצית. הלה האיר לי פנים, כיבדני ביי״ש ובכריך וניסה לחקרני בשיחה ׳ידידותית׳, אם יש בגיטו אדם הכותב כרוניקה. העמדתי פני תם, שאינו יודע במה מדובר, עד שהרפה ממני.

מצב זה המריצני לסכם את כל עבודתי עד אותו זמן. לשם כך קיבלתי גם דוח״ות ממצים משתי המינהלות שבגיטו (ברובעים קאווקאז וטראקו), ממשרדי העבודה, מבית־החולים ומן המרפאות, מן הקואופראטיבים, מעובדי החינוך, מאהרן שלמהביץ ז״ל, עובד העזרה הסוציאלית, ומכל המחנות. כן החלטתי להכין טופס נוסף של היומן על־ידי העתקתו. מלאכת ההעתקה נעשתה על־ידי המורה ישראל זילברשטיין ז״ל ותיבדל ממנו לחיים בת אחות אשתו פנינה לויתן (עתה בת״א). באותו זמן התחלתי לציין את העמודים ואת התאריכים באותיות עבריות.

לאחר שהוצאו חברי הנציגות ב׳ קארטון ואהרן כ״ץ, זכרונם לברכה, באקציה נגד הילדים, הנכים והזקנים בימים 4—5 בנובמבר 1943, פוזרה הנציגות. עדיין נשאר מנדל לייבוביץ זכרונו לברכה, ראש המחנה המרכזי [6], מבחינה רשמית, אך למעשה עבר כבר כל השלטון למומר גיאורג פאריזר. לא היה אפוא כל טעם להמשיך בעבודתי בתנאים אלה. משום כך עברתי ביום אחד בדצמבר 1943 למחנה אב״א [7] וחזרתי לעבוד בסנדלרות. ובכל זאת המשכתי במלאכת־הכתיבה והאיסוף. עדיין קיבלתי את עזרתם של חיים צ׳רניאווסקי ז״ל, מ׳ לייבוביץ ז״ל, וייבדלו לחיים — שמואל כ״ץ ויוסף לייבוביץ (לביא), שעמדו בראש המחתרת. הפקדתי בידיהם את רשימותי עם הפרוטוקולים והמיסמכים והם החזיקום במחסן הגיטו והעלימום מעיני גיאורג פאריזר. כן קיבלו ממנו כל חומר חדש מעובד וגם סייעו בידי לבוא אל הגיטו כפעם בפעם כדי לגבות

6. כך נקרא גיטו שאבלי מאז אורגנו אנשיו במחנות בסוף ספטמבר 1943.
7. ABA, עיין עמ׳ 324.

עדויות (כגון עדותו של שבתיל הפליט ממחנות אסטוניה[8] או עדותו של מאכס קוריצקי[9]).

בימי האחרונים במחנה נאלצתי לכתוב את היומן בעברית, כדי שאנשי צריפי יחשבו שעבודתי היא ספרותית גרידא. אף־על־פי־כן הרגישו רבים בטיב עבודתי והביעו את משאלתם שרשימותי תצאנה לאור. לפני חיסול הגיטו באתי בדברים עם אנשי המחתרת יוסף לייבוביץ (לביא) ושמואל כ״ץ והחלטנו להעבירם אל מחוץ לגיטו. ברם, לא היה סיפק בידם לעשות את הדבר ולכן הכניסו את כל החומר בשני ארגזי פח והטמינו אותם בשני מקומות. ב־15 ביולי 1944 הראה לי יוסף לייבוביץ את המקומות, אבל באותה שעה שלח גם תרשים בציון המקומות לקומוניסט אחד, כנראה מהנדס, שלא יאבד החומר אם לא יישאר אדם מן הגיטו. לאחר השחרור הוציא הקומוניסט את הארגזים ומסרם למפלגה הקו־מוניסטית. בארגזים היו כשלוש מאות פרוטוקולים, כמה עשרות דוחו״ת של מוסדות הגיטו, כשישים עדויות, כאלפיים וחמש מאות מיסמכים אחרים ויומני לפרק־הזמן 22 ביוני 1941—9 ביולי 1944.

לאחר השחרור שהתה בליטא ועדה רוסית לחקירת מעשי הזוועה של הגרמנים. הוועדה התעניינה בי, גילתה את הארכיון והעבירתו למחלקה המדינית של הצבא האדום. מחלקה זו העבירה את החומר לוועד האנטיפאשיסטי במוסקבה שבראשו עמד איליה ארנבורג. החלפתי מכתבים עם איליה ארנבורג ושלחתי לו כמה מן החקירות החדשות שלי, שערכתי בין פליטי מחנות אסטוניה, פליטי היערות של רוסיה הלבנה, ילדי בית הילדים שניהלתי בווילנה ועוד. מתוך מכתבי ארנבורג ניכר שהשלטון הסובייטי היה מעוניין לפרסם ידיעות על מעשי הזוועה של הגרמנים, אבל יחד עם זה ביקש לטשטש את מעשיהם ושיתוף הפעולה של העמים הבאלטיים. א׳ ארנבורג ביקש ממני להדגיש במיוחד את עזרת העמים האלה ליהודים. מיסמכי לא היו לפי טעמם של השלטונות הסובייטיים, משום שהם מוכיחים את ההפך. אכן, נידון הארכיון לגניזה. ב׳אייניקייט׳ מיום 11 בפברואר 1945 נדפס מאמר על ארכיוני בשם ׳הכתובת הנכונה׳. נאמר שם בין השאר: ׳נמצא בשאבלי, במקום שהיה הגיטו, ארכיון של כתבים טמונים באדמה. תרשים מקום הארכיון נמסר לחבר המפלגה במחתרת...׳. המאמר מסתיים בדברים אלה: ׳בצאת אנשי שאבלי לדרכם האחרונה הפקידו את זכרונותיהם בידיה הנאמנות של המפלגה הקומוניסטית — הם ידעו את הכתובת׳.

במארס 1945 ביקרו בווילנה, מקום מגורי באותו זמן, הסופר היהודי הנודע פרץ מרקיש וחיסין, מנהל המשרד לשמירה על זכויות המחבר. חיסין נתן לי

8. עיין ביומן עמ׳ 355 ואילך. 9. עיין ביומן עמ׳ 369 ואילך.

אישור בכתב בדבר זכותי כמחבר היומן שנמצא בשאבלי והועבר למוסקבה. וזה לשונו:

המשרד הכללי בברית־המועצות לשמירה על זכויות המחבר.

מוסקבה, רחוב לאברושֶנסקי 17—19.

המספר: 153/10

25 במארס 1945

אישור

אישור זה ניתן לאזרח ירושלימסקי אליעזר בן יוסף (השם הספרותי ירושלמי) על כך, שלפי התעודות שהוגשו למשרד הכללי בברית־המועצות לשמירה על זכויות המחבר (עדותם של האזרחים מיסלביץ ה׳ ו׳, רובינשטיין מ׳ ס׳, לויתן פ׳ מ׳ וקליין ח׳ י׳, שאושרה ע״י נוטאריון) הוא המחבר של הכרוניקה השאבלאית שנמצאה בגיטו שאבלי ונמסרה למחלקה המדינית של צבא האיכרים והפועלים האדום בעיר שאבלי באוגוסט שנת 1944.

האזרח ירושלימסקי אליעזר בן יוסף נרשם כמחבר הכרוניקה הנזכרת.

מנהל המשרד
חיסין (חתימה)

[חותמת]

הוועד לענייני אמנות
על־יד המשרד לשמירה על זכויות המחבר

מנהל המחלקה המשפטית
גורודצקי (חתימה)

באפריל 1945 חזר ממוסקבה שמריה קאצ׳ארגינסקי ז״ל, מי שהיה מנהל המוזיאון היהודי בווילנה, ומסר לי שראה את כתבי בארכיון הוועד האנטי־פאשיסטי, אך אין הוועד עומד לפרסמם. הוא רמז לי, שאין הרשות מרוצה מהם.

לאחר שהעליתי על הכתב באיטליה (שם התגוררתי מנובמבר 1945 עד ספטמבר 1948) את ׳קיצור תולדות חורבן יהדות ליטא׳ מתוך הזיכרון, הודיע לי מר ק׳ שבתאי שתצלומי יומני המקורי נמצאים בנירנברג. נתברר שהתביעה הסובייטית הביאה את היומן כמוצג התביעה במשפט ראשי הנאצים שנערך בנירנברג. הדבר נודע לד״ר יעקב רובינזון (עתה יועץ משפטי במשלחת ישראל לאו״ם), שהיה יועצה המשפטי של התביעה האמריקאית. ד״ר רובינזון וד״ר יצחק סטוֹן, נציג הקונגרס היהודי העולמי, צילמו את היומן והכינו תצלומים בשני טפסים. על פעולתם זאת נתונה להם תודתי מעימקי הלב. טופס אחד נמצא ברשות הקונגרס היהודי העולמי, ואחד נמסר לידי ועל פיו נדפס ספר זה.

כאמור, יומן זה הוא מקצת החומר הרב שאספתי בימי עוניי בגיטו; כל השאר מונח במוסקבה כאבן שאין לה הופכין. שגרירותנו במוסקבה משתדלת לקבל את הארכיון. הריני מצפה ליום הגדול שאקבל את כל האוצר הזה ואוכל להשלים את מפעל חיי שנטלתי על עצמי בימי השואה.

הגיטו ומוסדותיו

גיטו שאבלי כלל שני רובעים מובדלים ביניהם על־ידי רחובות של תושבים אריים. רובע אחד נקרא ׳קאווקאז׳, על־שם הגבעה שעליה עמד והשתרע על שטח של כ־35 דונם. נדחסו כאלפיים ושמונה מאות יהודים לתוך חמש סימטאות של בתי עץ ישנים ורעועים. קודם לכן גרו שם כארבע מאות נפש מעניי העיר. רובע קאווקאז היה סמוך לבית הקברות היהודי מצדו האחד ולרחוב וילנה מצדו האחר. מצבו הגיאוגראפי הנוח של רובע קאווקאז נתן את האפשרות לתושביו לבוא במגע עם האוכלוסים הליטאיים. הגיטו השני נקרא ׳טראקו׳ על־שם הרחוב שהיה סמוך אליו ושטחו היה כ־15 דונם. רובע זה היה מנותק מן העיר ומסוגר כמעט לגמרי. הוא היה מוקף בתי החרושת (פרנקל, באטאס, וזמלין) וחוף האגם הגדול. משום כך חוסל תחילה רובע קאוואקז ותושביו הועברו לטראקו.

כבר בימים הראשונים לכיבוש הנאצי הוקמה נציגות מבין עסקני יהדות שאבלי. הנציגות נקראה ביידיש בשם ׳פאָרשטייערשאפט׳ או ׳פאָרשטאנד׳ במו־דעותיה, בפקודותיה וביומני. הגרמנים קראוה בשם ׳יודנראט׳ או ׳אלטסטנראט׳ [10].

חברי הנציגות נתמנו על־ידי הקפיטן סטאנקוס, הממונה על ענייני היהודים. מספר החברים היה חמישה והם : מנדל לייבוביץ׳, יו״ר הנציגות ; ברל קארטון, סגנו ; אהרן הלר ; פייבה רובינשטיין ; בר מנשה אברמוביץ׳. אברמוביץ׳ חלה ומת זמן קצר לאחר המינוי ובמקומו נתמנה אהרן כ״ץ, מי שהיה קודם לכן המזכיר הראשי של הנציגות.

מנדל לייבוביץ׳ ז״ל היה אחד האזרחים החשובים בעיר שאבלי ; היה סוחר אמיד המעורב עם הבריות, בני־ברית ושאינם בני־ברית. לייבוביץ׳ עמד בראש ארגון לוחמי החזית היהודיים. הוא נסתייע בקשריו עם הליטאים לטובת הגיטו ולא להצלת בני משפחתו, כמו שעשו אנשים פרטיים אחרים. הגן בעוז ובאומץ לב על אנשי הגיטו ולא חשש לומר את האמת אף לגרמנים. הוכיח את הליטאים לעתים קרובות ואף־על־פי־כן היה נכבד ומהימן בעיניהם.

ברל קארטון ז״ל היה איש עשיר, עסקן ציבורי ותיק וחבר העיריה במשך שנים רבות. אף הוא היה מעורב עם הליטאים והגן בתוקף על ענייני היהודים למרות חוליו הקשה ואסונו הגדול בהילקח ממנו בניו עם האסירים הראשונים.

אהרן הלר זכרונו לברכה, מי שהיה מנהל בנק הסוחרים ויושב־ראש הציונים הכלליים בשאבלי, טיפל בענייני הכספים של הגיטו.

פייבה רובינשטיין ז״ל היה תעשיין עשיר שבפרוץ המלחמה כבר הגיע

10. ׳מועצת היהודים׳ או ׳מועצת הזקנים׳.

לזקנה מופלגת (למעלה משמונים שנה) ואף־על־פי־כן היה זריז וער במשא ומתן. בסוף ימי הגיטו פרש מן הנציגות, אבל נשאר חבר בית־הדין בגיטו.

בֶר מנשה אברמוביץ׳ ז״ל היה יושב־ראש ׳המזרחי׳ בליטא והשתתף כציר בקונגרסים ציוניים רבים. אברמוביץ׳ עמד בראש הקהילה היהודית ׳עזרה׳ בתקופה שבין שתי המלחמות.

אהרן כ״ץ ז״ל היה הרוח החיה במינהל הפנימי והשקיע את כל מרצו בארגון העזרה הסוציאלית ומוסדות הגיטו. היה יוצא ונכנס אצל השלטונות הליטאיים והגרמניים יחד עם מ׳ לייבוֹביץ׳ ומגן על הגיטו בכל כשרונותיו המזהירים. הוא שכל את כל קרוביו בימי השואה הראשונים, נשאר ערירי וחי חיים עלובים. מטרתו בחייו היתה להשאיר אחריו שם טוב, אכן זכה לדבר בשלמותו.

כל הנציגים, פרט לאחד, מילאו את תפקידם באמונה, היו נקיי כפיים ולא מעלו בכספי הציבור. כמובן, היו להם כמה יתרונות בהשגת מצרכי האוכל בביטחון ובקלות והם קיבלו את מנותיהם מחוץ לתור. זכורני שחבר הנציגות א׳ הלר ובתו החולה כמעט גוועו ברעב עד שחבר המינהלה בורגין קבע להם ארוחת צהריים בבית־החולים. אמנם ייתכן שבין כמאה וחמישים פקידי המנגנון היו אחדים שמעלו בתפקידם או שלחו ידם ברכוש הציבור. כך, לדוגמה, היו עובדי הקואופראטיבים שבעים יותר מן האחרים וכן אמרו על אחד מעובדי משרד העבודה, שהוא מקבל שוחד תמורת מקומות עבודה נוחים יותר. ברם, מקרים כאלה היו מועטים וסמויים, על־כל־פנים לא נתגלו שערוריות והפקרות כל זמן שעמדה הנציגות בראש הגיטו.

ביצוע פעולות הנציגות נמסר לידי המינהלה (האדמיניסטראציה). זו ארגנה וניהלה את הגיטו ומוסדותיו למעשה. עליה הוטל להגשים את תכניות הנציגות ולבצע את החלטותיה. המינהלה כללה שישה חברים — שלושה ב׳טראקו׳ ושלושה ב׳קאווקאז׳. חברי המינהלה שב׳טראקו׳ היו: אייזיק קוֹלפֶניצקי, הפנקסן הראשי והממונה על תזונת הגיטו, זריז במקצועו וחרוץ בעבודתו; אהרן אברמסון, ניהל את בתי המלאכה שבגיטו ולא היה פעיל ביותר; שמואל בורגין, המוכשר שבהם, אדם בעל כושר המצאה, בעל מרץ ויוזמה למעלה מן הרגיל; ברם, יחד עם זה היה אדם מתנשא וצעקן, איש ריב ומדון לכל חברי המינהלה. אף־על־פי־כן סלחו לו על התנהגותו לעיתים קרובות ופנו אליו בכל עניין קשה ומסובך. בורגין היה ממונה על המשטרה, על בית־החולים ועל המחנות ובכל אלה עשה גדולות. חברי המינהלה שבקאווקאז היו: בר (ברליס) אברמוביץ׳ ז״ל ׳העסקן הציבורי׳, מי שהיה ציר בפרלמנט הליטאי ומנהל ענייני הקהילה ׳עזרה׳, וויץ ז״ל וגרשון בְרֶלוביץ זכרונו לברכה, שהיה הזריז שבחבריו בקאווקאז; הוא היה בעל ניסיון בענייני משק וחרוץ מאוד בעבודתו.

בכל אחד משני הרובעים היתה משטרה יהודית בת 16 איש. בראש משטרת קאווקאז עמד בתחילה אהרן פיין ז"ל, אדם ישר ואחראי. פיין שימש בתפקיד ראש המשטרה במשך כשנה, אולם לאחר שנוכח לדעת שאין התפקיד מתאים לו, התפטר והלך לעבוד עבודה פשוטה. במקומו בא זאנוויל גוֹץ וגם הוא שירת כשנה ופוטר ב'עוון' היוולד לו בן [11].

אפרים גֶנס, אחיו של ראש גיטו וילנה, התמיד בתפקידו יותר מכולם. בתחילה היה ראש משטרת טראקו ואח"כ ראש משטרת הגיטו כולה. אפרים גֶנס היה משכמו ומעלה גבוה מכולם, גדל בין ליטאים וחונך בגימנסיה ליטאית. הצטיין ברוח צבאית ובהיותו באוניברסיטה הצטרף לבית"ר. גנס השתדל לבצע את כל פקודות הנציגות והשלטונות הגרמניים בקפדנות. צייתנותו הגיעה לידי כך, שבשעה שנערכה אקציה נגד הילדים והזקנים, היה הוא הראשון שמסר במו ידיו את ילדתו הקטנה לידי הרצחנים. גנס התאכזר לכל אלה שנפלו בידיו, היכה, צעק וביייש את כל מי שנזקק לו, אף־על־פי־כן אוהב היה לדקלם על 'ההקרבה' העצמית של השוטר בגיטו.

תפקידם של השוטרים גרם, שלא היו חביבים על אנשי הגיטו. ברם הם לא הרעו לאנשים, כמו שעשו חבריהם בגיטאות אחרים, לא עשקום ולא מסרום לרשות. בשעת סכנה היו רצים מרחקים גדולים, באים למקומות העבודה ומזהירים את האנשים מפני הסכנה. השוטרים תיווכו בשער בין השומרים הליטאיים ובין אלה שנפלו בידיהם. בשעת הצורך עזרו לאנשים להכניס חפצים לגיטו ואף ליוו אותם אל הליטאים בעיר שהחזיקו את החפצים. מלאכה זאת נעשתה גם שלא על מנת לקבל פרס.

מקום חשוב נודע לבית־הדין שבגיטו, שנוסד עם הקמת הגיטו והתקיים עד ה'קסירקוט', עד סוף ספטמבר 1943. בית־הדין פעל רבות להשלטת סדר ושלום בגיטו. כוחו לא היה בכפייה ובעונשים — שבהם השתמש במידה מינימלית ולעיתים רחוקות — כי אם בהשפעתו המוסרית, כפי שנאמר בדו"ח שביומן [12], שנכתב על־ידי דוד גץ ז"ל ומנחם רובינשטיין (ראובני) ייבדל לחיים. חברי בית הדין היו אנשים ישרים ונכבדים ואנשי הגיטו נתנו בהם אמון. ראש בית הדין היה העורך־דין דוד גץ ז"ל, אדם ישר עד כדי קפדנות, וסגנו עורך־דין מאיר מיל ז"ל. חברי בית־הדין האחרים היו: אהרן פראנק ז"ל, פייבה רובינשטיין ז"ל (לאחר יציאתו מן הנציגות) וייבדל לחיים מנחם רובינשטין — בן תורה ומשכיל, החביב על כל מכיריו. לפני המלחמה היו ביתו וידו פתוחים לכל מפעל לאומי ותרבותי והוא בעצמו הקדיש זמן רב מזמנו לעניינים ציבוריים. כל מי

11. ראה הפרוטוקול של ישיבת הנציגות מ־24 במרס 1943, עמ' 188 ואילך.
12. עיין עמודים 163—165.

שהיה שרוי במחיצתו, הושפע מרוחו הטובה וממסירותו לאדם הנמצא במצוקה. רוחו הטובה ואהבתו לאדם לא אבדו אף בימים הקשים ביותר[13]. מנחם רובינ־שטיין גילה בבית־הדין היגיון וחריפות שכל, ירד לעומקו של כל דבר־משפט והשתדל ליישב כל סכסוך בדרכי שלום.

מן הראוי להזכיר את בית־הספר ומשטרת הילדים שאורגנו בגיטו. בית־הספר נוסד מייד עם הקמת הגיטו, אך הוא נסגר בדצמבר 1941 והמורים נתפזרו מחמת סכנה. אחדים מהם המשיכו לעסוק בהוראה פרטית בגיטו והנציגות העניקה להם חסות על־ידי העסקתם בעבודה קלה בגיטו. בסוף אפריל 1943 נפתח בית־הספר מחדש — אורגנו כתות בטראקו ובקאווקאז והלימודים הת־קיימו בצפיפות ובתנאים קשים. בטראקו למדו כמאה ילדים ובקוואקאז — כמאתיים וחמישים. המורים בטראקו היו: הדסה לוין מפליטות טלז', אברהם זק"ש מראדווילישקי, זכרונם לברכה, ואסתר ווייס, תיבדל לחיים. בקאווקאז הורו הבעל והאישה פורמן מטאבריג והגב' מאריאמפולסקי, זכרונה לברכה. ביום שישי היו המורות רוחצות את הילדים, גוזרות שערותיהם ומלבישות אותם לבנים נקיים. סייעה בידם הגב' ז'ילינסקי, שגם חילקה לילדים פרוסות לחם מרוחות בריבה. ביה"ס היה קיים עד חיסול הגיטו בקאווקאז.

בתקופת הביניים שבין דצמבר 1941 ואפריל 1943 אורגנו הילדים ב'משטרת ילדים', שבראשה עמדו אהרן פראנק ז"ל וכותב השורות האלה. תפקידם היה לשמור על הגינות וגני הפירות ולעבוד בהם. בחורף, כשלא היתה עבודה בגינות, היו הילדים משמשים שליחים במנגנון הגיטו. כפעם בפעם כונסו הילדים על־ידי מנהלי המשטרה הנ"ל ושמעו דברים על עניינים לאומיים, או הסברים בהיסטוריה ובכתבי הקודש. בערב לימדום אנשים דתיים תפילות וקיום מצוות.

תושבי הגיטו קיבלו את מנות המזון על־ידי שתי החנויות הקואופראטיביות ('הקואופראטיבים') בגיטו, שנוהלו על־ידי מיכאל גורון בקאווקאז ויעקב גרודזנסקי בטראקו. הקפיטן סטאנקוס, הממונה על ענייני היהודים, מסר לשניים אלה את המונופולין על תזונת הגיטו; משום כך ראו הללו את עצמם כאדונים גמורים על כל תזונת הגיטו — היו מקבלים את המזונות ומחלקים אותם לפי ראות עיניהם. לאחר שאורגן הגיטו על כל מוסדותיו, ביקשה הנציגות לקבל לידה את חלוקת המזונות. מיכאל גורון ציית מיד לפקודת הנציגות, אך גרודזנסקי עמד על זכות המונופולין שלו בהסתמכו על ידידותו וחסותו של סטאנקוס. בסופו־של־דבר עלה בידי הנציגות לקבל לרשותה את חנויות המזונות, אך שניים אלה נשארו מנהלי הקואופראטיבים. גורון היה איש ישר ואיש חברה, אך חברו עדיין

13. ראה, לדוגמה, בתאריך 14 במאי (עמ' 78).

ראה את הקואופראטיב כעסקו הפרטי וניהל עסקים אפלים על חשבונו של הגיטו.

אהרן כ״ץ ריכז את ענייני הקואופראטיבים בידיו ובעזרת אהרן קולפניצקי עשה את המוסד למקור של מזונות זולים לאנשי הגיטו והכנסה גדולה לנציגות. הנציגות היתה מקבלת רשיונות לקניית מזונות במרוכז לכל אנשי הגיטו, לפי הקיצוב של מחצית מנה 'ארית' לכל יהודי. ברישיון זה היתה הנציגות קונה את המצרכים בבתי ממכר ליטאיים — במאפיות ובקואופראטיבים הליטאיים. איש הנציגות היה קונה מיצרכים בכמות גדולה יותר מן הנקוב ברישיון ומשלם את מחיר המיצרכים הנוספים לפי השער הבלתי רשמי. ברם, המחירים הבלתי רשמיים בבתי הממכר הסיטונאיים היו נמוכים מאלה שבשוק השחור, כיוון שכאן כמעט שלא סיכן המוכר דבר [14]. המיצרכים האלה הוכנסו יחד עם מיצרכי המנה הרשמית בעגלות הנציגות, לאחר ששיחדו את השוטר הליטאי שבשער ב'חצי־בקבוק' וכד'. לעיתים העלים השוטר את עיניו מן העגלה לגמרי ולא דרש את הרישיון, ואז שימש הרישיון להכנסת המיצרכים הבלתי כשרים. המיצרכים הנוספים נמכרו על־ידי הנציגות במחיר גבוה במקצת מן המחיר הרשמי, כגון כיכר הלחם — בתשעים רובל. הרווחים שנצטברו ממכירות אלה שימשו לנציגות להגדלת המנה הרשמית של העובדים עבודה קשה ולחלוקת מזונות חינם לנזקקים, שבהם טיפל אהרן שלמהביץ' ז״ל.

ראויה לציון פעולת מחלקת הבנייה, שבראשה עמד יוסף לייבוביץ' (לביא). למרות הצפיפות הנוראה עדיין התגוללו אנשים רבים בגיטו בלי קורת־גג קבועה, לא היה מקום לנוספים — לפליטי ההרג מהעיירות שבסביבה. נוסף לכך לא היו כל חומרי בניין בגיטו וגם אי־אפשר היה להשיג כאלה. לשם קבלת חומרי־בניין דרוש היה רישיון מיוחד מה'גביטסקומיסאר' (ולפעמים גם מה־'גנראלקומיסאר') — ובכל זאת התחכמה המחלקה, התקשרה עם אנשי בית־החרושת ועם כמה ליטאים בעלי יכולת וקיבלה מהם חומרים. באלה בנתה עליות־גג ומרתפים והגדילה באופן זה את שטח המגורים במחצית.

הנציגות סיפקה לאנשי הגיטו גם עצים להסקה. להלכה היו אנשי הגיטו חייבים לחטוב בעצמם את העצים ביערות הממשלתיים. ברם, לא תמיד ניתן הדבר לביצוע באשר כל האנשים עבדו במפעלי הגרמנים. משום כך שכרה הנציגות עובדים ליטאיים לחטיבת העצים בשכר גבוה. כן היתה שוכרת בתשלומים גבוהים ובשוחד משאיות מן החברה לתחבורה צבאית 'שטראלו' ומכניסה בהן את העצים לגיטו. גם העצים נמכרו על־ידי הנציגות ברווח ידוע.

אחד מפקידי הקואופראטיבים בגיטו טראקו, משה דוידוביץ' ז״ל (לפנים מנהל

14. לדוגמה, הנציגות קנתה כיכר לחם במשקל שלושה ק״ג בשישים רובל כשבשוק השחור היה מחירו 200—250 רובל.

בית־החרושת 'גלוֹקוֹזה'), ראוי לציון מיוחד. הוא היה אדם טוב־לב וישר, אהוב על הכול ובמיוחד על העניים והרעבים. דוידוביץ' עבד בקואופראטיב באמונה ובשעת חלוקת המנות השגיח על העובדים, שיחלקו ביושר ושלא ירבו בעצמות במנות העניים. הוא לא הרשה כל עוול וכל הפליה לטובה או לרעה. לאחר שעבר השלטון לידי גיאורג פאריזר, עזב את הקואופראטיב ועבר למחנה אב"א, כי לא היה יכול לראות את מעשי העוול שבקואופראטיב. דוידוביץ' היה שען מומחה ונוסף על עבודתו הרגילה במחנה אב"א עסק גם בשענות. הוא תיקן את שעוניהם של אנשי השלטון הגרמניים ובשכר זה השיג הנחות לאנשי המחנה.

משרד־העבודה שבגיטו ומקומות־העבודה

משרד העבודה שבגיטו [15] היה מסונף למשרד העבודה הגרמני הראשי שבמחוז. בראש המשרד שבגיטו עמד הליטאי איזֶליס, שמונה לתפקיד זה על־ידי משרד העבודה הגרמני. איזליס לא הזיק לענייני הגיטו, כי עבדו אצלו פקידים יהודיים שנזקק להם בכול, כי ידיעתו בלשון הגרמנית היתה רופפת. משרד העבודה שבגיטו כלל שני סניפים — בקאווקאז ובטראקו — ששיתפו פעולה ביניהם. משרד העבודה היה שנוא על האנשים, בדרך כלל, אבל השתדל לעשות עבודתו באמונה. עובדיו גם לא יכלו להזיק בהרבה, כי הרשימות למחנות הגדולים נערכו על־ידי הנציגות בעצמה והיא רק נסתייעה בידיעותיהם המקצועיות של ראשי המשרד.

בראש סניף המשרד בטראקו עמדו אבראשה סלֶזין וחיים צ'רניאווסקי, זכרונם לברכה. סלזין היה אדם ישר ובעל לב־טוב, שעזר לפעמים אף לאדם פשוט ועני, אולם כשרוחו היתה רעה עליו, צעק, חירף וגידף את כל מי שנזדמן לו. חברו היה שנוא על אנשי הגיטו, איש לא האמין להבטחתו ולא התרגש מחמת התרגזותו. חשבוהו ל'שחקן' ומעמיד פנים ומשום כך כינוהו בבוז 'מוריצל' — על־שם השחקן היידי מוריץ שווארץ. האנשים רינוּנו אחריו וגם הנציגות התייחסה אליו בחוסר אמון, אך אני לא מצאתי בו כל חטא ודופי.

בראש סניף המשרד בקאווקאז עמדו אפרים גץ ז"ל וייבדל ממנו לחיים ז'ילינסקי. אפרים גץ היה קשה ביחסו אל האנשים. ז'ילינסקי ניהל את כל העבודה והיה זריז וממולח, ידע לשאת ולתת בהצלחה עם הנציגות ועם הקהל למרות הטענות המרובות שטענו נגדו.

אנשי הגיטו היו יוצאים לעבודה בבתי המלאכה שבגיטו ושבעיר ולמקומות עבודה צבאיים — בבתי־חרושת ובשדה התעופה. אח"כ נלקחו הרבה אנשים גם

15. שמו הרשמי בגרמנית: Arbeitsamt Ghetto Nebenstelle.

לעבודת כפייה במיכרות הכבול. בעלי מקצוע מומחים — סנדלרים, חייטים, שענים, עובדים במלאכת עינבר וכימאים — עבדו בבתי המלאכה שהוקמו על־ידי העיריה בעיר, ברחוב וארפו. מקומות אלה היו נוחים וקל היה לקבל שם מזונות. הנציגות יסדה על־ידי העלמה ונצלאוסקייטה באותו רחוב וארפו בתי מלאכה לבגדי נשים, ללבנים, לכובעים ולחפצי נשים אחרים. בבתי־מלאכה אלה היו בעלות מקצוע מועטות בלבד וכל העובדות האחרות, כמאה במספר, הוסוו כמומחיות או שלמדו את המלאכה. הגב׳ ונצלאוסקייטה נהגה לשלם מס־הכנסה גבוה מכיסה, כדי להוכיח שפיריון העבודה גדול בבתי־המלאכה האלה. כדאי לציין שאישה יקרת־נפש זאת ואמה הזקנה הצילו כמה ילדים מן הגיטו, ביניהם היו בנו של מנחם רובינשטיין (ראובני) ובנותיו של יהודי מקובנה בשם חנה שמשפחתו נתגלגלה לשאבלי. כל מקומות העבודה האלה חוסלו במשך הזמן. ברם, גם בגיטו עצמו היו בתי־מלאכה שסיפקו את צורכי הגיטו וגם יצרו בשביל השוק החיצון — העיריה והצבא. הסנדלריה, המתפרה, המכבסה והמעבדה הכימית הוסיפו להתקיים כל זמן קיום הגיטו או המחנה ותוצרתם היתה מיועדת בעיקר לגיטו. בתי־המלאכה הגדולים לקרטונאז׳ ולמברשות לא היו קיימים אלא זמן־מה; תוצרתם היתה מיועדת לשוק החיצון והביאה לנציגות רווחים גדולים, שהשתמשו בהם לטובת המחנות והעובדים עבודה קשה ולכלכלת עניי הגיטו.

חשיבות מיוחדת נודעה לסנדלריה, שנוסף על דאגתה להספקת צורכי ההנעלה, גם זיכתה את הגיטו בהנחות מהנחות שונות מצד השלטון הגרמני. הגרמנים נזדקקו לסנדלרים לעתים קרובות ומשום כך עלה ערכם ומעמדם בגיטו. הסנדלרים הכינו בשביל הגרמנים ומקורביהם מגפיים ונעליים הדורות, כן הכינו להם כמתנות כריות אמנותיות משיירי עור מגוונים. בשכר זה הצליחו הסנדלרים לקבל מהם הנחות והענקות לאנשי הגיטו.

העבודה בביהח״ר לעיבוד עור ׳פרנקל׳ ובביהח״ר לנעליים ׳באטאס׳, בראשית ימי השואה, הצילה את קהילת שאבלי מגורל קהילות ליטא אחרות. בתי־חרושת אלה היו סמוכים לגיטו ועבדו בהם מאתיים עד חמש מאות פועלים יהודיים בממוצע. אמנם העבודה היתה קשה שם, אולם הפועלים היהודיים יכלו לבוא במגע עם הפועלים הליטאיים — לקנות מהם צורכי מזון ולמכור להם את שיירי הרכוש של הגיטו. על־יד בתי החרושת לעורות היה קיים זמן רב בית־המלאכה לעיבוד עורות כבשים. בבית מלאכה זה של דוידוב ז״ל עבדו כשלושים פועלים, רובם נשים, שהיו חופשים בתנועתם יותר מן האחרים. בית המלאכה היה מחוץ לגיטו במשך שנתיים ופועלי בית־החרושת היו יוצאים דרכו אל העיר.

העבודה בשדה־התעופה היתה הקשה והמפרכת ביותר ולא היו שם אפשרויות רבות להשיג מיצרכי מזון. הפועלים, כמאתיים בממוצע, היו צריכים ללכת מדי

יום ביומו מרחק של 12 ק"מ הלוך ושוב — אל שדה התעופה וחזרה הביתה. בקיץ 1943 הוגדל מספר הפועלים היהודיים ועם ה'קסירקוט' נכלאו שם כחמש מאות פועלים.

גם העבודה ב- O.T.[16] היתה קשה וגם שם לא היתה תמיד אפשרות להשיג מזונות. כל הפועלים, כמאה־מאתיים גברים, נאלצו ללכת קילומטרים רבים מדי יום ביומו. הם עבדו בסלילת כבישים ובהנחת קווי מסילות ברזל וכבלים.

ב- H.V.M.[17] עבדו כמאה וחמישים איש ואישה בפריקה ובטעינה במחסני הצבא. אמנם היתה העבודה קשה, אך העובדים קיבלו צלחת מרק לארוחת צהריים וגם אפשר היה להשיג משהו ממזונות המחסן. אף־על־פי־כן נכשלו כמה יהודים, נתפסו וקיפחו את חייהם.

בית־החרושת למוצרי בשר 'מייסטאס' ('מזון') נחשב למקום עבודה 'טוב'. עבדו שם כמה עשרות יהודים (אח"כ הגיע מספרם למאה ומעלה), הגברים — בפשיטת עורות והנשים — במריטת נוצות. העבודה היתה קשה, אבל הפועלים היו שבעים והנשים קיבלו אף כרעיים וראשי עופות[18].

גם בתחנת־הרכבת עבדו יהודים — הגברים בבתי המלאכה והנשים בניקוי הקרונות. מקום־עבודה זה היה קשה, אך 'מכניס', כיוון שהפועלים היהודיים באו שם במגע עם הפועלים הליטאיים.

מלבד מקומות העבודה האלה היו עוד כמה מקומות קטנים כגון: עבודת שירות ב'גביטסקומיסאריאט' ובמשטרת ס"ד ועוד.

השליטים הליטאיים

עם הכיבוש הגרמני שועבדו היהודים לעיריית שאבלי שבראשה עמד לינקביצ'יוס והוא מינה עליהם את הקפיטן סטאנקוס. שניים אלה תיכננו את עקירת היהודים משאבלי והעברתם לז'אגר, וכשלא הצליחו בכך, הקימו את הגיטו. הם שערכו את רשימת היהודים וקבעו מי לחיים ומי למוות. על־פי פקודתם הוצאו אלפים להורג בימי האקציה בספטמבר 1941. כשנוסד הגיטו היה סטאנקוס השליט עליו — הוא שאישר את הנציגות, את חברי המינהלה, את בית־הדין ואת הקואופראטיבים. בינואר 1942 נאסר סטאנקוס ובמקומו בא סגנו מוֹצקייטיס. גם מוצקייטיס לא האריך ימים בתפקידו ובמקומו בא פּוֹבילאס ראצ'יס, שהיה סוכן הגסטאפו. ברם,

16. O.T. ראשי־תיבות של Organisation Todt, ארגון עבודת הכפייה מטעם השלטונות הגרמנים בשטחי הכיבוש.
17. Hauptverpflegungsmagazin, 'מחסן האספקה הראשי'.
18. על העבודה וההווי בבתי־חרושת של מייסטאס השווה את 'מייסטאס ליד' של א' ציפקין (בגיטו קובנה) ב'לידער פון געטאָס און לאגערן', געזאמלט: ש' קאטשערגינסקי, ניו־יורק 1948.

כבר בזמנו של מוֹצקייטיס עברה השליטה על הגיטו לידי הגרמנים. לא היו אפוא סמכויות לראצ׳יס, אך הוא השתדל להזיק על־ידי הלשנות.

השמירה נשארה בידי המשטרה הליטאית גם בימים שהגיטו היה נתון להשגחת הגרמנים במישרין. ראש המשטרה בשאבלי היה גרֶבליוּנאס וסגנו שֶמֶטאס. לפי דברי חברי הנציגות לא הרעו הללו לגיטו, ברם, אנשי המשמר, שנקבעו על־ידי גרבליונאס, היו רשעים גמורים. משמר של שני שוטרים ליטאיים עמד על־יד כל רובע והיה מתחלף במשמר אחד כל שלוש־ארבע שעות. ראשי המשמרות היו בֶּלקשטיס ומארגיונאס. בלקשטיס, המכונה ׳דער פעלצעלע׳ על־שם הפרווה שנהג ללבוש, היה אורב לאנשי הגיטו יומם ולילה ותופס אותם במקומות שחשבום לבלתי מסוכנים. משהיה נופל יהודי בידיו, נטל ממנו כל מה שהיה ברשותו, סחט ממנו שוחד ולאחר מכן מסרו לידי הגסטאפו. תענוגו הגדול ביותר היה למסור יהודי להורג. מארגיונאס היה בתחילה פועל ב׳באטאס׳ — (לכן קראוהו ׳באטאסניק׳) ופעיל במפלגה הקומוניסטית. על־יד השער היה מתעלל בכל העוברים־ושבים ובודק גברים ונשים בצורה מחפירה. מארגיונאס עינה את האדם שנפל בידיו בעינויים המשפילים ביותר ויחד עם זה סחט שוחד עד כמה שיכול.

השוטר דומאשבקיס, שכונה ׳מטר ושמונים׳ בגלל קומתו הגבוהה, לא הגיע לדרגה גבוהה במשטרה, אבל גם הוא התעלל באנשים כשעמד על־ידי השער. הוא היה שמח שמחה גדולה, כשעלה בידו לתפוס יהודי ולמסרו לגסטאפו. דוֹמאשבקיס היה אורב לקרבנותיו בחצרות מאחורי השערים, מגיח פתאום כחיית טרף ומתחיל בבדיקות. אולם גם השוטרים האחרים לא היו טובים. השומרים הליטאיים במחנות הצטיינו ברעתם, אבל היה קל לשחדם ביי״ש.

כאן יש להזכיר לגנאי גם את ליובֶּרסקיס, מי שהיה פקיד מחלקת התרבות בזמן הסובייטים, וסיפאביצ׳יוס, מי שהיה רקטור המכון הגבוה למסחר. ליוברסקיס נתמנה על־ידי ראש העיר ליושב־ראש הוועדה הראשונה להעברת היהודים לגיטו והוא בעצמו שלח משפחות רבות להורג בהרשמה לפני האקציה, בימים 8—10 בספטמבר 1941, ובזמן מתן התעודות הצהובות. אחר־כך היה ממונה על חלוקת החלב לתושבי העיר והשתדל בכל יכולתו למנוע חלב מאנשי הגיטו בכלל. אחרי־כן נתמנה למנהל האספקה במחוז ועד כמה שהיה הדבר תלוי בו, קיצץ את מנות הגיטו שקיבל מן הגרמנים ונתן פחות מן הנקוב ברישיון.

השליטים הגרמניים

ליטא הכבושה נהפכה לחלק מן ה׳רייכסקומיסאריאט־אוסטלנד׳ (׳נציבות־הרייך ארץ המזרח׳) שמרכזה היה בריגה. ארץ המזרח היתה מחולקת ל׳שטחים

כלליים׳ [19] שבראשם עמד ׳גנראלקומיסאר׳ (נציב כללי). הושארו לליטא גבולותיה הקודמים והיא נתחלקה למחוזות [20], שבראשם הועמד ׳גביטס־קומיסאר׳ (נציב הנפה) [21].

׳גביטסקומיסאר׳ גווקה היה גם השליט העליון על הגיטו, אדם באמצע שנותיו, בעל קומה בינונית ופנים חסרי מבע. לפני עליית הנאצים היה גווקה ז׳אנדארם באחת העיירות שבמזרח פרוסיה. הוא היה חבר מסור במפלגה הנאצית מראשית היווסדה ולפיכך זכה לעלות למשרתו הרמה. גווקה קיים את פקודות הממונים עליו בדיוק ובאכזריות של טמטום. הוא שארגן את מעשי הטבח האכזריים במחוזו או נתן את הסכמתו לכך. לזכותו יש לציין שבשנת 1943 מנע את חיסול גיטו שאבלי בטענה, שאנשי הגיטו מביאים תועלת לצבא.

עוזרו הראשון של גווקה בהשמדת יהודים היה ה׳שטאבסלייטר׳ שרפּר; היה זה אדם אכזר, סאדיסט ושיכור והוא שניצח על השחיטות בז׳אגר, בפוניבז׳ ובטלז׳. במקומו של שרפּר בא אח״כ דווארט, שהופעתו בגיטו היתה מטילה פחד־מוות על כולם. היה אדם צעיר, שדיבורו בצעקה והילוכו — התרוצצות. לא שהה בשאבלי אלא זמן קצר ובמקומו בא ה׳פוליטישה לייטר׳ [22] בוב, שחונך על תורת המפלגה. בּוֹב היה נוכל ורמאי, ערום כנחש ומסוגל לכל דבר נבלה. מימיו לא התרגש והיה מדבר באירוניה ובעקיצות. בּוֹב היה הרוח הרעה בכנופיה הנאצית והראשון לכל דבר־פשע. הוא אשר השתדל בדבר סירוס כל אנשי הגיטו.

הממונה הישיר על הגיטו היה ראש משרד העבודה והוא העביד את כל אנשי הגיטו. ראש משרד־העבודה הראשון, שטרינגה, היה גרמני ממֶמל, שכל ימיו שיתף פעולה עם המבריחים היהודיים שעל גבול גרמניה ולכן היטיב לדעת יידיש והכיר את כל דרכי היהודים ומנהגיהם. שטרינגה ניצל את ידיעותיו אלה לסחיטת שוחד ושלמונים מן היהודים, כדי שיוכל לספק את תאוותו ולהיטותו לייי״ש.

בראשית 1942 הועבר שטרינגה לנהל את משרד העבודה בראדווילישקי ובמקומו נתמנה בשאבלי הד״ר גינטר, ראש המפלגה הנאצית במקום והמלומד שבחבריה. ד״ר גינטר קיבל מתנות מן הנציגות וגם נהנה מעבודת היהודים בקבלו את שכרם. חשבוהו ל׳גרמני טוב׳, אך למעשה היה נאמן לקו הכללי וביצע את כל מעשי הרשע כמו שעשו הגרמנים האחרים.

סגנו של גינטר היה שולץ — איש גבוה ורזה, בעל פנים חיוורים, המביעים רוע וטמטום, מצח קטן ופה רחב. שולץ ביצע את כל גזירות משרד העבודה,

19. Generalgebiete. 20. Kreisgebiete.
21. שמה של שאבלי, שהוא בליטאית: Šiauliai, נשתנה בפי הגרמנים ל־Schaulen ושמה של קובנה (בליטאית: Kaunas) בירת הארץ, ל־Kauen.
22. ׳קומיסאר־מדיני׳, תואר מתארי המפלגה הנאצית.

מסר את היהודים למפעלים הגרועים ביותר ושיתף פעולה עם המציקים. אולם יחד עם זה היה מקבל מתנות מן הנציגות, מבטיח הנחות ואינו מקיים.

מנהל המשק המחוזי, המהנדס שריוֶור, היה מן הגרועים שבכנופיה הנאצית. שתה לשכרה עם האכרים העשירים, קיבל מהם שוחד ושחררם ממסים ומארנונות. הוא קיבל מתנות גם מן הנציגות, אך לא חדל מלהרע לגיטו. שריוור היה המקטרג על הגיטו ומעולם לא 'השפיל' את עצמו 'לרדת' ולדבר עם נציגי היהודים.

איש מרושע היה גם שוואנט — מי שהיה ילד הפקר וגנב בעיר וילקובישקי שבליטא הדרומית. הצטרף למפלגה הנאצית והיה למרגל. בשעת הריפאטריאציה, בפברואר 1940, יצא לגרמניה יחד עם כל ה'פוֹלקסדויטשה'. לאחר הכיבוש חזר משם והיה לפקיד חשוב ב'גביטסקומיסאריאט' — הממונה על הדירות ועל הרכוש היהודי. גזל לעצמו רכוש יהודי רב ובזבזו בזלילה וסביאה, שהרי היה שיכור חולני. רדף יהודים בכל הזדמנות והשתתף בכל האקציות.

ראש הס"ד צ'ארני, היה מפיל פחדו על הגיטו, אדם בעל קומה בינונית ומבט חודר, הבקי בכל דברי־נוכלים ומנוסה בחיי בית סוהר. ד"ר צ'ארני ביצע את הרציחות ההמוניות של אסירי בית־הסוהר שהיו ברשותו. האסירים הוצאו במכונית הס"ד בליווי מכוניות גדולות עמוסות פאשיסטים ליטאיים מזוינים. האסירים הובלו אל בורות מוכנים בקוז'י או במקומות אחרים ונהרגו בירייה.

המלקה של הס"ד היה שניידר, איש מעורר זוועה. הוא היה גבוה ושמן, פנים חיוורים ומעוקמים, עיניו אפורות וחסרות ביטוי, מצחו קטן וסנטרו טורפני. שניידר היה מלקה ומענה את קרבנותיו במרתף הס"ד בלא התרגשות, באיטיות ובאדישות. כמה מקרבנותיו עונו על ידו עד מוות. שני עובדים אחרים בס"ד, שהיו עוסקים בעינויים — היפּ וקרֶל — היו גם הם מכים וממיתים.

ראש משרד הפיקוח על המחירים היה פאפּן. בתפקידו זה נלחם בספסרים וגם ביהודים שהכניסו לגיטו פרוסת לחם או מזון אחר.

לבסוף כדאי להזכיר את נשפי ה'ערב־חברותי' של הכנופיה הנאצית, שנערכו כפעם בפעם לרגל חג מפלגתי או לאומי. בנשפים אלה השתתפו כל החברים — החל ב'גביטסקומיסאר' וכלה באחרון המשרתים. הם פנו זה־אל־זה בלשון נוכח ושתו בצוותא כ'אחים'. המשתתפים היו משתכרים 'עד־דלא־ידעו' ועושים מעשי הוללות, זנות וזימה — בעלים לעיני נשותיהם ונשים לעיני בעליהן. לאחר מכן פרצו מריבות וקטטות, ה'אחים' היכו והלמו זה בזה. עקבות המכות ניכרו בהם במשך שבועות וחודשים. הנשפים האלה נערכו באולם הגימנסיה העברית לשעבר ולפי דברי מוטיל ברוידא, שהיה משרת שם, היה האולם מלא קיא וצואה לאחר נשף כזה.

[היומן]

[1941]

סיכום סבלנו בתקופת 27 ביוני — 23 בנובמבר 1941

עם כיבוש שאבלי על־ידי הצבא הגרמני, מייד למחרתו, ב־28 ביוני 41, התחילו לסחוב יהודים לכל מיני עבודות גופניות. היהודים שראו מראש למה הם צפויים מילאו בהכנעה אחר כל פקודות הגרמנים והפארטיזאנים הליטאיים. מספר הפארטיזאנים אשר עינו את היהודים בכל מקום שהשיגה ידם היה גדול מאוד מאוד — הם ממש הציפו את העיר. כל איכר תפר לשרוולו את סרט הפארטיזאנים הלבן והלך לסחוב יהודים לעבודה. בראש הפארטיזאנים עמדו בני האינטליגנציה הליטאית: מורים, תלמידים, פקידי דואר וכו׳. הסטודנטים של המכון השאבלאי הגבוה למסחר ומוריהם הצטיינו במיוחד בקנאותם הפארטיזאנית. מן המורים יש לציין את אלה: (1) יוצ׳יס, המורה ללשון הליטאית בבית־הספר התיכון היהודי שבשאבלי. (2) ליוטקוס, המורה לגיאוגראפיה בבית־הספר למסחר שבשאבלי. (3) פאוז׳ה, מורה לליטאית בבית־הספר המקצועי ואחר־כך עורך העיתון ׳טבינה׳ [1] בשאבלי הנודע לשמצה בהסתתו, וכן עוד רבים אחרים. התעמולה נגד יהודי העיר היתה מבעיתה, היא הגבירה את מצוקתם עד כדי כך שגורשו מחנויות המכולת, סולקו מן המדרכות והוכו מכות נמרצות. רק יהודים מעטים, האמיצים שבהם, על־פי־רוב נשים, היו מעיזים לצאת לרחוב.

ביום שני, 30 ביוני, וביום שלישי, 1 ביולי נערכו על־ידי הפארטיזאנים מאסרים המוניים בין היהודים, מלווים מעשי שוד רבים: קבוצות פארטיזאנים התנפלו כמו שודדים על בתיהם ואסרו כל מי שנפל בידיהם. ניצלו ממאסרים המוניים אלה רק אותם היהודים, שלא היו באותה שעה בבתיהם, או אלה, שבבתיהם כבר התגוררו גרמנים והללו הגנו על יהודיהם מפני הפארטיזאנים. כן ניצלו אותם היהודים שמכרים להם בין הפארטיזאנים. בסך־הכל נאסרו באותם שני הימים כאלף יהודים. על אודות עינוייהם של האסירים שגורלם יוודע רק לאחר המלחמה — ראה למטה. בשבת, 5 ביולי, חזרו הפארטיזאנים על שרשרת המאסרים. באותו יום נתפסו רבים מאלה שניצלו מהמאסרים הקודמים.

1. Tevyne (מולדת).

כמו־כן נערכו אז חיפושי בית יסודיים, כל החפצים יקרי הערך והבגדים נלקחו. הנאסרים, שמספרם הגיע אותו יום למאה, אנוסים היו לטלטל בעצמם את חפציהם השדודים אל בית המעצר. אבל הפעם קרה נס: על־יד בית המעצר עיכבו ז׳אנדארמי־שדה גרמניים את הפארטיזאנים הליטאיים המשתוללים, הלוחמים הקנאים לפאשיזם, לקחו מהם את הנשק, החזירו את הרכוש השדוד לאסירים ושילחו אותם לחופש. סיבת התנהגות זאת אינה ברורה. כנראה קצה נפשם של אנשי ה׳וורמאכט׳ במעשי השוד של הפארטיזאנים. המפקד הזהיר פעמים רבות את התושבים מפני שוד אך ללא הועיל, על־כן ציווה להפסיק את מאסרי ההפקרות ואסר את הלוחמים הקנאים, שביניהם היה גם מנהיג הפארטי־זאנים בכבודו ובעצמו. חלק רב ל׳טבינה׳ בהתפרצויות אלה, ההסתה שלו עברה כל גבול. ה׳טבינה׳ דרש להוציא את היהודים בשאבלי ולהעבירם למחנה. באותו זמן עלתה תכנית ז׳אגר: ב־1 ביולי, בערב, נקראו בר קארטוֹן ומנדל לייבוֹביץ אל הרוקח ווֹלפה. שניים אלה מצאו שם עוד יהודים אחרים. באספה זו נודע, כי יהודים אחדים נדרשים להופיע לפני הקפיטן סטאנקוס שהיה לאחר־מכן הממונה על ענייני היהודים. המדובר היה בהעברת היהודים משאבלי לעיירה ז׳אגר שעל־יד הגבול הלאטבי. על אודות תכנית זאת כבר היו ידיעות ומאמרים בעיתון ׳טבינה׳. בר קארטוֹן ומנדל לייבוֹביץ׳ היו נועזים למדי והסכימו ללכת אל סטאנקוס. אצל הלה הם פגשו את מר וידוצ׳ינסקי, שאותו ציין סטאנקוס כנציג יהודי. סטאנקוס הציע לנציגי היהודים לנסוע אתו לראות את ז׳אגר. כן הציע לקחת אתם לנסיעה זאת את ה׳נציג׳ היהודי וידוצ׳ינסקי, אשר כמעט הסכים להצעה. בר קארטוֹן רגז על חוסר־אחריות זה מצד וידוצ׳ינסקי, התנפל עליו במקלו ואמר בפניו לסטאנקוס, שאיש לא בחר בוידוצ׳ינסקי כנציג. קארטון ולייבוֹביץ ביקשו מאת סטאנקוס לתת ליהודים להתייעץ תחילה בינם לבין עצמם ואחר־כך יודיעו לו את רצון העדה היהודית. ׳אולם אני באופן אישי׳ — אמר ב׳ קארטון לסטאנקוס — ׳מעדיף שתוציאנו להורג פה בשוק אם רצונך להשמידנו׳. אחר הדברים האלה נערכו ישיבות אחדות של אישים יהודים נבחרים, ובהם העו״ד גץ, הרוקח ווֹלפה, העו״ד אברמוביץ, מ׳ לייבוֹביץ, ב׳ קארטוֹן, ד״ר בורשטיין ואחרים. בהתייעצויות אלה הוחלט שלא להסכים לתכנית ז׳אגר אבל יחד־עם־זה החליטו לדאוג שלא לנתק את הקשרים עם השליטים הליטאיים ובעת ובעונה אחת לקשור קשרים עם שלטונות הצבא הגרמני. קשרים אלה נקשרו על־ידי הד״ר בורשטיין, והגב׳ דוידוביץ וש׳ כ״ץ. בינתיים הודיע ראש העיר לינקֶביצ׳יוס על רישום היהודים לפי הגיל, המצב המשפחתי והמקצוע. כבר בגיליון הרישום היתה הפקידה נוהגת לציין את גורלו של הנרשם באות מוסכמת. סטאנקוס, לינקביצ׳יוס ויתר השליטים החדשים היו תקיפים

בהחלטתם להוביל את היהודים לז׳אגר — אם לא את כל הקיבוץ היהודי של שאבלי, לפחות חלק ממנו. נציגי היהודים, בייחוד לייבוביץ׳ וב׳ קארטון פנו אז אל בני האינטליגנציה הליטאית ובראשונה אל הכומר לאפיס. הלה קיבל אותם בסבר פנים יפות והבטיח להם לעשות את כל אשר ביכולתו. לאפיס ציין שמותיהם של ליטאים, שהיו יכולים לעזור ליהודים, לפי דעתו; אלה היו: יאסייטיס, רופא־המחוז, השופט בוגיילישקיס, השופט רִימְקֶבִיצ׳יוס, אורבייטיס ואחרים. עסקני הציבור הליטאים הנזכרים באו לכלל־דעה שז׳אגר אינה רעה כל־כך ליהודים. שם, במרוחק מן המרכז — כך סברו — ירגישו היהודים את עצמם בטוב יותר, אספקת המזון תוקל ונימוקים כיוצא באלה. אבל היהודים חששו, שבשלטונם הישיר של הליטאים נשקפת להם סכנה גדולה יותר והסבירו את הדבר ברמיזה לעסקנים הליטאיים. בראשונה עזרו הללו ליהודים. בוגיילישקיס כינס את השופטים וביקש מהם לפעול לטובת היהודים. הכומר לאפיס אף נסע בעניין זה לקובנה, אבל שם ׳רמזו׳ לו ברורות, שאין הדבר מעניינו ושימעט להתערב לטובת היהודים. גם יתר הליטאים, בתוכם בוגיילישקיס, ניערו חוצנם מעניין זה. כך עשה גם הד״ר יאסייטיס. אורבייטיס, שהיה אז ראש המחוז, הגיע כביכול לכלל־דעה שז׳אגר טובה ליהודים. ראש העיר לינקביצ׳יוס הודיע סופית שההחלטה על ז׳אגר היא ללא ערעור ובדבר יתר הפרטים הפנה אותם אל סטאנקוס. הלה השתדל לשכנע את הנציגים היהודיים, שהישיבה בז׳אגר תהיה לטובתם והבטיח להם הקלות והנחות שונות. כשהנציגים נוכחו לדעת עד־כמה קשה להשפיע על המושלים הליטאיים החליטו לפנות אל המפקד הגרמני. ד״ר בורשטיין, הגב׳ דוידוביץ והגב׳ לונץ הלכו אל מפקד זה ומנו בפניו את הקשיים בהעברת אלפי אנשים מרחק של 70 ק״מ. היכן אפשר יהיה להשיג כל־כך הרבה מכוניות או עגלות, כשתנאי התחבורה הם קשים כל־כך בימים אלה? יתר־על־כן, הרי היהודים דרושים בשאבלי עצמה — בית־החרושת לעורות כבר החל אז בפעולתו והיהודים מילאו בו תפקידים מינהליים. ההוכחות האובייקטיביות של המשלחת היהודית נראו למפקד והוא שהבטיח שתכנית ז׳אגר לא תובא בחשבון. מעודדים על־ידי הודעה זו של המפקד, כתבו הנציגים היהודיים אל ראש העיר בקשה, בה הצהירו בתוקף, בשם כל האוכלוסיה היהודית, שהם מסרבים לעבור לז׳אגר. במקום זה הציעו לייסד גיטו בשאבלי עצמה. התעמולה האנטי־יהודית של הליטאים, בהנהגת העיתון ׳טבינה׳ לא חדלה. הללו המשיכו לדרוש גירוש היהודים לז׳אגר ואף כבר עיבדו את תכנית ההעברה. בינתיים אסר ראש העיר על היהודים להיכנס לחנויות הרגילות יחד עם הליטאים וקבע להם שתי חנויות נפרדות.

לאחר מכן פורסמה הודעה, שרוב יהודי שאבלי יוצאו לז׳אגר ורק 500 מהם

יישארו בגיטו, שיוקם ברובע 'קאווקאז' בשאבלי [1א]. בינתיים יצאה גזירת הטלאי הצהוב, שכל יהודי חייב לשאתו על צידו השמאלי מעל ללב. הליטאים הזדרזו והחלו לגרש את היהודים מהמדרכות [2]. מחנה היהודים ברובע הקאווקאזי תוכנן כך, שתושביו יאורגנו לקבוצות של מאות ועשרות. בראש הקבוצות עתידים היו לעמוד ממונים יהודיים, שהיו צריכים לקבל אחוזים [3] מאלה הנתונים למשמעתם. כבר נקבעו אף המועמדים לתפקידים אלה. אלא שנתבטלה הגזירה עקב התנגדותם העקשנית של הנציגים היהודיים. עבודת הנציגות היהודית נתרחבה והלכה ולעבודה זו צורפו אנשים חדשים: אברמסון, קולפניצקי, וידוצ'ינסקי, א' סֶלזין, הֶכטֶר, אהרן כ"ץ, המזכיר הכללי של הנציגות ואחרים.

הנציגים וחברי המינהלה האלה נקטו את כל האמצעים כדי להציל את קהילת שאבלי מגלות ז'אגר וגדלו הסיכויים להצלחה. אלא שפתאום, בראשית חודש אוגוסט, בהעדרו של סטאנקוס, מיהרה העיריה והעבירה את מחצית האנשים ממושב־הזקנים לז'אגר ושיכנה אותם שם ברפת אחת. בטרם יעבירו את המחצית השנייה פנה מ' לייבוביץ אל לינקביצ'יוס וקיבל ממנו פתק שהיתה בו הוראה לדחות את השלמת ההעבְרה של מושב־הזקנים עד לבואו של סטאנקוס. אבל בסופו של הדבר הוא איחר את המועד.

עגומות הן קורות הילדים שבמחנה בפּוֹלאנגֶן [4]. היה זה אחד ממחנות ההבראה, שאליהם נשלחו ילדים רבים עוד בזמן שלטון ברית־המועצות. בתוך הילדים היו גם יהודים רבים. כשפרצה המלחמה היו ילדי המחנה ישנים. הם התעוררו לרעש הפצצות שנפלו על אהלי המחנה. חלק מן הילדים הוחזרו בשלום לשאבלי במכוניות הצבא הרוסי. חלק אחר הלך ברגל אל הגבול הלאטבי וחזר כלעומת שבא, כי שם הקדימום הגרמנים. מיד עם הכיבוש על־ידי הגרמנים הופרדו הילדים היהודיים מעל הילדים ה'אריים'. אחר־כך נכלאו הילדים בבית־המדרש יחד עם כל תושבי פולאנגן היהודיים ויומיים לא התירו להם לצאת אפילו לצורכיהם. כדי ל'טהר' את האוויר נהגו השומרים הגרמניים לזרוק אבנים דרך החלונות ולהחריד את הילדים. מבית־המדרש הועברו הילדים אחר־כך אל דיר שמחוץ לעיר. שם התגוללו בחלאה איומה וסבלו רעב קשה. כל מזונם היו כפות אחדות של כרוב ותפוחי־אדמה אחדים. הילדים מבני 10 ומעלה נסחבו למקומות עבודה, שם הוכו ועוּנוּ על־ידי הפארטיזאנים; הקטנים שבהם שכבו על

1א. ב־18 ביולי הגישו הנציגים היהודיים תזכיר לשלטונות בעניין זה, ועיין העתקו בתאריך 3 בפברואר 1943 (לקמן עמ' 171—172).

2. אחר־כך יצאה הגזירה על היהודים שיהיו מהלכים באמצע הרחוב. ברם, הליטאים הקדימו והוציאוה לפועל לפני שפורסמה.

3. שכרם של הממונים היהודיים נקבע לפי מספר העובדים שבפיקודם.

4. ראה גם בנספח, עמ' 396.

התבן שבדיר מתעלפים למחצה. כשנתחדשה התחבורה בין פולאנגן ובין שאבלי הובאו הילדים הליטאיים לשאבלי במכוניות הצלב־האדום. הורי הילדים היהודיים פנו אל הנציגים הליטאיים של הצלב־האדום ד״ר יאסייטיס, ד״ר ז׳ילינסקי והכומר לאפיס וביקשו שיחזירו לביתם גם את ילדיהם. ד״ר ז׳ילינסקי ענה בשמחה: מי ששמח בעבר הגיעה שעתו להתאבל [5]. הוא הסתלק בהחלטיות מכל פעולה למען הילדים היהודיים. ד״ר יאסייטיס, שכבר היה אז רופא המחוז הרשמי הניע בכתפיו בצער וטען שאינו יכול לסייע מפני שהגרמנים הם נוראים.

[ד״ר יאסייטיס היה נתון ברושמה של שיחה, שנתקיימה בינו ובין גנרל גרמני בשעת שובו ממוסקבה. בשיחה זו אמר הגנרל: ׳היהודים אינם קיימים בשבילנו׳. לכן לא האמין יאסייטיס שאפשר לעזור ליהודים].

הכומר לאפיס בלבד התעניין בגורל הילדים, אבל גם הוא לא הצליח לעורר את חבריו לפעולה. מיואשות מן הידיעות מפולאנגן ומתשובותיהם של עסקני הצלב־האדום הליטאיים החליטו האמהות היהודיות לפנות זו הפעם הראשונה אל המפקד הגרמני. הן הלכו במסירות־נפש ומשום כך כדאי להזכיר את שמותיהם של הנשים האמיצות הללו: גברת יעקבסון וגברת ירושלמי. למרבה ההפתעה נתקבלו הנשים על־ידי המפקד הגרמני יותר יפה מאשר על־ידי הנדיבים הליטאיים של הצלב־האדום. הלה הבטיח להן את עזרתו ונתן להן רשיונות לנסוע ולהחזיר את ילדיהן מפולאנגן. לאחר זאת פנו האמהות היהודיות שנית אל הצלב־האדום בבקשה, שהילדים יוחזרו מפולאנגן בחסותו. בתחילה ענה הד״ר ז׳ילינסקי, שאין מכוניות נוספות, אבל בהשתדלותם של הכומר לאפיס ויאסייטיס החליט הצלב־האדום להיענות לבקשת האמהות היהודיות. שליח מיוחד נסע וערך רשימת הילדים היהודיים משאבלי שבמחנה פולאנגן. (מעניין, כי יומיים הוסתרה הרשימה מעיני האמהות היהודיות שהתענו בספק אם ילדיהן חיים עדיין) ואחר־כך נשלחו מכוניות להביאם. מראה הילדים היה נורא: עור ועצמות, כל גופם מלא כינים ופצעים ומדוכאים היו עד לבלי הכירם. בכל זאת שמחו ההורים: לו תהיינה העצמות שלמות, אחר־כך כבר יעלה עליהן הבשר.

כך ניצלו הילדים היהודיים ממחנה פולאנגן מהגורל שפגע אחר־כך בכל קהילת פולאנגן.

הגיטו

ביום 15 באוגוסט שנת 1941 התחילו להוציא את היהודים משאבלי אל הגיטו הקאווקאזי. סדר ההעברה כך היה: נקבעו ועדות ליטאיות להעברת היהודים. כל ועדה היתה מורכבת יושב־ראש, חברים ומשקיף יהודי אחד. היהודי נתקבל

5. הכוונה: מי ששמח בבוא הבולשביקים יתאבל עכשיו, אחר צאתם.

לאחר השתדלותה של הנציגות היהודית. גם שוטרים היו בין החברים הליטאיים. הוועדה בדקה את חפצי היהודים והשאירה ברשותם רק מה שהותר להם להוציא אתם, דהיינו: 3 זוגות לבנים, 3 זוגות לבנים עליונים, 2 חליפות, 2 מעילים, 2 זוגות נעליים, כר אחד, שמיכה אחת, 3 סדינים, 200 (מאתיים) מארק וכד׳. מן הרהיטים הותר לקחת: שולחן אחד למשפחה, מיטה אחת פשוטה לנפש, כיסא אחד וכד׳. גם המזונות הוגבלו. תוך כדי הבדיקה נלקחו על־ידי הוועדה החפצים יקרי הערך. כל משפחה קיבלה לאחר הבדיקה כרטיס כחול ונצטוותה לעבור תוך 24 שעות אל הגיטו הקאווקאזי. בכרטיס הכחול נכנסה המשפחה אל הגיטו, שכבר היה מגודר אז. בימים הראשונים לא היו הוועדות מחמירות ביותר, הן לא דקדקו כל כך בעניין החפצים וגם התירו למשפחה היהודית להתמהמה בעיר יום נוסף. באותו הזמן פעלה המינהלה היהודית ושיכנה את המפונים בבתים. שטח המעונות נמדד על ידה וחולק בין המשפחות לפי גודלה של כל משפחה. בעת ובעונה אחת השתדלו אנשי המינהלה להשפיע על סטאנקוס, הממונה על ענייני היהודים, ועל ראש העיר להרחיב את הגיטו. הוועדות צריכות היו לפעול לאט לאט, לפי תכנית, כדי לתת לכל המפונים את האפשרות להסתדר. בראשונה צריכים היו לעבור תושבי רחוב וילנה, אח״כ טילזיט וכו׳. אבל למעשה לא פעלו הוועדות לפי התכנית, אלא העבירו יום יום מכל רחוב תושבים במספר ידוע, בהשאירם את היתר במקומם לזמן ממושך יותר. נוסף לכך נעשה קצב העבודה של הוועדות נחפז יותר ויותר ובדיקתן החמירה והלכה. ברובע הקאווקאזי נדחס המון רב כדי כך, שהמינהלה היהודית לא יכלה לסדרו בשום אופן. מראה הרובע הקאווקאזי היה כמראה עיירה בשעת שריפה. הרחובות, החצרות והמעברים מלאו מיטלטלים שונים. מאות בני־אדם, ובהם נשים וזקנים, חולים וילדים, התגוללו ימים ולילות תחת כיפת השמים. צעקו וקבלו, אבל איש לא יכול להושיעם. כשנתמלא הרובע הקאווקאזי הואיל סטאנקוס לצרף אליו גם את הרובע טראקו. בתחילה צריך היה רובע זה לכלול, מלבד הסימטאות גינקונו, פאדירסיו, ז׳ילוויצ׳יו, ואז׳רו [6], גם את חלקו הגדול של רחוב טראקו. אולם אח״כ צומצם הרובע ומכל רחוב טראקו נשארו לגיטו שני בתים בלבד. במשך ימים אחדים נתמלא גם רובע טראקו וברחובותיו נראו מחזות נוגעים עד הלב, כמו ברובע הקאווקאזי. השאון ברובעים טראקו וקאווקאז גדל בגלל בהלת ז׳אגר, שאחזה ביהודים הנשארים בעיר. שני הרובעים נתמלאו עד שאי־אפשר היה לדחוס לגיטו יהודים נוספים. צצה השאלה בדבר רובע נוסף לגיטו. הרובע עתיד היה להיפתח בקאלניוקאס [7]. הרחובות כבר הוקצו למטרה זו ותושבי הרובע

6. Ežerio, Žilvičio, Padirsiu, Ginkuno
7. Kalniukas.

קיבלו הודעות להיות מוכנים לעבור. אבל תושבי קאלניוקאס התנגדו בכל תוקף לעזוב את בתיהם. הם שלחו משלחות אל השלטון האזרחי הגרמני, שאורגן בינתיים, ודרשו להשאירם במעונותיהם. לכך נוסף עוד עניין פרטי של הממונה סטאנקוס. גם ביתו של סטאנקוס היה בקאלניוקאס, אבל הוא לא כלל אותו ברובע המיועד לגיטו. לכן פנו אליו תושבי קאלניוקאס הליטאיים בצעקה: אם קאלניוקאס נמסרת ליהודים מסור גם את ביתך אתה, סטאנקוס. תכנית ז׳אגר חזרה אפוא והיתה אקטואלית. הנציגים היהודיים שבו והתדפקו על דלתות העסקנים הליטאיים, אבל עזרו מעט. אחד מאלה, בוגיילישקיס שהוזכר לעיל, אף ענה ואמר: הרי אתם, היהודים, אינכם יכולים לדרוש מן הליטאים, שיוותרו בגללכם על בתיהם. בשבת ב־30 באוגוסט עדיין הבטיח סטאנקוס לנציגים היהודיים לתת להם את קאלניוקאס, אבל ביקש מהם לשמור את ההחלטה בסוד. בכרטיסים הכחולים כבר היו מצוייות הערות: לעבור לקאלניוקאס. ביום השני, ב־1 בספטמבר, נודע שקאלניוקאס לא תימסר. יש לשער, שהייתה כאן התערבות השלטון האזרחי הגרמני. באותו יום הלכה משלחת אל ראש העיר, שכללה את עו״ד אברמוביץ, קארטון ומ׳ לייבוביץ. תחילה סירב ראש העיר לקבלם, אולם קידם את פניהם על סף לשכתו בקראו: מה רצונכם ממני? לכו אל הממונה שלכם! הנציגים לא נפלו ברוחם כלל מקבלת־פנים זו והתפרצו כמעט בחוזקה אל חדר עבודתו של ראש העיר. בשעת מעשה נתקשרה ביניהם השיחה החריפה הזאת: הנציגים: באנו לבקש את קאלניוקאס. ראש העיר: דבר זה אי־אפשר! הנציגים: הלא צר המקום. ראש העיר: עליכם להצטופף, לחדור אל הדירים. עדיין לא פג החום ועדיין יש אוויר במידה מספקת. לאחר־מכן נשתדל לספק לכם צריפים. באותה שעה ידע ראש העיר יפה מאוד כי צריפים לא ייבנו. הוא חזר והזכיר את תכנית ז׳אגר והוכיח את הנציגים היהודיים על שלא הסכימו לה מייד. כשראה עו״ד אברמוביץ כי דבריהם לשווא ענה ואמר: אם אתה מתייחס אלינו כאל חפצים, הרי שאין לנו מה לעשות אצלך. בזה נסתיימה השיחה.

כדי להדהים את היהודים לגמרי זירזו ׳אפוטרופסינו׳ את עבודת הוועדות. כל יום הלכו שש ועדות. יושבי ראש הוועדות קיבלו סמכות חדשה — לקבוע את מקום הגירוש, הגיטו או ׳בית הכנסת׳, של היהודים הנבדקים. במילה ׳בית־הכנסת׳ שנכתבה במקום קאלניוקאס המחוקה, נרמז ה׳קלויז׳ של ה׳לאנדקרֶמר׳ ומושב הזקנים, שכבר הועבר כולו לז׳אגר. אז כבר ידעו העסקנים היהודיים בבירור מה משמעותו של ׳בית־כנסת׳ זה ליהודים. הוועדה הראשונה, בראשותו של ליובֶּרסקיס ונספחה היהודי מ׳ ד׳ עלתה באכזריותה על כל האחרות. יו״ר זה שלח במזיד יהודים רבים מאוד אל ׳בית־הכנסת׳ — אל עולם האמת. (מעניין כי לפני ביצוע ההעברה אל ׳בית־הכנסת׳ דרש סטאנקוס מהנציגים היהודיים

רשימה של שלוש מאות איש להעברה. הוא דרש להגיש לו את הרשימה מייד למחרת. הנציגים הסתלקו מתפקיד זה ואז מסר סטאנקוס את הסמכות הזאת ליושבי ראש הוועדות). יחסן של הוועדות האחרות אל היהודים נעשה גם הוא חמור יותר. הבדיקה נערכה בקפדנות, חפצים הוחרמו, בחשבון וללא־חשבון, ול׳בית־הכנסת׳ נשלחו למעלה מאלף יהודים. ביום ג׳, ב־2 בספטמבר, החלה ההעברה אל ׳בית־הכנסת׳. שני בתי־הכנסיות שנקבעו, ה׳קלויז׳ של ה׳לאנדקרמר׳ ומושב־הזקנים, נתמלאו. אנשים ונשים, זקנים וילדים נדחקו, הם וחפציהם, לתוך מקום צר, שלא היתה בו האפשרות אף לשבת. לא ניתן להביא לכלואים מזון ומשקה. והשומרים הפארטיזאנים לא נתנו לאיש לצאת החוצה. כך גוועו האנשים ברעב ובצמא. ביום רביעי ב־3 בספטמבר, ביקרו מ׳ לייבוֹביץ וא׳ כ״ץ בבית־הכלא שבמושב־הזקנים ועמדו המומים נוכח המראה שנתגלה לעיניהם. פנים מיואשות, מעונות מפחד ומסבל, ידיים מושטות להצלה וזעקה אחת קורעת־לב: הצילונו! אין בפינו אף פרוסת־לחם, גם לא טיפת מים, הצילו! הנציגים מיהרו אל הממונה סטאנקוס וביקשו רחמים על הכלואים. סטאנקוס הבטיח להקל עליהם את גורלם. באמת נשלחו פארטיזאנים ליטאיים צעירים לרשום את הכלואים לפי הגיל, המין ומשלוח־היד. הרושמים אמרו שהרישום נערך לצורך קביעת המקום בשביל הכלואים. הרישום בוצע במהירות רבה בשני העתקים שנמסרו לסטאנקוס בלשכתו. שם לא ניתן לאיש להיכנס. הנציגים ראו גם את הרצחנים המפורסמים, קולוּאוֹקשה וראש הרוצחים הגרמני, נכנסים לחדרו של סטאנקוס ומקבלים לידיהם את הרשימות. הנציגים היהודיים הבינו כי האסון ממשמש ובא. הם פרצו אל חדרו של סטאנקוס ובדפקם באגרופיהם בשולחן דרשו מסטאנקוס מענה: לאן מובילים את היהודים מבית־הכנסת? סטאנקוס, שהיה שיכור, תחב את ידו בין שערותיו וכמדבר בינו לבין עצמו אמר: אל תשאלו! איני יודע! זהו נגד רצוני!

מ׳ לייבוביץ הלך ביום ה׳ אל מושב־הזקנים והרגיש כי החצר שרויה בדממה מבשרת רעה. האנשים כבר הוצאו! הוא ניסה להתפרץ פנימה, אבל השומר התנפל עליו ככלב הניתק מכבליו וצעק: הלאה, היהודי! לייבוֹביץ עוד ראה את הרצחנים מחלקים ביניהם שלל ששודד מן היהודים. האומללים הוצאו מבלי שניתן להם לקחת עמהם אף את הבגדים שעליהם. לשם מה? — בבורות קוז׳י לא היו זקוקים להם.

הערות ופרטים מסופרים על־ידי שמואל כ״ץ

כבר בימים הראשונים שלאחר הכיבוש הגרמני הוא נתמנה למנהל מחסן בית־החרושת לעורות. המנהל היה שטֶרל. חיילים וקצינים גרמניים היו באים לבית־החרושת לקנות עורות והוא — כ״ץ — היה משמש אותם. בזכות זו הוא

נעשה מקורב לשליטים החדשים. בין אלה נמצאו קראווזה, מפקד ס״ד [8], המפקד קראוליך, פוֹצ׳אלסקי, מפקד המשטרה, גוטשאלק, ראש משטרת הביטחון, השוטר דיגוטאס, מנהל בית־החרושת מילר, ׳שטאבסלייטר׳ שרֶפּפר [9] ואחרים. בשעת המאסרים הראשונים חילץ בעזרתם כלואים רבים, פקידי בית־החרושת לשעבר. כשעלתה על הפרק שאלת ז׳אגר הסבירו הוא ויהודים אחרים בעלי השפעה בבית־החרושת למפקד ולבעלי השלטון האחרים את הצורך שיש לעיר שאבלי ביהודים. כשהתחילו להעביר את היהודים לבית־הכנסת רצה להגן על קרוביו מפני הפורענות. בגלל אי־הבנה הגיעו בכל זאת לשם וכשנכנסה להצילם — איחר את המועד. פליט ששוחרר מן הבור על־ידי שוטר משטרת הביטחון סיפר את כל האמת. אז נכנס המספר אל ה׳שטאבסלייטר׳ שרפפר ודרש ממנו בתוקף לגלות לו היכן הוכחדו קרוביו. בתחילה השיב הלה תשובה מתחמקת. אך כשסירב ש׳ כ״ץ להתנחם ודרש ממנו בתוקף תשובה, הודה כמעט שהמוצאים מבית־הכנסת ׳כבר הושמדו בחלקם׳. ש׳ כ״ץ שמע כבר קודם־לכן מאחרים מהי משמעותו של ׳בית־הכנסת׳ והציל מהעברה לשם מספר יהודים בהגישו רשימת שמותיהם למשטרת־הביטחון. גם ב־9 בספטמבר [10] לפני ההוצאה הנוספת, עזר לו דיגוטאס, שוטר במשטרת הביטחון, להוציא 12 אנשים מבית־הכנסת שכבר היה מוקף משמר חזק. גם ברחובות שדרכם עתידות היו לעבור מכוניות היהודים המועברים, היו משמרות. הלך כ״ץ והעמיד את עצמו בפינה ברחוב רודה, כתב על פתקאות את שמות האנשים שהיו בבית־הכנסת ושלחן בידי פארטיזאן מכר אל דיגוטאס והלה היה משחררם. ב־10 בספטמבר הוא נחפז במכונית יחד עם המנהל מילר אל הגיטו והציל מספר יהודים ממוות.

בית־היתומים

הנציגים היהודים הסכימו עם הממונה על ענייני היהודים, כי מושב־הזקנים ובית־היתומים יישארו בגיטו. הממונה אף הסכים להחזיר אותו חלק ממושב־הזקנים שכבר הועבר לז׳אגר. לבית־היתומים נועד הבית הגדול של סטאנקוס ברחוב טראקו (אחר כך בשעת הצמצום הראשון של הגיטו הופרד הבית מן הגיטו). בעיר נעשו כל ההכנות להעביר את בית־היתומים אל הגיטו. חברי הנציגות היו כל־כך בטוחים בהעברת בית־היתומים לגיטו עד שיעצו לפליטה אחת מציטוֹביאן, קאפלאן, להעביר לפי שעה את שלושת ילדיה אל בית היתומים מפני חוסר מקום בגיטו. ב־6 בספטמבר עתידים היו להעביר את בית־היתומים. היו חייבים עוד בפעולות פורמאליות שונות לפני הכניסה אל הגיטו. היום חלף

8. Sicherheitsdienst=S.D. 9. עיין במבוא, עמ׳ 14.
10. במקור נמחקה המלה ׳באוגוסט׳ ומעליה: ׳בספטמבר׳.

ועבר והעניינים הפורמאליים לא סודרו. בשעה 7 לפנות ערב נפוצה פתאום בגיטו שמועה שבית־היתומים הוצא. נתברר, שבאותו יום, ב־6 בספטמבר, בשעה 6.30 הגיעה לבית־היתומים מכונית־משא. הילדים, המורה כ״ץ ומנהלת המשק נצטוו לעלות על המכונית. הם לא הורשו לקחת עמם דבר, אף לא להתלבש כראוי. המכונית היתה מלווה משטרת־הביטחון הליטאית (באטאליון ההגנה[11]) ובראשה קולואוקשה הנודע לגנאי. היא יצאה וחזרה מייד. יש לשער, שהיא נעלמה שם במקום שניספו כל המוצאים. בבית־היתומים ניספו 43 ילדים, מנהלת המשק והמורה כ״ץ. בתוך אלה היו שלושת ילדיה של גברת קאפלאן מציטוביאן. האישה האומללה חילצה את עצמה מידי הרוצחים שבציטוביאן אחרי עמל רב. בימים הראשונים לא מצאה לה מקום בגיטו ועל־פי עצת הנציגים מסרה את ילדיה לבית־היתומים. וכך היתה בתוך המוצאים להורג גם בתה הבכירה, שיופיה היה יוצא מגדר הרגיל ועליה ריחמו אפילו רוצחי ציטוביאן והשאירוה בחיים, אותה ואת משפחתה. אבל הגורל המר לא פסח עליה והיא נעלמה עם ילדי בית היתומים של שאבלי. ביום ראשון, 7 בספטמבר, הגיעה ועדה בראשות ליוברסקיס הנודע לגנאי, שהיה יו״ר הוועדה הראשונה בשעת ההעברה לגיטו. הוועדה ערכה רישום בין התושבים התמימים שלא היו צופים שום רעה וכולם, זקן וטף, נרשמו. הם רק ׳קיצרו׳ במקצת את אורך־חייהם ושיפרו את בריאותם — רשמו את עצמם כצעירים יותר, בריאים יותר וכשרים לעבודה. חלפו כמה ימים ובגיטו שכחו את הרישום. פתאום ביום ד׳ בהיר אחד, אחה״צ, ב־10 בספטמבר, פרצה אל הגיטו מכונית־משא אחת ובעקבותיה מכוניות נוספות מלאות פארטיזאנים מבאטאליון ההגנה. תחילה הקיפו את הבית מס׳ 2 שברחוב פאדירסיו והוציאו משם משפחות אחדות ובתוכן גם צעירים: הגב׳ פיינשטיין ושני ילדיה, הגב׳ וולוב[12] ושני ילדיה, הגברת סמילג וילדה והפחח אלכסנדרוביץ ואשתו. כולם הוצאו בחיפזון. רצו לקחת עמם גם את בעליהן של הנשים, אבל לצערם היו הללו במקומות העבודה בעיר. לאחר זאת הם התהלכו בגיטו ולפי רשימה שבידיהם אספו גברים ונשים זקנים והוציאום. תכופות נהגו לקחת עם הזקנים גם צעירים. ההתנפלות נמשכה זמן קצר, בסך־הכול 2—3 שעות, והיתה כל־כך מפתיעה עד שהאנשים לא תפשו את אשר קרה להם. היו מקרים, שבנים הלכו מרצונם הטוב עם הוריהם, אף־על־פי שהם, הצעירים, לא היו כלולים ברשימה. המכוניות היו יוצאות מלאות יהודים ומיד חוזרות ריקות, דבר זה נתן מקום להשערה שהמוצאים ׳פורקו׳ לא הרחק משאבלי. כשנודע לפיינשטיין מה שקרה למשפחתו, רץ אל ה׳שטאבסלייטר׳ ואל ראש משטרת־הביטחון — אותם הכיר יפה, שבהיותו אומן

11. Savisaugos batalionas.

12. בעליהן ניצלו ונמצאים בארץ.

למלאכת־עינבר הכין להם כלים טובים שונים — וביקש מהם להחזיר את אשתו וילדיו. אגב, נתברר שבידי אשתו היה מכתב־חסות, אלא שמגודל ההפתעה לא הראתה אותו. האנשים בעלי העמדה התעניינו מאוד בגורל משפחתו ונתנו לו מכונית כדי להשיגה. הוא נסע כמה עשרות קילומטרים בכיוון לז׳אגר, למקום שהובילום כביכול, ולא השיגם עוד. כבר אז ברור היה, שהובילו אותם למקום שממנו אין חוזרים. באותו יום הוציאו מהגיטו גם את המורה הנכבד, מר אליעזר גולדשטין, שלפני שש שנים חגגה הגימנסיה העברית בשאבלי את יום הולדתו השישים. בגימנסיה זאת עבד כמורה וכמחנך במסירות ובאהבה משנת 1920 עד בוא הרוסים לשאבלי. הוציאו אותו יחד עם אשתו. [גם המורה הצעירה המסורה טובה שניידר הוצאה באותו יום עם אביה הזקן, איש נכבד בשאבלי [13]]. למחרת, ביום חמישי, התחילה ׳ההוצאה׳ משעה 9 בבוקר. היה זה יום גשום. ׳מורי־הדרך׳, ובראשם ׳מנהיג׳ הפארטיזאנים [14] ושוטרים, הלכו מבית לבית וחיפשו את הזקנים לפי הרשימה שהיתה ברשותם. רבים מהנדונים למוות התחבאו בעוד מועד וניצלו. כותב השורות האלה עצמו היה כלול בתוכם. הודיעו לו בעוד מועד [15] והוא יחד עם אשתו ושני ילדיו הקטנים התגנבו דרך גנים והסתתרו בבית. במאוחר יותר הוא נמחק מן הרשימה. באותו יום מר הוצאו הפרופסור הזקן והמורה הוותיק למוסיקה בגימנסיה העברית שבשאבלי, מר משה קראביץ ואשתו. הכל היו נרעשים כל־כך מכל המאורעות, שלא תפסו לאן נוסעות המכוניות — עד שהגיע ובא עד חי. בגיטו נפוצה השמועה כי פליט הגיע מהבורות והוא נמצא בעיר, אצל אחת המשפחות שנשארה עדיין שם. הנציג מ׳ לייבוביץ׳, הלך לשם ונודעה לו האמת האיומה: כל המוצאים הובלו לחורשה על־יד בובי ושם נורו לייד בורות שהוכנו מראש. הפליט בעצמו נפצע, אך בכל־זאת ניצל מהבור. אחרי־כן בא פליט שני ואישר את האמת הנוראה. — ביום 13 בספטמבר התחילו בהרשמת אנשי הגיטו וחלוקת התעודות הצהובות ביניהם. בראש הפעולה עמד שוב אותו ליוברסקיס הידוע לגנאי. כבקרת רועה עדרו כך העבירו לפניו כל אנשי הגיטו והוא קבע לפי ראות עיניו את גורלו של המבוקר: לתעודה צהובה או להוצאה. האנשים כבר הכינו את עצמם מראש. זקנים הסתתרו או התחפשו — צבעו את השערות, החליקו את הקמטים גילחו את הזקנים ועשו כל מיני להטוטים קוסמטיים. מעולם לא היה דוחק כזה אצל הספרים ואכן מימיהם לא ראו הספרים כלקוחות האלה: זקנים, חולים, פנים חשוכות ומיואשות. אבל לא כולם הצליחו ל׳רמות׳ את היו״ר הערום ורבים הובלו במכונית מהמשרד ישר אל ׳בית־הכנסת׳. אז התערבו חברי־המינהלה ברישום ו׳הבריחו׳ תעודות

13. התוספת בשולי המקור. 14. שמו הפרטי: Yvanauskas.

15. הודיע לי על כך תלמידי אליעזר לבנזון. אף הוא ניצל וחי בארץ.

רבות של ה׳חשודים׳. בייחוד הצטיין בזה חבר־המינהלה בורגין. הוא היה אוסף את הכרטיסים הכחולים של הזקנים שהיו שרויים בסכנה, מוסרם בחשאי אל שולחן הלשכה ודרך החלון מגישם לרשם. הלה השלים את הרישום בהם. אך ביום השני הרגיש היו״ר בדבר וכבר היטיב להשגיח. הוא גירש את חבר־המינהלה בורגין [16] ואיים עליו אף ב׳בית־הכנסת׳. לו, לבורגין, מסר את תעודתו הצהובה רק באחרונה. רבים היו הקרבנות ביום הראשון של רישום התעודות הצהובות. למחרתו הכינו הנציגים את עצמם והביאו אל הגיטו את הממונה סטאנקוס בכבודו ובעצמו. בשעה שבגיטו נשפך דם יהודי ישבו בביתו של מ׳ לייבוביץ הנציגים עם הממונה אל השולחן לאכול ולשתות. בלבבות שותתים דם שתו הנציגים עם הממונה ובפנים ׳צוחקות מדמעות׳ התחננו על חיי רבים מהנדונים והצילום. שם קרה המקרה הזה: בתוך ה׳שמחה׳ ניגשה ילדה בת 12 שנים, זק״ש, במרוצה אל הממונה ובבכי ובצעקה נפלה לרגליו בקראה: הצילה את אבי ואת אמי את אחי ואת אחיותי! — ׳מה לך?׳ — שאל סטאנקוס השיכור למחצה. — ׳מובילים אותם אל ׳בית־הכנסת׳! שחררם!׳ היא דיברה בתבונה רבה כל־כך ובצורה מזעזעת עד שבכו עמה הנציגים; החל לבכות אף הממונה בעצמו. ואז ענה בהלצה: מה שוחד תתני לי, שאשחרר קרוביך? — יש אתי רק 10 רובלים ענתה הילדה בתמימות. — תני את 10 הרובלים — אמר ורשם על שטר 10 הרובלים: ׳לשחרר את המשפחה זק״ש׳. מטבע 10 הרובלים והכתב שעליו עודנו היום בידי בן־ציון פיינשטיין. — ביום השלישי היה הרישום טוב יותר.

עניין הכפר

רבים מתושבי הגיטו פנו אל הכפר, בראותם שהגיטו חסר ביטחון ושנשקפת בו סכנת רעב. הם עשו חוזים עם איכרים אמידים והשכירו את עצמם לעובדים. מסרו את החוזים לחתימה לממונה על ענייני היהודים והלה הוסיף על התנאים עוד סעיפים מיוחדים: בעל־הבית חייב להשגיח על פועלו היהודי. חובה עליו לדאוג להתייצבותו במשטרה מייד עם הינתן ההוראה ועוד תנאים דומים. המהדרין הגישו את החוזה גם למשרד־העבודה, שכבר נוסד בעיר, לאישורו. בהבטיחם את עצמם בתעודות בטוחות כאלה נסעו על כל מיטלטליהם אל האיכר לכפר. עברו ימים אחדים והנה נתקבלה פקודה מראש הנפה אל כל ראשי המועצות הכפריות [17] לגרש את כל היהודים מהכפרים. גם כותב השורות האלה היה בין הרפתקני הכפר. מפחד המכוניות [18] התקשר בחוזה עם האיכר יונאס אלכסאנדראס ועבר אליו עם כל רכושו. ביום 18 בספטמבר יצא וביום 23 בו

16. נמנה על חברי המינהלה. 17. בליטאית: viršaitis.
18. המלים ׳מכוניות׳ ו׳בית־כנסת׳ והמושג ׳הוצאה להורג׳ היו בגיטו זהים בהוראתם.

כבר הגיעה הפקודה לגרשו משם. השוטר עיכב את הפקודה מלהגיע למועצה־הכפרית של שאבלי [19] עד יום 24 בספטמבר. תחילה ניסה הכותב לבקש דחייה ליום אחד, כדי שתהיה לו האפשרות לארוז את חפציו אבל הוא לא נענה. הוא ארז את חפציו בחיפזון, בהשאירו את החלק הגדול ביותר אצל האיכר, ונסע העירה. שם [20] השאירו את החפצים ל׳ביקורת׳. כותב השורות האלה ומשפחתו לקחו מה שיכלו לשאת עמם והלכו ברגל מרחק רב, קילומטרים אחדים, בשאתם, הוא וילדיו הקטנים, את החפצים עליהם. מה שהשאירו במשטרה לביקורת לא מצאו למחרת — הכל נשדד. כותב השורות האלה לא היה היחיד, אותו המקרה קרה לכל ׳יוצאי הכפר׳. הם שבו כולם כשהם ריקים, נקיים מרכושם. ברם אלה היו מאושרים. אותם ששהו עוד בכפר ניספו אחר־כך, כפי שמתואר להלן. ב־2 באוקטובר החלו בעבודה בשדה התעופה. מאות יהודים נלקחו לעבודה זאת. הם עבדו בשתי משמרות — יומם ולילה, משעה 6 בבוקר עד שעה 4 אחרי־הצהריים ומשעה 6 אחרי־הצהריים עד שעה 6 בבוקר המחרת. קשה היתה העבודה אך קשתה ממנה ההליכה — יום יום הלכו ברגל 12—14 קילומטרים. בכל־זאת נשם הגיטו לרווחה: בזכות העבודה בשדה־התעופה גבר הביטחון בגיטו. הפיקוח עליו הועבר כולו אל משרד־העבודה. עד 2 באוקטובר היה גורלו של הגיטו עדיין תלוי ועומד. אחרי יום־הכיפורים — כשנחתמה גזירת ז׳אגר — נידונה השאלה אם לקיים את הגיטו שאבלי או לחסלו. הוחלט לקיימו, מפני שזקוקים היו למאמץ העבודה שלו. בזכות דבר זה אנו חיים עד היום [21].

19. מועצה־כפרית אחת הייתה לכל הכפרים שבסביבת שאבלי.
20. במשטרת המועצה הכפרית של שאבלי.
21. השווה העתק הדברים שרשם גווקה ביום 3 בספטמבר 1941, לקמן נספח חמישי.

פנקס

23 בנובמבר 1941

היום ערכה נציגות הגיטו ישיבה בהשתתפותם של שלושה מוזמנים [1] והחליטה להתחיל להעלות על פנקס את המאורעות החשובים ביותר שבחיי הגיטו. הפנקס ייכתב ביידיש ובעברית ויכלול לא רק את שאבלי בתקופה המתחילה ביום 23 בנובמבר 41, אלא גם את כל התקופה האיומה של גזירות ורדיפות בשאבלי ובסביבה. הפנקס יתבסס על תעודות, על עדויותיהם של אנשים מהימנים ועל הוכחות אחרות. הוא ייכתב בשלושה חלקים: (1) מיום 23 בנובמבר 41 והלאה; (2) שאבלי מיום 28 ביוני 41 עד יום 23 בנובמבר 41; (3) סביבות שאבלי לפי הערים. בעמודים 1—28 של הפנקס [2] רשמנו בקצרה את קורותיו העגומות של הקיבוץ היהודי בשאבלי מיום 28 ביוני 41 עד יום 23 בנובמבר 41. עכשיו נכתוב, בצורת רשימות לפי תאריכים, את קורות החיים בגיטו מיום 23 בנובמבר 41 והלאה.

26 בנובמבר 1941

העברה

הואיל והגיטו מחולק לשני רובעים הנמצאים במקומות שונים, תיכנן משרד העבודה, שברשותו נמצאים אוכלוסי הגיטו, לחלק את האוכלוסים בדרך הבאה: בעלי המלאכה ומומחים אחרים — ברובע טראקו; הפועלים הפשוטים — ברובע קאווקאז. חלוקה זו נדרשה, לפי הסברת מנהל משרד העבודה, כדי שהוא, המנהל, לא יצטרך לנסוע מרובע לרובע וכדי לחסוך פקיד שני בשביל הרובע האחר. בגלל מטרה מדומה זו נערך בגיטו במשך שבועות רישום, שהפיל פחד מוות על תושבי הגיטו ולנציגות הוסיף הדבר עמל ותלאה. ואלה היו תוצאות הרישום: 200 בלתי־מקצועיים חייבים לטלטל את עצמם מרובע טראקו לרובע קאווקאז, ו־1,700 בעלי מקצוע — בכיוון ההפוך. לפי זה יש להוסיף לרובע טראקו 1,500 תושבים חדשים, דבר שאין להעלותו על הדעת בצפיפות השוררת בגיטו.

1. ד״ר אהרן פיק ז״ל, אהרן פראנק ז״ל וכותב השורות האלה, עיין במבוא, עמ׳ 13.
2. הם עמודים 31—43.

הנציגות לחמה זמן רב בגזירה, אבל ללא תוצאות (כפי שמתברר היתה זאת פקודה מגבוה שחלה על כל הגיטאות). היום נתקבלה הודעה מה'גביטסקומיסאר' לשלוח את רשימות משרד העבודה ל'טיפול נוסף' [3]. על כתב זה יש הוראה של הממונה על העניינים היהודיים, ה' סטאנקוס: 'לבצע'. אולם מנהל משרד העבודה הבטיח שהעניין יימשך עד האביב.

גזירת פארטיזאנים

תמיד נמנעו היהודים מלהיפגש עם פלוגות שבויי המלחמה [4], כדי לא לתת פתחון־פה לעלילות. כל־עוד הובלו השבויים על־ידי חיילים גרמניים, לא אירעו פגיעות רעות. אולם בשבוע האחרון קיבלו הפארטיזאנים הליטאיים את תפקיד השמירה ומאז והלאה החלו לקרות כל מיני פגישות־ביש. בראשונה נהגו לחטוף יהודים עוברי אורח לתומם, דוחקים אותם בין שבויי המלחמה, מכריחים אותם ל'הוביל' את החולים שבהם ותוך כדי כך היו מכים את היהודים מכות רצח. לפעמים היו מענים אותם בעינויים אחרים נוספים. כך, למשל, נתפס ד"ר הנדין ונצטווה לנשק שבוי ב... אחר שהלה הופשט במיוחד למטרה זאת. היהודים התחילו אז לחמוק מפני קבוצות שבויי המלחמה כשהיו הללו עוברים ויש שנהגו לסור לרחובות אחרים. אז החלו הפארטיזאנים לחפש את קרבנותיהם ברחובות אחרים ומתעללים בהם ביתר אכזריות. מוכים רבים שכבו ימים שלמים מחמת המכות. רבים אף נלקחו מהם בגדיהם. כך, למשל, לקחו מן הסנדלרים, שבאו מן העיר, נעליים של נוצרים שנמסרו להם לתיקון. בין הקרבנות היה ראש המשטרה היהודי ה' ג' [5], שלאחר מכן חייב היה אף להתנצל לפני הממונה על אי־הציות, כביכול, לשליטים הליטאיים. הפחד מפני הפארטיזאנים היה לאימת־בהלה [6]. לבסוף הגיע הקץ לצרה, וכך קרה הדבר: חברי הנציגות היהודית, ה"ה מ' לייבוביץ', פ' רובינשטיין, ב' קארטון, וא' כ"ץ הלכו אל העיר. בדרך רצו הפארטיזאנים לכבדם בהובלת עגלת המטבח, שהובלה כבר ע"י השבויים מרחק רב. הנציגים ביקשו מאת הפארטיזאנים לשחררם, הואיל והם ממהרים אל

3. כלומר: סידור ההעברה.
4. בשאבלי היו רבבות שבויים רוסיים שרוכזו בין השאר גם בבית־הכנסת הגדול. בימים הראשונים לשואה עבד כותב השורות האלה יחד אתם במרתפי תפוחי האדמה ולאחר־מכן ראה אותם כשעבד בשדה התעופה. מצבם ועינוייהם היו נוראים. בראשית האביב עם הפשרת השלגים הועסקו היהודים למעלה מחודשיים בשריפת גופותיהם של השבויים הרוסיים שהושלכו מן המחנות.
5. אפרים גנס הממונה על 32 השוטרים היהודיים שבגיטו, עיין במבוא, עמ' 20.
6. עדות מאותם הימים לפחד זה במקום אחר בליטא נמצאת במכתב מפוסבל שנמצא ביום 8 במאי 1943 בגיטו שאבלי.

הממונה על ענייני היהודים. אולם הפארטיזאן לא שעה לדבריהם ולא הרפה מהם. לאושרם הגיע פקיד ליטאי ממשרד העבודה והכריח את הפארטיזאן להניח להם. שוב עבר העניין אל הממונה על ענייני היהודים. הלה התערב בפנייה אל השלטון ויש לקוות שהחטיפות תחדלנה.

שכר

21 יום עבדו 63 פועלים יהודיים במסילת הברזל ליאנישק [7] בתנאים הקשים ביותר בלי לקבל שכר. הנציגות השתדלה זמן רב וסוף־סוף קיבלה מהנהלת מסילת הברזל את השכר של 4.27 רייכסמארקים לנפש, היינו ערך של חצי־קילו סבון או $\frac{3}{4}$ ק"ג חמאה...

שאלה חמורה

יהודי מגיטו שאבלי השתדל אצל השלטון בדבר רישיון להבאת אשתו מגיטו קובנה. אולי נטו שלטונות שאבלי להיענות לבקשה, אלא שהתחבטו בשאלה, כיצד תבוא? אסור לה שתסע ברכבת או במכונית, והרי לא תוכל ללכת ברגל בחורף. אחרי עיון רב הגיעו השלטונות למסקנה זאת: כיוון שלא ידוע הדבר שהאישה חפצה לשוב אל בעלה, לכן עליה לפנות אל שלטונות קובנה ויפסקו הם שם בשאלה חמורה זו...

'עזרה' סוציאלית

בעיר שכבה עדיין אישה יהודיה משותקת, שלא הרשו להעבירה אל הגיטו. הנציגות השתדלה להעביר אותה אל מושב־הזקנים שברקיבה [8]. כביכול נענו לבקשה, אלא שהעבירוה אל רקיבה אל... בית־חולי־רוח. סופם של שוכני בית זה היה כסופם של כל חולי־הרוח במדינת אשכנז — הם נהרגו.

מס כפייה

הנציגות הטילה מס־כפייה על החלק האמיד, כדי להקל על המצוקה שבגיטו. עיקרון המס הוא שהעובדים משלמים אותו לפי השכר ואלה שאינם עובדים — לפי ההוצאה [9]. הכנסות המס צריכות להסתכם בכ־25,000 רובל. מלבד זה — 10% לצורכי תרבות [10].

7. רחוקה כ־40 ק"מ משאבלי.
8. כפר על חוף אגם בשם זה הרחוק משאבלי כשבעה ק"מ.
9. לפי הוצאותיהם על צורכיהם ההכרחיים בגיטו.
10. הכוונה לביה"ס שנוסד באותם הימים, ראה במבוא עמ' 21 ולקמן בתאריך 15 בדצמבר.

28 בנובמבר 1941

נתקבל הרישיון לפתוח בגיטו מכבסה־כימית, מעבדה־כימית ובית־מלאכה לקארטונאז׳. אתמול הגיעו משארית הפליטה של טלז׳ חמש נשים ושני ילדים.

מרחב

שאלת ׳מרחב המחיה׳, שהוא בממוצע 1½—2 מטרים מרובעים לנפש, קשה מאד בגיטו. הנציגות גילתה כוח המצאה גאוני, בבנותה מעונות חדשים במרתפים, בעליות־גג ובדירים — במקומות שאף לא היה עולה על דעת איש לעשות משהו. על כל הבניינים הוצא עד היום סכום של 48,690 רובל. כשהוגש לעיריה חשבון ההוצאות על הבניינים, שבעדם היא, העיריה, לוקחת שכר דירה, ענתה העיריה שתשלם חלק מן ההוצאות בשכר הדירה שתגבה מן הבתים החדשים...

הנציגות הגישה בקשה בדבר סוליות בשביל ההולכים לעבוד בשדה־התעופה, כי עליהם ללכת יום־יום 12 ק״מ.

29 בנובמבר 41

היום הודיעו סטאנקוס ומוֹצקייטיס עוזרו לנציגות היהודית, שיהודי הגיטו חייבים לשלם לבעלי־הבתים שבגיטו את מחיר הירקות שצמחו בגינות הגיטו. להודעה צירפו את רשימת תביעותיהם של בעלי־הבתים. התביעות היו מוגזמות לא רק לגבי המחירים בסתיו, כשמחירי הירקות נמוכים, אלא גם לגבי המחירים היום. יש עוד להוסיף שרוב בעלי־הבתים לקטו בעצמם את ירקותיהם. כעופות דורסים עטו בעלי־הבתים על האוכלוסים היהודיים שבגיטו. הנציגות הציעה לפצותם בגינות שנלקחו מן היהודים בעיר; הן גדולות בשטחן בהרבה מגינות הגיטו. ההצעה נדחתה בנימוק ש׳מן הגינות היהודיות בעיר נהנו הגרמנים בלבד וכעת צריכים ליהנות גם הליטאים׳. הנציגות שאלה שאלות אלה:

(1) כיצד להכריח את האנשים לשלם?

(2) כיצד ישלמו העניים?

(3) למה צריך לפצות את בעלי־הבתים על ירקותיהם אשר ליקטום במו ידיהם?

(4) כיצד אפשר להעריך את הירקות לפי המחירים היום אחרי שנלקטו בסתיו, בעונה שהמחירים נמוכים?

על כל אלה ענה סטאנקוס שקיבל לתשומת־לבו רק את הטענה השלישית. אשר לתשלום — על ההנהגה להטיל את האחריות לתשלום ערך כל גינה על אחד השכנים ואם הלה לא ישלם — יש להושיבו בבית־הכלא.

בעניין ההעברה נתקבלה ידיעה מן המקומות הקובעים, שביצועה הכרחי: על אודות הפרטים עדיין מתנהל משא־ומתן.

מנהל הלשכה הסוציאלית בעיריה פנה אל משטרת הביטחון בבקשה להוציא את החולים היהודיים מבית־החולים העירוני[11]. משלוח הבקשה אל הרשות הזאת דווקא רומז בבהירות על הדרך שיש לנהוג בה בחולים היהודיים, לדעת ה'מטפל' הליטאי של העזרה הסוציאלית. (אגב עשו כרצונו ולא רק בחולים היהודיים, כי־אם בכל החולים, גם הליטאים, שבמוסד הפסיכיאטרי.)

בעניין חולים במחלות מידבקות

[נתגלה בגיטו טיפוס־הבהרות.][12] ניתנה הוראה לנציגות שהיהודים ימעטו להיראות ברחובות.

בקשת הנציגות בעניין הסוליות בשביל עובדי שדה־התעופה סופקה בחלקה: נתקבלו 40 ק"ג סוליות.

30 בנובמבר 41

אושר [על־ידי הממונה על ענייני היהודים][13] תקנון של בית־משפט יהודי. את ההעתק ראה בתוספות[14].

4 בדצמבר 41

היום נקראו הנציגים אל הממונה על ענייני היהודים. הוא מסר להם את הפקודה לקבל מייד מבית־החולים שבעיר את החולים במחלות מידבקות. עקב הודעה זו נתקשרה בין הממונה ובין הנציגים היהודיים השיחה הבאה:

הנציגים: היכן נשכיב את חולינו המדביקים?

הממונה: בבית־הקברות...

ב' קארטון: נוהגים לרפא תחילה אפילו את הנידון למוות, אם יחלה, ורק אחר־כך שולחים אותו לתלייה. כאן אתם דנים את חולינו למוות, כי אין לנו מקום בשבילם. נהיה אנוסים להוביל את החולים אליכם ואתם תירו בהם.

הממונה: חבל על הכדור...

אז ביקשו הנציגים שהעיריה תמסור להם בית הנמצא כמעט בתוך הגיטו

11. בניינו הוא רכוש הקהילה היהודית.
12. במקור מחוקה שורה ועליה רשום המשפט הזה.
13. תוספת מעל לשורה.
14. הוא במחברות אחרות, שנשארו, כפי הנראה, עם מחברות היומן המקורי בברית־המועצות.

והופרד ממנו באופן מלאכותי. גרים בו שלושה אנשים, יוציאו־נא אותם וייסדו שם בית־חולים בשביל היהודים. הבקשה נדחתה... הלכו הנציגים אל רופא העיר הד״ר יאסייטיס, ודיברו עמו על הגזירה. אבל גם שיחה זו היתה ללא־הצלחה. על שאלתם כיצד ינתחו את החולים היהודיים כשלא נשארו בגיטו מנתחים יהודיים — ענה הד״ר יאסייטיס:[1]

הנציגים: מהי כוונת הגזירה בדבר החולים?

יאסייטיס: לענות את היהודים ככל האפשר יותר ולהצר להם בהסגר הגיטו.

הנציגים: הרי הכינים לא תישמענה לפקודותיכם, הן תעבורנה אל העיר ותדבקנה אתכם בטיפוס!

יאסייטיס: במקרה של מגיפה בגיטו יהרגו אתכם ביריות. [כאלה הם הגרמנים[2].]

ב' קארטון: ייתכן, שיעלה בידכם להשמיד את היהודים הליטאיים, אבל את היהודים האמריקאיים הן לא תשמידו והם ידרשו מכם דין־וחשבון.

יאסייטיס: ישנה הוראה כזאת מן השלטון הגרמני ואנו, הליטאים, איננו אשמים.

ב' קארטון: דבר אפוא עם הממונה, ויתן לנו את הבית על־יד הגיטו. והרי יודע אתה, שבגיטו אין מקום בשביל מוסד כזה.

יאסייטיס: אינני רוצה לדבר עם הממונה שלכם.

ב' קארטון: דבר אפוא עם ראש־העיר.

יאסייטיס: גם אתו אינני רוצה לדבר.

ב' קארטון: הרי ראש־העיר והממונה הם ליטאים ומדוע לא תרצה לדבר עמהם?

לאחר זאת הבטיח בשפה רפה; אבל ברור הדבר שאינו יכול[3] לפעול ולא יפעל דבר לטובת היהודים. [גם סטאנקוס וגם לינקביצ׳יוס לא היו נתונים להשפעתו[4].] הגזירה נשארה בכל חומרתה ולא הושג בית לחולים. (בית־החולים סודר אחר־כך בחדר הטהרה שבבית־הקברות...) [אותו יאסייטיס פעל הרבה לטובת רופאים ורוקחים יהודיים ובהתערבותו הועסקו במקצועם בעיר. בזכותו[5] אפשר היה לקבל עזרה רפואית במרפאה העירונית ותרופות במחסן

1. התשובה נמחקה במקור.
2. תוספת.
3. במקור מחוקה המלה ׳רוצה׳.
4. תוספת באריחיים.
5. לפי המקור: בזכות.

התרופות בשביל תושבי הגיטו. הוא ואשתו [6] שמרו על רכוש יהודי של מיליונים והחזירו אותו.[7]]

על אודות הגנים

היום נמסרה לנציגות תביעתם המפורטת של בעלי הבניינים שבגיטו והחלטת הממונה על תביעה זאת. ההחלטה נתקבלה, כמובן, בלי ידיעת הנציגות, בלי חקירה ומבלי לשמוע אף את טענות הצד השני.

15 בדצמבר 41

ההעברה

ב־13 בחודש־זה נמסר לנציגות, שיוחל בהעברה כבר ב־15 בו, והיא לא תימשך יותר מימים אחדים. מעניינים הם הפרטים האלה: בראשונה היה הדבר מסור בידי סטאנקוס. בדעתו היה להאריך את זמן ההעברה עד אחרי הפסח. אבל ה'גביטסקומיסאר' דרש ממנו לבצע את ההעברה לאלתר. סטאנקוס טען שבעונת החורף אינו יכול לבצע את הדבר בזמן מועט מחודש ימים. נמסר הדבר אפוא לראש הגיטו שטרינגה, שהבטיח לבצע את ההעברה במשך שבוע ימים. הוא דרש שיינתנו לו כלי־רכב, שוטרים גרמניים ופארטיזאנים ליטאיים ואז 'יהיה המשחק מסודר והמלונה — על תילה'. אכן מייד נערך 'סדר': ביום שני, ה־15 בדצמבר, פרצו אל הגיטו שוטרים ופארטיזאנים, התנפלו על בתי המגורים של היהודים שנקבעו מראש, היכו והאיצו בקרבנות לעקור משם מהר ככל־האפשר. במשך שעות אחדות עברו אל הרובע הקאווקאזי 180 אנשים. גרוע יותר היה המצב בקאווקאז — שם נערכה העברה כפולה: מקאווקאז לרובע טראקו ובקאווקאז עצמו מרובע אחד למשנהו. המומחים ברובע אחד והפועלים 'מחוסרי ההכשרה' ברחובות מיוחדים. ההעברה הפנימית פגעה בכ־600 נפשות. היה זה יום סגריר, רחובות הגיטו היו מכוסים רפש רב והאנשים המסכנים התרוצצו ממקום למקום כשהם מושכים את עצמם עם העגלות בבוץ בלי לדעת לאן לפנות. לילות שלמים ישבו אנשי המינהלה ותיכננו את חלוקת המעונות, אבל ללא תוצאות־של־ממש — אנשים חיים לא נתנו לסדר את עצמם לפי פקודה. אלה שנקבעו לרובע הפועלים 'מחוסרי ההכשרה' התגוננו, רצו, השתדלו ולחמו על ה'הזכות' להישאר ברובע ה'מומחים', כי שמועות 'מוזרות' מתהלכות על אודות רובע מחוסרי ההכשרה. גם סדר ההעברה עצמו, — עגלות, משטרה ופארטיזאנים — מזכירים מקרים

6. גב' יאסייטיס עמדה אח"כ בראש קבוצה להצלת ילדים יהודיים והצילה את שני ילדיו ואת אשתו של כותב היומן ואת הילדה חנה.

7. הקטע שבאריחיים נכתב במקור כתוספת מאוחרת לאורך העמוד.

מעציבים דומים מן העבר הלא־רחוק... ה׳חוצפה׳ הזאת העלתה את חמתו הבוערת של ראש הגיטו שטרינגה; הוא הרעים בקולו על אנשי המינהלה ועל השוטרים היהודיים, צעק ואיים. אך פעילים במיוחד היו השוטרים אשר היכו באלות כל מי שנזדמן בדרכם. אחד מהם המציא אמצעי זה: הוא טבל מטאטא ברפש ומרחו על פני היהודים. אותו שוטר העמיד יהודי אחד, מ׳ ש׳[1], לטאטא את הרפש — משימה שאי־אפשר לבצעה מפאת גובהו של הרפש. כשהעיז היהודי לסור מעבודתו, ציווה עליו השוטר הזועם באמצעות המינהלה להתייצב למחרת באותו המקום ולחפור לעצמו קבר, כי הוא יהרגנו שם ביריות. לאושרו של היהודי לא הופיעה למחרת המשטרה. שלושה ימים נמשכו העינויים של אוכלוסי הגיטו חסרי־הישע. עד היום יש משפחות המתגוללות בחוץ בלי גג מעל לראשם וחפציהם נרקבים בדירים או בחוץ, בגשם ובשלג.

ההעברה פגעה גם במורים, אלא שעליהם יש להרחיב בהסבר: אחרי כל הפורעניות, כשהחיים בגיטו נרגעו לזמן־מה, החליטו המורים יחד עם הנציגות לפתוח בגיטו בית־ספר יסודי. התנאים לא היו נוחים, אפילו לתושבי הגיטו למודי הסבל, ובכל זאת הקימו את בית־הספר בשמחה. כיוון שלא היה מעון בשבילו, חיפשו ומצאו כמה עשרות חדרים שדייריהם הירשו ללמוד בהם, בקבוצות 7—9 תלמידים עם מורה. לאט־לאט עברו לתכניות נרחבות יותר: ברובע טראקו הותקנה מרפסת בת 6×3 מ״ר ובהשתתפות היהודים הדתיים הותאמה לבית־תפילה ולבית־ספר יסודי. ברובע הקאווקאזי התכוננו להוציא את הדיירים מחדר הטהרה שבבית־הקברות ולסדר שם את בית־הספר. כבר תכננו אף להוסיף שני חדרים חדשים ברובע טראקו. בית־הספר הכניס אור וחיים בכל הגיטו; היה הדבר כאילו ניתן טעם בחיים. הורים ליוו בשמחה את ילדיהם ללימודים וסידרו בשבילם מקום. אף אנשים אדישים התעניינו עתה בבית־הספר; לגביהם היה הוא כעין אות של זמנים שלווים וסימן של יציבות. הילדים עצמם לא למדו מעולם בחשק רב כל־כך כבעת הזאת. ילדים שאי־אפשר היה לקבלם בבית־הספר לא נתנו מנוח להוריהם ולמורים בשאלה, מתי כבר יתחילו ללמוד... הורים נדבו מחברות, חברים חילקו ביניהם דפי־נייר וחלקי עפרונות, כדי שהלימודים לא יופרעו. אולם גם בהנאה צנועה זו לא זכו יהודי הגיטו. ראשית נלקח מבית הספר חדר־הטהרה שהיה לבית־חולים, ולבסוף באה גזירת ההעברה. מבחינה משפטית התבססה הנציגות על רישיון שקיבלה מסטאנקוס לפתוח בית־הספר. במאוחר יותר אושרו המורים ע״י משרד־העבודה. ברם, בעת ההעברה הגיעה פקודה מיוחדת מה׳גביטסקומיסאר׳ בעצמו להעביר

1. מיכאל שפירא.

את המורים לרובע הפועלים מחוסרי ההכשרה. תרבות, השכלה ובית־ספר היו מיותרים בגיטו והמורים — אנשים בלתי מועילים. עתה יש בהוראה משום סכנה והמורים נאלצו לבקש את כל האמצעים כדי לטהר את עצמם מ׳כתם׳ זה...

יושבי הכפר [2]

יהודים רבים השכירו את עצמם בקיץ כפועלים לאיכרים שבכפר. התנאים שם לא היו נוחים, אבל היהודים היו מרוצים בהיותם רחוקים מהרדיפות שבעיר ולא רעבים ללחם. החוזים היו נחתמים בהסכמת הממונה — ולאחר מכן בהסכמת משרד העבודה. אבל חייהם השלווים לא ארכו. בסוף ספטמבר גורשו לפתע רובם הגדול של היהודים שבכפרים ובעיקר מן האזור הכפרי של שאבלי. רוב המגורשים איבדו את חפציהם. עדיין נשארו יהודים אחדים בכפרים שבאזורים הכפריים קורשאני, ראדווילישקי, וטרישקי, ביניהם הכפר סטאצ׳יונאי. ביום 7 בדצמבר נאספו כולם ונעצרו. ההוראה יצאה ממשטרת הביטחון, לא בלי השפעתם של קולואוקשה ופוז׳לה הנודעים לגנאי. סטאנקוס ומוצקייטיס עוזרו התעניינו בכנות בגורל העצירים. הם השתדלו ב׳גביטסקומיסאריאט׳ וביקשו מאוד על האסירים. ה׳גביטסקומיסאריאט׳ דרש מהם רשימה של העצירים והבטיח לשחררם. הרשימה נערכה וצורפו אליה גם רשיונות הממונה ומשרד־העבודה, שסמכו עליהם בהתגוררם בכפר. מוצקייטיס קיבל מאת ה׳גביטסקומיסאר׳ את התשובה, שיש לערוך את הרשימה באופן אחר. יש לרשום במפורט ידיעות על קרובי העצירים, מקצועותיהם ומקומות מגוריהם. נתקבל הרושם, שקרוביהם של בעלי המקצוע ישוחררו. ביום שני, 15 בדצמבר, שעה 9 בבוקר, נמסרה הרשימה על־ידי סטאנקוס, מוצקייטיס והמתורגמנית קֶלַפְּשִיטָה ל׳גביטסקומיסאר׳ עצמו. כשבאו הנציגים היהודים בשעה 1 אל סאטנקוס, אמר הלה: אילו ידע זייגארניק (אחד מקרובי העצירים) מה שעשיתי בשבילו, היה נותן לי איני־יודע בעצמי־מה... על־כך ענה לו הנציג: אמסור לו את הדבר. אינך יכול לתאר לעצמך — הוסיף סטאנקוס — מה גדולה היתה הסכנה. אבל ביום שלישי יהיו העצירים בגיטו. בינתיים הועברה רשימת העצירים וקרוביהם אל משרד העבודה כדי לבדוק את מהימנות הידיעות שמסרה נציגות הגיטו. היתה שם גם נציגות הגיטו ומסרה את הידיעות הנחוצות. ראש משרד העבודה, מר שטרינגה, הבטיח למסור לז׳אנדארמריה [3] את הידיעות לא מאוחר מיום שלישי בבוקר ולצוות על המשטרה הליטאית לשחרר את העצירים. גם סטאנקוס, מוצקייטיס וקלפשיטה היו במשרד־העבודה וביקשו שהמשטרה הליטאית לא

2. עיין לעיל עמודים 42—43.

3. ז׳אנדארמריה גרמנית שטיפלה בשבויים שבבתי האיכרים בכפרים.

תעשה דבר בלי פקודה מיוחדת מאת ה׳גביטסקומיסאר׳. לאחר שהוראה זאת ניתנה, היתה הנציגות בטוחה, שביום רביעי, 17 בדצמבר, יהיו העצירים בגיטו. ניכר, שסטאנקוס לא האמין בהבטחות ה׳גביטסקומיסאר׳, שהרי ביום שלישי בשעה 1 מיהר במונית לקורשאני, מקום שם היתה אסורה ג׳ ז׳ [4], אדם קרוב לו במיוחד, והביא אותה אל הגיטו. היא סיפרה שביום רביעי בבוקר ציווה ראש משטרת קורשאני על העצירים לעלות לעגלה ולקחת רק בגדים קלים. הם הובלו בלווית שלושה פארטיזאנים, שהתעללו בהם בכל הדרך לאורך 6 ק״מ. הם ירו על־ידם ומעליהם ואגב־כך בישרו להם את הבשורה, שמובילים אותם להורג. בין המוצאים היתה גם משפחת נאֶטס, אשר צריכה היתה להשתחרר לפי פקודה שניתנה כבר קודם־לכן, עקב השתדלותו של בעל האחוזה גרוז׳בסקי מקורשאני. ברגע האחרון הצילם סטאנקוס. בדבר יתר העצירים הוא טלפן מיד לטרישקי, לראדווילשקי ולסטאצ׳יונאי וקיבל את הידיעה שהם כבר הומתו בירִיות. מעניינת העובדה הבאה: ביום חמישי בבוקר התפרץ אחד הקרובים האומללים, א׳ זייגארניק [5], אל ראש הז׳אנדארמריה והתחנן על משפחתו. הלה קיבל את פניו והבטיחו ש׳המשטרה הליטאית לא תעשה דבר בלי פקודתו ושעל אודות הוצאה להורג אין מדברים בכלל׳. יש לשער שביום השלישי נמסרו שתי פקודות: הראשונה, בשעה 1, לשחרר את העצירים, ויותר מאוחר — לירות בהם.

אלה שמות העצירים [6].

השם הפרטי והמשפחה	גיל	מקום המאסר	מקום ההריגה	הערות
1. פאבלובסקי שמעון [7]	18	ראדווילישקי	ראדווילישקי	עבד אצל סוטקאוסקאס
2. 〃 רייזה	17	〃	〃	[שבכפר] פאבאליו
3. 〃 יהודה	15	〃	〃	עבד אצל גריגאליונאס
4. 〃 אהרן	12	〃	〃	〃 〃 〃
5. ברמאן ליובה	24	באלסיו	טרישקי	〃 〃 סטא:קוס אנטאנאס
6. ליפקין כיענה	31	צרפושן	〃	〃 〃 לאקייטה
7. ינקלב ליפמן	21	וואלישקיו	ראדווילישקי	〃 〃 ליומס יוליוס
8. ברידר טויבה	18	משקוצ׳יו	〃	〃 〃 יאנושיאניה הילני
9. שמולה פישל	34	אלקנייטה	ליגום	〃 〃 באלצ׳יונאס יונאס
10. גלמאן שרה	16	וואלישקי	ראדווילישקי	〃 〃 ליומס יוליוס
11. דאק מיכאל	55	בובי	בובי	〃 〃 שאלאקאוסקאס
12. 〃 גולדה	45	〃	〃	〃 〃 〃
13. 〃	4	〃	〃	〃 〃

4. נינה זיו.

5. אהרן זייגארניק היה מנהל המעבדה הכימית והתובע בבית־הדין שבגיטו. הוא טיפל במסירות בחולים במחנה דאכאו, נידבק במחלה ומת שם ביום השחרור.

6. במקום זה (עמ׳ 46 במקור) הובאה רשימת שמות הנהרגים וגילם בלוויית הערה

השם הפרטי והמשפחה	גיל	מקום המאסר	מקום ההריגה	הערות
14. ראק	1	בובי	בובי	עבד אצל שאלקאוסקאס
15. שפירא	50	סטאצ׳יונאי	סטאצ׳יונאי	נארונקייטה
16. סקורדנסקי שלמה	21	"	"	" " לאוצאס פטראס
17. סקורודנסקי הירש	19	"	"	" " " "
18. " רבקה	20	"	"	" " " "
19. זייגארניק לנה	38	"	"	" " יאנקוס פראנאס
20. " אסתר	12	"	"	" " " "
21. שמואל	4	"	"	" " " "
22. גוטמאן חיה	23	רקיבה	משקוצ׳יו	" " וואלשצ׳יוס
23. גולדין פנחס	38	שנורייצ׳יאיי	ראדווילישקי	" " מתיאס איגנאץ
24. " אידה	36	"	"	" " " "
25. " אידל	?	"	"	
26. " מלכה	?	"	"	
27. קירשון מנדיל	38	שאדובה		" " דוידוביץ׳ יורגיס
28. " לאה	35	"		" " " "
29. "				
30. "				

מילואים לפרק על יושבי הכפר

ביום החמישי בבוקר נכנס זייגארניק ל׳גביטסקומיסאריאט׳ ואמר לראש הז׳אנדארמריה שהוא חושש לחיי העצירים בגלל הימצאותם ברשות הפארטיזאנים. משום־כך הוא מבקש ממנו לצוות בסטאצ׳יונאי להעביר את העצירים לחסות השלטון הגרמני. ראש הז׳אנדארמריה סירב להוציא הוראה זאת בנימוק, שלא ייתכן שהפארטיזאנים יפעלו על דעת עצמם בעניינים השייכים ל׳גביטסקו־מיסאריאט׳ הגרמני ועניין הוצאה להורג אינו עולה לדיון. בערבו של אותו יום נקרא זייגארניק למשטרת הביטחון ושם אמרו לו: ׳שמענו שמועה, שלפיה קיבלת ע״י איכר מכתב סודי המודיע לך שקרוביך נמצאים בסכנה ולכן הלכת אל ראש הז׳אנדארמריה. מי שלח לך את המכתב?׳ זייגארניק הכחיש, כמובן, את הדבר ואז אמרו לו לחזור לביתו. ביום שישי, 19 בדצמבר, קרא מוצקייטיס את הנציגים היהודיים והודיע להם שהעצירים נורו. הוא ביקש לשמור את הדבר לבל יגיע לאוזני אנשי הס״ס, כי כולם עלולים לסבול מן הדבר. כפי

׳ראה ידיעות נוספות בעמוד 119׳. באותו עמוד שבמקור יש רשימה מקבילה ובה פרטים על מקום המאסר, על מקום ההריגה ועל מקום העבודה. בראש הרשימה כותרת: ׳ידיעות נוספות לרשימת הנהרגים בירייה שבעמוד 46׳. כאן הודפסה רק הרשימה השנייה המפורטת.

7. ברשימה הראשונה שבמקור היה השם הראשון ׳פינקלמאן שמעון׳ ולמטה הערה שניצל. השם השני היה ׳פאבלובסקי ברוך׳. ברשימה השנייה נשתרבבו כנראה השמות וצ״ל גם כאן: פאבלובסקי ברוך.

שמתברר ניתנו ביום שלישי 2 פקודות: בשעה 1 ניתנה ההוראה לשלוח את קרובי המומחים אל הגיטו ובשעה 4 אחרי־הצהריים נשלחה ממשטרת הביטחון פקודת ההריגה בירייה.

יומיים לפני מעצר יהודי סטאצ׳יונאי טילפן כומר סטאצ׳יונאי אל בעלת בית־המרקחת, הגברת קוזלובסקי, שותפתו לשעבר של זייגארניק וביקש ממנה למסור לזייגארניק שיציל את קרוביו. ברם היא התעלמה מבקשה זאת וכל היהודים נספו בלי שתודיע דבר. אגב, גב׳ קוזלובסקי זו היא היורשת של כל רכוש משפחת זייגארניק. היא מחזיקה ברשותה גם חפצים של יהודים אחרים ואינה מחזירה אותם. — — —

זה שבועות שמשלוחי יהודים ממערב אירופה עוברים את שאבלי. כיוונם — ריגה, מגמת פניהם — אינה ידועה. הנסיון המעציב מעורר את החשדות הגרועים ביותר... היום נפתח בית המלאכה לקארטונאז׳. יש הזמנות מהעיריה ומאחרים. נתקבלו בו 33 אנשים.

22 בדצמבר 41

היום היה אצלנו יהודי מקובנה [8]. חיי היהודים בגיטו שם גרועים עוד יותר מאשר אצלנו. היהודים ׳הוצאו׳ משם כמה וכמה פעמים. ההוצאה האחרונה היתה ביום 28 באוקטובר. הוצאו 9,200 יהודים. גורלם ידוע... בגיטו קובנה נשארו כ־14,000 [9] יהודים. בערים ובעיירות הסמוכות כבר אין יהודים. גם ערים אחרות זכו כבר בציון ׳ללא יהודים׳ [10]. התזונה בגיטו קובנה גרועה מאוד: 125 גרם לחם, חמאה, סוכר, בשר ומצרכים אחרים חסרים. אנשים גוועים ברעב. שם הולכים אל העבודה בטורים המלווים משמר מזוין. הסתלקותו של אדם מן הטור היא מעשה שיש בו סכנת נפשות. יום־יום נעלמים אנשים אחדים. היהודים עובדים בעבודות ציבוריות בלבד. הם סולקו כמעט מכל בתי־החרושת ומכל בתי־המלאכה. רישום לא נערך שם וגם משרד עבודה עדיין אינו קיים — עכשיו מתארגן והולך משרד כזה. הוקם שם בית־משפט יהודי. קובנה שילמה היטל־עונשין בכסף, ובחפצים יקרי־ערך.

120 גראם לחם

מנת הלחם הניתנת אצלנו ליהודים הופחתה ל־120 גרם ליום. שום שתדלנות לא הועילה. אפשר לפנות עוד אל ה׳גנראלקומיסאר׳, ברם האין בזאת סכנה? ???ב... [11] נקראו הנציגים היהודיים אל משטרת הביטחון. בדרך פגשם אחד

8. מאירוביץ, בא לקחת עורות מבית־החרושת.
9. ראה את הדו״ח של גיטו קובנה, שנמסר לקומיסאר העירוני מילר, לקמן עמ׳ 193.
10. ׳יודנריין׳.
11. כאן היה תאריך.

ממשטרת הביטחון ו׳כיבדם׳ בהובלת עגלה אל המשטרה. בהיכנסם לא נתבקשו, כמובן, ע״י קצין משטרת הביטחון לשבת, החלו להטיף מוסר לנציגים על התנהגותם ׳הבלתי־נסבלת׳ של תושבי הגיטו. הם סובבים בעיר יתר על המידה, דבר העלול לגרום לתוצאות רעות. כן יקרה לפעמים, שאיזה פועל יוצא מבית־מלאכה אחד ועובר לבית־מלאכה אחר — דבר זה הוא פשע גדול. לפעמים מרשה לעצמו יהודי לצאת מסדנתו כדי ׳לשאוף אוויר צח׳ ותוך כדי כך שוכח אפילו לענוד את ה׳מגן־דויד׳. בלקחו את כל זה לתשומת לבו מתרה הוא, שומר הסדר הצודק, בנציגים ומטיל עליהם להזהיר את בני גזעם לא לעשות כדברים האלה — שאם לא־כן, תהיינה תוצאות רעות. ׳ובכן, האם הדבר ברור לכם?׳ העיר הקצין אחרי כל ׳חטא׳ בהדגשה רבת משמעות. הנציגים השיבו בפה מלא שהדבר ברור להם. לאחר זאת קרא בפניהם שורה של תקנות חדשות:

(1) היהודים חייבים לצאת לעבודה רק כשהם מסודרים בטורים — בקבוצה, שיש בה עד 5 אנשים, עליהם להסתדר בטור אחד־אחד; עד 10 אנשים — שניים־שניים; עד 15 איש — שלושה־שלושה;

(2) היהודים חייבים בברכת שלום לכל קצין ה׳וורמאכט׳, לכל שוטר ולכל פקיד ה׳גביטסקומיסאריאט׳;

(3) הם חייבים לצאת לעבודה לא מאוחר מ־15 דקות לפני 8 ולא לשוב לפני השעה 16. בצהריים בין השעות 12—13 נתונה הרשות לפועלי בתי החרושת בלבד לבוא לגיטו.

[1942]

2 בינואר 42

ביום רביעי, 31 בדצמבר 41, פקד ראש משרד העבודה על העגלונים היהודיים לא לשבת על העגלה, אלא הלוך ילכו על־יד העגלה ברגל.

היום, ב־2 בינואר 42, ציוו על כל 20 העגלונים היהודיים להביא את עגלותיהם וסוסיהם אל העיריה ושם נלקחו מהם. שני סוסים של הקואופראטיב נשארו בגיטו שעות אחדות בלבד, כי מייד נתקבלה פקודה לקחת גם את הסוסים האלה. הנימוק הוא, שליהודי אסור להחזיק רסן ומושכות אפילו של סוס. מתעוררות אפוא הבעיה כיצד להוציא מן הגיטו את הזבל והאשפה? מי יכניס אל הגיטו מזונות ועצים? אכן, הבעיה הביאה את ראש משרד העבודה במבוכה. ברם, לאחר מכן קיבל מה'גביטסקומיסאר' היתר־הובלה על־ידי הליטאים, להם מותר — כך פסקו.

מ־1 לחודש זה צומצמה עוד יותר סמכותו של הממונה ובחלקה הגדול הועברה לראש משרד־העבודה; אפילו עניין הסוסים ושכר הדירה [1] נעשו שלא בידיעתו. ביום 1 בינואר 1942 נפתח בית־החולים היהודי. הוקם בית־מלאכה קואופראטיבי לכיסויי אוזניים בשביל ה'וורמאכט'. נרשמו כ־80 אנשים. הגב' כרום, העלמה לוין והגב' ירושלמי מנהלות את בית־המלאכה. ייסדו מר אודבין.

15 בינואר 42

היום תפסו אשה בזרקה חבילה מעבר לגדר של רובע טראקו. משמר בית־הכלא הרגיש בכך במקרה [2] והתרה בחברי המינהלה היהודית, להשגיח בקפדנות לבל יישנה מקרה כזה; ואם לאו — יהיה רע. מאז עומדים שוטרים יהודיים על המשמר אצל הגדרות של שני הגיטאות.

20 בינואר 42

חיפושי־בית נערכו בארבע דירות שברובע הקאווקאזי. נאסרו אנשים אחדים

1. גביית שכר הדירה של בתי הגיטו שנמסרה לפקיד מיוחד.
2. בנייני בית הסוהר היו גבוהים והוקמו על גבעה הנשקפת על פני רובע טראקו.

שנמצאו ברשותם שומן, חמאה ומצרכים אחרים האסורים על תושבי הגיטו. חלק מהם נענשו ב־3 וב־6 חדשי מאסר על ספסרות. אחרים עודם עצורים ואיש אינו יודע מה קרה להם. נערה אחת נאסרה על שהתהלכה בעיר בלי תעודה. היא עדיין אסורה ואין יודעים את מקום המאסר. לפי סברה אחת אשמות במאסרים המלשינות פ׳ וז׳ [3] הבאות במגע עם אנשי השלטון שבעיר ומוסרות להם ידיעות על חיי הגיטו.

25 בינואר 42

נמסרה לנו דרישת שלום מגיטו ריגה. כ־15 אלף יהודים ניצלו בהצטרפם אל המשלוחים לרוסיה. הנשארים מרוכזים בגיטו. בתחילה היה הגיטו מסודר יפה; היו בו הנהלה, בתי־חולים, מרפאות ומוסדות חברתיים אחרים. לאחר־מכן התחילו בהוצאת תושבי הגיטו ובעיקר הנשים והילדים. האקציה הגדולה ביותר היתה בסוף דצמבר. הוציאו מן הגיטו כשמונה־עשר אלף נשים וילדים. ההוצאה בוצעה באופן אכזרי — אלה שלא מיהרו בהליכתם, הוכו או נורו בִמקומם. רוב הנשארים בעיר היו גברים ואילו מן הנשים נשארו בס״ה כשתיים שלוש מאות. נשים אלה עובדות בבתי־המלאכה שבעיר. המספר ראה קבוצה כזו של עשרים נשים — כבנות שמונה־עשרה — עשרים ושתים שנה. מראיהן היה נורא — הידיים והרגליים נפוחות מקור ומרעב, הפנים מכורכמות מצער ומייסורים. הן עובדות יומם ולילה בפיקוח משמר והן כלואות בבתי־המלאכה כמו נידונים לעבודת־פרך. לעתים רחוקות הן באות אל הגיטו. יש לציין במיוחד את אכזריותם של הלאטבים, ששנאתם אל היהודים היא ללא גבול. ככלבים רעים הם מתנפלים על טורי היהודים היוצאים לעבודה או חוזרים ממנה. הלאטבים מרביצים בהם ומכים אותם מכות רצח או יורים בהם כשם שיורים בחיות בר. הרבה אנשים ניספו באופן כזה. כל רכוש היהודים נשדד והם סובלים ממחסור. יש בריגה גיטו ליהודים מגרמניה, רובם נכים, זקנים, חולים ונשים. הם ערומים ממש. עומדים הם עטופים שקים ובלויי סחבות ומבקשים פרוסת לחם.

29 בינואר 42

הגיעה פרישת שלום מווילנה. משמונים אלף היהודים נשארו כ־12 אלף. אלפי יהודים נסגרו ברחובות שבהם התגוררו ולאחר־מכן הוצאו משם. הנשארים חיים ברעב מוחלט. מספרים, כי מותו של הד״ר יעקב ויגודסקי, העסקן הצבורי הישיש, היה טראגי. הגרמנים מסרו לו מאה וחמישים פתקי־חיים [4] לקהילה

3. הראשונה הייתה נערה עזובה שנעשתה ליצאנית, לבסוף מסר אותה ה׳יודנראט׳ לס״ד, על השנייה עיין עמ׳ 324.
4. כך קראו לתעודות, שניתנו בזמן האקציות ליהודים, שהושארו בחיים על־ידי הגרמנים.

היהודית בווילנה. הוא מיחה באמרו, שאינו יכול לקבל על עצמו את התפקיד לקבוע את גורלם של יהודים לחיים או למוות. יקבעו־נא הגרמנים עצמם את גורל כולם — לכאן או לכאן. תוך כדי דיבור קרע הד״ר ויגודסקי את הפתקים ובשל חוצפה כזו נורה ונהרג. יחד עמו נספה גם עוזרו, העסקן הציבורי משאבלי שמואל פֶּטוכובסקי.

5 בפברואר 42

אחר משא־ומתן ממושך הסכימו לבסוף לתת ליהודים, על־פי כרטיסים, בשר בקר ועגל ולא בשר סוס.

נפוצות שמועות שעומדים לחסל את רובעי הגיטו ותושביהם יועברו לצריפים שבשדה־התעופה. מנסיונן של ערים אחרות כבר ידענו משמעותו של דבר זה. בחוגים הרשמיים מכחישים את כל השמועות האלה באופן נמרץ.

בימים אלה נסעה עגלה עמוסה בצלים, שנקנו מאדם פרטי לצורכי הגיטו. ה׳ שוואנט[1], פקיד ה׳גביטסקומיסאריאט׳, הרגיש בעגלה וציווה להובילה אל המשטרה. הכסף שבידי המוכר ׳הוחרם׳ ובתור עונש על קניה בשוק השחור נאסר כל משלוח אל הגיטו. סכנת רעב מוחלט נשקפה לתושבי הגיטו. לאושרנו הצליחו לבטל את רוע הגזירה ב׳גביטסקומיסאריאט׳. ההשגחה על הגיטו החמירה. הכנסת מזונות לגיטו גוררת אחריה את העונש החמור ביותר.

משלוחי היהודים ממערב אירופה מוסיפים לעבור דרך שאבלי.

7 בפברואר 42

ניתנה פקודה לרופאים המיילדים, שלפיה מותרת להם הפלה מלאכותית לגבי הנשים היהודיות אבל אסור לאפשר להן ללדת ילדים חיים. צא וראה מה ביקש... שפרעה לא גזר אלא על הזכרים וזה ביקש לעקור את הכול.

אתמול עברו דרך שאבלי 500 יהודים מקובנה. בשובם מן העבודה אל הגיטו נתפסו ונשלחו. לאן? — אומרים שמובילים אותם לעבודה בריגה. בעיתון ׳אוסטלאנד׳[2] מיום 1 בפברואר 1942 יש מאמר בשם ׳טיהור׳ והוא מוקדש ליהודים. שם נאמר: ׳בעוד שבחלקים גדולים של יבשתנו מופרשים היהודים לחלוטין זה זמן ניכר, הנה בדרום־מזרח־אירופה לא היה המצב כזה עד לפני זמן קצר, או שהיה במידה זעומה בלבד. רק ההכרה הגוברת בסכנה הנסתרת הנשקפת מצד היהדות העלתה חקיקה קיצונית. כיום הוסרו כל המכשולים והרחקת הטפילים היהודיים מן החיים החברתיים והתרבותיים של דרום־מזרח־

1. ראה עליו במבוא, עמ׳ 28.

2. שם העיתון במלואו: Deutsche Zeitung im Ostland.

אירופה מבוצעת כדבעי. תהליך ההוצאה מן החיים הכלכליים הוא במלוא תוקפו. סלובקיה, קרואטיה וסרביה ניגשו לפעולה במרץ, רומניה ובולגריה פועלות ללא־פשרה, הונגריה מגבילה את מרחב־החיים של היהודי צעד אחר צעד. השיטות שונות, אך המטרה הסופית שווה: הרחקה מלאה של היהודים מתחומי המדינה. הריכוז הזמני במחנות — כמו שעושה, למשל, סלובקיה — הוא רק שלב־ביניים. מה שמתרחש בדרום־מזרח־אירופה בוצע זה מכבר ב'אוסטלנד'. לאטבים, אֶסטונים, ליטאים ורוסים לבנים שוחררו מטפיליהם ושוב אינם יכולים להוסיף ולהזיק לעמים אלה'. הדברים ברורים ופירושים מיותרים.

9 בפברואר 42

הממונה על ענייני היהודים, סטאנקוס, עצור כבר שבוע ימים.

ביום רביעי, 6 בפברואר, הגישה הנציגות היהודית בקשה בדבר עשרה טֶלז'אים שהגיעו משם לפני זמן קצר. העניין עבר, כמו תמיד, אל הממונה על ענייני היהודים מוצקייטיס, שהבטיח בתחילה לסיימו בכי טוב. לאחר־מכן דרש רשימה מפורטת של הטלז'אים. ביום חמישי בערב בא מוצקייטיס עצמו לגיטו לקבל ידיעות על הטלז'אים. לפי דבריו נדרשו הידיעות על־ידי משטרת הביטחון. למחרת הוזמן יושב־ראש הנציגות, מ' לייבוֹביץ' אל משטרת הביטחון ונתקבל מיד על־ידי ראש המשטרה, ד"ר צ'ארני. הלה דרש ידיעות מפורטות על־אודות הטלז'אים ולאחר שקיבלן ציווה להודיע על מקרים דומים תיכף ומייד למשטרת הבטחון ולמסור העתק ההודעה לממונה. אחרי החקירה והדרישה קיבלה הנציגות כרטיסים צהובים בשביל הטלז'אים. בזה חילקה הנציגות את עשרת הטלז'אים בין שני הגיטאות — הקאווקאזי והטראקואי. ברם, משטרת הביטחון קבעה את כולם לגיטו הקאווקאזי.

בית מרחץ

כידוע הרשתה העיריה לתושבי הגיטו לבנות בית־מרחץ עוד לפני זמן רב. היא אף קבעה למטרה זאת בית מחוץ לגיטו. בית־המרחץ נבנה והולך מזמן רב, אך חסרות כמה אלפי לבנים. כיוון שקשה להשיג אותן יעץ שטרינגה לפנות אל הנהלת־המשק. זו הודיעה, שרישיון העיריה אינו מספיק; לכל בניין שערכו עד 300 מארק יש צורך ברישיון מה'גביטסקומיסאר' ולבניין שערכו גדול יותר יש צורך ברשיון מה'גנראלקומיסאר'. אשר לבית־המרחץ — סבור מנהל המשק שאנשי הגיטו יכולים להסתדר בלעדיו. היהודים יכולים להתרחץ בבית. בניית בית־המרחץ הופסקה.

על היילודים

ד״ר צ׳ארני, ראש משטרת הביטחון, מסר לנציגות היהודית פקודה, שלפיה אינן רצויות לידות חדשות אצל היהודים. הנשים היהודיות תיענשנה על לידות בעונש חמור. הפלות מלאכותיות מותרות לנשים יהודיות.

בבית־החולים היהודי נבנה והולך אגף ליולדות ולמחלות אחרות. לאחר שהממונה על ענייני היהודים לא יכול היה לטפל בעצמו בכמה עניינים, אנוסים היו נציגי היהודים לפנות אל ראש־העיר. בתחילה לא רצה הלה אף לקבל את פניהם. ברם, כיוון שהעניין היה דחוף בכל־זאת, הסכים לצאת אל היהודים לפתח חדר עבודתו. על שאלותיהם השיב בקצרה ובדחייה. בין השאלות נידונה גם שאלת גדר הגיטו השבורה. חסרים חוטי־תיל וראש העיר סירב לתת חומר. אמר לו קארטון: את גדר הגיטו העמדתם אתם ולא אנחנו, תקנוה אפוא עתה! הוא הסכים לתת חוטי תיל אלא שזקף אותם על חשבון הגיטו. הוא נהג לפי העיקרון, שניסח פעם עקב בקשה בדבר הגדר, שהוגשה מייד בהקמתה — ׳היהודים גודרים את עצמם׳.

חמאה לא יקבלו עוד היהודים בגיטו; נראה שגם בשר בקר לא יקבלו.

10 בפברואר 42

אתמול קיבלו בשר עגל. מנת הלחם של אלה שאינם עובדים הורדה ל־125 גרם. מנת העובדים נשארה כמו שהיתה (בחלוקה שווה לכולם נקבעה המנה ל־200 גרם ליום)[3].

11 בפברואר 42

אתמול עברו בנסיעה דרך שאבלי יהודים מווינה. על שאלת יהודי שאבלי: לאָן הם נוסעים? ענו: למוות.

בכיוון ההפוך ממזרח למערב נסעו נשים וילדים מרוסיה הלבנה. אחדות מהן הואילו לדבר עם היהודים בידידות ולעומתן לא הסכימו אחרות לדבר עם ה׳ז׳ידים׳ בכלל. בהתבוננן בעבֹודת היהודים אמרו: טוב מאוד! עד היום לא עבדתם, עבדו אפוא עכשיו!

16 בפברואר 42

באו פליטים מ־500 היהודים שגורשו מקובנה. (ראה עמוד 59). מגורשי קוב־נה חיים בגיטו ריגה במחנה. הפליטים סיפרו, כי מצבם של כמה אלפי הגברים שנשארו בגיטו ריגה, הוא ללא־נשוא. אין שם נשים אף לא ילדים, הללו פונו

3. המנה הרשמית הועלתה על־ידי הנציגות ל־200 גרם. הנציגות קנתה לחם מחוץ לקיצוב והוא הוגנב לגיטו בעגלת לחם הקיצוב.

ביום 28 בנובמבר 1941. הצעיר שביהודי גיטו ריגה הוא בן 15 שנה. אנשי המחנה מקבלים 120 גרם לחם ליום. יום יום חייבים הם ללכת לעבוד בשדה־התעופה, מרחק 15 ק"מ מן הגיטו. לפי זה עליהם ללכת 30 ק"מ מדי יום ביומו. כשהם שבים 'הביתה' אין אדם שיבשל להם תבשיל חם. הם כלים והולכים שם. — — —

אתמול נכנס שוטר ממשטרת הביטחון לבית־מלאכה יהודי ופגש שם ביהודי המחזיק בכיכר לחם. הוא דרש ממנו לספר לו מניין לקח את כיכר הלחם. בת־חילה לא גילה היהודי לשוטר דבר, אולם כשהלה שלף אקדוח ואיים עליו שיירה, מסר לו את שם נותן הלחם. יהודי זה וגיסו, שהיה שייך לו הלחם, עצורים [4].

היום נכנס לגיטו הקאווקאזי שוטר ביטחון והיכה את השוטרים היהודיים על שהרשו, כביכול, לפ' המפורסמת [5] לצאת מן הגיטו. בשעה 6 בבוקר הופיע שוטר הביטחון; הוא נכנס לביתו של השוטר ק' ומצאו במיטה. הוא הוציא אותו אל השער בהיותו עדיין לבוש בגדיו התחתונים בלבד ושלחו לבקש את השוטר ששמר על־יד השער אתמול בשעות 6—8 אחרי־הצהרים. כשבא הלה היכהו על שנתן לפ' לעבור דרך השער. אחר־כך, בשעה 1.30 אחה"צ, בא שוטר הביטחון שנית ואחרי שערוריות גדולות שלח הוא בעצמו את פ' העירה, שהרי היא צריכה ללוות את אמה החולה אל הרופא. נפלה אימה על הגיטו. אנשים ברחו כמפני חיה רעה. מעניין כי אותה פ' שבגללה היתה השערוריה, יצאה מן הגיטו שלווה למדי בלוויית אותו שוטר הביטחון.

אתמול התירו מבית־הסוהר את החייט נ' [6] ואת בנו.

פועלים יהודיים מתקבלים בבתי־חרושת רק ברישיון ה'גביטסקומיסאריאט'. בית־החרושת 'באטאס' זקוק לתפרים ולסנדלרים יהודים, אבל אלה אינם מתקבלים.

20 בפברואר 42

ביום חמישי, 14 בפברואר 42, הוזמן יו"ר הנציגות למשטרת הביטחון. בראשונה שאל אותו פקיד אחד, מדוע לא הוגשה רשימת הבאים מן הכפר במו־עדה. הרי תפקיד זה הוטל על נציגות הגיטו כחובה מיום 15 בדצמבר 41. תשו־בת היו"ר היתה, שלא קיבל פקודה כזאת, אפשר שהיא נמסרה לממונה. אז הודיע לו הפקיד, שמכאן ולהבא הוא, יו"ר הנציגות, אחראי לכל יהודי שיבוא אל הגיטו מן החוץ, הוא חייב להודיע למשטרת הביטחון מייד בכניסתו. כמו־כן ציווה עליו להגיש רשימה חדשה של כל אלה שבאו אל הגיטו מן הכפר מיום

4. שם האיש פרידלנד ושם גיסו קאמניץ.
5. עיין לעיל, עמ' 58.
6. נחומובסקי.

15 בדצמבר 41. לאחר־מכן קִבל הפקיד על היו״ר על שאין מוסרים לשלטונות את הפושעים המכניסים אל הגיטו דברים אסורים ומצרכי מזון. על טענה זאת ענה היו״ר, כי יהודים רבים נענשו על־ידי בית־המשפט על עבירות משמעתיות. ברם אין הנציגות יכולה לפקח על יהודי העיר, כיוון שלה עצמה אין חופש תנועה בעיר. הפקיד הסתפק בתשובה, אבל הוסיף ואמר, שהיהודים בגיטו מרשים לעצמם עבירות רבות על החוקים: רבים מסירים מעליהם את הסימנים בלכתם ברחוב, אחרים מבקרים בבתי ליטאים, קונים ומחליפים חפצים במזונות, מכניסים מזון אל הגיטו וכד׳. עבירות כאלה לא ייסבלו והנתפסים ייענשו באופן חמור ביותר; יתר־על־כן, כל הגיטו יסבול בגללם. ובכן, סיים הפקיד דבריו, תדע הנציגות דבר זה ותודיעו לאוכלוסי הגיטו. היו״ר הבטיח להודיע את כל הדברים הלאה לאוכלוסי הגיטו. אחרי־כן אמר לו הפקיד ׳להתראות׳.

כתוצאה משיחה זאת הופיעה מודעה בגיטו בימים אלה ובה הוראות רבות:

(1) אל ילכו היהודים בלי סימנים [7] ברחובות. (2) אל ייכנסו לבתים אריים. (3) אל יתעכבו וישוחחו ביניהם ברחובות העיר. (4) אל ידברו עם אָדם אַרי. (5) אל יקנו מצרכי מזון. (6) אל יכניסו מזונות אל הגיטו וכו׳ — כי במקרה של כישלון מסירה הנציגות כל אחריות מעליה. בינתיים נאסרו למעלה מעשרים איש וגורלם אינו ידוע. — — —

הפיקוח על הגיטו מחמיר והולך מיום ליום. המשמר בשער אינו נותן עוד להעביר לא רק דברי־מותרות, כגון בשר, שומן, חמאה, כי אם גם לא לחם וירקות.

שלשום קרה מקרה זה: חייל גרמני ליווה פלוגת יהודים מסדנת הרכבת אל הגיטו. המשמר הליטאי שליד השער רצה לבדוק את כל אנשי הפלוגה. הגרמני מיחה וציווה על השוטר היהודי שמעבר לשער לפתוח את השער. בינתיים התחילו היהודים המבוהלים לזרוק את חבילותיהם מעל לשער ומהן אחדות נאחזו בחוטי־התיל. השוטר הליטאי ציווה על השוטר היהודי לאסוף את החבילות ואחר־כך הוא הביאן אל משטרת הביטחון. מי יודע מה תהיינה התוצאות?

עורך־הדין קולואוקשֶה, ראש הרצחנים בז׳אגר, בשוקיאן, במינסק ובמקומות אחרים, והעורך־דין פוזֶ׳לה, מארגן שחיטות היהודים בכל ליטא הצפונית ואחר־כך יועץ ה׳גביטסקומיסאר׳, הושמו במאסר. כל לשכתו של פוז׳לה פוזרה. כן נאסר ראש גליל טלז׳, האחראי העיקרי לשחיטות היהודים בטלז׳. מספרים, שגם רוצחים אחרים אינם עוד. האם אין בזה סימן לטובה?

7. הכוונה לטלאי הצהוב.

21 בפברואר 42

אתמול נאסר ר׳ בהובילו בשר מוברח בעגלת הקואופראטיב. גורלו כבר נחתם.

נתקבלה פרישת־שלום עגומה מגיטו קובנה; המצב שם רע מאוד. תושבי גיטו קובנה מקבלים רק 90 גרם לחם ליום. פעם אחת קרה שלא קיבלו אף מנת לחם זעומה זאת במשך 5 ימים. נפוחי הרעב מרובים שם מאוד. רבים והולכים גם מקרי מוות מחמת רעב. לנציגות אין כל השפעה ושליטה על אוכלוסי הגיטו. גם אין לה כל מגע עם אגפי השלטון. [כל האינפורמציה על אודות המשטרה היהודית לא נמסרה באופן אובייקטיבי ואיננה מתאימה לאמת. 30 במארס 44.[8]]

השלטון בגיטו כולו בידי המשטרה היהודית המקומית; אנשיה חסרי אחריות, רעים ומושחתים מבחינה מוסרית. הם לוקחים מאחיהם היהודים החוזרים מן העבודה כל דבר הנמצא ברשותם. הם זוללים וסובאים וחיים חיי הוללות על חשבון אחיהם המדוכאים והמקופחים. מעניינת גם הצורה שבה נערכה הוצאת כמה מאות יהודים מקובנה לריגה. (ראה למעלה עמ׳ 59). גרמני, שעבד בקובנה עם יהודים בצוותא נכווה בידו בשעת העבודה. כעונש על ׳פשע׳ כזה של היהו־דים (?) ציווה מושל הגיטו יורדאן — על היהודים להמציא לו פועלים יהו־דיים לריגה. הנציגות הודיעה על־כך לאוכלוסי הגיטו ולקריאתה התייצבו בהת־נדבות...2 יהודים. אז ערכה הנציגות רשימה של 180 יהודים, שהיו היסודות הגרועים שבגיטו קובנה, אלא שאיש מהם לא נענה. בא יורדאן בכבודו ובעצמו עם קבוצת שוטרים ותפסו כל מי שנזדמן להם. כך נתפסו 405 יהודים ומהם הגיעו לריגה 356 בלבד. בגדי היהודים המוצאים הוחרמו בגיטו וחולקו בין אנשי המשטרה. בבתים שם אין עצים. במשך כל החורף נתקבלו 80 ממ״ע עצים בשביל הגיטו. כמעט כל העצים חולקו בין ׳אנשי שלומנו׳ הנזכרים לעיל.

1 במארס 42

שלשום, בי״א באדר, נערכה אסיפה של חברים ספורים. בצנעה, בחדרי חדרים שפכו את לבם, היכו על חטא והזכירו בקינאה את החברים הגיבורים מארץ־ישראל. נעדרו למעלה ממחצית החברים שהיו אשתקד באסיפה: ש׳ פטוכובסקי, שמת מות־קדושים בווילנה (ראה עמ׳ 59), מ׳ רודניק — העסקן הציוני המסור בלב ונפש. העוסק בצרכי ציבור באמונה, העברי הנלהב שהיה מנהל הגימנסיה העברית שבשאבלי משנת 1934 עד כניסת הצבא הסובייטי לליטא. הוא היה מן

8. הקטע שבאריחיים הוא הערת־שוליים במקור.

העצורים הראשונים בשאבלי שנעצר על־ידי הפארטיזאנים הליטאיים — י׳ רודניק וכ״ץ. הנשארים היו גם הם כאודים מוצלים מאש — בודדים ומנותקים ממשפחותיהם.

אתמול נערכה אסיפה דומה גם על־ידי הנוער. נושא האסיפה היה מוקדש לעתיד יותר מאשר לעבר הרקוב. קראו פסוקים ופרקים מהקובץ ׳תל־חי׳ ומהתנ״ך — פשוט ויפה.

נערכו מאסרים על הברחת לחם, על הליכה ברחובות באופן בלתי־ליגאלי וכו׳.

ראש הגיטו שטרינגה יצא לחופשה. ימלא את מקומו איש מפלגה. מה טבעו? דבר זה נראה בעתיד הקרוב.

4 במארס 42

היום הלך יו״ר המועצה היהודית מ׳ לייבוביץ׳ אל מנהל המשק ווינצלר. ברצונו לדבר עמו על אודות בקשת יהודי הגיטו להרשות להם להכניס אל הגיטו פרוסות לחם או קילוגרמים אחדים של תפוחי־אדמה. הבקשה נדחתה. לפי עצתו פנה היו״ר אל ה׳שטאבסלייטר׳ נציג ה׳גביטסקומיסאר׳, בעניין זה. הייתה זאת הפעם הראשונה, שיהודים נתקבלו על־ידי פקידים גבוהים של ה׳גביטס־קומיסאר׳. בין ה׳שטאבסלייטר׳ ובין היו״ר היהודי נתקשרה השיחה הבאה:

ש ט א ב ס ל י י ט ר: בקשתכם נדחתה.

מ׳ ל י ב ו ב י ץ׳: בשל מה?

ש ט א ב ס ל י י ט ר: בשל עסקי הספסרות המתנהלים בגיטו.

מ׳ ל י ב ו ב י ץ׳: מה יעשה יהודי בקבלו מתנה של פרוסת לחם או תפוחי־אדמה אחדים?

ש ט א ב ס ל י י ט ר: יאכלם בו במקום.

מ׳ ל י י ב ו ב י ץ׳: מה יאכלו ילדיו?

ש ט א ב ס ל י ט ר: יאכלו את מנת אביהם.

מ׳ ל י ב ו ב י ץ׳: רעב שורר בכל הגיטו זה זמן רב, אין תפוחי־אדמה אף לא בידי אדם אחד.

ש ט א ב ס ל י י ט ר: ליהודים שלכם בגיטו יש מזון רב יותר מאשר לגרמנים שלנו בגרמניה, כעת מלחמה. הדבר הזה הוא לטובתכם, כי על־ידי המשכת עסקי הספסרות ייווצר בשאבלי אותו מצב שקיים בקובנה. להתראות! —

בזה נגמרה השיחה. יש בה סימן לטובה רק בכך, שהיהודים קיבלו דריסת־רגל לפחות לפני ולפנים. שיחה שנייה נערכה בין המועצה היהודית ובין מנהל מש־רד־העבודה, ד״ר גינטר, בגלל המקרה הבא: מרת ק׳[1] לקחה מהנציגות תעודת

1. קאמניץ, חובשת.

שירות, כדי ללכת מרובע טראקו אל רובע קאווקאז. אולם במקום ללכת לתעודתה הלכה העירה ושם נתפסה על־ידי משטרת הביטחון. כשראו השוטרים את תעודת השירות הקימו שערוריה: מניין תעודות כאלה? שמא מזויפות הן? הנציגות הצליחה להוכיח, שהתעודות אכן חתומות. בכל זאת לא הבין הד״ר גינטר מדוע תעודות אלה בלא שמות הן. הנציגות הסבירה לו, כי באים אנשים רבים הצרי־כים ללכת מגיטו אחד למשנהו וכתיבת תעודה מיוחדת לכל אחד מהם תגרום לעבודה רבה. ואילו תעודות בלי שם חוסכות עבודה זאת: די בתעודות מספר. ד״ר גינטר עמד על־כך, שתעודות הליכה מגיטו אחד למשנהו תהיינה מהיום והלאה רק שמיות ותהיינה חתומות על־ידו בלבד או על־ידי ממלא־מקומו. לנצי־גים הליטאיים במשרד־העבודה אין זכות חתימה. הגדר מתגבהת והולכת, האוויר כבד יותר.

עוררו את השאלה בדבר יהודי חולה עיניים, או יהודי הזקוק לניתוח — מה יעשה בשעה שבגיטו אין רופא־עיניים ולא מנתח? במקרים כאלה יש לפנות ישר אליו, אל הד״ר גינטר והוא ידון בכל מקרה לגופו.

היום יצא היהודי ו׳ מבית־הסוהר. תפסוהו על־יד השער כשברשותו ק״ג וחצי תפוחי־אדמה וחצי ק״ג קמח. הוא היה אסור בבית־הסוהר במשך שבועיים ויצא משם בזכות השתדלות בית־החרושת שבו הוא עובד.

החיים בבית־הסוהר כך הם: קמים בשעה 5 בבוקר, אוכלים 120 גרם לחם. בשעה 8 יוצאים לעבודה. בשעה 12 אוכלים מרק סלק דליל. בשעה 4.30 אחר־הצהריים שותים מים רתוחים. הנוצרים מקבלים מזון אף מבתיהם ואילו ליהו־דים אסור להכניס כל מזון. בשבילם בית־הסוהר הוא בחינת ׳כל באיה לא ישובון׳. אותו ו׳ יצא משם בנס.

5 במארס 42

אתמול היו שוב מאסרים, הפעם בגיטו עצמו. 5 יהודים נאסרו ברובע קאווקאז. שניים נקראו לחקירה ועדיין לא שבו. אפשר לצאת מן הגיטו רק בפלוגות.

9 במארס 42

עלה נחשול חדש של מאסרים. נאסרו 3 יהודים [2] מפני החשד, שקנו תפוחי אדמה מאיכרה. המוכרת שוחררה והיהודים אסורים. החיים בבית־הסוהר קשים ליהודים כפליים מאשר ללא־יהודים. מלבד הצער שבשלילת החופש, קיים בבית־הסוהר גם גיטו — היהודים דחוסים באחד התאים הגרועים ביותר. הם אינם

2. פסח זלצמן, קומש ואליעזר ירושלמי, שעבדו אצל הסנדלר פושקוס.

מקבלים כל מזון מן החוץ. אף הזכות לעבוד, כדי לקבל תוספת למנת הלחם, איננה ניתנת ליהודי בקלות. היהודים אינם מתקבלים בסדנות בית־הכלא. הם מוציאים אותם לעבודה במאוחר, כדי שלא יירשמו לתוספת הלחם. והיה אם יקרה שיהודים עובדים בחוץ ואנשים רחמנים מגישים להם פרוסת לחם — היא תילקח מהם לעתים קרובות ותימסר לאסירים החיים בתנאים טובים בהרבה מן האסירים היהודיים. מספר האסירים היהודיים הוא 68, גברים ונשים. הם גוועים לאט ברעב בבית־הסוהר. כל האסירים היהודיים מסוג אחד הם: כולם אסורים בגלל עבירות על חוקי הגיטו, בגלל יציאה אל מעבר לגדר התיל אסו־רים ילדים בני 12—14 זה 5 שבועות. עבירות דומות הן כניסה אל בית 'ארי', החזקת מצרכים מוברחים, כגון: חתיכות בשר, פירורי חמאה, לחם וכד'. הקבוצה האחרונה שכללה עשרה אנשים, נאסרה על הכנסת כמה ק"ג תפוחי־אדמה רקו־בים, שקיבלו מגרמנים במקומות עבודתם במחנה. ואלה הן תחנות הביניים בדרך עד בית־הסוהר: המשטרה הליטאית, בית־הסוהר הזמני, משטרת הביטחון (מקום שם מקבל כל אחד את מנת המכות הנכבדה) ולבסוף בית־הסוהר לפושעים פלי־ליים, שקשה מאוד לצאת ממנו. מעניין כי פושעים 'אריים' משתחררים בקלות רבה. צעירים שבהם אינם מוחזקים שם כלל, ואף המבוגרים דרכים רבות להם להשתחרר. בימים אלה הובאה כנופיית גנבים שלמה, אשר על הצדיק שבהם היו לא פחות מ־13 האשמות ועל הפושע הגדול — 21! גולת הכותרת של פשעיהם היתה פריצת קרונות צבאיים חתומים ושדידתם. החפצים השדודים הוערכו בסכומים עצומים. שלושה מן הגנבים שוחררו תיכף ומייד בגלל גילם הצעיר ונמסרו להשגחת הוריהם. על אחד מהם הוטל מאסר־על־תנאי ועונשם של היתר עדיין לא נקבע. לפושעים ה'אריים' המיוחסים יש הזכות לקבל 3 ק"ג מזון בשבוע, לכתוב מכתבים לקרוביהם ולהתראות עמהם. לא כן לפושעים היהודיים, כאמור למעלה.

15 במארס 42

יהודים אחדים [3] שוחררו מבית הסוהר. הייתכן כי נשבר הקרח? משטרת הבי־טחון התחילה לקבל בקשות מיהודים, לא במישרין, כמובן, אלא על־ידי הממונה על ענייני היהודים בלבד.

28 במארס 42

היום היה יו"ר הנציגות היהודית אצל ראש משטרת הביטחון. הוא בא אליו זאת הפעם השנייה בלי להיקרא. היו"ר הגיש לו בעצמו בקשות של יהודים אסורים (הממונה על ענייני היהודים לא היה בשאבלי). ראש המשטרה היה

3. שלושת היהודים הנ"ל שעבדו אצל הסנדלר פושקוס.

אדיב וקיבל את הבקשות. בהזדמנות זאת הטעים בביטחון עצמי ובאירוניה, שהברחת המזונות אל הגיטו חדלה בגלל אמצעי משטרת הביטחון והנציגות היהודית. אף־על־פי־כן לא נפסק המצוד בשער הגיטו. מחלקות שוטרים שלמות מקיפות מדי יום ביומו את פלוגות היהודים החוזרים מן העבודה. כל גבר וכל אשה נבדקים כאילו היו הגרועים שבפושעים. פרוסות־לחם של 100—200 גרם נלקחות מהם ונמסרות לשבויים. טוב לעבריינים לפחות בזה, שאינם מובלים למשטרה! פעם נערך חיפוש כזה לפני חצר בית־הסוהר. הוחרמו פרוסות לחם ונמסרו לשבויי המלחמה. כשרצו הללו בטוב לבם לחלק את הלחם בינם ובין האסירים היהודיים, שעבדו בחצר, לא הותר להם הדבר על־ידי המשגי־חים — — — —

הוכרזה אוטונומיה בליטא. כיצד ישפיע הדבר על מצב היהודים? בתי־המלא־כה היהודיים של הנהלת העיר ברחוב וארפו מתחסלים. בתי־המלאכה הנשארים מקבלים לעבודה ליטאים ומפטרים יהודים. זוהי המדיניות של ממשלת סמטונה, ברם הפעם היא עקיבה יותר. האם זאת תוצאת ה׳אוטונומיה׳?

שאבלי, 31 במארס 1942

עיריית שאבלי, המחלקה לאספקה ולחלוקה, מס׳ 859.

אל חברת שאבלי לתוצרת חלב.

מכיון שכמויות החלב גדולות יותר, ניתנת הרשות לספק חלב ליהודים במשך חודש אפריל ש״ז, מדי יום ביומו, בכמויות אלה: רובע קאווקאז — 26 ליטר, רובע טראקו 32 ליטר. מלבד זאת אנו מזכירים, שיש לחלק חלב לילדים היהודיים רק לאחר שיקבלו ילדי העיר את אספקת חלב במלואה.

מנהל האספקה והחלוקה (חתימה)

מנהל מחלקת המזונות (חתימה)

[חותמת ה׳גביטסקומיסאר׳ [4]]

יו״ר הנציגות היהודית נפגש בהזדמנות עם מחבר פקודת החלב ועם אחד מעוזריו, ליובֶרסקיס, ששלח כמה וכמה יהודים אל ׳בית־הכנסת׳. נתקשרה בי־ניהם השיחה הזאת:

היו״ר: ישנם כ־4,800 יהודים בגיטו, בהתאם למספר זה הריני מבקש לחלק את מחצית מנות החלב לילדים היהודיים [5].

ליוברסקיס: יהודים מעטים נשארו בשאבלי.

היו״ר: מדוע שלחתם אותם ל׳בית־הכנסת׳?

ליוברסקיס: אנו שלחנום לז׳אגר.

4. החלב הכחוש בכמות זאת ניתן ללמעלה מאלף ילדים.

5. היהודים קיבלו רק מחצית המנות שקיבלו ה׳אריים׳: ילד ׳ארי׳ קיבל חצי ליטר חלב ליום.

היו״ר: אל תספרו לנו אגדות, אנו יודעים יפה את מקום היהודים.
ליוברסקיס: אמת הדבר, כל אותם היהודים כבר אינם בחיים. ראיתי את מקום קבורתם.
מ׳ לייבוביץ׳: איני מבין דבר אחד: מדוע הייתם צריכים לעשות את כל זה? האינכם רואים, שכל מארגני השחיטות אסורים כבר בבית־הסוהר ורכושם שנשדד מן היהודים, נמצא אצל הקומיסאר?
ליוברסקיס: מי הם?
לייבוביץ׳: אלה הם פוזֶ׳לה ששמונה משאיותיו המלאות רכוש יהודי הוכ־נסו אל ה׳גביטסקומיסאר׳, קולואוקשה ואחרים.
ליוברסקיס: אמת הדבר, שכל אלה ששדדו רכוש יהודי באים על עונשם, אבל ידי נקיות מדבר זה.
לייבוביץ׳: אבל אינן נקיות מדם...

לאחר מכן הראה לייבוביץ׳ למנהל המחלקה את מה שכתב ביום 31 במארס ובאותה השעה הראה לו גם את מה שכתבו פקידים גבוהים של ה׳גביטסקומי־סאריאט׳ בדבר פקודת ה׳גנראלקומיסאר׳ דהיינו — לתת לגיטו הוספה של עשרת אלפים ק״ג לחם ו־1,500 ק״ג בשר. כתב זה, אמר לו לייבוביץ׳, לא נמצא בשעתו ובכל־זאת הוציאו פקידי ה׳גביטסקומיסאריאט׳ פקודה בכתב למסור את הלחם ואת הבשר, על־סמך עדות הנציגות היהודית בדבר מספר תושבי הגיטו. ואילו אתם הליטאים, אינכם מתביישים כלל לחתום על פקודות כאלו: ׳יש לחלק חלב לילדים היהודיים רק לאחר שקיבְּלו ילדי העיר את אספקת החלב במלואה׳. האם אינכם יודעים שכתב הפקודה יגרום לכך, שאנו לא נקבל חלב? המנהל ניסה להתנצל, ברם כתב הפקודה שלו הוא הסברו הטוב ביותר.

בבית־הקברות נוצרים חיים חדשים

בית־החולים היהודי הוקם בשעה קשה על־פי גזירה מלמעלה. בית־הטהרה על מעון השמשים שבו היה צריך ליהפך לבית־הבראה. המינהלה היהודית שבגיטו, בראשות בורגין, הפכה את הקללה לברכה. היום צץ בית־חולים מסודר היטב בתוך בית־הטהרה. החדרים נקיים ושטופים אור, מרוהטים במלוא הציוד של בית חולים נורמאלי. החולים שוכבים במיטות מוצעות, צחורות כשלג, שלא כמו בגיטו כלל. פני החולים אף הן עליזות וחסרות דאגה יותר מאשר פני הבריאים שבגיטו. קיימות מחלקות אחדות: מחלקה למחלות פנימיות, מח־לקה כירורגית, מחלקה לנשים — כאן יש 7 יילודים — ומחלקה למחלות מידב־קות. התזונה שם איננה גרועה מן התזונה שבבתי־חולים אחרים. האוכל מבריא ומשביע. כיצד נעשה הדבר? הרי זה סוד, סוד כמוס, שנרקם על־ידי הקואו־

פראטיב שבגיטו והמינהלה במשותף. התחשיב ערוך על־ידי בורגין. לחם לבן, בשר, מרקים טובים, חמאה, סוכר ומאכלים טובים אחרים — בכל אלה אין שם מחסור. יחסו של חבר העובדים אנושי מאוד ומשום כך יוצאים החולים משם ברגשי תודה. אב אחד לילד שנולד זה לא כבר בגיטו, העיר באופן מוצלח: חיים חדשים נוצרים בבית־הקברות.

הזנת הגיטו

כוונת כל הפקודות בדבר הזנת הגיטו היתה, שלא יגוועו תושבי הגיטו בבת־אחת, וגם לא יוכלו לחיות עוד זמן־רב. מנת הלחם היא מחצית המנה שמקבלים האוכלוסים ה'אריים' — 125 גרם לאלה שאינם עובדים ו־240 גרם לעובדים [6]. גרוע יותר המצב במנות הסוכר, החמאה, הבשר ומיצרכים אחרים. אף־על־פי־כן תזונת הגיטו איננה קאטאסטרופאלית: 200 גרם לחם לכל אחד, מעט ירקות ובזמן האחרון אף חמאה ובשר. במיטת סדום הצרה של מנות הגיטו נסדרים והולכים חיי התושבים כך שאפשר לסבלם בדרך כלל. — הגיטו רעב אבל אינו גווע ברעב.

המצב הסאניטארי

שונאינו רצו שניחנק בחלאתנו, אבל כוח החיים היהודי התגבר אף על תנאי הגיטו. התושבים מנקים את הגיטו ללא הפסק, בכל יום ראשון ובשאר ימי הפגרה מוצאים כל כלי־המיטה מן הבתים ומוצגים כבתערוכה: מנקים ומכשירים את הדירות כמו בערב פסח. לקראת האביב החלה המינהלה לדאוג לניקיון בתי־השימוש. מנקים את המקומות הגבוהים שבגיטו לפי הסדר. לקראת האביב גם יודח הגיטו במים השוטפים ויתרענן כמו כל הפרברים האחרים. בתקופת המחלות שכבר חלפה, פקדו את הגיטו מחלות מידבקות פחות מאשר את יתר חלקי העיר. איך אפשר להסביר את התופעה? בכוח החיים של היהודים או בחריצותה של המינהלה? ואולי בשני הגורמים גם יחד?

בשבת, 9 במארס 42 [7] היו הנציגים אצל יועץ ה'גביטסקומיסאר' — סיפאביצ'וס. הם חיכו זמן רב עד שיגיע תורם ובהגיע תורם דפקו בדלת לשכתו. בתחילה אמר להם להיכנס ולא השגיח בהם. ברם משראם והכירם, ציווה עליהם לצאת ושלח את מזכירו להגיד להם, כי ידוע לו העניין שבגללו באו אליו; הוא מבקש מהם להגיש את בקשתם בכתב — זמנו אינו פנוי לשיחה אישית עמם. הנציגים היהודיים לא נתקלו אף פעם ביחס כזה כשנזדמנו אצל פקידים גרמניים

6. עיין לעיל, עמ' 61.

7. 9 במארס לא חל בשבת. אולי צ"ל: בשבת, 4 באפריל.

גבוהים של ה׳גביטסקומיסאר׳. — — — — — ב־7 במארס 42[8] נקראו הנציגים היה־ודיים כ״ץ, לייבוביץ׳ וקארטון אל משטרת הביטחון. היה עליהם להגיש את הרשימה של כל הבאים אל הגיטו ממקומות שונים. בתחילה רגז ראש המשטרה מאוד על הנציגים על שהם מגדילים את האוכלוסיה היהודית בגיטו. אולם לייבוביץ׳ הסביר לו, שהנציגים היהודיים אינם יכולים לבדוק את הנכנסים כיוון שעל־יד השער נבדקים רק היוצאים ולא הנכנסים. תשובה זאת נתקבלה על דעתו של ראש המשטרה. אולם הוא דרש, שמכאן ולהבא יסגירו הנציגים היהו־דיים בעזרת השוטרים את כל הבאים מן החוץ בידי משטרת הביטחון. לבסוף רשם את היהודים שברשימת הנציגות וציווה להעבירם לרובע קאווקאז, ולשכ־נם באזור הפועלים הבלתי מקצועיים, עד שייקבעו מקצועותיהם. תוך כדי כך ציווה גם לשלחם מייד לעבודה. לאחר מכן נסבה השיחה על ההברחה היהודית ועל העברת מיצרכי מזון אל הגיטו. ראש המשטרה איים, שבעתיד ייענשו פוש־עים כאלה בעונש חמור מאוד וכל הגיטו יסבול מפשעיהם. השיחה ארכה שעה וחצי. כתוצאה ממנה פנתה הנציגות היהודית אל תושבי הגיטו בכרוז שלמטה. יש לציין, דרך אגב, שהכרוז נבדק על־ידי הצנזורה של משטרת הביטחון, וזה לשונו:

הודעה

I. ב־7 באפריל נקראה מועצת היהודים אל משטרת הביטחון ושם הודיעו לה את הדברים הבאים: למרות האזהרות הנישנות של משטרת הביטחון שפורס־מו על־ידי מועצת היהודים, האוסרות להכניס כל מיצרכי מזון, שבקיצוב ושלא בקיצוב, אל הגיטו, לא פסקו נסיונות כאלה לגמרי. התוצאה היתה מאסרים נוספים. כיוון שמיצרכי המזון הוקצבו לכל חלקי האוכלוסיה, לא ייתכן שתושבי הגיטו לא יקבלו על עצמם את ההוראות ללא־כל־תנאי. בהישמעם להוראות ימנעו נקיטת אמצעים חמורים יותר ומאסרים נוספים. אם ייערכו מאסרים נוספים מסוג זה, ייאסר על מועצת היהודים לקבל בקשות מקרובי האסירים וכן ייאסר עליהם להתערב לטובתם באיזה אופן שהוא. לכן מזכירים בתוקף את הציות להוראה מיום 6 בפברואר ש״ז (על אודות הפקודה מיום 6 בפברואר ראה בעמ׳ 72).

II. בזמן האחרון אירעו מקרים, שיהודים מחוץ לגיטו שאבלי התגנבו אליו עם פלוגות החוזרים מן העבודה. דבר זה אסור באופן החמור ביותר.

III. בזמן האחרון, בייחוד בשעות הערב, קרה שהיהודים זחלו מתחת לחוטי־

8. פליטת קולמוס, וצ״ל: 7 באפריל 42.

התיל של הגדר ויצאו העירה בלי לענוד את הטלאי. לפשע כזה יתייחסו במלוא החומרה. כאשר תיתקל המשטרה היהודית בפשעים דומים, היא תודיע עליהם למשטרת הביטחון.

IV. כיוון, שכל הוראות מועצת היהודים — הנמסרות לתושבי הגיטו על־ידי המינהלה, משרד העבודה והמשטרה — מתפרסמות בהתאם עם הוראות השלטונות, ועל־סמך תקנותיהם, חייב כל אחד לציית להן ולקיימן. כל תושב הגיטו חייב לזכור שגורלו של הכלל בגיטו תלוי בהתנהגותו האישית בתוך הגיטו ומחוצה לו.

עלינו להזכיר את הודעת משטרת הביטחון מיום 5 בפברואר, שנתפרסמה ב־6 בו. נאמר בה, כי לידות בגיטו אינן רצויות. ינקטו אמצעים חריפים ביותר נגד נשים יהודיות שתלדנה. על הפלות מלאכותיות בגיטו לא יתבעו לדין. אנו מזכירים לתושבי הגיטו פעם נוספת, כי יש להישמע להוראה זאת בכל ההקפדה. — — —

הפקודה מיום 6 בפברואר 1942

על־פי הוראת משטרת הביטחון אנו מזהירים את אוכלוסי הגיטו, כי אסור בתכלית האיסור:

(1) לצאת מן הגיטו בעד הגדר;
(2) להשליך דבר לגיטו בעד הגדר;
(3) לעמוד על־יד גדר התיל;
(4) להתאסף בקבוצות על־יד המחסום;
(5) לצאת מן הגיטו בלי תעודה;
(6) להתרחק מפלוגות־העבודה בדרך אל העבודה ובחזרה ממנה;
(7) להתהלך בעיר בזמן שלא נקבע לכך;
(8) לצאת מן הגיטו בלי מגן־דויד;
(9) לעלות על המדרכה;
(10) להתעכב ברחובות ולדבר עם שאינם־יהודים, בפרט;
(11) לשבת על העגלה בשעת נסיעה, גם כשהיא ריקה;
(12) לבקר בבתים פרטיים שבעיר;
(13) להכניס מיצרכי מזון אל הגיטו.

כל העוברים על ההוראות מביאים סכנה על עצמם ועל בני משפחתם, עם זה הם מסכנים גם את כל הגיטו. עם התראה זאת מסירה מועצת היהודים מעצמה כל אחריות.

28 באפריל 42

מיום ה־15 בח"ז הוטל משטר של גיטו על היהודים שבבית־הסוהר. הם מקבלים חצי מנת הלחם, היינו 120 גרם ליום, 7 גרם גריסים וחצי ליטר מים. אין היהודים מקבלים תוספת מזון לעבודה כמו שמקבלים אסירים אחרים. המנה מספיקה להם רק כדי קיום שבועות או חודשים ספורים. כל שבעים האסירים היהודיים נידונו, באופן כזה, למות־רעב איטי. יש אחדים שמקבלים דבר־מה הנזרק אליהם בעד הגדר, בעבדם על־יד הגיטו. ברם, מזל כזה משחק לעיתים רחוקות והאסירים כלים והולכים. בימים אלה נפטר האסיר פליקס פריליגג. הוא התגורר בגלזנקירכן, חבל רור. הוא וכל יהודי המקום הוצאו משם במשלוח אחד, שעבר את שאבלי. בשאבלי ירד האומלל מהקרון ובשובו לא מצא עוד את המשלוח שלו. הוא נאסר והוחזק בבית־הסוהר שבשאבלי מיום 5 בינואר 1942 עד יום 17 באפריל ש"ז כאן בבית־הסוהר גווע ברעב. לדאבוננו הוא לא יהיה הקרבן היחיד.

בימים אלה באו פקידי משרד העבודה, בדקו את שאלוני הגיטו וציינו כמה מהם בסימני 'פלוס' ו'מינוס' אדומים ושחורים. כיוון שברגיל גרמו רשימות כאלה צרות, מתהלכים גם עתה שבויי הגיטו מודאגים ומדוכאים. שוב משתררת אווירת ימי ספטמבר [1]. יש לציין, אגב אורחא, שבחודש מארס זה חוסל גיטו מינסק על ששת אלפים היהודים שבו. מאידך גיסא נשאו ונתנו עם היהודים על אודות עיבוד גינות הגיטו. היום כבר נתנו זרעים. אולם בווילנה ובקובנה נפוצו שמועות מדאיגות על־אודות שאבלי. במה ייגמר הדבר?

הלאומנים הליטאיים הדביקו כרזות בכל המקומות הפומביים. בראש הכרזות ציור מגן־דויד, שבתוכו פרצוף יהודי מכוער ומתחתיו ציטטות מפורסמות מ'גדולי' האנטישמיים שבזמננו, כגון: 'מי אשם במלחמה? — היהודי'; 'היהודי הוא טפיל העולם' וכד'.

השוטרים הליטאיים, שומרי הגיטו, הקדימו והדביקו טופס אחד של כרזה זאת על תא־הזקיפים שעל־יד שער הגיטו. מעניין, שהמנהלים הגרמניים ציוו להסיר את ה'קישוט' מעל מוסדותיהם. הוא נשאר במפעלים הליטאיים בלבד. ברם, הכרזה לא עשתה רושם — כבר עבר זמנה של תעמולה כזאת.

1. הרבה 'אקציות' ושחיטות נערכו בימים הראשונים לספטמבר 1941.

29 באפריל 42

הענשת נער יהודי בפומבי

הנער פ׳ [2] העובד ב׳הפ״ל׳ (המחנה הראשי לאספקת מזונות) [3] קיבל לחם מהמאפיה, כדי להביאו למחנה. והנה קיבל, נוסף על קיצבת הלחם, גם שתי חלות. כששאל את נותן הלחם ׳למי החלות?׳, ענה הלה ׳לכם׳. הנער פרס חלה אחת בחשבו, שהן מיועדות לו ולחבירו המלווהו. מתברר, שהחלות נועדו לקציני ׳הפ״ל׳ וב׳לכם׳ היתה הכוונה ׳בשביל המחנה שלכם׳. כשנודע הדבר להנהלת ׳הפ״ל׳ רצתה למסור את ה׳פושע׳ למשטרת הביטחון. אולם אחר שתדלנות רבה של קרוביו, החליפו השופטים את עונשו בהלקאה פומבית. למחרת הופשט הנער והיהודים אנוסים היו להלקותו 70 מלקות. כשהמלקים ׳מעלו בתפקידם׳ במלקות אחדות, חויבו לחזור עליהן שנית בצירוף הוספה. הנער שוכב ומצבו קשה. מעניין, שהנהלת ׳הפ״ל׳ היא הטובה ביותר ביחסה ליהודים. שם ניתנת ארוחה לפועלים היהודיים ובשל כך נדחקים כולם לשם — ׳טובם כחדק, ישר ממסוכה׳. דבר נוסף יש לציין כאן, שגנבים ליטאיים צעירים שוחררו אף לאחר שגנבו סחורה בשווי של מיליונים מקרונות חתומים.

1 במאי 42

מנת הלחם לאוכלוסים העירוניים ה׳אריים׳ הוקטנה מ־240 גרם ליום ל־200 גרם. ביחס דומה הוקטנה מנת היהודים מ־152 גרם ל־100 גרם. ברם, הנציגות היהודית השאירה לפי שעה את הממוצע של 160 גרם לכולם (כפי שכבר תואר לעיל, מקבלים העובדים עבודה קשה מנות כפולות. מבלי להקטין את מנותיהם של הללו, נותנת הנציגות לכל אחד 160 גרם לחם ליום, פרט לתוספות לעובדים עבודה קשה). עדיין לא ידוע מה יהיה לעתיד לבוא. רוב העובדים במפעלים הציבוריים הגרמניים והליטאיים קיבלו כל אחד 50 ק״ג תפוחי־אדמה רקובים מהמרתפים. רבים חלו בחולי מעיים כתוצאה מאכילת תפוחי־אדמה אלה. אך בכל־זאת באה הקלה בתזונת הגיטו. — — —

היום מצאו עובדי הכֶּבֶל שלושה קברות אחים של יהודי יאנישק על־יד העיר הזאת. לפי דברי איכרי הסביבה מונחים בכל קבר 250 הרוגים יהודיים — בס״ה 750 יהודים. עובדי הכבל היהודיים מצאו מלבושי ילדים, ציציות, ׳שמות׳ [1] ותעודות. ואלה התעודות: (1) בדיקת דם מהמעבדה ׳גאלה׳ (לאטביה) על שם

2. פוגלמן. 3. Hauptverpflegungslager (H.V.L.).

1. הם ספרי קודש או חלקים מהם שיצאו מן השימוש ונגנזו.

גארבר (כנראה, רופא השיניים מיאנישק) מיום 8 בפברואר 1939. (2) קטע של תעודה מבית־ספר לרופא שיניים של א׳ ד׳ סוטקין מיום 3 בינואר 1910 על שם יאנקל אב... (המחצית השניה חסרה) גר...[2] (היתר חסר). (3) קטע [של תעודה] ממחלקת תעודות הלידה ביונישק מיום 31 ביולי 1929.

עובדי הכבל אספו ׳מניין׳ יהודים, התפללו מנחה על הקבר, בכו, אמרו קדיש וערכו ׳אזכרה׳ לשרידי קהילה גדולה ופורחת, עשירה ונדיבת לב שבליטא.

שמועות מגיעות מקובנה, שלפיהן נערכה שם שוב אקציה. עדיין מתנחמים בתקווה שהגיטו שם צומצם בשטח בלבד ולא באנשים.

נתקבלה פקודה לבדוק מחדש את תעודותיהם המיוחדות של אלה שמותר להם לטייל בעיר בשעות היום לבדם. מסתבר, שעדיין רואים את היהודים יותר מדי. בגלל כל הידיעות האלה שוררת רוח של בהלה בגיטו. — — —

עלה בידי לקבל את התעודה הבאה:

23 באפריל 42

לאדון ה׳גביסטקומיסאר׳. בקשת בעלי־הבתים והנכסים מן הרובעים טראקו וקאווקאז בעיר שאבלי. אנטנאס ווייטֶקונאס, שאבלי, רח׳ דבארו 67.

בזה הננו מרשים לעצמנו עוד פעם (ההדגשה של כותב שורות אלה) לבקש ממך, האדון ה׳גביטסקומיסאר׳, בהכנעה, לנקוט אמצעים ולהחזירנו אל נחלותינו שברובעים טראקו וקאווקאז בעיר שאבלי. עונת האביב הגיעה ויש להתחיל בעבודה בגני הירק ובאדמות הסמוכות, כי גם מבלעדי זאת כבר נגרם לנו נזק כלכלי רב. שכרנו כאן בעיר דירות, מהן גדולות ויקרות, שעלינו לשלם דמי־שכירותן. מאידך־גיסא נתפסו הבתים שלנו, זוהמו והושחתו קשה על־ידי היהודים הללו, שהם לבדם אשמים בשפיכות הדם הגדולה. אולי אפשר להושיב את היהודים במחנות של הרוסים. אנחנו דווקא, שחיכינו בכיליון עיניים למשחררים הגרמניים, איננו רוצים להוסיף ולסבול עוד מלחץ היהודים ומבקשים בהכנעה להשגיח בבקשתנו ולהשיבנו אל נחלותינו מהר ככל־האפשר. אנו מקווים שלא הגשנו בקשתנו לשווא. ׳הייל היטלר׳! בשם כל בעלי הנכסים שבאזורי טראקו וקאווקאז.

פלושֶביצ׳יוס קאזיס	(חתימה)	שטֶרלינגן	(חתימה)
ווייטקוניהניה יוליה	״	קיאוליניהניה	״
ריבינסקיהניה	״	זדאנוביצ׳יהניה	״
אנה שאוליהניה	״	בורדיס	״

2. במקור הרוסי: Гар, ויש להשלים: יאנקל אב[רמוביץ] גת[בר].

25 באפריל 42

המקור נשלח אל ראש העיר שאבלי עם הבקשה להודיע למגישי התזכיר שאי־אפשר להיענות לבקשתם. — — —

3 במאי 42

אתמול היה שוב יום קשה בגיטו. נתגלה, שיהודים רבים מדי סובבים בעיר לבדם. יצאה פקודה לבדוק עוד פעם את התעודות המיוחדות. כבר בשעה 6 בבוקר עמדה ועדה של פקידי משרד־העבודה ובדקה את התעודות זמן רב ובקפדנות. סדר הבדיקה נמשך שעה ארוכה וכל הפלוגות יצאו באיחור. פלוגות אחדות שבידי מנהליהן לא היו התעודות הדרושות, לא הוצאו כלל, ובהן היתה הפלוגה של 'הפ"ל'. אחרי־כן בא מנהל 'הפ"ל' וגער בפקיד משרד העבודה על שהוא מעכב את פלוגתו; הרי בלי היהודים עומדים הקרונות ריקים ובכלל בלעדיהם צריך היה להפסיק את עבודת 'הפ"ל', כי היהודים הם פועלים ישרים ואתם הוא יכול להגיע לידי הבנה. הפלוגה יצאה, חצי נחמה... אבל מהיום והלאה על כל היהודים לצאת לעבודה ולחזור ממנה עם מלווה. גזירה זאת תגרום קשיים רבים לאלה שעובדים לבדם או שמקום עבודתם רחוק מן העיר. האם זאת רק חידושו של ה'שטאבסלייטר' מקובנה או אקדמה לאקציה חמורה? הידיעות מקובנה נישנות בעקיבות. נתקבלה ידיעה מפוקרוי שהד"ר שרייבר ומשפחתו, שגרו שם על־פי היתר מיוחד, הוצאו מפוקרוי ונורו. כן נאספו ונורו כעשרים יהודים מן הכפרים.

13 במאי 42

היום עברו על הגיטו ברובע טראקו רגעים נוראים. ב־3.30 נפוצה השמועה, שה'שטאבסלייטר' דווארט ועשרות שוטרי ביטחון ליטאיים עומדים בשמירה על־יד השער. בהלה נוראה תקפה את הגיטו. אנשים התעלפו, התרוצצו כבמלכודת, נדהמים ואובדי עצות חיפשו להם מחבוא. אף היו שכבר הצפינו את ילדיהם. צפו ועלו בזיכרון מראות מימי ספטמבר אשתקד. היו שסברו, כי גם כאן, כמו בקובנה, באים לתפוס פועלים למקומות הרחוקים. לבסוף נתברר, כי הכוונה היא צמצום הגיטו 'בלבד'.

ה'שטאבסלייטר' קרא את הנציגים היהודיים אל השער והודיע להם, שהיהודים חייבים לפנות את הבתים שבפינות הגיטו במשך שעתיים. על הערת הנציגים שאי־אפשר להצר את הגיטו יותר, כי היהודים כבר חיים על שטח של 2 ממ"ר לאיש, ענה ה'שטאבסלייטר', שהיהודים הם שרָצו במלחמה. אין

להשיב את הגזירה, אבל לאחר מכן עשה 'חסד' והרשה ליהודי רחוב טראקו לפנות בתיהם עד לשעה 11 לפני־הצהריים ביום המחרת. על היהודים מן הרחובות האחרים לצאת אחר־כך לפי תכנית שתוגש לו על־ידי הנציגים ותאושר על ידו. הנציגים רצים אל שרים ונדיבים ומבקשים רחמים — 'אולי ירחם' שהצמצום יחול רק על אלה, שבתיהם כבר גודרו. העניין נוגע ב־270 נפשות. על אלה יהיה להידחק, אפוא, בין 2000 נפשות שכבר חיות בצפיפות רבה בלאו־הכי.

אתמול איבד נ' את עצמו לדעת בתלייה. הוא נשאר יחידי מכל משפחתו, שרוי היה בדיכאון עד שהתאבד. זה המקרה הראשון בגיטו שלנו. — — —

הידיעות הראשונות מקובנה לא היו נכונות. צמצמו רק את תחום הגיטו, אבל לא נגעו בנפשות. תושבי הגיטו מתנחמים — לו היתה זאת כל הצרה, כי אז היו מתגברים עליה.

היום ליקטה אשה רעבה באשפה את תפוחי האדמה המושלכים[3].

14 במאי 42

ארבעה בתים גדולים הופקעו מהגיטו ו־150 איש כבר נמצאים ברחוב. עכשיו הגיע תורם של חמישה בתים נוספים על תושביהם המרובים. הגדר כבר הועתקה ממקומה, אולם התושבים צריכים לעבור עד יום ראשון 16 במאי 42, בשעה 10 בבוקר. כדאי לציין עובדה מעניינת: בשעת המהומה פרצה אישה וילדה דרך הגדר שבין הגיטו ובין בית־החרושת של סטאנקוס והתחבאה בחצר בית־החרושת. פופיס, שומר הנחלה (בעל־הבית הוצא במשלוחים) הביא שני שוטרים ודרש לעצרה. לאושרה שחררוה השוטרים, משום שלא היה להם זמן פנוי לעניין זה. האישה וילדה ניצלו כך ממוות בטוח. מעניינת עוד יותר העובדה, שאותו האיכר פופיס צבר מיליונים על־ידי היהודים. פופיס ומשפחתו ניצלו את המצב הגיאוגרפי של חצרם, שהיתה סמוכה לגבול הגיטו ונסתרת מעיני המשמר. במשך כל היום מכר פופיס ליהודים מיצרכי מזון במחיר גבוה פי־שלושה — (ביצים בעשרה רובלים במקום שלושה, בשר ב־130 רובל במקום 40 וכו') — ואילו הוא קנה את כל המשק של תושבי הגיטו בזול מאוד. בכל־זאת הוא ראה את עצמו כאדם הגון והיהודים הם אשר ראויים להשמדה ולכליה.

השוטר המכונה 'מטר־ושמונים'[4] בהיותו השוטר הגבוה ביותר בקומתו — עמד על־ידי השער אתמול מהשעה 5 אחרי־הצהריים. זה זמן רב הוא מצטיין כ'שרלוק הולמס' גדול בציד יהודים המכניסים משהו לגיטו. הוא מסתתר בחצרות שבדרך אל הגיטו ומפתיע את 'היהודונים הערומים' לפני שהם יודעים מי עומד

3. היתה זאת הרבנית מציטוביאן. 4. ראה עליו במבוא, עמ' 26.

על יד השער. היום הגיע כושר המצאתו הבלשית לשיא. הוא מישש את היהודים מכף רגל ועד ראש, אף לא חס על נשים. אכן גילה אמצעי הברחה — פרוסות לחם ומיצרכי־מזון אחרים היו חבויים במקומות הנסתרים ביותר שבגוף האדם. כתוצאה מהיפושיו נתפסו שבעה יהודים — רובם נשים — וכבר הוכנו להיות מובלים לטבח. ה'שבויים' היו מיואשים עד כדי כך, שרצו לאבד את עצמם לדעת. נערה אחת התעלפה ונערה אחרת פרצה בבריחה דרך הגדר, אף־על־פי שבמעשה כזה כרוך מוות בטוח. הקרובים האומללים תלשו את שערות ראשם בעברו השני של הגדר. ברם, במאוחר יותר שיחרר השוטר את הנתפסים. אומרים, שהעלמה ז' השפיעה עליו. וכדאי בזיון וקצף על שהגענו למדרגה כזאת... הרעב כבר מורגש ברחובות הגיטו. אנשים מושכים את רגליהם בקושי מרוב חולשה. ילדים מציקים להוריהם בצעקות: לאכול. מוסרים את פרוסת הלחם האחרונה לילדיהם ובכל־זאת אינם יכולים להשביעם. יש בתים שאין מבשלים בהם תבשילים מפאת המחסור בעצים ובגריסין. אתמול והיום ניתנו 100 גרם לחם לגולגולת בלבד. בקואופראטיב [5] חסר לחם. אשמים בכך אנשים הקונים את הלחם מפ' [6] כשהוא מוביל את כיכרות הלחם ממאפייתו ומוכר אותם, על חשבון הקואופראטיב, לאנשים פרטיים במחירים גבוהים פי עשרים. למזלנו הטוב יש בקואופראטיב כרוב חמוץ וממנו ניזונים אנשים ימים שלמים. בגיטו השתררה דימוראליזציה כבשעת החורבן. אנשים מוכנים לטרוף את קרוביהם למען קיבתם. יש האוכלים, שותים ונהנים מכל טוב ולעומתם אחרים מתים ברעב לעיניהם. לכותב השורות האלה ידועה משפחה, שבמשך חודשים אחדים לא אכלה לשובע אפילו פעם אחת [7]. משפחה זאת מתגוררת בחדר אחד עם משפחה אחרת, שברשותה שקי קמח וסירים מלאים מאכלים אחרים. בני המשפחה העשירה אוכלים עד צאת האוכל מאפם, מסתכלים בלעג בפנים המדולדלים של שכניהם ומקשיבים בשלווה לקולות הילדים הרעבים [8]. משום־כך יש להזכיר את אלה שהצטיינו בטוב לבם: יהא־נא זכור לטוב שמו של העגלון הפשוט ארצ'יק קרופניק, המציל מדי יום ביומו מאות אנשים ממוות ברעב, הוא אינו חס אף על חייו [9]. יהא־נא מפורסם שמו של מנחם מנדל רובינשטיין [10] הצ־

5. כך נקראה כל אחת משתי החנויות שבשני הגיטאות, שבהן קיבלו תושבי הגיטו את מנות הקיצוב שלהם.

6. פטראשונאס, ספק הלחם הראשי בגיטו. נהג למכור לחם מחוץ למנות במחירי השוק השחור. על תחבולות המרמה שלו באפיית הלחם ובמכירתו עיין עמ' 130.

7. היא משפחת כותב השורות.

8. במקור נמחקה כשורה ורבע.

9. ראה עליו את רשימתו של ש' ל' שניידרמאן ב'פארווערטס' (ניו־יורק), 28 ביולי 1957, עמ' 2.

10. הוא מנחם ראובני שניצל וחי בארץ, ראה עליו במבוא, עמ' 21.

נוע שמופיע בבתיהם של רבים שירדו מנכסיהם ומגיש להם את עזרתו מבלי שיצפו לה. הוא עושה את הדבר באופן עדין כל־כך, עד שהמקבלים אינם מבחי־נים במסירת המתנה לידיהם ורגש הכבוד שבהם אינו נפגע קשות. בני ׳למ״ד־ו״ו׳ צנועים אלה תומכים לא רק בחייהם, אלא גם ברוחם של בני הגיטו הכושלים. נפתח תמחוי לאנשים בודדים אשר אין מי שיבשל להם. בשלושה רובלים ניתן להם ליטר מרק מזין. גם משפחות שלמות משתמשות בתמחוי זה. יזם את המפעל ומנהלו חבר המינהלה ש׳ בורגין.

17 במאי 42

אתמול הגיעה רשימת 200 הגברים הראשונים ההולכים לראדווילישקי לעבודת הכבול. בחוגים המוסמכים מבטיחים, שעובדי הכבול יחיו בתנאים מניחים את הדעת: מזון — לפי מנות העובדים עבודה קשה; מגורים — בצריפים היגייניים, ההנהלה תהיה טובה וישרה. לנציגות יהיה קשר תמידי עם העובדים. שכרם יהיה 15 רובל לנפש ביום ומהם יימסרו 8 רובלים לבני משפחותיהם. ניתנו אם־כן כל ההבטחות. מאידך־גיסא נשאלת השאלה: למה לקחו רק זקנים, בעלי משפחות ובני האינטליגנציה בעיקר? העובדים ילכו למקום עבודתם ברגל. הוזמנו שתי עגלות לחבילותיהם. ביום רביעי תבאנה עוד 250 נשים. מי תימנינה עם אלה? בעוד שבוע תצא קבוצה נוספת בת 400 גברים, עד שיושלם הסכום. אתמול היו הנציגים אצל ה׳שטאבסלייטר׳ דווארט. קבלת הפנים היתה נוראה: הטיל פקודות ושרק תוך כדי שיחה. לא לחינם רכש לו שם מגונה כל־כך בקובנה — — — היום, ב־17, מסתיימת כל פעולת צמצום הגיטו. כ־300 איש נשארו בלי גג מעל ראשם. הקמת הגדר החדשה נשלמת והולכת. המפקחים על פעולת הצמצום הם, כמו תמיד, פארטיזאנים. הפעם הפארטיזאנים מן העיירות — אלה הם הרוצחים הנודעים. אין לשער את הדיכאון והייאוש שבגיטו: רואים שהכל נגזר לכיליון.

ד״ר פוזנר [11] ומשפחתו נורו. הם חיו עד הזמן האחרון בראדווילישקי, כי בית־החרושת לזכוכית זקוק היה לד״ר פוזנר.

18 במאי 42

היום ׳זכה׳ גיטו קאווקאז לביקורו של פקיד ה׳גביטסקומיסאריאט׳ שוואנט. הוא בא אל הגיטו באופנוע, חיפש אישה ששמה מ׳, לקח מהספרים את המכונות החשמליות ובשעת מעשה הרים את קולו, צעק והפיל פחד־מוות על כל הגיטו.

11. יהודי מצ׳כיה שהוזמן עוד בימי עצמאותה של ליטא כמומחה לבית־החרושת של זכוכית בראדווילישקי.

אנשים התחבאו בבתיהם ונשים החלו להסתיר את מיצרכי המזון שלהן. כשהעיז יהודי אחד לעבור ברחוב על־יד 'האדון החשוב' הזה, רצה הלה להכותו. למזלנו הטוב נסתיים הביקור בלי תוצאות קשות. באותו יום 'זכה' הרובע טראקו לביקור ה'שטאבסלייטר' בכבודו ובעצמו. הלה התעכב על־יד חצר מרופשת, קרא את הנציגים, חירף ואיים לתלות את כל אנשי הגיטו, אם יימצא לכלוך כזה בעתיד. כשהעיז הנציג אהרן כ"ץ להעיר, שאין קרשים כדי לעשות ארגזי אשפה וביקש רשיונות לקבל עצים, ענה לו דווארט, שאין זה עניינו. לבסוף נסע.

20 במאי 42

היום היו צריכים לצאת לעבודת הכבול בבאצ'יונאי [12] 250 גברים ונשים. לפי שעה לקחו רק 50 גברים, הנשים הוחזרו. — — —

בשל המחסור בקמח בעיר לא קיבל הקואופראטיב לחם. נפסקה חלוקת תוספת המנות. עוכבו כיכרות הלחם, שנשלחו לאנשים יחידים [13]. חילקו מנות בגודל של 90 גרם לנפש. הרעב כבר מורגש ברוב בתי הגיטו.

24 במאי 42

הונהגה הקצבה חדשה של מזונות לתושבי הגיטו. התושבים נחלקים לשלושה סוגים: בטלים, עובדים עבודה קלה ועובדים קשה; בני הסוג הראשון מקבלים מכל המיצרכים מחצית המנה, שמקבלים האוכלוסים ה'אריים'. בני הסוג השני מקבלים מנות לחם ובשר בשלמות ומיתר המיצרכים — מחצית המנה. בני הסוג השלישי מקבלים מנות שלמות מכל המיצרכים ועוד התוספת שמקבלים העובדים עבודה קשה. החלוקה של שלושת הסוגים הנ"ל לפי מספרים היא: כ־2,000 בט־לים (ילדים וזקנים), כ־2,000 עובדים [עבודה רגילה] ו־754 עובדים עבודה קשה. יוחל בקיצוב החדש בסוף חודש זה.

26 במאי 42

הצריפים לעובדים היהודים בבאצ'יונאי נבנים והולכים. היום נשלחו הנע־רות הראשונות לעבודה. — — —

12. רחוקה כ־5 ק"מ משאבלי.

13. כלומר הלחם מן השוק השחור שנמכר על־ידי פטראשונאס לאנשים פרטיים.

הערות נוספות לרשימה מיום 17.5.42
הסדר במחנות בראדווילישקי, בבאצ׳יונאי ובמקומות אחרים יהיה כזה: העובדים היהודיים יהיו מוקפים גדר־תיל ופארטיזאנים ישמרו עליהם; יקבלו את האוכל ממטבח משותף והמיצרכים יסופקו לפי המנות של עובדים עבודה קשה. למחנה תהיה מינהלה ומשטרה משלו, אבל במרותה של המינהלה והנציגות של גיטו שאבלי: לאלה הרשות לבקר במחנות ולייצג את ענייניהם בפני משרד העבודה. חבר המינהלה בורגין וראש המשטרה פיין ליוו את העובדים לראדווילישקי. הם מסרו פרישת־שלום לא רעה מן המחנה — השומרים אינם רעים ואוכל אפשר יהיה להשיג גם מחוץ לקיצוב.

27 במאי 42

נתקבלו מכתבים נוראים מראדווילישקי. החיים לפנים מגדר התיל הם כמו בבית־סוהר, האוכל רע — מאתיים גרם לחם ומרק סמיך במעט — והעבודה קשה. הנציגות השתדלה במשרד־העבודה ומשם נשלחה פקודה אל הנהלת מחנה־העבודה לדאוג במידה גדולה יותר לבריאות אנשי המחנה ולספק להם שקי תבן. ובדבר האוכל ציווה פקיד המזון הליטאי לא לתת לחם לאנשי המחנה במשך יומיים, כיוון שחסר לחם גם בראדווילישקי. מ׳ לייבוביץ׳ ושטרינגה עומדים לנסוע היום למחנה. ה(צורר שוואנט עובר לווילנה — ברוך) שפטרנו![14]

30 במאי 42

אתמול באה המשלחת מראדווילישקי; היו שם בורגין, כ״ץ ומ׳ לייבוביץ׳. אמת הדבר שלא ניתן לחם במשך ימים אחדים ושהמרק דליל בגלל מחסור במיצרכים. לא נתקבלו תעודות קיצוב. עדיין לא ידוע מי אשם בדבר, אם ההנהלה[15], הדואגת לעובדים היהודיים מעט מאוד, אם המינהלה היהודית שבמקום, שלא יזמה כל פעולה להפחית את המצוקה, ואולי אשמות שתיהן גם יחד. על־כל־פנים מבססת המשלחת את התקוות, שבעתיד יוטב המצב שם בהרבה — המיצרכים יסופקו באופן סדיר, הסדרים יהיו טובים יותר וכד׳.

כדאי לציין, שהורע יחס השומרים המקומיים אל אנשי המחנה. הביקורת החמירה והאפשרות לקבל מזון מן החוץ הופחתה. יש מפקחים מבין הליטאים

14. הנתון בסוגריים נמחק במקור.
15. במפעלי הכבול הייתה הנהלה עליונה של ליטאים או גרמנים והנהלה פנימית יהודית שפיקחה על הסדר במחנה. ההנהלה העליונה במקום זה הייתה בידי הפולקובניק הרוסי האנטישמי רשקו.

המנצלים את אוזלת היד של היהודים לעסקים. כך, למשל, מבריח המשגיח (דֶשימטינינקאס) לחם ומוכרו במחנה ב־68 רובל לק״ג. בעבודה הוא יורד לחייו של האדם שאיננו קונה ממנו.

היום נתקבלה ממשרד־העבודה פקודה חדשה בדבר משלוח 180 נשים ו־150 גברים לבאצ׳יונאי. שוב תיפרדנה משפחות ואנשים נוספים יהיו נידונים לחיי בית־הסוהר שם.

2 ביוני 1942

ב־31 במאי 42 יצאו 80 נשים ו־50 גברים מרובע טראקו לבאצ׳יונאי לעבודת כבול וכמספר הזה בערך יצאו לשם מרובע קאווקאז. בסך־הכל היה מספר היוצ־אים 300 אנשים ונשים צעירים. ב־1 ביוני 42 נמסרה דרישה חדשה ל־300 גב־רים ונשים נוספים לבאצ׳יונאי. היום ב־2 ביוני 42 הם יצאו לתעודתם. אחדים נפקדו. שלח שטרינגה פארטיזאנים לחפשם. בגיטו היתה בהלה נוראה, שטרינגה איים, כי אם לא יבואו הנפקדים, יצווה לתפוס יהודים ברחוב ללא־חשבון. הא־נשים נמצאו והרוחות נרגעו. — — —

היום הובאה גופתו של גרוזינסאקס אל בית הקברות. הוא נאסר ב־15 במארס ש״ז בגלל חפיסת טבק. הוא נכנס לבית הסוהר בריא ורענן ויצא משם למנוחת עולמים. ׳טובים חללי חרב מחללי רעב׳. לפני מותו נפרד מאשתו וילדיו ונשקם בדמיונו. האסירים שהיו עמו פרסו לו מפירורי הלחם האחרונים שלהם, כדי להחיות את נפשו. פעמיים הצילוהו ממוות. לצערם הם רק האריכו את עינוייו.

5 ביוני 42

[מיום 18 בחודש שעבר לא פסקו הנציגים מלהשתדל לטובת האסירים. הם טענו שחסרים אנשים לעבודת הכבול ועלה בידם לעניין בכך את משרד־העבו־דה. ד״ר גינטר השתדל בעניין זה פעמים רבות.][1]

היום יצאו מבית־הסוהר 31 אסירים יהודיים, 21 גברים ו־10 נשים. לפני ימים אחדים ביקרו שוטרים ממשטרת־הביטחון בבית־הסוהר. הם בדקו את ענייני האסירים ושחררו את הפושעים, שאינם מועדים. מראה המשוחררים הוא נורא. אחדים מהם לא יכלו אף לגשת מבית הסוהר לביתם לבדם[2] ומוכרחים היו להובילם. הסיבה הרשמית לשחרורם היא הצורך בידיים עובדות במכרות הכבול. [האנשים ניצלו על־ידי הנציגות באופן כזה ממוות בטוח.][3] אומרים שהיוזמה לפעולה זאת יצאה ממשרד העבודה.

1. התוספת במקור. 2. בית הסוהר היה בקרבת הגיטו. 3. התוספת במקור.

לפי דברי המשוחררים הורע כל יחסה של מינהלת בית־הסוהר אל האסירים היהודיים. נהגו להכות, החמירו בפיקוח והרבו בעינויים. הפארטיזאן ווילייונאס היה אכזרי במיוחד. ההרעה באה, כפי שמספרים האסירים, בעטיו של האסיר ד׳, שהיה אחד מאנשי העולם התחתון ונענש על גניבות על־ידי בית־הדין היהודי פעמים רבות. ד׳ נאסר על שהוציא חפץ גנוב מהגיטו ועל יציאתו בעד הגדר. בתא בית־הסוהר היה נוהג לעתים קרובות לגנוב את פרוסותיהם האחרונות של האסירים האחרים ובשל־כך היכוהו. בכעסו פנה למשטרת הביטחון ומסר לה פרטים על אודות החבילות המגיעות לאסירים מן הגיטו. כגמול על הלשנתו שוחרר תיכף ומייד ומשטר חדש הוטל על היהודים. לפי השערה אחרת הונהג המשטר החדש על־פי היוזמה של העיריה שחפצה לחסוך מזונות. כל עוד מעטים היו האסירים היהודיים לא הרגישו בהם. משנתרבו — הנהיגו לגביהם את עקרון ה׳מחצית׳ כבגיטו.

7 ביוני 42

היום נערכו רשימות ההולכים לרקיבה לעבודה — 100 גברים ו־50 נשים. היום נלקחו מהיהודים תעודותיהם הישנות ועל תעודות הזהות הצהובות הודבקו תמונות. בזאת נסתיימה הוצאת היהודים מהחברה האזרחית באופן רשמי.

10 ביוני 42

היום נתפסה אישה בזרקה ביצים אחדות דרך הגדר. היכו את האישה מכות רצח והובילוה אל המשטרה.

היום היה יו״ר הנציגות היהודית מ׳ לייבוביץ׳ אצל ראש משטרת הביטחון ד״ר צ׳ארני. ביקש ממנו לשחרר אסירים נוספים מבית הסוהר, כי במכרות הכבול נחוצים עובדים נוספים. ד״ר צ׳ארני אמר, שסינן כבר את רשימת האסירים ושחרר את כל העבריינים הקלים. מ׳ לייבוביץ׳ העיר לו, שיש עוד 40 אסירים יהודיים. אבל — אמר ד״ר צ׳ארני — אלה הם פושעים שהתהלכו בעיר בלא סימני מגן־דויד או פושעים פוליטיים אשר אין אפשרות לשחררם. אף־על־פי־כן הבטיח לבדוק עוד פעם את הרשימה ואם יימצאו כאלה שאפשר לשחררם, ישחררם. מ׳ לייבוביץ׳ ביקש ממנו לעשות את הדבר בהקדם האפשרי, כי בינתיים מתדלדלים האסירים מחמת הרעב כל־כך עד שנאלצים [לאחר־מכן] להובילם למקומות העבודה[4]. ד״ר צ׳ארני הבטיח לעיין בבקשה תיכף ומייד. בהזדמנות זאת מסר לו מ׳ לייבוביץ׳ בקשות אחדות של קרובי האסירים. אחר־כך הביע ד״ר צ׳ארני את מורת רוחו על שיהודים רבים בראדווילישקי הולכים

4. כלומר אין בכוחם ללכת בעצמם.

לכפרים ועוסקים במסחר. מ׳ ל׳ ענה, שהם אנוסים לעשות זאת, שהרי העבודה קשה ואוכל אין ניתן להם שם. הנה בימים הראשונים אף לחם לא היה וגם עתה עדיין לא סודר עניין מיצרכי המזון. הידיעה הזאת הרגיזה את ד״ר צ׳ארני והוא רצה לצלצל לראדווילישקי מייד. מ׳ ל׳ ביקש ממנו להניח לדבר עוד כמה ימים, עד שיתברר. דרך אגב יש לציין: המצב בראדווילישקי קשה יותר מאשר במקומות הכבול האחרים. המנהל רֶשקוֹ (קולונל רוסי לשעבר) אינו דואג במאו־מה למצב הפועלים היהודיים. לעומת־זאת הוא דורש מהם עבודה. משגיחי המחנה הם פארטיזאנים צעירים. הם נוהגים ביהודים כנהוג בצאן. הם לוקחים מהם את החפצים הטובים ביותר, מבטיחים להם לחם ונותנים רק חלק מהלחם המובטח. המשגיחים מעוניינים להיות המונופוליסטים במסחר עם היהודים ומשום־כך הם רודפים אותם בכל הדרכים. כאמור, משתדל המנהל להפיק מן העובדים היהודיים תועלת רבה ככל־האפשר. פעם אחת העביד קבוצת פועלים יהודיים משעה 2 בלילה עד שעה 7 בערב למחרת. הוא דורש מן הפועלים היהודיים פריון עבודה כמו מן הפועלים הבריאים ביותר. הפועלים היהודיים מפיקים כ־2,800 לבֵנים ליום והוא רוצה — 6,000! פעם דרש המנהל מן הפועלים היהודיים להשלים שלושה בורות, ׳אם לאו, יכרה להם בור רביעי׳. הוא התלונן על הפועלים היהודיים בפני מנהל משרד העבודה. בהצביעו על פלוגת פועלים ליטאיים (דרך אגב יש לציין שזאת היתה פלוגתם היחידה) אמר, שהיא מפיקה הרבה יותר מהפלוגות היהודיות. על זה ענה לו שטרינגגה: ׳קח פועלים ליטאיים אם אתה משיג אותם. בשבילי טובים היהודים ויש לי צורך בהם בעיר׳. דרך אגב יש לציין, כי בעיתונות היו קריאות מספר של הלאומנים הליטאיים אל הנוער ללכת לעבוד במכרות הכבול, שאם לא כן תישאר ליטא בלא חומר הסקה לחורף. כל ההנחות הובטחו לפועלים, אף שחרור משירות העבודה בגרמניה. התוצאות של כל הקריאות היו, שבראדווילישקי נרשמו לעבודת הכבול ...28 ליטאים! המצב בבאצ׳יונאי הוא טוב יותר במידת־מה. ברם גם שם אירע שהבטיחו לעובדים היהודיים לשחררם שעתיים לפני הזמן הקבוע (יום העבודה בן 10 שעות ויש בו שתי משמרות יומם ולילה) וכשגמרו את העבודה נתנו להם עבודה חדשה. במכרות הכבול עובדים בס״ה 950 יהודים מהגיטו. — — —

כרטיסי [המזון] החדשים כבר קיבלו תוקף. המנות הן: למבוגרים 100 גרם לחם ליום; לילדים עד שנתיים — 40 גרם, ולילדים עד בני שש — 50 גרם. עניין התוספות יתברר במאוחר יותר.

11 ביוני 42

היום שוחררו מבית הסוהר 11 יהודים, 8 גבְרים ו־3 נשים. המשוחררים מספרים שמצב האסירים נורא; מנת המזון הקטנה שלהם מקוצצת והולכת בהתמדה.

אי־אפשר להכניס מאומה מן החוץ. הסוהרים הטובים הוחלפו ברשעים. הסוהרים הטובים המועטים שעדיין נמצאים בבית־הסוהר, יראים לעשות דבר לטובת הא־סירים. אם לא ישחררום במהרה ייגוועו כולם ברעב. — — — אתמול היה א׳ אבר׳ [5] בסביבת מאקאריֶה, באזיליאנאי ופאריז (כפר אחד). הוא פגש שם את בת השומר של מושבת ׳אזע׳ ואת מרת ז׳ילינסקי. הן סיפרו לו פרטים נוראים על הטבח ההמוני ביהודים בני שאבלי. הן יודעות אף את שמותיהם של כל היורים. הן מוסרות, בין השאר, שנערה אחת מאלה שנורו, נמלטה מהבור בכותונת שעל גופה והתחבאה בחצר הרוזן זובוב בבובי. אף שהשוטר הגרמני, שנכח בעת הטבח השגיח בבריחתה, הוא התעלם ממנה ונתן לה לעבור. אבל הפארטיזאנים לא שק־טו וחיפשוה זמן רב כל־כך עד שמצאוה, ואז הוציאוה והרגוה ביריות. הרוצחים חילקו את החפצים בינם־לבין־עצמם באופן זה: לקחו את החפצים הטובים ביותר לעצמם; מכרו את החפצים הטובים לאיכרים שבסביבה במחירים מוזלים מאוד במכירה פומבית, שנערכה על אם הדרך ושרפו את החפצים שאין להם ערך מיוחד. הבור היה פתוח במשך ימים אחדים עד שנתמלא. ומשנתמלא נאספו האיכרים מכפרי הסביבה והוכרחו לכסותו. לאחר־מכן חרשוהו ושידדוהו. הבור מצוי בבובי מאחורי גבעת החול. הגב׳ ז׳ילינסקי מספרת פרטים גם על מותם של דאק ומשפחתו [6], שנורו ביום 15 בדצמבר 1941. את משפחת דאק הביאו לבאזיליאנאי. שם ביקשו ומצאו שני רצחנים שקיבלו רובים אוטומאטיים ונצטוו להרוג את משפחת דאק. אחד הרצחנים ברח ונשאר אפוא רק אחד, שמו ווֶגֶליס והוא גר בבאזיליאנאי. ווגליס זה הוביל את בני המשפחה למקום סמוך למושבת ׳אזע׳, העמידם בין שני עצים על־יד בור וירה בהם. בראשונה ירה באב, אחר־כך בשני הילדים ולבסוף באשה, בה ירה חמש פעמים, אך גם אחרי הפעם החמי־שית נתיישבה; כך נשארה קפואה ובמצב זה נקברה. החפצים לקח הרוצח לעצ־מו; חלקם שימש לו לעשיית כסף להשתכר. אשתו של התליין וארבעת ילדיו לובשים את בגדי הגב׳ דאק וילדיה עד היום. עדיין אפשר להכיר את הבור, הוא שקוע במקצת. המספר [7] עמד על־יד הבור רגעים אחדים, לחש את הקדיש אינסטינקטיבית בלב נצבט. — — —

ביום 10 ביוני 42 הודבקה מודעה, שלפיה יקבלו תוספת לחם של 100 גרם ליום, החל ביום 25 ביוני. העובדים עבודה קשה יקבלו עוד תוספת של מיצרכים אחרים. זוהי המודעה המשמחת הראשונה! — — — נערכה התייעצות בין מנהל מחנה רקיבה ובין הנציגות. עניין התזונה נעשה סדיר במידת־מה. חלוקת המנות מדויקת יותר. בשיחה עם המנהל נתגלה, שהנהלות מכרות הכבול מחשבות את

5. אהרן אברמסון. אשתו (השנייה) — גרמניה ׳אֲרית׳.

6. עיין לעיל ברשימת המומתים בכפרים.

7. כותב השורות האלה.

מחיר התזונה ב־80 פפניג [8] ליום, בשעה שהמחיר שהן משלמות הוא 26 פפניג בלבד! הנציגות התערבה בדבר ומתנהל משא־ומתן על החזרת החמס, שלקחו המנהלים לעצמם. בדרך כלל מקיימת הנציגות קשר סדיר עם כל המחנות, תומ־כת בהם במיצרכים ופועלת לטובתם ככל האפשר.

שולץ [9] היה היום ברקיבה. הוא ציווה בכל תוקף, שאיש לא יצא מהמחנה, כי על עבירה כזאת ייענשו קשה. — — —

יש פרישת שלום מיהודי שאבלי שבדווינסק, משמע, שעדיין חיים שם יהודים.

נפוצות שמועות שיקוצרו רחובות ברובע קאווקאז. האם יש בזה כוונה רעה נגד כל הגיטו? — — —

29 ביוני 42

שלשום יצאו מבית־הסוהר שלושה יהודים. הגב׳ מ׳ [10] בנה בן ה־14 וה׳ פאריזר. האם ובנה היו אסורים כבר מיום 20 ביולי 1941 ופאריזר — זמן קצר [11].

שבעה יהודים בלבד, כולם גברים, נשארו בבית הסוהר. 15 הגברים הנותרים, וכמספר הזה נשים הועברו.

4 ביולי 42

ביום 1 ביולי היו הנציגים כ״ץ ולייבוביץ׳ אצל מנהל משרד־העבודה, ה׳רגירונגסראט׳ ד״ר גינטר, ושוחחו עמו על אודות 450 היהודים העובדים בראדווילישקי. הם תיארו לפניו את מצב היהודים שם וביקשו ממנו להתערב לטובתם. כן סיפרו לו, כי המכות הן השיטה המקובלת ביותר שם. על כל דבר קטן מכים שם, והכל מכים — מסגן־המנהל עד המשגיח האחרון. יהודי אחד, חולה־לב קשה, בשם יודלביץ׳, הותקף בשתי התקפות־לב ביום אחד. הרופא החייהו בזריקות. יהודי חולה זה הוכה ונסחב לעבודה באותו יום. אבל במקרה זה לא פעל עוד אף המגלב, החולה לא יכול היה ללכת. יש שם חולים, שעל אודותיהם ניהלה הנציגות משא־ומתן מכבר, אף שלחה פועלים אחרים במקומם, אולם המנהל אינו משחררם. במכות מכריחים אותם לצאת לעבודה. לאחר מכן דברו הנציגים על אודות השכר. המנהל רשקו מחשב לעובדים חשבונות כאלה,

8. Pfennig חלק המאה של מארק (רייכסמארק, בראשי־תיבות: ר״מ).
9. עוזרו של ד״ר גינטר, עיין במבוא, עמ׳ 28.
10. מינסקר.
11. גיאורג פאריזר, מומר ממםל, בעל לאישה גרמנית ולהם בן ובת. הוא בא לשאבלי עם משפחתו לאחר כיבוש ממל על־ידי הנאצים. הועבר אל הגיטו עם הקמתו ואח״כ נצטרפו אליו אשתו וילדיו. בראשונה היה נתון במחסור ואף ישב בכלא אולם אח״כ נעשה מקורב לרשות ואף נתמנה למנהל משרד־העבודה ולבסוף גם למנהל מחנה הגיטו (עיין לקמן עמודים 318, 380). הוא שהוציא את שארית הגיטו למחנה המוות בשטוטהוף והציל על־ידי כך את עצמו. נתפס על־ידי הרוסים ולפי השמועה נידון למוות. עיין בנספח, עמ׳ 392.

שמכל שכרם — 1.5 מארקים ליום — הם מקבלים פרוטות אחדות בלבד. הם תיארו לפניו את הספסרות הבזויה של מנהלי העבודה הליטאיים. הללו מביאים לחם ומציעים ליהודים שבפיקוחם לקנותו במחיר גבוה פי 30 — כיכר לחם ב־15 מארק במקום 0.42 מארק. כשהפועלים היהודיים אינם קונים מפני שאין הכסף בידם, מכים אותם הממונים וגם מענים בדרכים אחרות. נציגי היהודים ביקשו מאת הד״ר גינטר, כשדמעות בעיניהם, להשתדל ולעזור. הוא קרא לעוזרו שולץ ושניהם רשמו לפניהם את כל העובדות הללו. ביום שישי, 3 ביולי, ביקרו הד״ר גינטר ושולץ בעצמם במכרות הכבול במחנה שבראדווילישקי. הם חקרו בעצמם את הפועלים היהודיים, רשמו את כל העובדות וערכו פרוטוקול. הם הוכיחו שם את המשגיחים ואת הפקידים בהכותם באגרופיהם על השולחן ובאיימם שלאחר מקרה נוסף של הכאת יהודי, יוציאו את כל הפועלים היהודיים מראדווילישקי. הם ציוו לשחרר את החולים מייד. ה׳חוצפה׳ היהודית הרגיזה את המנהל ואת כל עוזריו מאוד מאוד. הוא הרים את קולו על הפועלים היהודיים והתפאר, שאינו מפחד מפני משרד־העבודה, כי הוא פקיד החברה הגרמנית המרכזית המנצלת את כל מכרות הכבול. כן אמר, שיש לו מקום אחר בשביל הפועלים היהודיים החולים והוא בית־הקברות היהודי הקרוב שבראדווילישקי. הוא יקרא את משטרת הביטחון והיא תהרגם פה במקום. אף־על־פי־כן שחרר למחרת את הפלוגה הראשונה ואת הפלוגה השנייה מ׳עבודת יום־ראשון׳, אחרי שהשלימו את מכסתן — 30 אלף לוחות, לפני סוף השבוע. הערב ב־8 הם הגיעו מראדווילישקי לגיטו ברגל בקבוצה של 62 איש ובתוכם גם 8 חולים. יש לציין דרך־אגב, כי מנהל המחנה בראדווילישקי הגדיל את מנת התוצרת הנדרשת מהפועלים מ־30 אלף ל־35 אלף לוחות. — — —

היום היו הנציגים כ״ץ ולייבוביץ׳ במשטרת הביטחון. תחילה האריכו את רישיון הכנסת תפוחי־אדמה לחודש נוסף ואחר־כך עוררו את עניין שבעת האסירים היהודיים שעדיין נמצאים בבית־הסוהר וביקשו לשחררם. תשובתו של ד״ר צ׳ארני היתה בראשונה, כי אין כבר אסירים יהודיים בבית־הסוהר כלל... אולם אחר־כך הוסיף, שבדק וניפה את ענייני האסירים היהודיים וראה שאינו יכול לשחרר עוד. אז העיר מ׳ לייבוביץ׳ שהאסיר מ׳ גלייכר [1] עמד להשתחרר, לאמיתו של הדבר. על זה ענה לו הד״ר צ׳ארני, כי הלה כבר אינו מסוגל לעבוד (בהיותו נפוח־רעב כולו). אמר לו לייבוביץ׳, שישוחרר נא תחילה ואז יחלימוהו. כן, אמר הד״ר צ׳ארני, אילו יכול היה לעבור את מפתן בית־הסוהר, לפחות, בשעה ששחררו את שלושת האחרונים; ברם הוא אינו יכול לזוז ממקומו. הנציגים

1. מנשה גלייכר.

היהודיים הציעו, שהם ישלחו נושאי אלונקה ויעבירוהו. הפסיקם ראש משטרת הביטחון ודרש, שלא יוסיפו לדבר עוד על עניין זה... הבינו הנציגים היהודיים, שגם אחרוני האסירים היהודיים כבר 'הוצאו'. ד"ר צ'ארני הסב את תשומת־לבם של הנציגים היהודיים לפקודה בדבר הלידות. הפקודה ניתנה בראשונה ביום 5 במארס 1942. התאריך האחרון ללידות שבהיתר הוא 5 באוגוסט 42. הוא מאריך את המועד עד יום 15 באוגוסט 1942. אם תהיה לידה במשפחה יהודית לאחר תאריך זה, 'יוציאו' את כל המשפחה היהודית והאחריות תהיה על כל הנציגים היהודיים. — — —

ביום 1 ביולי 1942 הביאו למשטרת הביטחון שתי נשים מגיטו טלז'. הן התחבאו אצל איכר במשך כל הזמן. אחר־כך התחיל [האיכר] מפחד ומסרן למש־טרה. אחרי גלגולים רבים הובאו לשאבלי. כאן הורידון אל המרתף הידוע לגנאי, היכון והעבירון אל הגיטו.

13 ביולי 42

הנדון: פקודת משטרת הביטחון [2]

לפי פקודת משטרת הביטחון מותרות הלידות בגיטו רק עד יום 15 באוגוסט 42. לאחר מועד זה אסורה לידת ילדים יהודיים גם בבתי־החולים וגם בדירות הנשים ההרות. עם זה מזכירים שמותר להפסיק את ההריון על־ידי הפלה מלאכותית. אחריות גדולה על הנשים ההרות. אם אינן מתחשבות בגזירה זאת, יש סכנה שתהיינה צפויות למיתה, הן ומשפחותיהן. הנציגות מפרסמת את הדבר ברבים. בהזהירה מפני תוצאות האפשריות, היא סבורה שהנשים הנוגעות בדבר תזכורנה זאת היטב... ותנקוטנה את האמצעים הדרושים בשעת הרשמת הנשים ההרות, שתיערך בימים הקרובים ולאחריה.

הנציגות.

בעיתון המסית של שאבלי נתפרסם המאמר של י' [3] סאנדצקי באותיות־של־קידוש־לבנה בכותרת: 'לא היהודים, כי אם הקואופראטיבים שלנו פרסמו את מוצרי החקלאות של ליטא בעולם'. במאמר זה נמצאת, בתוך דבריו, 'פנינה' זאת; 'כל זמן שממכר הפשתן שלנו היה בידיים פרטיות, דהיינו יהודיות, מקומו היה האחרון' ('טבישקה' [4], מס' 28, 10 ביולי 1942). [כפי שנודע לאחר מכן, נוספו ההערות על אודות היהודים על־ידי המערכת באופן חופשי ואינן פרי עטו של סאנדצקי. הוא כתב את מאמרו על־פי פקודה. אדרבה, הוא ואשתו

2. שורה זאת נכתבה בהודעה בליטאית ובגרמנית. 3. יואזיס.

4. Tevyške (של המולדת). השבועון 'טבישקה' ירש את מקומו של 'טבינה', שהיה עיתון יומי. לא היה כל הבדל ביניהם בתוכן.

סייעו הרבה בידי היהודים להסתיר את רכושם [5]. סאנדצקי, מחבר המאמר, היה עד למלחמה אחד ממנהיגי המפלגה הסוציאל־דמוקראטית בליטא ושימש בתפקיד ראש העיר בשאבלי במשך שנים רבות. מפורסם היה בידידותו הרבה ליהודים. באותו עיתון נדפסה מודעה בדבר תערוכת הטרור האדום, שתיפתח ביום 19 ביולי 1942 בשעה 13.30. ביום הפתיחה תיערכנה בכל הכנסיות אזכרות לליטאים שנפלו ונעלמו על־ידי הבולשביקים. [הוקם ועד לתערוכה וחבריו הם]: היו״ר — הממונה על הנפה נורייקה, סגנו [— ראש העיר לינקביצ׳יוס, והחברים: מנהל הסמינר למורים קא]ולינייטיס, נשיא בית המשפט המחוזי א׳ בוגיילישקיס, ...[6]... היו גם הם ידידינו... אנו...

היום נאסרו חמישה יהודים על־יד השער, אחד מהם, ר׳, הוכה על־ידי השוטר ׳מטר־ושמונים׳ עד כדי התעלפות. המוכה התחנן בעצמו לפני השוטר: ׳הכני נא נפש ואמות׳. כל החמישה הובלו אל המשטרה. — — —

אחרי ביקורם של נציגי משרד העבודה במחנה הכבול שבראדווילישקי הוטב שם מצב הפועלים היהודיים. אף־על־פי־כן המכות במחנה זה הן תופעה רגילה למדי. ראש המשמר התפאר לפני הנציג היהודי משאבלי: ׳זה חמישה ימים שהוא — ובדברו הצביע על פרגול הגומי שלו — נח, אבל בלעדיו אי־אפשר להגיע עם הפועלים היהודיים לידי הבנה. הם אינם מקפידים על הניקיון. כאן כדאי להזכיר, שכל צריף, ששטחו הוא 50 מ״ר מכיל 70 נפש. כולם הולכים לעבודה ואיש אינו נשאר בצריף, כדי להשגיח על הניקיון. הפועלים יוצאים לעבודה בשתי משמרות: משעה 12 עד שעה 23 ומשעה 2 עד שעה 12. מקום העבודה מרוחק מהצריף ארבעה ק״מ וההליכה נמשכת שעה. קמים בשעה 12 בלילה, יוצאים בשעה 1 ומתחילים לעבוד בשעה 2 בלילה. העבודה היא בקבלנות, כל זמן שלא השלימו את מכסתם אינם שבים הביתה. כשהם משלימים את המכסה במוקדם, עליהם להישאר במקומם ולהמשיך בעבודה לפי מספר השעות הקבוע. בשבת, 12 ביולי, השלימו כל הפלוגות את מכסתם השבועית — 32 אלף [7] לוחות. בשל כך שוחררו ביום ראשון מהעבודה (זאת הפעם הראשונה [8] לצאתם לחופשת יום־ראשון) והורשו ללכת לבתיהם. הם הלכו הביתה מרחק של 18 ק״מ ברגל, שהרי אסור ליהודים להשתמש בעגלה; אותו מרחק הלכו גם בחזירתם. שוחררו עשרה מתוך 23 חולים, היתר עדיין אינם משוחררים ומריצים אותם לעבודה במגלבים. אחד מהם, ג׳, מת. הובילוהו ביום שישי ובשבת מת.

5. התוספת במקור.
6. המקומות החסרים הושחתו בתצלום. המשפטים שבאריחיים פוענחו בקושי ויש בהם מן הספק.
7. לעיל עמ׳ 87 נאמר שהמכסה היא 30 אלף.
8. לעיל עמ׳ 87 מסופר שכבר יצאו פעם לחופשת יום ראשון.

16 ביולי 42

שלשום זכה הגיטו לביקור אורחים חשובים — ה׳גביטסקומיסאר׳, מנהל המשק שריוור ואחרים. הגיטו כולו כאילו מת: הילדים הוכנסו אל הבתים, גם הנשים התחבאו ודממת בית קברות השתררה על הגיטו. הוא היה נקי מאוד, כרגיל, עובדה שהפתיעה את ה׳גביטסקומיסאר׳ במאוד. הוא שאל אם נקי כל־כך תמיד. ה׳גביסטקומיסאר׳ התעניין בגב׳ פ׳ [9], גרמניה, שנכנסה אל הגיטו — (הציעו לה לגור עם ילדיה בעיר בתנאי, שתיפרד מבעלה, אבל היא לא הסכימה). הוא שאל את מ׳ לייבוביץ׳ איך מרגישה האישה את עצמה בגיטו. — כמו כולם בגיטו — ענה מ׳ לייבוביץ׳.—ואיך מרגישים כולם את עצמם ? — שאל ה׳גביטסקומיאר׳— לא טוב ביותר — היתה תשובתו של מ׳ לייבוביץ׳. — זוהי אשמתם הם — העיר ה׳גביטסקומיסאר׳. האורחים היו גם בכל בתי־המלאכה שבגיטו. מנהל המכבסה נשאל בשביל מי פועלת מכבסת הגיטו. הלה הפליט, שמשתמשים בה הגיטו, גרמנים וליטאים. ה׳גביטסקומיסאר׳ חקר ורצה לדעת, אילו גרמנים מוסרים כאן בגדיהם לכביסה. המנהל היה בלתי זהיר עוד יותר בהצביעו על אחד מבני לווייתו של ה׳גביטסקומיסאר׳ — על הד״ר גינטר שהסמיק והחוויר. ה׳גביטסקומיאר׳ דרש בתוקף רשימה מדויקת של כל הגרמנים המוסרים בגדיהם למכבסת הגיטו. אילולא מקרה זה היה הביקור עובר בשלום.— — — מ׳ לייבוביץ׳ וא׳ כ״ץ היו ביום 14 ביולי במשטרת הביטחון. מטרת הביקור היתה לחקור ולהתעניין בגורלם של האסירים מיום 30 ביוני אשתקד. הנציגים נתקבלו על־ידי הד״ר צ׳ארני. הם הסבירו לו שקרובים רבים משל האסירים באים אל הנציגות ומבקשים ממנה, שתחקור היכן האסירים. הם ביקשו ממשטרת הביטחון רשות להגיש לה בקשות מאת הקרובים הללו. על זה ענה הד״ר צ׳ארני, שמשטרת הביטחון מוכנה לתת ידיעות על כל האסירים האלה, שנאסרו מיום 13 באוקטובר, אבל לפני תאריך זה הם לא היו, אז ביצעה ׳ז׳אנדארמריית־השדה׳ את המאסרים ומאלה אין רשימות בידו.

מ׳ ל י י ב ו ב י ץ׳: אולי יכולה משטרת הביטחון לגלות דבר על אודות האסירים ?

ד״ר צ׳ א ר נ י: אין זה ביכולתי.

א׳ כ״ץ: רבים מאותם שהוגלו פנו באמצעות הצלב האדום ושאלו לגורל קרוביהם. אולי יכולה משטרת הביטחון להיות מתווכת ליהודים למען אסירינו ?

ד״ר צ׳ א ר נ י: אין הדבר שייך למשטרת הביטחון.

9. פאריזר.

כ״ץ: מהי דעתו הפרטית של אדוני הדוקטור בדבר האסירים?

ד״ר צ׳ארני: איני צריך להתבייש בפניכם. הייתי אומר לכם את האמת בשלמותה, אם הם נמצאים אי־שם במחנה־עבודה או כבר נורו, אבל איני יודע באמת. יש לשער, כי בראשית המלחמה עם רוסיה היו ממעטים לחקור את החשודים בקומוניזם ויורים בהם מייד. במאוחר יותר היתה משטרת הביטחון חוקרת בפרוטרוט כל מקרה. אם־כן מסתבר מדבריו, שרבים מן האסירים כבר אינם קיימים. אולם הוא גם יודע, שיש הרבה מחנות שבהם עובדים יהודים. אם ייוודע לו אפוא דבר, יודיע לנציגות תיכף ומייד. — — —

ביום 15 ביולי הובא לקבר ישראל האסיר מנשה גלייכר, שמת ברעב. (לפי דברי פ׳ [10], אחד מן המשוחררים בחודש יוני, נקרא מ׳ גלייכר, כדי להשתחרר והוא, פ׳, הורידו מתאו. מכיוון שלא יכול היה לצאת בעצמו, טלפנו ממינהלת בית־הסוהר [11] למשטרת הביטחון וזו ציוותה להעבירו אל רופא בית־הסוהר. כך נשאר במקום. כן החזירו אל התא גם את החייט נחמוביץ׳ ואת מילשטיין מקובנה, שברח ממחנה העבודה שהוקם בריגה ליהודי קובנה, — גם שניים אלה כבר נקראו להשתחרר). למסכן זה אירע כדבר הזה בכלא: הוא שוחרר יחד עם 31 אסירים אחרים, שנשלחו למכרות הכבול, ברם הוא לא יכול היה ללכת בהיותו כבר נפוח־רעב. האסירים לא רצו — דבר זה לא ייאמן כמעט — או לא יכלו לקחתו עמם, כי הם בעצמם עמדו בקושי על רגליהם. לכן הוא נשאר במקום. כשנודע הדבר לנציגות, שלחה את ראש המשטרה היהודית, גוֹץ, לקחת את החולה אל בית־החולים היהודי. הנהלת בית־הסוהר הליטאית סירבה לשחררו, כיוון שלא היתה בידה, כביכול, כל הוראה ממשטרת הביטחון להעבירו לבית־חולים!... ביקש גוץ מהפקיד לטלפן אל משטרת הביטחון. ענה לו הלה, שאם יהיה זמנו פנוי, יכתוב מכתב ביום שני או ביום שלישי (השיחה היתה בשבת). לאחר מכן היו הנציגים היהודיים במשטרת הביטחון ולא קיבלו תשובה ברורה. משנפטר, אמר הד״ר צ׳ארני שאשם במותו רופא בית־הסוהר בורטקֶביצ׳יוס, כי היה לאל ידו לעשות לחולה כל הדרוש לפי דעתו. הד״ר בורטקביצ׳יוס טען, כי היהודים נמצאים ברשותה הייחודית של משטרת הביטחון והוא לא יכול היה לעשות דבר.

ביום 15 ביולי [12] היו הנציגים מ׳ לייבוֹביץ׳ וא׳ כ״ץ אצל מנהל משרד העבודה הד״ר גינטר. בביקורם ביקשו להבהיר את מצב פועלי הכבול. ד״ר גינטר הודיע שבימים אלה היה בא־כח החברה לדלק מקובנה, קרוק, אצל ה׳גביטס־

10. פאריזר.

11. המינהלה הייתה ליטאית אבל האסירים היו ברשותה של משטרת הביטחון.

12. בסוף העמוד הקודם שבמקור יש הערה ׳המשך במחברת מס׳ 2׳.

קומיסאר׳ והשתדל לפניו להשאיר את הפועלים היהודיים במחנה במשך שנה שלמה. בדעת ה׳גביטסקומיסאר׳ לא לאשר את הבקשה, כיוון שהפועלים היהודיים דרושים לצבא בשאבלי. כבר הוחלט מראש להעסיקם בפריקת קרונות הרכבת ובטעינתם. למטרה זאת תוקמנה פלוגות. בהמשך השיחה הודיע הד״ר גינטר, כי ה׳גביטסקומיסאר׳ היה מרוצה לאחר ביקורו בגיטו. ייתכן שבתי־המלאכה שבגיטו יועברו לצבא. — — —

בעיתון 'Deutsche Zeitung im Ostland' נתפרסמו הדברים הבאים, בכותרת: ׳56,000 יהודים פונו. פרסבורג 15 ביולי׳: לפי הודעת ׳גארדיסטה׳ הוצאו עד עכשיו 56,000 יהודים מסלובקיה. התנהגות היהודים שעדיין נמצאים בסלובקיה מגרה כל־כך, כותב העיתון, שיש לעמוד על כך, שתיבחן הבעיה של המומרים ושל היהודים ,שצוינו כ׳חיוניים׳ (המירכאות משל העיתון), ויכוון גם ׳פינוים׳ [13] למסלול הנכון. — — —

הודעת נציגות שאבלי מיום 14 ביולי

המעבר מרובע אחד שבגיטו למשנהו אסור באיסור חמור. תושבי הגיטו נדרשים לא לפנות אל המשטרה היהודית בדבר רישיון לעבור מרובע אחד למשנהו.

19 ביולי 42

בימים אלה הגיעו למחלקת התזונה של העיריה התעודות לתוספת מזון לעובדים עבודה קשה וליתר האוכלוסים, ובהם גם ליהודים. מנהל משק־העיריה עורר את השאלה אם יש לתת גם ליהודים העובדים עבודה קשה את תוספת הסוכר הניתנת לליטאים העובדים עבודה קשה. הדיון הוא בכמות עצומה של סוכר, קרוב לששת אלפים ק״ג. הנציגים היהודיים הסבירו: כיוון שאין הערה מיוחדת על אודות היהודים, הרי שהם מקבלים את התוספת השלמה, לפי הפקודה הכללית, כמו העובדים ה׳אריים׳. ברם מנהל המשק עורר את השאלה במחלקת־התזונה בקובנה וקיבל תשובה שלילית. הנציגים היהודיים מקווים, שהמשרדים הכלכליים הגרמניים ייענו לדרישתם. — — —

שלשום דיבר מ׳ לייבוביץ׳ עם פקיד משרד־העבודה, שולץ, על אודות עובדי הכבול והלה הבטיח לו שהפועלים יוחזרו אל העיר למועד. כבר מוקמות פלוגות פועלים לפריקת הרכבת ולטעינתה וכן לעבודה בצבא הגרמני במקומות אחרים. ׳אני מבטיח בתקיעת כף ובחותמתי — סיים שולץ דבריו — שעובדי הכבול יבואו למועד׳. — — —

13. במקור ׳אויסזידלונג׳.

עוד על־אודות המוצאים מבית־הסוהר (מסופר ע״י פ׳ [14]).

ביום 14 ביוני 1942 קראו את פ׳ מינסקר, את מילשטיין ואת נחומוביץ׳ מתא 37 וציוו עליהם לאסוף את חפציהם ולעבור לתא מס׳ 38. אחר־כך החזירו את גלייכר (שמת בבית־הסוהר), את מילשטיין ואת נחומוביץ׳ לתא מס׳ 37. באותו זמן נקראו 15 אסירים מתא מס׳ 37 החוצה והועברו לתא מס׳ 38. בתוכם היו זארקינוביץ׳ [15], בארצ׳וס [16], רוז [17], וולפברג [18], ווישייסקי [19], ברגר [20], אַבְּרם [21] וגירש [22]. הם נצטוו למסור את חפצי בית־הסוהר. אחרי־כן הועבר מועברים אל מחנה־עבודה; כך הסביר להם פקיד בית־הסוהר. אחרי־כן הועבר לתא מס׳ 38 גם פוז׳לה, הגיבור הנודע ברצח היהודים בליטא הצפונית. שם הוא היה עד למחרת בבוקר. למחרת בשעה 9.30 נכנסה לחצר בית־הסוהר מכונית מלווה שוטרים ממשטרת הביטחון והוציאה את כל אלה. כזאת אירע גם לנשים היהודיות במחלקת הנשים, פרט לגב׳ מינסקר, ששוחררה. — — —

העתק מכתב שנכתב ע״י יהודי שהתחבא (בכפר וכבר נורה, כפי הנראה) [23]: ׳אני פונה אל היהודים הנמצאים כעת בשאבלי וסובלים רעב ומחסור, בבקשה לתת לי ולבני, שברח מז׳אגר מלפני לוע הרובה המאיים בסכנת כליה, לתת לנו, אם אפשר, איזה מלבוש, כי נשארנו ערומים ויחפים. אתם יכולים לשלוח על־ידי הנוצרי ולהאמין כל דבר שיאמר לכם על אודותינו. (ינקלוב — מלה זאת היתה מחוקה) סבורני שהירש יאנקלביץ ושניידר משוקיאן נמצאים אצלכם. הם מכירים אותנו. אני חתן הבורסי ובני אתי. אבקש מכם לעשות אתי טובה, אם הדבר לא יקשה עליכם ויש לכם עניין נחוץ אלי, אנא כתבוהו ושלחוהו ע״י אותו הנוצרי. אני מאחל לכולם להשאר בחיים אחרי הזמן המסוכן ולזכות לימים טו־בים יותר. אני מצפה לתשובתכם׳. (יצחק אסטער) — השם היה מחוק ובסוגריים.

26 ביולי 42

המחלוקת בין הנציגות היהודית ובין משרד־התזונה הליטאי על־אודות תוספת

14. גיאורג פאריזר. 15. נאשם בקומוניזם.
16. מי שהיה משגיח בקולנוע בשאבלי, נאשם בקומוניזם. היה בבית־הסוהר מראשית זמן הכיבוש והיה שם עד להשמדת אלפים רבים של שבויים רוסיים.
17. מומר, בעל לאישה ליטאית, הוסתר על־ידי קרובי אשתו ונמסר על־ידי ליטאים אחרים.
18. נמצא מסתתר בבתי ליטאים.
19. נתפס בגנבת צורכי אוכל מן H.V.L., בן־ישיבה ובן־תורה.
20. נתפס בגנבת צורכי אוכל. 21. נאשם בקומוניזם.
22. מלינקובה. נאשם בקומוניזם.
23. במקור כתוב כאן: ׳האורתוגראפיה והפיסוק של הכותב׳.

הסוכר נסתיימה ונתקבלה דעת הנציגות. הגיטו מקבל לפי פקודת משרד התזונה של ה׳גביטסקומיסאר׳ ק״ג אחד סוכר לנפש! מאז היווסדו לא קיבלו תושבי הגיטו סוכר בכמות כזאת.

ב־21 לח״ז כינס ה׳גביטסקומיסאר׳ את כל מנהלי מקומות העבודה המעסיקים יהודים ודרש מהם להפריש חלק מפועליהם היהודיים למכרה כבול חדש בפאבנ־צ׳יאי שעל־יד קורשאני ולבית־החרושת לסוכר. כבר ביום 23 לח״ז נשלחו 60 איש, מספרם יגדל עד 120—150 איש. ביום שני, 28 לח״ז עומדת לצאת קבוצה חדשה. עמק־בכא חדש!

היום נמסרה קובלנה מצד הפועלים היהודיים במכרה הכבול שעל־יד מחלבת ראדווילישקי על א׳ העומד בראשם. לפי הקובלנה סיפסר ומכר במחירי השוק השחור את המיצרכים שהיה עליו למסור למחנה. מלבד זאת קבלו על שעסק במסחר לא־טהור בחפצים, שנתנו לו חבריו למכירה. הנציגות החליטה להרחיקו מתפקידו ולשלחו כפועל רגיל למכרות הכבול בראדווילישקי.

פרישת־שלום ממרחקים [24]

ו י ל נ ה. הונהגה שם הנהגת יחיד. ראש־המשטרה גֶנז נתמנה לראש הגיטו, וה׳יודנראט׳ פוזר. הדבר נעשה בצורה זאת; ה׳גנרל־קומיסאר׳ בא לגיטו והודיע שמכאן ולהבא יונהג בווילנה עיקרון המנהיג [25] והאחריות האישית. לרגל מאורע זה נחונו אסירי בית־הסוהר שבגיטו. בגיטו וילנה יש פעילות סוציאלית וחינו־כית גדולה. קיימים בתי־אוכל עממיים, מוסדות חינוך ומסעדות לילדים. אין בווילנה מתי־רעב כמו בוורשה, לדוגמה. בזמן האחרון הגיעו לווילנה פליטים רבים מעיירות רוסיה הלבנה הסמוכות: דרוֹיֶה, גלובוקויֶה, לידה, וֶרין — מקומות שבהם נערכו ׳אקציות׳. אופייני הוא, שבכל העיירות הללו גילו היהודים התנג־דות והודות לה הצילו את עצמם כמה צעירים. רוח ההתנגדות חדרה גם לוויל־נה. ראשית פעולות ההתנגדות היתה בנוֹבוֹגרוּדֶק בשעת ה׳אקציה׳. בווילנה יש פעילות רוחנית סדירה. אף נערכה עצרת לזכרו של ביאליק. ברם, הצפיפות גדולה — (מקווים להרחבת הגיטו) — והיא מפריעה לעבודה. יש שם ארבעה בתי־ספר יסודיים, גימנסיה יהודית, מוסד־חינוך לילדים עזובים וספרייה. המ־צב הסאניטארי טוב. בסביבות וילנה יש גיטאות אחדים: סוויר, סמארגוֹן, מיכיילישקי וסוֶונציאן. הנהלתם נתונה בפיקוחה של הנהלת גיטו וילנה. לבית־

24. המודיעה היא אירנה אדמוביץ׳ עסקנית פולנית שעבדה עוד לפני המלחמה בהסתדרויות הנוער העבריות של ׳השומר הצעיר׳. בעת השואה עבדה במחתרת היהודית, סובבה בכמה גיטאות ומסרה על חיי היהודים שם.

25. הכוונה ל־Führerprinzip.

הדין בווילנה סמכויות נרחבות, הוא אף דן שישה יהודים לתלייה — ואמנם נעשה הדבר באישורו של ה׳גנראל־קומיסאר׳. הפקודה בדבר [מניעת] ההריון וחובת ההפלה המלאכותית ניתנה גם בגיטו וילנה. יחס התושבים הפולניים המקומיים אל היהודים הוא טוב.

פולין: ורשה, הגיטו הונהג ב...[26]. עד לאביב 1941 לא ניתנו בגיטו כרטיסי־לחם, אחר־כך הונהגו כרטיסי־לחם, אבל ללחם בלבד. מיצרכים אחרים מתקבלים שם לעיתים רחוקות. כ־400 אלף יהודים חיים בוורשה. המצב הסאני־טארי רע מאוד, אך גם המלחמה בלכלוך קשה מאוד. באות ועדות גרמניות ופולניות ומצוות לערוך פעולות חיטוי, אבל הפעולה נעשית כך, שהיא עצמה גורמת מחלות לעיתים קרובות. המצב הכלכלי שם רע מאוד. היהודים עובדים מעט מאוד מחוץ לגיטו. רובם חיים מעסקי השוק השחור ומי שאין לו במה לסחור, גווע ברעב. המוות מחמת רעב שכיח בגיטו ורשה. יש שקרובי המת משליכים את גווייתו בעוד מועד, כדי ליהנות מכרטיס הלחם שלו אחרי מותו, או כדי להיפטר מהוצאות הקבורה. הדמוראליזאציה גדולה שם. במקביל למראות המוות נערכות שם ארוחות מכל המאכלים והמשקאות. הדמוראליזאציה גדולה בין הילדים במיוחד. הללו עוסקים שם במסחר ומחזרים על הפתחים. שני הקיבוצים החלוציים הנמצאים שם, הם כנאות־מדבר בשממה. חבריהם עוסקים בעבודות גופניות שונות והבחורות עסוקות בשירות בעיקר. ורשה נהנית מזכויות אוטונומיות רחבות. היו שם חיים מפלגתיים פומביים שהתרכזו במוסדות החבר־תיים השונים. אך בזמן האחרון נרצחו עסקנים ציבוריים שונים, בייחוד מנהיגי ה׳בונד׳. החיים המדיניים נמשכו במחתרת.

שלושה סוגי גיטאות הם בפולין: גיטו חופשי, כלומר היהודים גרים בכל חלקי העיר, אלא שהם מוגבלים בזכויותיהם האזרחיות; גיטאות סגורים למח־צה — רחובות בלתי מגודרים מיוחדים ליהודים, וגיטאות ממש, הגדורים גדרות־תיל. בגיטאות מהסוג השלישי נערכו ׳אקציות׳ בחודשים האחרונים. חיי היהודים במחוז לובלין היו החיים הטובים ביותר. שם היו להם בתי־מסחר ומשקים פרטיים והיו חופשיים בתנועותיהם. בקיץ זה נערכו שם ׳אקציות׳ ונש־מדו רבבות יהודים. מתוך 42 אלף יהודים נשארו שלושת אלפים בלבד. במקומם הובאו יהודים מסלובקיה ומצ׳כיה. תושבי בלז׳יץ וסוביבור[27] שבמחוז לובלין הושמדו לגמרי. גם בהרוביישוב חיו היהודים בטוב, באופן יחסי, וגם שם נערכו ׳אקציות׳ בקיץ זה. היהודים המוכשרים לעבודה הועברו למקום אחר[28], נשים

26. כך במקור.
27. לאמיתו של דבר לא רק תושבי המקומות האלה אלא אף אחרים שהובאו למחנות ההשמדה.
28. ׳מקום אחר׳ הם מיידאנק, סוביבור ואושוויץ.

וילדים נרצחו. נערכו 'אקציות' גם בלמברג ובטארנוב שבגליציה. התנהגות האוכלוסים המקומיים מחפירה בבוזזם את חפצי הנרצחים. כך היה גם במֶלֶץ. כעשרת אלפים יהודים נמצאים בקראקוב וחייהם אינם רעים, באופן יחסי. להם חנויות משלהם. ברם הם חיים בפחד מפני 'אקציות'. באמצע יוני הגיעו ידיעות רעות מקראקוב. בקיילצי הועסקו יהודים במחצבות אבן וחייהם קשים. עלה בידי ה'יודנראט' בצֶ'נסטוֹכוֹב להכניס את כל האוכלוסים היהודיים לעבודה בצבא. טובים היחסים בין היהודים ובין הגרמנים בראדום, בית־הדין שופט בין יהודים ובין פולנים. — — —

29 ביולי 42

היום נסעו דרך שאבלי יהודים מלודז'. הם נתונים בעבודת [כפייה] כבר שנה וחצי. שניים מהם ירדו מתחנת הרכבת ונכנסו אל הגיטו, שם קיבלו לחם.

30 ביולי 42

היום קיבלה משפחת קווינט — אשה, ילד ואם — רישיון לצאת אל הבעל בקובנה. זה המקרה הראשון אצלנו בגיטו שאבלי. — — —

2 באוגוסט 42

לפי פקודת הממונה על ענייני היהודים חייבים כל היהודים לשאת תו־מגן־דויד גם בגיטו. העובר על פקודה זאת ייענש עונש חמור.

הנציגות

בעניין הלודזאים

כפי שמספרים הלודזאים הורכבה קבוצתם מקצתם מיוצאי מחוז פוזנא ומקצתם — מגיטאות אחרים. הם היו בגרמניה זמן ממושך, בדאנציג בעיקר. שם דאגו למיטב כלכלתם מאתיים המשפחות היהודיות המקומיות שנותרו. לאחר־מכן הועברו לקובנה ושם תמך בהם הגיטו, אבל חייהם היו קשים. יחס המשגיחים הגרמניים אליהם הוא כמו היחס אל שבויים בזמנים הקשים ביותר. היכום, עינום וירו בחלשים. ראש המשגיחים בעצמו התפאר: ידיו נגואלו בדם יהודי. מראה הלודזאים נורא הוא — בגדיהם מלוכלכים, קרועים ובלויים ופניהם מצומקים מחמת הרעב. — — —

התראה אחרונה!

הזמן חולף. השעה האחרונה מגיעה! יום ה־15 באוגוסט אינו רחוק! זכורנה, נשים יהודיות, שאחרי ה־15 לא תהיינה עוד לידות בבית־החולים שבגיטו.

זכורנה, שאחרי ה־15 אסור שתהיינה יולדות אף בבתים פרטיים. תיערך ביקורת קפדנית בדירות הפרטיות. לרופאים, למיילדות ולאחיות אסור יהיה לעזור לנשים היהודיות בלידתן. כל העובר על איסור זה ייענש בעונש חמור. אל תשכחנה את התוצאות המסוכנות לכן ולמשפחותיכן! אנו מתרים בכן בפעם האחרונה!

הנציגות

הודעה

מודיעים לתושבי הרובע שאסור להתאסף על־יד השער שברחוב אֶז'רו עד בית המרקחת וברחוב ז'ילוויצ'יו עד למספרים 2 ו־3. העוברים על ההוראה, ייענשו ב'דאבוֹקלֶה' (בית־הסוהר בגיטו).

4 באוגוסט 42

היום ביקר ה'גביטסקומיסאר' בגיטו בלוויית פקידים גבוהים אחרים. האורחים צילמו את הגיטו מעמדות אחדות. מטרת הביקור אינה ידועה.

5 באוגוסט 42

היום הוקם ארגון ילדים ובראשו הועמדו ילדים בלבד. תפקידם להשגיח על הגינות וגני הפרי שבגיטו וכמו־כן על ניקיון הגיטו. על־יד הארגון הוקם בית־דין של ילדים ואליו סופח גם המורה א' פראנק.

9 באוגוסט 42

נתקבלה פקודה בכל מפעלי הכבול להפסיק את פעולת המכונות ביום 15 באוגוסט. 'חברת הכוח' וכן המפעלים הפרטיים המייצרים כבול משתדלים לדחות את המועד הנזכר, הם מבקשים רשות להעסיק את היהודים אף לאחר המועד ההוא. היהודים הם כוח עבודה זול. התזונה, העולה 22 פפניג בלבד, מחשבים לפועלים היהודיים ב־80 פפניג. כל התערבויות הנציגות במשרד העבודה לא הועילו. פועל יהודי מקבל ל־12—14 ימי עבודה תשלום של 4—6 מארקים, ללא כל התחשבות בעובדה, שנורמות העבודה של היהודים אינן קטנות מאלה של הפועלים הטובים ביותר. הלחץ על הפועלים במכרות הכבול נעשה קשה יותר באחרונה. המינהלות מבקשות להפיק כבול רב עד כמה שאפשר עד ל[סוף] העונה[1]. הן 'סוחטות' עד 7,000 לוחות ליום מכל פלוגה (בפלוגה — 28 אנשים), דהיינו 2,000 מעל לנורמה שנקבעה לקבוצות קודם־לכן. המשגיחים חזרו להתעלל בפועלים היהודיים ושוב היו ההכאות לתופעה רגילה שם. המכונאי והמשגי־

1. העונה של הפקת הכבול היא מסוף מאי עד ספטמבר.

חים של הפלוגה השישית מצטיינים בכך במיוחד; אבל גם יתר המשגיחים אינם מונעים את עצמם מאמצעים אלה. ההכאות נוהגות שוב דרך שיטה. לפני ימים אחדים לא עצר הפועל היהודי מ׳ [2] כוח לסבול עוד את נגישותיו של המכונאי והרים עליו את מעדרו. המכונאי איים עליו ביריה. ענה לו מ׳: יכול אתה לירות! השמדתם 86 אחוז מהיהודים, יכולים אתם אפוא להשמיד אחד נוסף. בשל ׳חוצפה׳ זאת רצו בתחילה למסור את מ׳ למשטרת הביטחון, אולם אחר־כך, אחרי השתדלות רבה, העבירוהו לקבוצה אחרת, ושם היכוהו מכות־רצח עד שנפל מתעלף. המשגיחים פיתחו את ליווי הפועלים היהודיים לביתם כמקור להכנסה מיוחדת. הפועלים היהודיים הולכים אל משפחותיהם הביתה ביום ראשון מדי שבוע בשבוע ואז הם זקוקים לליווי של פארטיזאן. על חסד זה מקבל הפארטיזאן שני מארקים לאיש. קבוצה של 150 איש מכניסה לו 300 מארקים בטיול כזה. אף הידיעות מבאצ׳יונאי הן ברוח זו: נגישות המשגיחים נעשות תכופות והניצול גדל והולך. מכל המכרות עולה שאלת־החרדה של הפועלים היהודיים: מתי ניגאל סוף־סוף? — — —

הגיעה ידיעה עגומה מגיטו וילנה. נערכה שם אקציה לפני שבועיים והוצאו כמאתיים אנשים קשישים. לא טובות הידיעות גם על קובנה. היוקר שם גדול מאוד: 80—90 מארק ק״ג חמאה, 10—12 מארק ק״ג לחם. אנשים גוועים ברעב. באותו זמן יש גם כאלה המרשים לעצמם לקנות את כל מיצרכי המותרות ברווחיהם מספסרות. כ־4,000 יהודים עובדים עבודה קשה וממושכת בשדה התעופה, אבל בכך יש משום הצלה, כיוון שעבודה זו מונעת אקציות מהגיטו ונותנת אפשרות לאנשים להכניס מעט מזון כפעם בפעם. בקואופראטיב מקבלים אוכל רק לעתים רחוקות ובכמויות קטנות למדי — חמישים גרם לחם לשבוע.

13 באוגוסט 42

מודעה

לפי פקודת משטרת הביטחון מיום 11 באוגוסט נאסר באיסור חמור להתאסף ולעמוד על־יד גדר־התיל. כמו־כן אסור לשוחח עם אזרחים לא־יהודיים בעד הגדר. העוברים על הוראה זאת מעמידים את חייהם בסכנה ועלולים להביא אסונות על כל אוכלוסי הגיטו. משום כך אנו מעוררים את תושבי הגיטו להישמע להוראות משטרת הגיטו ולמנוע את הסכנה הגדולה המרחפת על אוכלוסי הגיטו.

2. מאלק.

הסבר
הרחובות טראקו, וילנה וּונצלאוסקה היו הגבולות שבין שני הגיטאות ובין העיר. מדרכות הרחובות שייכות לגיטאות והכבישים שכנגדם — לעיר. אוכלוסי הגיטו נהגו להשתמש במדרכות לטיול ולפעמים גם לשיחה עם מכר נוצרי, שמעבר לגדר התיל. ביום 9 במאי הוצאו המדרכות מתחום גיטו טראקו. הכוונה בפקודה היא עתה לקרוע מן הגיטו את שארית הרובע טראקו ואת החזית של הרובע קאווקאז, כך שינותק הקשר עם העולם החיצון. ההוראה הזאת מצמצמת את שטח הגיטו עוד והיא נוטלת מתושבי הגיטו את המעבר הנוח היחידי ומאלצת אותם לעבור דרך החצרות המרופשות. גרועה בהרבה היא התוצאה השנייה — הגדלת מצוקת המעונות, כי יש לסגור את כל הדלתות (אף את החלונות, לפי רצון משטרת הביטחון) וכן גם את הכניסה. יהיו צריכים לפתוח פתחים חדשים אל החצרות דרך המעונות. על כן יהיו תושבי הגיטו אנוסים להצטופף עוד יותר בדירותיהם הצרות בלאו הכי. על רקע זה מופיעים גורמים חדשים למריבות ולמרירות בין התושבים.

א״ט (ארגון טוט [3]. המחבר.)
׳אוֹברגרוּפּנפירר׳ של קבוצת העבודה גִיסֶלֶר, הנהלת העבודה טאלסֶן, אל מועצת הזקנים של היהודים שאבלי, גיטו.

בתור מפקד היהודים המועבדים כאן בלאטביה אודה לכם מאוד, אם תעזרו לפועלים היהודיים הללו, 420 במספר, ותספקו בגדים עליונים ותחתונים ונעליים לחלק מהם לפחות. כבר שוחחתי במפורט עם יהודים ממועצת הזקנים של הגיטו שלכם בתחנת הרכבת שבשאבלי בעת שעברנו מליטא ללאטביה ומסרתי להם את הכול בדיוק. כאז, כן גם עתה, באותה מידה, שאיפתי היא לדאוג לטובת אנ־שים אלה. הריני מקווה שתתמכו בי בעבודתי. — חתימה א״ט ׳אוֹברגרוּפּנפירר׳. (מדובר ב־420 היהודים, שעברו בשבוע שעבר את שאבלי ושעל אודותיהם כתבתי לעיל [4]. המחבר). — — —

ב־11 לח״ז הובאו שתי ילדות יהודיות, גולדין, בנות 7 ו־8 מלוּאוֹקה. הן הוטבלו לנצרות וגדלו אצל נוצרים בכפר. הן נאסרו על־יד לואוקה והובאו לטלז׳. משם נשלחו לשאבלי. משטרת שאבלי הליטאית שלחתן למשטרת הביטחון וזו נתנה אותן אל בית־הסוהר שבשאבלי. לנציגות נודע הדבר ומ׳ לייבּוֹביץ׳ הלך אל משטרת הביטחון. השאלה בדבר הכנסת המתנות הקטנות, שמקבלים

3. Organisation Todt 4. ראה עמ׳ 96.

היהודים מנותני העבודה שלהם, אל הגיטו, שימשה לו עילה לביקור. התשובה היתה, שאסור ליהודי להכניס דבר אל הגיטו. עליו לאכול בעצמו כל דבר שנותנים לו, כיוון שניתנים לו הדברים, כדי להגביר את כושר עבודתו. המשפ־חה צריכה להסתפק במנה שהיא מקבלת. כששאל מ׳ לייבוביץ׳ על הילדות היהודיות האסורות — דרך אגב יש לציין, כי הוא ראה אותן במשטרת הביטחון, מראיהן היה נורא — תמה ראש המשטרה ושאל מי הודיע לו עליהן. מ׳ ל׳ הצטדק ואמר, שפגשן ברחוב והן פנו אליו. ראש המשטרה לא האמין לו ומ׳ ל׳ ייאלץ להצטדק פעם שנייה במשטרת הביטחון. על־כל־פנים נתונות הילדות בסכנת כליה, כיוון שעדיין אינן יכולות לעבוד[5].

22 באוגוסט 42

חסר לחם בגיטו במשך חמישה ימים רצופים. הקואופראטיב לא יכול היה לתת אף את המנות הקטנות ביותר. רובם הגדול של תושבי הגיטו רעבו מאוד. על צרה זאת נוספה עוד צרה שנייה — ה׳מטר־ושמונים׳ (כך נקרא שוטר אחד שמביא צרות על הגיטו תמיד). בפעם זאת היה חרוץ במיוחד: הוא עיכב כל עובר ועוברת על־יד השער ובדקם כמו שבודקים בבית־הסוהר. הוא התאכזר לנשים במיוחד ובדקן ללא בושה. עקב הבדיקה נעצרו תשעה אנשים וכולם נעצרו על ידו בשל קטנות — פרוסת לחם, נתח בשר של 50 גרם וכד׳. הוא החזיק את העצורים על־יד תא הזקיפים שלו במשך שלוש שעות. כל התחנונים, המתנות ושאר האמצעים לא הועילו. הוא קיבל את הכל ושלח את העצורים אל המשטרה. שם שוחררו באופן זמני. כשקיבלו ׳הזמנה׳ להופיע במשטרת הביט־חון ביום שני, 17 באוגוסט 42, הוכו קשה, כרגיל, ושוחררו ללכת לביתם. הדבר הזה השפיע על הרעב והיוקר שגברו בגיטו עוד. אהרן זייגארניק, מנהל המעב־דה הכימית בגיטו והתובע בבית־הדין של הגיטו נאסר בביתו. ההאשמה מבוססת, כנראה, על הלשנה, שהסתיר את חפצי הערך שלו בעיר. (יש יסוד להאמין שהמלשינה היא גב׳ קאזלובסקי המפורסמת לגנאי, שיש לה חלק במותם של אשת זייגארניק וילדיו. כך אמר פקיד גרמני בעל השפעה). זייגארניק הובל למשטרת הביטחון מייד ושם הוכה מכות רצח במשך שעה וחצי. הובילוהו אל בית־הסוהר כשהוא מתעלף ודמו שותת. התערבה הנציגות מיד והשתדלה אצל ראש משטרת־הביטחון לטובתו. מ׳ לייבוביץ׳ הוכיח לראש המשטרה שא׳ ז׳

5. סח לי אח״כ חבר המינהלה בורגין, שהוא ולייבוביץ פגשו את הילדות כשהן מובלות לבית־הסוהר על־ידי שוטר ליטאי. הן נאחזו בהם, בכו והתחננו להצילן ממוות. השוטר הצליח לנתקן מהם רק בכוח. הילדות נורו.

לא עסק בספסרות ולא יצא מן הגיטו עוד מחודש ינואר. בכל־זאת, אמר ראש המשטרה, אין הוא ישר כל כך כפי שאתה חושב, באמת הוא פשע. מ׳ ל׳ ניסה אפוא להוכיח לראש המשטרה, שא׳ ז׳ הוא מועיל מאוד לצבא, כי המעבדה, שבראשה הוא עומד, מוסרת את כל תוצרתה לצבא על־ידי ׳הפ״ל׳, גם מפקח ׳הפ״ל׳, טגלר, אישר את הדבר. הלה הדגיש, שאי־אפשר לספק את ההזמנות של ׳הפ״ל׳ בגלל מאסרו של זייגארניק. הנימוק האחרון השפיע וראש המשטרה הבטיח לשחררו תוך 8—10 ימים. אתמול, 21 באוגוסט, שוב היה מ׳ ל׳ אצל ראש משטרת הביטחון. ראש המשטרה סבור היה בתחילה, כי א׳ ז׳ חייב להיות בבית־הסוהר עוד זמן ידוע כעונש על פשעו. ברם, לאחר שהסביר לו מ׳ ל׳ שתפוקת המעבדה הכימית תיפסק בהיעדרו, הבטיח ראש המשטרה לשחררו בימים הקרובים. בהזדמנות זאת ביקש מ׳ ל׳ לשחרר את שתי הילדות גולדין, שנאסרו בכפר על־יד לוּאוֹקה. מ׳ ל׳ הסביר לראש המשטרה, שהילדות יכולות להביא תועלת גם בגיטו בעבדן בגנים עם כל הילדים. אבל ראש המשטרה דחה את בקשתו. הפקודה היא, אמר, שכל הנעצרים בכפר יהיו נתונים בבית־הסוהר. אין הוא יכול לשחררן, כי על דבר זה בלבד עלולים לשלחו למחנה־הסגר. בזה נחתם גורלן של הילדות. — — —

ביום שלישי, 18 באוגוסט, עברו דרך שאבלי 1,000 (אלף) גברים, נשים וילדים בערך, כולם יהודים מגרמניה. הם היו לבושים היטב, אבל רוחם מדוכאת מאוד. אי־אפשר היה לדבר עמם. לאן הם נוסעים — אין יודעים, ברם אפשר להאמין בגרוע ביותר. — — —

עוד על פועלי הכבול

השתדלות חברת־הכוח אצל ה׳גנראלקומיסאר׳ היתה ללא תוצאות. היא פנתה אל משרד העבודה בשאבלי, שירשה לעכב חלק מפועלי הכבול לשנה שלמה. חברת־הכוח הגישה רשימת העבודות שיש לבצע אותן, אך אין לרשותה עובדים. משרד העבודה ציין לחברה דרכים שונות לקבלת עובדים: לפנות אל הַצבא בבקשה לקבל שבויים או עובדי־כפייה ולקבל ממשרד־העבודה עובדי־כפייה ליטאיים. לעומת זאת ציווה לשחרר את הפועלים היהודיים — הגברים עד יום 29 לח״ז והנשים 7—8 ימים במאוחר יותר. יש לקוות שבסופו של הדבר ייגמר הפרק העגום של עבודת הכבול. דרך אגב, לאחר דיון ממושך, נאלצה החברה להחזיר את הרווחים שהרוויחה מן המיצרכים של הפועלים היהודיים (הוצאות התזונה של החברה היו 22 פפניג לנפש ביום ואילו היא חישבה את המחיר של 80 פפניג). ביום שלישי, 18 לח״ז ביקר ה׳שטאבסלייטר׳ בלוויית ממלא מקומו בגיטו (הוא עצמו עומד לעקור מכאן). בתחילה ביקר במשרד הנציגות. הוא תמה על

שאנשים צעירים ובריאים, שיכולים להיות מועסקים בעבודה פיסית, יושבים במשרד. כאן, אמר, יכולים לשבת אנשים זקנים ותשושים. כן הופתע מאוד ממקומו 'המרווח' של המשרד. כשהעיר לו מ' ליבוביץ' ששטחו של אדם בגיטו הוא 1.7 מ"ר בממוצע לכל היותר, נזכר ה'שטאבסלייטר', שלפני זמן מה אמר לו מ' ל' שהשטח הממוצע לאדם הוא 1.8 מ"ר, ברם גם שטח זה גדול מדי. אין לו בעצמו שטח כזה כשל המשרד (שני חדרים קטנים. הוא בעצמו דר בדירה מפוארת ביותר בעיר; היא קושטה על־ידי דקוראטור מיוחד). ה'שטאבסלייטר' רגז גם על־כך, שעדיין יש נשים הרות וילדים הרבה בגיטו. בעברו על פני סוכה הנבנית על־ידי נוצרי על־יד גדר הגיטו שאל את מלווהו היהודי, מי הוא הבונה. כשלא ידע הלה לענות על השאלה, חזר ועלה רוגזו של ה'שטאבסלייטר' ואמר: אין היהודים יודעים מי הבונה? הרי בונים כאן סוכה לסחורה מוברחת ולעסקי השוק השחור. הוא העיר דרך אגב, שעליו לירות ולחסל פעם אחת ולת־מיד ליטאים אחדים העוסקים עם היהודים במסחר על־יד הגדר ואז ייפסקו עסקי השוק השחור. ברוח זאת ניהל האורח את שיחתו עם הנציגות עד שיצא. לפני צאתו העניש יהודי ושוטר יהודי על שלא היה סימן המגן־דויד תפור כהלכה. — — —

ביום שלישי, 25 באוגוסט, שוחרר א' זייגארניק מבית־הסוהר. עדיין נמצאים חמישה גברים יהודיים ושמונה נשים יהודיות בבית־הסוהר ומצבם לאחר יאוש. אחד מהם, נואיק הצעיר, חלש מאוד. היתה התנפלות על הגיטו באותו יום אחרי־הצהריים. צורפו בכל רובע שני שוטרים מוספים על השומרים הקבועים של הגיטו. ברובע טראקו עמד גם ז'אנדארם גרמני. כל אלה בדקו בקפדנות את הנכנסים לגיטו, אף חיפשו ומישו כל אחד מאנשי הפלוגה. נעצרו אחדים — אחד בגלל קמח, אחד בגלל תרנגולת ואחרים בגלל דברים קטנים דומים. הסע־רה הגדולה נסתיימה בשקט באופן יחסי. הסחורה המוברחת הוחרמה והנעצרים שוחררו.

הודעה בדבר פקודת העבודה

(1) כל פלוגות הפועלים בעיר חייבות לצאת מן הגיטו ולהיות בדרכים כשהן מסודרות בשורות ישרות. בשורה אחת יהיו שני אנשים או יותר. הרווח בין השורות צריך להיות שווה. ההולכים מחוץ לשורה או מרוחקים מן הפלוגה, ייחשבו כ י ח י ד י ם ה מ ה ל־כ י ם ל ל א ל י ו ו י ויעצרו על־ידי המשטרה.

(2) פלוגות העבודה העוברות מרובע טראקו לרובע קאווקאז וחזרה חייבות להיות באותו הסדר הקבוע. האנשים שברשותם רשיונות מעבר־ללא־ליווי מרובע לרובע, היוצאים מהגיטו בשעת יציאת פלוגה, חייבים אף הם להצטרף אליה.

(3) כדי למנוע תוצאות בלתי רצויות מעריכתן האפשרית של בדיקות תכופות ברחובות, תקפיד משטרת הגיטו ותעניש את האנשים, שלא יקיימו את הסדר החדש, בעונש חמור.

כל הפועלים נתבעים להקפיד על קיום ההוראה החדשה בדבר המעבר ברחובות, לטובתם הם ולטובת כל אוכלוסי הגיטו. 24 באוגוסט שנת תש״ב [6]. הנציגות

הוראה בדבר פקודת מועצת הזקנים

אסור בתכלית האיסור להתהלך בגיטו אחרי השעה 22. כל תושבי הגיטו חייבים לקיים את הפקודה החדשה ולציית לכל הוראות משטרת הגיטו, האחראית להוצאת הפקודה אל הפועל ושבידה הרשות לנקוט כל האמצעים נגד העוברים על התקנה הזאת. 29 באוגוסט תש״ב. הנציגות

אזהרה אחרונה בדבר חובת העבודה

אנו מזכירים את פקודת משרד־העבודה העירוני בפעם האחרונה. לפי פקודה זו חייב כל מי שנדרש לאיזו עבודה על־ידי משרד העבודה של הגיטו להופיע ללא כל התנצלות וללא כל התחשבות במקום העבודה שלו. העוברים על פקודה זאת ייענשו בעונשים החמורים ביותר. 24 באוגוסט, שנת תש״ב. הנציגות

29 באוגוסט 42

היום היה לגיטו יום חושך ואפלה. בשעה 17 הגיעו שתי מכוניות לגיטו קאווקאז ובהן ה׳גביטסקומיסאר׳, ראש משטרת הביטחון, מנהל המשק ואחרים. הם התבוננו בגיטו ובסביבותיו זמן רב. כשניגשו הנציגים מ׳ לייבוביץ׳ וא׳ כ״ץ לפמליא, הודיעו להם, שעומדים לקצץ את גיטו קאווקאז לאורך הרחובות ווילנה, אז׳רו, וונצלאוסקה. הפמליא נסעה מרובע קאווקאז אל רובע טראקו, טיילו שם בתוך הגיטו ובסביבתו ולבסוף החליטו לקצץ גם את הרובע הזה, — לקרוע ממנו את שארית רחוב אז׳רו ואת הקצוות של הרחובות פאדריסיו, גינקונו וז׳ילוויצ׳יו. בסיכומו של דבר נלקחים מקומותיהם של 500 איש. יש לקיים את ההעברה בגיטו קאווקאז במשך יום שני, 1 בספטמבר, ואחר־כך גם ברובע טראקו במשך ימים אחדים. כמו־כן הודיעו לנציגות, כי צריך להעביר את בתי־המלאכה שבגיטו אל העיר. בזאת נהרס קיומם של 170 אנשים וכן נהרס בסיסו הכספי של הגיטו. הדבר הגרוע ביותר אירע בצאת הפמליא מן הגיטו. פלוגה של יהודים החוזרים מעבודתם באה אל מול פני היוצאים. בדק ה׳גביטסקומיסאר׳ את הפלוגה וציווה על האנשים להשליך את כל סחורתם המוברחת. אחרי־כך נשלח שוטר בכרכרה, שאסף את כל החבילות והובילן אל המשטרה. החטא שנתגלה הכביד את לב אנשי השלטון בעמדתם כלפי היהודים. באותה שעה אירעה התקרית הזאת: אחד מאנשי הפלוגה נשא תיק מלא תפוחים יפים (דרך אגב יש לומר, שהם נקטפו בגן שהיה שייך לו). ראש משטרת הביטחון ציווה עליו לרוקן את התיק. לא הריקו היהודי לגמרי ואף ניסה להרים תפוחים אחדים מן הקרקע. סטרו ראש המשטרה על כך, אחרי־כן הורה לנציגות לדאוג להתייצבותו של האשם בתקרית

6. במקור היומן ׳כ״ד באוגוסט׳ והערה: ׳(התאריך בספרות)׳.

במשטרת הביטחון ביום שני, 1 בספטמבר, וכן להתנצל היא בעצמה על העבירות. תוצאות המקרה בפלוגה אינן ידועות. לפי סיפורו של הממונה על ענייני היהודים, ראצ׳יס (הוא גם האפוטרופוס על הבתים) נערכה ישיבה בשבת, בשעה 8 בבוקר, ב׳גביטסקומיסאריאט׳ ובה הוחלט לצמצם את שני רובעי הגיטו. ברם, הוא הביע דעה מנוגדת להחלטה ולעומתה הציע לשכן את היהודים בצריפים. הוא סבור, כי שם יהיה ליהודים נוח יותר. אבל הצעתו נדחתה מפאת מחסור בחומרים לצריפים.

31 באוגוסט 42

היום היו נציגי הגיטו מ׳ לייבוֹביץ׳ וא׳ כ״ץ אצל ראש משטרת הביטחון, כדי לשוחח עמו על־אודות הפלוגה, שהביאה אתה מזון. ראש המשטרה הודיע, שבתור עונש על חטא הפלוגה, שנשאה עמה מזונות, חייבים הנציגים להעמיד 50 אנשים, עבריינים על חוק הכנסת מיצרכים, בשער בית־הסוהר, ביום שלישי 2 בספטמבר, בשעה 12. ענה מ׳ ל׳ שאינו יכול להעמיד אנשים כאלה, משום שאינו יודע מי הם העבריינים. אם־כן — אמר ראש המשטרה — יכולים אתם להעמיד 50 אנשים אחרים, זקנים, חולים, ילדים וכל מי שאתם רוצים — אחת היא בעיניו. גם זאת — אמר מ׳ ל׳ — איננו יכולים לעשות. על־כן נופיע אנו, הנציגים, בעצמנו בשער בית־הסוהר מחרתיים בשעה 12, ואתם עשו בנו ככל אשר תחשבו לנכון לעשות. — אין לנו עליכם כלום — אמר ראש המשטרה — אינני יכול לעזור לכם למעשה, מפני שנותן הפקודה הוא ה׳גביטסקומיסאר׳. הלכו הנציגים אל ה׳רגירונגס־ראט׳ ד״ר גינטר וביקשו ממנו שיהיה מליץ היהודים אצל ה׳גביטקו־מיסאר׳. כיוון שהוא מנהל משרד העבודה, הריהו יודע מה רבה התועלת שיש ביהודים. ד״ר גינטֶר הבטיח כדבר הזה. הנציגות [התייעצה] [7] עם אנשים חשובים שונים בגיטו במשך כל ליל שלישי. הוחלט להגיש ל׳גביטסקומיסאר׳ בקשה להמיר את עונש הדמים בעונש כספי. הבקשה נכתבה והוגשה ו — נענו לה. הוטל קנס כספי של 20 אלף מארק על הגיטו לתשלום בשני שיעורים במשך חודש אחד. אבל — נאמר לנציגות — זוהי האתראה האחרונה, בעתיד יפעילו את האמצעים שהוכנו. המשטרה היהודית החלה לבדוק מעתה את כל העוברים היהודיים בשער ולהעניש את אלה שמכניסים דבר. בינתיים הוציאו אל הפועל את התכנית של קיצוץ שני הרובעים. הוצאו 250 נפש מרובע טראקו ו־450 נפש מקאווקאז.

הריני מוסר את פרוטוקול הישיבה מהיום ההיסטורי 31 באוגוסט ככתבו וכלשונו בגלל חשיבות תוכנו [8]:

7. חסר במקור.
8. במקור הובא הפרוטוקול בתאריך 31 בדצמבר 42, בעמודים 227—233 של המחברת. שם נכתבה הערה בסוגריים: ׳ראה לעיל עמ׳ 144׳ (צ״ל: 145). כאן במקומנו יש תוספת בין

'ישיבת הנציגות נערכה ביום 31 באוגוסט 1942 בשעה 12 בצהרים בהשתתפות נציגי הגיטו הבאים: מ' לייבוביץ', א' הלר, פ' רובינשטיין, א' כ"ץ, ש' בורגין, א' אברמסון, א' קולפניצקי, א' ברלוביץ', ב' אברמוביץ', פ' וויץ, ד' גץ, מ' רובינ־שטיין, י' מינאר, מ' מיל, א' זייגארניק, א' סלזין, ח' צ'רניאווסקי, א' גץ, א' גוט־מאן, ח' ז'ילינסקי, ק' אודבין, א' גנס, א' מארדל, ח' ל' שסקין, ש' כ"ץ, ד"ר בורשטיין, ד"ר דירקטורוביץ', ד"ר קמבר.

היו"ר: מ' לייבוביץ'
המזכיר: א' כ"ץ

הודעת הנציגות על־אודות צו־ההודעה ממשטרת הביטחון

היו"ר ה' מ' לייבוביץ' וחבר הנציגות ה' א' כ"ץ מסרו: היום בשעה 11 לפני־הצהריים קיבל ראש משטרת הביטחון ה' מאק את חברי הנציגות מ' לייבוביץ' וא' כ"ץ והודיע להם, כי הנציגות חייבת להעמיד 50 יהודים על־יד בית הסוהר עד מחר, יום שלישי, 1 בספטמבר 1942. הדבר מוטל עליהם כעונש על שאין אוכלוסי הגיטו מקיימים את הפקודות האוסרות בתוקף להכניס מיצרכי מזון לגיטו, ופלוגה העובדת־אדמה מטעם ה'גביטסקומיסאריאט' נעצרה ביום 29 באוגוסט 1942 בנשאה אתה מיצרכי אוכל רבים, דבר האסור בכל תוקף. יש לרשום את שמותיהם הפרטיים והמשפחתיים [של 50 האנשים], את התעסקותם ואת גילם בשלושה טפסים. הנציגות אחראית להתייצבותם. הנציגים, שידעו את משמעות מסירת היהודים לבית־הסוהר, הודיעו, שהנציגות מסרבת להוציא לפועל את ההוראה, אלא שהיא תבוא בעצמה בדיוק בזמן הקבוע ותתייצב שם. ראש המשטרה ענה, שהוא מעוניין בדבר אחד בלבד — בהתייצבות 50 יהודים בשעה הקבועה — אחת היא בעיניו, מי הם יהודים אלה. על השאלה אם אפשרית חנינה וביטול העונש או החלפתו, ענה ראש המשטרה, שקיבל את ההוראה מה'גביטסקומיסאר', הוא עצמו חייב רק להוציאה לפועל בזמן הקבוע. בזה נסתיימה השיחה עם ראש משטרת הביטחון. הנציגים השבורים והמדוכאים מהדרישה האכזרית, פנו בבקשת עזרה אל הד"ר גינטר, ראש משרד העבודה. בקשת העזרה בהחלפת העונש הקשה המוטל עליהם הוגשה תוך ייסורים ודמעות ועוררה רושם רב. לאחר שסיפר על הבטחת הד"ר גינטר לעזור, פונה היו"ר אל הנוכחים ומבקש מהם לשים אל לבם, כי ה'גביטסקומיסאר' צריך לבקר בגיטו עד שעה 5.30 בערב ולכן עליהם להחליט סופית מה הן הדרכים להעברת רוע

השורות: 'הערה: עיין להלן עמ' 227־228 על אודות הישיבה של הנציגות בדבר העניין המעציב'.

הפרוטוקול נכתב על־ידי אהרן כ"ץ, שהיה המזכיר הראשי של הנציגות ונתמנה לאחר־מכן לחבר הנציגות.

הגזירה. ההודעה הזאת עשתה רושם קשה על כל הנוכחים. הרכינו כולם את ראשם כשהם שקועים עמוק במחשבותיהם ומכוונים את לבם ליום הדין הנורא והאכזר. פלגי דמעות ניגרו מהפנים המבוהלות. קריאה 'אוי ואבוי לנו' פרצה מפי כל הנוכחים כשהחליטו למסור בקשת חנינה ל'גביטסקומיסאר' בשם הנציגות. הבקשה נמסרה על־ידי הנציגים מ' לייבוביץ', א' כ"ץ. כן קבעו את המועד להמשך הישיבה בשעה 18 בדיוק. באותה שעה בדיוק החל המשך הישיבה ההיסטורית והגורלית בהרכבה הקודם. היו"ר מודיע שבקשת החנינה נמסרה ל'גביסטקומיסאר' על־ידי ד"ר גינטר. רוחו היתה רעה עליו ולא נתן לדבר. תשובתו היחידה היתה 'אין אנו יהודים ואיננו רגילים במיקוח. יש להוציא לפועל את הוראתנו בדיוק בזמן'. היו"ר מבקש מכל הנוכחים לחוות את דעתם, באשר אחריות גדולה רובצת על כל אחד ממנו בשעה גורלית זאת לגיטו. הנוכחים הביעו את דעותיהם ורעיונותיהם בראש מורכן, ברוח נכאה ובקול אנחה. הם הפליגו אל עברנו הטראגי והמלא ייסורים וחיפשו בהיסטוריה הארוכה שלנו מאורעות נוראים דומים למאורע זה. דברי כל אחד היו מקוטעים והקולות נשמעו כמרוסקים. הנוכחים היו שרויים ברוח של דיכאון, כשהשעות חולפות אחת אחרי אחת עד שעייפו כולם מכובד המחשבות בנסותם למצוא את ההחלטה הנאותה. רושם מזעזע השאיר הרגע בו נחלשו כמה מהנוכחים הקשישים מעומק החוויה המכאיבה. אז הביאו דלי מלא מים קרים ולחם קשה, כדי לסעוד קצת את הלב. כך חלף הלילה. לא היה אור חשמל וההתייעצות הטראגית נערכה לאור שלהבת דועכת של נר קטן. בתוך הלילה נפסקה הישיבה והנציגות עברה לבדה לחדר מיוחד להתייעצות. א' הלר, הזקן שבחברי הנציגות, הרצוץ כולו מבחינה גופנית, מסר סקירה על עברנו ההיסטורי בקול־בוכים ובא לידי מסקנה, שתולדותינו בארצות שונות הוכיחו, שמתברר תמיד ברגע האחרון, כי 'מעז יצא מתוק'. לפי דעתו יש להשתדל עד כמה שאפשר ולהציע במוסדות העליונים ביותר להמיר את הגזירה על הגיטו בקנס מבלי להציע סכום. הרעיון הזה עורר הרהורים, אולי ניוושע בכל זאת? עם שובם בהצעה זאת, העלו הנוכחים דעות חדשות. הוצע להפיל גורל בין כל אנשי הגיטו, או להכין רשימה של מתנדבים. כל הצעה היתה ספוגה דמעות של דורות מן ההיסטוריה הארוכה שלנו וויכוחים ארוכים התנהלו על כל אחת מהן. כך חלפה שעה אחרי שעה. קדחה נשמתו של כל אחד — הנה מתקרבת השעה, שייאלצו להפסיק את ההתייעצות. בשעה 12 יקום הדבר. פתאום בקעו קרני־אור; הבוקר הבהיר דרך סדקי התריסים — חולף ועובר הלילה האפל, אולי יזהיר גם פסק־הדין — אפשר תזרח השמש גם לנו היום ולשארית הקטנה של היהודים לא יאונה כל רע מחוץ לחוויה הקשה של ליל־השימורים הנורא. תצוין נא בתולדותינו הישנות־החדשות ההחלטה שנתקבלה פה אחד, כי כל

הנוכחים מוסרים את עצמם לרשות הנציגות ברצונם ויימנו עם 50 האיש המוסרים את עצמם על קידוש־השם. מחוגי השעון זזים — השעה כבר 7 בבוקר. יש לרוץ העירה ולעשות את כל־האפשר ברגע האחרון, כדי לבטל את גזר־הדין. הנציגות קיבלה ייפוי־כוח לפעול בהתאם להצעות שהוצעו. הישיבה נפסקה באיחולים להצלחה וברעיון ש׳עם ישראל חי׳. הנוכחים לא עזבו את חדר הנציגות. כל אחד החזיק בשעונו ומנה את השניות, את הדקות ואת השעות. נדמה היה כאילו כל הנוכחים עומדים על־יד מיטתו של ׳גוסס בלתי ידוע׳. הידיים היו משולבות, הגבות כפופים, הקולות עצובים ובכל זאת עדיין הולם הלב — אולי ייעשה נס ברגע האחרון ותבוטל הגזירה. הנציגים פנו אל ד״ר גינטר. הוא הבטיח לעשות כל מה שאפשר לעשות. הוא ישתתף בישיבה ויציע להחליף את הגזירה בקנס. ברם הנציגים חייבים להיות אצל ראש משטרת־הביטחון בשעה הקבועה ולחכות שם להחלטה הסופית. הנציגים מ׳ לייבוביץ׳ וא׳ כ״ץ חיכו במסדרוני משטרת־הביטחון כבר שעה קודם לזמן הקבוע. ראש המשטרה ציווה לחכות. הנציגים חיכו במסדרונות בלב הולם למעלה משעה — הקירות עדים לשפיכות דם יהודים ולסבלם. הורגשה רוח חגיגית על פני המשחיתים; כולם לבשו בגדי־חג וחגרו את מלוא החגור והנשק — מוכנים ל׳חג׳ המשמש ובא. בהיות הנציגים מהרהרים כך ובדומה לכך, נכנס ראש המשטרה ומסר את פסק־הדין הסופי: הגזירה הוחלפה בקנס של עשרים אלף רייכסמארק; צריך לשלמו בשני תשלומים — הראשון ביום 15 בספטמבר 1942, והשני ביום 15 באוקטובר 1942. אחרי שהודו לו על כך, מיהרו הנציגים אל הגיטו. בהיכנסם הכירו כל הנוכחים אותות שמחה ודמעות על פניהם. נפלו האנשים איש על צוואר רעהו והתנשקו, פלגי דמעות ניגרו מעיני כולם. הרי זה אות לטובה. אולי בכל זאת נזכה להיגאל מכל צרותינו גאולה שלמה. הבשורה נפוצה בכל הגיטו במהירות הבזק. האנשים התנשקו ברחובות, הענן סולק. ניצלו 50 קרבנות חפים מפשע. יעריך ההיסטוריון של הזמן החדש את התנהגותם של הדיינים הקדושים... — — —׳

2 בספטמבר 42

הגיעה הקבוצה הראשונה ממכרות הכבול שבראדווילישקי. מצפים לבואם של הפועלים מן המכרות האחרים. מנהל מכרות הכבול בראדווילישקי עדיין משתדל לעכב את הפועלים היהודיים למשך כל השנה. — — — היום עברו יהודים רבים מן ה׳רייך׳ דרך שאבלי. הם היו לבושים בגדים יפים כאזרחים אמידים. נסעו אתם אחיות, רופאים ומשטרה. לפי דבריהם הם נוסעים לריגה.

9 בספטמבר 42

חזרו 180 פועלים־גברים ממכרות הכבול שבראדווילישקי. צריכים היו לחזור 200, אבל המנהל עיכב 20 איש במקום אלה שקיבלו חופש זמני ולא חזרו עוד לעבודה. כבר נזכר, שבזמן האחרון נעשה יחס ההנהלה הליטאית לפועלים היהודיים רע מאוד, הכאות היו לשיטה כבראשית. נוהגים להכות על כל דבר קטן — על אי־נשיאת חן בעיני המשגיח בשעת העבודה, על פיגור אחרי הפלוגה בשובה מן העבודה וכד׳. לעיתים קרובות היו מכניסים את האשם אל הצינוק. שם היו אוחזים בו שני פארטיזאנים, אחד היה סותם את פיו לבל יצעק והאחר היה מכה אותו עד התעלפו. הורע גם האוכל. ההנהלה לא הרשתה להכניס אוכל לתמחוי פרט לקיצוב. בדוד הבישול היו רק מים ובהם מעורב קמח מעט. נוסף על כל אלה הטילו המשגיחים פחד־מוות על הפועלים היהודיים — היו מאיימים על היהודים תמיד, שלא ייצאו מן המחנה לעולם ושאחרי העבודה יירו בהם. המנהל בעצמו, מארגנו ומנהיגו של הטירור ביהודים, היה מתפאר שיעכב את היהודים אצלו שנה תמימה, למרות רצונו של המשרד העבודה. להצהרתו זאת היה מוסיף עוד את דברי הגידוף המבישים ביותר. המשגיחים הפריעו וחיבלו בעבודה, כדי לעכב את היהודים. הם לא נתנו ליהודים להשלים את מיכסת העבודה כדי להותיר עוד עבודה ועל־ידי־כך יעוכבו לזמן ממושך יותר. המשגיחים היו מעלימים את עצמם מעיני היהודים ימים תמימים בכוונה תחילה; היו מדברים על לבם לא למהר בעבודה. אפשר לומר בקיצור: הם היו מטים אותם מן העבודה בכל אמצעי הלחץ והפיתוי. ברם, הנציגות היהודית נאבקה על שחרור פועלי הכבול במאבק נואש. היא יגעה ומצאה מקומות עבודה בשדה־התעופה, במסילת־הברזל ובמקומות אחרים. הנציגות התקשרה עם אנשים בעלי השפעה והשפיעה עליהם לדרוש את היהודים מן המכרות. שתדלנות הנציגות הוכתרה בהצלחה. משרד־העבודה הסכים לדרוש את שחרור היהודים בכל כוח השפעתו ונענה בחיוב על־ידי ה׳גביטסקומיסאר׳ ועל־ידי ׳הגנרלקו־מיסאר׳. היום היה ה׳רגירונגסראט׳ ד״ר גינטר בראדווילישקי ופקד על המנהל באופן נמרץ לשחרר 200 גברים יהודיים, לפחות, ולשחרר את כל שאר הגברים עד יום 15 בספטמבר. יחד עם זה התרה במשגיחים שיירו בהם, אם ינהגו ביהודים באכזריות. ההתראה עשתה את הרושם רצוי והמלאך הרע ענה ׳אמן׳ בעל־כורחו — כבר שוחררו 180 יהודים.

ה׳גביטסקומיסאר׳ בשאבלי
משרד העבודה 2E 2—Sch/1
אל...

שאבלי, 11 בספטמבר 1942 [1]
הנידון: העסקת יהודים.

הנני שולח במצורף גליון הוראות בדבר תעסוקת יהודים, לידיעה ולעיון מדוקדק. אני מציין בפעם האחרונה, שאם לא תקוימנה ההוראות המובאות בגליון־ההוראות, תיערך הוצאה מיידית של היהודים. ניתנה הוראה למשטרה להקפיד על קיום ההוראות בהתמדה. נוסף על־כך, הנני מודיע בהזדמנות זאת, שכל מנהל מפעל צריך לשאוף להחליף במשך הזמן את היהודים המועסקים בעובדים מקומיים, כדי שלאחר־מכן לא תהיה תלויה פעולתו התקינה של המפעל בהעסקת היהודים. הדבר חל גם על עובדים מומחים במקצועות שיש בהם מחסור. אפשר יהיה להחליף את אלה במומחים מקומיים רק אם כבר עתה יספחו המפעלים עובדים מקומיים מוכשרים אל הפועלים היהודיים המקצועיים כתלמידים.

המנהל

גליון הוראות בדבר העסקת יהודים [2]

(1) הסדר העסקת היהודים נתון בידי ה׳גביטסקומיסאר׳ בלבד — משרד־העבודה — בשאבלי רח׳ דבארו מס׳ 50, — ובידו גם זכות החזרתם בכל עת.

(2) יש להגיש את הבקשות בדבר הפניית יהודים לעבודה למשרד־העבודה בכתב ובעוד מועד. יש לציין במדויק לאיזו עבודות דרושים היהודים. הם יופנו לעבודה רק אחרי בדיקת מידת נחיצותם. העסקת יהודים במשק בית אסורה. השאלת כוחות־עבודה יהודיים למקומות עבודה אחרים אסורה.

(3) הליכת היהודים אל מקום העבודה וממנו מותרת רק בדרך שצוינה להם מראש ובפלוגות המלוות במשמר. המפעל או ההנהלה או מקום־העבודה בצבא, ה״ל לפי התנאים, חייב להעמיד שומר אחד לכל 35 יהודים. על השומר לצעוד לפני הפלוגה ולא על־ידה על מדרכת האזרחים. יילקחו למשמר רק אנשים מבוגרים ואחראיים.

[(4)] אסור למעסיקי היהודים להשתמש בהם לשם עריכת קניות בעיר.

(5) תעודות המתירות ליהודים לצאת מן הגיטו בכל עת ולעבור ברחוב ללא־ליווי יוצאו, במקרים יוצאים־מן־הכלל, על־ידי משרד העבודה בלבד. לפיכך אסור למפעלים, למקומות העבודה שבצבא ולמינהלות להוציא תעודות־מעבר, או אישורים המתירים ליהודים להכניס צורכי אוכל או חפצים אחרים, אל הגיטו.

(6) יהודים שייתפסו ברחוב ללא־ליווי ייאסרו וייענשו מייד.

(7) תחנות המשטרה נצטוו להשגיח על ביצוע הוראות אלה.

(8) העובר על הוראות אלה יילקחו ממנו היהודים וזכותו לקבל יהודים עתידה להיות מופקעת.

[(9)] בזאת מבוטל גליון ההוראות בדבר העסקת יהודים מיום 4.5.42.

שאבלי, 11 בספטמבר 1942

ה׳גביטסקומיסאר׳,
חתום (—) גֶוֶקֶה

12 בספטמבר 42

משרד־העבודה הוכיח, שפקודתו לשחרר את היהודים ממכרות הכבול, ניתנה בכובד ראש. צריכים היו להשתחרר 96 יהודים מבאצ׳יונאי. לאחר שהמנהל לא קיים את פקודת משרד־העבודה, הוא נעצר והושם בבית־הסוהר. באותו יום

1. נכתב במקור במאוחר, אחר ה־8 בדצמבר 42.
2. גליון ההוראות נכתב במקור גם ביום 15 בספטמבר ולפי זה הושלם כאן מיספור הסעיפים. שם לא הודגשו המשפטים המודגשים כאן.

ערך מנהל מכרות הכבול בראדווילשקי רשימה של 24 גברים יהודיים כדי לשחררם ולשלחם לביתם. ביום ראשון, 13 [3] בספטמבר, באו מראדווילישקי עוד 24 גברים. — — —

כבר עובדים 150 איש בשדה־התעופה, בחלקם הגדול מבאי מכרות הכבול. העבודה איננה קשה, אבל ההליכה ממושכת, כיוון ששדה־התעופה מרוחק מן הגיטו 5—6 ק״מ. פלוגת שדה־התעופה יוצאת מדי יום ביומו בשעה 6 בבוקר וחוזרת בשעה 6.30 אחרי־הצהריים. אנשיה אינם מקבלים דבר לאכול. ברם, [לפי החלטת הנציגות] [4] נותן להם הקואופראטיב לחם, 400 גרם מדי יום ביומו.

14 בספטמבר 42

הבוקר יצאה פלוגת הפועלים הראשונה ללינקייצ׳י שעל־יד ראדווילישקי. העבודה שם בבית־החרושת לנשק של הצבא. אופן העבודה ותנאי החיים עדיין אינם ידועים. דרושים שם בס״ה עד 200 איש.

היום עבר ה׳גביטסקומיסאר׳ על פני גיטו טראקו. הוא התעניין בפלוגת שדה־התעופה ושאל אם היא כבר חזרה. כשקיבל את התשובה שהפלוגה כבר כאן, המשיך בנסיעתו. הביקור קשור, כפי הנראה, בהלשנתו של הממונה ראצ׳יס שאין הפלוגה הולכת מייד הביתה, אלא מבקרת בבתי נוצרים ומבקשת מזון. לכן רצה ה׳גביטסקומיסאר׳ לדעת, אם הפלוגה הולכת הביתה אחרי העבודה תיכף ומייד או אם היא מתעכבת בדרך.

15 בספטמבר 42

מכיוון שבעיית התזונה היא אחת מבעיות הקיום של הגיטו ובו בזמן גם נושא כל הגזירות, הריני מוסר כאן סקירה קצרה על אודותיה מראשיתה עד היום. המנות שמקבל הגיטו ממשרד האספקה הן עיקר תזונתו. המנות נקבעות על־פי הידיעות הסטאטיסטיות על אודות תושבי הגיטו, שמוסרת הנציגות למשרד הכלכלה של ה׳גביטסקומיסאר׳. על־סמך כל הידיעות האלה ניתנות לנציגות תעודות קיצוב למיצרכים שונים בשביל תושבי הגיטו. גודלה של מנת היהודים כמחצית מנת ה׳אריים׳, דהיינו 100 גרם לחם ליהודי לעומת 200 גרם ל׳ארי׳, 220 גרם ליהודי העובד עבודה קשה לעומת 400 גרם ל׳ארי׳ העובד עבודה קשה, 125 גרם שומן ליהודי לעומת 250 גרם ל׳ארי׳ וכו׳. היהודים מקבלים מזון בלבד, ואילו בגדים, טבק, נפט ונעליים אינם מקבלים בכלל. אחרי קבלת תעודות הקיצוב ממשרד הכלכלה של ה׳גביטסקומיסאר׳ פונה הנציגות היהודית אל

3. כך במקור. 4. התוספת במקור.

מוסדות האספקה של העיריה, למחלקת האספקה, לקואופראטיב, ל׳לייטוקיס׳ [5], ל׳סודיבה׳ [6] ולאחרים. ברם, כל המוסדות הללו גורמים קשיים שונים בשעת הוצאת המיצרכים. הם נוהגים לפי העיקרון, שקבע מנהל מחלקת האספקה של העיריה בפקודה מס׳ 859 מיום 31 במארס 1942, שניתנה לחברה לעיבוד החלב בשאבלי. שם נאמר: ׳אנו מזכירים: יש לחלק חלב לילדים היהודיים רק לאחר שסופק החלב במלואו לילדי העיר האריים׳ (ראה לעיל). עיקרון זה כוחו יפה בדרך כלל לכל המיצרכים כמעט. קודם יש לספק את המיצרך המסוים במלואו לאוכלוסים האריים ורק אחרי־כן נותנים מהשיירים גם ליהודים. כשאין שיירים או כשאספקתם מתעכבת, מעכבים את חלוקת המיצרך ליהודים. לכן יארע לעתים קרובות שמנות הלחם אינן מתחלקות במועדן. על־כל־פנים מחלקים את הלחם אחרי־כן. אולם גרוע יותר הוא המצב בחלוקת המיצרכים האחרים. לפעמים אין מספקים מיצרך מסוים בכלל. במקרה הטוב נותנים במקומו תחליף גרוע יותר ובמקרה הרע מתבטלת חלוקת המיצרך לחלוטין. דוגמה לכך תעודות הקיצוב של הריבה. האוכלוסים האריים כבר קיבלו את המיצרך הזה מזמן, אולם בשביל היהודים לא היה בנמצא עוד. לאחר־מכן הבטיחה מחלקת התזונה לתת דבש מלאכותי במקום הריבה. כמות הדבש המלאכותי הוקטנה אחר־כך, נקבעה חלוקתו רק לילדים עד בני 6 ולא לכולם — כפי שהיה צריך להיות. לבסוף לא חולקה גם הכמות המצומצמת. כדבר הזה היה בסבון־גילוח. משרד־הכלכלה נתן קיצוב לסבון גילוח — מחצית חתיכה סבון לכל יהודי מבוגר, מבן 18 שנה ומעלה. אחר־כך החליפה אותו מחלקת התזונה של העיריה בסבון רגיל, וזאת כדי לא לספק לאחר־מכן גם לא אותו. באופן כזה בוטלה גם תעודת קיצוב של גריסין. לא טובה מזה היתה גם חלוקת הירקות. היהודים היו צריכים לקבל אוכמניות [7] שונות, פירות וירקות. לא היה כל אות לאוכמניות וגם פירות עדיין לא קיבלו. מן הירקות ניתנו רק כרוב וסלק־מספוא [8]. חלוקת מלפפונים, עגבניות וירקות אחרים איננה אפשרית לפי־שעה. חלוקת הבשר טובה יותר. ברם כאן ׳חוסכים׳ על חשבוננו. בתחילה נהגו לתת גירומים 5%, עתה קיצצו זאת. כבר תואר למעלה המעשה בתוספת הסוכר. כדאי להזכיר, כי גם לאחר שהוכרע עניין זה לטובתנו, הרשתה מחלקת־התזונה לעצמה לקצץ את תוספת הסוכר של העובדים עבודה קשה — במקום 2—3 ק״ג סוכר, קיבל כל יהודי 1 ק״ג, לכל היותר. נימוק המחלקה היה, כי התוספת הזאת ניתנה לעובדים קשה לשנה כולה ולפי שעדיין

5. Lietukis, קואופראטיב שריכז בידיו את כל המסחר הסיטוני במיצרכי אוכל, מתבואות עד סחורות יבוא.
6. קואופראטיב למכירת ירקות ופירות.
7. במקור: ׳יאגדס׳.
8. במקור: ׳קרוטשקע׳. (לפת ?)

לא ידוע, אם היהודי העובד עתה עבודה קשה, יעבוד כך כל השנה, לא ניתנת לו התוספת במלואה. אך לא השתמשו באותה פרשנות לגבי העובדים הארים. מובן, שבמנות כאלה וביחס כזה של המוסדות הקובעים, לא היה הגיטו מחזיק מעמד זמן רב, אילולא נוצרו מקורות מחיה אחרים. — — —

ה׳גביטסקומיסאר׳ בשאבלי
— משרד העבודה — הסימן: 2.72.3
שאבלי, 15 בספטמבר 1942 Sch/13

אל מועצת היהודים של הגיטו בשאבלי.
הנני שולח במצורף את גליון־ההוראות בדבר העסקת יהודים [9]. הודיעו־נא ליהודים לתת אל לבם, שכל עבירה על ההוראות הנמסרות בגליון תגרור אחריה מיד עונש חמור. אם יילקחו לעריכת קניות, למרות האיסור, עליהם לסרב למנהלי המפעלים. המשטרה הליטאית נצטוותה להתיר ליהודים לצאת מן הגיטו רק אם מנהלי המפעלים ומקומות העבודה העמידו עליהם משמר בהתאם להוראות.
המנהל (חתימה)

20 בספטמבר 42

בשבוע זה עברו שעות קשות על הגיטו. ביום 18 לחודש נאסרו ארבעה יהודים בכפר שעל־יד העיר, בהם ילד בן 13 ואישה אם לארבעה ילדים, כשברשותם תפוחי אדמה והם עצמם ללא סימן [10] בבגדיהם. הם הובאו למשטרת־הביטחון וחברי הנציגות היהודית נקראו לשם ולמשרד־העבודה. היה עליהם להתנצל על מעשה ארבעת ה׳פושעים׳. הנציגים טענו שאי־אפשר לדרוש מהם פיקוח על היהודים שמחוץ לגיטו, ובייחוד במקרה זה, שהמיצרכים לא הוכנסו אל הגיטו [11]. ההתנצלות נתקבלה, אבל כשניסו הנציגים לבקש על האסירים ועל האישה בפרט, ענו להם, שארבעת היהודים לא יוסיפו לראות עוד את הגיטו. — — — נתקבלה המכסה החדשה לתזונת הגיטו. יהודים שאינם עובדים, לא יקבלו סוכר, שומן וריבה מהיום ואילך (בין כך ובין כך לא קיבלו היהודים את המיצרך הנזכר לאחרונה). העובדים [עבודה רגילה] והעובדים עבודה קשה יקבלו את מנותיהם הנוספות במקומות העבודה. בכל מקומות העבודה, שבהם יעבדו למעלה מ־15 יהודים יעמידו דוד בישול למטרה זאת. גם בעיר אין מקבלים עוד בשר, בגיטו — על־אחת־כמה־וכמה. הקיצוב החדש חל על הגיטו מיום ה־18 באוקטובר 1942 ואילך.

9. ׳גליון ההוראות׳ שהועתק גם הוא במקור היומן הוא ׳גליון ההוראות׳, שכבר הובא למעלה, בתאריך 11 בספטמבר 42.
10. הכוונה לטלאי הצהוב.
11. השלטונות הנאציים הסכימו תמיד לטענה, שהנציגות איננה אחראית למעשי היהודים מחוץ לגיטו.

27 בספטמבר 42

ביום 21 בספטמבר 42, ביום־הכיפורים, פרסמה הנציגות קול קורא אל כל היהודים העובדים לבוא למקומות העבודה ולעבוד ביום־הכיפורים למען בטחונם ובטחון הגיטו.

ביום חמישי, 25 בספטמבר חזרו הנציגים ממכרות הכבול בראדווילישקי. מצב 200 הפועלים (170 גברים ו־30 נשים) נורא. בגדיהם קרועים ומזוהמים, בצריפיהם שורצים כינים, פשפשים וחרקים אחרים לרוב. האנשים נראים כצללים ושורה עליהם רוח של ייאוש. חברת־הכוח נוקטת את כל האמצעים כדי לעכב את היהודים לזמן ממושך יותר. בימים אלה צריכים ה׳גביטסקומיסאר׳ וה׳רגירונגסראט׳ של משרד־העבודה, ד״ר גינטר, לבקר במכרות הכבול. אז ייחתך גורל האנשים האלה. נאמר לנציגות פעם נוספת, שנזהיר את היוצאים אל העיר לשאת עליהם את סימן מגן־דויד בכל מקום שיהיו ועל כל בגד שילבשו, תמיד. במקום שיושבים בכותנות בלבד, יהיו הסימנים על הכותנות. אלה שייתפסו ללא סימנים, לא יוסיפו לחזור אל הגיטו. — — —

היום ב־27 בספטמבר 42 בשעה 3 אחרי־הצהריים עלתה רכבת מתמרנת על 7 נשים יהודיות, שהיו מתחת לגלגלים ופגעה בהן. הדבר אירע כאשר שתי עשרות נשים יהודיות העובדות במחסן המחוז (טייקימו טארניבה)[12], ניקו קרונות של רכבת אחרת מאבק פחמי אבן. אחת מן השבע, גב׳ סולובייצ׳יק, נהרגה בו במקום, גלגל הרכבת כרת את ראשה ואת ידה. שתיים, גב׳ שולמאן וגב׳ ליפשיץ נפצעו קשה — הגלגלים עברו על רגליהן ועל ידיהן. היתר נפצעו באופן קל יותר. הפצועות שכבו בין הפסים ללא כל עזרה כשדמן שותת עד 4 אחרי־הצהריים. רק בשעה זאת, כשחזרו הפלוגות מן העבודה, הודיע אחד המלווים על המקרה לנציגות היהודית. באה הנציגות ונשאה את ההרוגה וחלק מן הפצועות אל הגיטו ושתי פצועות, הגברות ליפשיץ ושולמאן, אל בית־החולים העירוני. בבית־החולים צריכים היו להתחנן ולחכות זמן־רב עד שנתקבלו שני הנשים האומללות. כל המקרה מעורר תמיהה, שהרי לפי תקנות הרכבת, אסור לשום רכבת לתמרן על הפסים כשהפועלים עובדים על־יד הקרונות. היתה כאן, כנראה, רשלנות פושעת, בשוגג או במזיד. כדאי להוסיף עוד, שנמצאת תמיד פלוגה סאניטארית במסילת־הברזל החייבת להגיש עזרה ראשונה במקרה אסון. אבל התקנות האלה לא נתקנו בשבילנו, כנראה. כן אופייני יחסו של טוקיס, המשגיח הראשי על הפועלים היהודיים. כאשר ביקשו ממנו

12. מחסן אספקה.

הפועלים היהודיים לתת מלווה לפועל יהודי, שילך לגיטו ויודיע על האסון, ענה טוקיס: תיפח רוחן! טוקיס זה מענה את הפועלים היהודיים, ונשים בפרט, בכל מיני עינויים. הוא מטיל עליהם את העבודה הקשה ביותר, אינו נותן להם לנוח ומעניש אותם על כל דבר קטן בתוספת שעות תמימות אחרי העבודה. על כן עזבו העובדים בחלקם הגדול את העבודה במסילת־הברזל ועברו לעבוד במקומות אחרים.

רוח הדיכאון שבגיטו גבר בשל המקרה הזה, שאירע על־יד השער: בשעה 5 אחרי־הצהריים בא מארגיונאס, ראש המשטרה [13] של הגיטו, לרובע טראקו פת־אום וציווה על המשמר לבדוק בקפדנות את הפלוגות היהודיות החוזרות. בשעת הבדיקה גילו אצל יהודים אחדים, בעיקר אצל נשים, מעט קמח, לחם, ירקות ותפוחי־אדמה. ה׳פושעים׳ עוכבו על־יד תא־המשמר. אחדים מהם הוכו באופן רצחני וכל השאר היו צריכים לכרוע על ברכיהם ולעמוד כך על־יד התא במשך כל הזמן עד שהואיל ראש המשטרה לשחררם. נראה, שראש המשטרה נהנה מאוד מן המעשה הסאדיסטי הזה, כי במשך כל זמן המעשה הסתכל בכורעים בתענוג רב. המחזה הזה עורר אף את התמרמרותם של השומרים. אחד מהם, פארטיזאן מבאטאליון הביטחון לשעבר (שהצטיין בטבח יהודים) אמר לשוטר יהודי: הוצא את הרובה מידי ראש המשטרה וירה בו במקום! — — —

הגזירה על־אודות בתי־המלאכה מוחלטת. מנהל המשק של ה׳גביטסקומיסאר׳, שרייוור, הודיע לנציגות שיש לסגור את בתי־המלאכה שבגיטו תוך 8 ימים. הגזירה איננה חלה על בתי־המלאכה המשמשים את תושבי הגיטו בלבד. אפשר להשאיר בגיטו רק את הסנדלריה, את המכבסה ואת המתפרה ופועלים אחדים בכל אחת מהן. בתי־המלאכה האחרים, המעבדה הכימית, בתי־החרושת למברשות ולקרטונאז׳ה והמתפרה לשיירי עור צריכים יהיו להתחסל או לעבור אל העיר בהשגחת קומיסאר גרמני. באופן כזה נסתם מקור ההכנסה החשוב ביותר של הגיטו, כי מהזמנות־חוץ היה רווח גדול לבתי־המלאכה (וזאת היתה להם גם הזדמנות להכניס חומרים חשובים מסוימים על־ידי תעודות קיצוב). בזה נלקח גם מקום עבודה של נשים ואנשים שאינם יכולים לעזוב את הגיטו, או שאין בכוחם לעבוד במקומות עבודה אחרים. הנציגות עוד משתדלת להציל את הדבר האחרון — את מקום העבודה של פועלי בתי־המלאכה. כך הועבר בית־החרושת למברשות אל העיר בהשגחתו ובחסותו של ׳הפ״ל׳ (מרכז האספקה של הצבא). מקווים להעביר גם את יתר בתי־המלאכה. — — —

הוחלט בגיטו לקנות בגדים תחתונים, בגדים ונעליים תמורת מיצרכי־מזון.

13. הוא ראש המשמר של הגיטו. עיין במבוא ולהלן עמ׳ 144.

ההחלטה מסוכנת, אבל חשובה מאוד. היא תאפשר, בעיקר, לנציגות לספק נעליים ובגדים לאוכלוסי הגיטו הערומים והיחפים, כי הנצרכים מרובים מאוד. כך, למשל, הוכיחה חקירת הנציגות במכרות הכבול בראדווילישקי, כי 68 מתוך 205 פועלים — דהיינו, שליש מהם! — ערומים ויחפים. דומה לזה מצב הפועלים במכרות הכבול בבאצ׳יונאי וקארפישקי (רקיבה), והמצב בגיטו אינו טוב יותר. כבר אורגנו שני מפעלים לאיסוף בגדים תחתונים והיו תוצאות. ברם בזאת עדיין לא נפתרה הבעיה ואין סיכויים שתיפתר בעתיד, כי הגיטו מתרוקן והכל נמכר תמורת לחם. אנשי הגיטו ימכרו ברצון את בגדיהם התחתונים, את מלבושיהם ואת נעליהם האחרונים במחיר מיצרכים. קניית החפצים תביא טובה למוכר עצמו, כי לא יהא אנוס למכור את מטלטליו האחרונים על־ידי מתווכים שלוקחים את כל הרווח לעצמם. הקטנת ההיצע של חפצי הגיטו בשוק תבטל את מכירת השארית האחרונה של עושר העבר ב׳מחירי השלכה׳ נמוכים. בקיצור: כל מחזור מסחר החליפין יתרכז בגיטו גופו. — — — בעיית העצים חמורה מאוד. מתקרב החורף ואין עצים בגיטו, בייחוד בקאווקאז.

1 באוקטובר 42

אתמול ביקר בגיטו ה׳גביטסקומיסאר׳ בלוויית ה׳שטאבסלייטר׳ שלו ועוד אורח רם־מעלה ממקום אחר. האורחים התעכבו זמן ממושך על־יד השער ונכחו בשעת בדיקת פלוגות היהודים. נתגלו תפוחי־אדמה אצל יהודים אחדים. ציווה ה׳גביטסקומיסאר׳ על המשטרה לערוך פרוטוקול ולחקור את הפושעים מניין לקחו את תפוחיהם. נאמר למשטרה, כי המכניס מיצרך אל הגיטו, אפשר להענישו בירייה בו במקום. היום הודיעו בכל מקומות העבודה לא להכניס דבר לגיטו. — — —

היום נתקבלו תעודות קיצוב למנת תפוחי־אדמה שצריך הגיטו לקבל. — — —

היום נקראו הנציגים לייבוביץ׳ וכ״ץ אל ה׳גביטסקומיסאר׳ (זוהי הפעם הראשונה מאז התחלת המלחמה, לקבלת יהודים על־ידי ה׳גביטסקומיסאר׳ בכבודו ובעצמו). הוא קיבלם בחדר עבודתו בנוכחות ה׳שטאבסלייטר׳, מנהל המשק ופקידים אחרים. קבלת־הפנים היתה קצרה מאוד. ה׳גביטסקומיסאר׳ הודיע, שכיוון שאינה פוסקת הכנסת מיצרכי האוכל אל הגיטו, הרי מעתה יבקר הוא בעצמו את הפלוגות לעתים קרובות יותר ואם ייתפס מישהו, יהיו ערבים לו בראשם הנציגים בעצמם — הם ייאסרו וייכלאו בבית הסוהר וממנו לא יחזרו עוד. ׳עירכו אסיפות־עם — הוסיף ואמר — הסבירו לבני עמכם לא להכניס דבר אל הגיטו. אנו ניתן לכם את מנתכם בדייקנות, אבל כל תוספת עליה אסורה לכם׳. ההודעה

נסתיימה בשאלה, אם הנציגים הבינו את דבריו ומשענו בחיוב — נסתיימה השיחה. אחרי־כן ניסו הנציגים לדבר עם מנהל המשק שריוור ולשכנעו שעל אף הכל יש הבדל בין הפלוגה מיום 30 באוגוסט ובין הפלוגה האחרונה. מה נשאו היהודים באחרונה? תפוחי־אדמה אחדים, או סלק, שמחציתם נאכלה על־ידי הר־עבים? יזכור־נא, כי אשתקד צריך היה הגיטו לקבל 700 טון תפוחי־אדמה והוא קיבל למעשה 100 טון בלבד ואלה היו רקובים. מנהל המשק רק משך בכתפיו: זוהי הוראה! הנציגים עוד ינסו לפעול להגדלת מנת הירקות. הנציגים רצו להתפטר כתגובה להודעתו האחרונה של ה'גביטסקומיסאר'. ברם, מסוכן הוא, שאיש אחר יעמיד את עצמו עתה בראש הגיטו.

2 באוקטובר 42

הוכפלה השמירה על־יד השער — הבדיקה נעשית על־ידי המשטרה הליטאית והמשטרה היהודית. הבדיקה על־ידי המשטרה היהודית חמורה יותר ועל רקע זה נראים הרבה מחזות קשים בגיטו. לא הכל רוצים להבין את המצב והם מתמרמרים על השוטרים היהודיים המכים יהודים על הכנסת תפוח־אדמה אחד והמקפידים יותר מהליטאים. למה יהיו יהודים רעים יותר מהנוכרים — שואלים רבים. המאבק עם הספסרים חמור עוד יותר. אלה הם ברובם אנשי העולם־התחתון, המנצלים את החיים העגומים שבגיטו כדי להתעשר על חשבוננו. הם נותנים ידם למשמר הליטאי ומכניסים שקים מלאים מיצרכי מזון לגיטו, כדי למכור אותם אחרי־כן במחירים מופקעים: 4.5 מארקים לק"ג תפוחי־אדמה, 12 מארק לק"ג קמח וכד'. בידיהם מרוכז כל רכוש אנשי הגיטו המנוצלים. ספסרים כאלה היו גם בפלוגת 30 באוגוסט הידועה לגנאי, שכמעט המיטה אסון על כל הגיטו. כל ההסברים והאזהרות של הנציגות היו ללא השפעה. האנשים ממשיכים לעסוק במסחרם, מדלדלים את הגיטו והם בעצמם חיים חיי הפקרות, זוללים וסובאים ומשחקים בקלפים.

4 באוקטובר 42

הערב, לאחר שהמשטרה היהודית מקאווקאז עיכבה אנשים אחדים על הכניסם מיצרכי מזון, התנפלו הספסרים על השוטרים והיכום. המשטרה[1] קראה לעזרתה את המשטרה היהודית מרובע טראקו ואת הנציגות. התערב גם המשמר הליטאי, שירה באוויר פעמים אחדות. אחרי עמל רב הצליחו לרסן את המכים.

1. המשטרה היהודית של רובע קאווקאז.

6 באוקטובר 42

ביום 5 באוקטובר 42 ערכה המשטרה חיפושי־בית אצל כמה ספסרים, לקחה מיצרכי מזון ושמה אותם במחסן אחד. בלילה, אור ליום 5 באוקטובר [2] התנפלו הספסרים על המחסן, פרצוהו והוציאו את המיצרכים. מנהיגה הראשי של כנופ־יית הספסרים היה אברשה ג׳. בימי שלום היה שוליא של קצב. בימי השלטון הסובייטי התחיל לעסוק בספסרות נרחבת והתעשר. במיוחד פרחו עסקיו בגיטו. כאן היה לספסר ולספק הראשי של מיצרכי האוכל. בחורף 1942 [3] הושם בבית־הסוהר והיה כלוא שם עד עונת הכבול. אז שוחרר, הוא ואסירים יהודים אחרים, ונשלח לקארפישקי, לעבודת כבול. כאן, בקארפישקי [4] שוב פיתח אברשקה מסחר נרחב והיה מספק מיצרכי מזון לפועלי הכבול במחירים מופקעים; מדי פעם היה מעביר גם מיצרכי מזון לגיטו קאווקאז בסיוע המשמר הליטאי בקארפישקי. בלילה, אור ליום 2 באוקטובר הביא משלוח מיצרכי מזון לגיטו קאווקאז ונעצר על־ידי המשמר הליטאי של קאווקאז בבית־הקברות. ברם, הוא פדה את עצמו ושב לביתו. בבית היכה את אשתו עד שנפלה חסרת־אונים, אחר־כך הלך אל הד״ר דירֶקטוֹרוֹביץ׳ וקרא לו החוצה וכשקם הלה ממיטתו ויצא אליו, היכהו על לא דבר. היה, כנראה, שיכור. לאחר־מכן ברח שוב לקארפישקי. הוא בא לגיטו אור ליום 5 באוקטובר רק כאורח לביקור. באותו לילה ארגן את ההתנפלות על מחסן מיצרכי האוכל המוחרמים על־ידי המשטרה היהודית. השתתפו בחקירה הנציגות, המשטרה, ראש המשטרה הליטאית שֶמטאס וגם בית־המשפט היהודי. הפושעים הודו בכול. השלטונות היהודיים השתדלו להעביר את הפושעים לרשות בית־הדין היהודי, כדי שלא יימסרו למשטרת הביטחון. ראש המשטרה הליטאית הסכים לדבר רק לגבי שלושה מן הכנופיה, אבל אברשה הובל אל משטרת־הביטחון. שלושת האחרים נענשו על־ידי בית־הדין היהודי במכות ובמאסר. רוח של דיכאון גדול שרתה על הנציגות ועל הגיטו — זאת הפעם הראשונה ל׳מוסדות האוטונומיים׳ היהודיים לדון דיני [5] נפשות. לא כך תיארת לעצמך, דובנוב הגדול, את האוטונומיה היהודית. או אפשר וזאת טעות מעיקרא — האו־טונומיה היה היתה תמיד מוסד, שסייע בדיכוי ההמון היהודי? — — —

ביום 5 באוקטובר נקראו שתי עצרות־עם גדולות תחת כיפת השמים בשני הגיטאות והשתתפו בהן אלפי אנשים. נאמו הנציגים לייבוֹביץ׳, כ״ץ, הלר ואחרים. הם הסבירו את מצבנו העגום ודרשו מתושבי הגיטו את הדבר הקשה ביותר — לרעוב. בכו הנואמים ובכה גם הקהל. כולם הבינו את חומרת המצב

2. כך במקור. 3. כלומר בחורף 42/41. 4. היא רקיבה.
5. מסירת יהודי לידי המשטרה כמוה כהוצאת דינו להורג.

והרגישו בסכנה המרחפת עלינו. הנציגות הכריזה באספות אלו על מפעל של תרומת בגדים תחתונים, בגדים ונעליים בשביל החוזרים ממכרות הכבול. תיארו את מצבם האיום. לאחר שנקרעו בגדיהם, נעליהם ובגדיהם התחתונים האחרונים, הם מהלכים ערומים ויחפים ממש. מתחילים במפעל בימים הקרובים. — — —

בהושענא־רבה, 4 באוקטובר, נשתחררו נואיק האב ובנו, מבית־הסוהר. ישבו בו ארבעה חדשים וחצי בשל עלילת שווא. — — —

נתקבלה מה׳גנראלקומיסאר׳ תעודת קיצוב ל־450 ק״ג שיירי עור, מהם 300 ק״ג סוליות. כל המוסדות הגרמניים שבמרות ה׳גנראלקומיסאר׳, כגון משרד־העבודה ומנהל המשק, הירשו ועזרו לקבל את החומר. ברם, סיפאביצ׳יוס, מנהל האספקה הליטאי ולשעבר מנהל המכון למסחר, כביכול בעל נטיות שמאליות, החליט לתת רק מחצית הכמות שקבע ה׳גנראלקומיסאר׳ ליהודים...

נתקבלו אתמול תעודות קיצוב ל־220 טון תפוחי־אדמה — 50 ק״ג לנפש. התוספת לעובדים עבודה קשה וכן מנת פועלי המחנות עדיין לא ניתנו. תפוחי־האדמה יסופקו על־ידי ׳לייטוקיס׳ עד לימי הכפור. הפעם יסופקו כנראה בשל־מותם. מצפים לבוא המשלוח הראשון של שלושה קרונות בימים אלה. הגיטו המורעב מצפה לתפוחי־האדמה כמו לגאולה. — — —

היום הודיע שטרינגה, ראש משרד העבודה בראדווילישקי, שהיום או מחר יחזרו כל עובדי מכרות הכבול מראדווילישקי. עובדי הכבול מבאצ׳יונאי ומרקיבה ישוחררו בשבת, ב־10 לח״ז. בכך מסתיים הפרק העגום ביותר בחיי הגיטו עד עתה.

דובר הרבה בפרקים הקודמים של יומן זה על אודות מכרות הכבול. ברם, כדאי לסכם עתה את כל הפרק הזה. התנאים במכרות הכבול היו מכלים את כל העובדים שם בלא־כל־ספק. אבל בזכות עירנותה המתמדת של הנציגות היהודית והשתדלותה התכופה במשרד־העבודה וב׳גביטסקומיסאריאט׳ וכן בזכות תמיכתה המתמדת בכסף, במזונות ובבגדים, הצליחו העובדים היהודיים להישאר בחיים אחרי גיהינום זה. אף־על־פי־כן יהיו ניכרים עקבותיו זמן ממושך. הפועלים באו בחלקם הגדול חולים וחלושים, כולם יחפים וקרועי בגדים ורבים הם ערומים ממש. קופת הנציגות הורקה ממש על־ידי המחנות — חמישים אלף מארק הוציאה הנציגות בשביל המחנות.

׳הממונה על ענייני היהודים׳ הוא שריד קטן מכל האפוטרופסות הליטאית הקודמת על היהודים, ערך שלטונו אפסי, אבל עם זה הוא גם אפוטרופוס על בתי הגיטו ובתפקידו זה הוא מבקש לגרום כל מיני צרות. — — —

עניין הגינות

באביב מדדה ועדה בהנהלתו של מנהל הבתים את שטח הגינות וקבעה את תשלום חכירתם. התשלום הוא בדרך כלל מ־1 עד 5 פפניג למטר מרובע. דמי חכירתה של כל גינה שרוב אדמתה ביצות, נקבע ל־5 פפניג. ועדה יהודית מדדה את השטח אחר־כך ומצאה הפרש של 18,000 מ״ר לרעת הגיטו. לאחר מכן הופקע חלק גדול מגינות הגיטו על־ידי קיצוץ הרובעים. ברם הממונה על ענייני היהודים ו׳מגינם׳ חישב את התשלום לכל השטח שלפני הקיצוץ. כמו־כן ביקש ׳להיטיב׳ ליהודים בחשבון שכר הדירה ובֶדק הבתים. בעלי־הבתים שהוצאו מתחום הגיטו עם הקיצוץ האחרון הגישו תביעה ל־14,000 מארק על ׳הנזקים׳, שנגרמו על־ידי הדיירים היהודיים. האפוטרופוס על הבתים, הוא הממונה על ענייני היהודים, מינה ועדה ואישר את הסכום שהיא קבעה ואף לא שאל את הנציגות היהודית. בינתיים עשתה הנציגות היהודית שיפורים גדולים: במקומות רבים הפכה דירים ומרתפים למעונות חדשים, העמידה כיריים, תנורים ותיקנה כל מיני תיקונים אחרים לבדק הבתים. התעלמו מכל הדברים האלה בחשבון. מנהל־הבתים אכזרי עוד יותר בעניין שכר הדירה. הנציגות בנתה דירות חדשות במרתפים ובעליות — וזאת עשתה על חשבונה. סטאנקוס, הממונה הקודם, הבטיח לזקוף את הוצאות השיפורים לזכות היהודים בחשבון שכר הדירה של המעונות החדשים לפחות, ולא לגבות את השכר הזה. מנהל־הבתים הנוכחי לא לקח בחשבון את כל ההוצאות האלה ותובע את שכר הדירה גם של המעונות החדשים כמו של הישנים. חשבוֹן התביעות לגינות ולנזקי הדירות הוגש לנציגות באופן סופי והיא נצטוותה לשלמו עד מועד ידוע. ראש העיר לינקביצ׳יוס, הידוע לגנאי, אישר גם הוא את החשבון, ושלח את תביעתו. כשלא שילמה הנציגות היהודית, כפי שנדרשה בחשבון, קִבל הממונה על הנציגות היהודית לפני מנהל המשק של ה׳גביטסקוֹמיסאריאט׳ והעליל, כי היהודים סירבו בתוקף לשלם את התביעות. שאלו את הנציגות היהודית אם כל הדבר אמת. כשהסבירה הנציגות היהודית את הסיבות האמיתיות, ציוו עליה להגיש את נימוקי הגיטו בכתב. ואלה הם המסמכים בעניין זה:

[תרגום] המשרד לענייני היהודים בשאבלי, 8 באוגוסט 1942.

אל הנציגות היהודית שאבלי מס׳ 87

הריני מעביר אליכם בזה את גליונות ההערכה של הוועדה לגינות ולמטעים שברובעים קאווקאז וטראקו. אני מבקש לגבות את הכספים, דמי חכירת הגינות עד יום 31 באוגוסט ודמי חכירת המטעים עד יום 30 בספטמבר 1942, ולהכניסם במחלקת הכספים.

הממונה על ענייני היהודים (חתימה)

מצורפים: שני גליונות. על הכתב יש הערה: 8 באוגוסט 1942

התשובה ניתנה ביום 17 באוגוסט 1942.

לאדון הממונה על ענייני היהודים.

בתשובה למכתבך מיום 8 באוגוסט ש״ז אנו מצרפים שתי רשימות. על־פיהן אפשר לראות, שנתברר, כשמדדנו שנית את הגינות ברובעים טראקו וקאווקאז, ששטח הגינות ברובע טראקו אינו 33,222 מ״ר, כי אם 23,347 מ״ר, דהיינו — הפרש של 9,875 מ״ר שפירושו תשלום יתר של 493.75 מארק. כן מתברר, שהשטח של הגינות ברובע קאווקאז אינו 45,584 מ״ר כי אם 36,557 מ״ר, דהיינו — הפרש של 9,027 מ״ר, שפירושו תשלום יתר של 451.35 מארק. הרי זה הפרש של 945.10 מארק לתשלום שני רובעי הגיטו יחד. מלבד זאת מוגזמות, לפי דעת המומחים שלנו, הכמויות הנקובות של פירות וגרגרים בשני הרובעים. כך נקובה, לדוגמא, כמות של 100 ק״ג תפוחים באֶז׳רוֹ 24 (ברשימה מס... [8] ואילו במציאות יש 10 ק״ג בלבד. בז׳ילוויצ׳יו 3 (ברשימה מס׳ 46) צוינה כמות של 100 ק״ג תפוחים ובאמת יכולים לצמוח שם 30 ק״ג בלבד. בגלגוּדוֹ 2 (ברשימה: מס׳ 35) צוינה כמות של 1,410 ק״ג תפוחים ובאמת יכולים לצמוח שם רק 1,000 ק״ג בערך. בשל כל האמור מבקשים אנו לנכות 945.10 מארק מהסכום הכללי של שכר הגינות ולבחור בוועדה, שתקבע את כמות הפירות והגרגרים ולהזמין אליה גם נציגים מהמינהלות ומוועדת הפיקוח שלנו.

[חותמת]

17 באוגוסט 1942

מצורפות שתי רשימות.

ההחלטה הבאה כתובה על התזכיר בעיפרון: בזה הנני מחזיר לכם את רשימת־כם. לפיה אתם חייבים לשלם תמורת השימוש בשטחי הגינות, לפי ההסדר שנקבע על־ידי הוועדה ולהכניס את דמי חכירת הגינות אל מחלקת הכספים. אין התשלום חל על שטח הגינות שהופקעו מגבולות הגיטו אבל עליכם לשלם תמורת הפירות, כי היתה לכם טובת הנאה.

3 בספטמבר 42 (דרך אגב: הכתב הליטאי מלא שגיאות כתיב וסגנון).

מס׳ 483.

לאדון ה׳גביטסקומיסאר׳ בשאבלי.

ביום 10 ביולי... מסר האדון המפקח הממשלתי טירגרטנר את תוכן קובלנת ראש העיר על־אודות תשלום דמי חכירת הגינות אל חברי מועצת היהודים החתומים מטה. אנו מרשים לעצמנו בזה להגיש בכל האדיבות וההכנעה, את ההסבר הבא לקובלנה הנזכרת:

ביום 8 באוגוסט נמסר לנו על־ידי הממונה על ענייני היהודים שהוא גם מנהל בתי הגיטו, רישום שטח גינות הירק וקביעת המחיר של 0.05 ר״מ למ״ר וכן רשימת אומדן היבול של גני הפירות מצורפים למכתבו מן התאריך הנ״ל ובמספר 87. לאחר שקבענו, כי המידות סטו ממידות שטחי הגנים שבמציאות, הגשנו רשימת ההפרשים לממונה

8. המספר חסר במקור.

במכתבנו מס׳ 444 (שאנו מצרפים אותו במקורו) ביום 17 באוגוסט. ביקשנו להקטין את הסכום הכולל לפי ההפרשים שנקבעו על ידינו וכן ביקשנו לאמוד מחדש את יבול הפי־רות. ביום 3 בספטמבר הוחזר לנו המכתב הנזכר. בעניין המחיר הדגשנו לפני הממונה שהאדון ה׳גנראלקומיסאר׳ קבע את דמי החכירה לגינות הירק מ־0.01 ר״מ עד 0.05 ר״מ למ״ר. אין זה מתאים לחשב את המחיר הגבוה ביותר לגינות הגיטו, שהרכב אדמתן גרוע במיוחד, בו בזמן ששכר העבודה של תושבי הגיטו מגיע ל־1.50 או 1.30 ר״מ ליום. משום־כך מרשים אנו לעצמנו לבקש מאת האדון ה׳גביטסקומיסאר׳ בכל האדיבות וההכנעה, נא להורות לקבוע לנו דמי חכירה המתאימים לטיב הקרקע ולהכנסות תושבי הגיטו ולחשב אותם לפי מידות השטח שבמציאות. אז נשלם את הסכום הכולל ללא דחייה.

שאבלי, 8 באוגוסט 1942 — בכל הכבוד וההכנעה

מועצת היהודים

מצורפים שלושה נספחים.

8 באוקטובר 1942

כבר נסגרו בתי־המלאכה ברובם. המסמך הבא דן בעניין זה:

מס׳ 481

אל האדון ה׳גביטסקומיסאר׳, משק העבודה בשאבלי.

מועצת היהודים החתומה למטה מרשה לעצמה להודיע, כי בתי־המלאכה סגורים מעתה על־פי ההוראה שניתנה על־ידי ה׳גביטסקומיסאר׳. נפסקה גם העבודה בבתי־המלאכה של ׳הפ״ל׳ וציודם הועבר אל האולמות החדשים ברחוב דבארו. הפעולה הזאת תסתיים בשבת, 10 באוקטובר. בהזדמנות זאת מרשים אנו לעצמנו לבקש בכל האדיבות וההכנעה, להרשות לנו לייצר באולם[7] המעבדה הכימית את המוצרים הבאים לצורכי הגיטו:

(1) חומרי חיטוי מלאכותיים,
(2) אבקה נגד חרקים,
(3) משחות־יסוד מלאכותיות,
(4) חומרי חבישה מבגדים תחתונים משומשים,
(5) אבקת שיניים,
(6) תמיסות סטריליות במקום טבליות,
(7) תה מלאכותי מסלק.

אין צורך להביא את החומרים לייצור מוצרים אלה מן החוץ. אנו יכולים לייצרם באמצעים שלנו. בהרשותנו לעצמנו להעיר עוד, שבייצור יועסקו 6 נשים ו־2 גברים, שאי־אפשר להפנותם לעבודה פיסית קשה, אנו מביעים את התקווה, כי בקשתנו תיענה.

שאבלי, 8 באוקטובר 1942. — בכל הכבוד וההכנעה

מועצת היהודים

12 באוקטובר 1942

חזרת עובדי הכבול מראדווילישקי הייתה גם היא לפרק עגום. המנהל שחרר את הפועלים, אבל לא נתן עגלה להובלת חפציהם. בעמל רב עלה בידי מינהלת המחנה לקבל את מכונית המשא של מפעל הכבול, כדי להוביל חלק קטן מן

7. האולם לא היה אלא מרתף טחוב ורטוב.

החפצים. אולם אנשי המינהלה ומקורביהם ניצלו את מכונית המשא להובלת מיצרכי המזון שלהם. התאכזבו כל הפועלים החוזרים שחיכו למטלטליהם הדלים האחרונים ובייאושם הפגיעו במינהלה ובנציגות בבקשת עזרה. אז שלח בורגין [8] שלושה שוטרים יהודיים ועובדים אחדים בהוראה להישאר שם עד שיועברו החפצים אל הגיטו. בעת ובעונה אחת פנתה הנציגות אל שטרינגה, מנהל משרד־העבודה בראדווילישקי בבקשה, לצוות על מנהל מכרות הכבול לתת משאיות או עגלות או להחרים עגלות בשביל המחנה. כשהגיעו השוטרים כבר מצאו את החפצים מושלכים בחצר המחנה. כבר היו שם פולנים ממחוז אליטה שבאו במ־קום היהודים. אף לא השאיר המנהל מקום לינה לשוטרים. פנו השוטרים היהודיים אל שטרינגה ובעזרתו קיבלו את משאית המחנה וגם עגלות להעברת החפצים. ההעברה נמשכת זה שלושה ימים ועדיין לא נסתיימה. היום עומדים לחזור 53 פועלים מבאצ׳יונאי וקארפישקי (רקיבה). 90 גברים ונשים נשארו מרצונם הם עד יום 1 בנובמבר ש״ז [9].

13 באוקטובר 42

גדר בית־הקברות נפלה. כיוון שבית הקברות מחוץ לגיטו, לא נתנו להקים את גדרו. שוררת מגיפה אסכרה גדולה בגיטו ובמיוחד ברובע קאווקאז. היא התפשטה מן העיר. בבית־החולים עצמו שוכבים 5 חולים. בין החולים יש הרבה מבוגרים. לאושרנו יש רק מקרה מוות אחד.

17 באוקטובר 42

כבר החלו בהכנסת תפוחי־אדמה אל הגיטו לפי תעודות קיצוב. כבר הוכנסו שלושה קרונות מלאים תפוחי־אדמה — למעלה מ־45 טון. הגיטו קם לתחייה, אנשים מורעבים יש להם האפשרות לאכול לשובע. בעת ובעונה אחת הוכנסו גם הרבה תפוחי־אדמה באופן פרטי. אתמול הודיע משרד־העבודה לנציגים לייבו־ביץ׳ וכ״ץ, כי אם לא יצאו 380 אנשים לשדה־התעופה ומספר עובדים כדרוש למקומות העבודה אחרים, יישלחו יהודים מן הגיטו למחנות עבודה שבחוץ.

19 באוקטובר 42

הבוקר בשעה 8 היה לנו ביקור. נכנסו אל הגיטו שוואנט, שניידר — המלקה של משטרת הביטחון — ונאדגֶליס, סגנו הליטאי, כדי לחפש חפצים ורהיטים.

8. חבר־המינהלה שמואל בורגין היה ממונה על המחנות.
9. רובם היו רווקים. התנאים שם היו נוחים יותר — נקל היה להשיג מזון בזול והעבודה היתה קלה יותר בעונה זאת.

בעברם את שער הגיטו התנפלו על היהודי מ׳ ש׳[10] במגלביהם העשויים גומי, על שלא נשא עליו את הסימנים. אחר־כך נכנסו ישר לביתו של היהודי ב׳[11], שם היתה אשתו. הם הפכו את כל מה שבבית ולקחו הרבה מזון, לבנים ובגדים, נעליים ורהיטים. הבדיקה נמשכה כשעתיים. באותו זמן הוכתה בעלת הבית מכות אכזריות. מב׳ הלכו אל ג׳ ג׳[12] ושם כבר מצאו מעט חפצים. משם הלכו אל הד״ר פ׳[13] וגם כאן בזזו את כל הבית עד תום וגם היכו את בעלת־הבית. לבסוף נכנסו אל חבר הנציגות מ׳ ל׳[14] והוציאו מביתו — באדיבות ובקרירות מזוודות אחדות עם חפצים. הוצאו עגלות מלאות ביזה מהגיטו. חלק מהמזונות מסרו לבית הסוהר וחלק הובל אל מחסני משטרת הביטחון ואל הבתים הפרטיים של השודדים. שוואנט הזהיר ואמר שלמחרת חייב הגיטו לתת לו שתי עגלות ילדים, אם לא — יירה. רישומה של התנפלות החמס ניכר בכל הגיטו. אין דוא־גים כל־כך לחפצים שנשדדו, כי אם לתוצאות האפשריות מבדיקה זאת. — — —
גם היום הוכנסו שני קרונות תפוחי־אדמה. יהודי אחד נ׳ ק׳[15] הוביל עגלת תפוחי־אדמה פרטיים ונעצר על־ידי שוטר.

20 באוקטובר 42

היום הובל נ׳ ק׳ למשטרת הביטחון בגלל תפוחי־האדמה; נתנוהו בבית־הסוהר ואחר־כך שחררוהו משם. הנציגות פקדה להביא את כל עגלות־הילדים שבגיטו אל השער. שם יבחר־נא שוואנט בעצמו שתי עגלות. היום שוב באו האורחים מאתמול. הם ביקרו בבתים אחדים, לקחו רהיטים, אבל לא היכו ולא לקחו בג־דים. כל המעשים האלה נעשים, כפי הנראה, בהשפעת האפוטרופוס על הבתים, הוא הממונה על ענייני היהודים.

23 באוקטובר 42

אתמול הביאו העובדים היהודיים מ׳הנהלת האיכסון׳[16] את חברם לעבודה ישעיהו רייז, כשהוא פצוע קשה. וכך היה המעשה: נמצא אצלם רב־טוראי שולץ, המכה אותם מכות רצח על כל דבר קטן. לא הגיבו הפועלים היהודיים על מעשיו עד עתה, כי מי זה יתדיין עם תקיף כזה, שהוא חייל גרמני ונוסף לזה גם רב־טוראי? הפועלים היהודיים סבלו גם נגישות אחרות מלבד המכות.

10. משה שיפמן ז״ל. 11. בולניק.
12. צ״ל: י׳, הוא יעקב גרודזנסקי.
13. פסחוביץ, ניצל וחי בארה״ב.
14. מנדל לייבוביץ.
15. נחמן קוטלר.
16. Unterkunftsverwaltung.

הוא היה מעסיק אותם למעלה מן הזמן הקבוע להם ואחר־כך לא היה אף מלווה אותם. הפעם השתולל במיוחד, היכה מכות רצח כל פועל שפגש בו. אחרים התחבאו. באותה שעה חטב הפצוע עצים. ניגש אליו הרב־טוראי ושאלהו היכן חברו ל׳ ש׳. ענה הנשאל של׳ ש׳ נמצא במקום עבודתו הקבוע, אבל שם לא מצא איש. בכעסו ניגש לי׳ רייז והחל להכותו על ראשו בבול עץ עד שנפל ארצה וגם אז לא חדל מהכותו. י׳ ר׳ שכב מחוסר הכרה ומתבוסס בדמו עד לערב ואז הביאוהו חבריו אתם אל הגיטו. משם נשלח אל בית־החולים העירוני ושם קבעו שבר בגולגולת ושפך דם. חיי הפצוע הם עתה בסכנה. הנציגות הודיעה למשרד העבודה על כל המקרה. כיצד יגיב משרד העבודה? — — —

23 באוקטובר 1942

למשטרת הביטחון בשאבלי. בקשה מאת שפרה ליפשיץ, הגרה בגיטו קאווקאז, רח׳ וילנה מס׳ 87.

ביום 24 בספטמבר נאסר בני פייבה ליפשיץ, בן 17, בעת ניסיון להכניס אל הגיטו מעט תפוחי־אדמה, שניתנו לו במתנה. שני ילדי האחרים נפגעו קשה ביום 28 בספטמבר בשעת העבודה (זרועה ורגלה הימניות של בתי בת ה־16 נקטעו). משום־כך הריני מבקשת ממשטרת הביטחון הנכבדה לרחם עלינו, לאחוז בגלל אסוני במידת הרחמים ולא במידת הדין ולשחרר את בני, אשר שב הביתה מורעב אחרי ארבעה חודשי עבודה במפעל הכבול. בתקווה שתישמע בקשת אֵם הכורעת תחת כאבה, הריני חותמת בתודה. בכבוד רב ובהכנעה ש׳ ליפשיץ 16א. — — —

24 באוקטובר 42

הבוקר בשעה 7 עבר משלוח יהודים מקובנה דרך שאבלי. כפי שמוסרים, הם מועברים לריגה. המשלוח כולל 300 בעלי כושר עבודה. נסעו אתם יחד גם בני משפחותיהם. רשימת המועמדים שנסעו לריגה נערכה על־ידי הנציגות בקובנה. הם נסעו בקרונות־בהמות נעולים ובמשמר חיילים גרמניים. מראה האנשים איננו רע. רוחם מרה, אבל לא מיואשת. הם מובלים, כפי הנראה, באמת לעבודה [17]. — — —

בוטל משרד הממונה על ענייני היהודים. הממונה ראצ׳יס נשאר רק אפוטרופוס על הבתים. בזה נעלם צלה האחרון של האפוטרופסות הליטאית על הגיטו. נשאר להם [18] רק התפקיד על־יד השער. — — —

הבוקר נפלה חרדה על הגיטו. נפוצה שמועה, כי שני שבויים רוסיים קפצו מעל לגדר גיטו קאווקאז. המשמר הוזעק והצטרפה המשטרה מן העיר ומפקדיה בראשה. הקיפו את הגיטו וערכו חיפושים בבתים. עד שמצאו לבסוף שני

16א. לא נענו לבקשה והבן הוצא להורג.
17. ולא להורג.
18. לליטאים.

בחורים יהודיים שברחו משדה־התעופה אל הגיטו. הם נעצרו והובלו אל המשטרה ואחר־כך אל משטרת הביטחון. שם הולקו, כרגיל, והוחזרו הביתה. טוב, שנתנסינו בחרדה בלבד.

27 באוקטובר 42

אתמול נתקבלה פרישות־שלום מווילנה ומוורשה. מצב יהודי הגיטו בווילנה טוב יותר מאשר בשאבלי. בוורשה נשארו כ־40 אלף יהודים מתוך קרוב ל־400 אלף, דהיינו — החלק העשירי. היתר הוצאו ואינם. אומרים שהחניקו אותם בקרונות על־ידי גזים. אין רואים יהודים ברחובות וורשה. מובילים אותם במכוניות סגורות. המצב הכלכלי קשה מאוד שם.

20 באוקטובר 42

כבר יש מחנה חדש בבית־החרושת לסוכר בפאבֶּנצ׳יאי, [נדרשים] 150 איש לחודשיים ימים. צריכה להתארגן פלוגה ולצאת לעבודה בימים אלה. יש פרישות־שלום לא משמחות מלינקייצ׳י. האוכל דל ואינו משביע כלל. יחס המשגיחים אל הפועלים היהודיים מחמיר יותר. יש וגם מכים. חדר משכבם קר. המחסור בבגדים הוא הדבר הקשה ביותר במחנה. בנעליים מציידים את הפועלים קימעה קימעה, אבל בגדים, ובעיקר בגדים חמים, אין להשיג והאנשים מהלכים ערומים. הנציגות הגישה בקשה ל׳גביטסקומיסאר׳ לקבלת 500 ק״ג סמרטוטים, כדי לספק כפפות ו׳מגיני אוזניים׳ לעובדים בחוץ. — — —

אתמול הובילו תפוחי־אדמה ממסילת־הבַּרזל אל הגיטו. נסיעת העגלות היתה כשרה[19], בכל זאת עיכב השוטר את תפוחי־האדמה על־יד השער במשך שעות רבות עד שנתקבלה פקודה מלמעלה להרשות את העברתם. ה׳רגירונגסראט׳ ד״ר גינטר וראש הגיטו שולץ היו בגיטו היום. הם ביקרו במשרדים שבשני הרובעים וכן בבתים אחדים שברובע קאווקאז. מטרת ביקורם היא להכיר את המקום הנתון למרותם ובעת ובעונה אחת לזרז את עריכת הרשימה של 150 איש שיישלחו לפאבנצ׳יאי.

2 בנובמבר 42

היום יצאה הקבוצה הראשונה לפאבנצ׳יאי; היא כללה 88 גברים ו־17 נשים. בעוד מספר ימים צריכים לצאת עוד 13 נשים ו־4 גברים. כל אחד מהיוצאים לפאבנצ׳יאי קיבל זוג נעליים וסוליות. למטרה זאת גויסו כל הסנדלרים והתפרים שבגיטו לשבת אחרי־הצהריים וליום ראשון. הם עבדו יומם ולילה והכינו 150

19. כלומר היו תעודות־קיצוב לתפוחי־האדמה.

זוגות נעליים. כבר הושלמו כ־400 זוגות נעליים שחולקו לעובדים בלינקייצ׳י ובשדה־התעופה. מתכוננים להשלים עד 800 זוגות ואחר־כך שוב לבקש פסולת של עור בשביל העובדים. כך אפשר היה להנעיל את כל אנשי הגיטו. היום קיבלו את 500 ק״ג הסמרטוטים לעשיית כפפות ו׳מגיני אוזניים׳ בשביל העובדים ברחוב. 500 הק״ג מעילים, מקטורנים ומכנסיים, שעדיין ראויים לשימוש, מילאו כמעט שלושה קרונות גדולים. אפשר יהיה לכסות בהם — לפחות חלקית — את מערומי האנשים העובדים בחוץ.

5 בנובמבר 42

היום נקראה אסיפה של נציגים ומנהלים ובה מסר היו״ר מ׳ לייבוביץ׳ את הידיעה הנוראה שנכונה לנו ׳אקציה׳ חדשה. הד״ר גינטר הציע לנציגות היהודית בימים אלה להעביר רישום של יהודים זקנים ולא־מוכשרים לעבודה. ברם, כשהכיר את רושם הצעתו על פני הנציגות, הפסיק את שיחתו. מאז שוחח על נושא זה עם פקיד משרד העבודה, איזֶליס הליטאי, פעמים אחדות והציע לו לערוך רישום היהודים הזקנים והלא־מוכשרים לעבודה. הוא סירב לעשות זאת בנימוק, שפנקסי הרישום אינם בידיו, כי אם במשטרת הביטחון הליטאית, אבל הד״ר גינטר לא פנה למקום זה — מסתבר, שלא רצה בהתערבותם בעניין. אתמול דרש מאיזליס בשם ה׳גביטסקומיסאר׳ בתוקף לערוך את הרישום, אבל הוסיף ואמר לו להתייעץ עם מועצת־היהודים בעניין זה. על כן ברור הדבר, שזוהי גזירה מלמעלה ושהד״ר גינטר רוצה להקל את הגזירה עד כמה שאפשר. גם איזליס רוצה לעזור ליהודים בכל כוחותיו הדלים. עניין הרישום הועלה היום באסיפה בכל החריפות. השאלה היתה, אם על הנציגות להשתתף ברישום ולהיעשות על־ידי כך לשותפת ברצח ההמוני של זקנים וחולים הצפוי מראש, או אם עליה להשאיר את הדבר בידי זרים, שיכולים לערוך את ה׳אקציה׳ כמו שעשו אשתקד. הוחלט להשתתף ברישום, אבל לפני זה על הנציגים לדבר עם הד״ר גינטר בצורה גלויה.

8 בנובמבר 42

היום היו הנציגים אצל הד״ר גינטר ודיברו אתו על־אודות הרישום. הם הזכירו לו, שהוא עורר את עניין הרישום לפני זמן־מה. רישום כזה אינו דרוש לדעתם, כיוון שכבר לפני שנה נערכה ׳אקציה׳, בה הוצאו למעלה מ־400 אנשים, בעיקר חולים וזקנים. לצערם היו ביניהם צעירים בריאים רבים ובעלי מקצוע. ענה ד״ר גינטר ואמר, כי מסיבה זו הוא רוצה לערוך את הרישום בהשגחתו, כדי למנוע טעויות דומות. הוא הרגיע בהסבר התמים ש׳אקציה׳ עדיין אין פירושה

השמדה — רק 'מעבירים'. ההעברה חלה גם על עמים אחרים, אף על ליטאים, וישנה האפשרות שתחול גם על גיטו שאבלי. כדי למנוע חרדה מן הגיטו הוא מקבל על עצמו את ההשגחה. ד"ר גינטר התעניין בבית־החולים ושאל אם יש שם חולים כרוניים. לפי דעתו, אי־אפשר להחזיק שם חולים כאלה. בית־החולים יכול לשמש רק את החולים הארעיים ואף אותם מותר להחזיק 4—5 ימים בלבד. הוא התעניין בפצועות התאונה במסילת־הברזל מיום 27 בספטמבר 1942. פצועות כמו שולמן וליפשיץ, שקיפחו את ידיהן ואת רגליהן בתאונה, יש להכניס לרשי־מה. כן דיבר ד"ר גינטר על הנשים שהן אמהות לילדים קטנים ונשארות בבית. בגרמניה — אמר — מועסקות כל הנשים וילדיהן מובאים למוסדות מיוחדים. כך יש לנהוג גם בגיטו; תשגחנה הנשים הקשישות על הילדים והצעירות יותר תלכנה לעבוד. היו רמזים בדבריו ל'רישומים' חדשים. הדבר לטובתכם, סיים ד"ר גינטר דבריו, שיהיו בגיטו עובדים רבים עד כמה שאפשר. דברים אלה נמסרו על־ידי הנציגים מ' ל' וא' כ'. העניין נידון בישיבה ונערכה הרשימה. ברובע קאווקאז יש למעלה מ־20 אנשים כאלה. 'מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה'.

9 בנובמבר 42

המחלוקת עם חבר המינהלה בורגין היתה לשערוריה. היום העמיד ב' את עצמו בשער וערך בעצמו רשימות של אנשים המכניסים תפוחי־אדמה. הוא 'בא לידי הסכם' עם המשטרה. הוא 'הרשה' ו'לא הרשה' להכניס. הוא לקח תעודות מעוברי השער וצעק שהוא רוצה להיעשות לדיקטטור. אילו נמשכה המחלוקת, עלולה היתה להביא כליה על כל הגיטו. לאושרנו התערבו בדבר רודפי שלום והשפיעו על 'דיקטטור' הגיטו, שיסתלק מ'פעילותו'. יש לשבחו על שהקריב את האמביצ־יות שלו ברגע האחרון לטובת הכלל, על זאת חייבים לו גם תודה [1].

תפוחי־אדמה

תפוחי־האדמה הם מקור הקיום לאנשי הגיטו. אפשר להשקיט בהם את הרעב בגיטו ולרכך את הקשה שבכל הייסורים. מרובים היו ההישגים בעניין זה. חבר המינהלה בורגין פעל רבות לאספקת תפוחי־אדמה לגיטו. כבר הוכנסו 75% מהמ־נה ויותר מהם הוכנס בשביל אנשים פרטיים בדרכים שונות. הגיטו מלא תפוחי־אדמה ובבתים מרגישים את תענוג האכילה לשובע לפחות במקצת היום. עם זה

1. שמואל בורגין היה חבר מינהלה בגיטו טראקו והטילו עליו תפקידים מיוחדים כגון ניהול בית־החולים, ארגון העזרה למחנות וכיוצא באלה, הוא ביצע את תפקידיו בהצלחה רבה. אולם פעם בהיותו בגילופין פגע בגסות בפקיד הגיטו דובקין. כעונש על כך הדיחה אותו הנציגות ממשרתו לחודש ימים.

יש תופעה אחרת — מחסור בכסף. אין פרוטה אף בכיסם של 'עשירי' הגיטו הגדולים ביותר, שעדיין מלבושים אחדים ברשותם למכירה. אף קשה למכור דבר בעיר, כי גם לנוצרים אין כסף. הגיע המצב לידי כך, ש־60% מאנשי הגיטו אין להם אף במה לקנות את מנת הקמח מהקואופראטיב.

13 בנובמבר 42

היום היו הנציגים אצל מנהל המשק טירגרטנר שגידף אותם על העבירה של אנשי מחנה ראדווילישקי. אכן, הם קרעו את שקי התבן שישנו עליהם; 'הרי זהו רכוש צבאי, לא נשמע כדבר הזה'. — 'ברם, הייתכן, כי אנשים העובדים קשה כל־כך יאכלו מזון שמחירו 7 פפניגים בלבד?' — ענה מ' לייבוביץ'. 'ועוד, כבר הודענו לכם', המשיך מ' לייבוביץ', 'שהפועלים קרעו את כל הבגדים והנעליים שעליהם, עד שהיו כמעט ערומים לגמרי. בכל זאת לא ראה המפעל צורך לתת להם את הבגדים שהיה עליו לתת. ייתכן שהאנשים קרעו את השקים כדי לכסות את מערומיהם'. דברים אלה הרגיעו את חמתו של טירגרטנר במקצת. — — —

הגיעה פרישת שלום רעה מלינקייצ'י. הנהלת הבנייה אָסרה על אנשי המחנה לצאת מגבולות המחנה, כעונש על שאחדים מאנשי המחנה הרשו לעצמם לצאת ממנו ללא רשות. נאסרה היציאה אף על חבר המינהלה. האנשים נמצאים שם במצוקה הגדולה ביותר. הגיעו ימי קור גדול ומנת תפוחי־האדמה קפאה ברובה. אין עצים בגיטו, אין מסיקים, ואין מבשלים בבתים עד לפנות ערב, כשמביאים העובדים מן העיר כמה גזרי עצים על כתפיהם. — — —

אתמול בשעת הצהריים הגיע ה'גביטסקומיסאר' אל שער מפעלי העור של פרנקל ובדק את הפועלים היהודיים היוצאים. לרוע המזל הוציא אחד הפועלים כיכר לחם. המלווה המסור והחרוץ, מנהל המשק שריוור, רצה למסור את 'הפושע' למשטרת הביטחון, אבל ה'גביטסקומיסאר' מנעו מכך והסתפק ברישום שמו של 'הפושע'.

16 בנובמבר 42

היום אירעה התקרית הדרמטית הבאה בין הנציגים מ' לייבוביץ' וא' כ"ץ — מכאן, ובין מי שהיה ממונה על ענייני היהודים — מכאן. האפוטרופוס על הבתים הנוכחי, הוא הממונה על ענייני היהודים לשעבר, הלך למשרד העבודה והעליל על היהודים בגיטו, כי הם שוברים ושורפים את כל הגדרות, הדירים והמבנים האחרים. שולץ, מנהל משרד העבודה, הבין את הכוונות השפלות של המעליל, קרא את הנציגים היהודיים והפגישם עם המעליל. הלה עדיין ניסה להציג את עצמו ללא בושה כבעל כוונות טובות ורצויות. 'הרי אני רוצה לעזור לכם!' —

אמר לנציגים. ברם, הם, למודי הסבלנות, לא יכלו לסבול דברים אלה ויצאו בלשון גלויה. 'חוסר בושה!' אמרו לו בנוכחות המנהל שולץ, 'אתה מעיז להעליל בידעך, כי אתה הוא האשם בסבלנו. הרי ניתנה פקודה מן ה'גביטסקומיסאר' לראש־העיר לספק עצים ליהודים באותה מידה, שמספקים לאוכלוסים האריים והנה אנחנו עדיין לא קיבלנו מהעיריה אף לא שבב־עץ אחד. אין לאנשי הגיטו במה לבשל את תפוחי־האדמה המועטים שהם מקבלים במנתם. באים אנשים משדה־התעופה בבגדים רטובים ואין להם האפשרות לייבשם; בבוקר יום המחרת הם יוצאים לשדה־התעופה בבגדיהם הרטובים. אתה יודע סבלנו ומעיז להעליל עלינו ולהתגרות בנו! השמד אותנו ביריות, אם יש בכוחך! ובכלל מה לך במשרד־העבודה? מקומך הוא בעיריה!' הוא האזין לדברים אלה וכיוצא באלה בנוכחות מנהלו הגרמני של משרד־העבודה ולא היה בפיו, כמובן, מה לענות. מנהל המשרד פנה ממנו בשאט נפש וכמעט גירש אותו. הלכו הנציגים ממשרד העבודה אל ראש העיר לינקביצ'יוס, הידוע לגנאי. זאת הפעם הראשונה לו, אחרי שנה וחצי, לשוחח שיחה ארוכה יותר עם נציגים יהודיים. הם סיפרו לו על התקרית במשרד־העבודה וכן על תפקידו המכוער של האפוטרופוס על הבתים בשערוריית שוואנט שיזם[2] אותה. הם גילו עוד הרבה 'מעשים טובים' אחרים של 'דורש טובתנו' ודרשו מראש העיר לפטר את האפוטרופוס על הב־תים, שאין לו כל תפקיד בגיטו, שהרי מפקחי הרחובות היהודיים (סֶניונאסים[3]) גובים את שכר הדירה ופקידים יהודיים מנהלים את הלִשכה. הוא קיים רק כדי לסכסך. ראש־העיר רשם לעצמו את כל הדברים והבטיח לסדר את הכל. אף הוא סיים את שיחתו בהערה רבת המשמעות: 'אנחנו עוד נידבר'. סימנים של זמנים אחרים ניכרו אף בפניהם האפלות של אנשים מסוגו של לינקביצ'יוס. 'ניחא, יחסינו עם הגרמנים ידועים', אמר מ' לייבוביץ', 'אבל אתם הליטאים, אתכם חיינו מאות שנים יחד, מה לכם עלינו?' ———

17 בנובמבר 42

היום נסתיימה קבלת מכסת תפוחי־האדמה של הגיטו. היא כללה 50 ק"ג לשאינם עובדים ו־100 ק"ג לעובדים עבודה קשה. עתה צריך עוד לקבל את התוספת, שהיא כמחצית התוספת הניתנת לכל האוכלוסים הליטאיים. גודלה הוא 25 ק"ג לשאינם עובדים ו־50 ק"ג לעובדים עבודה קשה. אספקת תפוחי־האדמה לגיטו נסתיימה בחלקה הגדול. הוקל הפחד מפני הרעב בחורף זה. קבלת העצים עדיין קשה. אמנם יש פקודה מה'גביטסקומיסאר' לתת עצים

2. עיין לעיל בתיאור מיום 19 באוקטובר.
3. 'סֶניונאס' בליטאית פירושו: זקן־העדה.

ליהודים באותה כמות שנותנים ללא־יהודים, אבל כיוון שהאוכלוסים ׳האריים׳ אינם מקבלים עצים, ממילא גם האוכלוסים היהודיים אינם מקבלים חומרי הסקה. היהודים משתמשים בעיקר בשבבים או בגזרי־העצים המובאים ממקומות העבודה. ברם אין נותנים עצים בכל מקומות העבודה. גם בשדה־התעופה אין נותנים עצים לפועלים. קיים חשש שלא יהיה לגיטו אף במה לבשל את המרק הדל. המאפיות המספקות לחם לגיטו, שולחות לחם גרוע מאוד, בצקי, לח ולא אפוי די צורכו. האופים משאירים את הלחם בתנור זמן קצר, כדי שיהיה כבד יותר, וכך חסרים אחר־כך 200—300 גר׳ בממוצע מכל כיכר של 3 ק״ג. מצטיי־נת בזה במיוחד מאפיית פטראשונאס, שהוא ספקו הראשי של הלחם הניתן בחלוקה ושל לחם השוק השחור. כשמוציאים, במקרה, כיכר לחם אפויה כהלכה מן התנור, מדגיש האופה ואומר לא לתיתה ליהודים. הוא אינו מתבייש לומר זאת אף בפני פועליו היהודיים. בגלל הלחם האפוי למחצה חלו רבים מאנשי הגיטו בדלקת קרום הריר במעיים. כמו־כן נפוצה הצהבת בין הילדים. — — —

היום בא אל הגיטו האפוטרופוס על הבתים, ראצ׳יס, והודיע בחשיבות רבה, שנמצא כאן ה׳רייכסקומיסאר׳ וכי הוא יהיה בגיטו בשעה 2. הוא התיישב אל השולחן ברצינות רבה והורה לתת לו ידיעות על אודות הדירות — שטחן ועוד פרטים אחרים. דרך אגב שאל את אחד מאנשי המינהלה כמה ילדים נמצאים בגיטו. תוך כדי דיבורו הוסיף ואמר, כי מאשימים אותו באנטישמיות על לא דבר. באמת הוא דורש את טובת הגיטו ומשתדל למענו וכו׳: קמה מהומה גדולה בגיטו. המינהלה שלחה שוטרים בחיפזון לכל הבתים עם הפקודה לפעולת ניקיון מיידית. המשטרה גירשה את עקרות הבית מהבתים, כדי שתטאטאנה את הרחו־בות ואת החצרות. הבניינים הפרוצים נסתמו, ארגזי־האשפה הפתוחים כוסו מהר או נטמנו [4] והילדים הוכנסו לבתים. היתה בהלה נוראה בגיטו. הניסיון העגום הראה, שביקורים חשובים לא הביאו לנו טובה. נתעוררו חשדות ורעדו הלבבות, אם בגלל אֵם זקנה ואם בגלל ילדים קטנים. ברם נתברר, כי לא ה׳רייכסקומי־סאר׳ בכבודו ובעצמו בא, אלא רק בא־כוחו, ׳אוֹבר־רגירוּנגסראט׳ אחד, ושמטרת ביקורו — עניינים כספיים. עדיין לא ביקר בגיטו, לפי שעה. האורח היה בבית המטבחיים של ׳מייסטאס׳ [5], מקום שם מועסקות נשים יהודיות במריטת התרנגו־לות שנשחטו עתה זה. הוא שאל כמה נשים עובדות ואם הן ממלאות את המכסה (שהיא 20 תרנגולות ליום). כשענו לו שעובדות למעלה מ־50 נשים ושהן ממלאות את מכסתן, היה מרוצה מאוד ואמר: ׳יפה מאוד׳! משמע, שהפריץ שבע רצון ממנו.

4. האשפה שבתוכם נטמנה באדמה.
5. ׳מייסטאס׳ — ׳מזון׳, עיין במבוא עמ׳ 25.

18 בנובמבר 42

היום נתקבלה תעודת־קיצוב לאלף וחמש מאות (1,500) מטר עצים בשביל הגיטו. מאת המטרים הראשונים יקבל הגיטו בשוקיאן או בבובי. לשם כך צריכים יהיו לצאת 240 איש ליער לחטוב עצים. יהיה זה אושר לגיטו, אם יצליח לקבל את כמות העצים הזאת.

20 בנובמבר 42

אתמול הופתע הגיטו על־ידי אסון חדש. ד׳ [6], ספקו של הגיטו, הכניס 150 ק״ג אפונה בשביל הגיטו. איכר הלשין עליו לרשות. תיכף לכניסת ד׳ לגיטו, התפרצו דרך השער ז׳אנדארם ופקיד ה׳גביטסקומיסאריאט׳ וניגשו מייד אל העגלה שכבר עמדה ריקה על־יד מחסן הסחורות של המעבדה הכימית. הם חיפשו את מפתח המחסן, אבל איש לא נראה, כי ז׳ [7], קומיסאר המעבדה הכימית, פחד מלהיראות. אז שברו הז׳אנדארמים [8] את המנעול בגרזן ופתחו את המחסן. שם היו מונחים הרבה חומרים שהמעבדה הכימית נזדקקה להם לשימושה. הם החרי־מו את כל החומרים והובילום אל ה׳גביטסקומיסאריאט׳. אחרי שעות אחדות בא פקיד ה׳גביטסקומיסאריאט׳, פאפן, וחקר לדעת את מקורה של כל הסחורה הזאת שהיתה במחסן. התשובות היו אף משביעות רצון, ברם, כבר היה מאוחר מדיי. בשעה 17.30 הוזמנו הנציגים מ׳ ל׳ וא׳ כ׳ לבוא אל ה׳גביטסקומיסאר׳ והוגד להם להביא עמם את הספק ד׳. — קבלת הפנים ב׳גביטסקומיסאריאט׳ בישרה סערה. כולם אצו מחדרי העבודה שלהם והסתכלו בסקרנות זועפת בנכ־נסים. בייחוד הם רצו לדעת היכן נמצאו 30 ק״ג סבון. מנהל המשק שריוור עבר על פני ד׳, התכופף והעיר בצחוק זועף: ׳זהו הפושע!׳ לאחר־מכן קיבל ה׳גביטסקומיסאר׳ בכבודו ובעצמו את הנציגים [9] והורה לאסור את ד׳ תיכף ומייד. אחר־כך החל לחקור ולדרוש את הנציגים. הוא שאל את מ׳ ל׳ — בתוך דבריו — אם הוא זוכר, כי הזהירו, שהוא [10] ייאסר על כל מקרה כזה. כל אחד מבין הנציגים הוכרח לענות בחיוב על שאלה זאת. ה׳גביטסקומיסאר׳ התעניין מאוד לדעת מהו מקור סוגי הסחורה וציווה להגיש לו למחרת רשימה מדויקת של כל הסחורה שברשות המעבדה הכימית. ה׳גביטסקומיסאר׳ הוסיף ואמר, כי הוא עתיד להודיע לנו ביום 23 לח״ז על אודות הגיטו וגורלו. האם שוב יהיה גורלנו כביום ה־31 באוגוסט [11]?

6. דובקין. 7. אהרן זייגארניק. 8. כך במקור, לשון רבים.
9. במקור: ׳שלוחים׳, כאן והלאה עד אחר 4 שורות. 10. כלומר: מ׳ ל׳.
11. עיין לעיל, בתאריך זה.

22 בנובמבר 42

לא תהיינה — כפי הנראה — תוצאות חמורות לגיטו ממקרה זה, אבל מצבו של ה' ד' נואש — הוא יהיה, כנראה, הקרבן, וחבל! הוא היה מן המעטים שעשו את מלאכתם בלא לבקש תועלת פרטית. זכויות רבות לו בייסוד בתי־המלאכה בגיטו, שנתנו חסות ועבודה לכ־170 יהודים משוללי חסות ועבודה. לעיתים קרובות סיפק מזונות לכל פועלי בתי־המלאכה — על־פי־רוב לעניים ולרעבים ביותר שבגיטו. שאיפתו הגדולה הייתה להתפרסם כדואג לגיטו ואכן ראוי הוא לכך. כדאי לציין, דרך אגב, שהוא בעצמו לא היה שבע ולבוש כהלכה תמיד. הנציגות עושה מאמצים נואשים כדי להצילו. — — —

היום יצאו כמאתיים איש מן הגיטו אל היער לחטוב עצים; קודם לכן אספו והכינו משורים וגרזינים. חוטבי העצים חולקו לקבוצות ונשלחו במשאיות למקו־מות שנועדו להם. תושבי הגיטו ניגשו לעבודה זאת בהתלהבות רבה. הוכנסו לשני הגיטאות 59 מטר מן העצים שנחטבו. העצים היו לגיטו, חסר־העצים, כגשם לאחר בצורת. העצים ניתנו לנצרכים ביותר במנות של שמינית ורביעית [המטר]. באותו ערב בישל כל תושב בגיטו את ארוחתו על הכיריים שלו.

24 בנובמבר 42

היום זכה הגיטו לביקור נעלה — ועדה מיוחדת של ה'רייכסקומיסאריאט' ירדה לשאבלי לסקור את הגיטו. כבר בבוקר, שעות אחדות לפני הביקור, קיבלה הנציגות את הידיעה. השפעתה היתה מבהילה, שכן אפשר היה לצפות לגרוע ביותר לפי המאמרים בעיתונים. רוח־הבהלה גברה עוד כשנראתה הועדה בלווית ה'גביטסקומיסאר' בכבודו ובעצמו. ברם, נתקבל רושם אחר לגמרי במאו־חר יותר. הוועדה ביקרה בכל מוסדות הגיטו: בבית־החולים, בקואופראטיבים, בבתי המינהלה שבשני הגיטאות וגם בבתים פרטיים אחדים שבגיטו. הוועדה התעניינה בכל פרטי החיים שבגיטו. חבריה שאלו על התזונה, על הגינות שעוב־דו על ידי אנשי הגיטו עצמם ועל ההלבשה וההנעלה של התושבים. אגב כך אמר האורח הנעלה כמה מלים לטובת הגיטו. כך שאל בתמיהה מדוע סגרו את בתי־המלאכה שבגיטו. טירגרטנר, פקיד ה'גביטסקומיסאריאט', צריך היה לתרץ את הדבר בחוסר מקום בגיטו. אחר־כך יעץ האורח לקחת חפצים ממחסן הבגדים הישנים (הוא המחסן, שבו נאספו בגדיהם המוחרמים של היהודים, — הבגדים כבר סולקו בחלקם הגדול) בשביל הגיטו. הנציגים נרגעו בייחוד על־ידי הדין־וחשבון על אודות היהודים שמסר מנהל משרד־העבודה שולץ. נאמר בו, כי היהודים הם העובדים הטובים ביותר בשאבלי. כשזקוקים לבעל־מקצוע טוב,

כגון בנאי, נגר, מסגר או חשמלאי, אפשר למצאו בגיטו. כשנדרשים אנשים לעבודה קשה ביותר, כגון בשדה־התעופה, במסילת־הברזל וכד׳, מוצאים גם אותם בגיטו. אם לפעמים אין מקבלים את כל סוגי העובדים בגיטו, הרי זה מפני שאין הגיטו יכול לספק את כל הדרישות. ההסבר נשא חן בעיני האורחים במאוד. האפוטרופוס על הבתים ראצ׳יס נחל מפלה קטנה באותה שעה. הוא כרכר סביב הוועדה כעורב על הנבלה, בחשבו, שיעלה בידו לקטרג. אכן פנה אליו מישהו מן הוועדה בשאלה על אודות הבתים. ׳בעניין הגדרות׳ — — — חזר על השאלה כשהוא מתחיל בנוסח הקובלנה הרגיל שלו על שבירת הגדרות בגיטו. ברם, מנ־הל משרד־העבודה, שולץ, הפסיקו ואמר שאין לו מה לעשות כאן בכלל. כיוון שמביאים את שכר הדירה אל מחלקת הכספים של העיריה, הרי אינו צריך ׳להתשוטט׳ כאן בגיטו. ישב־נא בעיריה ויעשה את מלאכתו. יפה היה גם הסיום כשנסעו האורחים. ה׳גביטסקומיסאר׳ והאורחים הנכבדים יותר נסעו במכונית. מנהל משרד־העבודה ומנהל משרד־העבודה של הגיטו, איזליס, נתיישבו בכרכרה של ה׳גביטסקומיסאריאט׳. ראצ׳יס אץ גם הוא אל הכרכרה בתקווה לזכות לנסוע עם מנהל משרד־העבודה, אבל הלה אף לא הביט בו. הוא נפרד מהנציגים היהו־דיים בצורה אדיבה למדי ונסע אף בלא לברך את ראצ׳יס. — — —

עניין ד׳ היה בכל רע הבוקר. כבר דיברו ב׳גביטסקומיסאר־יאט׳ על־אודות תלייה בפומבי בגיטו גופו, אבל בערב גברו שוב התקוות. — — —

היום חזר מזכיר הנציגות מביקור בלינקייצ׳י והביא דרישת־שלום עגומה. אמנם מבחינת המקום מצבו של מחנה זה טוב יותר ממצבם של מחנות אחרים — הוא מרווח וחם ויש בו גם עניינים אחרים שבנוחיות, כגון מקום רחצה, בתי־שימוש וכד׳. יחס ההנהלה אל הפועלים גם הוא אנושי בהרבה מן היחס שבמחנות אחרים, אבל האנשים עובדים וישנים כשהם ערומים. רובם עובדים בחוץ, ורק למעטים יש אפודות מחממות, מכנסיים ושמלות. אין כפפות כמעט לרובם ויש גם כאלה, שאין להם אף מכנסיים וגרביים. אין להם במה להתעטף בלילה כשהם חוזרים מן העבודה. לא נתנו להם שקים לתבן והם ישנים על התבן כמו שהוא. נוכל לתאר לעצמנו עד כמה היגייני הדבר, כשאנשים רבים כל כך ישנים יחד; וסדינים — מאן דכר שמיה[12]? אף אין שמיכות לרבים מהם. מנהל הבנייה[13] פנה בעניין זה אל המוסדות המתאימים ובקשתו נדחתה. אין שמיכות בשביל פועלים יהודיים, עובדי עבודה קשה במפעלים בעלי חשיבות מלחמתית; עליהם להתכסות בבגדיהם העליונים הקצרים. בכל זאת דורשים

12. כך במקור.

13. בגרמנית Bauleiter, ממונה על הבנייה במפעל לינקייצ׳י ובתורת זה גם אדון מחנה היהודים.

מהם נקיון. אין המצב טוב יותר גם בעניין האוכל. אמנם הם מקבלים את המנה: 200 גרם לחם, 125 גרם בשר וכו' — הם יכולים אף להשיג עוד כמה מאות גרם לחם בקנייה, אבל המרק עשוי על־פי־רוב מים וכרוב ולפעמים מעט קמח. העובד עבודה קשה אינו יוכל להסתפק באוכל זה. חלקם משוטטים בכפרים לחפש מזון. ברם, היציאה ממחנה צבאי יש בה סכנה רבה ל'פושעים' עצמם ולמחנה כולו. אלא גדול הדוחק, שהוא שובר גם בריחי ברזל, והפחד — על־אחת־כמה־וכמה. פועלים אחדים יוצאים מהמחנה מדי יום ביומו ומשוטטים בסביבות הכפרים המרוחקים עשרות קילומטרים לשם 'שנוריטה' [14], משום שכבר לא היה להם במה לקנות מיצרכים. הם הרחיקו לשוטט, כי האיכרים שבקרבת מקום כבר מאסו בנתינה. ברם מעטים הם ה'מאושרים' [15] האלה, הרוב רעבים. — — —

נתקבל אישור למנת מיצרכי המזון בשביל הגיטו. לפי ההצעה אין אנשי הגי־טו, שאינם עובדים, צריכים לקבל שומן, סוכר וריבה. ההצעה נדחתה ונשארה המנה הקודמת, — גם זו לטובה!

26 בנובמבר 42

עניין ד' נגמר בכי טוב: היום חזר אל הגיטו. עונש התלייה הוחלף בהעברה למחנה־העבודה בלינקייצ'י ובעשרים מלקות שעליו לקבל מהמינהלה בגיטו. כל המקרה נמסר במודעה כתובה יידיש וגרמנית, שטפסיה הודבקו בכל פינות הגיטו. וזו לשונה:

'אנו מודיעים את הדברים הבאים מטעם ה'גביטסקומיסאר':

ביום 19 בח"ז הכניס תושב הגיטו משה דובקין 150 ק"ג אפונה אל הגיטו. הוא קנה את האפונה במחירים מופקעים. בימי מלחמה נחשב מעשה כזה לפשע המזיק ביותר ונענשים עליו בעונש הקשה ביותר. ה'גביטסקומיסאר' רצה לנהוג באופן כזה, שהדבר ישמש לקח ומופת לכל. משום־כך החליט להעניש את דובקין בעונש הקשה ביותר — במוות בתלייה ולהוציא לפועל את גזר־הדין בגיטו. אבל בשימו אל לבו, שדובקין לא עסק בספסרות עד עתה וגם הפעם לא פעל למען מטרותיו הפרטיות, הואיל ה'גביטסקו־מיסאר' להקל בענשו. ברם עם זה מזהירים בפעם האחרונה, כי לא ייסבלו פשעים כאלה להבא וייענשו עליהם בעונש החמור ביותר — במוות בתלייה. בהזדמנות זאת יש להוסיף עוד, שייענשו באופן החמור ביותר גם כל האנשים שיקנו מזון באופן בלתי חוקי ויכניסום אל הגיטו בצינעה.

הנציגות

14. מושג בגיטו שמשמעותו: איסוף מזונות אצל הליטאים על־ידי קבצנות ועל־ידי חליפין, שיר מיוחד נתחבר על נושא זה על־ידי חנה חייטין ונהגו לשיר אותו בגיטו. נדפס בספר 'לידער פון געטאס און לאגערן' שליקט ש' קצ'רגינסקי המנוח (ניו יורק 1948), עמ' 139—140. ראה בנספח רביעי את תרגומו.

15. המעיזים לצאת מן המחנה.

27 בנובמבר 42

ה׳רגירונגסראט׳ ד״ר גינטר נתן הוראה אל מנהל משרד־העבודה שבגיטו, ה׳ איזליס, לסיים את רישום תושבי הגיטו לפי הגיל והמין — רישום שהחל בו בשעתו הממונה על ענייני היהודים לשעבר. — מה פירוש הדבר ?

28 בנובמבר 42

התמותה בגיטו גדלה מיום ליום. אירעו חמישה מקרי־מוות בשבוע זה בלבד. גם המחלות מתפשטות במידה מדאיגה. מלבד אסכרה, שכבר פגה בינתיים, יש גם מקרים של טיפוס ופאראטיפוס, יש מקרים רבים של דלקת ריאות, מחלות הכליות, סיבוכים בכיס המרה ותחלואים רבים אחרים, אשר היו נדירים קודם לכן. מרובים תחלואי הילדים והמזדקנים. כבר מורגשות היטב תוצאות חיי הגיטו העגומים.

30 בנובמבר 42

נעצרה עגלה עם מיצרכי מזון מפאבנצ׳יאי בלילה על־יד שער הרובע הקאוו־קאזי. בעגלה היו למעלה מ־100 ק״ג סוכר, עשרות ק״ג שומן־חזיר, חמאה ועוד מיצרכים אחרים. העגלה הובלה אל בניין משטרת הגיטו הליטאית. הצליחו לקבל את העגלה בשביל בית־החולים של הגיטו ולסיים את העניין במקום, אחרי עמל ומאמצים רבים. אילו הגיע הדבר למשטרת הביטחון, היה מסתיים ברע — בתליות ובפעולות תגמול כלליות נגד כל הגיטו. לאושרנו נסתיים הדבר באופן טוב יותר. הנציגות חקרה בעניין ומצאה שהאשמים העיקריים הם: (1) נ׳ פ׳ (שעבד בזמנו במחנה הכבול בבאצ׳יונאי. שם הלשין על חבריו והציק להם בכל מיני מעשי רשע. אף מנהל מחנה הכבול אמר עליו, כי טוב יהיה הדבר, אם טיפוס מזיק זה לא יימצא במחנה); (2) ז׳ ל׳ ועוד כמה מעוזריהם. קבוצה זאת היא ששכרה את העגלה, הם העלו את המיצרכים על העגלה בכוח ובסיועו של הפארטיזאן מלווס. כשהתנגד ב׳ ברוידא, חבר מינהלת המחנה, להברחה זאת, הי־כוהו ואיימו עליו והשליכו בעצמם את המיצרכים אל העגלה. הנציגות הענישה אותם ונ׳ פ׳ נשלח לבית הסוהר שבגיטו. ב׳ י׳, אדם בעל ׳עבר עשיר׳ ברציחות ובבתי סוהר, הוא שהלשין עליהם ומסר את כל העניין. יומיים לפני הכנסת העג־לה שלח הודעה למשטרה ואף ציין את זמן כניסת העגלה. ראש המשטרה ג׳[16] הראה את הדבר לנציגים היהודיים; היתה זאת הודעה כתובה בידי ב׳ י׳ הנזכר. — — —

כבר יש שני מקרים של טיפוס־המעיים.

16. גרבליונאס.

1 בדצמבר 42

שלוש בעיות המציינות את חיי הגיטו באופן בולט, נידונו בישיבת אתמול: (1) בעיית הלחם, (2) בעיית הדיור, (3) אמצעים נגד הברחת מיצרכים אל הגיטו. בעיית הלחם: מתברר מהמאזן, שהקואופראטיב מפסיד במכירת הלחם 14—15 אלף מארק מדי חודש בחודשו. וזה החשבון: כל העובדים עבודה קשה — מן המחנות, משדה־התעופה, מ׳מייסטאס׳ וכו׳ — מקבלים תוספת של 200 גרם לחם יום יום, מלבד 200 הגרם שהם מקבלים בחלוקת המנה. הם מקבלים את הלחם במחיר של 0.40 מארק לק״ג. הנציגות קונה את הלחם במחיר של 2.50 מארק לק״ג. כך מחלקים עד 3,000 ק״ג לחם מדי חודש בחודשו ולפי זה יש גירעון של 6—7 אלפי מארק. נוסף על זאת יש חסרון רב בלחם. החסרון מתהווה בשקילה בשעת חלוקת הכמויות הגדולות לכמויות קטנות ועל־ידי מאזני המרמה של האופים הנותנים לחם חם ובמשקל לא נכון. הוחלט למכור את הלחם לעובדים עבודה קשה באותו המחיר ולהוסיף עוד 100 גרם לחם לפועלים מלינקייצ׳י, מלבד [תוספת] 200 הגרם שקיבלו עד עתה. לפי זה יקבלו החל מהיום 200 גרם בחלוקת המנה ו־300 גרם תוספת. עובדי מסילת־הברזל שלא קיבלו כל תוספת עד היום, קבל יקבלוה החל מהיום. על כן החליטו ללחוץ על האופים להחזיר את החסרון ולהטיל על קוני הלחם המיוחד[1] תשלום שני מארקים נוספים לכיכר של 3 ק״ג. אף־על־פי־כן יהיה עוד גירעון של כ־6—7 אלפי מארק. בעיית הדיור: אנשי המחנה בפאבנצ׳יאי יחזרו באחד הימים שבין 7 ובין 12 לח״ז. אין מקומות דיור ל־32 איש בערך מתוך 150 העומדים לחזור. בתחילה חשבו לבנות צריף חדש בשבילם, בשים לב לכך, שכל 32 האנשים הם רווקים, אבל הקמת בניין כזה כרוכים בה קשיים מרובים כל־כך, כגון מחסור בחומרים, מחסור בידיים עובדות וכד׳, עד שאי־אפשר להוציאה לפועל בימים הקרובים. צצה אף התוכנית לקחת את המטבח ואת בית־החרושת למברשות לצורך זה. ברם עם כל הצפיפות הגדולה שבגיטו יש בכל־זאת צורך במטבח. גם מכבסה היא צורך חיוני, כי זקוקים למקום לכביסה, כדי לשמור על הניקיון לפחות במידה המועטת ביותר. זקוקים גם למספרה. ברם, אין אף ד׳ אמות בשביל מוסדות אלה. בכל זאת החליטו למלא את ידי ועדת הדירות למצוא 32 מקומות בשני הרובעים... אין לשער את הצפיפות שבגיטו. לאחר מכן עברו לבעיה השלי־שית — האמצעים נגד הברחת מיצרכי אוכל אל הגיטו. הכנסת מיצרכי אוכל אל הגיטו בדרך לא־חוקית עלולה לסכן את קיום כל הגיטו. על הנציגות לפתוח

1. לחם נוסף על המנה, שנקנה במחירים מופקעים אבל נמוכים בהרבה ממחירי השוק השחור.

במלחמה נגד כל הגיטו ונגד האויב החזק ביותר — הרעב. הוחלט ראשית כל לטפל במלווי העגלות[2] ולהשגיח עליהם, שלא יכניסו דבר, פרט למיצרכים המותרים. המשטרה חייבת להשגיח על המלווים, לבדוק את העגלות ולהחזיקם בפיקוח הקפדני ביותר. הגיטו נאלץ — כמובן — לוותר על כל 'המותרות' מחוץ למנה. אחר־כך תתחיל מלחמה מרה בספסרים; יש לערוך חיפושי־בית אצלם כפעם בפעם, לקחת את המיצרכים מהם והענישם. לאחר־מכן יש להיטפל גם אל מבריחי המיצרכים, כל אלה המרשים לעצמם להכניס יותר מדי, דהיינו — משהו יותר מפרוסת לחם וגזרי עצים אחדים. יש גם להענישם, לתת אותם במאסר בגיטו, לקחת את המיצרכים ואף לסלק אותם ממקומות עבודתם ולהע־בירם למקומות כאלה, ששם יהיה היזקם מועט. כן יש לשמור על הגדר שלא יתנהל מסחר דרכה אף לא בלילה, כי הגדר היא המקום המסוכן ביותר לגיטו...

כפי שנזכר למעלה[3], ציווה ה'גביטסקומיסאר' על העיריה לתת עצים לגיטו כמו לתושבי העיר האחרים. כבר נתקבלה כמות ידועה של עצים בשביל העיר. ראש־העיר לינקביצ'יוס, הנודע לגנאי, סירב לתת עצים [לתושבי הגיטו]. הנציגות תפנה ל'גביטסקומיסאר', שיסייע ליהודים בעניין העצים. ———

7 בדצמבר 42

בשבת, 5 בדצמבר 42, ליל ג' דחנוכה, נערכה מסיבת חנוכה על־ידי המשטרה והשתתפו בה אורחים מוזמנים. השולחנות הוכנו יפה והיו ערוכים בטוב־טעם — לפי תנאי הגיטו. מרתפה הלח של המעבדה הכימית, מקום שם נערכה המסי־בה, קושט בצבעי כחול־לבן עד לבלי הכירו. רוח הקהל נשתחררה לרגע מכובד הדיכאון המעיק עלינו במשך כל היממה. נישאו נאומים מלאי תקווה והרגשנו בנפשנו בדמדומי השחר העולה. הנציגים א' ה', מ' ל' וא' כ'[4] דיברו בזהירות, אם כי באומץ יותר. הורגש שהם בעצמם כבר מאמינים בשחרורנו עתה יותר מאשר קודם לכן. א"ז[5], תובע בית־הדין, ניחמנו בתקווה מיסתורית. רבים אח־רים השתתפו בהופעות אמנותיות, שרו שירי עצב יהודיים בקול נמוך וחנוק מחשש אוזן זרה ופעמים בגלל דמעות. השתעשעו במערכונים שונים על נושאים מהגיטו. 'נושאי המחנה' מלינקייצ'י של ה' גארמיזה זכו להצלחה מיוחדת. מתוארים בהם חיי בית־הסוהר של מחנה העבודה בלינקייצ'י בהומור של אדם הנידון למוות. היתה זאת שמחה גיטואית הנפסקת מדי פעם בפעם על־ידי עצ־

2. עגלות הגיטו הוחרמו, כאמור. מובילי העגלות המיועדות לגיטו היו ליטאים, היהודים רק ליוו אותן ואף לא ישבו בהן.

3. עמוד 131.   4. אהרן הלר, מנדיל לייבוביץ, אהרן כ"ץ.

5. אהרן זייגארניק.

בות ודמעות, שזורה זכרונות העבר הנורא ומאופלת על־ידי תיאורי ההווה החד־שוך. ובכל־זאת היתה זאת שמחה, אחרי פחד וצער תכופים במשך שנה וחצי. חזרו על אותה התכנית של המסיבה המתוארת גם במשטרה שברובע קאווקאז. נערכו מסיבות דומות על־ידי הנוער הלאומי של מסדה ועל־ידי החוגים החלוציים של שני הגיטאות. — — —

היום אירע המקרה הבא על־יד שער רובע קאווקאז: היו חסרים אנשים לפינוי השלג. לקח פקיד משרד־העבודה, ז'ילינסקי, אנשים אחדים מפלוגות הנהלת מסילת־הברזל (קליו רואז'ס [6]). מלווה הפלוגה התנפל על הפקיד ז', הכהו ואיים עליו. הנציגות היהודית סיפרה את הדבר למנהל משרד־העבודה העירוני והלה הבטיח לסלקו מתפקידו כמלווה. — — —

הופיעה החוברת השנייה של 'ממעמקים'. תכנה: (1) צו הארגון, (2) אור מאופל, (3) ההצהרה ותוכנה, (4) קצרות, (5) האיחוד, (6) לזכר קדושי ז'אגר, (7) מן הארץ.

8 בדצמבר 42

היום התנפל מארגיונאס, ראש המשמר של משטרת הגיטו הליטאית, על הנשים שיצאו דרך השער עם הפלוגות והיכה אותן מכות רצח. הנימוק היה, שהן כביכול כיסו את סימני המגן־דויד שלהן. האמת היא, שסימניהן היו קרועים ומלוכלכים, כי שמלותיהן נקרעו בעבודה לגמרי. ברם, הסיבה האמיתית של הרוצח איננה הסימן, כי אם הרצון לסחוט עוד כסף מן הגיטו — עדיין הוא אינו שבע. — — —

נתקבלה דרישת־שלום לא משמחת מלינקייצ'י; שם הורע המצב. הדבר היה בשל המקרה הבא: אחד מאנשי המחנה א' ל', הלך ל'שנוריטה' ובדרכו חזרה עוכב כשברשותו שק מזון. העניין נמסר להנהלה הראשית, שכבר החליטה למסור את א' ל' למשטרת־הביטחון. משמעות הדבר — מוות ודאי. בכל זאת הצליח גידאנסקי [7], מנהל המחנה, בדרכים שונות להקל את העונש ולהחליפו בהלקאה בפומבי. בתחילה נאלצו היהודים להוציא את העונש אל הפועל בעצמם. לאחר מכן באו פארטיזאנים והיכו [גם הם] את הנידון מכות רצח. לאחר שגם מכותיהם לא סיפקו את המפקח, לקח הוא בעצמו את מגלב הגומי והוסיף עוד מכות למוכה. לאחר המקרה הזה פרסמה מינהלת הבנייה הוראות חדשות בדבר התנועה. היציאה דרך גדר התיל תגרור עונש מוות במקום. אסור ליהודים לנוע אף במחנה גופו ללא ליווי וכו'. נוסף על כל הגזירות הללו נשתנה יחס האומנים אל היהודים לרעה. יש מקרים תכופים של הכאת העובדים היהודיים. מצטיין בזה האומן

6. keliu ruožas.

7. אריך גידאנסקי, בן השוחט מממל.

יון [8]... הוא רשע מאז מתמיד, אבל מזמן פעולות העונשין אין לסובלו עוד. לא עוברים עליו רגעים אחדים מבלי שיכה מישהו מעובדיו. פעם אחת הפיל נע־רה על הקרקע ובעט בה ברגליו זמן רב כל־כך עד שהתעלפה. אחד מעובדיו חלה ממכותיו וחומו עלה. כשמדד רופא המחנה את חומו ראה, כי עלה למעלה מ־38 מעלות ואז שחרר אותו מהעבודה ביום זה. אבל מייד התפרץ יון וציווה על החולה להתלבש. כשאמר לו הרופא שאדם זה חולה ואסור לו ללכת לעבודה, ענה לו יון, שהוא היה סאניטאר במלחמה והוא מכיר בעובד שאינו חולה כי אם מתחלה, לפי הכרת פניו. אם כך — אמר לו הרופא — אם אתה מכיר לפי פניו, לשם מה נמצא אני כאן ?... ברם הדברים לא הועילו והחולה נאלץ היה להתלבש וללכת לעבודה. בדרך אף קרא לו יון לפינה ושוב היכהו מכות רצח. אחרי שעות אחדות הביאו את הפועל הזה מן העבודה כשמידת חומו מתקרבת ל־40 מעלות. הרופא וחבר המינהלה היהודי סיפרו את המקרה למנהל הבנייה, אשר נזף באומן באופן חמור. אבל יון נוהג לפי דרכו ומכה יהודים. — — —

הלקאת אדם על גופו הערום לעיני עם ועדה, כל הגזירות ויחס האומנים שהו־רע — בייחוד מצד עובדי חברת מילר [9] — כל אלה השרו דיכאון נורא על אנשי המחנה. נוסף על־כך כבר מורגש גם הרעב. זה שבוע ימים שאין אנשי המחנה מכניסים מזון מן החוץ וחלק מהם כבר מתקיים ב־500 גרם לחם ובמרק דליל שמקבלים מהתמחוי. אלה אשר עדיין יש משהו מהזמן הקודם ברשותם, גם הם כבר מחסלים את המלאי הזה. צפוי אפוא הרעב במחנה. לפי דברי המפקח, שהוא אינו אדם רע כל־כך מטבעו, גורם להרעת המצב אחד השליטים במחנה, סגן אחד הרוצה להגיע לדרגה יותר גבוהה בכל מחיר. הוא מקווה להשיג את הדבר על־ידי נגישות חדשות ביהודים. הנציגות מחכה לבואו של חבר המינהלה גידאנסקי, כדי לנקוט אמצעים אתו יחד. — — —

היום הגיע המשלוח הראשון של 40 פועלים ממחנה פאבנצ׳יאי. האחרים יגיעו בימים הקרובים ביותר. מראה האנשים טוב. העניים שבהם מתגעגעים למחנה — פשוטו כמשמעו, כי על אף עבודת הפרך, יש שם אוכל לשובע [10]. — — —

קימעה קימעה מגיעות עגלות עצים אל הגיטו מן היער ובחלקן מן העיר. יש תקווה שלא יקפאו תושבי הגיטו בקור.

8. אומן ראשי בחברת־מילר.
9. חברת בנייה גרמנית שביצעה את עבודות הבנייה בלינקייצ׳י.
10. איכרים היו מביאים סלק לחצר בית־החרושת. הם והפועלים היהודיים החליפו ביניהם בגדים במזונות. כן קיבלו היהודים מהם ב׳שנוריטה׳ לחם, ירקות ולפעמים גם בשר. ליהודים היה גם סוכר במידה ניכרת.

10 בדצמבר 42

היום חזרו עוד אנשים אחדים ממחנה פאבנצ׳יאי. כולם צריכים לחזור משם עד שבת. העבודה היתה קשה מאוד שם, אבל האנשים אכלו ושבעו מאוד. הם עבדו ביום העבודה האחרון משעה 4 לפנות בוקר עד שעה 9.30 בערב. העניקו קפה מתוק ו־250 גרם סוכר לעובדים כגמול על העבודה הקשה. המשמעת היתה חמורה שם, אבל לא היו הכאות. האנשים מזכירים בגעגועים את ימי השובע בפאבנצ׳יאי.

14 בדצמבר 42

היום באה עוד משאית עם מזון רב מפאבנצ׳יאי. האנשים הלכו ברובם לרובע קאווקאז; ברם, שלושה מהם, שבידם היה לחם בלבד, הלכו לרובע טראקו. עיכבם מפקד המשמר, מארגיונאס, ורצה להובילם אל משטרת הביטחון, אבל חבר המינהלה בורגין דיבר אתו דברים קשים. ׳האנשים׳ — אמר — ׳עבדו עבודת פרך במשך חודשיים ולאחר זאת אין להם עדיין הזכות להכניס פרוסת לחם? הובילם אל משטרת הביטחון!׳ הדברים השפיעו וראש המשמר הרשה לנושאי המזון לעבור. — — —

יש תקווה שיחזרו אנשי המחנה מלינקייצ׳י. בזאת היינו נפטרים מפרק המחנות האחרון. אבל השמחה איננה שלמה — איפה להשכין את כל האנשים האלה? איפה לוקחים מעונות בשבילם?

12 בדצמבר 42

היום באו אחרוני האנשים ממחנה פאבנצ׳יאי.

14 בדצמבר 42

בישיבה משותפת של הנציגות, בית־הדין ויודעי־דת־ודין אחרים נתקבל את־מול החוק בדבר ירושה ואפוטרופסות (ראה את החוק לקמן, עמ׳ 147 [11]).

עוד על ראצ׳יס, האפוטרופוס על הבתים

בשבת, 12 בדצמבר 42 נכנס ראצ׳יס לבניין משרד־העבודה יחד עם איזליס, מנהל משרד־העבודה. בדרכו ראה שוטר ליטאי מגיש פרוסת לחם ליהודי דרך גדר התיל. הדבר הזה העלה את חמתו של ׳מבקש האמת׳ כל־כך, עד שערך פרוטוקול על המאורע. הוא תיאר בו את כל פרטי המעשה, אף את הזמן המדויק

11. בתאריך 19 בדצמבר.

והכריח את איזליס לחתום עליו. הוא אמר שלא יביא את הפרוטוקול למשטרה הליטאית, כי אם יגישו למקום גבוה ככל האפשר — בוודאי התכוון למשטרת הביטחון. המינהלה סגרה בגלל המעשה הזה את המעבר הצר של השער דרך רחוב ז׳ילוויצ׳יו בתיל דוקרני.אתמול היו מ׳ לייבוביץ׳, יו״ר הנציגות, ובורגין, חבר המינהלה, אצל הממונה על שומרי היערות שברקיבה. הם הצליחו להשיג את הבטחתו להוסיף כמה מאות מטר עצים בתעודות הקיצוב. מלבד זאת הגיעו משאיות אחדות טעונות עצים מאלה שנכרתו ביער. יש לקוות שבעיית העצים לא תהיה קשה כל־כך. אבל... מהלכות שמועות — כזחול נחשים — על הוצאה ועל בורות [12]. מקורן באיכרים הליטאיים שעדיין רוצים לרשת את שארית חפצי היהודים שנשארו ברשותם. ברם, השמועות מעוררות הרהורים רעים בבני הגי־טו. מי יודע? — לפי הידיעות המגיעות מפולין אפשר להאמין בכל דבר. — — —

הושמדו שבעה מיליון יהודים באירופה! משפט זה מעורר רגש של זוועה וייאוש. אף אין אתה רוצה להאמין בידיעה. — — —

15 בדצמבר 42

בגליון העיתון 'Deutsche Zeitung im Ostland' מיום 14 בדצמבר 42 נדפס מאמר בשם ׳העם היהודי הקם לתחייה׳ (המירכאות של מחבר המאמר). נאמר שם בתוך שאר הדברים: ׳העיתון היומי היהודי־סובייטי ׳קאמפף׳ [13], שיצא־לאור בריגה בזמן הבולשביקים, כותב בגליון 26, מיום 28 ביולי 1940: ׳לאטביה המועצתית קיימת ימים אחדים בלבד, אבל בימים ספורים אלה גדל מספר היהו־דים שנתקבלו למשרות ממשלתיות כמה וכמה מונים ממספר היהודים הזעום שעבדו ברשויות הממלכתיות והמקומיות של לאטביה הקודמת, כגמול על שירו־תים מפוקפקים למדי׳. העיתון הסובייטי צודק במידת־מה, כי מספר היהודים במנגנון המדינה הקדם־בולשביסטי לא היה גבוה ביותר למעשה. בשנת 1935 היו רק ארבעה יהודים בין 2,607 פקידים שבמינהל בתי המשפט; יהודי אחד בלבד היה בין 3,418 פקידים במשטרה; 28 יהודים היו בתוך המספר הכולל של 4,501 פקידים במינהל המקומי; שני יהודים בלבד היו בין 6,018 פקידי־הדואר. היהודים בכללם היו 4.8% מן האוכלוסים הכלליים ומתוכם עבדו 0.2% בשירות המדינה ו־0.6% במינהל המקומי. אחר־כך באו הסובייטים לארץ. המאמר הנ״ל מסתיים בדברים האלה: ׳כעת החלה תקופה חדשה, שבה מתרחבת הפעי־לות המינהלית והכלכלית של המדינה הסוציאליסטית ומעלה אפשרויות בפני ההמונים היהודיים׳. תולדותיה של העיתונות היהודית המהפכנית בלאטביה החלו

12. הכוונה: הוצאה מן הגיטו והמתה על־יד הבורות — קברות האחים — המוכנים מראש.
13. ׳מאבק׳.

בהופעת העיתון היומי היהודי הקומוניסטי הראשון בריגה בינואר 1919 ושמו ׳דער רויטער עמעס׳[14]. ההמונים היהודיים נקראים להגן על הישגי מהפכת אוקטובר. כאשר נפל שלטון הסובייטים בלאטביה באותה שנת 1919, נפסקה גם הופעתו של ׳האמת האדומה׳ במאי 1919, בעוד שבשנים 1920—1923 הוצאו־לאור רק קבצים ספרותיים יהודיים אחדים (כגון: ׳באגינען׳, ׳א יאָר ארבעטער־היים׳, ׳פלעקן׳[15]). אין זה אלא במארס 1923 שחוזרים ומוציאים שבועון יהודי בולשביסטי בריגה בשם ׳נייע צייט׳[16]. העיתון פונה בעיקר אל הפועל האינטלי־גנטי. הוא נאלץ להפסיק את הופעתו במאי 1924 — לפי פקודת שלטונות המדינה הלאטביים העליונים. אף־על־פי־כן הופיע ׳נייע צייט׳ זה מדי פעם בפעם בשמות מושאלים כגון: ׳אונדזער נייע צייט׳, או ׳לעבן׳[17]. באוגוסט 1924 יוצא־לאור, ׳דאָס נייע לעבן׳[18] ועד אפריל 1925 יוצאים 19 גליונות. העיתון הבולשביסטי היהודי הזה מוחלף ביום 30 באפריל 1925 ב׳ארבעטער לעבן׳[19], שלא יצא אלא פעם אחת בלבד. בשנה שלאחריה, בשנת 1926, יוצאים־לאור ׳ערשטער מאי׳ ו׳ארבעטער וואָרט׳[20] — לזכר מהפכת אוקטובר, כהוצאות בודדות. שוב יוצא שבועון יהודי קומוניסטי ׳ארבעטער וועלט׳[21] בדצמבר 1926. בהיותו עיתון מדיני, הוא מפרסם בהבלטה ידיעות על בעיית הפועל ובעת ובעונה אחת גם יוצא לקרב נגד כל החוגים המפריעים, גם נגד הציונות הדתית המגונה על־ידי הבולשביזם. ׳ארבעטער וועלט׳ הוחרם בשנת 1928 על־ידי שלטון המדינה. אך למרות כל האיסורים חוזרים ומופיעים עיתונים יהודיים בולשביסטיים חדשים בלאטביה. הנה יוצא־לאור השבועון ׳פרייעס וואָרט׳[22] בשנת 1930, והוא יודע למסור ידיעות על שביתות והפגנות ולגנות את ה׳בונד׳ היהודי ואת הציונות בסאטירות חריפות. הופעת ׳פרייעס וואָרט׳ נפסקת ב־1931. הירחון ׳נייע ערד׳[23] נוסד גם הוא בשנת 1930 והוסיף לצאת עד שנת 1934. הוא קיבל על עצמו להיות ביטאון יהודי מהפכני יחידי בשנים 1932—1934 ולהאיר ברוחו את כל בעיות החיים המדיניים והחברתיים האקטואליים. העיתונות היהודית הבולש־ביסטית לא היתה יכולה להוציא־לאור כל פרסום חדש בשנים 1934—1940. תיכף לכניסת הבולשביקים ללאטביה ביולי 1940 יצא־לאור העיתון ׳דער קאמפף׳ על־ידי הוועד הריגאי של המפלגה הקומוניסטית הלאטבית (בולשביקים) בתור עיתון יומי רשמי. הדברים הבאים נאמרו שם בתוך המאמר ׳העם היהודי

14. ׳האמת האדומה׳. 15. ׳ראשית׳, ׳שנה לבית הפועלים׳, ׳כתמים׳.
16. ׳הזמן החדש׳. 17. ׳הזמן החדש שלנו׳, ׳חיים׳. 18. ׳החיים החדשים׳.
19. ׳חיי הפועל׳. 20. ׳אחד במאי׳, ׳דבר הפועל׳. 21. ׳עולם הפועל׳.
22. ׳הדיבור החופשי׳.
23. ׳אדמה חדשה׳. נוסד עם התכנית הסובייטית למשוך גם את יהודי הארצות השכנות להתיישבות בבירוביג׳אן.

הקם לתחיה' בגליון 5 מיום 5 ביולי 1940: 'העם היהודי העובד התאושש רק בברית־המועצות (ס.ס.ס.ר.), דיוקנו הלאומי האמיתי עוצב תחת דגל ההתעוררות הבינלאומית של כל עמי ברית־המועצות. זאת הפעם הראשונה לעם היהודי בתולדותיו הארוכות, לנשום לרווחה ולקבל את כל האפשרויות לגידול ולפריחה'. האם יש עדויות טובות יותר מן הפטפוטים היהודיים האלה, כי היהודים רואים בבולשביזם את מנגנון השלטון שלהם? מטרת מלחמה זאת ששותפים בה כל העמים, בצורה זאת או זאת, היא לשים קץ לשניהם. יש ללחום מלחמה זאת ולשאת את סבלה. אלו הן ההכנות לשחרור הסופי'. — — —

17 בדצמבר 42

שוב הופתע הגיטו היום במאסרים חדשים. אתמול בא פקיד משטרת־הביטחון הליטאית (סאוגומו פוליציה [24]) ודרש ממשרד־העבודה לעכב על־יד השער את היהודים מלינקובה, בורקום, בלומזון וגירש, ולא לתת להם לצאת העירה. הבוקר בא פקיד ה'סאוגומו', פטרייטיס [25], והובילם אל המשטרה ומשם הובלו לבית־הסוהר. הסיבה אינה ברורה. משערים, כי העניין קשור במאורעות העבר שבלינקובה. כנראה חושדים בהם שהשאירו שם זהב וחפצי ערך אחרים. בלומזון סיפר לפני מאסרו, כי לפני כמה שבועות ביקר אצלו פובילאס ראצ'יס, הממונה על ענייני היהודים לשעבר, ושוחח עמו על פגישותיהם הראשונות בלינקובה מייד לאחר הכיבוש. ראצ'יס ופארטיזאנים אחרים אסרו אז את בלומזון ולקחו ממנו שני שעוני־זהב, טבעת זהב וחפצי ערך אחרים. כביכול ערכו רשימת החפצים שנלקחו. ראצ'יס סיפר, שלאחר־מכן קרעו הפארטיזאנים את הרשימה ולקחו את חפצי הערך לעצמם. הוא, ראצ'יס, לא יכול היה לסבול את כל העוול ולכן התפטר אחר־כך מתפקידו בלינקובה. ניכר היה מכל השיחה, שרצה לטהר את עצמו לפני בלומזון מכל מעשיו הקודמים, או רצה להוציא דבר־מה מפיו. סבורים, כי ידו של ראצ'יס במאסרים. בלומזון היה סוחר פשתים עשיר בלינקובה ושכל את אשתו ואת בניו שם בשעת הטבח. גירש ושני בניו ניצלו מהטבח בלינקובה. אחד מהם נאסר וניספה שם לפני זמן־מה. בורקום הוא איש מפוקפק, שכבר נאסר פעמיים. באותו יום נקראה העלמה ד' ז' [26] למשטרת־הביטחון על שמכרה מקלט רדיו לפני שנה. שוטר משטרת הביטחון היכה אותה באכזריות. השוטר היהודי שהובילה למשטרת הביטחון, היה נאלץ להביאה על ידיו כמעט. כעת היא שוכבת חולה וחומה גבוה. באותו זמן קרא שוואנט, הידוע לגנאי, את

24. Saugumo Policija
25. פטרייטיס מראשי הבריונים שביצעו את השחיטות בז'אגר, בפוקרוי, בלינקובה ובשאבלי.
26. דבורה זילבר.

הד״ר לונץ בעניין פרווה שקנה ליטאי מיהודי. אבל פרט לאיומים יצא ד״ר לונץ מן העניין בשלום.

18 בדצמבר 42

מארגיונאס, ראש משמר שער הגיטו (שכינויו הוא ׳באטאסניק׳, כי עבד בבית־החרושת ׳באטאס׳ בשנת שלטון הבולשביקים. דרך אגב יש לציין, כי שם ניהל פעו־לה סידרה בחוג מאופר[27]) קרא היום את שני ראשי המשטרה היהודיים שבשני הגיטאות, ז׳[28] גוץ וחיים ברלוביץ׳ — כביכול על שלא הודיעו לו, כי אסרו שלושה יהודים. ח׳ ב׳ הולקה רק שלוש מלקות ב׳בננה׳[29] וז׳ ג׳ הולקה עוד יותר משום שהעיז לשאול ולהתווכח על זכותו של מארגיונאס להתערב בעניינים הפני־מיים של הגיטו. מיד התערבו הנציגים היהודיים בעניין זה אצל ראש המשטרה גרבליונאס. יש לקוות שייפטרו ממארגיונאס. — — —

נתקבלה ידיעה ממרחקים: נמשכת והולכת ה׳אקציה׳ בין היהודים בגובר־נמנט[30]. מכינים ׳אקציה׳ בווילנה. מתכוננים להוציא את מחצית הגיטו — את הזקנים, את החולים ואת שאר האנשים שאינם כשרים לעבודה. תחילה יאספו אותם בבית־הסוהר שבלוקישק ומשם יועברו לכיוון ׳ידוע׳ — — — בית־הסוהר שבלוקישק פונה לצורך זה מהשבויים השוכנים שם. ה׳אקציה׳ כבר צריכה היתה להיערך. מעניין, שמוסר הידיעה[31] כבר מסר ידיעה דומה על וילנה בשעתו בחודש מאי וניבא מראש שה׳אקציה׳ תיערך באמצע יולי. נבואתו נתקיימה, לצערנו. — — —

מודעה פומבית מס׳ 36 על החובה לרשום את החפצים מרכוש היהודים לשעבר

(1) כל הרכוש היהודי שב׳רייכסקומיסאריאט אוסטלאנד׳[32] מוחרם לפי הפקו־דה הראשונה, סעיף 1 מיום 14 באוקטובר 1942 (׳פֶראורדנונגסבלאט׳[33] 301, עמ׳ 158) בדבר ביצוע ההוראה לגבי הרכוש היהודי שב׳רייכסקומיסאריאט אוסט־לאנד׳, לרבות תביעות יהודים מצד שלישי. ההחרמה מקיפה, בניגוד לסידור הקודם, את כל חפצי הרכוש ללא התחשבות בערכם ובשימושם. תוקף ההחרמה למפרע מיום 24 ביוני 1941.

27. החוג שאסף כספים למען אסירים פוליטיים בארצות הקאפיטאליזם.
28. זנוויל.
29. כינוי לפרגול הגומי בליטאית.
30. שם פולין המקוטעת, ה׳גנראל גוברנמנט׳.
31. פולני שעבד בבית־חרושת בווילנה, שהיה מזדמן לבתי־החרושת לעורות שבשאבלי.
32. כלל את ליטא, לאטביה ואֶסטוניה.
33. קובץ התקנות.

(2) יש לרשום את הרכוש המוחרם ללא דיחוי, לא יאוחר מיום 30 בנובמבר 1942. הרישום יעשה אצל ראשי המחוזות המתאימים, הבורמיסטרים [34], שברשותם טופסי־הרישום המתאימים.

(3) חייבים ברישום אנשים פרטיים ואישים רשמיים, גם מוסדות גרמניים ומקומיים, אשר מחזיקים ברכוש המוחרם כממונים או כשומרים ונהנים ממנו במישרין ובעקיפין. הרישום מוטל גם על אלה החייבים כסף או התחייבויות אחרות ליהודים.

(4) חובת הרישום חלה גם על אותם האנשים, שקיבלו חפצי־ערך מיהודים מיום שקיבל הרישום את תוקפו, ללא התחשבות אם הרכוש עדיין בידיהם אם לא. הרישום חל גם על האנשים שקיבלו חפצים, בייחוד חפצי־ערך (מזהב ומכסף, כלי־נגינה ואחרים), בפיקדון מיהודים לפני שהוכנסו לגיטאות. פטורים מהרישום מלבד מוסדות הצבא ואנשיו, גם אלה שכבר רשמו את הרכוש היהודי במוסדות המתאימים, לפי הסדר שנקבע ובטופסי הרישום שנועדו לכך. תינתנה הוראות מיוחדות בדבר הרכוש היהודי שברשות המוסדות הציבוריים.

(5) כל החוזים שנערכו עם היהודים מיום 24 ביוני 1941 טעונים אישור ה׳גביטסקומיסאר׳. האישורים ניתנים באופן יוצא מן הכלל ולאחר הודעה מראש. יש להגיש את ההודעות לא מאוחר מיום 31 בדצמבר 1942 ; זה המועד האחרון.

(6) אי־קיום הוראת הרישום במתכוון, או מחמת הזנחה, יגרור אחריו עונש לפי ההוראה מס׳ 9 מיום 13 באוקטובר 1941 בדבר הנוהג ברכוש יהודי ב׳רייכסקומיסאריאט׳. העבירות על קיום חובת הרישום שלא נתגלו, לא ייענשו עליהן אם הרישום שהוזנח ייעשה עד 30 בנובמבר 1942.

שאבלי, 23 בנובמבר 1942. ה׳גביטסקומיסאר׳ בשאבלי.

(חתום) גֶווֶקֶה.

מודעה פומבית מס׳ 96 של קומיסאר העיר קובנה בדבר רישום חפצי יהודים

(1) כל הרכוש היהודי ב׳רייכסקומיסאריאט אוסטלאנד׳, כולל תביעות יהודיות מצד שלישי, מוחרם לפי הפקודה הראשונה, סעיף 1 מיום 14 באוקטובר 1942 (R.K.O.[35], קובץ התקנות [36], עמ׳ 158), שיש לקיים אותה בשעת סידור הרכוש היהודי ב׳רייכסקומיסאריאט אוסטלאנד׳. ההחרמה חלה, בניגוד לסדר הקודם, על כל החפצים ללא התחשבות בערכם ובשימושם. תוקף ההחרמה למפרע מיום 24 ביוני 1941 ;

34. ראשי־עיריות.
35. Reichs-Kommissariat Ostland.
36. במקור : ׳ידיעות פון פאראדנונג׳.

(2) יש לרשום מיד את הרכוש המוחרם אצל קומיסאר העיר, 'שדרות החי־רות' [37] מס' 70 חדר 15. המועד האחרון ביום 31 בדצמבר 1942.

הסעיפים 3, 4, 5, 6, 7 הם כמו בפקודת ה'גביטסקומיסאר' של שאבלי.

עניין רישום רכושם של היהודים ב'קאוֶאנר צייטונג' [38] מס' 295, מיום 16 בדצמבר 1942

אדם המעלים נכסים מן הרכוש היהודי לשעבר — מרמה את ה'רייך'. כבר הודענו לפני שבועות אחדים על חובת רישום הנכסים מרכוש היהודים לשעבר ועל המועד האחרון, 30 בנובמבר, שנקבע לקיום החובה. כן הודענו, כי יוטלו עונשים חמורים לפי צו הרישום על המעלים נכסים מסוג זה. העובדה היא, כפי שנראה ברור, שרק חלק קטן מאוד מנכסי הרכוש הזה הובא לידיעת השלטונות עד עתה. הדבר מוכיח בעליל, שלא ברור לכל האנשים, שהתעלמו מהודעה זאת, כי העונשים על העלמת הנכסים מסוג זה אינם קלים. אכן, מהו מצב הדברים? רכוש היהודים לשעבר ב'רייכסקומיסאריאט' הוחרם לטובת ה'רייך' הגרמני ומי שמעלים את הנכסים מתחייב במעילה חמורה ב'רייך'. שוב נדחה המועד האחרון ליום 31 בדצמבר 1942, כדי שלא יהיה ליסודות אלה פתחון־פה לטעון, שלא ידעו את חומרת חטאם בכלל, כאשר ייתפסו במוקדם או במאוחר ויבואו על עונשם החמור והצודק. לאחר מועד זה לא תהיה אמתלא של אי־ידיעת הדברים לאדם שברשותו ייגלו נכסים בלתי מוצהרים מרכוש היהודים לשעבר — זדונו ומעלו יהיו מוכחים ולפיכך יהיה עליו לצפות לעונש הקשה ביותר. חובת ההצהרה חלה גם על החובות שחבו הליטאים ליהודים בעבר ושנפטרו מהם — לפי דעתם — מיד עם שחרור הארץ. ולא היא, תביעותיהם הקודמות של היהודים עברו ל'רייך' מיד עם החרמת הרכוש היהודי. כמו־כן חלה החובה גם על חפצים — כלולים בזה נכסי דלא ניידי, רהיטים וציוד של דירות, חפצי־ערך וכיוצא באלה — שקיבלו ליטאים מיהודים כעירבון להבטחת חוב, או בהשאלה או 'לשמירה זמנית' סתם. אפשר להמשיך ולמנות אפשרויות עוד ועוד. נימנו כאן רק הדוגמאות הבולטות ביותר, כדי להבהיר למחזיקים בנכסים אלה, כי עליהם דווקא חלה חובת ההצהרה הזאת. ניתנה להם בזה האפשרות למלט את עצמם ברגע האחרון מן העונש שהם צפויים לו, על־ידי קיום ההצהרה שהזניחו אותה.

37. Laisves aleja.
38. 'העיתון של קובנה'.

19 בדצמבר 42

היום החליטה נציגות הגיטו בהרכב המלא על ה'תקנות' המפורטות למטה בדבר: (1) הגבלת זכות הקניין, (2) זכות הירושה, (3) אפוטרופסות. התקנות על אודות זכות הירושה והאפוטרופסות נתקבלו בישיבה משותפת של נציגות גיטו שאבלי עם חברי בית־הדין שבגיטו ועם באי־כח החוגים החברתיים של הגיטו. שמות משתתפי הישיבה הם: ה"ה לייבוֹביץ', ב' קארטון, א' הלר, פ' רובינשטיין וא' כ"ץ — מהנציגות; ד' גץ, מ' רובינשטיין, מ' מיל, י' מינאר, וא' זייגארניק — מבית־הדין שבגיטו; ח' ל' שסקין, אהרן פראנק וי' גרינברג — מהחוגים החברתיים.

א. הגבלות זכות הקניין

יש זכות לנציגות הגיטו, במקרה של הכרח חברתי, להחרים חפצי אנשים פרטיים תמורת פיצויים שייקבעו על־ידי נציגות הגיטו [39].

ב. זכות הירושה

(1) דין ירושה נוהג עם מותו של אדם.

(2) קירבת משפחה גדולה מפקיעה את הזכות מקירבת משפחה קטנה הימנה.

(3) קו הקירבה שלמטה מפקיע מקו קירבה עליון ומקו צדדי[40].

(4) אם מקבל הירושה הוא יורש מדרגה 2—4, מקבלת גם נציגות הגיטו חלק מהירושה הנמצאת בגיטו לפי הפירוט הזה: בדרגה 2 מקבלת הנציגות 20%, בדרגה 3 — 40%, בדרגה 4 — 70% ובדרגה גבוהה יותר לפי ראות עיני הנציגות.

הערה 1: אם הירושה עוברת ליורשים מדרגה 1 והם מבוגרים ועצמאיים, יכולה לקבל גם נציגות הגיטו עד 10% מהירושה.

הערה 2: הנציגות יכולה לגבות את חלקה בירושה בכסף או בחפצים, לפי ראות עיניה.

21 בדצמבר 42

נתפרסם עלון ליטאי אופוזיציוני, ובו טענות קשות נגד הכובשים הגרמניים, אבל אין שם מלה אחת על היהודים. בעיית היהודים 'נפתרה' לגביהם. שם העיתון 'לייטובה' וסיסמותיו הן: (1) ליטא עצמאית, (2) ליטא לליטאים.

39. פעמים היה צורך במתן שוחד לאחד הרוצחים, שבו היה תלוי גורלו של הגיטו או גורלם של אנשים פרטיים. הנציגות פנתה במקרים כאלה אל האנשים בבקשת תרומות ונענו. נתרמו שעוני זהב, טבעות משובצות יהלומים, פרוות יקרות וכיוצא־באלה. אולם תקנה זאת הוצאה כדי להבטיח לגמרי את השגת דברי הערך בשעת סכנה.

40. קו קירבה למטה — מאב לבן וכו'; קו קירבה למעלה — מבן לאב וכו'; קו קירבה צדדי — קרוב רחוק, כגון דוד, אח, בן־אח וכיו"ב.

23 בדצמבר 42

היום שרר שוב אי־שקט על־יד שערי שני הגיטאות. אנשי משמר השער בראשות ה׳ווירשינינקאס׳ [41] בֶּלקשטיס השתוללו ממש. הם עיכבו ובדקו כל איש ואישה שעברו, חיפשו בכל מקומות הסתר ומצאו מעט קמח אצל האחד, אפונה או חתיכת חמאה אצל אחר וכיוצא־באלה. ׳הפושעים׳ נעצרו ושוחררו אחרי משא־ומתן עם המתווך [42]. בייחוד הצטיין בגסותו השוטר פראנצקייטיס, שומר במפעלים שונים לשעבר, שגורש מהם לעתים קרובות בגלל מעשים מכוערים [43]. סיבת ההתפרצות — לפי דבריהם שלהם, הוא ערב החג. לפני החג גדולות יותר ההוצאות על יי״ש וצורכי־חג אחרים. יש ליצור מקורות חדשים והיכן מקום טוב יותר לצורך זה מאשר הגיטו היהודי?

25 בדצמבר 42

היום היה חג צנוע בגיטו לכבוד מלאות שנה לקיומו של בית־החולים. אמנם חג צנוע, אבל יש לו ערך רב בחיי הגיטו. המוסד הוקם בשעה קשה. אשתקד בזמן הזה נתקבל כתב מהממונה על ענייני היהודים ואחר־כך גם ממנהל מחלקת־הבריאות של מחוז שאבלי ובו הוראה להוציא את כל החולים היהודיים מבתי־החולים העירוניים. כל ההשתדלויות של הנציגים אצל הממונה ואצל רופא המחוז לא הועילו. היו צריכים להוציא לפועל את הגזירה תוך 24 שעות. אז הכינה הנציגות במהירות את הבניין, שבו שוכן עתה בית החולים. הבניין היה מוזנח ומזוהם זה כמה שנים. בבניין היו שני חדרים — אחד לקברנים ואחד — חדר הטהרה. קבוצת הבנייה עבדה יומם ולילה בבניין הזה עד שהגיע למצב זה והוכשר לשמש את בית־החולים. בעת ובעונה אחת אספו חברי הוועדה הסוציאלית, ה״ה שלומוביץ׳ ומארקוס, את הציוד בשביל בית־החולים. היה עליהם לאסוף כל דבר ממיטה ועד סדין, מכוס ועד כף. באותו זמן צריך היה ד״ר פסחוביץ׳, [43א], מנהל בית־החולים, לצייד את מוסדו בתרופות, דבר קשה ביותר בתנאים אלה. הוקם מוסד ראוי לשמו מכל הנדבות. הציוד כבר מספק את כל הצרכים של בית־החולים, גם תרופות יש די הצורך. יש מהן לא רק כאלה הנמצאות בבתי־החולים העירוניים, כי אם גם כאלה, החסרות שם. הנה מתו ילדים בעיר באסכרה ואילו אצלנו הבריאו 76 חולי אסכרה. בכל מקרי טיפוס הבהרות לא נשארו עקבות בחולים. מעטים מאוד הוצאו מבית־החולים לבית הקברות. לא

41. ׳עליון׳, ׳שר׳ בליטאית. 42. היה זה ש׳ בורגין.
43. הכוונה: מעשי גנבה.
43א. ניצל וחי בארה״ב, ראה עליו ב׳פאָרווערטס׳ (ניו־יורק) 23 ביוני 1957, עמ׳ 2.

היה אף מקרה אחד של הזנחת חולה. נעשה כל מה שאפשר וגם שאינו אפשר למען החולים. מעולם לא הרגישו החולים את עצמם 'בבית'[44] ורוגעים כל־כך כמו אצלנו. רוב הדברים סודרו ע"י המנהל ד"ר פסחוביץ' בעצמו. 90% מכל התרופות הנדירות והנסיובים נעשו על־ידי המנהל במו ידיו תוך סיכון חייו. גם שאר העובדים עבדו במסירות למעלה מכפי חובתם. באופן זה צץ על בית־הקברות מוסד פורח, שהציל חיי מאות אנשים. החולים הם בחלקם הגדול קרבנות הגיטו — כמאה מחלות מידבקות וכמספר הזה פצעי־עור שנגרמו במכרות הכבול ובמחנות; הרבה מקרי חולשה ורזון של מבוגרים וילדים ולבסוף המקרים הטראגיים ביותר של הנשים הצריכות ל'השתחרר' מפרי בטנן, לפי פקודת משטרת הביטחון. היה זה דין־וחשבון צנוע, אבל יש בו משום נחמה, כפי שאמר פעם יהודי אחד[45] בשעת הקמת המוסד: 'בבית הקברות נוצרים חיים חדשים'.

29 בדצמבר 42

האסירים היהודים מלינקובה והאסירים הפוליטיים הליטאיים שוכנים יחד בחדר כללי אחד. דבר זה מקשה על הספקת המזון ומסכן את חייהם. החדר הכללי של אסירים פוליטיים — יהודיים וליטאיים — הוא בזמננו פרוזדור לעולם־האמת. האסיר בלומזון הוא כנראה קרבן מזימות־רשע של כנופיית מרצחים ליטאיים שלמה, שבראשה עומד הממונה על ענייני היהודים לשעבר. בלומזון היה עשיר מאוד בשעתו וליטאים רבים חייבים לו כסף. בלבד זה יש רבים שחמסו את רכושו. בלומזון הוא מכשול לכל אלה והם רוצים לסלקו מהדרך. אחיו של פוז'לה הנודע (מארגן רציחות היהודים) שאל עליו שבועות אחדים לפני מאסרו. הוא חייב לבלומזון — לפי דברי בני לינקובה — 20,000 ליט[46] כבר מלפני־כן. תיכף לכיבוש, בימים הראשונים, שדדו פארטיזאנים, וראצ'יס בראשם, את חפצי־הערך של בלומזון וחילקו את השלל ביניהם. ובכן השלטונות הגרמניים עמדו על כך ויש להניח, שכל זה הוא מפעלה של הכנופיה שבראשה ראצ'יס. מעניין הדבר שכבר אשתקד, כשפוז'לה היה יועץ אצל ה'גביטסקומיסאר', הלשין על 8 אנשים מלינקובה ומפוקרוי. כבר אז רצו הוא ושודדים אחרים להיפטר מהם; כתב המלשינות נעלם במקרה. האם אין כל הדברים האלה נוגעים במאסר הנוכחי ?

44. תרגום 'היימיש'.
45. שנולד לו בן בבית־החולים הזה. עיין לעיל, עמ' 70.
46. ליט — מטבע ליטאית. 49.25 ליט=1 ליש"ט ; 1 ליט=1/10 דולר.

31 בדצמבר 42

היום הודיעו לנציגים מה'גביטסקומיסאריאט', שענייני הדירות והבנייה עוברים לידי ה'שטאבסלייטר' בוב ואין לראצ'יס האפוטרופוס על הבתים הקודם, כל רשות להיכנס לגיטו מיום 1 בינואר 1943. — — —

נתקבלה ידיעה שבמיטאו [47] יש מחנה של יהודים שהובאו במשלוח ממערב אירופה. הם עובדים בתיקון מסילת־הברזל. באותו זמן נתקבלה ידיעה שמשפחה יהודית, אב, אם ושני ילדים מתבגרים, נמצאת בטאוראגה [48]. הם נתפסו בסביבות ארז'ווילקי שעל־יד טאוראגה, אצל איכר שהצילם מן הטבח שנערך בעדתם. הם נתונים בבית־הסוהר שבעיר. האב הולך לעבוד במשטרת הביטחון מדי יום ביומו ושם הוא מקבל גם אוכל. האישה סורגת בבית־הסוהר עצמו. איכרים מביאים לה צמר והיא סורגת ותופרת בשבילם ובשכר זה הם מביאים לה מזון. המשפחה נמצאת בבית הסוהר כבר קרוב לחודש ימים.

שלשום, ביום 29 בדצמבר 42, שוחח ה'רגירונגסראט' ד"ר גינטר עם הנציגים על נושא חדש. הוא שאלם: האם מספקת לכם המשכורת לקיום? הנציגים: כן. ומה אם יש לאדם 10 ילדים, איך מפרנס הוא את משפחתו במשכורתו? שאל ד"ר גינטר. הנציגים: במשפחה בת 10 ילדים עובדים גם הילדים. ד"ר גינטר: מהי הוצאתכם להחזקת איש אחד ביום? — הנציגים לא יכלו לתת תשובה מייד על שאלה זאת. כששאלו הנציגים מהי מגמת השיחה הזאת, הסביר ה'רגירונגסראט' שמתכוונים לשלם את השכר מראשית השנה החדשה לפי תעריף חדש — 1.50 [49] מארק ליום למבוגרים, 1.30 מארק ליום לנשים, ו־1.10 מארק ליום לילדים. ה'גביטסקומיסאריאט' מתכוון לקבל את כלכלת הגיטו לידיו. לפי זה לא יקבלו אנשי הגיטו כסף, אלא מזונות וכל יתר המיצרכים. התכנית הזאת פגעה בנציגים כמהלומת רעם. השינוי כשלעצמו — צרה היא. ינותק קשרנו עם מקומות האספקה ויחד עם זה תבוטל האפשרות להשיג דבר־מה מן הצד, לא באופן רשמי. אפשר שהתזונה עצמה תפחת מיום ליום. חופש התנועה של הגיטו יצומצם לחלוטין, כשיהיה נתון בביקורתו השלמה של ה'גביטסקו־מיסאריאט' והגיטו יורעב לגמרי. ולבסוף קיימת הסכנה ש'מפרנסנו' יגיע חלילה לידי ההכרה, שיש להשאיר רק את אלה שעובדים ואוכלים ולא את אלה שאוכלים ואינם עובדים, דהיינו — הזקנים והילדים. בישיבה של הנציגות הוחלט להילחם בזאת בכל אפשרויותינו. אתמול, 30 בדצמבר, שוחחו הנציגים

47. בלאטביה התיכונה.
48. טאוראגה היא טאבריג, עיירה ליטאית על הגבול הפרוסי שדרכה עוברת מסיה"ב לטילזיט.
49. במקור בטעות: 1.15 מארק.

עם ה׳רגירונגסראט׳ על עניין זה והוכיחו לו, ש׳הלאמתו׳ המוחלטת של הגיטו תשפיע לרעה על סידור העבודה. איש לא יהיה מעוניין עוד לעבוד כדי להרוויח יותר. הנימוק הזה וכמו־כן התנגדות הגיטו כשלעצמה לשינויים האלה, השפיעו על ה׳רגירונגסראט׳ לשנות את דעתו ואת תכניתו. הוא הבטיח להמליץ בפני ה׳גביטסקומיסאר׳ על דבריהם. — — —

היום הודיע ה׳רגירונגסראט׳ לנציגות, שכל הנוהג בעניין השכר והתזונה נשאר כמקודם, פרט לשינוי אחד: האפוטרופסות על הבתים עוברת ל׳גביטסקו־מיסאריאט׳. ה׳שטאבסלייטר׳ בוב יטפל בשכר הדירה, בבנייה ובתיקונים. האפוטרופוס על הבתים לשעבר לא יוכל להיכנס לגיטו עוד. הידיעה האחרונה משמחת — נפטרנו מפרובוקאטור קבוע. — — —

[1943]

4 בינואר 1943

מספר התושבים ברובע טראקו ביום 1 בינואר 1943 לפי הסטאטיסטיקה שנמסרה למשרד העבודה על־ידי הנציגות הוא:

ילדים עד בני 3 שנים		144	
ילדים בני 3—6 "		114	
ילדים בני 6—18 "		513	
מבוגרים		1,463	
	ס"ה	2,234	נפש
ברובע קאווקאז			
מבוגרים		1,769	
ילדים עד בני שנתיים		98	
" בני 2—6 שנים		166	
" " 6—18 "		469	
	ס"ה	2,502	
מאה איש מלינקייצ'י		100	
	בסך־הכל	2,602	
ברובע טראקו		2,234	
	בסך־הכל בשני הגיטאות	4,836	

מתו 5—6 מבוגרים וילד אחד ברובע קאווקאז ושני מבוגרים ברובע טראקו. התמותה בגיטו היא 8 לחודש, קרוב למאה בשנה, דהיינו 5%. התמותה גדלה פי 6 בהשוואה לתמותה של 0.8% שהיתה אצל היהודים בליטא לפני המל־חמה. אחוז כזה של תמותה הוא עצום בהתחשב עם העובדה שרוב הזקנים, שבי־ניהם האחוז הגבוה ביותר של מקרי מוות, הושמד בגיטו, המורכב כעת מאנשים בשנות העמידה. עלינו 'להודות' לתנאי הגיטו על כל זאת.

5 בינואר 43

לפי פתגם גלותי יהודי עתיק 'אסור להתפלל למפלתו של כל רשע' [1]. שמחנו על צאתו של ראצ'יס והנה צרה חדשה. מחר יבקרו בגיטו בוב, האפוטרופוס החדש, טירגרטנר, מנהל המשק, ושולץ, מנהל משרד העבודה. אגב הביקור יבדוק בוב את ספרי ההכנסות וההוצאות של הגיטו. הלילה הזה היה ליל שימורים למנהיגים ולמנהלים של הגיטו ושל מפעליו. יש לקוות שנעבור את הבדיקה בשלום, אבל ההתערבות והחיטוט עצמם בכל מסתרי הגיטו לא יביאו טובה לגיטו, שהרי אסור לתושבי הגיטו להחזיק כסף יותר מהסכום שהם מרוויחים (דרך אגב, בדיקה כזאת הביאה נזק בקובנה. הבודקים לקחו לעצמם את כל הסכום של 30,000 — 40,000 מארק שמצאו בשעת הבדיקה). כל הגיטו מרוויח 50,000 מארק לחודש בעבודה, דהיינו — כ־10—12 מארק לנפש בחודש. סכום כסף זה צריך אפוא להספיק לכל אחד לתזונה, להסקת המעון ולהארתו, להנעלה, להלבשה ולריפוי. כך יש לחלק את ההוצאות בגבולות הסכום הזה. כן יש להתאים אליו את כל הנהלת הפנקסים של כל מוסדות הגיטו. כך צריך להיות ה'כתיב' של הפנקסים ואילו ה'קרי' שלהם לא צריך להיראות. — — —

6 בינואר 43

אתמול נקרא אל ה'גביטסקומיסאריאט' ל' זיו, בנו של מי שהיה בעל בית־החרושת לסבון המולאם. המדובר היה בקופה של כסף שנמצאה ריקה באדמת אחד מבנייני בית־החרושת. משפחת זיו כבר אינה גרה בבית־החרושת מאז ההלאמה, כלומר, שנה לפני הכיבוש הגרמני. אפשר שלא נטמנה הקופה על־ידי משפחת זיו. אגב, ל' בעצמו לא גר בחצר בית־החרושת מעולם. הדבר יכול היה להיעשות רק על־ידי הבעלים החדשים מזמן שלטון הבולשביקים או הגרמנים. אתמול חקרוהו על־אודות הקופה באדיבות. היום חזרו וקראוהו ל'גביטסקומיסאריאט' ושם היכוהו שוואנט ושניידר עד שנראו סימנים כחולים וחומים על גופו. העילה היתה, כי עליו לומר מה היה בקופה הטמונה המרוקנת. ל' זיו גרר את רגליו בקושי עד לגיטו ושם נפל על משכבו כל עוד נפשו בו. — — —

האורחים שחיכו להם, לא באו היום; הם יצאו לציד. הם יבואו מחר. ברם, הגיטו כבר מוכן. — — —

יש תקוות טובות בדבר אסירי לינקובה. אתמול עבדו בחצר בית הסוהר. הגישו להם לחם וחמאה וטבק. שתי נשים, איביאנסקי ומֶלץ, נאסרו על שנשאו אתן שומן חזיר ואפונה.

1. במקור: 'אויף קיין פריץ טאר מען קיין מפלה ניט בעטן'.

7 בינואר 43

היום באו האורחים שחיכו להם: ה׳שטאבסלייטר׳ בוב, המפקח טירגרטנר ומנהל משרד העבודה שולץ. ישבו בהרחבה בחדר הנציגות, קשרו את הזאב ראלף (כלב) [2] לדלת התנור והחלו לחקור את חברי הנציגות העומדים על ידם בדבר ניהול הגיטו. הם התעניינו במיוחד בעודף שכר העבודה, רצו לדעת מה נעשה בו. פועל מרוויח בגיטו 1.5 רייכסמארק ליום, כלומר 35.40 ר״מ בחודש. הוא מוציא למזונות רק 7 מארק, כי ליהודי אסור לאכול יותר מהמנה וזו מחירה קבוע — 7 מארק. מה עושה אפוא אדם בשאר הכסף? הסבירו להם ששכרו של תושב הגיטו 10—12 ר״מ לחודש בממוצע. הוא מפרנס בזה את בני ביתו שאינם עובדים. נשאר לו סכום קטן של 2—3 ר״מ ליתר ההוצאות כגון כביסה, דירה, תאורה, הסקה וכו׳. אולם מה עושים הרווקים בשכרם העצום? הרי נשאר להם הון של 20—25 ר״מ לחודש, דהיינו 200 מארק ויותר לשנה, סכום שבו יכולים הם, אפוא, ׳להגניב׳ ולספסר? הנציגים ניסו להסביר להם, שהרווקים נשלחים אל המחנות ושם הם מוציאים יותר מ־7 ר״מ לחודש. כך, לדוגמא, חישבה הנהלת מכרות הכבול בראדווילישקי את כלכלתו של אדם 24 ר״מ לחודש. התשובה הזאת לא הניחה את דעתם. אין זה צודק — כך התקומם היושר הנאציונאל־סוציאליסטי שלהם — שלאחד יהיה כסף הרבה והשני, בעל המשפחה, ירעב. ולכן החלטתם היא, — וזאת קיבלו מה׳גנראלקומיסאר׳ — שהגיטו אינו צריך להחזיק כסף עוד. יש להכניס את כל שכר העבודה לקופה מרכזית אחת של נציגות הגיטו. על הנציגות להשתמש בכסף לכלכלה וליתר צורכי הגיטו. האנשים יקבלו את צורכיהם בלא כסף, אלא מאי, ייפגע פריון העבודה? — יש דרכים בידם למנוע את הדבר... הכסף מופקד בידי הנציגות, אבל עליה לנהל פנקסנות ׳נקייה׳ — מלה זאת הודגשה בהקפדה — כך שיוכלו לקבל דו״ח על כל ההכנסות וההוצאות בכל עת ובכל שעה. ה׳שטאבסלייטר׳ בוב, האפוטרופוס החדש של הגיטו, שאל בתוך יתר הדברים: ׳כמה פקידים יש במנגנון האדמיניסטראציה של הגיטו? כמה בקואופראטיב?׳ כל מספר נקוב היה גדול מדיי בעיניו. אחר־כך שאל: ׳מהו מספר הילדים? האם נולדים ילדים חדשים?׳ התשובה על השאלה האחרונה היתה — כמובן — שלילית, כיוון שהלידות נפסקו מיום 15 באוגוסט 1942. ׳באיזה אופן נפסקו הלידות?׳ — הוסיף ה׳שטאבסלייטר׳ לשאול. ׳על־ידי הפלות מלאכותיות׳ — ענו לו. ׳מי עושה זאת?׳ — ׳רופאי הגיטו׳. — ׳כמה יש מהם?׳ — ׳שנים־עשר׳. ׳מרובים מדי׳ — העיר ה׳שטאבסלייטר׳. — ׳מקצתם עסו־

2. כלו׳ ׳כלב־זאב׳.

קים כעובדי מעבדה' — ענו חברי הנציגות. 'אם כך' — המשיך ה'שטאבסלייטר' בשיחו — יכולים הם גם לעשות את ניתוח הסירוס ?...' השאלות הוצגו בדרך של דיבור רגיל ביותר, כאילו מדובר היה בסוסים ולא בבני־אדם. ה'שטאבסליי־טר' לא דיבר על זה עוד, אבל הפנים נתקדרו והלבבות כמו נדמו. האם יעבור עלינו הדבר הנורא ביותר, אף נורא יותר מהמוות — להיות בעלי מומים כעורים כל ימי חיינו ? מוטב שיבוא על הגיטו אותו אסון הכליה שבא על כל קהילות ישראל, מאשר הדבר הזה...[3] ברם, אין כוח לחשוב על מה שעלול לבוא עלינו בעתיד. מוטב לעסוק במה שאנחנו צפויים לו בעתיד הקרוב — בביקורת המחמירה של השלטון האזרחי[4]. החבל מתהדק והולך. הכנסות הקואופראטיב נשמטות מידי הנציגות. בזה נסתם מקור ההכנסה האחרון של הגיטו לאחר בתי־המלאכה[5]. מניין יקחו את תוספת הלחם בשביל העובדים עבודה קשה במחנות, בשדה־התעופה ובמקומות אחרים של עבודת פרך ? מי יספק בגדים, נעליים וצרכים אחרים לאנשי העבודה ? האם נהיה תלויים לגמרי בחסדם של 'בעלי החסד' שלנו ?

שתי הנשים האסורות שוחררו מבית הסוהר העירוני לאחר התערבותם של ש' בורגין וא' כ״ץ. הדבר היה כך : ראש המשטרה גרבליונאס פנה טלפונית למשטרת הביטחון בשאלה, מה עליו לעשות בשתי הנשים שאצלן מצא חתיכת שומן — משקלה היה למעשה כמה ק״ג — וק״ג חמאה. כבר החזיקן במשמר 48 שעות. האם ילקה אותן אצלו, או ישלחן למשטרת הביטחון להלקאה. התירו לו להלקותן אצלו. גרבליונאס שיחררן בלא כל עונש, יהא־נא זכור לטוב על כך. אגב, יש לציין שהוא התנהג באופן הטוב ביותר ולא ביקש שום הנאה לעצמו, כל ימי המגע שבינו ובין הגיטו. הוא הדין גם העוזר לראש המשטרה — שְמֶטאס.

היום היו הנציגים מ' ל' וא' כ' אצל ה'רגירונגסראט' להשתדל בדבר הגזירה

3. בו ביום הזמינו הנציגים על־ידי אהרן זייגארניק ציאן־קלי בשביל משפחותיהם ובשביל כל הגיטו.

4. השלטון האזרחי היה ה'גביטסקומיסאריאט' עם כל מנגנונו. פקידיו שלבשו מדים חומים היו חברי המפלגה הנאצית.

5. הכוונה : לאחר שבתי־המלאכה נסגרו או הועברו לעיר. שני מקורות ההכנסה העיקריים של הגיטו היו בתי־המלאכה והחנויות הקואופראטיביות. בזמן הראשון עבדו בבתי־המלאכה בשביל הצבא, העיריה הליטאית וגם בשביל 'אריים' פרטיים. הפועלים קיבלו שכר נמוך ולכן היו הרווחים גדולים. זאת ועוד : כמה מבעלי השלטון, שהיו מרוצים מביצוע הזמנותי־הם הפרטיות גמלו טובה ו'חסדים' לגיטו ולאנשים פרטיים. כך ניצלו כמה אנשים ממוות, מבית־הסוהר וממכות. סגירת בתי־המלאכה או העברתן לעיר סתמה את המקור הזה.
רווחי החנויות הקואופרטיביות היו בגיטו עצמו. הרווח ממזונות הקיצוב שחולקו על־ידן היה קטן. אולם גדול היה הרווח מן המזונות שנמכרו מחוץ לקיצוב. עם הנהגת 'המשטר החדש' של משק ללא כסף, פסקו ממילא הרווחים אף ממקור זה.

החדשה של אי־תשלום. נתברר בשיחה, שאין כל אפשרות לבטל את הגזירה ואף לא לדחותה לזמן מאוחר יותר. על כן הציעו הנציגים להרשות להם לשלם לעובדים מדי חודש בחודשו 5 מארקים משכר העבודה, דמי־כיס לגילוח, לכביסת בגדים תחתונים ולהוצאות קטנות אחרות. הם נימקו את הצעתם בכך, שאם לא יהיה לאנשים כסף, יהיה צריך ה׳יודנראט׳ לדאוג לכל צורכיהם והוא אינו יכול לספק את הכל; מניין יקח ה׳יודנראט׳ סבון, מכשירי גילוח, מעוונות [6] וכל יתר הדברים? משום כך יש לתת סכום כסף קטן בידי כל עובד ואז ידאג הוא בעצמו לכל הצרכים האלה. הנציגות תשתחרר מן העול והעובדים לא יוכלו לספסר בסכום כזה בין כך ובין כך. טובה היתה ההצעה בעיני ה׳רגירונגסראט׳ והוא שלחם אל ה׳שטאבסלייטר׳. גם הוא שמע בסבלנות את הצעת הנציגים והבטיח להוציאה לפועל, אם תהיה אפשרות כזאת במסגרת פקודת ה׳רייכסקומיסאר׳. ה׳שטאבסלייטר׳ אמר, בתוך דבריו, כי לפי הפקודה עליו להכניס לגיטו הנהלה לא־יהודית לניהול הגיטו. ברם, הוא יודע כי הנהלה כזאת לא תוכל לדאוג לגיטו בכל, משום כך הוא משאיר את התפקיד בידי ה׳יודנראט׳; על חבריו לדעת להעריך את האמון של ה׳גביטסקומיסאריאט׳ ולהיות ראוי לאמון זה. — — —

9 בינואר 43

היום הודיע מנהל המחנה בלינקייצ׳י את הדבר הזה: מנהל המחנה הרחיק זמנית מבשלת מן המטבח על אי־קיום חובתה. כל המחנה שבת לאות מחאה ולא לקח את ארוחת־הצהרים. הדבר הגיע אל המפקח והלה הודיע על כך למנהל הבנייה. הלה רצה להזמין משטרת ביטחון, אבל העניין נסתיים לעת עתה בשלום. מנהל משרד־העבודה בראדווילישקי בא אחר־כך, ׳הקים רעש׳ ואיים. עדיין אין תוצאות רעות לעת עתה, רק ערכו בדיקה בצרורותיהם של פועלים אחדים ומצאו שם מיצרכי אוכל רבים. אילו נבדקו כולם היה הדבר רע, אולם מנהל המחנה הפסיק את הבדיקה. הנציגות רוגזת על התנהגות אנשי המחנה, הישנותה עלולה להביא תוצאות חמורות. המחנה מורכב בדרך כלל מהרבה אנשי העולם התחתון. בגלל המקרה הזה ובגלל בקשת המחנה בלינקייצ׳י להחליף את האנשים בפועלים מן הגיטו, החליטה הנציגות לבקר במחנה בימים הקרובים.

12 בינואר 43

הגיטו כבר התאים את עצמו [7]; בישיבה משותפת של הנציגות, אנשי המינהלה ומשרד העבודה היהודי נתקבלה ההוראה מס׳ 1 הבאה: לפי הוראת ה׳גביטסקו־

6. במקור: ׳רוים׳.
7. במקור: ׳זיך גלייכגעשאלטעט׳.

מיסאר׳ מיום 7 בינואר 1943 חלים השינויים הבאים בגיטו — החל מיום 1 בינו־אר 1943:

(1) מתבטל התשלום המלא של שכר העבודה לפועלים;

(2) כל תושב הגיטו מקבל במקום זה את הדברים הבאים ללא תשלום:

(א) מנת המזון שלו לפי כרטיס המזון והתוספת.

הערה 1: מתחילים בהסדר התזונה החדש עם כרטיסי המזון החדשים, כלומר מיום 11 בינואר 1943.

הערה 2: תושב המאבד את כרטיסי המזון והתוספת, מאבד את זכותו לקבלת מזון במשך כל זמן תוקפו של הכרטיס.

(ב) דירתו;

(ג) מאור חשמל, לפי המנה שנקבעה על־ידי ה׳גביטסקומיסאר׳.

הערה: אספקת החשמל לכל הבית תופסק לתמיד, אם השימוש בו יעלה על הנורמה.

(ד) הסקה, לפי כמות העצים המוכנסים לגיטו.

(ה) הנעלה והלבשה לפי האפשרויות.

הערה: נעליים חדשות ותיקוני נעליים ובגדים ייעשו לפי כרטיסים. הפועלים קודמים לכל.

(ו) עזרה רפואית במרפאה, בבית־החולים ובבית־המרקחת לפי סדר קבוע.

(3) נוסף על כל אלה יקבלו כל עובד ועובדת תשלום של 3 מארקים לחודש; מי שמכלכל בני משפחה שאינם עובדים, יקבל 5 מארקים לחודש.

(4) כל הכנסות שכר העבודה וכל ההוצאות הנ״ל נתונות בידי נציגות הגיטו בפיקוחו של ה׳גביטסקומיסאר׳.

(5) שכר העבודה עד יום 31 בדצמבר 1942 ישולם לפועלים לפי הסדר הקודם.

הנציגות

בישיבה המשותפת של הנציגות עם מנהלי הקואופראטיב שנידונה בה השאלה של התאמת הקואופרטיב לתנאים החדשים, הוסכם על קווי־היסוד הבאים:

(1) חנויות הקואופראטיבים מספקות את כל מיצרכי המזון הקצובים לתושבי הגיטו בלא תשלום. לא תיעשה שום פעולה כספית בתוך הקואופראטיב.

(2) אישורי הקיצוב צריכים להיות רשומים בדייקנות; יש לקבל את חשבונו־תיהם רק כשהם ערוכים בגרמנית.

(3) מחלקים את המיצרכים הקצובים לכל תושבי הגיטו לפי כרטיסי המזון. בדרך זו מחלקים גם את המיצרכים שאינם קצובים, כגון: שמרים, גפרורים וכיוצא בהם.

(4) יש לשמור על תלושי הכרטיסים היטב ולהדביקם על גליונות לפי המיצ־רכים, כגון — לחם, בשר וכו׳.
(5) יש לרשום כל סחורה הנשארת בחנות ולחתום על הרשימה.
(6) מחלקים תוספת לחם לעובדים עובדה קשה באותן הכמויות כמקודם, אבל בלא תשלום.
(7) על המנהלים [8] להשתדל לקבל ירקות בכל הכמות המגיעה לנו, ולחלקם בין שני הגיטאות בשווה.
(8) יש להשתמש בכלי־רכב בחיסכון רב; עליהם לשמש את שני הגיטאות בשיתוף פעולה.
(9) יש לצמצם את ההוצאות המיוחדות עד למינימום — רק במקרים הכרחיים מאוד. — — —

בישיבה משותפת של הנציגות עם הצוות הרפואי בדבר התאמת העזרה הרפואית להוראה מס׳ 1 הוסכם על קווי היסוד האלה:
(1) תינתן עזרה רפואית לתושבי הגיטו יומם ולילה תמיד.
(2) תינתנה תרופות, כזולות כיקרות, לתושבי הגיטו לפי מיטב האפשרויות.
(3) עם זה תונהג ביקורת קפדנית על ביקורי הרופאים ועל בית־המרקחת.
(4) גם הרופאים העובדים מחוץ לגיטו ישותפו בעבודת העזרה הרפואית.
(5) תונהג מערכת שעות עבודה לרופאי הגיטו.

על־סמך קווי היסוד האלה עיבד צוות הרופאים את התקנות האלה בדבר העזרה הרפואית לתושבי הגיטו:
(1) לכל תושבי הגיטו הזכות לקבל עזרה רפואית בלא תשלום לפי הסדר הרשום למטה.
(2) על כל חולה לקבל פנקס חולה מהמינהלה בטרם יפנה אל הרופא.
(3) כל החולים המתהלכים בחוץ מתקבלים במרפאה משעה 9 לפני־הצהריים עד שעה 1 בצהרים — אם הם נמצאים בגיטו, ומשעה 4 עד שעה 7 אחרי־הצהריים — אם הם עובדים מחוץ לגיטו.
(4) החולים הזקוקים לביקור בביתם, נרשמים במרפאה. הרופא התורן יבקר אותם.
(5) אפשר לקרוא את הרופא התורן במקרים דחופים ובשעות הלילה משעה 8 בערב עד שעה 8 בבוקר. שמו יירשם על דלת המרפאה כל יום.
(6) התרופות המיועדות לחולה ניתנות בבית־המרקחת של הגיטו ללא תשלום.

8. מנהלי הקואופרטיבים.

(7) מטעמי יעילות וחיסכון לא תהיה האפשרות לחולים להחליף את הרופאים תדיר ללא סיבה. הביקורים בבית ובמרפאה נרשמים בפנקס החולה.

ה מ י נ ה ל ה

ביום 10 בינואר 1943 נערכה ישיבה משותפת לנציגות, למשרד־העבודה ול־מינהלות בדבר הכנסות חדשות לקיומו של הגיטו. הוחלט להטיל מס על אנשים מהימנים ובעלי רכוש מהגיטו כסכום הוצאותיהם בעבר בקואופראטיבים על בני משפחותיהם שאינם עובדים. למטרה זאת נקבעה ועדה אחת ברובע קאווקאז ואחת ברובע טראקו.

13 בינואר 1943

הגיטו היה צריך לקבל היום ממשרד האספקה 1,550 ק״ג סוכר, 2,475 ק״ג קמח ו־1,700 ק״ג גריסין — כלומר כל המיצרכים לכל חודש דצמבר. כל החנויות בעיר כבר קיבלו את המיצרכים הנזכרים זה זמן רב וחילקום ללקוחותיהם. הגיטו הוא האחרון בקבלתם ולא זו בלבד, אלא הוא מקבלם גם באיחור רב. מי אשם בדבר? מנהל משרד־האספקה, סיפאביצ׳יוס, רקטור בית־המדרש למסחר לשעבר — פירש בשעתו את מעמדו של הגיטו כך: הגיטו איננו מתווך, כי אם צרכן ולכן עליו לקבל את מיצרכיו לא מ׳לייטוקיס׳ [9] במישרין, אלא מקואופראטיב הסטודנטים, כדרך שמקבלים כל הקואופראטיבים והחנויות. ברם, שם המנהל הוא שיכור הדואג לציבור לקוחותיו מעט מאוד וללקוחותיו שבגיטו — לא־כל־שכן. הוא מקבל את המיצרכים החיוניים ביותר תמיד באיחור ולפעמים אינו מקבלם כלל. כך נאלצים אוכלוסים המונים 4,800 איש, לרעוב — עם המנה ובלעדיה. משום כך החליטה הנציגות להשתדל בעניין זה אצל אחד ממנהלי משרד־האספקה — גאסיונאס — ולבקש לשלוח לנו את המיצרכים על־ידי ׳לייטוקיס׳. אם לא יצליחו בהשתדלות זו, ילכו אל ה׳שטאבסלייטר׳, פטרוננו ומגיננו. — — —

יש לכתוב את כל חשבונות הגיטו בגרמנית — לפי הוראת ה׳שטאבסלייטר׳, אבל הקואופראטיבים הליטאיים אינם מכירים בהוראה זאת. ׳בליטא׳ — אומרים הם — ׳אנו כותבים ליטאית׳. ואנחנו נמצאים בין הפטיש ובין הסדן, כמו תמיד. — — —

לפני ימים אחדים עברה פלוגת חיילים אוקראיניים [10] ברחוב וילנה, שבמרכז העיר. יצא שיכור מאחת החצרות וקרא לעברם: כלבים מכורים. הוריד אחד החיילים את רובהו וציווה על השיכור להיעצר. כשהלה החל לרוץ, ירה באוויר

9. עיין לעיל עמ׳ 111.

10. כך נקראו בפינו חיילי הגנראל וולאסוב שהצטרף אל הגרמנים. רוב חייליו היו אוקראינים, אבל היו בהם גם אוזבקים, טאטארים, מונגולים ואחרים.

פעמים אחדות ואחר־כך ירה בשכמו והרגו בו במקום. הדבר הרגיז את כל אנשי הסביבה. התקהל קהל גדול שדרש נקמה, אולם האוקראינים כיוונו את רוביהם אליהם וההמון לא עשה מאומה. בינתיים עבר איוואנאוסקאס, מנהיג הפארטיזא־נים לשעבר וניסה לאסור את הרוצח, אולם המשטרה הליטאית נאלצה לשחררו. לאחר זאת אסרו גרמני והובילו אל ה׳קומאנדאנטור׳ [11] וגם שם שוחרר מייד. הדבר הרגיז את ההמון הליטאי. אתמול אחר־הצהריים נערכה הפגנה עצומה עם דגלים וסיסמאות כמו בשנים שעברו. והגרמנים? — הם אמנם הזהירו קודם, שלא יפגינו ואיימו — אבל ללא תוצאות. אשתקד לא ניתן להעלות על הדעת תופעה כזאת.

14 בינואר 43

המעשה ביהודי לינקובה ברור הוא. הלשינו עליהם, כי התפארו שינקמו בבוא היום באלה ששדדום. מקורה של ההלשנה בלינקובה. אמנם לא נמסרו שמות המל־שינים, אבל בראשם עומד ראצ׳יס בוודאי. כתב החקירה נמסר לגיטו לקריאה. החוקר הבטיח לשאול את הכומר מלינקובה על האסירים, הלה מוכן להיות מליץ טוב עליהם. — — —

אתמול שוב לא נתנו ליהודים מיצרכים לפי אישורי הקיצוב בגלל התסיסה הפאטריוטית הגדולה. היום הוביל איכר עצים אל הגיטו. פגע בו המתורגמן של ה׳פלדז׳אנדארמריה׳ [12], השוטר הראשי בארקאוסקאס, ושאלו מניין הוא מוביל את העצים. ממגרש העצים — ענה האיכר. נהם השוטר ואמר: אנו, הליטאים איננו מקבלים עצים ולהם יש עצים בגיטו. עדיין רוגזים הם על מזלם של יהודים.

ה׳גביטסקומיסאר׳ בשאבלי
הסימן: Sch/132 E 2

אל האדונים מנהלי המפעלים וראשי השלטונות בשאבלי.

הנידון: הסדר חדש של המשכורות לכוחות העבודה היהודיים.

האדון ה׳רייכסקומיסאר׳ ל׳אוסטלנד׳ הורה על הסדר חדש של המשכורות לכוחות־העבודה היהודיים. כיסוד להסדר החדש יש לראות את ההוראה בדבר שכר העובדים בשירות הציבורי ובמשק מיום 21 בנובמבר 1941. לפי זה יחולקו היהודים המועסקים ל־5 קבוצות־שכר שונות אלה:

קבוצת־שכר א׳ — פועלים ללא־נסיון (פועלי־עזר);
״ ״ ב׳ — פועלים בעלי ניסיון;

11. המיפקדה.
12. ה׳פלדז׳אנדארמריה׳ טיפלה בספסרים יחד עם המשרד לפיקוח על המחירים, שהיה נתון למרות ה׳גביטסקומיסאר׳.

קבוצת־שכר ג׳ — פועלים אומנים (פועלים ראשיים)؛
〃 〃 ד׳ — פועלים ראשיים מומחים؛
〃 〃 ה׳ — מנהלי עבודה לפועלים הראשיים.

שיעורי השכר לשעה לכוחות־העבודה של גברים יהודיים מעל בני 16 הם לפי קבוצות השכר:

א׳ — 0.30 ר״מ
ב׳ — 0.34 〃
ג׳ — 0.38 〃
ד׳ — 0.44 〃
ה׳ — 0.50 〃

שכרם של בני נוער (גברים ונשים עד בני 16) הוא 0.24 ר״מ לשעה. שכר כוחות העבודה של נשים יהודיות הוא 80% משכר הגברים בקבוצות השכר המקבילה והוא מעוגל עד לרייכספפניגים שלמים. משכורות קבועות אלה יש לשלם בכל המפעלים, גם במקומות עבודה גרמניים, החל מיום 1 בינואר 1943, לכל המאוחר. זמן העבודה שנקבע לכוחות־העבודה היהודיים בתוקף מיידי הוא 10 שעות וחצי ביום, לפחות. חישוב נמוך יותר לא יובא בחשבון גם כשהמעביד מעסיק את כוחות העבודה היהודיים פחות מ־10 שעות ביום. אסור למעביד לנכות משכר העבודה למזונות. אין לשלם בשביל היהודים לא מס על השכר ולא מס אישי. בעתיד ייעשו החישובים בטפסים מיוחדים (אישור־תעסוקה), שיקבלו כל היהודים מנהלי הפלוגות. הם חייבים לרשום אותם ולחתום עליהם. אישור־תעסוקה זה ערוך למשך שבוע אחד. יש לרשום בו במספרים את כל היהודים הבאים לעבודה מדי יום ביומו ואת שעות העבודה. יש לרשמם במיוחד לפי המיון: גברים, נשים ונוער וכן על פי חלוקתם לקבוצות השכר א—ה. חלוקת הכוחות לקבוצות נעשית על־ידי משרד העבודה בשעת ההפנייה. אפשר לראות את מספר קבוצת השכר שנקבע בתעודת המעבר. חישוב השכר ייעשה על־ידי המשרד לחישוב השכר על־סמך אישורי התעסוקה השבועיים הללו. לאחר זאת יישלחו חשבון השכר למעביד והוא ישלם את השכר על־סמך החשבון הזה בלבד. עליו לשלם את הסכום השלם שנקבע בחשבון לקופת ה׳גביטסקומיסאר׳ בשאבלי, חדר 210, מייד עם קבלת הדרישה, על־כל־פנים לא יאוחר מ־24 שעות לאחר־מכן. אי־תשלום המשכורות במועדן יגרום להוצאתם המיידית של הכוחות היהודיים. מקומות העבודה והמפעלים חייבים להודיע למשרד־העבודה בכתב על פיטורי כוחות־עבודה יהודיים לכל המאוחר שלושה ימים לפני יום העבודה האחרון, למען תובטח העסקתם היעילה בעבודה. אם לא נעשה כך, יש לחשב ולשלם את השכר עד להעסקתם במקום אחר. בעניין זה הריני חוזר ומפנה אתכם

לתזכיר בדבר העסקת יהודים, שהוצא על־ידי ביום 11 בספטמבר 42 והוא משלים את ההוראות שנקבעו בדברים האלה:

(1) העסקת כוחות עבודה יהודיים מחוץ לשאבלי בלא רשות משרד העבודה אסורה על מקומות העבודה ועל המפעלים.

(2) אסור להשתמש בכוחות־עבודה יהודיים כמטפלים (רופאים, רופאי שיניים, רוקחים, מיילדות, אחיות וכו') וכספרים ל'אריים'.

(3) מקומות העבודה והמפעלים חייבים להשגיח על היהודים המועסקים בהם, שלא ינהלו עסקים. יש למנוע מהם קניית מיצרכי אוכל וכד' והכנסתם לגיטו.

לקיחת מיצרכים, במיוחד מיצרכים מוקצבים, אסורה והעונש עליה חמור ביותר.

(4) יש להפנות את הקובלנות הנוגעות בהעסקת כוחות־העבודה יהודיים, למשרד העבודה שאבלי, רח' דבארו 50.

ה'רייכסקומיסאר' [13]

15 בינואר 43 [14]

אתמול חזרה המשלחת מלינקייצ'י. המצב שם אינו טוב יותר מכפי שתיארו חבר המינהלה גידאנסקי לפני חודש. ההולכים לכפר לשם 'שנוריטה' יש להם אוכל ואילו אחרים, שאינם יוצאים מן המחנה, אין להם מאומה לאכילה, מחוץ לאוכל מן התמחוי. מבשלים בתמחוי פעם אחת ביום וגם האוכל הזה דל. אלה שאינם משיגים דבר מן החוץ, אין להם כל אוכל בערב. גם מצב ההלבשה אינו טוב יותר. רק מקצת האנשים לבושים בגדים, האחרים — אמנם מועטים — אין להם דבר ללבוש. הניקיון במחנה רחוק מלהיות אידיאלי. יש אנשים מלוכלכים בין הפועלים ובגללם אין כל המחנה יכול לשמור על נקיונו. כבר יש מוסד שפולין בו את הבגדים, אבל אי־אפשר לשמור על הניקיון בלא בגדים. אולם כל אלה אינם מבעיתים כלכך בהשוואה לטרור שסובלים ממנו הפועלים מידי הפועלים הראשיים של חברת מילר. הללו מכים אותם מכות רצח על כל דבר קטן ומענים אותם עד כלות כוחותיהם. מעניין, שכל 15 החולים, שיצאו מהשורה, היו מחברת מילר. פירושו של דבר, שכלו כוחותיהם של שליש הפועלים במשך 4 חדשים. העובדה כשלעצמה כבר אומרת דיה.

ק', חולה־הרוח למחצה, שוכב וקופא בקור בעליית הגג ואיש אינו מכניסו אל ביתו. אין להתפלא על הדבר — האיש מזוהם ומלא כינים. אין מקום מיוחד בשבילו ואי־אפשר לשכנו עם אנשים אחרים יחד, כי איש — אף אחיו — אינו רוצה לגור עמו.

13. בראש המסמך: 'הגביטסקומיסאר'!

14. במקור פליטת קולמוס: 42.

16 בינואר 43

כבר יש דרישה ל־2,000 פועלים לכבול. שוב עולים בזיכרון חיי המחנה האפלים. אולם מניין לקחת השנה את עשרות אלפי המארקים, כדי לשמור על בריאותם וחייהם של עובדי הכבול? — — —

ידידי היקר,

אני, חיים גולדשטיין, אשתי וילדי חיים, ב"ה, בטאבריג כשאנחנו חופשיים. אני עובד במשטרת הביטחון הגרמנית. כיתבו לי על מצבכם ועל מצבם של יהודים ומכרים אחרים שבחיים. בפעם השנייה אכתוב יותר. כיתבו לי הכל. אדם זה [15] בחור טוב. אני שולח פרוסת לחם ומחצית העוף. היו בריאים וכיתבו לי. חיים גולדשטיין, ארז'ווילקי

זהו העתק נאמן של המכתב שנתקבל ביום 16 בינואר מן המשפחה הטאבריגית.

דו"ח על פעולת בית־המשפט של הגיטו

מיום 20 באוקטובר 1941 עד 10 בינואר 1943

מסיבות־חייו היוצאות דופן של הקיבוץ היהודי, דחיקתם של כ־5,000 איש (אוכלוסי הגיטו בשאבלי) מן החיים החברתיים הכלליים ודחייתם מן המוסדות הפועלים צדק ומשפט, עוררו את הצורך להקים מוסד משפיע ומחנך בגיטו. נתעורר הצורך במוסד שיעלה את המוסר החברתי ושיעזור לאנשים הזקוקים לעז־רה, להשיג את דרישותיהם הצודקות. עובדה רגילה היא, שאין חבְרה מתקיימת בלא חיכוכים בתוכה ומשום־כך יש צורך בבית־משפט. נוסף על כך נוצרו בגיטו תנאים מיוחדים כאלה המוסיפים וגורמים שיהא הצורך הזה דחוף. החיים המשותפים על שטח צר מאוד, ההולך וצר כפעם בפעם, והצטופפות משפחות אחדות בחדר אחד בתנאים בלתי היגיניים ובמטבח משותף, יוצרים לעיתים קרובות יחסים הדדיים מתוחים ורוח של כעס בין תושבי הגיטו. כל הסיבות האלה, נוסף על העייפות מן העבודה הקשה והחולשה מתזונה בלתי מספקת, יוצרות תנאים לא־נוחים עד־כדי־כך, שאנשים אשר מעצוריהם בפני הפשע מועטים, עלולים היו להגיע לדרגה של 'איש את רעהו חיים בלעו'. משום־כך מובנת האחריות הלקויה בקיום החובות כלפי הכלל, שניכרה בחוגים ידועים של תושבי הגיטו. הסיבות הנזכרות הבליטו עוד את הצורך במוסד חברתי־חינוכי בתנאים שבהם אין לנו כל מוסד אחר בעל אופי חברתי־חינוכי, שהרי אין בתי־

15. המוכ"ז.

ספר לילדים ולמבוגרים, אין ספריות, ונפקד חינוכו של האדם על־ידי תיאטרון, הרצאות, עיתונים וספרים. הקיבוץ היהודי נמצא במצב שבו יכול להתבטל החוש לצדק ולחברתיות לחלוטין. ברור, שאין בית־המשפט יכול לספק את כל הצרכים החברתיים של אדם תרבותי נורמאלי. אבל בית־המשפט של הגיטו נטל על עצמו לעשות צדק עד כמה שאפשר ולערוך משפט במקרי התנגשויות בין אנשים יחידים וגם במקרים של חיכוכים בין יחידים ובין מוסדות הגיטו. יש לדאוג במקרים מן הסוג השני (חיכוכים בין הפרט ובין הכלל) לכך, שכל יחיד ירגיש אחריות בלא גבול כלפי הכלל, אבל עם זה יש לדאוג לכך, שלא ינצל הפקיד את סמכותו לסיפוק שאיפותיו או מטרותיו הפרטיות. בית המשפט של גיטו שאבלי העמיד לנגד עיניו את המטרה להגביר את פעולתו במגמה הנ״ל והיא באה לידי ביטוי בנתונים העובדתיים שלקמן: בית־המשפט של גיטו שאבלי החל לפעול ביום 20 באוקטובר 1941. הוא אושר על־ידי הממונה על ענייני היהודים מטעם עיריית שאבלי ביום 13 בנובמבר 1941. במשך הזמן הנכלל בדין־וחשבון טיפל בית־המשפט ב־185 עניינים אזרחיים וב־151 מקרים פליליים — בס״ה 336 מקרים. נשלחו 1,756 כתבים מבית־המשפט לנציגות הגיטו, למינהלות של שני הרובעים, למשטרת הגיטו ולאנשים פרטיים תושבי הגיטו. סוגי העניינים שלקמן הם בתוך העניינים האזרחיים, שהגיעו לבית־המשפט של הגיטו:

א. חובת כלכלת ילדים	3
ב. תביעות ועדת הבניה מאנשים שאצלם נעשו תיקונים	3
ג. הסרת המכשולים לנישואין באין תעודות לידה לשני הצדדים	3
ד. קביעת חוקיותם של נישואין שהיו קיימים מלפני הכניסה לגיטו	7
ה. סידור חשבונות של תשלום הסקה במעונות משותפים	8
ו. חובות מסוגים שונים כגון הלוואות, חשבונות על חפצים ופיצויים	117
ז. משפטים על חפצים של תושבי גיטו נפטרים, שעברו לרשות נציגות הגיטו	26

כדאי לציין את המקרים שלקמן מתוך המקרים הפליליים:

א. הפרעות המנוחה הציבורית בגיטו	18
ב. גנבות [16]	20
ג. חבלות גוף קלות שאושרו על־ידי תעודות רופא	13
ד. אי־ציות להוראות סדרן הגיטו	18
ה. התנגדות לפקידי הגיטו	17
ו. עלבונות בדיבור ובמעשה	49
ז. נסיונות לרמות את הקואופראטיב	3
ח. פקידי גיטו שלא ביצעו תפקידיהם באופן סדיר	7

16. גנבות של צורכי אוכל והלבשה הכרחיים, כמחציתם בוצעו על־ידי אנשים שחיו בתנאים קשים אף לפי מושגי הגיטו.

בית־המשפט של הגיטו נהג להשתמש בשני מיני עונשים — קנסות ממון ומאסר בבית־הסוהר שבגיטו. 723 (שבע מאות עשרים ושלושה) ר״מ הוטלו כקנסות במשך הזמן הכלול בדו״ח. מסכום זה ניגבו 645 (שש מאות ארבעים וחמישה) ר״מ, — דהיינו 89%. יתר הקנסות הוטלו בחלקם על אנשים, שהוצאו לאחר־מכן מן הגיטו על־ידי גורמים חיצוניים ובחלקם ניגבים והולכים גם עתה. בית־הסוהר סודר במרתפים בגלל הצפיפות שאינה רגילה בשני הרובעים. הישיבה שם היא עינוי ומשום כך לא יכול היה בית־המשפט להטיל עונשי מאסר לזמן ארוך למעלה משבעה ימים. בית־המשפט של הגיטו קובע את הדברים שלקמן בסיומו של הדו״ח:

(1) יש לציין את האמון הגדול והכבוד שרוחשים תושבי הגיטו אל בית־המשפט של הגיטו, על אף העצבנות הנפוצה מאוד ועל אף הנטייה להתפרצות. הדבר בא לידי ביטוי בשקט המוחלט השורר בישיבות בית־המשפט, בוויכוחים השקטים שבין בעלי־הדין ובביצוע החלטות בית־המשפט ללא דין־ודברים.

(2) יש לציין את התגברות האדיבות והמשמעת ביחסם של אנשים פרטיים אל מוסדות הגיטו. הדבר הורגש גם באנשים, שהצטיינו בגסותם בראשית חיי הגיטו ושנהגו לפנות אל מוסדות הגיטו בצורה של דרישה ואיום. בית־המשפט של הגיטו שואב סיפוק ועידוד מעובדות אלה.

יו״ר בית־המשפט... (חתימה)
השופטים... (חתימות)

18 בינואר 43

אתמול הגיעה פרישת־שלום מיהודי החי בסביבות לנינגראד. הוא חי שם בשם לא־יהודי. הוא שלח מכתב על־ידי גרמני אל קרוביו בגיטו שאבלי, אבל הקרוב לא נמצא. הגרמני מספר שיש יהודים בליבאו והם מהלכים חפשים וכן יש יהודים גם באסטוניה [17]. יש יהודים גם בגרמניה ובייחוד בברלין, אבל לפי השמועות, יוציאום בקרוב מברלין אל ליצמנשטאט (לודז׳) ושם נהרגים בירייה. הגרמני מוסר בהמשך דבריו, שיודעים יפה מאוד בגרמניה מה נעשה ביהודים, ברם — הפחד שם גדול מאוד. — — —

לפני ימים אחדים עבדו ארבעה יהודים מ־׳הפ״מ׳ [18] בטעינת מברשות ומצי־תים. החפצים לא היו ארוזים בחבילות. בשעת המניין נתברר שחסרות 3 מברשות שיניים ומצית אחד. השלָם קרא אליו את מנהל [19] בית־המלאכה של ׳הפ״מ׳,

17. יהודים אלה אינם מקומיים אלא יהודים שהוגלו לשם מכל ארצות אירופה. יהודי ליבאו ואסטוניה כבר נשמדו.
18. הפ״מ — H.V.M. ראשי־תיבות של: Haupt-Verpflegungs-Magazin.
19. הוא ראובן לייבוביץ שניצל וחי בארץ.

ודרש ממנו במפגיע להגיד מי לקח את החפצים החסרים. טענות המנהל היו, שאינו יכול להיות אחראי לכל האנשים. סוף־סוף אפשר שהחפצים הקטנים המעטים אבדו בדרך. כל ההסברים הברורים וההגיוניים האלה לא הועילו — הוא, השלם חייב לקבל את החפצים האבודים, ולא — ישלח אותם למשטרת הביטחון של שירות הביטחון... למחרת הוזמנו מנהל בית־המלאכה למברשות לשעבר בכבודו ובעצמו ויושב ראש הנציגות. — — —

נקבע סדר אספקת העצים לגיטו. יום־יום חוטבת קבוצת פועלים עצים ביער והם מובאים אל הגיטו כפעם בפעם. לאחר הבאת העצים לגיטו, עוברים פקחי הרחוב בכל הבתים של דורשי העצים ובודקים את כמות העצים שברשותם. כל מי שדרישתו צודקת מקבל עצים. אין כיום מעונות בגיטו בלא הסקה. ש' בורגין, חבר־המינהלה, מנהל את אספקת העצים וחלוקתם. אף הוא מספק לאסירים לחם ומזונות אחרים מדי פעם בפעם. המעבר דרך השער מתנהל כשורה לפי שעה.

20 בינואר 43 [20]

עניין ארבעת הפועלים, שגנבו כביכול 3 מברשות שיניים ומצית אחד, חוסל בשלום. — — — ה'רגירונגסראט' ד"ר גינטר ומנהל משרד־העבודה שולץ היו אתמול בגיטו. הם ביקרו רק במשרדי העבודה שבשני הרובעים ולמדו את ה'סדר החדש' בגיטו. הם היו מרוצים מ'יהודיהם'. גם זו לטובה!

נתקבלו מכתב ופרישות־שלום מריגה. מצבם שם אינו רע. — — —

נערכה החקירה על אודות האסירים מלינקובה. רוב הידיעות על אודות גירש ובורקום אינן טובות. גירש תפוס היה בעצמו במעשה [21] ולבורקום היו בנים רעים [22], אבל הכומר המקומי מסר ידיעות טובות עליהם. יש לקוות שפסק־הדין יהיה בכל זאת לטובתם. — — —

ה'גביטסקומיסאר' בשאבלי
משרד־העבודה העתק.
הסימן: Sch/13 2 A 3 IV 2- שאבלי 14 בינואר 1943.
אל 'אספקת הכוח אוסטלנד' [23], נפת שאבלי בשאבלי.
הנידון: הדרישה לכוחות [עבודה] לעונת הכבול 1943.
סמוכין: מכתבכם מיום 4 בינואר 43, מס' 116.

לפי המצב היום אפשר יהיה לספק כוחות־עבודה בעונה הבאה רק בהיקף של אשתקד. גם דבר זה יהיה אפשר רק לאחר שיכינו מפעלי הכבול את סדרי השיכון הדרושים.

מנהל. חתום (חתימה), 20 בינואר 1943

20. במקור פליטת קולמוס: 42. 21. מעורב בתנועה הקומוניסטית.
22. כלומר: קומוניסטים או קרובים להם.
23. היא החברה לאספקת דלק וחשמל ב'אוסטלנד'. ברשותה נמצאו מכרות הכבול.

ה׳גביטסקומיסאר׳ — משרד העבודה — סימן : Sch/13 2 E 2 IV 2
העתק. שאבלי, 14 בינואר 1943.
אל ׳אספקת הכות אוסטלנד׳, נפת שאבלי בשאבלי
סמוכין : מכתבכם מיום 12 בינואר 1943 מס׳ 140.

אי־אפשר להיענות להזמנתכם לשלוח 50 כוחות־עבודה יהודיים, מפני שאין כוחות־עבודה יהודיים גם ברשותי. כל היהודים הכשרים לעבודה מועסקים בעבודות בניין בעלות חשיבות מלחמתית ואין להפנותם לעבודות אחרות בזמן הקרוב.

המנהל חתום (חתימה), 20 בינואר 1943

ביום א׳, 17 בח״ז, נכנסה מכונית עמוסה עצים לגיטו. השוטר הליטאי, שעמד על המשמר, חיטט במכונית והוציא ממנה כמה ק״ג תפוחי־אדמה ושקי קמח אחדים שקיבלו פועלי העצים מן האיכרים במתנה. השוטר ניפח את הדבר לעניין גדול. בינתיים הגיע בלשקטיס ראש משמר הגיטו, — מעטים לוקחי שוחד ומוצצי דם כמותו — וציווה לבדוק את המיצרכים היטב ולהובילם אל בית־המשטרה של משמר הגיטו הליטאי. אחרי עמל רב הצליחו לשדל את ראש המשמר שיבטל את גזירתו. למחרת, ביום ב׳, תפס איש המינהלה בורגין את השוטר הליטאי האשם בשערוריה מיום א׳, כשהוא נושא תיק מלא מיצרכים [בגיטו] לשם ספסרות. בורגין עיכבו ושאלו אם הוא, ׳שומר החוק׳, אינו יודע, שאסור לו להיכנס לגיטו בתור אזרח, שלא בזמן שירותו ושהוא עוסק במסחר לא־חוקי? השוטר נדהם מ׳החוצפה׳ היהודית, אבל לא יכול היה לעשות דבר. ה׳צדק׳ היה בצד היהודי. הוא נאלץ לצאת מן הגיטו עם מיצרכיו לחרפתו. בצאתו הושיט את אגרופו הקמוץ לעבור הגיטו ואמר על בורגין ש׳ילמדו לקח׳. אף־על־פי־כן נוכח לדעת, שלא כדאי להשתמש באיומים כלפי חבר־המינהלה התקיף ואחרי ימים אחדים ביקש ממנו להשלים עמו. האויבים היו שוב לידידים טובים בהסיבם לשתיית ׳חצי בקבוק׳... והעסק כדאי לשניהם — בורגין מספק עצים לגיטו ולשוטר גישה חופשית בו.

23 בינואר 43

אתמול היה פאפן, פקיד ה׳גביטסקומיסאריאט׳, בבתי־המלאכה אחדים וראה פועלים יהודיים אחדים בלא סימנים [24] או רק בסימן אחד. פאפן נזף בהם חמורות וציווה עליהם לבוא אל הנציגות ולהודיע על חטאם. הנציגות העניׁשה אותם ולא נתנה להם לצאת לעבודה. היום חייבת הנציגות להתנצל על כך בפני פאפן.

אתמול היו אורחים מגיטו קובנה — ה״ה מ׳ [25] וק׳. בתחילה סקרו בקצרה את צרותיהם העצומות של יהודי קובנה:

24. הכוונה למגן־דויד צהוב שהיה צריך לשאתו על החזה ועל הגב.
25. מאירוביץ.

כבר ביום 11 באוגוסט 1941, עם סגירת הגיטו, נלקחו 1,016 איש מן הרחובות ונעלמו. בפעם השנייה דרשו 530 מבני האינטליגנציה, כביכול לעבודות קלות. אספו אותם וגם הם נעלמו. ביום 26 בספטמבר 1941 נערכה שוב אקציה והוצאו 1,200 איש. ביום 4 באוקטובר 1941 נערכה ה'חזרה' הכללית — הוציאו את כל אוכלוסי הגיטו אל המגרש, הקיפום בתותחים, במקלעים, בכלי נשק אחרים ובמחנה של פארטיזאנים. כמעט החלו ב'אקציה' והנה הגיע למזלם גרמני עם פקודת עיכוב והמוצאים חזרו לבתיהם. אבל בינתיים שרפו את בית־החולים היהודי על חוליו וצוות עובדיו בעודם חיים.

ביום 10 באוקטובר 1941 נערכה האקציה הגדולה ביותר — כל אוכלוסי הגיטו הוצאו וחולקו לשניים; חלק אחד הוחזר הביתה והחלק האחר — 9,240 איש — הוצא אל המבצר [26] התשיעי ונורו. בחודשים אוקטובר, נובמבר ודצמבר שבאותה שנה העבירו משלוחים גדולים של רבבות יהודים ממינכן, מפראנקפורט ענ"מ, מהאמבורג, מווינה ומצ'כוסלובקיה וירו בהם והרגום. בגדיהם, בכמויות עצומות, נשדדו על־ידי השלטונות ורק שאריות הוחזרו אל הגיטו. בזמן האחרון אירע המקרה הבא: פשטה שמועה שביום 27 בנובמבר תיערך אקציה. אחד בשם מֶק, שחשש בפני תוצאות האקציה, ניסה לברוח דרך גדר התיל. הפארטיזאנים ראו אותו ורצו לעצרו, אז ירה היהודי. אילולי נרשם המקרה כפי שאירע, היו מוציאים את כל הרובע להורג. אולם רשמו, שהיהודי ניסה לירות בעצמו. אף־על־פי־כן החליטו לירות ב־20 יהודים בגלל המקרה הזה. הנציגות ערכה אז רשימה של 20 חולים וחולי־רוח יהודיים והם הוחזקו בכלא שלושה ימים. אחד מהם מת מצער. הובעה גם הדעה להרוג בירייה 40 שוטרים יהודיים ומשפחותיהם. ברם 'הסתפקו' 'רק' בשני שוטרים יהודיים — רייבשטיין וגוטמאן, שנורו ונהרגו הם ומשפחותיהם. אסרו גם את גארפונקל ואת גולדברג — חברי הנציגות בקובנה — אבל הדבר נסתיים בלא אסון. היהודי שנתפס נתלה בגיטו בפומבי. פרט למקרה זה מתנהלים שם החיים בצורה נורמאלית. רובם הגדול של העובדים לפי ה'ארבייטסאיינזאץ' [27] הולכים אל מחוץ לגיטו לעבודה קשה, אבל רבים עובדים גם בבתי־המלאכה שבגיטו. אלה התפתחו מאוד בזמן האחרון. בתחילה עבדו רק בשביל הגיטו. לאחר שהשלטונות הגרמניים הכירו אותם מקרוב יותר, הכניסום ל'ארבייטסאיינזאץ' שלהם והם עובדים כעת בשביל הצבא וה'גביטסקו־מיסאריאט'. עובדים בשתי משמרות ב־4 בתי־מלאכה לתפירה ולסנדלרות, במכבסה כימית, בבית־מלאכה לאוכפים, בית־מלאכה למגפי קש [28] ובבית־מלאכה

26. במקור: פורט (Fort).
27. 'גיוס לעבודה', כלומר עבודת הכפייה מטעם הגרמנים.
28. במקור: 'שטרוי שטיוול'.

לצעצועים, שגדל מאוד ומוציא אל הפועל הזמנות של אישים חשובים. פרט לאלה מופעלים גם בתי־מלאכה קטנים בשביל הגיטו, במיוחד בית־המלאכה לתיקונים, שיש בו כמה מחלקות. בתי־המלאכה זוכים לתשומת־לב מיוחדת של השלטון המתעניין בהם ומגן עליהם. אישים חשובים מבקרים בבתי־המלאכה לעיתים קרובות והם[29] שומעים שבחים רבים מפי מלוויהם, פקידי שלטונות ה׳גביטסקו־מיסאריאט׳ בקובנה. שיתוף הפעולה עם השלטון הגרמני השתפר, כבר הוא מבין כמה תופעות בגיטו וסובל אותן. תזונת הגיטו נשתפרה בהרבה. קודם לכן היה היוקר ללא נשוא. היה קשה מאוד להכניס מזונות לגיטו. עתה הוקל הדבר בהרבה. מחירי מיצרכי המזון קבועים בדרך כלל — 10—11 ר״מ לשני ק״ג לחם, 75—80 ר״מ לק״ג חמאה. אופים לחם בגיטו ומוכרים שם את כל המיצרכים במכירה חופשית. ה׳קומאנדאנטור׳ של הגיטו נמסר לידי הליטאים והללו מרשים למעשה הכנסת מיצרכים אל הגיטו.

יש העוברים דרך פרצות שבגדר הנקראות ׳רוכסנים׳. מיום 26 באוגוסט 1942 הונהג הסדר החדש, לא לשלם שכר ליהודים על עבודתם. הדבר לא עשה רושם כמו במקומנו, מפני שלא היה להם כסף מעולם. וזוהי תזונת הגיטו לפי המנות: 100 גר׳ לחם לנפש ו־100 גר׳ הוספה לעובדים. הם מקבלים מיצרכים אחרים, כגון חמאה וסוכר, לעתים רחוקות מאוד. קיבלו תפוחי־אדמה פעמים אחדות. כל המיצרכים לתזונה משיגים בעקיפין. בתי־הספר ובתי־הכנסיות סגורים. במשך זמן ידוע אסורה היתה התפילה והעונש עליה — מוות. גם בית־הספר היסודי סגור. קיים בית־ספר מקצועי. נערכים קונצרטים והצגות בגיטו בדרך חוקית למחצה. ׳ביטחון׳ הגיטו יציב בדרך־כלל, לפי דעת תושבי הגיטו...

פקודה

בזמן האחרון ביקרו פקידי ה׳גביטסקומיסאריאט׳ בבתי־המלאכה שעובדים בהם פועלים יהודיים וראו כי —

(1) פועלים יהודיים אינם נושאים את סימני מגן־דויד במקומות העבודה.
(2) ברשותם מיצרכי מזון בכמויות ניכרות.
(3) הם אינם עוסקים בענייני תפקידם בשעת העבודה.
(4) הם יוצאים מבתי־המלאכה וממקומות העבודה שלהם ומטיילים ברחובות בלא רישיון.
(5) הם עוסקים במסחר.

משום־כך נקראה הנציגות ל׳גביטסקומיסאריאט׳ והוזהרה, שיש לשים קץ לכל המעשים הבלתי־חוקיים האלה! אם לא יופסקו, יוצאו הפועלים היהודיים ממקומות העבודה שלהם ויישלחו לעבודה־גופנית קשה. זוהי האזהרה האחרונה!

29. עובדי בתי־המלאכה.

31 בינואר 43

ביום 29 בינואר היו הנציגים מ' לייבוביץ וא' כ"ץ אצל נוֹיוֹק, מנהל שדה־התעופה ומחנה לינקייצ'י. הם שוחחו עמו על עבודת הכבול בעתיד. הוסבר לו, שאם תיענה דרישת חברת הכוח לשלוח מאות פועלים יהודיים לעבודת הכבול, לא יהיו פועלים במידה מספקת לעבודותיו החשובות בשדה־התעופה ובמחנה לינקייצ'י. מנהל הבנייה הבטיח, שלא יילקחו פועלים יהודיים ממפעליו לעבודות כבול. הוא הדגיש, שיחסם של המשגיחים אל הפועלים אנושי והם אינם מכים, בזכות השפעתו. הוא התאונן על שפועלים יהודיים גורמים לו אי־נעימויות בהליכתם אל הכפר לשם 'שנוריטה'. בהמשך הדברים ביקשו הנציגים לשחרר כ־18 פועלים יהודיים ממחנה לינקייצ'י בלא לדרוש ממלאי־מקום מהנציגות. הוא נענה לבקשה... הנציגות הגישה ל'גביטסקומיסאר' בקשה בדבר 2,000 (אלפיים) חליפות־עבודה — קומביניזונים — בשביל הגיטו. ה'רגירונגסראט' המליץ על הבקשה. ——— על־סמך פקודת ה'רייכסקומיסאר' בדבר רכוש יהודי ציווה ה'שטאבסלייטר' על הנציגים לערוך עד ליום 20 בפברואר 1943 רישום־מלאי מדויק של רהיטי היהודים בגיטו. וכך ייעשה הדבר: יש לתלות בכל בית על הקיר רשימה מדויקת של כל רהיטי הבית. העתקי הרשימה יהיו בנציגות, וזו חייבת לערוך רישום האינוונטאר של הגיטו בספרים מיוחדים — אחד לרובע קאווקאז ואחד לרובע טראקו.

ביום 30 בינואר, יום־הזיכרון ה־21 של א' ד' גורדון, נערכה מסיבה של הנוער החלוצי. היו בני נוער במספר רב. התנהלה שיחת חברים ערה. החברים דיברו על דת העבודה של א' ד' גורדון ועל א' ד' ג' כלוחם וכמופת של האדם החדש. אחר־כך דקלמו חברים וקראו מכתבי גורדון ותיאוריהם של חברי א' ד' ג', הסופרים לפידות ומ' צדוק וכן שרו שירי א"י. ———

היום בא לנציגות הפועל ק' [30] והודיע כי שמע במקרה שיחה של נ' פ' עם משגיח של 'O.T.'. בשיחה סיפר נ' פ' למשגיח הגרמני כי לחם, קמח וכל המיצרכים האחרים ניתנים לקנייה בגיטו באופן חופשי. כך יש לעשירים אוכל רב וטוב והעניים רעבים. הנציגות מכניסה לעצמה מיצרכי אוכל שונים ולקהל הרחב אינה נותנת להכניס דבר. כך ובדומה לכך שפך נ' פ' את לבו בפני המשגיח הגרמני. כבר נכתב לעיל על אודות נ' פ' עצמו בעניין תקרית פאבנצ'יאי. כפי שמתברר היה נ' פ' מרגל בכל משטר תמיד, החל ממשטר סמטוֹנה ועוד היום. 'לוחם' היה אצל הבולשביקים ומזמן עבודתו בשדה־התעופה עלה בעמדתו אצל

30. קלנברג, ניצל ונמצא בארץ.

הגרמנים. שם נעשה לפועל ראשי. הוא התקרב לגרמנים בסרסרו להם נערות יהודיות. בהצביעו על נערות שונות היה אומר לגרמני: זאת אפשרית... הגרמני כבר היה מאלץ את הנערה לספק את תשוקותיו בפיתוי או בכוח. נ׳ פ׳ נעשה חשוב במיוחד לאחר התקרית בין השבויים ובין הגרמנים. אחד השבויים, שפקעה סבלנותו, חטף את הרובה מידי המשמר הגרמני וכיוונו אל מענהו. אבל ברגע זה תפס נ׳ פ׳ את השבוי מאחריו, חטף את הרובה ומסרו לגרמני. אחר־כך עבד נ׳ פ׳ במחנה הכבול בבאצ׳יונאי. הוא חדר אל המשרד בדרכים עקלקלות וגרם שם צרות רבות לאחיו. סירוטאביצ׳יוס עצמו, מנהל מכרה הכבול, אמר לנציגים היהודיים שביקרו במחנה: הרי האיש הזה בוגד! יש להרחיק אדם כזה. הוא היה האשם העיקרי בפאבנצ׳יאי בשערוריית עגלת מיצרכי המזון, שהוכנסה לגיטו קאווקאז. הוא נענש על־ידי נציגות הגיטו וכנראה גמר אומר בלבו לנקום בגיטו ובנציגותו על עלבונו. הוא סיים לימודיו בבית־הספר תיכון. ברור הדבר מה עלולה לגרום מלשינותו, והוא עושה זאת בקור רוח. — — —

מפלגת הפועלים הנאציונאלסוציאליסטית,
חבל ליטא — הנהלת מחוז שאבלי.

שאבלי, 2 בפברואר 1943.

אישור. היהודי פרידמן זכאי להוציא שתי אמבטיות קטנות מתוך הגיטו ולהעבירן למעוני שברח׳ מיצקביץ׳ 12. באואר (חתימה). ממלא־מקום מנהל המחוז של נ׳ס׳ד׳א׳פ׳ [31].

וזה מעשה התעודה הזאת: שוואנט, הידוע לגנאי, ניגש אל הנציגים ואמר: ׳לבאואר זה נולד ילד והוא זקוק לאמבטיית ילדים. עליכם להמציא זאת במשך ימים אחדים. אם לא תעשו זאת, אבוא אני לחפש׳. דבריו אלה הספיקו להם. הנציגים שאלו רק את המפקח טירגרטנר אם הם חייבים לעשות את הדבר והוא ציווה עליהם לעשותו. בשעת קבלת האישור להוצאת אמבטיית הילדים נתגלה, שכבר צריך לתת שתי אמבטיות ילדים. האמבטיות הומצאו. — — —

3 בפברואר 1943

היום הביאו לי את התעודה הבאה. בגלל חשיבותה הריני מעתיקה בכתיב גרמני [1]:

שאבלי, 18 ביולי 41. [העתק]
לאדון ה׳פלדקומאנדאנט׳ של העיר שאבלי.

בשם התושבים היהודיים של העיר שאבלי אנו מרשים לעצמנו לפנות לאדון המפקד בבקשה הדחופה לעזור לנו בעניין הבא. אחרי שנתקבלה היום משלחת

31. N.S.D.A.P.
1. ולא יידי.

יהודית על־ידי האדון הסרן הליטאי סטאנקוס, נתפרסמה בצהרי היום הוראה חתומה על־ידי ראש העיר, שיהודי העיר שאבלי חייבים לעבור לעיירה ז׳אגר תוך 4 שבועות. עם זה תותר שהייה זמנית ברובע המכונה קאווקאז לפועלים המקצועיים הדרושים פה. האדון הסרן סטאנקוס בעצמו לא ידע, כנראה, איך צריך לבצע את ההוראה הזאת, לפי שביקש להטיל על חברי המשלחת לבדוק את העניין במקום. הרינו מרשים לעצמנו להעיר על פקודה זאת, שבאה בלא הכנה, את הדברים האלה:

(1) ז׳אגר עיירה קטנה היא בסמוך לגבול לאטביה ומתגוררים בה כ־4,000 תושבים, ליטאים ויהודים, בבתים קטנים ובצפיפות. האוכלוסים הנוצריים הם איכרים זעירים העוסקים בחקלאות ובגננות. איכסון 6,000 יהודי העיר שאבלי בעיירה ז׳אגר היא בעיה שאיננה לפיתרון. וזאת גם אם אין מתחשבים בעובדה, שפינוי האוכלוסים הלא־יהודיים מעיירת הגיטו העומדת לקום קרוב לעונת הקציר דווקא עלול להיות מכשול שאי אפשר להתגבר עליו.

(2) העברת מיטלטלי התושבים היהודיים גם היא מכשול, שקשה להתגבר עליו, כי אין תחנת רכבת בז׳אגר. ההעברה אפשרית רק במשאיות, ואותן כמעט אין להשיג. משמעותה של ההעברה למפונים היהודיים היא אפוא הרס שלם.

(3) מצבם של הפועלים המקצועיים היהודיים הצריכים להשתכן ברובע קאווקאז אף הוא אינו טוב יותר. כי לפי הפקודה הנ״ל אין כוחות־עבודה שאינם יהודיים עומדים עוד לרשות הפועלים היהודיים משעת עזיבתם את העיר.

(4) מקור ליטאי מוסמך נימק את ההוראה שניתנה היום בכך, שהיא אמצעי נחוץ נגד סכנת הפרעות המאיימת כביכול בתדירות. אבל לפי השקפתנו אנו, יהודי העיר שאבלי, נוכחות הצבא הגרמני בעיר היא ערובה לביטחון האישי של כל האוכלוסים. אנו מרשים לעצמנו לציין לאדון המפקד, שהוראה כזאת, להעביר את היהודים, במסגרת אותו זמן, ניתנה גם בקובנה. שם עמדו להעבירם בתוך גבולות העיר ולא לעיירה מרוחקת. אבל היה הכרח לדחות את ההוצאה לפועל של ההוראה מפני שההעברה נתקלה במכשולים גדולים על אף היותה מוגבלת במקום. על־אחת־כמה־וכמה יקשה ביצוע המשימה, שיהודי שאבלי ניצבים בפניה. אנו האוכלוסים היהודיים בשאבלי פונים [2] אליך, האדון המפקד, מתוך אמון ברגש הצדק האנושי שלך, בבקשה ההוגנת לעזור לנו במצבנו הנואש ולמצוא מוצא, שנוכל לעמוד בו כולנו. — — —

בדרך ארץ ובהכנעה. (החתימות של א׳ הלר, פ׳ רובינשטיין, חיים יצחק זיו, הירש רזניק וא׳ כ״ץ).

2. במקור: ׳טרטט ?׳

לאחר מעשה אני יכול להוסיף, שבתחילה יעץ המפקד לפנות בבקשה זו אל ה׳גביטסקומיסאר׳, אבל הנציגים לא העיזו לפנות אליו בזה. אחר־כך נזפו חמו־רות במגישי הבקשה על ׳חוצפה׳ כזאת — — —

4 בפברואר 43

ביום 31 בינואר 1943 נערכה ישיבה משותפת של הנציגות ומשרד־העבודה על אודות ׳ארבייטסאיינזאץ׳. היו״ר מ׳ לייבוביץ׳ מסביר: לפי דעת משרד־העבודה העירוני יש להעסיק עובדים יהודיים רק במפעלים בעלי חשיבות צבאית, כגון במחסנים, בשדה־התעופה, ב־ ׳O.T.׳ וכיוצא בהם. משרד העבודה קיבל הוראות מה׳רייכסקומיסאריאט׳ בעניין זה כבר פעמים רבות. הוא כבר מזמן היה מוכן להוציא את העובדים היהודיים ממקומות העבודה הפרטיים ולהעבירם למפעלים הצבאיים החשובים הנ״ל. אולם הנציגות הצליחה לדחות את ההחלטה ולבטל את הגזירה בכל פעם. כעת אין הדבר אפשרי עוד. משרד העבודה העירוני דורש עתה להוציא מייד את הפועלים היהודיים מהמפעלים הפרטיים. הנציגות הציעה אפוא למשרד־העבודה להשאיר את העובדים היהודיים שבבתי־המלאכה הפרטיים במקומות עבודתם והיא מתחייבת להעסיקם במפעלים בעלי חשיבות צבאית 2—3 ימים בשבוע. משרד־העבודה הסכים להצעה. מ׳ לייבוביץ מעיר על סכנה נוספת: האביב ממשמש ובא וחברת הכוח אוסטלנד משתדלת ב׳רייכסקומיסאריאט׳ לקבל פועלים יהודיים לעבודת הכבול. אם הדבר יעלה בידה, יהיה זה אסון גדול לגבינו, שהרי לא זו בלבד, שאין לנו אמצעים עוד לתמוך באנשי המחנה — בשנה שעברה הוצאנו על המחנות כ־60 אלף מארק — אלא שאין לנו כוח עוד לעבוד את עבודת הפרך בכבול. האפשרות היחידה להציל את הגיטו מאסון הכבול היא העסקת עובדים מרובים ככל־האפשר במפעלים הציבוריים בעלי חשיבות צבאית. לא יקחו פועלים מעבודות אלה לכבול. לכן מעוניינים אנו בעצמנו בהעסקתם של פועלים מרובים ביותר במקומות העבודה שצוינו לעיל. נציגי המפעלים הפרטיים הנאספים קיבלו לידיעתם את הודעות הנציגות ומשרד־העבודה בכובד־ראש והתחייבו בכנות למלא אחר חובותיהם ל׳ארבייטסאיינזאץ׳, אבל משרד־העבודה עדיין לא שבע רצון מזה. היום נתקבלה דרישת משרד־העבודה להעמיד מחר 200 (מאתיים) פועלים גברים ב־ ׳O.T.׳ ויחד עם זה להגדיל את ה׳ארבייטסאיינזאץ׳ בשדה־התעופה. בהתיעצות הנציגים עם משרד העבודה חשבו וחיפשו מניין לקחת את הגברים הנדרשים ולא מצאו. דרך־אגב נתעוררה השאלה לאן נעלמו 480 הגברים שעבדו בכבול בקיץ? אמנם 100 גברים עובדים ב־ ׳O.T.׳, 100 בשדה התעופה, 85 בלינקייצ׳י, 50 ברכבת ו־20 בשטראלו [3], ובס״ה — 355. אולם עם־

כל־זאת, היכן הם למעלה ממאה האנשים, שאר עובדי הכבול? מתברר, שהם היו לנכים. רובם הגדול לקו במומי לב, רבים חלו בשבר וכן בפורונקולים, בגאנגרנות ובמחלות אחרות. מחצית הנשים בנות 16—36 גופן צבה ווסתן פסק. זהו סיכום מעציב. מעציבה יותר היא העובדה שאי אפשר להגיד את האמת, כיון שאנו חיים רק בזכות עבודתנו הקשה. אם לא נעבוד נהיה מיותרים ואנו יודעים מה עושים ביסודות כאלה באירופה החדשה...

——— הדברים הבאים נכתבו בעיתון 'Deutsche Zeitung im Ostland' מיום 3 בפברואר 1943, בעמוד שלושה, בכותרת 'איסוף הרכוש היהודי', ריגה, 2 בפברואר: 'כידוע הוחרמו כל מיטלטלי היהודים ב'רייכסקומיסאריאט אוסט־לנד'. לפי הוראות החוקים שהוצאו בעבר היה ביצוע ההחרמה מוטל על ה'רייכס־קומיסאר' לאוסטלנד או על הרשויות שהוסמכו על־ידו. ביצוע זה הוסדר מעתה על־ידי פקודת ה'רייכסקומיסאר' ל'אוסטלנד' מיום 25 בינואר 1943. בנקטו האמ־צעים הדרושים הורה ה'רייכסקומיסאר' למחלקת־הכספים שלו לטפל במיטלטלין ולמחלקת מינהל האפוטרופסות שלו הורה לטפל בנכסי דלא ניידי ובנכסי עסקים'.

——— היום יצאו שלושת אסירי לינקובה, בלומזון, גירש ובורקום, מבית־הסוהר. זהו המקרה הראשון של שחרור נאשמים בעבירות מדיניות. עליהם להו־דות על שחרורם בעיקר לנציגות וכן גם לש' כ"ץ.

5 בפברואר 43

המאורעות [4] משתלשלים במהירות של סרט קולנוע. מתקרב יום הגאולה, אבל גדלה הסכנה בשבילנו. חזית המלחמה עלולה להתקרב אלינו ואז עלול לבוא קצנו, כמו שאירע ל־85% מיהדות ליטא. מה לעשות כדי לקדם את פני הרעה?

3. שטראלו — Stralo, חברה להובלה צבאית שעסקה גם בפריקה, בטעינה ובבניין בשביל הצבא.

4. פתיחה זאת רומזת, לפי זכרונו של כותב היומן, על דו"ח שלא נרשם מפחד ההשגחה שהחמירה.

ביום 5 בפברואר, יומיים לפני נפילת סטאלינגראד, כינסה הנציגות את כל חברי המינהלה, שופטי בית־הדין ועסקנים של הסתדרויות 'החלוץ' להתייעצות לאור ההתפתחויות עם התקרבות הצבא־האדום ונסיגת הגרמנים. ברור היה, שלפני הנסיגה תושמד שארית הפליטה של יהדות ליטא. נשאלה השאלה אם להכין את ההתנגדות מייד או לחכות עוד? ומה לעשות בינתיים — האם לצאת אל היער או להתקשר עם המחתרת הליטאית?

כבר לפני ישיבה זאת ניסו כמה אנשים מן הגיטו לבוא בדברים עם המחתרת הליטאית בדבר נשק ומקומות מפלט בשעת סכנה. הם קיבלו תשובות של השתמטות. המחתרת הלי־טאית טענה שאין לה נשק בשבילם וכן קשה להסוותם ולהסתירם בשל היותם יהודים נרד־פים ולא איכרים, פועלים ופקידים העובדים ביום ופועלים במחתרת בלילה.

אף־על־פי־כן שוטטה בימים אלה פלוגה יהודית בת שלושים איש ואישה בסביבות שאבלי והטילה פחדה על כל האיכרים בנשקה המועט. הפלוגה באה במגע עם גיטו שאבלי

לחפש בני ברית? — אנו שרויים בין אויבים ואין לתת אמון בהם. האם נסמוך על יושרם של אדונים אחרים? בזה אין כל תקווה. כוחותינו דלים מכדי לעשות דבר. חושבים על דרך זאת ועל דרך זאת ואין להגיע למסקנות. — — — ה׳גבי־טסקומיסאר׳ שאל את איזליס, הנציג הליטאי במשרד־העבודה היהודי, אם היהו־דים לא נעשו למחוצפים יתר־על־המידה בזמן האחרון? — — —

8 בפברואר 43 [5]

היום אחר־הצהריים שוב זכה הגיטו לביקור חשוב של ה׳גביטסקומיסאר׳, ממ־לא־מקומו מנהל מחלקת המשק שריוור, ה׳שטאבסלייטר׳ בוב וה׳רגירונגסראט׳ ד״ר גינטר. מטרת הביקור היתה למצוא מקום בשביל הסנדלריה והמתפרה, שבדעתם לייסד. מיד עם בואם הלכו האורחים לחפש מקום לבית־המלאכה. בתחילה רצו להקימו בגיטו עצמו, אבל כיוון שהצפיפות איננה מאפשרת פתיחת מפעלים חדשים בגיטו, חיפשו מקום על־יד הגיטו. הם התעכבו בביתו של סטאנ־קוס, מקום שם היתה מכבסה לפני קיצוץ הגיטו. דרך־אגב, כשהבית היה בגיטו, הושכנו בו 87 נפשות ועתה — 14! הם נותנים את דעתם לפתוח שם סנדלריה, מתפרה לבגדי גברים ונשים, מכבסה ואולי גם בית־מלאכה למחוכים, שישמשו את הגרמנים־בני־ה׳רייך׳. בעלי המקצוע יילקחו מבתי־המלאכה הפרטיים, כי

וקיבלה נעליים ובגדים חמים. ברם, איש בגיטו לא העיז ללכת בעקבותיה ולארגן פלוגות דומות. מספר ניכר של פארטיזאנים יהודיים עלול היה להסב אליהם את עיניהם של הפא־שיסטים הליטאיים, שכבר החלו לארגן בימים אלה פלוגות למלחמה בפארטיזאנים האדומים ובצבא האדום המתקרב. תהיה זאת אפוא הרפתקה של ייאוש להלחם בכוחות אלה. אמנם פלוגות יהודיות מזוינות היו יכולות לפרוץ דרך לעצמן אל אזור האגמים שבצפון־מזרח ליטא, מקום שם כבר פעלו פלוגות הפארטיזאנים האדומים. אולם רק בני נוער מאורגנים ומזוינים מסוגלים לבצע את הדבר הזה ולא נשים, זקנים, אנשים חלשים וילדים. רוב המשתתפים בישיבה הנ״ל נמנו, הם או קרוביהם, עם אותם שלא יכלו להינצל בדרך זאת, ועל כן לא בחרו בה. מנדל לייבוביץ ז״ל הציע לצייד את אנשי הגיטו בנשק ולהתכונן להתנגדות בגיטו עצמו. לפי הצעתו היו צריכים להצית את הגיטו מכל עבריו תיכף עם בוא שעת החירום ולפרוץ דרך אל היער. לייבוביץ׳ (שהיה בקי בתכססיסי מלחמה, אף היה ראש ארגון המתנדבים לצבא הליטאי) הסביר את תכניתו היטב ובהיגיון. ברם, מלבד תח־מושת ותכנית דרושה הייתה גם רוח קרבית והעזה ויחד עם זאת נכונות להפקיר את הנשים ואת הילדים. המשתתפים היו חסרים רוח זאת.

ביוון שמנהיגי הגיטו לא יכלו להשתתף בהתנגדות פעילה, לא נקטו כל אמצעי ממשי לארגן את אלה שיכלו להיות לוחמים. משום־כך לא קמה בשאבלי מחתרת ראויה לשמה. ראשי המחתרת כביכול ניהלו משא־ומתן עם המחתרת הליטאית, ניסו גם לקנות נשק, התקשרו עם יהודי ששירת (בעילום שמו) בצבא האוקראינים, כדי להשיג נשק. אולם כשנת־פס הלה, נבהלו המנהיגים וחדלו מזה. כך לא ארגנה שאבלי התנגדות אף בימים שהיו נוחים לכך.

5. במקור פליטת קולמוס: 42.

למה יפיקו ליטאים פרטיים תועלת מבעלי מקצוע יהודיים כשאפשר להשתמש בהם לצורכי הגרמנים־בני־ה׳רייך׳? לחצו של משרד העבודה הגרמני על הנציגות, להעמיד את המספר השלם של 200 פועלים ל־'O.T.' אינו פוסק. כבר גויסו פועלים מבתי־המלאכה הפרטיים, ששולחים שליש מפועליהם בכל שבוע, מן המנגנון המינהלתי ומן המשטרה. אבל עדיין לא הושלם המספר.

12 בפברואר 43 [6]

אתמול ביקרו שולץ והאק בגיטו, הם בדקו את ספרי החשבונות. שולץ דרש שוב בתוקף פועלים בשביל 'O.T.'. באותו רגע נכנס .B[7], ראש משמר הגיטו, והודיע שהיום הוקרא לפניהם — אנשי המשטרה — החוזר שלקמן החתום על־ידי רייווידיס, ראש המשטרה הליטאית: בסוויר שרפו פארטיזאנים [8] את בנייני מינהלת נפת העיר, את הדואר ועוד. הצטרפו לפעולה זאת לא רק יהודים מן הגיטו אלא גם נשים יהודיות. משום כך מצווים השוטרים לנהוג ביהודי הגיטו לא רק בחומרה כי אם גם באכזריות. — — —

14 בפברואר 43

מתברר שמקרה סוויר אירע כבר לפני שבועות רבים. הדבר היה כך: ביום ידוע אספו איכרים רבים וגייסו את סוסיהם. לפתע באה פלוגת פארטיזאנים, שדדה את הסוסים, הרגה שוטרים אחדים, שרפה כמה בניינים ציבוריים וברחה. לפי דברי הליטאים היה בין הפארטיזאנים גם יהודי אחד מגיטו סוויר. הדבר הזה שימש יסוד לחוזר הידוע של הליטאים. בינתיים נעשה המצב חמור מאוד על־יד השער. כבר עצרו הרבה אנשים ורבים הוכו סתם. טענה אחת בפי השוטרים: אתם רצחתם את אחינו.

הנציגות קיבלה כתב הרשאה מאת ה׳גביטסקומיסאר׳ להכניס 500 ק״ג תפוחי־אדמה. ההוצאה לפועל נמסרה לבורגין והוא הכניס כ־15 טון לשני הגיטאות. הדבר נעשה, כמובן, על אחריותו. ברם יש כבר מה לאכול בגיטו. — — — תנאי העבודה קשים מאוד ב־'O.T.'. האנשים עומדים בשדה 8 שעות ללא כל הפסקה, בלא מעט מרק חם ובלא אפשרות להתחמם מעט. העבודה קשה והמשגיחים נוגשים ואף מכים. — — — אברהם אפשטיין מת בבית־החולים אחרי ייסורים גופניים ורוחניים איומים וממושכים. הוא אחד הקרבנות המרובים של עבודת הכבול. שם הוכה בראשו במקל על־ידי פארטיזאן, לקה בגידול במוח ושכב במיטה למעלה מחצי שנה. בחודשים האחרונים גם נתעוור, אחר־כך גם שותק עד

6. במקור פליטת קולמוס: 42. 7. בלקשטיס. 8. יהודיים.

שאבדה הכרתו לגמרי. רק לאחר ששכב עוד שבועות רבים נגאל לבסוף. היה צעיר וחזק, תלמיד עד המלחמה.

ה'גביטסקומיסאר' — משרד העבודה הסימן: IV2V2
שאבלי, 13 בפברואר 1943

אל מר איזליס, כאן.

הנידון: רישום כל כוחות־העבודה היהודים, זכרים ונקבות, הגרים בגיטאות בשאבלי. הרשי־מה צריכה להכיל את הפרטים הבאים:

(1) המספר הסידורי. (2) השם והמשפחה. (3) מקום הלידה. (4) תאריך הלידה. (5) המצב המשפחתי. (6) המקצוע. (7) מקומות המגורים מאז 1 בינואר 1940 עד הכניסה אל הגיטו. יש לערוך את הרשימה לפי המשפחות, בראשונה ראש המשפחה ואחריו האישה והילדים. יש לערוך את הרשימה הזאת בשני העתקים עד 1 במארס 43 לכל המאוחר. יש להקפיד על המועד בכל התנאים.

המנהל: שולץ (חתימה)

הרכב אוכלוסי הגיטו[9]

	עד בני 13	בני 14—60	מ־61 ומעלה	סה"כ
זכרים	581	1,326	114	2,021
נקבות	575	2,057	122	2,754
	1,156	[10] 3,383	236	4,775

18 בפברואר 43 [11]

'בליטא העצמאית' [12] מסופרים הדברים האלה:

ההתנפלות על סוויר

ביום 13 בינואר בלילה התנפלו כמה מאות פארטיזאנים לבושי לבן על עיירתנו, סוויר. המערכה נמשכה שעות אחדות. פלוגות משטרה מוגברות עצרו את האויב והחזירוהו לעמדותיו הקודמות — ליערות רוסיה הלבנה. בלילה השני נערך קרב בין הפארטיזאנים ובין המשטרה ושלושה גרמנים במרחק 4 ק"מ מסוויר. אחרי הקרב נשארו שלושה פצועים — שוטר אחד ושני גרמנים. — — —

נפוצות שמועות רעות על קובנה ווילנה. לפיהן ראו ליטאים בקובנה מכוניות

9. נראה מן הטבלה, כי מספר הנשים בנות 14—60 גדול ממספר הגברים בני 14—60 ב־731 נפש. הבדל זה קיים בגילים 18—40 בסטאטיסטיקה אחרת, שערכו דויד גץ ז"ל, יו"ר בית־הדין, וייבדל ממנו לחיים מנחם רובינשטיין (ראובני). אלו הן הנשים, שנתאלמנו מבע־ליהן, שנאסרו בסוף יוני ובראשית יולי 1941 ולא שבו עוד.

10. במקור בטעות: 3,381. 11. במקור פליטת קולמוס: 42.

12. Nepriklausomoji Lietuva.

מלאות יהודים שצעקו 'הצילו'! וכן מוציאים מדי יום ביומו 20—30 איש מוויל־נה לפי רשימות. יש סתירות בשמועות ובכל זאת רוח האנשים איננה רוגעת.

19 בפברואר 43

מנהלי משרדי־העבודה והנציגים יושבים לילות שלמים, חושבים ומחפשים דרך למצוא 200 איש לעבודה יומיומית ב־'O.T.'. נסחבים אנשים מכל מקומות־העבודה ואף־על־פי־כן יצאו היום לא יותר מ־175 איש. הנציגים יראים להיראות במשרד־העבודה העירוני, כי שם מאיימים עליהם בסכנות מסכנות שונות. אולם כמעט אי־אפשר לקיים את הדרישה. אנשים העובדים 3—4 ימים רצופים אינם יכולים להוסיף ולעבוד. רבים חלו וחומם עלה, אחרים הביאו את בגדיהם הרטובים למשרד־העבודה ושאלו אם יכולים הם לצאת לעבודה בבגדים אלה. ——— הפועל היהודי ב'[13] עובד בבניין משרד־העבודה העירוני. זה מכבר אין הוא מוצא חן בעיני השומר הליטאי ואשתו והם נוהגים תמיד להביא את דיבתו רעה אל הגרמנים. פקיד משרד־העבודה, בר, כבר היכהו פעם. ב' התחנן בפני משרד־העבודה, לשלחו למקומות העבודה הקשים ביותר ובלבד שישחררוהו מעבודתו במשרד־העבודה. אך הוא לא נענה ומוסיף להתענות שם. אתמול שוב סיפר עליו השומר, כי התפאר כביכול שהוא עתיד לנקום בהם. פקידי משרד־העבודה היכוהו שוב וצעקו: לא תזכה לראות את מפלתנו, כי עוד לפני שנסתלק אנחנו — כבר לא תהיה בעולם הזה.

22 בפברואר 43[14]

אתמול הלך יהודי[15] על המדרכה על־יד משמר המשטרה של הגיטו. בלקשטיס, ראש משמר הגיטו, הבחין בו והזמינהו אל בית המשטרה. שם חירף וגידף אותו באמרו: אתם (כלומר היהודים) סבורים שהרוסים מתקרבים ותשתחררו בקרוב, אולם טועים אתם, לא תזכו, כי לפני־כן נשחט אתכם.

1 במארס 43[1]

אחד הליטאים מבני 'אירופה החדשה' בשם באנצ'קוס עובד בבית־החרושת לעורות. עלייתו של האיש החלה ממשרה נמוכה מאוד. אחר־כך עלה והיה משגיח

13. ברוידא. ניצל, כעת בארצות־הברית.
14. במקור פליטת קולמוס: 42.
15. פרידמן, שעבד ב'גביטסקומיסאריאט'.
1. במקור פליטת קולמוס: 42.

על חצר בית־החרושת. מאז הוא נוגש בפועלים היהודיים בכל מיני דרכים. הלשין על הפקיד היהודי א׳ פ׳ [2], אחר־כך נטפל לפקיד היהודי א׳ מארדל [3], רדף אותו, היכהו ואיים עליו. אתמול, ביום ראשון, הכריח את הפקידים היהודיים לצחצח את מגפיו. ולא זאת בלבד אלא גם ניגש לשער ודרש לקרוא אליו את הפקיד א׳ מ׳. כששאל אותו פקיד משרד העבודה ח׳ צ׳ [4] לשם מה הוא צריך את א׳ מ׳ — האם בענייני בית־החרושת או בענייניו הפרטיים ? — היכה אותו במקום תשובה. הנציגות החליטה להשתדל בעניין זה אצל הד״ר גינטר. — — — עשרה אנשים מתו בגיטו במשך חודש פברואר 1943, תשעה מהם ברובע קאווקאז ואחד ברובע טראקו. בכלל מרובים מקרי המוות ברובע קאווקאז מאשר ברובע טראקו. דבר זה מוסבר בסיבות אלה : ראשית, מספר הזקנים ברובע קאווקאז גדול בהרבה, כי בראשית ימי הגיטו הוצאו אנשים זקנים מרובע טראקו במידה גדולה יותר מאשר מרובע קאווקאז. שנית, תנאי החיים של תושבי קאווקאז גרו־עים בהרבה בגלל מצבם הסוציאלי הירוד.

3 במארס 43

היום נתקבל בדואר מכתב בשביל ה׳יודנראט׳. משמר השער עיכב את המכתב ולא רצה למסרו. צריך היה לפנות אל ראש המשמר כדי לקבל את המכתב. — — — האדונים שלנו טרודים מאוד בגלל הגיוס [5]. הודיעו ל׳יודנראט׳ מן ה׳גביטס־קומיסאריאט׳, כי אי־אפשר יהיה לשוחח עמם במשך 14—15 ימים. היום התנפלו ׳טירונים׳ שיכורים על יהודים, שעברו בדרך שבין שני הגיטאות ביחידות. מזה לקחו את מקלו ומזה דרשו כסף. המתנפלים היו במארב בבית שבפינת הרחובות אז׳רו וונצלאוסקה. כשפנו היהודים אל מארגיונאס, ראש השומרים שלנו, פנה הלה אל מי שהיכה אותם ואמר : אסור לך להכות יהודים ברחוב ! — — —

באנצ׳קוס הידוע לגנאי שוב השתולל היום, התנפל על פועלים יהודיים והפ־קידם. הדבר הובא עד למנהל בית־החרושת. ואז פנו הנציגים אל ה׳רגירונגס־ראט׳ והלה הבטיח להתערב.

2. א׳ פטרוך, בנו של אחד ממנהלי ביהח״ר לשעבר.
3. אליהו מארדל היה קודם אחד משותפי בית־החרושת ומנהלו. הוא שימש בתפקיד זה גם בזמן שלטון הסובייטים, כי היה מומחה גדול במפעל זה. אף בזמן שלטון הנאצים היה המנהל בפועל בכל בתי־החרושת לנעליים ׳באטאס׳.
4. חיים צ׳רניאווסקי.
5. הכוונה לגיוס הנוער הליטאי לעבודה בגרמניה. בתחילה קראו את הנוער להתנדב לעבודה זאת, אולם משלא התייצבו מתנדבים הכריזו כמה פעמים על גיוסי חובה וגם הם לא נשאו פרי.

4 במארס 43[6]

היום ביקרו שריוור, מנהל המשק של ה׳גביטסקומיסאריאט׳ ופאפן בבית על־יד הגיטו ועיבדו את התוכנית לרכז את בתי־המלאכה היהודיים במקום הזה. את־מול ביקר פאפן בבתי־המלאכה הפרטיים שבעיר ומצא שם ׳חטאים נוראים׳. הוא גילה כמה ק״ג תפוחי־אדמה אצל האחד, גבינה — אצל השני וכיכר לחם שלם אצל השלישי. פאפן שלח את כל ׳החוטאים׳ האלה אל ה׳יודנראט׳. הוא העיר ל׳יודנראט׳, בשיחה שניהל עמו היום, כי הוא, פאפן, שומר על היהודים (הדבר נכון במקצת, כי עד היום לא הביא צרות ולעתים קרובות אף עזר ליהודים) אבל גם הם בעצמם צריכים להישמר.

5 במארס 43

יש פרישת־שלום מוורשה ומכל פולין. בוורשה יש 40 אלף יהודים. השמידו את היהודים באקציות רבות בכל מיני מיתות משונות. זרקו את יהודי הפרבר פראגא אל בתי־השימוש. השמידו בעיקר נשים, ילדים וזקנים. נשארו רק יהודים בני 20—30 ומהם 20% נשים. הם גרים כולם בגיטו ועל דלתו של כל חדר רשומים שמותיהם של הגרים בו — כמו בבית־הסוהר. אסור לעבור מחדר לחדר. אם נתפס מישהו בחדר זר — אחת דתו למות. הגברים עובדים בבית־חרושת לגז והנשים — משרתות אצל הגרמנים. אין הנהלה של יהודים בגיטו, אנשי הגיסטא־פו שולטים בכול. נוסף על כך שילחו הגרמנים בגיטו בריות משונות, ספק יהודים ספק לא יהודים, והללו מביאים כל מיני צרות על היהודים. היהודים התנגדו באקציה האחרונה ואלפים רבים ברחו וניצלו. — אלף יהודים חיים בקובל וחמש מאות בסלונים. שרידי יהודים יש בביאליסטוק. פלוגת רובאים לאטביים ושוט־רים ליטאיים משגיחים על הסדר בוורשה. הטרור שם איום.

6 במארס 43

היום קרה אסון בשדה־התעופה. בשעה שפלוגת הפועלים היהודיים כבר התכוננה לחזור הביתה, עלה אווירון על הפלוגה בפתע פתאום. מדחפו פגע בראשה של האשה היהודיה שפירא וקטע חצי גולגולת. היא הובאה למחלקה הכירורגית של בית החולים העירוני במצב של חוסר הכרה. ברם לא ניתחוה עדיין, כי מצבה ללא תקווה. הנפגעת שפירא היא בת 29 ויש לה ילד קטן בן 5. בעלה נלקח בקיץ 1941 ולא ידוע היכן נעלם.

6. במקור פליטת קולמוס: II במקום III.

7 במארס 43 [7]

באנצ׳קוס הידוע לגנאי שוב ניגש היום לשער והגיש רשימה של פועלים יהודיים הדרושים לבית־החרושת. נראה שכל השתדלויות הנציגות ופקידי בית־החרושת לא לתת לו להתעלל כל־כך, לא הועילו. כשהוחזרה לו הרשימה עורר שערוריה ודרש שיעמידו לפניו את היהודי שמחק שם ברשימה. ׳כיצד מעיז יהודי למחוק שם ברשימה?׳ — השתולל. אבל חבר המינהלה בורגין הרגיעו.

חג הפסח ממשמש ובא ואנשים דתיים חושבים על מצות. הם כבר תכננו את השימוש בתנורים המועטים שבכל הגיטו לאפיית מצות. הדבר נודע לנציגות ומייד אסרה להוציאו אל הפועל. בערב התנהלה שיחה דרמטית בין הנציגות ובין נציגי אופי המצות. אלה לא רצו להבין בשום אופן מדוע אי־אפשר לאפות מצות, שהוא מעשה תמים כל־כך. הנציגות דרשה בתוקף להפסיק את אפיית המצות, כי היא עלולה להביא חורבן על הגיטו. לעומת זאת הבטיחה הנציגות לעשות את כל המאמצים לספק לגיטו בפסח תפוחי־אדמה, אפונה וקמח שיפון במקום לחם [8]. — — —

הנציגים ניהלו שיחה עם ה׳שטאבסלייטר׳ ועם ראש משטרת הביטחון על אודות שלושת היהודים האסורים עדיין בבית־הסוהר. הצליחו להשיג החלטת שחרור לשניים — אברשה גליצנשטיין וזלמן סיטקין — ויש לקוות שיבואו לגיטו בימים אלה. הם לא רצו לשמוע דבר על אודות השלישי — רימר — שגנב שומן חזיר מ׳מייסטאס׳. מצבו חמור, כי כפי שמוסרים, כבר יש החלטה לירות בו. הנציגות עושה מאמצים נואשים להצילו.

11 במארס 43

אתמול קיבלו פועלי ׳באטאס׳ ופועלי בית־החרושת פרנקל עורות במתנה. גם הפועלים היהודיים קיבלו עורות עם שאר הפועלים, ברשמיות גמורה, באישור וברישום. הודיעו על הדבר הזה גם לראש המשטרה והוא הסכים להרשות להכניס את העור אל הגיטו. הדבר נודע גם למארגיונאס (ה׳באטאסניק׳), ראש משמר הגיטו. אולם בינתיים כבר הכניסו פועלים יהודיים אחדים את מנת העור שלהם בשעת ארוחת־הצהרים. מארגיונאס העמיד את עצמו אחר־הצהרים על־יד השער

7. במקור פליטת קולמוס: 42.

8. הנציגות אסרה את האפייה הפומבית, כי שום תנועה בגיטאות הקטנים של שאבלי לא נעלמה מעיני הגרמנים ועוזריהם הליטאיים. האפייה הייתה מתגלית בוודאי לגרמנים, שנהגו להפוך את חגי ישראל לימי פורענות. האיסור חל רק על אפייה פומבית בתנורי המאפיות, אבל לא נאסרה האפייה בתנורים הפרטיים. באופן פרטי אפה הגיטו מצות בשנה זאת יותר מבשנה שלפניה. אגב, גם חברי הנציגות והמינהלה עצמם השתתפו במצווה זאת.

ולא נתן לאיש לצאת מהגיטו. למה עשה זאת ? כי חבר המינהלה בורגין אמר לו שישלח הודעה לבית־החרושת לא להביא את העור. אכן משום כך לא נתן לאיש לצאת, כדי שיוכל לעכב את העור ולמצוא שלל [9]. בהזדמנות זאת תפס כמה אנ־שים עם סחורה מוברחת ו... קיבל 'דמי לא יחרץ'. אחד אף נשלח על־ידו לגיטו במיוחד להביא לו את הכסף שלא היה בידו. קמה בהלה בין היהודים שבגי־טו וביותר בין היהודים שבעיר. מילתא זוטרתא — הגיטו סגור ! אז שלח בור־גין שוטר [10] לעיר דרך הגדר להודיע על כך לראש המשטרה. גרבליונאס (כפי שכבר צוין קודם הוא אדם הגון מאוד ואף שונא בצע) בא והתיר להכניס את העור. — — —

הסנדלר גרינברג עובד אצל אדון ליטאי. האדון מרוויח על ידו 100 מארק כל יום ולו אינו נותן אף לחם לאכול. סבלנותו של גרינברג פקעה סוף סוף והוא דרש מאדוניו לתת לו כסף או אוכל. האדון הלשין על גרינברג בפני משרד־העבודה העירוני בשל 'חוצפה' זאת.

13 במארס 43

א' ג' הידוע, שהושם בבית־הסוהר בשל ספסרות עשה מעשה ערמומי בבית־הסוהר. הוא הלשין בפני משטרת הביטחון, כי שלושת היהודים מלינקובה ששוח־ררו היו מקבלים מזון ומכתבים בהיותם במאסר. משום כך פוטר משגיח בית־הסוהר החשוד. והנה התאמצה כל־כך הנציגות למען מנוול זה כדי להצילו ממוות ! האם אין זאת התאכזרות בכל הגיטו המעוררת רחמים ? — — — אתמול השתולל השוטר העומד במשמר על־יד השער הקאווקאזי. הוא היכה יהודים רבים, החרים סחורה מוברחת וחטף כמה 'חצאי בקבוקים'... — — —

היום בשעה 2 אחר־הצהריים מתה האישה שפירא, שנפגעה על ידי אווירון לפני שבוע. התענתה שבוע ימים עד שנרקבה כולה וגוועה.

14 במארס 43

נוספו גם מחלוקות פנימיות על כל הצרות שיהודי הגיטו צריכים לסבול. ה'ד־ריבלן' [11] הייתה לתופעה מיוחדת. במעשה זה תופסים בריונים יהודיים 'יאלד' [12],

9. מארגיונאס רצה למנוע את העברת הודעת בורגין, כדי שיביאו העור והוא יחרימו, שהרי שומרי השער נהגו לקחת לעצמם את המצרכים המוחרמים, זה היה שללם.
10. היה זה השוטר היהודי חנוך (הניך) רייז.
11. מקור המושג במשחק הכדורגל ופירושו בעיטות בכדור בשעת הריצה. הבריונים נטלו את המושג הזה כשם ל'משחק', שבו הם היו מקיפים את קרבנם מכל העברים, אחד היה הולם בו כדי להממו ואז היה הקרבן נהפך ל'כדור משחק' בידי כל הכנופיה עד שנפל אין־אונים.
12. גולם, קרבן שוטה. כאן : ברנש שאינו מן הכנופיה.

שהוא על־פי־רוב אדם משכיל, מטלטלים ומענים אותו עד כלות כוחותיו. פועלי 'O.T.' מומחים לדבר במיוחד, יש להם דרך מיוחדת לבלבל את ה'יאלדים'. שניים מתנפלים על הקרבן, הולמים בשכמו ובחזהו, הוא מתמוטט כולו ונשאר מבולבל כמה ימים. הבריונים המהדרין נוהגים לזרוק את הקרבנות מקרון הרכבת הקטנה בהיותה במלוא מהלכה. לבסוף הגיע הקץ גם לזה. אחד הנפגעים פנה לבית־המשפט. התובע [13] חקר בדבר וגילה את כל מערכת ה'דריבלן'. אתמול נידון העניין בבית־המשפט. שלושת ה'פעילים' הראשיים של 'O.T.' ישבו על ספסל הנאשמים, הלא הם ש' ב', איש העולם־התחתון מכבר, מ' ו־א'. כאן קיבלו גמולם כראוי. התובע גילה את כל הפשיעה שבמעשים אלה לפני כל הקהל הרב שנתאסף כאן והציע עונש חמור וכן התראה לעקרם מן הגיטו אם יחזרו על מעשים דומים. בית־המשפט דן אותם לשלושה לילות מאסר ויום ראשון אחד, כדי לא להפריע את ה'ארבייטסאיינזאץ'. החרפה ופסק־הדין עשו את הרושם על העבריינים ועל הקהל. יש לקוות שתיפסק הבריונות. — — —

16 במארס 43

ביום שישי, 12 בח"ז, נתפסו שניים מאנשי המחנה [14] בשובם מהכפר עם מיצרכים. המיצרכים הוחרמו והאנשים נמסרו על ידי מיפקדת המחנה למנהל המחנה [15] להענשה. בשבת, 13 בח"ז, קיבל מלמדוביץ, פועל במחנה, פתק שחרור מן הרופא והלך אל הכפר ל'שנוריטה'. לאסונו נכנס ה'אוברשאכטמייסטר' יון [16] למחנה ולא מצאו. הוא הודיע על כך במינהלת הבנייה. מנהל המחנה היה בשעה זאת בראדווילישקי לשם השגת מיצרכים, בינתיים סיפרו את המקרה למשרד־העבודה בראדווילישקי. כשנודע הדבר למנהל המחנה בא אל מינהלת הבנייה וביקש לא להעביר את העניין, ברם, היה כבר מאוחר מדי. מנהל המחנה לא ידע זאת ורצה למנוע אסון על־ידי צעד נואש. הוא סיפר שאותו יון עצמו שלח אחד מפועליו אל הכפר ימים אחדים קודם־לכן. הוא ביקש מאת מנהל הבנייה לא למסור את הדבר ליון. אבל יון בעצמו בא אליו לאחר עשר דקות וייסר אותו קשות על שהעיז להלשין עליו במינהלת הבנייה וכן איים עליו ועל כל המחנה, שיביא עליהם צרות מצרות שונות. תיכף לצאתו נכנסו מנהל הבנייה והמפקח אל המחנה ופגשו את יון. מנהל המחנה מסר להם על שיחתו עם יון. מנהל הבנייה אמר מיד למפקח: אמרתי לך לא לספר את הדבר ליון. ברם, יצאה טובה מתקרית זאת. מנהל הבנייה אסר על כל האומנים את הכניסה למחנה. בו בזמן הודיעו למנהל המחנה שיבואו ממשרד־העבודה אל המחנה. בשמעו זאת רץ להתקשר

13. אהרן זייגארניק. 14. בלינקייצ'י.
15. אריך גידאנסקי, בן השוחט מממל. 16. נזכר למעלה, עמ' 139.

בטלפון עם בית־החרושת בשאבלי להודיע ל'יודנראט' את הדבר. אבל איש לא היה במקום. ביום ראשון באו שטרינגה ועוד שניים ממשרד־העבודה שבראדוויי־לישקי אל המחנה. שטרינגה אסף את אנשי המחנה ואיים עליהם למסור מייד למשטרת־הביטחון כל מי שייתפס בכפר. מלמדוביץ שנתפס נענש בעשר מכות ומיצרכי המזון הוחרמו. לאחר־מכן שוחח מנהל הבנייה שיחה פרטית עם מנהל המחנה ואמר לו, שהוא מוכרח, כמובן, לרדוף באופן רשמי את כל אלה היוצאים אל הכפר, אבל למעשה הוא יסדר את כל העניינים הדומים לזה עמו, עם מנהל המחנה בצינעה. יתר־על־כן הוא מבקש ממנו למנוע מאנשי המחנה את ההליכה לכפר במשך זמן ידוע. מנהל המחנה הבין את הדבר בידעו שיון יארוב למחנה. מייד שוחח על כך עם אנשי המחנה ורובם הסכימו, שאין ללכת ל'שנוריטה', במשך שבועיים ימים. הפועלים גלוזמאן, מנַאקר וקורופוטקין שעבדו בעיר ראדווילישקי, לא התחשבו בהחלטה — הם יצאו ביום שני לשם 'שנוריטה' והביאו שני שקים מלאים מיצרכי מזון. מנהל המחנה התייעץ עם הרופא ועם עוזרו והחליט להחרים את מיצרכי המזון, להעביר את השלושה לפלוגה אחרת ולא לתת להם לעבוד עוד בראדווילישקי — כי משם הם מביאים מזון — ולהענישם עונש גופני. לאחר שמנהל המחנה הודיע על ההחלטה, התפלגו אנשי המחנה לשניים — רובם הסכימו לפסק־דין אבל מיעוטם התנגדו. פרצה מחלוקת ותגרה בין פועלי המחנה. מנהל המחנה הצליח בקושי להפסיק את התגרה. מנהל המחנה הודיע על הדבר לנציגות והיא אישרה את פסק־דינו. עם זה הורתה הנציגות לבחור במחנה בוועדת פיקוח בת שלושה אנשים כדי לעזור בהחזרת המשמעת והסדר.

19 במארס 43

המשפחה היהודית שהיתה בטאבריג בהשגחת משטרת־הביטחון, קיבלה יום אחד הזמנה מיוחדת ממשטרת הביטחון. היא נבהלה ונעלמה. — — —

ביום 17 בח"ז נורה ונהרג בקלמי יהודי מקרוז' בשם חאצ'ה[17] קושלבסקי שנתפס במחבוא. — — —

אתמול, 18 [בח"ז], קנה חבר־המינהלה א'[18] 10 לוחות עץ לבוד מאדם פרטי בשביל סנדלריית הגיטו. היתה לו גם תעודת־אישור למיצרך זה, 'על כל צרה שלא תבוא'. הוא הטעין את העץ הלבוד על עגלת הגיטו, מסר אותה לגר'[19], ספק הגיטו, והלך לו. בלכתו ראה חבר־המינהלה שוטר ניגש אל העגלה. נפל פחד מוות עליו, כבר אמר לו לבו מראש שעתידים להוביל את העגלה למשטרה ומשום

17. כינוי לשם יחזקאל. 18. אהרן אברמסון. 19. גורון, מגיטו קאווקאז.

אל משטרת־הביטחון ומי יודע במה ייגמר העניין. אז רץ אל הגיטו וביקש מחברו, חבר־המנהלה ב׳ [20], לרוץ אל המשטרה להציל את הגיטו. בורגין רץ אל המשטרה וראה שם את כל השוטרים הנוכחים שיכורים. הוא לא ידע היכן לחפש את העגלה. בינתיים עלה על דעתו של מישהו, שעלולים לאסור את המוכר הליטאי. כדי למנוע את הדבר שלחו, שליח אל המוכר להגיד שאם ישאלוהו (על העץ־הלבוד), יענה שהשאילם לסנדלריית הגיטו בידעו, כי יש רשיון קניית עץ לבוד לגיטו ויוכלו להחזירם לו. השליח הלך ומצא את חנותו של המוכר נעולה. כשסיפר את הדבר בגיטו ׳נתברר׳ שאסרו גם את המוכר ומשטרת־הביטחון תבוא מייד גם אל הגיטו לחיפוש. על־כן החלו להתכונן לביקור בחריצות. שרפו ניירות בסנדלריה, אחר־כך בקואופרטיב ולבסוף במשרד־העבודה. חברי המינהלה התהלכו נפחדים עד מוות בהרגישם כבר מראש צרה של שערוריית דובקין שנייה. כמה שעות תמימות נמשכו הייסורים עד — שהעגלה חזרה. התברר, שהשוטר לא ביקש יותר מסיגריה בלבד והעגלה נסעה לה בשלווה משם לקואופראטיב הסטודנטים כדי לקח מיצרכי מזון חדשים לגיטו. עיניים גדולות לפחד. — — —

מאתיים פועלים יהודיים עובדים בבית־החרושת על כל מחלקותיו. בזמן האח־רון עברו עליהם ימים קשים. הגיע מכתב מה׳גביטסקומיסאריאט׳ לפטר מספר ידוע של פועלים, כביכול על שלא הקפידו על שעות העבודה. הצליחו לבטל את תוכן המכתב אחרי עמל רב. בכל זאת עבר מנהל העבודה זיגל בכל מחלקות בית־החרושת וסקר את פרצופי הפועלים כמו מתוך כוונה לשלוח את החלשים שבהם הביתה. הפחד גדול יותר עתה מפאת סכנת הכבול. — — —

21 במארס 43

על חבר הנציגות פ׳ ר׳

(במשך כל חייו הארוכים, למעלה מ־90 שנה, לא לקח מעולם חלק בעבודה ציבו־רית) [21]. בימי הכיבוש הראשונים, לאחר שרוב העסקנים הציבוריים הוצאו או התחבאו, נכנס פ׳ ר׳ באקראי אל שורת העסקנים הראשונים, הבאים במגע עם השלטון החדש, ונעשה חבר ה׳יודנראט׳. אולם מייד בראשית פעולתו נכשל אצל השלטונות הגרמניים בפעולה מחוסרת טאקט ומשרד־העבודה הגרמני אסר עליו על־ידי ה׳יודנראט׳ לבוא אל השלטונות הגרמניים. בסוף אוגוסט 1942 נכשל שוב במעשה שלא ייעשה — הוא עסק במטבע זר ובזהב ובגלל זה נמסר לידי המשטרה. הדבר אירע בימי ספטמבר הראשונים, כשסכנת יום ה־31 באוגוסט

20. שמואל בורגין. 21. תוספת במקור.

ריחפה על פני הגיטו. אילו הגיעה השערוריה לשלטונות הגבוהים יותר היה בא אסון גדול על הגיטו. לאושרנו סיכנה הנציגות את חייה והצילה את פ׳ ר׳ ממוות בטוח. ביום 4 בספטמבר 1942 נערכה ישיבה שדיוניה נרשמו בפרוטוקול זה:

פרוטוקול אספת נציגים ציבוריים בגיטו ביום 4 בספטמבר 42 בהשתתפות האנשים האלה: יו״ר נציגות הגיטו מ׳ לייבוביץ׳; חבר הנציגות: א׳ כ״ץ, א׳ הלר ופ׳ ר׳; באי־כח בית־המשפט בגיטו: ד׳ גץ וא׳ זייגארניק; חברי־מינהלה בגיטו: ח׳ צ׳רניאווסקי, א׳ סלזין וגץ אפרים; מנהל החשבונות הראשי של הגי־טו: ק׳[22] אורבין. על סדר היום: עניין חבר הנציגות פ׳ ר׳. לאחר שמיעת דינים־וחשבונות על הפעולה ולאחר ויכוחים קצרים מקבלת האסיפה את ההחל־טה הזאת: התנהגותו של פ ׳ר׳ איננה הולמת חבר הנציגות היהודית של הגיטו בימים רעים אלה. חתימות.

פ׳ ר׳ הוסיף לעסוק בספסרות ובמטבע זר בלא התחשבות במקרה ובהחלטה הנ״ל. מעשיו שוב משכו את תשומת־לב המשטרה וזו קבעה בלשים לעקוב אח־ריו. אף בלקשטיס עצמו, ראש משמר הגיטו, הרשה לעצמו פעם אחת לומר לו בנוכחות הנציגות וחברי המינהלה: ׳אתה (אף דיבר אליו בלשון נוכח) אל תשוטט נא בעיר ואל תעסוק בספסרות זהב, כי תיפול בידינו!׳ לאחר ימים אחדים עצרו השוטר התורן ובדקו בשעת מעבר פלוגה גדולה. אף הנציגות הסבלנית לא יכלה לסבול עוד חרפה וסכנה כאלה לגיטו. היא דרשה מפ׳ ר׳ את התעודה המאפשרת לו להלך בעיר חופשי בלא ליווי. תעודה כזאת יש לכל חברי־הנציגות. הנציגות רצתה לשמור במעשה זה על פ׳ ר׳ ועל הגיטו מפני סכנה. ברם, פ׳ ר׳ סירב להח־זיר את התעודה. הנציגות סבלה את התנגדותו של פ׳ ר׳ וחיכתה עד סוף החודש— זה היה בפברואר — משום שרצתה למנוע שערוריה ציבורית. אולם היא לא הא־ריכה עוד את התעודה לחודש מארס. פ׳ ר׳ השיג אפוא בדרכים עקלקלות האר־כת תוקף תעודתו על־ידי מנהל משרד־העבודה איזליס והמשיך בעסקיו. כשנודע הדבר לנציגות, שלחה את חברה א׳ הלר לדבר עם פ׳ ר׳ ולשכנעו להחזיר את התעודה המאפשרת לו הליכה העירה. אולם פ׳ ר׳ לא וויתר. טענתו הייתה: ׳הרי אני צריך להרוויח את מחייתי׳. כל טענותיו של א׳ ה׳, שהתעסקות כזאת איננה הולמת את תפקיד חבר־הנציגות ושהדבר עלול להשמיץ ולסכן את כל הגיטו, לא השפיעו. פ׳ ר׳ עמד על דעתו. אחרי שיחה זאת שלח מ׳ לייבוביץ׳, יו״ר הנציגות, את ההודעה הבאה לנציגות:

׳לנציגות גיטו שאבלי.

אינני יכול להמשיך בעבודתי בנציגות הגיטו בתנאים המתוחים, שנוצרו על־

22. קופל.

ידי התנהגותו של חבר־הנציגות פ׳ ר׳ ולכן הנני נאלץ להתפטר מעבודתי בעתיד. מ׳ לייבוביץ׳. 20 במארס 43׳. ׳לאות סולידאריות א׳ כ״ץ. 20 במארס 43׳.

ביום 21 במארס נערכה ישיבה של הנציגות שמסופר עליה בפרוטוקול הזה: פרוטוקול ישיבת נציגות גיטו שאבלי ביום 21 במארס 1943, פורים שנת תש״ג, בהשתתפות החברים הבאים: ה״ה מנדל לייבוביץ׳, בר קארטון, אהרן כ״ץ, אהרן הלר והמזכיר אליעזר ירושלמי. על סדר היום: עניין חבר הנציגות פ׳ ר׳. נמסר: הושם אל לב זה זמן רב, כי פעילותו של פ׳ ר׳ איננה הולמת את תוארו כחבר המוסד העליון של הגיטו. בשעה שהנציגות מתאמצת בכל כוחותיה להקל על המחסור הגדול שבגיטו ומחפשת דרכים להקל על עבודת הפרך הנוראה, שהוטלה על כלל הגיטו בכוח הזרוע, ופועלת במסירות נפש להרחקת סכנת המוות המרחפת על הגיטו תמיד — באותה השעה עוסק ה׳ ר׳ בעבודה המביאה לו הנאה פרטית ומנצל את חופש התנועה שלו כחבר־הנציגות מחוץ לגיטו למטרות אישיות גרי־דא. כבר התרו בה׳ ר׳ על הדבר הזה פעמים אחדות. ביום 4 בספטמבר אף שללו ממנו נציגי הגיטו את חופש התנועה שלו. ברם כל האמצעים לא נתנו תוצאות ממשיות ופ׳ ר׳ ממשיך בעסק הספסרות שכבר נודע מחוץ לגיטו ומטיל צל על הנציגות הנהנית מאמונם הגמור של שלטונות הכיבוש בתורת המוסד העליון של הגיטו. בזמן האחרון פגע ה׳ ר׳ בסולידאריות של חבר־הנציגים בצורה גסה. לאחר שנלקחה ממנו תעודת היציאה מן הגיטו, הלך ה׳ ר׳ בדרכי עקיפין וביקש להחזיר לעצמו את התעודה בצורה לא־חוקית ולא־כשרה. הנציגות מתחשבת עם כל זה ומחליטה פה אחד להוציא את ה׳ פ׳ ר׳ מחבר־הנציגים ולקחת ממנו את כל תעודות היציאה מן הגיטו. ההחלטה תרגיע את הרוחות ואת ההתרגשות שנתעוררו מחמת המעשים של ה׳ ר׳. היא תגביר את קצב עבודתה של הנציגות העומדת על משמר הרחקת הסכנות המרחפות תמיד על הקיבוץ שבגיטו — שא־רית הפליטה מהקיבוץ התרבותי הגדול של ז׳אמוט וליטא שניספה בצורה טרא־גית. הפרוטוקול ערוך בשני העתקים, אחד מהם יישלח לה׳ ר׳ לידיעתו והשני נשאר בארכיון לזיכרון. הנציגות היהודית בגיטו׳. חתימות. נ״ב פ׳ ר׳ עדיין לא החזיר את הכסף שהוצא על פדיונו. מלבד זה הוא עדיין חייב כ־500 מארק לגמ״ח ו־300 מארק לקואופראטיב. — — —

22 במארס 43

פקיד משטרת הביטחון הליטאית בא לחקור את בלומזון, גירש ובורקום, שלו־שת המשוחררים מלינקובה. הצליחו להיוודע על־ידי הפרוטוקול שנערך במשטרת הביטחון, שאברשה גליצנשטיין הידוע קרא למנהל בית־הסוהר והודיע לו, שבורקום (מלינקובה) הגניב שעון זהב וטבעת לבית־הסוהר ומכרם לחובש

בית־הסוהר. בורקום הולך אל החובש מדי יום ביומו, כביכול להתרפא, ומקבל ממנו שומן חזיר, לחם, ומיצרכי מזון אחרים. גם שני האסירים האחרים מלינקו־בה אכלו מלחם זה. כן סיפר, שהמשגיחים היו מכניסים ללינקובאים מכתבים ומזון שהובאו מחוץ לבית־הסוהר. ראש בית־הסוהר מסר את הידיעות למשטרת־הביטחון וזו שלחה את הפקיד לחקור את שלושת הלינקובאים החשודים. יש לקוות שהעניין ייגמר בשלום לחשודים. — — —

ביום א׳, 21 בחודש, דרש 'H.V.M.' [23] פועלים יהודיים במספר ידוע. מקצת מהקרואים לשם לא קיבלו כל ידיעה ונפקדו. למחרת נשלחו הנפקדים למשטרת־הביטחון ושם הוכו באכזריות. העניין נמסר למנהל משרד־העבודה והלה נתן הוראה שכל מקום עבודה הזקוק לפועלים יהודיים ביום א׳ יודיע על כך קודם למשרד־העבודה.

23 במארס 43

היום בשעה 2 אחר־הצהריים הגיעו לבית־הסוהר שתי מכוניות ובהן ז׳אנדאר־מים גרמניים וליטאיים מזוינים. הם הוציאו ליטאים רבים. משערים שגם שלושת האסורים היהודיים גליצנשטיין, סיטקין ורימר, בין המוצאים. סבורים, לפי כל ההכנות, שהוציאו אותם להורג. על רימר נודע לבתו, שערב לפני הוצאתו קיבל מן הבית זוג לבנים משום שהיה מלא כינים. הלבנים נתפסו אצלו והז׳אנדארם הגרמני הכהו באכזריות. מלבד אלה הוציאו גם את סובוטניק (האסירה) הפולי־טית עם שני ילדים, אחד כנראה שלה, שילדה אותו בבית־הסוהר. ברם, לפי ידיעה שנייה אין יהודים בין המוצאים ולפי ידיעה נוספת נשאר גליצנשטיין.

פרוטוקול הישיבה (של ה׳יודנראט׳ משאבלי) [24] מיום 24 במארס 1943 [25]

המשתתפים: מ׳ לייבוביץ, ב׳ קארטון, א׳ הלר וא׳ כ״ץ מהנציגות; הרופאים: בורשטיין, בלכר, גולדברג, דירקטורוביץ, ל׳ פסחוביץ וא׳. על סדר היום: כיצד למנוע לידות בגיטו? מ׳ לייבוביץ׳: אנו חוזרים לשאלת הלידות. האיסור להוליד ילדים, שהוטל על היהודים, חל על כל הגיטאות בכל החומרה. באחרונה היתה לידה בקובנה וכל בני המשפחה נורו ונהרגו [26]. ברם, אין שמים לב לכך ונוהגים אצלנו קלות ראש יתירה. כבר יש מקרים אחדים של הריון ולא ננקטו שום אמצעים נגדם. — ד״ר בלכר שואל: האם יכולים להכריח את הנשים

23. עיין הערה לעיל עמ׳ 165.
24. תוספת במקור, מיד אחרת.
25. הפרוטוקול הזה הודפס בתרגום אנגלי בספר The Black Book (The Nazi Crime Against the Jewish People), ניו־יורק 1946, עמודים 331—333.
26. הכוונה למשפחת הרב הורוויץ מקובנה. הוא טעה — הלידה הייתה בריגה.

ההרות לעשות הפלות מלאכותיות? הישנה סטאטיסטיקה על הנשים ההרות? — ד״ר ל׳ [27] מוסר: היו אצלנו שלוש לידות, מיום 15 באוגוסט אשתקד, אין הוא יודע כיצד יצאו אל הפועל כי הוא לא טיפל בהן. כיום יש בגיטו כ־20 נשים הרות, רובן בחדשים הראשונים אבל אחדות כבר בחודש הרביעי והחמישי והא־חת אף בחודש השמיני. רק שתיים מכל הנשים ההרות מסרבות לעשות הפלה מלאכותית, לאחת מהן זוהי ההפלה המלאכותית השלישית ומרחפת עליה סכנת עקרות והשנייה היא זאת שהגיעה לחודש השמיני. ד״ר פ׳ [28]: צריך להשפיע עליהן שתסכמנה להפלה מלאכותית. צריך לספר להן מה שקרה בקובנה ובריגה. אם נחוץ הדבר יש להשתמש בשקר של שעת־הדחק ולומר להן שמשטרת הביט־חון כבר מחפשת את המקרים. — ד״ר בורשטיין מציע לאסור על כל הצוות הרפואי, כולל האחיות, לטפל בלידות. — ד״ר בל׳ מציע לרשום כל מקרה של הריון ולהשפיע על הנשים ההרות לעשות הפלה מלאכותית. מ׳ ל׳: אסור לעשות תעמולה נגד לידות בפומבי! כי הדבר עלול להגיע לאוזניים שאינן צריכות לשמעו. אנו צריכים לשאת ולתת רק עם הנוגעים בדבר. הוא מציע להזמין את הנשים ההרות למרפאה, להתרות בהן בנוכחות הרופא וחבר־הנציגות ולהעמידן על כל הסכנה שהן צפויות לה. — ד״ר ל׳: איך אפשר לעשות הפלה מלאכותית באישה שכבר הגיעה לחודש הריונה השמיני? הרי יש להבין את רגש האם? אי־אפשר יהיה בוודאי להשפיע עליה. ומה יהיה על התינוק אם נגרום ללידה מוקד־מת? לא נוכל לעשות ניתוח כזה בבית פרטי והרי אסור להשאיר את התינוק בבית־החולים. ומה יהיה אם בכל זאת ייוולד הילד חי? הנמיתנו? אני איני יכול לקבל אחריות כזאת למצפוני. — ד״ר בל׳ מוסיף, שהמצב קשה באמת במק־רה כזה, באשר שום רופא אינו יכול לקבל על עצמו אחריות כזאת להמית ילד חי, כיוון שזהו רצח. — ד״ר פ׳ שואל: אולי לתת לילד להיוולד ולמוסרו לידי נוצרי? — מ׳ ל׳: איננו יכולים לתת לילד להיוולד מפני שאנו חייבים להודיע על כל מקרה של לידה. שאלו אותנו שלוש פעמים אם היו לידות ועניננו בכל פעם בשלילה — ב׳ ק׳: מה אנו יכולים לעשות כשהגיטו בסכנה כזאת? אילו הייתה הסכנה רק למשפחת היילוד, היינו יכולים להשאיר את הדבר לאחריותו של האדם הנוגע בדבר, ברם הדבר עלול להביא סכנה על כל הגיטו. התוצאות עלולות להיות נוראות ביותר [29] — א׳ כ׳: רק הרופאים צריכים לטפל בעניין

27. ד״ר לונץ. ניצל וחי בארצות־הברית, ראה עכשיו רשימת ש׳ ל׳ שניידרמאן עליו ב׳פאר־ווערטס׳ (ניו־יורק), 7 ביולי 1957, עמ׳ 2.
28. ד״ר פסחוביץ, ראה עליו לעיל, עמ׳ 148.
29. הכוונה לאיום לסרס את כל אנשי הגיטו.

ההפלות המלאכותיות. עליהם לשאת־ולתת עם הנשים ההרות. הם חייבים להש־פיע עליהן עד שתסכמנה להפלות מלאכותיות. אם לא תהיה השפעה לדיבורים, עליהם למסור את הדבר לאחד מחברי המינהלה וזה יפעיל סאנקציות נגד משפ־חת האישה ההרה, יקח את כרטיס המזון, יעביר את בני המשפחה למקומות עבו־דה גרועים יותר, ימנע מהם עזרה רפואית, עצים וכד׳. אם גם דברים אלה לא ישפיעו, יש לקרוא לאישה ולהציג אולטימטום לפניה: עליה להרשות לעשות בה הפלה מלאכותית ולא — תודיע הנציגות למשטרת־הביטחון. ובדבר האישה בח־דש הריונה השמיני אסור שהילד ייוולד חי, שאם יוולד הילד, ישמש המקרה דוגמא לאחרים. אסור לחבר הנציגות לקחת חלק בכל המשא־והמתן הזה עם האנשים הנוגעים בדבר, אסור שמישהו ידע, שלנציגות יש ידיעה כלשהי על אודות מקרה של הריון. — ד״ר דיר׳: אמנם בשלב הראשון ידעו רק על אודות הרופאים שינהלו את המשא־והמתן עם האישה ההרה. אבל לאחר־מכן, כשיטילו סאנקציות, יתברר שהנציגות יודעת על־כך. ובדבר מקרה האישה שהיא בחודש השמיני להריונה דומה הוא למקרה שנאלצים להמית את הוולד שעה שמרחפת סכנה על היולדת [30]. — ד״ר ל׳: איני יכול לעשות זאת! — ד״ר פ׳: אפשר יהיה לגרום ללידה מוקדמת בבית־החולים וישתתף בזה גם רופא אחר [31]. המתת הילד תבוצע על־ידי אחות בזריקה בלא שתדע היא בעצמה מהו המעשה המבוצע. — א׳ כ׳: צריך לגרום מייד ללידה מוקדמת, כי יש סכנה בכל יום. בכל מקרה של הריון יש לנקוט כל אמצעי ההשפעה: ראשונה הסברה, שנית סאנקציות, ולבסוף אולטימטום ואיום במשטרת־הביטחון. האמצעים אושרו. כמו־כן הוחלט להודיע לכל הצוות הרפואי על כל האמצעים האלה. בדבר האישה שהיא בחודש השמיני להריונה הוחלט לגרום בה לידה מוקדמת ׳תיכף ומיד׳ [32]. חתימות [33].

27 במארס 43

ילד יהודי בן 14 לקה בשיגרון בפרקי הידיים בעבודה הקשה שברכבת. מש־רד־העבודה רשם לו טיפול חשמלי והתיר לו לקבלו במרפאה העירונית, אבל ד״ר ז׳ילינסקי דחה את הצעת משרד־העבודה. — — —

30. במקור: האם. 31. כלומר, מלבד ד״ר לונץ הגיניקולוג.

32. כך במקור. הלחץ על האישה היה בפיטורי בעלה, זנוויל גוץ, מאנשי המשטרה היהודית, ושילוחו לעבודה קלה מחוץ לגיטו. האישה, רבקה טון־גוץ, שהייתה מזכירה בבית־המשפט, המשיכה לעבוד במשרתה. היא ילדה ילד חי והוציאה אותו אל מחוץ לגיטו. הילד היה אצל אחי האם בווילנה. ההורים ניצלו וחיים בארה״ב. לאחר שהוגשה הבקשה לשלטונות הסובייטיים, בא הילד אל הוריו במארס 1957. עיין ׳דבר השבוע׳ 1957, גיליון 23, עמ׳ 7, ו׳פארווערטס׳ (ניו־יורק), 22־24־26 באפריל 1957.

33. הפרוטוקול נוסח על־ידי כותב היומן ועל־פי דרישתו חתמו עליו כל המשתתפים בישיבה.

אחד שהיה נוכח בשעת הוצאתם להורג של האסירים ביום 23 במארס סיפר שהאישה היהודית עם הילד התנגדה להורגים. הכוה אפוא וזרקוה יחד עם הילד אל הבור בעודם חיים. קפצה משם, דחפוה בחזרה והרגו אותה ואת הילד בבור במקלעים.

28 במארס 43 [34]

גם הגיטו משתתף במאמץ הצבאי הכללי, מגייסים לשדה־התעופה את כלל ציבור הנשים (הגברים מגויסים מכבר) בנות 14 עד 45. העובדות בבתי־מלאכה פרטיים ובמנגנון המינהלה תוכנסנה לעבודה בשדה־התעופה לשניים עד שלושה ימים לשבוע. הנשים שאינן עובדות תישלחנה לשדה־התעופה לפי הצורך במועדים שונים. למטרה זאת נתמנתה ועדת גיוס, שעליה לקבוע את היקף העבודה המוטלת על כל אישה לפי מצבה המשפחתי. הוועדה כוללת נציגים מן הנציגות, מן המינהלה, ממשרד־העבודה ומהרופאים — אחד אחד לכל מוסד. ועדה בת שלושה רופאים תקבע את מצב הבריאות של הנשים החייבות בעבודה. כך מקווים לגייס עד 450 עובדים לשדה־התעופה. או אז אפשר יהיה לקוות, שעובדי שדה־התעופה ייפטרו מהצרה הגדולה ביותר — ממחנות הכבול.

29 במארס 43

כתוצאה מפעולת ועדת הגיוס יצאו היום לשדה־התעופה 350 נשים במקום 250 הקבועות. — הגיעה אלינו הידיעה שגיטו וילנה גדל. באים לשם יהודים מכל העיירות שמסביב. מהן פשר הדבר? — — —

1 באפריל 43

גיוס הנשים נמשך. זה הגיוס הקשה ביותר. משפחות נשברות ממש, ילדים נשארים ללא השגחה, פועלים — בלי מזון חם, ומשפחות שלמות נהרסות. — 19 תפרים וסנדלרים נתקבלו לבית־החרושת על־פי רישיון מטעם ה'גביטסקומיסאר'. היום הגיעו לעבודה בפעם הראשונה. קבלת הפנים מצד הפועלים הליטאים הייתה נוראה: חבל, שהשאירוכם בחיים, צריך היה לטבוח גם אתכם! — — —

היום ניגשו ה'גביטסקומיסאר', שריוור, פאפן ואחרים אל בית־המלאכה 'פיינוליט' (שהיה שייך לפיינשטיין) וציוו על הפועלים היהודיים לעזוב את בית־החרושת. הם ערכו ביקורת ובדיקה בבית־המלאכה וסגרוהו.

34. במקור פליטת קולמוס: 42.

7 באפריל 43

יש פרישת שלום מריגה. חיים שם כששת אלפים יהודים מלאטביה ושמונה מאות יהודים מליטא. שמונת אלפים יהודים מגרמניה חיים ממולם בגיטו שני. 98% מיהדות ליטא־לאטביה מגויסים לעבודה, כי אין ילדים אצלם כלל והנשים מועטות מאוד. יהודי גרמניה הצליחו בדרכי עקיפין לקבל מן השלטון הגרמני את השליטה על הגיטו של יהודי המזרח הסובלים מהם נגישות נוראות ביותר. בראש היהודים מגרמניה עומדים אחד ה׳ ואחד ג׳. השניים נמצאים בשי־רות הגיסטאפו ומביאים קרבנות רבים לתלייה. בסוף אוקטובר הגיע הדבר, באשמת הפרובוקאטורים, לידי טבח המוני. היהודים עובדים במחסן הציוד. אח־דים מהם הבריחו נשק משם אל הגיטו. שוטרים אחדים ירו בשעת הילולא. הפרובוקאטורים מסרו את הדבר לשלטון ו־40 שוטרים יהודיים הוצאו מהגיטו. אנשי הגיסטאפו בניהול מפקד הס״ד הרגו את השוטרים ביריות. 40 השוטרים ניסו לברוח. אחד מאנשי הס״ד הפליט כדור בטעות בשעת המהומה, פגע בעצמו ומת למחרת. בגלל הדבר הזה נורו למחרת היום מאה יהודים ובהם ארבעה שוט־רים מקובנה (החברה־קדישא הייתה צריכה להפשיט מעליהם את הבגדים [1]). כפי שמוסרים עדי־ראייה, היה גם ג׳ הידוע לגנאי בין ההורגים מס״ד והוא לבש את מדיהם. אותו ג׳ הכשיל 30 אנשים והוליכם שולל ברמאות. הוא הציגם לפני פרובוקאטור, שהתחפש כבנו של דייג והסכים להעבירם לשוודיה תמורת 10 אלפים מארק לגולגולת. העניין נתגלה, כמובן, ושלושים היהודים נתונים בבית־הסוהר עד היום. פעם שנייה הוליך שולל עוד 8 אנשים בהבטיחו להעבירם אל הפארטיזאנים הרוסיים. המרומים נתפסו ונורו בו במקום. כבר נעדרים כמאה אנשים מיהודי קובנה. בראשונה היה קראוזה מפקד הגיטו הליטאי־לאטבי שב־ריגה. המנהיגים הנזכרים של יהודי גרמניה עשו אתו יד אחת ויחד עינו וטבחו את יהודי הגיטו. כיוון שקראוזה חולה, ממלא את מקומו עתה אדם אחר. אלמלא התערבותם של יהודי גרמניה, כבר לא היה אכזרי כל־כך. הם מביאים 10—12 יהודים לתלייה כל שבוע. כך, לדוגמא, המקרה ביהודי שגנב חצי ק״ג סוכר ממ־קום עבודתו. ההנהלה הגרמנית תפסה אותו ושיחררתהו. בזה היה המקרה מס־תיים. אבל אותו ג׳ התערב בדבר והיהודי נתלה. דרך אגב, הוא בעצמו מוציא לפועל את פסק־הדין לעתים קרובות. בזמן האחרון נודע לגרמנים, שזהב וחפצי־ערך אחרים של היהודים, שנטבחו קודם לכן, טמונים באדמת הגיטו. הם מחט־טים וחופרים בכל השטח. — — —

1. בעוד שלפי מנהג ישראל אין מפשיטים בגדיו של מי שלא מת מיתה טבעית.

היום ערכה הז'אנדארמריה חיפוש בסנדלריית הגיטו שברובע קאווקאז ומצ־אה חלקי צינורות גומי. ב' קאנטור, מנהל הסנדלריה, והסנדלר שפיטולניק נאס־רו. כנראה רוצים להוציא מפיהם את שם האדם, שנתן להם את פסולת הגומי.— מיום 31 במארס אין נותנים עוד קמח־חיטה וביצים ליהודים בשביל ילדיהם.

9 באפריל 43

הגיעה פרישת־שלום מקובנה ומווילנה וסביבותיה.

קובנה: דו"ח שבועי מיום 29 במארס עד יום 4 באפריל 43 [2]

כלל מספר הנפשות של אוכלוסי הגיטו

המספר הכללי	15,888, מהם גברים 6,936, נשים 8,952[3]		
מהם בני נוער עד בני 15	3,611	" " 1,918	" 1,693
מהם מבוגרים		" 5,018	" 7,259

'ארבייטסאיינזאץ' הכללי

המספר הכללי	9,705[4]	4,765	4,940
מהם:			
א. מחוץ לגיטו	5,942	2,637	3,305[5]
'ארבייטסאיינזאץ' ממוצע משמרת שנייה של נשים [6]	4,357	2,637	1,720
ב. בתוך הגיטו	2,419[7]	1,350	1,069
מהם:			
(א) בתי־מלאכה בגיטו	1,511	633	878
(ב) בתי־מלאכה של עבודת יד, בתי־מלאכה לתיקונים ובתי־מלאכה אחרים —	210	151	59
(ג) עבודה חקלאית	43	15	28
תחבורה, ניקיון, עבודות ציבוריות ועבודות שונות —	279	213	66

2. דו"ח בגרמנית שהגיש משרד־העבודה שבגיטו קובנה לשלטונות הגרמניים מדי שבוע בש־בוע, נמסר למחבר על־ידי יהודים בני קובנה שנזדמנו לגיטו שאבלי.
3. מספר הנשים גדול ממספר הגברים ב־2,106. זו תוצאה ממעשי הטבח (מלבד האקציות הכלליות) שפגעו בעיקר בגברים.
4. המספר הגבוה של העובדים (למעלה מ־60% מן המספר הכללי 15,888) מוסבר בכך, שהמשפחות שאינן עובדות, מרובות הילדים הקטנים, הוצאו ב'אקציה' הידועה ביום 18 בנובמבר 1941, שניספו בה למעלה מתשעת אלפים איש.
5. במקור בטעות 3365.
6. בשורה זאת חסר המספר.
7. מספר גבוה זה (יחסית) של עובדים בתוך הגיטו מוסבר בכך, שבתי־המלאכה שבגיטו

הנהלה ומוסדות	203	167	36
משטרה	148	146	2
מכבי־אש	25	25	—
ג. פטורים מחובת הגיוס :	612	422	190
בתי־מלאכה ללימוד מקצוע [8]	208	173	35
עבודת שירות בגיטו	356	201	155
שליחים	48	48	—
ד. בחופשה (מחמת מחלה)	732	356	376
בשבוע הדו״ח			
נולדו	—	—	—
מתו	4	2	2

ויליאמפולה[9], 5 באפריל 1943

דו״ח [10] על פעולת מועצת הזקנים [11] במארס 1943

׳ארבייטסאיינזאץ׳

ב׳ארבייטסאיינזאץ׳ נראית עלייה ניכרת בחודש הנידון. מספר ימי־העבודה עלה מ־168,497 ל־198,817 — מהם היו 112,705 מחוץ לגיטו ו־86,102 בתוכו [12]. ה׳ארבייטסאיינזאץ׳ שמחוץ לגיטו נתאפשר לאחר הקמת פלוגות־עבודה חדשות. הוקמו 23 פלוגות חדשות; מהן עובדות במינהלת האכסון של הצבא, במשרד הבנייה של הרכבת, בבית־החרושת לנייר ׳אוסטלנד פטראשיונאי׳, ברכבת הרייך [13], בחברת הבנייה, 9 פלוגות לשמירה ב־׳.O.T׳ ועוד. הגברת התעסוקה בתוך הגיטו נתאפשרה לאחר הרחבת בתי־המלאכה של הגיטו והגדלת מספר עובדיהם. יחד עם זאת יש לקחת בחשבון את הצמצום הניכר במספר פקידים ועובדים בהנהלה ובשירות הפנימי, שנעשה על־פי הוראת ממלא־מקום האדון הקומיסאר העירוני, מר מילר, מיום 3 במארס. על־פי זה הורתה מועצת־הזקנים ביום 5 במארס לצמצם את מספר העובדים ב־89 איש וביום 12 במארס הורתה לצמצמו ב־59 עובדים נוספים. כוחות העבודה שנתפנו מן ההנהלה ומן השירות הפנימי הועברו אל ה׳ארבייטסאיינזאץ׳ הכללי. וזה סיכום התעסוקה היום־יומית הממוצעת ברבע השנה הראשון:

ייצרו כמה מוצרים נחוצים לצבא ולאנשי המפלגה. בתי־המלאכה נתנו עבודה וקיום לקשישים, לאמהות של ילדים קטנים ולכאלה שהיציאה מתחום הגיטו היתה מסוכנת להם.

8. חניכי בתי־מלאכה אלה היו בגיל בית־הספר והם למדו שם מלבד מלאכה גם לשון, היסטוריה עברית, תנ״ך ולימודים כלליים. המנהל היה אלייסקי, מי שהיה מנהל בית־הספר המקצועי ׳אורט׳ וכיום מנהל בתי־הספר של ׳אורט׳ בארץ.

9. השם הרשמי ל׳סלובודקה׳; מקום שם רוכזו יהודי קובנה בגיטו.

10. הדו״ח הועתק ברובו בעמודים 311—319 שבמקור וסופו בעמודים 336—337.

11. ה׳יודנראט׳.

12. באחד משלושת המספרים האחרים או פליטת קולמוס או טעות בחשבון.

13. ׳רייכסבאן׳.

ינואר — 6,482; פברואר — 6,616 ומארס — 7,200. נעשו כל האמצעים לנצל את כוחות־העבודה שבגיטו עד תומם, ולחלקם ביעילות. למטרה זאת הורה מר מילר לרשום את כל תושבי הגיטו לפי הגיל, המין והמקצוע. דבר זה מאפשר במיוחד להעסיק כל בעל מקצוע במקצועו. רובם המכריע של הפועלים המועסקים בפלוגות־עבודה העירוניות מקבלים ארוחה חמה בעשרה מקומות עבודה. פועליהם של בתי־המלאכה, בתי־המלאכה לתיקונים, המכבסה, התחבורה, הובלת האשפה ואחרים יקבלו מעתה גם הם ארוחה חמה בכל יום במטבח שנקבע למטרה זאת בלבד. ואל המקומות העבודה הקיימים עתה מחוץ לקובנה: מחצבת החצץ בקיידאני, המפעל לחטיבת עצים בגארליאבה, גוז׳יונאי — ל׳מינהלת הבנייה בשדה׳,[14] וכן יאנובה ופאלמונאס[15]. נגרים, מסגרים ושרברבים מומחים, בוגרי הקורסים המקצועיים, הוכנסו החודש בפעם הראשונה לעבודה. הדרישה הרבה לתופרות זירזה פתיחת קורסים לחייטות לבנות־נוער, בנות 14—16. כן נפתח קורס לגננות לבני נוער, בני 14—16, כדי שאפשר יהיה להעסיק באביב בעבודת הגן את הכוחות שהשתלמו. משרד ה׳ארבייטסאיינזאץ׳ קיבל על עצמו להעמיד כמה מאות פועלים לרשות שדה־התעופה. כבר נעשו הצעדים הדרושים. יש לערוך שינויים שונים בקבוצות, כדי שאפשר יהיה לספק את הדרישות בנידון זה, מפני שכמעט כל כוחות־העבודה שבגיטו מנוצלים כעת לגמרי. בחודש הנידון[16] ניתנה ההוראה להעסיק בעבודה גם את הנשים בנות 47—50 ואף בנות 16—17. בגלל כל האמצעים האלה אפשר היה עד עתה להגדיל את ה׳ארבייטסאיינזאץ׳ למידה המקסימאלית ולספק את כל הדרישות.

משרד הבריאות. מספר החולים בבית־החולים היה בממוצע 52 ליום בחודש הנידון. מספר ימי המחלה הגיע ל־1,747 לעומת 2,094 ימי מחלה בחודש הקודם. 44 אנשים ונשים נותחו לעומת 55 שנותחו בחודש הקודם — מהם 35 נשים לשם הפסקת הריונן. במרפאות הניידות נרשמו 9,223 ביקורים לעומת 8,764 ביקורים בחודש הקודם. רוב הביקורים עולים בחלקם של המחלקה הכירורגית והמחלקה לריפוי שיניים. המכון לפליית הכינים קיים את פעולתו בחודש הנידון באופן תקין. 940 איש עברו את פליית הכינים לפי פקודת שירות התברואה ו־240 עשו מזאת מרצונם הם — בס״ה אפוא 1,180 איש לעומת 957 בחודש הקודם. בחודש הזה נערכו פעולות־חיטוי בשמונה מעונות ובשבעה מוסדות, — בהם בית־הסוהר, בית־המרחץ ואחרים. מבין המחלות המידבקות החייבות בהודעה, הודיעו על

14. ׳פ׳לדבאולייטונג׳.
15. בכל הערים האלה היו מחנות עבודה קבועים. יהודי הערים האלה עצמם כבר נשמדו בקיץ 1941.
16. מארס 1943.

ארבעה מקרי אסכרה. יש לציין הפחתה ניכרת במחלות בהשוואה לחודש הקודם. תרופות סופקו לבית־המרקחת כרגיל בשביל בית־החולים, המרפאות הניידות, בתי־המלאכה שבגיטו ובשביל כל אוכלוסי הגיטו. מצב זה מאפשר שמירה מעולה על בריאותם של הפועלים ושל אוכלוסי הגיטו. אבקת־כביסה וסבון נוזל ניתנו לבני הגיטו בכמות הדרושה גם בחודש הנידון. גם דבר זה מוסיף להטבת התנאים הסאניטאריים בגיטו. גם בית־המרחץ פעל בחודש זה כסדרו וסיפק אמבטיות ל־3,221 איש.

משרד התזונה: אספקת המזונות לגיטו פעלה באופן סדיר. 40 טון תפוחי־אדמה ו־43 טון אפונה, בערך, סופקו לגיטו בחודש הנידון, מלבד המנות הרגילות. נוסף על־כך נתנו לפועלים שבגיטו מנה מיוחדת של דגים מלוחים וירקות משומרים. 40 גר׳ חֵלב ניתנו כל שבועיים במקום 20 [17] גר׳ שומן, שצריך לתת כתוספת מנה [לעובדים]. מכל מקום אי־אפשר לראותו כתחליף שווה־ערך לשומן. רצוי לספק כמות ידועה של קמח לבן וסוכר או חומרי־מתיקה אחרים לבית־החולים וכן לפועלים שחלו. ישתמשו בהם לצורכי ריפוי בלבד. טחנת הקמח היתה עסוקה בטחינת השיפון שמסרו לה בתי־המלאכה של הגיטו וכן האוכלוסים העובדים.

משרד המשק: כל 21 הסוסים שבמחלקת ההובלה נקבעו לעבודה קשה ובהתאם לכך גם הוקצבו מנות האספקה. אספקת החציר מפגרת; 5,000 ק״ג חסרים עד סוף השבוע הראשון באפריל. במקום החציר סופקה לסוסים תוספת שיבולת שועל, באישור מר פירטֶל. גם אספקת התבן מפגרת, לעומת זאת מתנהלת אספקת שיבולת השועל כסדרה. הוצאות ההובלה בחודש הנידון גדלו בהיקפן במידה ניכרת. יש להביא מן העיר את כל מיצרכי האוכל, כגון: לחם, קמח ועוד, על־ידי סוסי הגיטו. דבר זה מצריך 4 סוסים כל יום. 5 סוסים לפחות דרושים לגננים לעיבוד הגינות והשדות. אספקת חומר, [18] הוצאת אשפה, הובלת כבול ועבודות אחרות מצריכות 2 סוסים ליום. בתי־המלאכה שבגיטו דורשים 6—8 סוסים, ולפעמים יותר, מדי יום ביומו. משמע, אם אי־אפשר יהיה להגדיל את מספר הסוסים, יועסקי למעלה מיכולתם. קשה להשיג את החומרים הדרושים למפחה ולבית־החרושת לאוכפים. בחודש הנידון עבדה מחלקת ההובלה 4187½ שעות־עבודה לעומת 3835 שעות־עבודה בחודש הקודם. עתה, עם התחלת האביב, היה צורך להגביר את הוצאת האשפה. בגלל מזג האויר המפשיר היינו נאלצים לבצע עבודה זאת בלא דחייה. בחודש הנידון בוצעו 263 ׳יחידות׳ לעומת 198 שבחודש הקודם — דבר המסייע לשמירת התנאים הסאניטאריים בגיטו ברמתם הגבוהה.

17. במקור פליטת קולמוס: 2.
18. כלומר חומר גלם לבתי־המלאכה.

בחודש הנידון ביצעה מחלקת החשמל עבודות אינסטלאציה וכד׳, בה תיקון בבית־הכבול ותיקונים שונים במוסדות הגיטו. חומרי החשמל שהועמדו לרשותנו, אפשרו את ביצוען של עבודות אלה. בתי־המלאכה לתיקונים הוציאו אל הפועל 175 עבודות תיקון במוסדות הגיטו ובדירות פרטיות. נוסף על אלה נעשו עבודות התקנה כגון בית־המלאכה לתיקון מכוניות, ברחוב פלאז׳יו, התקנת הביוב ורשת־המים בבית־החולים ועוד. חידשו את עבודת הריצוף של 1803 [19] ברחוב קריקשצ׳יוקייצ׳יו. היו קשיים ומניעות בהובלת אבנים בגלל המחסור בסוסים ובשל כך עוכב גם הריצוף בהיקף רחב. תוקנו 412 זוגות נעלי עור והוכנו 391 זוגות נעלי־עץ. ההזמנות לסנדלריה עולות על יכולת ההספק של הסנלרים העובדים. לכן צריך להגדיל את מספר הסנדלרים. המפחה הוציאה אל הפועל 83 תיקונים גדולים וכן תיקונים קטנים שונים. במחלקה לתיקון נעלי־גומי תוקנו 221 נעלי־גומי. תוקנו גם בגדים תחתונים שונים וגם גרביים הוכשרו שוב לשימוש על־ידי תיקון בסריגה. הכנת גרביים חדשים תהיה אפשרית אלא אם יסופקו חוטי הסריגה הדרושים. הוכנו 64 כובעים בית־המלאכה לכובעים. כיבסו 5,777 ק״ג כבסים במכבסה בחודש זה, לעומת 4,469 ק״ג שבחודש הקודם.

עבודות גננות ושתלנות. במחצית השנייה של החודש הנידון נשתלו 207 שתי־לים בארגזים קטנים. תפוחי־אדמה לזריעה נבדקו מחדש במחסן תפוחי־האדמה. הקומיסאריאט העירוני השאיר לנו תפוחי־אדמה בכמויות מתאימות. מחרשות, משדדות קפיציות ומכשירים חקלאיים אחרים הותקנו לשימוש בבתי־המלאכה לתיקונים. נחרשו 55 הקטאר [20] ובתוכם חלק שהוכשר עתה. ביום 30 במארס הוחל בזריעת גזר. החממות הותקנו וזוגגו. הוכנו 60 תבן (???) [21], תוקנו 69 מסג־רות לחלונות ו־80 חלונות [22] נזרעו בזרעים שונים אחרי מילוים בזבל ובאדמה. יהיה צורך במספר ידוע של פועלים, בהם גם כמה חקלאים מומחים, לעבודות של החודש הבא.

מטבח הפועלים: ביום 24 במארס נסתיימו העבודות לסידור מטבח הפועלים בבלוק C, מקום שם מועסקים רוב הפועלים. מחלקים במטבח מדי יום ביומו 325 ארוחות חמות של ליטר אחד לעובדים המועסקים בגיטו. מטבח הפועלים קיים על מיצרכי האוכל המוחרמים בשערים [23]. משום־כך מורגש מחסור בתפוחי־אדמה, בגריסין, במלח וכיוצא־בהם. דרושה הגדלת מספר המנות לחלוקה עד

19. כך במקור.
20. =550 דונם.
21. כך במקור; נראה להשלים: אלומות.
22. כלומר ערוגות מכוסות חלונות.
23. על־ידי המשטרה היהודית.

שכל הפועלים המועסקים בגיטו יוכלו לקבל ארוחה חמה אחת כל יום. לשם כך צריך אפוא להעמיד את תוספת המנה הדרושה לרשות המטבח, בכל שבוע או בכל חודש.

המשטרה: בחודש הנידון הטיל הקומיסאריאט העירוני על המשטרה — נוסף על תפקידיה הרגילים — גם את הובלת הפועלים מן הגיטו למקומות שירותם, את הפיקוח ואת ההסדר על כך ברחובות הראשיים של העיר. מסדרים את הפועלים לפני צאתם מן הגיטו בקבוצות גדולות בהתאם לכיוונים שעליהם ללכת. בראש הקבוצות האלה צועדים שני שוטרי הגיטו שצריכים להשגיח על ההליכה בעיר. מלבד זאת היתה צריכה המשטרה להוציא אל הפועל בחודש זה עונשים בוקר וערב, כדי להבטיח את הרכבן המסודר של פלוגות־העבודה ולנהל את שיבתן ממקומות העבודה אל הגיטו.

תפקיד נוסף למשטרה בהשתתפותה בביצוע הרישום הנערך בגיטו בהתאם לפקודת הקומיסאריאט העירוני בהסכם ובשיתוף עם משרד העבודה הגרמני. על המשטרה היה לעורר את האוכלוסים לקיום חובת הרישום. האביב, שהקדים לבוא, מחייב להתחיל כבר עכשיו בהפיכת אדמת הגינות שעל־יד בתי המגורים. היה זה תפקידה של המשטרה להשגיח על כך, שהוראות שהוצאו בעניין זה על־ידי מועצת הזקנים, תקוימנה על־ידי האוכלוסים בדיוק. גם בחודש הנידון נערכו בדיקות־ביקורת כבחודשים הקודמים בעניין קיום חובת שירות העבודה. 1,513 חייבי עבודה עברו כך את הבדיקה. הסדר התנועה ברחובות הראשיים נעשה על־ידי המשטרה. בחודש זה צוינו בגיטו כמה וכמה פריצות גנבה בבתים ובמקומות הסמוכים לגדר, שבוצעו על־ידי אנשים שמחוץ לגיטו. מתקבל על הדעת, שפריצות אלה בבתים שעל־יד הגדר הן פשעים המבוצעים בשיטתיות. אחדות מהפריצות היו בהיקף גדול יותר — כך נודע למשמר הגיטו. פריצות אלה זירזו את משטרת הגיטו היהודית לערוך סריקות לילה מוגברות מיום 18 במארס. אך עד עתה לא עלה בידי משטרת הגיטו להפסיק את הפריצות. פקידי הסאניטאציה של המשטרה סקרו 1,048 בתים וחצרות ביחד עם שרות הסאניטאציה. מחלקת העונשים שבמשטרה טיפלה ב־40 מריבות וב־8 עבירות, או יישבה אותן. 17 תושבי הגיטו נידונו למאסר על־ידי ראש משטרת הגיטו היהודית, 6 לפי פקודת משטרת הביטחון, 1 — לפי פקודת מר מילר ו־10 נידונו למאסר לפי פקודת משמר הגיטו. בבית־הסוהר שבגיטו היו בממוצע 12 אסירים כל יום. חדרי בית־הסוהר, שהיו עד עכשיו ברחוב נאשלייצ׳יו, נמסרו לבתי־המלאכה של הגיטו וחדרי בית־הסוהר החדש סודרו ברחוב מארגיה 11.

מכבי־האש: בחודש הנידון אותרו 10 דליקות קטנות על־ידי מכבי־האש. מעשנות שונות נוקו או בוצעו בהן פעולות מניעה. מלבד זה נעשו 30 תיקונים

בגדר התיל של הגיטו לפי הזמנת משמר הגיטו. מכבי־האש שמרו על החדרים החדשים בפקודת הנהלת בתי־המלאכה של הגיטו במשך 6 לילות.

המשרד לעבודה סוציאלית: בחודש הנידון ניתנו 100,094 ארוחות־צהרים במטבח. מיום 25 במארס ניתנו ארוחות־צהרים לפועלים במטבח הפועלים שעל־יד משרד המשק. בחודש הנידון עבדה המאפיה כרגיל. (???)[24] שהושג הועבר לנזקקים.

משרד מירשם התושבים: משרד מירשם התושבים הגיש בחודש הנידון למשרד־העבודה ולמשרדים המעוניינים את הרשימות המתוקנות של הבתים או את התעודות שפג תוקפן. ידיעות על המצב המשפחתי, על הגיל ועל הכתובות של תושבי גיטו שונים נמסרו למשרד־העבודה הגרמני, לתחנת ה'ארבייטסאיינזאץ' היהודי, לבתי־המלאכה של המשטרה ולמשרדים אחרים שבגיטו ומחוצה לו. שמות בני נוער שהגיעו ונעשו בני חובת העבודה וכן שמות נשים מספר שנתחייבו בחובת העבודה לאחר שילדיהן עברו את הגיל שנקבע[25] הוכנסו ברשימות המחלקה העירונית לרישום תושבים. הדבר נעשה לאחר שנקבעו העובדות האלה. נרשמו 15 מיתות, 15 נישואין ו־4 גירושים משפטיים. ועדת הזהות טיפלה ב־117 מקרים. נסתיים רישום המשפחות ונרשמו בו כל תושבי הגיטו ובני משפחותיהם.

בית־המלאכה לציור ולשרטוט: בחודש מארס הוכנו הדברים הבאים בבית־המלאכה הזה: 4 תכניות של הגיטו, 49 סרטים לזרוע[26], כרטיסי עבודה וכן שלטים ודיאגרמות על ה'ארבייטסאיינזאץ'. שני תרשימי מחנה ושרטוט אחד הוכנו גם בשביל בתי־המלאכה של הגיטו. הוכנו גם שלטים שונים, כתובות ותעודות משטרה.

משרד הדיור: בחודש הנידון הוטלה משימה מיוחדת על משרד־הדיור. היה צריך לפנות 5 בתי מגורים סמוכים זה לזה ברח' קר'[27] לשם הרחבת בתי־מלאכה של הגיטו. ניתנה שהות קצרה של 10 ימים לביצוע הדבר. 41 משפחות היו צריכות לפנות את הבתים האלה בלא שיקבלו מעונות אחרים. לפיכך יש הכרח להוציא לפועל צמצומים נוספים והעברות אצל 26 משפחות, כדי לאפשר שיכונם של המשפחות, שנתחייבו בפינוי. מספר הנפגעים על־ידי הפינוי מגיע ל־176. — — —

24. כך במקור. נראה להשלים: הרווח.
25. ילדים בני 13—14 ואמהות שתינוקותיהן היו בני שנתיים.
26. ענדו אותם בעלי תפקידים שונים בגיטו.
27. קריקשצ'יוקייצ'יו.

11 באפריל 43

כבר יש לנו מחנה חדש באחוזה אחת שעל־יד וידוקלה. מנהל האחוזה השיג את הדבר מה׳גנראלקומיסאר׳. כך, לפחות, מצטדק משרד־העבודה. אבל גם אפשר שה׳עסק׳ נעשה בהסכמתו של מנהל משרד־העבודה שולץ, תמורת כמה ק״ג שומן חזיר, או לגימת יי״ש הגונה. 60 נשים נדרשות שם לעבודה בתפוחי־אדמה. הזמן ילמדנו, אם כך הוא הדבר באמת. על־כל־פנים האחוזה הזאת ידועה בתולדותינו. בקיץ 1941 הוצאו 40 נשים מראסיין לשם, כביכול לעבודה, ונורו. — — —

כבר היה הדבר למנהג, שבכל יום באים מנהלי מפעלים שונים אל השער ודורשים יהודים לעבודות־יום־ראשון שונות. גם היום היו דרישות כאלה לפריקת סוכר, סמרטוטים ותפוחי־אדמה מקֶלמי. — — —

שוב יש צרות בשדה־התעופה. מתנהל טרור ממש נגד הנשים היהודיות. משגיח אחד, אונגר, מצטיין בכך. פועלת אחת עברה ממנו למשגיח אחר. בערב אחר העבודה, דרש אונגר זה, שיחזירו לו את העריקה ובשעת מעשה נפנף בפרגולו. איש לא מסר אותה — כמובן. הוא איים וצעק. לגודל המזל התערב משגיח אחר ואמר, שהאישה שמחפשים אותה, עבדה אצלו לאחר שהוא לקחה. ברם, בינתיים הוכה ראש הפלוגה היהודי. באותו יום הביא טייס אחד אישה יהודיה לאורווה ושפך שם נוזל מורעל. האישה הצילה את עצמה והתפרצה מן האורווה כל עוד נפשה בה. פעם עבר נהג במכוניתו על פני אישה יהודיה והשליך עליה נוזל שהשחית את בגדיה ואת עורה. אישה אחת בשם רייז הוכתה עד כדי־כך, שהיו נאלצים להובילה הביתה בעגלה. אולם יום 10 באפריל היה הגרוע ביותר. ביום זה הכו המשגיחים את כולם בלא הבדל, כל מי שנקרה בדרכם. המהדרין שבמכים קיבלו את פני פועלותיהם במכות כבר בבוקר, לפני התחלת העבודה. הפועלות חזרו מן העבודה מוכות, ודמן שותת ועל גופן חבורות. הנציגות החליטה לטפל בעניין זה במשרד־העבודה.

13 באפריל 43

אתמול נסעו אנשי המחנה לווידוקלה. סלזין, בורגין, וז׳ילינסקי ליוו אותם. התנאים שם אינם רעים כל־כך לפי דברי המלווים. תפוחי־אדמה, לחם ושאר ירקות יהיו במידה מספקת. המטבח ואולם השינה מרווחים, אך אין מיטות ומזרנים, והפועלות תהיינה צריכות לישון על הקרקע. כדאי להזכיר בהזדמנות זאת, שהיו יהודים שהלכו למעבידיהם והשתדלו אצלם לאלץ את ה׳יודנראט׳ להוציאם מרשימת המחנה. כך עשה רופא השיניים ו׳ שפנה ל׳רגירונגסראט׳,

וכך עשתה הגברת ס׳ שפנתה לשניידר הידוע, המלקה של משטרת־הביטחון. הוא הודיע שבכוונתו לבקר בגיטו, כיוון שלא ביקר בו זמן רב. הוא יעשה זאת, אם ה׳יודנראט׳ יעיז לשלוח לעבודה את האישה ׳שלו׳, ס׳, המשרתת אותו בכל יום א׳. כך עשה גם הסנדלר פ׳, שרצה להוציא את בתו על־ידי מפקח סדנת־הרכבת[28]. — — —

נפוצה שמועה בין שמועות אחרות על מחנות כבול חדשים. זאת אמר כאילו ה׳שטאבסלייטר׳, כשאחד ממקורביו השתדל אצלו לאלץ את ה׳יודנראט׳ להוציא את בתו מן הרשימה. הוא יעץ למקורבו לא ללחוץ בעניין זה, כי יהיו עוד מחנות של כבול קשים יותר. לעומת זה מבטיחים ה׳רגירונגסראט׳ ושולץ שיישלחו ליטאים לכבול. — — —

הידיעה האיומה מווילנה מתאשרת. לפי ידיעות שנתקבלו אירע הדבר כך: אספו כמה אלפי יהודים מסביבות וילנה והכניסום לתוך גיטו וילנה. ביום ב׳, 5 [לחודש], הוציאו אותם מווילנה והרגום בירייה בתחנת הרכבת של פאנייריס[29] שעל־יד לאנדֶברובה. לפי דברי קונדוקטורים הגיע ביום ב׳ משלוח גדול של יהודים, כ־3,000 במספרם, וכ־400 פולנים — ללאנדברובה, שנורו שם על־יד התחנה. האומללים גילו — כפי הנראה — התנגדות רבה, כי אחדים מן היורים נמצאו פצועים או הרוגים. באותו מקום ובאותו זמן נורה משלוח נוסף של יהודים.

14 באפריל 43

היום אחר־הצהריים אסרו את אליהו מארדל ואת מרת פאבלֶינסקי בהיותם בבית־החרושת. כך היה הדבר: בבית־החרושת שהה מנהל בית־חרושת אחד מווילנה. יהודים אחדים השתמשו בהזדמנות ומסרו לו מכתבים לקרוביהם שבווילנה. מכתבים אחדים כאלה נמסרו על־ידי מארדל ומרת פאבלינסקי. באנצ׳קוס החצרן ורוֹמאשקה הפנקסן הרגישו בדבר והלשינו לפני אנשי משטרת־הביטחון שהיו במקום באותו שעה, בגלל גנבה. משטרת־הביטחון עצרה את הנוצרי מווילנה והלה הצביע על מארדל ועל הגב׳ פאבלינסקי כמוסרי המכתבים. השניים נעצרו מייד והועברו אל בית־הסוהר הגדול. המלשין באנצ׳קוס ליווה אותם אל בית־הסוהר, כדי לראות במפלתם במו עיניו. רומאשקה אמר בשביעות רצון: עכשיו כבר לא יחזור... המלשינים הצביעו על יהודי שלישי — לֶוויט —

28. יכול היה לעשות זאת בגלל מעמד הסנדלרים. עיין במבוא.

29. Panerys = פוניאר. רחוקה כ־12—13 ק״מ מווילנה. פאנייריס היתה מקום רצח יהודי ליטא המזרחית ויהודים שהובאו מארצות אחרות. הגרמנים לא הספיקו לשרוף את גופות ההרוגים והן נתגלו עם שחרור העיר על־ידי הצבא האדום. באזכרה בערב ר״ה שנת תש״ה עדיין נראו פזורים בשדה, שבין היערות, מסמכים ותעודות זהות, תמונות וחפצים אחרים של המוצאים להורג.

שקיבל מכתב מווילנה. היהודי נעצר והודה, שאכן קיבל את המכתב. הוא הלך בלוויית שוטר לחפש את המכתב במקום שהניחו ולא מצאו. אז הכו את היהודי עד כדי־כך, שבבואו הביתה התעלף. באותו ערב הביאו שני גרמנים פקודה בכתב מן ה׳רגירונגסראט׳ אל משרד־העבודה ודרשו אישה אחת — גב׳ אבוביץ׳— למחנה בווידוקלה. לפי הפקודה היא צריכה למלא את מקומה של פאקטור שכבר נסעה. אבוביץ׳ זאת הייתה ב[מחנה] כבול עם אחיותיה. היא חזרה משם שבורה וקרובה להתמוטטות מחולשה. לא עלה על דעת איש מהנציגות לשלחה למחנה זה, אבל כיוון שהעלמה פאקטור מיוחסת יותר ממנה, שהרי אביה תופר מגפיים למנהל שלה, הלכה אבוביץ׳ החולה והמסכנה לעבוד במקומה. הפקודה הוצאה אל הפועל בדחיפות כזאת, שהקרבן העלוב לא הספיק אף לקחת אתו חפציו. אבוביץ׳ נסעה, ערומה למחצה, להחליף את פאקטור השבעה והשאננה, שלא היתה ב[מחנה] כבול. נוסף על עול הזרים מטילים גם העשירים והשבעים — בני משפחות ורבולינסקי, פאקטור וסוויאצקי ושותפיהם — את משאם על כתפי אחיהם העניים, המחוסרים מגן יותר מהם.

18 באפריל 43

כבר יש לנו כבול פעם נוספת. אתמול ציווה ה׳רגירונגסראט׳ על ה׳יודנראט׳ לערוך רשימה מדויקת של כל העובדים בגיטו לפי מקומות עבודתם. היום שוב הובהל ה׳יודנראט׳ אל משרד־העבודה. שם הודיעו הד״ר גינטר ושולץ, שהיהודים יהיו צריכים ללכת לכבול. ה׳גביטסקומיסאר׳ מסר את עניין הכבול למנהל המשק שריוור והלה ידרוש פועלים יהודיים לראדווילישקי, לבאצ׳ונאי ולרקיבה. הם הוסיפו ואמרו להם לא לשלוח יהודים לראדווילישקי. לאחר־מכן אמר מ׳ לייבוביץ׳: ה׳יודנראט׳ לא יקבל על עצמו את סידור הדבר אם יישלחו יהודים לראדווילישקי, כי האנשים יסרבו לחזור למחנה זה. התנאים שם היו קשים ביותר; אנשים הוכו מכות רצח, עשרות ניספו וכמעט מחציתם היו לבעלי־מום. האדונים גינטר ושולץ הבטיחו, שישתדלו שלא יישלחו יהודים לראדווילישקי. ברם, היהודים מוכרחים לתת שש מאות וחמישים איש — 300 נשים ו־350 גברים — לבאצ׳ונאי ולרקיבה.

20 באפריל 43

מי אשם בעניין הכבול? סנארסקי, מנהל מכרות־הכבול בבאצ׳ונאי וברקיבה, מספר דברים אלה: מנהלי מכרות־הכבול פנו אל ה׳גביטסקומיסאריאט׳ בדבר אנשים. ענה להם ה׳גביטסקומיסאר׳ שראשי המחוזות וראשי הערים הם החייבים לספק פועלים למכרות־הכבול. אבל עם זאת פנה ה׳גביטסקומיסאר׳ דרך משרד־העבודה אל ה׳גנראלקומיסאר׳ בבקשה, להתיר לו לקחת גם פועלים יהודיים

מגיטו שאבלי, אם לא יהיו פועלים ליטאיים במידה מספקת. הרישיון לקחת פועלים יהודיים נתקבל ביום ג׳, 13 לח״ז. לפי זה שיקרו פקידי משרד־העבודה בכוונה כאשר הבטיחו, שיהודים לא יהיו במכרות־הכבול. גרסא זאת מתקבלת על הדעת, שהרי בו בזמן שד״ר גינטר ושולץ הבטיחו שלא תהיה עבודת הכבול, אישרו פקידי משרד־העבודה הנמוכים מהם ואמרו שתהיה עבודה בכבול. כן דיבר איזליס, מנהל משרד המשנה, בשם ד״ר גינטר על עבודת יהודים בכבול כבר קודם־לכן. ד״ר גינטר ושולץ מתנצלים, שהם התנגדו פה ב׳גביטס־קומיסאריאט׳ כל הזמן לעבודת יהודים בכבול, אולם יש פקודה מה׳גנראלקו־מיסאריאט׳ לספק פועלים יהודיים למכרות־הכבול. — — —

אתמול בשעה 15 כינס ה׳גביטסקומיסאר׳ את כל מנהלי המפעלים ודרש מהם לתת פועלים למכרות־הכבול מבין יהודיהם. מנהל שדה־התעופה סרב לתת למכרות־הכבול מאנשיו. כל שאר המנהלים נתנו. להלכה יש בס״ה ארבע מאות עשרים ואחד איש, אבל מחציתם בעלי־מום, שאינם מסוגלים לעבוד במכרות־כבול. אם כן, מי ילך? — היום יתברר הדבר. עתה מוצגת השאלה: לאן ילכו אנשי הכבול? הדעות מחולקות בעניין זה. ד״ר גינטר ושולץ סבורים, שיש לשלחם לבאצ׳יונאי ולרקיבה ואילו שריוור, מנהל ענייני הכבול, נוטה לשלחם לראדווילישקי. אנו, האובייקטים של המשא והמתן עומדים ורועדים. באצ׳יונאי ורקיבה רחוקים מן הגיטו 7—8 ק״מ. הקשר עם מקומות העבודה [האלה] עלול להיות טוב יותר. יחסה של המינהלה במקומות אלה היה אנושי אשתקד. כפעם בפעם יוכלו האנשים לבוא ׳הביתה׳ ולנוח; הם יוכלו לקחת בגדים תחתונים וכד׳. ואילו בביצות ראדווילישקי יאבדו האנשים. הצריפים שם רעועים, יחס המנהל והפארטיזאנים אל הפועלים היה איום אשתקד. הפארטיזאנים התפארו עוד אשתקד: בשנה הבאה כבר לא ניתן לכם לצאת חיים מן הביצות... אם ראדווילישקי תישאר בעינה תתעורר התנגדות פאסיבית. האנשים לא ילכו, טוב להם המוות מזה. מה תהיינה התוצאות? אף אין לתארן. — — —

היום יצאו א׳ מארדל והגב׳ פאבלינסקי מבית־הסוהר. על שחרורם הם חייבים תודה מרובה לשמואל כ״ץ. הוא מן היחידים המגן על הגיטו בכל העניינים: בהשפעתו הצליח לשחרר את היהודים מלינקובה.

21 באפריל 43

באצ׳יונאי ורקיבה נשארו לפי־שעה מכל מחנות הכבול. מחר יוצא לשם המשלוח הראשון. היום יוצאת משלחת להכין את המחנה, כי העובדים לא ימצאו שחת [30] — כרגיל — לא מזון ואף לא כלים לבישול.

30. לעשיית מזרנים.

שוב על־אודות פ׳

בימים אלה היו כאן מנהלי ׳.O.T׳ וראו שהרבה פועלים יהודיים נפקדים. הם דרשו ממנהלי הפלוגות היהודיים למסור להם את שמות הפועלים הנפקדים. הללו סירבו לכך בנימוק, שמשרד־העבודה של הגיטו מעניש את הפועלים הנפקדים ממקום עבודתם. התערב נ׳ פ׳ והעיר, שמשרד־העבודה היהודי אינו מעניש את הפועלים כלל. הוא מסר את שמות ארבעת הפועלים הנפקדים. לאחר זאת פיטר משגיח העבודה הגרמני את מנהלי הפלוגות היהודיים ומסר את כל הרשימות והטבלאות של הפועלים לפ׳. הלה לוקח שוחד מאחדים ומטיל אימה על יתר הפועלים. משרד־העבודה החל להתעניין בו.

22 באפריל 43

היום יצא המשלוח הראשון של הפועלים לבאצ׳יונאי. — — — ב׳ כורונז׳יצקי נאסר מפני שהיו לו סוליות גומי מצינורות הגומי של הרכבת[31]. נתנו אותו אל בית־הסוהר הגדול. — — — המשלוח הראשון של הפועלים לבאצ׳יונאי יצא בלא ליווי של משמר. פקידי ה׳גביטסקומיסאריאט׳ באו אחר־כך ועוררו שערוריה — הייתכן ?! איך זה יוצא משלוח של יהודים בלא ליווי! הם נסעו אל המחנה ולקחו אתם משמר בהבטיחם לערוך ׳הצגה׳ לנציגות. — — —

הגיעה ידיעה שגיטו ורשה ׳מתחסל׳ לגמרי. משמידים את שארית היהודים שבגיטו, בטנקים ; משמע, שחלק זה מתכנית המפלגה הנאציונאלסוציאליסטית מתגשם בכל מאת האחוזים — הוא יוצא אל הפועל לפי תור, — ברם, הדין נחרץ על כולנו.

24 באפריל 43

היום יצא המשלוח השלישי לבאצ׳יונאי, אתמול יצא השני. יצאו בס״ה 300 גברים ונשים, בתוכם חולים וזקנים רבים. כל המשלוח נשלח לבאצ׳יונאי ולרקיבה. עדיין אין הצריפים מוכנים, והאנשים יהיו צריכים להתענות ימים רבים בצפיפות ובזוהמה. האנשים קיבלו את ההזמנות לצאת לכבול בשעה 11 בערב, כי ד״ר גינטר וזיגל ישבו עד שעה מאוחרת בערב ובדקו את רשימות פועלי בתי־החרושת פעם נוספת. כבר הודיעו למשרד העבודה שעל פלוגות הפועלים לעמוד הכן בשעה 7 בבוקר כדי לצאת, ולא — יתעורר שאון על־ידי הז׳אנדארמים ושוטרי משטרת־הביטחון. משרד־העבודה ציווה על האנשים לבוא בשעה 6 בבוקר כדי למלא אחר פקודה זאת. ובכן פועלי הכבול החלו להתאסף

31. בנו גנב את הגומי המחבר את קרונות הרכבת זה־לזה ומסרו לסנדלריה להתקין סוליות.

משעה 6 בבוקר וחיכו עד שעה 12: רק אז הגיעו המכוניות להעברת החפצים עם המלווים שאי־אפשר בלעדיהם והמשלוח יצא. עדיין לא היו מיצרכי־מזון בבאצ׳יונאי וגם לא שחת לשכב עליו. היה צריך לסדר את הדברים בנוכחות הפועלים. בהזדמנות זאת ייזכרו לגנאי בעלי־הבתים ׳החשובים׳: ח׳ ל׳ ש׳ וה׳ ד׳ משאבלי. ש׳ הצליח להשיג בהנהלת בית־החרושת שחרור לחתנו, שהוא אדם צעיר, חזק וללא ילדים. אדם מחלים ממחלת כבד קשה, שיצא מבית־החולים יום קודם־לכן, נקבע במקומו. צריך היה להעלות ולהשכיב את האדם במכונית, שיצאה אל הכבול. כך עשה גם ה׳ ד׳; הוא שחרר את אחיותיו, שתי נערות צעירות, מן הכבול על־ידי ה׳פריץ׳ ונשים זקנות תיקבענה במקומן: אחת מהן, כבת 50, כבר שכלה את שני בניה המבוגרים. — — — היום נקרא א׳ מארדל אל משטרת הביטחון. הענישוהו על שמצאו אצלו שומן וחמאה בשעה שאסרוהו. הוא שב הביתה כל עוד נפשו בו; עתה הוא שוכב חולה מהמלקות.

26 באפריל 43

למשרד־העבודה שאבלי.

אודביניניה דבורה מוצבת במקום דוידוב רחל, שנקראה אתמול למפעל הכבול. הנכם מתבקשים אפוא לקבל את הדבר לתשומת לבכם. בשם ׳מפעלי העור המאוחדים׳, מנהל העבודה — זיגל (חתימה). שאבלי 24 באפריל 1943.

משרד־העבודה היהודי קיבל מכתב זה מבית־החרושת ביום 25 לחודש, לפני שהמשלוח השלישי של 210 אנשים יצא מהגיטו. משרד־העבודה היהודי — או כפי שהוא נקרא: ׳משרד העבודה, סניף הגיטו׳ — לא קיבל את הדבר וטען, שאינו יכול להוציא לפועל את החילופין בלא פקודה מפורשת ממשרד־העבודה שבעיר... העניין נשאר עדיין ללא שינוי, אבל ברור שמשרד־העבודה העירוני יסכים לחילופין. אז יהיה צורך להחליף אישה זקנה, חולה, שבורה ואומללה בנערה צעירה ובריאה. כשנודע הדבר לגב׳ אודבין, הלכה לבקש רחמים מה׳ ד׳. בקשתה לא הועילה. הנציגות התערבה בדבר ושלחה לקרוא לו. ה׳ ד׳ לא בא, כי הוא מרגיש את עצמו תקיף. הוא היהודי היחיד, שגר בעיר עד השנה שעברה; עד היום הוא מקורב לרשות וסבור שאינו צריך לפחד מפני איש בגיטו.

29 באפריל 43

הבוקר באה לגיטו מכונית ובה שני פקידים של ס״ד [32]. הפקידים דרשו את חברי ה׳יודנראט׳ והטילו עליהם להביא להם עד שעה 5 אחרי־הצהריים ידיעות

32. שני הפקידים, קריפ וקרל, באו להשיג פרטים בשביל תכנית ה׳אקציה׳ החדשה, שאנשי ה׳גביטסקומיסאריאט׳ החלו להכין לגיטו. ממלאי מקומם, אנשי ס״ס, ובראשם ׳האופטשטו־

על תושבי הגיטו לפי גילם ולפי התעסוקה שלהם במפעלים בעלי חשיבות צבאית ובאלה שאינם בעלי חשיבות צבאית. הביקור ודרישת הידיעות עשו רושם קשה על הגיטו. — — — שתי קבוצות של ילדים בני 12—13 עובדים בגנים בשני הרובעים של הגיטו. היום כונסו ב'קלויז' כל הילדים בגיל בית־הספר, שאינם לומדים אצל מורה ונרשמו ללימודים בקבוצות. — — —

הרכבת ב־'O.T.' פגעה אחרי־הצהרים והמיתה את הפועל היהודי מֶלְצֶנר. הוא השאיר אחריו אשה וילד קטן. — — —

30 באפריל 43

ביקור פקידי משטרת־הביטחון עורר סערה של התרגשות בגיטו. נפוצות שמועות וגירסאות שונות על הביקור. מתברר שאסון מלצנר לא היה עניין של מקרה. מלצנר עמד על רחבת קרון הרכבת הקטנה. הרכבת החלה לזוז ללא כל אות ומלצנר נפל בין הגלגלים. זלזול כזה של פועלי הרכבת בפועלים היהודיים תופעה רגילה היא. הנציגות החליטה לפנות למשרד־העבודה בעניין זה. — — —

Artibus et Letteris, חברה למדעי הרוח והטבע בע"מ, ברלין־נובאבס בית־מסחר ספרים, רחוב מאריאֶן 40, טלפון 8375.

12 באפריל 1943

לאדון ה'גביטסקומיסאר' בשאבלי. שאבלי — ליטא.

אנחנו שלחנו לנתין הליטאי וולאדס לְויטאנאס בשאבלי, פאגיז'יו גאטבה 107 את החיבור 'היוצרים הגדולים של המוסיקה' לפי הזמנתו מראשית 1933. עדיין חייב לנו יתרה של 43.28 ר"מ. כפי שנודע לנו רק עתה, הקונה הוא, לצערנו, יהודי. אין להשיג כל ידיעה על מקום הימצאו. אנחנו מעלים את האפשרות שהחיבור שנשלח על ידינו ושזכות קניינו אנו שומרים לעצמנו, הוחרם על־ידי השלטונות יחד עם חפצים אחרים של הקונה. אנו שואלים אפוא בכל הכבוד, אם אכן כך הדבר. נודה לך מאד, אם תואיל למסור לנו ידיעה מתאימה ותעזור לנו להחזיר את רכושנו.

בכבוד רב (חותמת וחתימה)

1 במאי 43

היום חג סוציאליסטי. יום המנוחה נקבע לשבת 1 במאי אף במפעלים בעלי

רמפירר' פורסטר, ערכו אחר־כך את אקציית הילדים, הנכים והזקנים. ע' לקמן עמ' 302 והלאה.

חשיבות צבאית. היהודים בלבד עובדים בשדה התעופה, ב־'O.T.', ברכבת ובבית־החרושת. קיים מכבר המנהג בבית־החרושת לקחת את הפועלים היהודיים שבבית־החרושת בכל יום א׳ ובחגים האחרים לעבודות מיוחדות — לסחיבת קורות, לטעינת קרונות וכיו״ב.

קטע מהפרוטוקול של ישיבת הנציגות

מיום 3 במאי 1943 [1]

... הדוח״ות של ק׳ אודבין וא׳ קולפניצקי מראים, שקופת הנציגות ריקה לגמרי. כל מקורות ההכנסה הקודמים נסתתמו לחלוטין או הצטמצמו ועם זה גברה המצוקה בגיטו. המחנות הוסיפו עוד מצוקה חדשה. על־כן הוחלט להקטין את ההוצאות עד למינימום ולהשאיר רק את ההכרחי ביותר. ואלו הן ההוצאות:

(1) בית החולים — יגדילו את הכנסותיו על ידי הקפדה בגביית חובות החולים האמידים, שמסתכמים ב־5,000 מארק, אבל לא יקטינו את ההוצאות.

(2) עזרה סוציאלית — לא יקצצו ב־7,000 המארקים בהתחשב במצוקה הקשה.

(3) תוספת הלחם — לא יבטלו את התוספת לעובדים עבודה קשה בשדה־התעופה וב־'O.T.', אבל יחלקוה לזקוקים לה באמת. האמידים לא יקבלו את התוספת עוד. התקציב לתוספת הלחם לא יבוטל, אבל הוא יוקטן עד לחצי—3,500 מארק במקום 7,000 המארקים הקודמים. הלחם יחולק על־ידי משרד־העבודה, כמקודם, ולא על־ידי העזרה הסוציאלית, כדי לא להשפיל את כבוד הפועלים.

(4) הוצאות בניה — 2,000 מארק לתיקון דירותיהם של האנשים העניים.

(5) בתי־המלאכה — 1,000 מארק יוקצבו לרובע קאווקאז — 700 מארק לסנ־דלריה ו־300 מארק למכבסה.

(6) 1,000 מארק יוקצבו למתפרה שברובע טראקו.

(7) ההוצאות שאינן נראות מראש אינן ניתנות לצמצום ותישארנה כפי שהיו — 2,000 מארק.

(8) יצמצמו את ההוצאות גם במחנות בכך, שלא יתמכו בכולם, אלא בנצרכים בלבד. ואלה הסכומים שהוקצבו למחנות לפי עיקרון זה:

(א) באצ׳יונאי	6,000 מארק,
(ב) וידוקלה	1,000 ״
(ג) לינקייצ׳י	1,000 ״
בס״ה	8,000 מארק

(9) תקציב ההוצאות מסתיים בהוצאות הנציגות, ב־5,000 מארק.

ההכנסות שכנגד ההוצאות מורכבות מהסעיפים הבאים:

1. במקור מובא קטע זה לקמן בתאריך 7 במאי.

(1) מסים — 6,000 מארק.

(2) שכר־עבודה — 3,000 מארק (אלו הם 3 עד 5 המארקים שכל פועל מקבל לחודש).

(3) עצים — 7,000 מארק.

(4) קואופראטיב — 10,000 מארק.

(5) ירקות — 5,000 מארק... בס״ה 31,000 מארק.

מלבד הסעיפים, שצוינו לעיל, שהם קבועים בדרך כלל, צריכות להיות הכנסות במשך חודש מאי ממיצרכים שנשארו בקואופראטיב:

1,000	ק״ג אפונה	3,000	מארק
400	" מלח	1,500	"
250	" סוכר	8,750	"
250	" אבקת סבון	3,000	"
400	חתיכות סבון־גילוח	1,000	"
	בס״ה	17,250	מארק

בחודש מאי תהיה הכנסה של 48,250 מארק. נוכל לכסות את הגירעון הצפוי בחודש יוני בעודף מחודש מאי.

4 במאי 43

נפוצות שמועות מחרידות על גיטאות דווינסק וריגה. לפי שמועות אלה כבר חוסל גיטו דווינסק ו־122 הנשים האחרונות הוצאו מגיטו ריגה. ——— יום קשה עבר על גיטו שאבלי. שוטרי השער הליטאיים, סטרופקוס ויורגאטאביצ׳־יוס, ובמיוחד השני, השתוללו על־יד השער מן השעות שלפני־הצהרים. הם רמזו כל הזמן, שקיבלו הוראה להשגיח על־יד שער הגיטו בקפדנות. בשעת הצהרים תפס פאפן, פקיד ה׳גביטסקומיסאריאט׳ את היהודי זיסל שווארץ אצל ליטאי. על השאלה למעשיו שם ענה היהודי, שנכנס אצל הנוצרי לסעוד את לבו. פאפן רשם את שמו ואת שם משפחתו ושאל למקום עבודתו. היהודי ציין לו, שהוא ועוד כמה יהודים עובדים בטעינת קרון תפוחי אדמה בשביל מחנה באצ׳יונאי. פאפן בא משם אל הגיטו, כבר עם ה׳גביטסקומיסאר׳ ועם שריוור הידוע לגנאי והעמיד את עצמו לבדוק את הפלוגות החוזרות. השוטרים הליטאיים סטרופקוס ויורגאטאביצ׳יוס ערכו את הביקורת. יורגאטאביצ׳יוס נהג באכזריות רבה — הכה גברים ונשים יהודיים. מאות אנשים עברו דרך שער גיטו קאווקאז, כולם נבדקו, ומצאו מיצרכים מוברחים אצל 15 מהם; מצאו פרוסות לחם, תפוחי־אדמה, חתי־כות בשר, מעט טבק וכיוצא באלה דברים קטנים. כולם הועמדו על ברכיהם ולאחר־מכן הובלו אל בית־הסוהר. ה׳גביטסקומיסאר׳ שיחרר רק שני נערים,

שברשותם היו תפוחי־אדמה, והורה ל׳יודנראט׳ — שכבר היה במקום — להלקותם היטב. הילדים הוכנסו אל הגיטו. אחר־כך שאל ה׳גביטסקומיסאר׳ שנית, אם הולקו כהוגן. האורחים הלכו משם לגיטו טראקו ודרשו את הפועלים שעבדו בתפוחי־אדמה. כולם שוחררו, לקחו רק את זיסה שווארץ. הם נסעו מן הגיטו לקבל את פני פלוגת שדה־התעופה. מצאו מיצרכי־מזון אצל 7 מתוך 329 אנשים. גם אלה הועמדו בתחילה על הברכיים ואחר־כך הובלו אל בית הסוהר. נעצרו בס״ה 23 אנשים ונתנו אותם אל בית־הסוהר הגדול. אנשי הגיטו מצטערים על 23 האסירים והם שרויים בפחד על גורל הגיטו כולו [2].

היום יצא ברל כורונז׳יצקי מבית־הסוהר. הוא חייב תודה לסנדלר זלמן קאפל־יוש על שחרורו. — — —

מגיעות שמועות מחרידות מווילנה, עדיין אין להן אישור.

5 במאי 43

היום היה אצלנו אחד הימים המלאים התרגשות שבחיי הגיטו שלנו. הלילה היה ליל־שימורים לרבים. למחרת, השכם בבוקר, הלכו חברי הנציגות מ׳ ל׳, ב׳ ק׳ וא׳ כ׳ ל׳גביטסקומיסאריאט׳ ושוחחו ארוכות עם פאפן, פקיד משרד־הפיקוח על המחירים. הוא הטיף להם מוסר על שהגיטו מכניס מיצרכי מזון מרובים כל־כך. מ׳ לייבוביץ׳ ענה לו על כך, שאדרבה, הבדיקה מיום 4 לח״ז הוכיחה את ההיפך. נבדקו כאלף שש מאות אנשי פלוגות ואספו בס״ה מיצרכים בערך של 10 מארקים — פרוסות לחם ומעט תפוחי־אדמה. — אבל גם בשר ושומן היו לאנשים ? — אולם אלה היו חתיכות קטנות וניכר שהפועלים קיבלון במתנה, ענו הנציגים. — והביצים ? הוסיף פאפן לשאול. — הרי הביצים היו צבועות, ענה ב׳ קרטון, וזה סימן היכר של מתנה הנתונה מן האַריים השבעים ליהודים הרעבים. — מניין קיבלו עובדי שדה־התעופה את תפוחי־האדמה ? שאל פאפן. הנציגים סיפ־רו, שמאה מפועלי שדה־התעופה עבדו בתפוחי־אדמה והמשגיחים הגרמניים נתנו לכל אחד מהם כמה ק״ג תפוחי־אדמה רקובים. — אבל בין התפוחים היו גם של־מים. — ייתכן שהעובדים בחרו לעצמם גם תפוחי אדמה טובים יותר. הוא, פאפן, יוכל לקבל פרטים על כך, למעשה, מאת המשגיחים הגרמניים שבשדה־התעופה. כל העובדות ותשובות הנציגות הרגיעו את חרון אפם של השליטים. פאפן הודיע, לאחר התייעצות עם ה׳גביטסקומיסאר׳, שהאסירים ישוחררו בימים אלה. ביום 5 בשעה ארבע ורבע אחרי־הצהריים, הגיעו ה״ה פאפן ושריוור אל פינת

2. פועלי ה׳גביטסקומיסאר׳ היהודיים ידעו עוד מן הבוקר על הסריקה על־פי הכנות אדוניהם. הם רצו אל הגיטו והזהירוהו על כך. נשלחו שוטרים יהודיים מן הגיטו אל כל מקומות הע־בודה להזהיר את האנשים שלא יכניסו דבר אל הגיטו.

הרחובות אז׳רו וטראקו. אחר־כך הצטרף אליהם ה׳גביטסקומיסאר׳ בכבודו ובעצ־מו. כל אלה יחד, עם שוטרים ליטאיים אחדים, בדקו את כל הפלוגות, שעברו דרך פינה זאת. למעלה מאלף איש עברו במשך שלוש שעות, אבל הבודקים לא מצאו אצלם דברים מיוחדים. הם עצרו ארבעה יהודים בלבד, שניים על שהלכו בלא מלווה, השלישי על שנשא מקל של מטאטא והרביעי על שהחזיק בזוג פנתות שלקח עמו כדי להשלימם בבית. שניים נשלחו לבית־הסוהר של הגיטו ושנים הועמדו על הברכיים ברחוב ושוחררו לבסוף. הבדיקה נסתיימה בכך, שאותם הבודקים קידמו את פניהם של פועלי שדה־התעופה בנסעם לעומתם במכוניתם. אבל גם בדיקה זאת נסתיימה בשלום. אחרי התלהטות של שלוש שעות נשם הגיטו לרווחה יותר. אף־על־פי־כן לא היה זה אלא חלק מייסורי הגיטו באותו יום. בערב נקראו שתי הנשים קֶסל ולווין למשטרת־הביטחון והושמו בבית־הסוהר. כבר עברו ימים אחדים על ׳פשעם׳, פאפן תפס לפני ימים אחדים איכר עם תפוחי־אדמה. כששאלו: בשביל מי תפוחי־האדמה? ענה האיכר שהם שייכים לשתי הנשים היהודיות העובדות באותה החצר, שבה עמדה עגלתו. הנשים נחק־רו במשטרה היהודית והן אמרו, שקיבלו את תפוחי־האדמה מאיכרים אחדים בש־כר עבודתן. הנציגות היהודית מסרה את הדבר לפאפן, שכבר הסכים לסלוח על המעשה. בינתיים קרא למעבידת הנשים היהודיות וזאת העידה, שמלבד תפוחי־האדמה המוחרמים, היו לנשים עוד 250 ק״ג תפוחי־אדמה ושהן סוחרות בבגדים ובחפצים אחרים. יש לשער, שהמעבידה מעוניינת להיפטר מפועלותיה, כדי לר־שת אותן [2א]. בינתיים הנשים בבית־הסוהר.

6 במאי 43

היום נוספה עוד צרה על כל הצרות. בשעה 10 בערב תפס שוטר ליטאי איכרה עם מיצרכי מזון על־יד הגדר. האיכרה רצתה למסור את המיצרכים לקאמניץ, ולקאנטורוביץ, תושבות קאווקאז. היא נעצרה והובלה למשטרת־הביטחון. מי יו־דע, מה היא עלולה למסור שם. דבריהן של קאמניץ וקאנטורוביץ מעציבים ביו־תר; הן אמרו שבמקרה שתיחקרנה, תמשוכנה לתוך הדבר גם את ב׳ כורונז׳יצקי, שיצא מבית־הסוהר רק בימים אלה. — — —

היום שוב היו הנציגים ב׳גביטסקומיסאריאט׳ בעניין האסירים וקיבלו תשובה סופית, שבשבת, 8 במאי, יצאו כל האסירים ובתוכם גם הנשים קסל ולוין. עדיין לא ידוע איזה עונש יקבלו כל אלה, אבל כפי הנראה יועמדו להלקאה פומבית.

2א. אישה זו לא יחידה היתה בכך. ידוע, שגם ליטאים אחרים הלכו בדרך זו ומסרו בעלי־פקדונות יהודיים לידי הגרמנים.

7 במאי 43

אתמול עבר גל חדש של בהלה על הגיטו. נפוצה שמועה, שהיום תבוא משט־רת־הביטחון ותערוך חיפושי־בית בגיטו. אנשי הגיטו החלו להטמין כל מיני דברים מוברחים באדמה. בשעה 10 בערב נפוצה שמועה ברובע קאווקאז, שמש־טרת־הביטחון כבר נמצאת ברובע טראקו. קאווקאז לא ישנה כל הלילה. רבים לא העיזו לצאת לעבודה ונשארו בבית גם ברובע טראקו. הפחד והבהלה עשו את הגיטו להמון היסטרי אחד. אחרי עמל רב הצליחו להרגיע את ההמון אחרי־הצהרים. אף־על־פי־כן מרגיש הגיטו את עצמו במצב של ציפייה למאורעות חמורים. — — — צריך לשלוח עוד 20 איש לבאצ׳יונאי. יקחו אותם משדה־התעופה. הם צריכים להיות במקומם כבר ביום שני. אחר־כך יצורפו אליהם 60 האנשים ממחנה וידוקלה ועוד 40 מן הגיטו. כך יגיע מספר פועלי הכבול בבאצ׳־יונאי ל־420. לאחר צירוף 85 [הפועלים] מלינקייצ׳י ימנה המחנה 500 איש. נוס־פה כאן הקלה קטנה בזאת, שפועלי הכבול היהודיים יזכו לתוספת מזון, כפי שמקבלים הליטאים, דהיינו — עוד 80 גר׳ שומן, 250 גר׳ בשר וירקות נוספים. כמו־כן יש להם הזכות לקבל נעליים לעבודה וקומבינזונים. נתינת הבגדים על־ידי ההנהלה תהיה עזרה גדולה. בינתיים כבר ניסו הפארטיזאנים, שומרי המחנה, לנצל את הפועלים היהודיים. אמש בחצות נכנסו אל המחנה וכיכרות לחם בידיהם ודרשו מאנשי המחנה לקנותן ב־10 מארק הכיכר. כשסירבו היהודים, איימו עלי־הם שלא יתנו לאיש לעבור במחנה עם לחם או עם מזון אחר. הנציגים מ׳ לייבו־ביץ׳ וש׳ בורגין פנו בעניין תקרית זאת אל ראש המשטרה מאטוקאס [3]. הלה הבטיח להסדיר את העניין ולרסן את המשמר. — — —

7 במאי 43

הנציגים שוחחו היום עם ה׳רגירונגסראט׳ ועם שולץ. 25 האסירים היהודיים היו נושא השיחה. הנציגים שאלו לגורלם של האסירים. ה׳רגירונגסראט׳ שתק זמן מה ואחר־כך העיר במשמעות רבה: לא יהיה הדבר העולה על דעתכם... מנקודת מבט ה׳ארבייטסאייגזאץ׳, ׳כי אני מאחורי כל זה׳... ההבינותם? — שאל במשמעות רבה. הנציגים היהודיים הבינו את הדבר, דהיינו, שלעת־עתה לא הגיע עוד תורנו להשמדה [4]. באותו יום שוחחו הנציגים עם סנארסקי ממחנה

3. ראש המשטרה מאטוקאס בא במקומו של גרבליונאס, שהועבר לקרטינגה. ראש המשטרה העירונית היה ממנה את ראשי המשמר ואנשיהם בגיטו ובמחנות.

4. כל זאת היתה הבטחת שווא, וכך היתה דרכם של השלטונות הנאציים. בתוך המנגנון שלהם נמצא תמיד אחד או שניים שהעמיד פנים של דורש־טוב ליהודים. הוא היה מחליש את

הכבול. שיחתם היתה בדבר מקום לפועלים היהודיים. שריוור הציע להשאיר את שני הצריפים הישנים ליהודים; אלא ש־320 אנשים ישוכנו במקומות שנועדו ל־240 אנשים.

8 במאי 43

מצאו את המכתב הבא: פוֹסבאל, 23 באוגוסט (הרי זה 23 באוגוסט 1941). 'אנו פונים אליכם בבקשה להשתדל להצילנו. קיבצו לכאן את היהודים מוואבולניק, מסאלאט, מפאפל ומיאנישקל. יהודי בירז', ואשקי וראדווילישקי החדשה כבר אינם. אין גרמנים אצלנו ומשום־כך עושים הפארטיזאנים ככל העולה על רוחם. כבר לא היינו מדברים על זאת ששדדו אותנו לגמרי, אבל אנו חיים בסכנה נוראה כל רגע. רחמו־נא וראו, אולי תוכלו להשפיע על השלטון הגרמני להצילנו'. אין חתימה, אבל המכתב נכתב על־ידי הרב מפוסבאל.

9 במאי 43 [5]

כבר הגיעה התשובה בדבר 27 האסירים (המספר כבר עלה ל־27). מחר בשעה 10 לפני־הצהריים יעבירום מבית־הסוהר אל הגיטו וילקום בפומבי. הגברים ילקו 15 מכות כל אחד והנשים — 10 מכות כל אחת. זה יהיה עונשם של אלה שניסו להכניס לגיטו פרוסות לחם, תפוחי־אדמה אחדים או ביצים צבועות אח־דות, שקיבלו במתנה.

מ ו ד ע ה ! ! !

'אנו מודיעים את הדברים הבאים לפי פקודת ה'גביטסקומיסאר': ביום ראשון, 9 במאי, משתחררים מבית־הסוהר האסירים שנעצרו ביום ה־4 לח"ז על שניסו להכניס לגיטו מיצרכי מזון. כולם ייענשו בעונשי־גוף פומביים בגיטו בכיכר גלגודוֹ רחוב מס' 1 (בגן) בשעה 10 בנוכחות השלטונות. אוכלוסי הגיטו נדרשים להיות נוכחים בשעת ביצוע העונש'.

הנציגות

10 במאי 43

אתמול הוצא הדבר לפועל. בשעה עשר ושלושים לפני־הצהריים הגיעו אל בית־הסוהר שליחי השלטון — פאפן, פקיד משרד הפיקוח על המחירים והברמאן (מנהל בתי־הספר במחוז שאבלי), מ"מ ה'שטאבסלייטר' של המחלקה הפוליטית.

מכות המנגנון ולפעמים מקל על המצוקה. תפקידו היה להרדים את עירנות אנשי הגיטו, לעורר בלבם תקוות ולהרגיעם כדי להפתיעם אחר־כך במהלומה האחרונה. כזה היה ה'רגי־רונגסראט' ד"ר גינטר שהרגיע והבטיח ובאותה שעה ממש השתתף בהכנת אקציית הילדים, הנכים והזקנים.

5. במקור פליטת קולמוס: 42.

הם ציוו להוציא את כל היהודים ולהובילם אל גיטו קאווקאז בליווי המשטרה. שם ציוו עליהם לשכב ארבעה ארבעה וכל אחד הולקה 10 מכות בפרגול הגומי. אולם ברגע האחרון עלה בידי הנציגים להשפיע על נציגי הרשות לשחרר את 8 הנשים ואת הגברים החולים מן העונש המחפיר. גם מספר המכות הוקטן מ־15 ל־10.

12 במאי 43 [6]

היום קיבל הגיטו דרישה חדשה ממשרד העבודה לתת 60 פועלים נוספים למכרות־הכבול שבקוז׳י.

20 איש נשלחו ממחנה לינקייצ׳י אל מכרות־הכבול של מחלבת ראדווילישקי. מפקד המחנה רצה לעכב את הפועלים בטענה, שתחמושת חשובה מכבול ומחמ־אה. אבל כשביקר מנהל המחלבה אצל המפקד והוכיח לו בנימוקים רבים (חמאה), שעם כל זאת דרושים הפועלים היהודיים, נתרכך המנהל ונתן את הפועלים היהודיים.

היום שוב השתולל יורגאטאביצ׳יוס הידוע לגנאי. הוא בדק ביסודיות את כל העובדים בשער, עצר אשה אחת והעמידה על הברכיים. היא עמדה על ברכיה זמן מה ואחר־כך הרפה ממנה תמורת ׳חצי בקבוק׳. אישה אחת, היה בידה בקבוק חלב, ציווה אפוא עליה לשפכו.

מגיעות ידיעות לא טובות מבאצ׳יונאי. יש שם, כנראה, חולים רבים. אי־אפשר לשחרר את כולם, אבל גם אינם יכולים לעבוד. אחדים מהם כבר הובאו אל בית־החולים.

14 במאי 43

מכתב מאשתקד, שנתאחר, כתוב על־ידי ש׳ ק׳, מזכירו של האפוטרופוס על הבתים, ראצ׳יס הנודע לגנאי: ׳יקִרַי אהובַי! הריני מודיעכם, שאיני מרגיש את עצמי בטוב במיוחד. כבר אין לי צלעות, כי ישן אנוכי על קרשים קשים. אתם יכולים אפוא לתאר לעצמכם את מצבי. איני יוצא לעבודה מפני שיש לי הפנקס Ne buk durnius [7] אני סובב במקום, כותב דברים שונים. על־כל־פנים הש־תדלו להיות במגע עם ה־Namu Valdytojas [8] ראצ׳יס. הוא צריך להתאמץ בכל כוחותיו לחלצני מכאן. הוא יכול לעשות זאת, כי יש לו עוד מרץ. עליו להתקשר עם ראש העיר (לינקביצ׳יוס) ועם מנהל המחלקה הכללית, סאנדצקיס ובעיקר עם הנציגות. דע לך, שכל האשם בנציגות, הם קברו אותי. הדבר הזה

6. מכאן ואילך צוינו במקור התאריכים ומספרי העמודים באותיות עבריות.
7. ׳אל תהא שוטה׳, כלומר: אני מסתדר ואיני מקיים כל הפקודות.
8. האפוטרופוס על הבתים.

ידוע לי אל נכון ובוודאות גמורה. הגד לאפוטרופוס על הבתים שהדבר הוא לו עלבון נורא — הם השיגו את מבוקשם והאפוטרופוס נשאר 'בלא אף'. מותר לו להראות את יכולתו כעת ולהוכיח [9] לנציגות, שגם הוא יכול לפעול משהו ושאינו חלש ממנוולים פושטי עור כלייבוביץ' וקארטון. כל זאת אתה יכול למסור לו בשמי... מלבד זאת אין כלום. השתדל לעשות את הדבר. כל כמה שזה יימשך יותר, המצב יהיה גרוע יותר'... [10].

היום סיכמו את החשבון לשטרייט, מנהל התחבורה. אשתו, כעת מנהלת בית־מלאכה למברשות, התעללה ממש בפועליה היהודיים כל הזמן. שכר חסדו (של שטרייט) בנתנו לנו 5—6 עגלות ליום, הוא 3 מארקים לעגלה ו־10 מארקים לכל מטר עצים. חייבים לו אלף מארק. הוא דייקן בחשבונות וגובה עד לפפניג האחרון. פקיד התחבורה של הגיטו עוזר לו בהרבה בעבודה זאת. הוא חושב לנכון להודיע לשטרייט בדיוק את מספר העגלות הנכנסות אל הגיטו יום יום. אבל עם זה אינו רואה צורך להודיע זאת לנציגות, כדי לדעת חשבון. נתגלה, שבמשך חודשים נוצר הבדל של אלפי מארקים בין חשבון הנציגות ובין חשבונו. כך משרת י' ר' את הגיטו. י' ר' הוא אחת העלוקות של הגיטו בדומה לשכירים אחרים של הקואופראטיב.

גם ז' אחד מאלה. הוא סיפק את מנות הבשר לגיטו ועשה הון על חשבון זה. בקושי רב הצליחו להרחיקו ממשרתו.

גרוע יותר הוא הספק ב', ש'הרוויח' אלפי מארקים בעשקו את הגיטו. הנציגות נמנעת ממגע עמו, אבל לצערה מזדקקים לו עוד. גם 'ספק הלחם' דומה לו וכיוצא בהם אנשים אחדים אחרים.

יש פרישת־שלום מקובנה. שקט שורר שם, 'רק' אחד, זון, נתפס בגניבה והוצא להורג ביריה יחד עם משפחתו. כך אירע גם למישהו אחר, שגנב שני ק"ג שיפון ונורה.

17 במאי

פתחו במגבית בין האמידים שבגיטו, כדי לספק כסף למחנות. החלו ברובע קאווקאז בהטלת תשלום מינימום של 300 מארק על כל אחד מהמשלמים. כבר יש התחייבויות ל־8,000 מארק. גם ברובע טראקו התחילו במגבית. יש לקוות שתצליח גם היא. אם תצליח, אפשר יהיה להרחיב את העזרה הסוציאלית ולחלק מיצרכי־מזון ביד רחבה יותר. גדל והולך מספר האנשים, שכבר מכרו את כל

9. בגוף היומן באה כאן המלה 'תמ"ז' שאינה מובנת.
10. כותב המכתב כבר היה זקן וחלש כשנשלח לעבודת הפרך בראדווילישקי. נראה שנשלח לשם בטעות או בזדון לבו של פקיד ממשרד־העבודה. המכתב הגיע לידי הנציגות וזו מסרה אותו לידי.

חפציהם — מקור המחיה בגיטו — עד שתמו כל אמצעיהם וסכנת רעב מרחפת עליהם.

מחלת השחפת מתפשטת בגיטו. אנשים צעירים רבים, ואף ילדים, כבר נגועים בה ואין להצילם. הנציגות נאבקת בכוחותיה האחרונים במחסור — מחלקת מיצ־רכי מזון לחולים, תומכת בהם בכסף ובהלוואות — אבל ההצלחה מוטלת בספק. אילו היו אמצעים גדולים יותר, היה צריך לפתוח חדר בבית־החולים בשביל חולי השחפת.

18 במאי

היום היה ד׳ הידוע לגנאי, אצל ה׳רגירונגסראט׳ להשתדל בדבר אחיותיו. הוא הציע ל׳רגירונגסראט׳ תיק ובד שמלה לאשתו ועוד הראה לו במבטים ערמומיים את ידיו, שפשפן זו בזו ואמר: ׳יודע אתה, אדון[11] נחמד, יד רוחצת יד׳ [12]. הצורה, שבה העיז היהודי ד׳ לשחד את ה׳רגירונגסראט׳ הרגיזה אותו מאוד והוא גירשו החוצה.

הוא שפך את חמתו על הנציגות בחשבו, שד׳ עשה מה שעשה בהשראת הנצי־גות. אחרי עמל רב הצליחה הנציגות להוכיח ל׳רגירונגסראט׳, שד׳ לא נשלח על ידה.

כפי שכבר צוין לעיל, ניסה ד׳ כבר פעמים אחדות לפעול מאחורי גבה של הנציגות בלא להירתע מפני כל תועבה. היה זה צודק, לפי דרכו, לשלוח אישה זקנה וחולה במקום אחותו. הוא נדחק אל כל בעלי השררה ואינו שם אל לבו את האזהרות של הנציגות. ברם המעשה האחרון כבר עולה על כל מעשיו הקודמים. הלך מאחורי גבה של הנציגות אל אדם, שכל הגיטו תלוי בו וסיכן בכך את חייהם של 5,000 אנשים לשם נוחיותו — דבר זה כבר דומה יותר להלשנה מאשר לחוצפה.

היום אחרי־הצהריים הביאו שני פקידי משטרת הביטחון את האישה היהודיה ש׳ בֶּדֶר אל הגיטו. היא הסתתרה כל הזמן בדרכון מזויף וחיה עם בעלה. מוצאה מבירז׳. היא התגלגלה זמן רב עד שנתפסה. הביאו אותה ישר מביתה בלא כל חפצים. היא הגישה בקשה שירשו לה להביא את חפציה הנחוצים ביותר מביתה.

19 במאי

היום שוב היתה סריקה בגיטו. ה׳גביטסקומיסאר׳, שריוור ופאפן נסעו אל גיטו קאווקאז בשעה 5.30. הם עצרו בדרך, במרחק־מה מהגיטו והחלו לבדוק את כל הפלוגות העוברות. שריוור מישש בעצמו כל גבר יהודי וכל אישה, חיפש

11. במקור: ׳הארעלע׳. 12. הכוונה: שמור לי ואשמור לך.

בכל מקום שבבגדיהם כמו שמחפשים בגבול. עשרה יהודים נעצרו כתוצאה מן הבדיקה; בהם ילד בן ארבע־עשרה. כל הנעצרים נאלצו לעמוד על ברכיהם במשך כל זמן החיפוש ולבסוף הובלו אל בית־הסוהר. על שום מה נעצרו? על כך תעמיד אותנו רשימת החפצים המוחרמים:

1. 2.8 ק״ג אפונה
2. 1.25 " "
3. 1 " מאקרונים
4. ½ " נקניק־כבד
5. ½ " חמאה
6. 5 ביצים
7. ½ ק״ג חמאה
8. ½ " "
9. 2 ביצים
10. ¼ ק״ג בשר מבושל
11. 1 " לחם
[12] ¼ " חמציץ [13]
[13] ½ " גבינה לבנה
[14] 1 " לחם יבש
[15] 1½ " תפוחי־אדמה

21 במאי 43

אתמול היו הנציגים אצל ה׳רגירונגסראט׳, אצל בוב ואצל פאפן. הם הגישו את הרשימה הנ״ל של המיצרכים המוחרמים ותיארו את כל סבל הפועלים היהודיים. לפני־כן עוד עבדו חלק מן היהודים תחת קורת גג, אולם היום מסודרים כל הגברים והנשים הבריאים במקומות העבודה הקשים ביותר. יש מקרים, שפועלי ‘O.T.’, שרוב מיצרכי המזון נמצאו אצלם, עובדים משעה 7 בבוקר עד חצות הלילה. האנשים יצאו עם 100 גר׳ לחם. כיצד יעמדו בתזונה כזאת ביום של עבודת־פרך? ה׳רגירונגסראט׳ הבטיח לעשות את הכל, כדי לשחרר את האנשים. ה׳שטאבסלייטר׳ בוב אמר, שעיקר הרע הוא בחמאה שמצאו. אלמלא החמאה, היו משחררים את העצורים מייד. אמנם ישחררו עתה את האסירים אבל הפעם ילקום, ולא כמלקיות הקודמות, אלא ישכיבום על ספסל וילקום היטב.

יש פרישת־שלום מווילנה. השמירה על־יד שער הגיטו החמירה מאוד. השוטרים היהודיים חייבים לערוך את הבדיקה אצל האנשים והשומרים הליטאיים והגרמניים עומדים בחוץ ומשגיחים. היה מקרה שהמשמר הגרמני בדק אחרי

13. במקור: ׳שציאווי׳.

הבדיקה היהודית ומצא מיצרכי מזון. בגלל הדבר הזה הוציאו להורג את כל המשמר היהודי — 6 שוטרים.

שוב יש פרישות־שלום רעות מפולין. בוורשה משמידים את הגיטו בכל מיני כלי־נשק — בטנקים, במקלעים ובאווירונים. נראה, שדרשו עוד פעם אנשים להוצאה, היהודים התקוממו ושוב נערכים הקרבות וההשמדה.

גם הגיטאות בקראקוב ובסטאניסלאבוב נשמדים או כבר נשמדו. הרוצחים הם אוקראינים, עמים קאווקאזיים ולאטבים.

22 במאי [1943] [14]

היום היו הנציגים מ׳ לייבוביץ׳ וא׳ כ״ץ ב׳גביטסקומיסאריאט׳. שם הודיע להם פאפן, שביום א׳, לח״ז, בשעה 11 ישוחררו האסירים, יובאו אל גיטו קאווקאז, (כי 9 מתוך 10 האסירים הם מגיטו קאווקאז) ויולקו בפומבי בגן גלגודו 2. האדון ה׳גביטסקומיסאר׳ ציווה להכין ספסל או חבית למטרה זאת, כדי שאפשר יהיה להשכיב את הנענשים. הוא הוסיף ואמר, שהפעם ׳יולקו כהוגן׳, כי האדון בעצמו ועוזרו שריוור יהיו נוכחים.

הנציגים ביקשו לתת להם לגשת אל האדון עצמו בתקווה, שאולי ישיגו הקלת העונש. האדון קיבלם ואמר בקול, כדי שישמעו כל הנוכחים בחדרו, ש׳גורי החזירים׳ המבריחים שומן ונקניק אל הגיטו, צריכים להיענש בחומרה. כשהעירו הנציגים, שבתוך העשרה יש כאלה, שברשותם היה רק ק״ג לחם, או 1½ ק״ג תפוחי־אדמה, ענה האדון שבפעם השנייה ׳יגיעו האנשים לאיזה מקום אחר׳.

הוראה

הרינו מודיעים מטעם האדון ה׳גביטסקומיסאר׳ :

ביום ראשון, 23 לח״ז בשעה 11, ישוחררו מבית־הסוהר כל אלה, שנאסרו ביום 15 לח״ז על נסיונם להכניס מיצרכי מזון לגיטו. הם ייענשו עונש גופני בגן, ברחוב גלגודו 2, בגיטו קאווקאז. כל האוכלוסים חייבים להיות נוכחים בשעת ביצוע העונש.

שאבלי, 22 במאי 1943

23 במאי

היום בשעה 10 לפני־הצהריים הובאו עשרת האסירים אל גיטו קאווקאז והועמדו על־יד השער. מלוויהם היו בלקשטיס הידוע לגנאי (זה שהיה ראש משמר של הגיטו) ושוטר אחר. האסירים עמדו על־יד השער שעה ורבע. בלקשטיס נפנף מעל לראשיהם באלה יצוקה עופרת וצווח : ׳אתם תקבלו על

14. במקור נרשמה השנה כתוספת מאוחרת באריחיים מעל לשורה.

הבריחכם שומן־חזיר ועל היותכם בולשביקים׳. כפעם בפעם ניגש אל המשמר היהודי, התגרה ביהודים ולעג להם. בין השאר חזר פעמים אחדות על הרעיון הבא: ׳אם מצב הגרמנים יוטב, אולי יחיו אתכם, כדי שתמשיכו בקיומכם העלוב; אך אם יורע להם — יטבחו אתכם עוד קודם לכן. אני ועוד אחרים נעשה זאת, כי אם תצאו מהגיטו, תעשו את הדבר בי׳.

בשעה 11 וחמש עשרה דקות התקרבה מרכבת ה׳גביטסקומיסאריאט׳; ישבו בה שריוור, ליפקר, בראון ועוד פארטיזאן. משנכנסו אל הגיטו, הכניסו בלקשטיס והשוטר השני את האסירים אל הגן בגלגודו 2. עמד שם שולחן על מגרש ריק. כל תושבי גיטו קאווקאז שכונסו באונס, עמדו מסביב. השליטים עצרו באמצע המגרש והנציגים מ׳ לייבוביץ׳ וא׳ כ״ץ ניגשו אליהם. ברגע האחרון עלה בידיהם לחלץ מן העונש הגופני את הנער שנאסר בגלל סוכריה והוא הוצא מן השורה. לאחר זאת החלה ההוצאה לפועל. לפני־כן נאלץ הנציג כ״ץ לדבר בפני הקהל ולהזהירו, שאסור ליהודים להכניס דבר אל הגיטו, כי נקבעה להם מנה (100 גר׳ לשאינם עובדים ו־200 גר׳ לעובדים[15]). מקרה נוסף כזה עלול לגרור אחריו תוצאות גרועות יותר. אחר הדברים האלה הובלו התשעה אל השולחן אחד אחד ושכבו עליו (אלה שלבשו מעילים צריכים היו להפשיטם). השוטרים היהודיים (שנקבעו לתפקיד זה על־פי גורל), הילקום באלות גומי (קודם לכן הוציאו את החלק הפנימי הכבד מן האלות והן נשארו ריקות) 15 מלקיות לכל אחד, אולם צורת ההלקאה לא השביעה את רצון בלקשטיס והוא ניגש מדי פעם אל זה, שכבר קיבל את עונשו והילקה את קרבנו עוד מלקיות אחדות בכל כוחו באלת העופרת שלו. התנהגותו הצינית הרגיזה אף את הגרמנים ושריוור ציווה לסלקו מן המגרש. אחרי ביצוע העונש התפזר הקהל בדומיה. אף אדם לא הרגיש בעלבון, כי אין לנו ממי להיעלב, אולם ההתעללות של בלקשטיס הרגיזה את הקהל לרגע, אחר־כך הבליגו והחניקו את הרגשות ואת הצער מתוך תקווה לעתיד.

יש דרישות־שלום מווידוקלה. אתמול היו הנציגים א׳ כ״ץ וה׳ צ׳רניאווסקי במחנה. אף־על־פי שהיה זה יום ראשון, עבדו נשי המחנה. רק אחדות שציפו שמישהו יבוא מן הגיטו, הקדימו וגמרו בעבודת הקבלנות ובאו בשעה 2 אחרי־הצהריים. וזה מצבן: האוכל שלהן טוב — האחוזה נותנת להן לחם וירקות במידה מספקת ויתר המיצרכים הן מקבלות בקבצנות. אולם העבודה שם קשה וממושכת: משעה 6.30 בבוקר עד שעה 7.30 אחרי־הצהריים. מקום העבודה מרוחק מן המחנה ואינן יכולות לנוח בשעת הצהריים. הן ישינות עַל תבן על הקרקע. אינן מקבלות אף יום מנוחה אחד בשבוע. הן משכימות לקום בבוקר

15. הכוונה למנות הלחם הרשמיות.

ומאחרות לשכב מדי יום ביומו. הן שבות הביתה עייפות כל־כך, עד שאינן מספיקות אף לכבס לעצמן. היו 4 בנות במטבח, שלח המנהל הראשי אחת מהן לשדה, ואין אדם שיכבס אף משהו. החליפות שקיבלו מן הנציגות נקרעו במשך ארבעת השבועות. מראה בנות אחדות מן המחנה נורא, כי הבגדים קרועים לגמרי. יחסו של מנהל המחנה הגרמני הראשי רע מאוד. פעם, באחד הימים האלה, לא מצא המנהל שתי עובדות במחנה — הן יצאו ל'שנוריטה' ברשות מפקח העבודה הראשי. כשבאו, שאל אותן המנהל הראשי איפה היו. משלא ענו, שהרי לא יכלו להגיד את האמת, הכה אותן באלת הגומי שלו על ראשיהן ופצען כל־כך, שהסימנים נשארו על מצחיהן עד עתה.

נוסף לכל אלה סובל המחנה מן הניתוק מן הגיטו. הנשים אינן מקבלות מכתבים ולא פרישות־שלום. כשמגיעות אליהן פרישות־שלום, אין הן שלמות ולא מהימנות. לפעמים מגיעות אליהן שמועות לא־מרגיעות ומטילות ייאוש על כל המחנה. כך, לדוגמא, נודע להן על־ידי נוסעים מקריים בדבר הסריקות וההוצאות לפועל, שתוארו לפניהן תיאורים קודרים ועוררו היסטריה בין כל הבחורות העזובות האלה שבמחנה. חולות שוכבות שבועות שלמים בלא תרופות. הן חסרות אף הדברים הנחוצים ביותר — חוט ומחט וכיוצא באלה דברים חיוניים.

הנציגות החליטה להשתדל לחסל את המחנה ולהביא את הבחורות הביתה. 'O.T.' מסיים את עבודתו באחד לחודש הבא, ועובר למקום אחר. הוא משאיר אחריו 165 אנשים מחוסרי עבודה, ומי יודע היכן ייסדו מחנה בשבילם?

גם באצ'יונאי גורמת דאגות חדשות. נמנים בס"ה 320 איש עם [עבודת] הכבול. אולם יש ביניהם חולים רבים וחלשים שאין לשלחם אל המכרות. כך נשארים למעשה רק כ־200 פועלים, השאר עובדים במינהלה, בחצר ובבתי־המלאכה של מפעל הכבול. אפשר להרכיב מהם רק 6 פלוגות־עבודה — 20 איש בכל אחת; השביעית לעולם אינה שלמה. על רקע זה פורצים תמיד חילוקי־דעות בין הנציגות ובין מנהל מפעל הכבול. המנהל טוען בצדק, כי נחוצות לו 8, ולפחות 7 פלוגות־עבודה מ־320 אנשים. כך תובעת ממנו הנהלת־המשק שעל־יד ה'גביטסקומיסאריאט'. אולם הנציגות משתדלת שתישארנה רק 6 פלוגות. הדבר הפשוט ביותר היה, להודיע שיש כמה עשרות איש בין ה־320, שאינם כשרים לעבודת כבול ויש להחזירם אל הגיטו. ברם הנציגות חוששת לגלות את האמת. ראשית־כל עלולה לבוא דרישה ממשרד־העבודה להחליף את החולים בברי־אים — ומניין יקחו אותם? והחשוב ביותר הוא, שבכלל מסוכן לגיטו להיות חלש וחולה. גם המנהל מבין זאת וגם הוא אינו מספר את האמת. תמורת זאת הוא דורש אפוא עובדים מן הנציגות. דאגה שנייה היא — התזונה. השיגו באופן זמני

מנת פועלי כבול ליטאיים שלמה גם בשביל הפועלים היהודיים. עתה מתברר, שמרכז האספקה הראשי בקובנה, 'וויריאוסיואי מייטינימו ואלדיבה'[16], הורה לא למסור ליהודים את התוספת. הנציגות מתכוננת להגיש תזכיר על כך ל'גנראלקו־מיסאריאט'.

הרב ק' משאקוטי שינה את המספר 450 שבכרטיס המזון שלו ל־950. כשנתפס בדבר, הכחיש את פשעו, הוא נשבע שהכרטיס אבד ממנו לגמרי וגידף את חוקריו במלים החריפות ביותר. כשהוכיחו את שקרו על־ידי אשתו וילדיו, הוסיף עוד להכחיש עד שהשליכוהו החוצה. בכלל, 'רב' זה הוא אחד הטיפוסים החשוכים והמתועבים ביותר בגיטו.

21 במאי 43

היום נפגשה פלוגת 'ליטוקיס' בדרכה במכונית ה'גביטסקומיסאריאט'. ישבו בה פאפן ועוד שניים לובשי מדים חומים ושלושה שוטרים ליטאיים, בהם בלקשטיס המפורסם. מייד בהיפגשם התלונן המלווה הליטאי של הפלוגה על שלוש נשים מפלוגתו, שהן בורחות מפלוגתן. פאפן התרה בהן, שפעם שנייה ירשום את שמותיהן וימסרן למשטרת הביטחון. אחר־כך ערך חיפוש ולא מצא דבר. אבל בלקשטיס הראה חריצות, רץ לחפש בדרך שעברו בה לכל אורכה ומצא פרוסות לחם אחדות. פאפן הטיף מוסר לפלוגה ואמר: 'עליכם להתבייש, שאתם מזלזלים בלחם, לא תיאסרו בגלל לחם'. אפשר להאמין לו, שלא יאסור על דבר זה, אולם יותר מדי אנשים נאסרו עד עתה על פרוסות לחם ועל דברים קטנים מאלה.

הערב באה הגב' ר' וסיפרה את הדברים הבאים: כשחזרה מן העבודה, פגש בה אחד שנראה כאיכר, לבוש היה בגדי איכר וסנדלי־סיבים [16א]. הלה עצר אותה. דיבר אליה ליטאית בתחילה ואחר־כך עבר לאידית טובה. אמר לה, שהוא יהודי ומבקש לקרוא את הגב' ד"ר ק'[17] שיפגשנה בגן־העיר. עליו להודיע לה משהו חשוב מאוד. כשהודאגה הגב' רֶמֶן, והחלה לחקור במה מדובר, הודיע לה שחופרים בורות חדשים ליהודים בבובי ובנורמאנסק, ששם נכרו בורות יהודי שאבלי שנורו. אם גם נראתה הידיעה רחוקה מן המציאות, עוררה בכל־זאת התרגשות בנציגות. התברר בחקירות הגב' ד"ר ק', שהאיכר הנ"ל הוא ד"ר פ'[18] היהודי המתחבא זה שנתיים מחוץ לגיטו וכמעט נטרפה דעתו מחמת ה'אידיאה פיקס' שלו, שישחטו את גיטו שאבלי. השם פ' הרגיע את הרוחות. אף־על־פי־כן תשלח

16. Vyriausioji Maitinimo Valdyba.

16א. במקור 'לאפצ'יעס'. 17. קאמניץ.

18. ד"ר פוסבלצקי, ניצל וחי בארץ.

הנציגות מחר עגלות למקומות הנקובים כדי להיווכח. העניין הבא נידון בנציגות: אחד בשם רימר נאסר בזמנו ב'מייסטאס' [19] על שהיה לו נתח שומן־חזיר. השומן ניתן לו על־ידי הפועל המקומי ב' ל'. רימר לא מסר את שם חברו לעבירה. הוא הוכה מכות רצח בגלל הדבר הזה ואף־על־פי־כן הקריב את חייו למען חיי ב' ל' [20]. רימר היה בבית־הסוהר 4 חדשים ולבסוף הוצא עם שני יהודים אחרים למקום שממנו לא ישובו עוד. בזמן שבתו במאסר נתנה אשתו את הכל בעבוט ולוותה כספים, כדי להצילו או לפחות להקל על מאסרו. כעת, לאחר שסופו כבר ברור, תבעה מב' ל' לפחות את חצי הוצאותיה שהוציאה בשביל בעלה. תחילה סירב ב' ל' לחלוטין. גם בסוף, לאחר שהתערבה הנציגות בדבר והסבירה לו כמה הוא חייב לרימר שנספה ומהי חובתו לאלמנתו ולילדיו נשאר ב' ל' קשה כאבן והציע לאישה פרוטות. הנציגות איננה יכולה להתערב בעניין זה, אבל היא החליטה לרשום את הדבר לזיכרון, כדי ששמו של ב' ל' יישמר לדיראון עולם [21].

28 במאי

היו אצלנו אורחים מקובנה. שישה יהודים מגיטו קובנה באו אלינו לשאבלי לקחת עורות מבית־החרושת. היה ביניהם עובד אחראי אחד מן ה'יודנראט'. הם מסרו פרישות־שלום מקובנה, מווילנה ומגיטאות אחרים. ה'אקציות' בפולין נערכות במלוא האכזריות. מסיימים בהשמדת הגיטו בוורשה. אין עוד גיטאות בקראקוב ובסטאניסלאבוב. גרודנה כבר נקייה מיהודים. השמדת הגיטו [22] החלה באוקטובר אשתקד ונמשכה עד מארס ש"ז. בתקופה זאת סגרו את הגיטו באופן הרמטי והשמידוהו כולו שלבים שלבים. יש עוד יהודים בביאליסטוק. רוח של פעילות שוררת שם בגיטו. בא משם נער ובפיו הצעות כביכול. ה'יודנראט' מקובנה שילחהו מייד מעל פניו הואיל ולא נראה כמי שראוי לסמוך עליו.

מאה אלף יהודים בערך נשארו בכל פולין מתוך שלושה מיליונים וחצי. עדיין יש כארבע מאות אלף יהודים ברומניה.

כך נערכה השחיטה בפאנייריס:

ס"ד הודיע ל'יודנראט' בקובנה ולגֶנס, המנהיג בווילנה, שאלפי יהודים חדשים עומדים להגיע. הגיטאות התכוננו לכך והכינו מקומות. בעלון הידיעות הרשמיות של גיטו וילנה פורסמה מעין ברכת 'ברוכים הבאים' לאחים שהגיעו עתה זה. דברים אחרים הובטחו בעיירות הסמוכות לווילנה. הבטיחו להם להרחיב

19. עיין לעיל עמ' 181.
20. לפי דברי החוקרים היה מציל את נפשו אילו מסר את שמו.
21. ועיין להלן עמ' 263.
22. בגרודנה.

את בתי־המלאכה שלהם שבגיטו, אף סיפקו להם חומר גלם חדש, ובאותו ערב... הוציאום מן הגיטאות. כל הגיטאות מסביב לווילנה היו בהשגחת משטרת ווילנה. לכל גיטו שוטר וראש מחנה משלו. השוטרים ליוו את הקרבנות מגיטאותיהם עד לפאנייריס. שם ציוו על השוטרים לחזור ובו במקום השמידו ביריות את כל הקרבנות. מעניין הדבר, שכמה מתושבי וילנה הוותיקים נכנסו גם הם למשלוחים של פאנייריס ברצותם להסתנן לגיטו קובנה על־ידי המשלות. גנס שלח להודיעם בהשאי שלא יסעו, כי סכנה מרחפת על המשלות!... לפי השערה היו שם כארבעת אלפים ושמונה מאות אנשים, — ניצלו כמאתיים מהם. מבצעי ההרג היו אנשי ס״ד מקובנה. כששאלו בס״ד מדוע עשו מה שעשו בפאנייריס, ענו שגרם לכך הקשר שקיימו כביכול העיירות הסמוכות לווילנה עם הפארטיזאנים. מקצת מן הגיטאות שבסביבות ווילנה הוצאו לז'ז'מֶר וייבֶיה. בז'ז'מר יש כשלושת אלפים יהודים. הם חיים בצפיפות, בגדיהם קרועים ובלויים, הם עובדים עבודת פרך אצל 'O.T.'. חובת העבודה חלה אף על ילדים מבני 6. רק 20 איש נשארים בגיטו. ברם יש אוכל לאנשים. כך גם מצבם של אלף ומאתיים היהודים שבייבֶיה. מעשה פאנייריס עשה רושם קשה בווילנה ובקובנה. בווילנה שוררת בהלה ממש. כולם מצפים 'לאקציה'. האנשים בורחים העירה[23] בהמוניהם. עשרות אנשים נעלמים בכל יום. אולם בהלה זאת דווקא עלולה לעורר את הצד השני ל'אקציה' שכנגד. לפני זמן־מה נתפסו יהודים אחדים שבידם נשק. גנס מסרם לתלייה פומבית בגיטו. הוא מסר אחד לס״ד על חטא כזה והלה ומשפחתו נהרגו ביריות. בגלל הדבר הזה ובגלל התגרויות אחרות פחתו האמון והעזרה של התושבים הפולניים העירוניים ליהודים...

בין הגיטו ובין מנהיגו פעורה תהום. דבר זה גם הוא אחד האסונות של גיטו ווילנה. כמובן — השפיעה הרוח שבווילנה על קובנה. מיום מאורע פאנייריס והלאה נתעוררה הדאגה גם בקובנה. נוספה על כך התעמולה הפראית שעורכים העתונים נגד היהודים. החלו להפיץ שמועות שמקורן בחוגים הליטאיים. לפני זמן־מה הפיצו כרוזים מדיניים בין האוכלוסים הליטאיים בקובנה וזה תוכנם: כיוון שמתכוננים לערוך 'אקציות' נגד היהודים בגיטו, אנו פונים אל כל הפאטריוטים האמיתיים ומבקשים לא להשתתף בהן, כי מעשים כאלה משמיצים את השם הליטאי הטוב. חתום היה 'הוועד למען קיום העצמאות הליטאית'. הכרוז נמסר על־ידי פועל ליטאי לפועל יהודי אחד והלה מסרו לנציג היהודי ליפצר, שהראה אותו לס״ד. לא נתקבלה מן הס״ד תשובה או הסברה לכרוז.

לאחר־מכן יצא קול, שחופרים בורות ליהודים על־יד המבצר השביעי. אולם

23. כלומר מן הגיטו אל העיר, לצד ה'ארי'.

בדקו וראו שאין זה נכון. אדרבה, התברר שכבר אין מקום לקברים נוספים על־יד המבצר השביעי, כי המקום מלא קברים.

כן הגיעה הידיעה שס״ד בקובנה דרש רשימה של שוטרים מהימנים ממשטרת הביטחון הליטאית. רשימה זאת הוגשה אבל ס״ד ביטל אותה. מה היתה מטרת הדרישה הזאת? עדיין לא הוברר הדבר. על־כל־פנים הרוח מדוכאה מאוד.

30 במאי

היום נאסרו 7 גברים ו־2 נשים בתחנת הרכבת. הגברים נאשמים בגניבת מלח והנשים בספסרות בבשר. מצבם חמור.

31 במאי

שבעת הגברים היהודיים שנאסרו בתחנת־הרכבת, שוחררו הודות להשתדלותם של שמואל כ״ץ, שמואל בורגין וח׳[24] צ׳רניאווסקי.

שתי הנשים האסורות, גב׳ פאבלובסקי וגב׳ בורשטיין נשלחו אל בית־הסוהר. הז׳אנדארם שהובילן, הביאן עד לשער הגיטו ושם קיבלו לחם והתראו עם ילדיהן. מחזות מזעזעים נראו על־יד השער. העובדה, שבשעת החקירה בס״ד רשמו גם את בני משפחותיהן, מעוררת דאגה. הלוואי לא תהיה זאת — חלילה — פתיחה לשיטה הנהוגה בקובנה ובווילנה — השמדת ה׳פושעים׳ היהודיים על משפחותיהם.

31 במאי

אחרי־הצהריים היום שוב היתה סריקה גדולה (חיפוש פתע אחר יהודים בעיר). בדקו פלוגות רבות ומצאו רק מעט אפונה אצל פועל רכבת אחד. פאפן ציווה להכותו ולהחזיקו במאסר הגיטו 5 ימים. מצאו מעט חלב ותפוחי אדמה אצל אישה יהודיה אחת משדה התעופה. העמידוה בצד והיא ניסתה להתחבא. משום כך ציווה פאפן להחזיקה במאסר הגיטו 5 ימים.

הכל נסתיים לכאורה בכי־טוב. אולם בשובם העירה פגשו הבודקים פלוגה יהודית קטנה; אחד מאזוביצקי ברח ונתפס. מצאו 30 חפיסות סיגריות ונקניק אחד מפוזרים בחצר. בלקשטיס הוא שזכה למצוא את החפיסות. מאזוביצקי נעצר מיד והובא ל׳גביטסקומיסאריאט׳ ומשם שלחוהו לבית־הסוהר. מצבו מסוכן מאוד.

פרישת־שלום מווידוקלה: אתמול היו במחנה ה׳גביטסקומיסאר׳, שריוור ופאפן. הם מצאו שם רק את נערות המטבח ורצו לראות את מחסן המזונות, אולם המפתח[25] לא היה. הם פרצו את הדלת ומצאו — שומן שמים — ביצים, חמאה

24. חיים. 25. של המחסן.

וחבילות שונות. על החבילות רשום היה למי הן שייכות. אחת הנערות קיבלה 5 מכות, והדברים לא הגיעו לתוצאות אחרות.

2 ביוני

בתזכיר [1] של מפלגת הלאומנים הליטאיים (Metmetis Lietuviu Naciona-listu Partijos roušiama memoria Reicho Vyriausybei Berlyne) על היהודים, ובו 9 גליונות־דפוס גדולים, נמצאים המשפטים הבאים (בעמוד 5):

'...הליטאים הגרים במרכז העירוני של קובנה מוצאים מבתיהם הפרטיים או השכורים באמתלה זו או זו בשעה שהרבה בתים של יהודים, שעברו לרשות ה'רייך', הושארו ריקים...

'על הגדודים הליטאיים הוטל התפקיד המשפיל את ליטא ואת החייל הליטאי (לירות ביהודים ובשבויים הרוסיים האזרחיים, בני רוסיה הלבנה). כשמסרבים הקצינים הליטאיים לירות — מאיימים עליהם שיירו בהם עצמם. בשעת ההוצאה להורג מצלמים ומסריטים רק את הליטאים והפלוגות הגרמניות מתרחקות'.

'...העם הליטאי אינו אוהד את היהודים, אולם השמדת היהודים הנעשית על אדמת ליטא, עוררה תדהמה ואימה בלב ההמונים הליטאיים. הרגשות אלה גוברות לאור העובדות, שהרבה פעמים צולמו והוסרטו רק המשתתפים הליטאיים המבצעים. הליטאים סבורים, שאפשר להשתמש בהצלחה ביהודי ליטא, שעדיין לא היגרו עד היום, ככוחות־עבודה בשיקום רוסיה הלבנה ורוסיה — החרבות. הליטאים סבורים, כי יש למסור את רכוש היהודים, שעזבו את ליטא, לרשות העם הליטאי, אם גם ידוע לה (למפלגה—המחבר), שה'גביטסקומיסאר' השאבלאי מסר בשנת 1941 לראשי המחוזות את חוק היסוד שכל הרכוש היהודי הוא רכושו של ה'רייך' הגרמני...' [1א]

2 ביוני

כבר נגזר דינו של מאזוביצקי על־ידי ה'גביטסקומיסאר'. היום אחרי־הצהרים נערכה התייעצות בענין זה ובה השתתפו ה'גביטסקומיסאר', שריוור, בוב, פאפן והרמאן. פסק־הדין הוא: מוות בתלייה. נקבע שפסק־הדין יבוצע בגיטו קאווקאז ביום א', 6 בח"ז, בשעה 11. גם תושבי גיטו טראקו יהיו חייבים להתכנס במקום ההוצאה להורג. ה'טיפול' בתלייה והוצאת פסק־הדין אל הפועל נמסרו ל'יודנראט'.

1. כך במקור, והכוונה לכרוז בלתי ליגאלי של המחתרת הלאומנית הליטאית. מקור הכרוז ותרגומו האידי נמצאים בארכיון המחבר שבברית־המועצות.

1א. הקורא יעמוד על הכזבים שבכרוז מתוך קריאה ביומן עצמו. הליטאים היו שותפים פעילים ברצח היהודים מרצונם וללא כפייה.

ВСЕСОЮЗНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ПО ОХРАНЕ АВТОРСКИХ ПРАВ

В У О А П

Исх. № 1531/пр   21 марта 195[illegible] г.

С П Р А В К А.

Настоящая справка выдана гр-ну ЕРУСАЛИМСКОМУ Лазарю Иосифовичу /литературный псевдоним ЕРУШАЛМИ/ в том, что согласно представленных во Всесоюзное Управление по охране авторских прав документов /нотариально заверенное подтверждение гр.гр. МИСЕЛЕВИЧ Н. РУБИНШТЕЙН М.С., ЛЕВИТАН П.[illegible]. и КЛЕЙН Х.Л./ он является автором шавельской летописи, найденной в Шавельском Гетто и переданной политотделу РККА в гор. Шауляй в августе 1944 года.

Во Всесоюзном Управлении по охране авторских прав гр. ЕРУСАЛИМСКИЙ Л.И. зарегистрирован как автор названной летописи.

ДИРЕКТОР ВУОАП: /[illegible]ЕСИН/

НАЧ. ПРАВОВОГО ОТДЕЛА /ГОРОДЕЦКИЙ/

תצלום האישור שניתן למחבר 'פנקס שאבלי' (ראה עמ' 17)

מ' לייבוביץ'
יו"ר נציגות יהודי שאבלי

תצלום עמוד אחד שבחלק היידי של הפנקס (ראה עמ' 188 — 189)

תצלום עמוד אחד שבחלק העברי של הפנקס (ראה עמ׳ 374)

הודעה

אנו מודיעים את הדברים הבאים על־פי הוראת האדון ה׳גביטסקומיסאר׳ :

כל האוכלוסים המבוגרים שבגיטו חייבים להיות בגן ברחוב גלגודו 2 ביום ראשון, 6 ביוני, בשעה 11, בעת ביצוע פסק־הדין בבצלאל מאזוביצקי. ההשתתפות חובה.

5 ביוני 43

היום היו הנציגים אצל ראש משטרת־הביטחון בעניין שתי הנשים, שנעצרו ב[תחנת] הרכבת על החזקת בשר. ממלא־מקום ראש המשטרה הבטיח לשחררן בעוד 7—8 ימים.

5 ביוני 43

היום שוב היו נציגי הגיטו מ׳ לייבוביץ׳ וכ״ץ ב׳גביטסקומיסאריאט׳ בענין מאזוביצקי. הם רצו למסור את בקשת אשת מאזוביצקי ל׳גביטסקומיסאר׳. היו שם ה׳שטאבסלייטר׳, הברמאן, בוב, פאפן ואזרח אחד בשם וואכאו.

בוב קצף עליהם על שהם מעיזים להשתדל בשביל הפושע...—אם אתם תולים פושעים כאלה, עליכם לתלות את מחצית אנשי העיר — ענה מ׳ לייבוביץ׳. הנה מעבידו של מאזוביצקי סחר ב־4 טון תבואה ועונשו רק מאסר, ואילו את מאזוביצקי אתם דנים למוות. — והרי יהודים אתם! התערב ואמר וואכאו. אמרו הנציגים: למה על תושבי הגיטו לחזות בכל המחזה הזה, והפשע לא נעשה בגיטו? על כך ענה בוב בלעג: למה? הרי זה מעניין מאוד! החבל מתהדק מסביב לצוואר, השולחן נופל מתחת לרגלים, הגוף מתנדנד באוויר... עליכם לדאוג שהכל יתנהל כשורה. ענה לו א׳ כ״ץ: סרט נפלא, תמונה של צחוק ודמעות. אין לנו תליינים מומחים שיעשו כל זאת לפי הקצב. איננו יכולים להבטיח לך, שהכל יתנהל כשורה. לשמע הדברים פרצו כל הנוכחים בצחוק רם. — האם יש ביניכם רב? שאל בוב באותו הטון — האם מזמרים אצלכם במקרים כאלה? אין כאן רב. מקרים כאלה לא אירעו בתוכנו מעולם. לא יזמרו אצלנו, אולי — הוסיף מ׳ לייבוביץ׳ במשמעות רבה — מזמרים אצל עמים אחרים, אבל לא אצלנו... תהיינה דמעות... בהזדמנות זאת נזכר בוב לצוות להחזיק את האישה בשעת ההוצאה להורג במשמר המשטרה בגיטו טראקו. הוא הסביר, ש ל א י ה י ה ז ה א ס ת ט י[3], שקול האישה יפריע את כל ההצגה. כשרצו הנציגים למסור את בקשת־החנינה של האישה, דחה אותם בוב בהעירו, שיש גברים בגיטו די הצורך, היא תשיג אחר. כיצד — התחננו הנציגים — אפשר לשלול מן האישה את הזכות לבקש חנינה? בפעם אחרת — הוסיף בוב ואמר — עוד יצורפו אחדים

3. ההדגשה במקור.

[לעונש]. — אם תתלו אנשים בגלל מיצרכי אוכל, ייתלו מחצית תושבי הגיטו והאנשים יוסיפו להכניס — קרא כ״ץ. אתם דורשים מן האנשים תפוקה מקסימלית ונוטלים מהם את המזון. — כן — הוסיף בוב — על אף כל הקיצוב, מצאו שומן וביצים מכסים את הרחוב. — זאת, מר בוב — ענה לו לייבוביץ׳ — אתה אינך יודע, כי לא היית נוכח; פאפן היה נוכח — יגיד הוא אם היו הרבה [מיצרכים]. בוב נשתתק ופאפן לא ענה. בינתיים נכנס איש ס״ד לקבל הוראות בדבר ההוצאה להורג שלמחרת. הנציגים ניסו והתחילו לדבר על אודות בקשת האישה. בוב צעק: החוצה! — והם יצאו. אחר־כך מסרו את הבקשה למזכירה הפרטית של ה׳גביטסקומיסאר׳ והיא הבטיחה למסרה לו.

היום אחרי־הצהריים ידונו עוד פעם ה׳גביטסקומיסאר׳, שריוור, פאפן ובוב בבקשה.

יש פקודה האוסרת על כל החייטים, התופרות, הסנדלרים והכובעניות, העובדים אצל מעבידים פרטיים, לצאת מן הגיטו החל מיום ב׳. יש להביאם בפני ועדת רופאים ולשלוח את הבריאים לכבול בפאבנצ׳יאי. משרדי־העבודה צריכים להגיש תכנית חדשה להעסקת יהודים.

ובכן, יהיה לנו עוד מחנה כבול של 40—60 איש מיום 15 לח״ז.

ה׳יודנראט׳ ארגן היום את העובדים היהודיים שב׳גביטסקומיסאריאט׳ והכין אותם לבקש חנינה לנידון מאת ה׳גביטסקומיסאר׳. גם בקשתם נדחתה. לפי כל השתלשלות עניין מאזוביצקי במשך היום האחרון קיבלו הנציגים את הרושם שהדבר אבוד. אף־על־פי־כן הפיח הרצון את התקווה שה׳גביטסקומיסאר׳ יחון אותו ברגע האחרון, אם הוא עצמו יהיה נוכח. ניסו עוד לבקש מקורבים אחדים בעלי השפעה, שיבקשו ממנו. התקווה האחרונה היא לרגע האחרון.

יום ראשון, 6 ביוני 1943

התקווה לא נתגשמה ובצלאל מאזוביצקי מת כקדוש...

כבר השכם בבוקר ציוותה המשטרה־היהודית של גיטו טראקו בכל הבתים להופיע בשעת ההוצאה להורג, כי זאת היא הפקודה. ואולי גם ירכך מראה כל תושבי הגיטו את לבו של ה׳גביטסקומיסאר׳. בשעה 10 בבוקר עמדו כל האוכלוסים המבוגרים של גיטו טראקו על־יד השער. כל ההמון הלך ללוויה בשורה ארוכה, ארבעה ארבעה. ליטאים רבים עמדו על המדרכות ועקבו בסקרנות אחרי כל תהלוכת האבל. רק מעטים הביטו כמשתתפים בצער, רובם הגדול סקרו את כל המסע באדישות או צחקו צחוק זדוני. אוכלוסי קאווקאז כבר כונסו שם בגיטו קאווקאז. לא נתנו לאיש להסתתר בבית, פרט לילדים, שלא הורשו לשחק בחוץ.

כל הקהל עמד סביב הסורג דומם ומלא ציפיה. חיכו לבואם של ה׳אורחים׳ בחוסר סבלנות. התקווה הבהבה בלב כל אחד, כי אין זה אלא מחזה, האיש החף מפשע לא יאבד. בשעה 11 בדיוק נראה המסע — המכונית הגיעה ובה היו ה׳שטאבסלייטר׳, בוב, פאפן, בראון מהז׳אנדארמריה, שפאקאוסקאס מתורגמן הז׳אנדארמריה, קרֶל מהס״ד ו־4 שוטרים ליטאיים עם מכונת ירייה. הנידון בצלאל הלך ביניהם כשידיו כבולות בשלשלאות מאחור. הוא הלך בעליזות וחייך. האם האמין גם הוא לרגע האחרון ?... אולם חברי ה׳יודנראט׳ כבר הבינו, כי היעדרו של ה׳גביטסקומיסאר׳ פירושו, שיתרחש הדבר האיום ביותר. פניהם קדרו. שני התליינים שנקבעו והרופא עמדו על־ידי הגרדום כנדונים. מאזוביצקי ביקש שיתירו את ידיו ובקשתו נדחתה. אחר־כך ביקש על־ידי ראש המשטרה גנס לתת לו להיפרד מאשתו וילדו. אנשי המשטרה היהודית היו שרויים בדיכאון רב בדרך כלל, על שהיה עליהם לשמור על הסדר במחזה כזה; שוטרים רבים השתדלו להשתמט מתפקיד קשה זה. גנס בלבד עשה את חובתו באמונה בלא להתחשב במחלתו. בקשת מאזוביצקי להיפרד מאשתו ומילדו נדחתה. הוא ציווה צוואה: דאגו לאשתי ולילדי, הגידו לה ולאמי שתחזקנה מעמד. כן ציווה להסיר ממנו את מעילו ולמסרו לאיש עני וערום. הוא עלה על השולחן עם החבל בצווארו, החווה קידה בחיוך לפני הקהל והוסיף: אהיה מליץ טוב שלכם. ולתליין אמר: יודעני שאין אתה אשם והריני מוחל לך, אין לי כל תרעומת עליכם, יודעני שאתם עושים זאת מאונס. ברגע זה נתהדק החבל, השולחן הופל והגוף החל לפרפר את פרפוריו האחרונים.

כל זה אירע מהר כל־כך, שהקהל כולו לא תפס את המתרחש. רק לאחר שאירע הדבר, פרצה קריאת ייאוש איומה ממאות לבבות ועשרות נשים התעלפו. אחיו של הקדוש השתולל וצעק מרחוק...

והשופטים עמדו במרכז: פאפן — רציני, בראון שרוי במועקה [4], אף איש הס״ד הפנה את ראשו, רק בוב צחק... ושפאקאוסקאס אחריו. אחר־כך צחקו כל השלי־טים שנכחו, צחוק רם...

בשעה 11 ועשר דקות עלה הרופא על השולחן, מישש את הדופק, בדק את הלב ואמר: מת.

האדונים נסעו ובוב ציווה: יהיה תלוי עד שעה 12 ורק הקברנים וה׳יודנראט׳ יהיו בקבורתו. בשעה 12 הורידוהו מעץ התליה, נשאוהו אל הבור וקברוהו בשקט. בת צחוקו האחרונה עדיין ריחפה על פניו הקפואים.

כדאי להזכיר, שהאשם העיקרי בלקשטיס בא במיוחד — בלבוש אזרחי, כנראה

4. במקור: ׳פארקלעמט׳.

שלא היה בשירות בשעה זאת — להזון את עיניו בקרבנו. הוא הביא עוד את בתו והיה מחייך בשביעות רצון...

8 ביוני

קיבלנו פרישת שלום מקובנה — יהודים מקובנה באו לשאבלי לקחת עור. המצב שם בלא שינויים, פרט לזאת שהגיעו שבע מאות יהודים מז׳ז׳מר ושוכנו בגיטו קובנה. הדבר הזה עורר שמחה עצומה בקובנה. שמחו על האחים מז׳ז׳מר כאילו הגיעו מן העולם ההוא. פרט ל־700 אלה נשלחו חמש מאות יהודים ממחנה ז׳ז׳מר לפסקוב. מי יודע מה גורלם!

כל שאבלי עדיין נתונה ברושם של ההוצאה להורג מיום ראשון. מתפלאים ומצטערים על המקרה ומתפעלים מהתנהגותו של הנידון. הליטאים עדיין מופתעים ממסירות הנפש שלו למען ליטאים. על אף מצבו הקשה הוא לא מסר את שמות הספסרים הליטאים שמכרו לו את הסחורה. אכן, אלה הם מן הסתם הספסרים הממשיים! הרי יכול היה להקל את גורלו על־ידי כך. הדהימה אותם העובדה שיהודי הקריב בזמן הזה את חייו למען ליטאים ולא מסר אותם לרשות. עובדה זו — מוסר היא למצפונם הסאוב, שאינו מניח להם מכבר וכעת — הוא מבולבל לגמרי.

גם הרצחנים הגרמניים מתפעלים מקרבנם. לא כך תיארו לעצמם הוצאתו להורג של יהודי בן הגיטו! — האיש מת ללא־פחד. מי יודע איזה מוות נכון לי— אמר בוב בעצב. גם יתר עובדיו של ה׳גביטסקומיסאריאט׳ אינם מרגישים את עצמם בטוב. הם מתנצלים, שלא יכלו להושיע כאן. פקידים גרמניים אחרים מתביישים בכך. אף־על־פי־כן שוב היתה היום סריקה. בשעה 5 אחרי־הצהריים נראו במסילת־הברזל השליחים הראשונים, בלקשטיס וליטאי אחר. הם מישמשו באנשי פלוגות מסילת־הברזל עד החוט האחרון, ניערו את הכיסים, חיפשו בארנקים, אבל לא מצאו דבר. משם הלכו אל גיטו קאווקאז ושמו הסגר על השער. כבר היה שם גם פאפן, אך הפעם נסתיימו הבדיקות בלא תוצאות. רק שני יהודים נענשו — לפי הוראת פאפן — בחמישה ימי מאסר בגיטו. חטאם: האחד נכנס אל נוצריה לשתות מים, והאחד הלך על המדרכה.

ה׳יודנראט׳ פרסם בקשר לכך הודעה לאוכלוסי הגיטו ובה מזהירים אותם לשמור על כל חוקי הגיטו.

12 ביוני

היום הוצאו לחופשי שתי הנשים האסירות, פאבלובסקי ובורשטיין, שישבו בבית־הסוהר על [הברחת] בשר.

יש פרישות־שלום מלודז׳, מוורשה, מלידה ומבאראנוביץ׳. בלודז׳ יש שבעים

ושניים אלף יהודים. יהודי וורשה מונים כ־15 אלף איש מחוץ ליהודים מגרמניה; בגיטו לידה חיים 5,000 איש, וגם בבאראנוביץ׳ קיים גיטו.

ביום 15 לח״ז צריכים לצאת 60 איש למחנה שבקוז׳י — 30 מהם נשים וכמס־פר הזה גברים. מניין לקחתם? משרד־העבודה וה׳יודנראט׳ מטפלים בשאלה זאת. ה׳יודנראט׳ נוקט כל האמצעים להחזיר את [אנשי] מחנה וידוקלה. לפי שעה מאמציו לשווא. ביום שלישי יהיה שם ה׳גביטסקומיסאר׳ והוא יכריע בדבר.

14 ביוני 43

יש פרישות־שלום מווילנה. המצב שם יציב יותר. רוח האנשים נרגעה במק־צת; ההכנסה [5] קלה יותר, אבל אם תופסים — מלקים בפומבי. נמסרה פקודה לאוכלוסים הגרים על־יד התיל, לסגת משם 50 מטר. לעת־עתה אין ממלאים אחר הפקודה.

15 ביוני

אתמול היו נציגי ה׳יודנראט׳ במחנה וידוקלה. הם מסרו פרישת־שלום מעצי־בה יותר מאשר בפעם הקודמת. לא זו בלבד שהעבודה מפרכת, אלא גם עובדים מחשכה [6] עד לחשכה ללא מנוחה. כשחוזרות הבנות מן העבודה, אין להן אף כוח להתרחץ. אין להן יום מנוחה, הן עבדו אף ביום הראשון של חג השבועות של הנוצרים. משכבן על הקרקע כמקודם. נקל לתאר מה מידת הניקיון שניתן לשמור עליה שם. בזמן האחרון, לאחר הסריקות (חיפושי־פתע) נפל פחד רב על הבנות, עד שאף לא אחת יוצאת מן המחנה לקנות דבר מה. מקור כל צרותיהן — המנהל הגרמני, המענה אותן בלא גבול. הוא בא אל המחנה או אל מקום העבודה כפעם בפעם, סופר את העובדות, בודק אם חסרה אחת מהן ומחכה שעות עד שהיא חוזרת. אוי לה למי שנופלת בידיו — הוא עלול להמיתה במקום. הוא מאיים לארגן במחנה עצמו מבצע של הוצאת אחת העובדות להורג. הבחורות בלויות ורעבות, אין להן דבר לאכול, חוץ מתפוחי־אדמה, לחם וכמה גראמים [של בשר] שהן מקבלות לפי הקיצוב. הן יראות להביא למחנה אף מה שהצליחו לקנות מן הצד על־ידי חבר המינהלה הליטאי, שהוא אדם טוב. המנהל בא למט־בח המחנה לעיתים קרובות ובוחש בקדירה, כדי לראות אם לא הכניסו בה דבר שמחוץ למנה.

5 חולות שוכבות שם, מהן אחת נגועה בפורונקלים וב׳שעורות׳ בעיניה. אחת מרוסקת צלעות ואחת תפוחת־רגליים מפצעים. הן שוכבות כבר שבועות והמנהל אינו משחררן. הוא ציווה לא לשחרר אף בחורה בלא פקודתו. הנציגים הביאו

5. הכנסת מיצרכי מזון אל הגיטו דרך השער.
6. כלומר מלפני עליית השחר.

בחורה אחת, כדי להחליפה באחת מן המחנה, אולם המשמר הליטאי פחד להוציאה. נוסף על כל אלה קשה הניתוק על הבחורות. זה שבועות רבים לא נמסרה להן כל פרישת־שלום. יש והליטאים 'טובי הלב' מוסרים להן ידיעות מבהילות, שכל הגיטו נורה, שתלו מאות יהודים וכד'. נוסף לכל הצרות הן בוכות לילות שלמים בגלל השמועות האלה.

ה'יודנראט' עושה מאמצים להצילן ממחנה וידוקלה. שתי נשים יהודיות — אם ובתה בשם מנדל — שבעיירה באטקיי על־יד טאבריג התחבאו בעליית־גג בטחנה, שהייתה שלהן בעבר. חוכרת הטחנה החביאה את הנשים כל הזמן. בימים האחרונים עברה הטחנה, כמו כל הרכוש היהודי, לידי מתיישב גרמני. כשבא לסייר את נכסיו העתידים, עלה לעליית הגג ופגש בנשים. הן נבהלו וקפצו דרך החלון. האם שברה את רגליה והבת יצאה בשלום. המתיישב הגרמני ציווה לאסרן. גורלן אינו ידוע.

גיטו שאבלי, מועצת היהודים מספר 956.

לכבוד

משרד־העבודה בשאבלי.

דין־וחשבון

ביום 14 ביוני 1943 ביקרנו במחנה העבודה בווידוקלה. הרופאה, שהופקדה במקום, הודיעה על 5 נשים חולות. שתיים מהן — אדלשטיין ופורטנוי — כבר רתוקות למיטה 10 עד 14 ימים, ואילו שלוש האחרות — קאפליוש, לויתן וטודרס — אינן יכולות לצאת עוד לעבודה מפאת חולשה כללית. ריפוי במקום אינו בא בחשבון והרופאה דרשה להעביר את החולות לבית־החולים של הגיטו. התערבויותיו של האפוטרופוס הליטאי על הנכסים אצל מנהל הנכסים בעניין זה לא נשאו פרי. כיוון שחומר אנושי מובחר ובריא הלך לווידוקלה, חקרנו לסיבות התחלואים. הוסבר לנו, שעובדים בכל שבעת ימי השבוע בלא יום מנוחה. מתחילים בעבודה בשעה 6 בבוקר והעובדים חוזרים רק לאחר שקיעת החמה. זה זמן ידוע מועסקות הנשים בזריעת תפוחי־אדמה והעובדות נתונות בתנועה בלתי פוסקת במשך כל היום הארוך. על־ידי כך מאומצות הרגליים במידה רבה מאוד ורבים והולכים המקרים של החלשת שרירי הברכיים.

נוסף לכך אין הבנות יכולות לרחוץ את עצמן ולא לכבס את בגדיהן בגלל חוסר זמן פנוי. המצב הזה נגרם גם מפאת מיעוט הקשר עם הגיטו, דבר המונע הספקת תכשירי הכביסה אף הפרימיטיביים ביותר, הנתונים ברשותנו.

מתוך כך שורר במחנה תמיד גם מחסור בתרופות ובחומרי חבישה שיש ברשותנו בבית־המרקחת שלנו.

הסידורים הלקויים של מחנה זה, שתוכנן לחודש אחד בלבד — התושבים שוכ־בים לישון על הקרקע ולא על מצעי־עץ ולפיכך קשה מאוד להקפיד על הניקיון הדרוש — משפיעים בייחוד על הבריאות. אי־אפשר לעסוק בניקיון [לאחר] שעות העבודה, לאחר שקיעת החמה, מחוסר כל תאורה. לולא הועסקו העובדים בעבו־דות זריעה, היו מסיימים זה כבר את עבודת פתיחת גדישי תפוחי־אדמה וטעי־נתם של הללו — עבודה שלשמה גויסו כוחות־העבודה. עתה דרושים עוד 2—3 ימים, כדי להריק את הגדישים הנותרים, בעוד שהזריעה הצפויה (עוד כ־70 הקטאר [7]) עתידה להימשך 14 יום, דהיינו עד סוף חודש זה. המשגיחים אומרים וחוזרים ואומרים לעובדים, שעליהם להישאר שם עד בוא הכפור.

כל הנשים המועסקות שם, שהיו עסוקות עוד קודם לכן בעבודות מעבודות שונות ואינן מתחמקות מפני כל עבודה אחרת, התחננו לפנינו לפנות אל משרד־העבודה בבקשה להחזירן משם אל הגיטו ולהעסיקן פה בכל עבודה דרושה.

לפיכך אנו מרשים לעצמנו לבקש בכל האדיבות להתחשב באמור לעיל ולהחזיר את המועסקים בווידוקלה בתאריך הקבוע — 20 ביוני 1943 — גם מתוך הצורך לשמור אף להבא על כושרם של כוחות־העבודה.

עם זאת אנו מבקשים לתת לנו כבר עתה את הרשות להעביר את 5 החולות לבית־החולים של הגיטו.

בכל הכבוד וההכנעה
ה׳יודנראט׳

16 ביוני 1943

17 ביוני

התזכיר עשה את הרושם המתאים. אחרי השתדלות יסודית השיגו משרד־העבודה, שולץ וד״ר גינטר החלטה מן ה׳גביטסקומיסאר׳ לחסל את המחנה בווידוקלה ביום ראשון הקרוב, 21 [8] ביוני, וביום ראשון הבא, 28 [8] בח״ז. עשרים יוצאות בפעם הראשונה והשאר — בפעם השנייה.

יש פרישת־שלום מלובלין. יש שם מחנות של 300—400 [9] אלף איש. האנשים גדורים בחוטי תיל סמיך. סלילים עבים מבדילים בין גדר תיל אחת לחברתה. יהודים מכל המקומות מובלים לשם. עדיין לבושים היהודים בגדים נאים למדי. אולם לפני היכנסם למחנה היה עליהם לעבור מחנה־סאניטארי. מחטאים את בגדיהם שנעלמים לאחר־מכן ובמקומם מקבלים בגדי מחנה — בלויי סחבות. האנשים מבודדים לחלוטין מן הסביבה הלא־יהודית וסובלים רעב נורא. הכלו־

7. כ־700 דונם.
8. כך במקור, וצ״ל 20 ו־27 ביוני.
9. כך במקור. ידיעה זאת הביא אהרן כ״ץ מווידוקלה. שמע זאת מפי פולני אחד.

אים פרצו אל התיל מתוך ייאוש והרימו קול צעקה; אז כיוון אליהם המשמר מכונות־ירייה וירה בהמון. כתוצאה מזה הומתו 5—6 אלפים איש.

אתמול בבאצ׳יונאי.

המצב במחנה זה אינו רע, לערך. היחסים עם מפקחי העבודה ההולאנדיים טובים. אפשר לשאת גם את ההנהלה, המשמר בלבד רע, ולאו דוקא כולו אלא שניים שבתוכו — גינייקה ויאקאביצ׳יוס. אלה כבר ׳הצטיינו׳ בשחיטות טלז׳. גם כאן הם רוצים להראות גבורות. בעיקר הם מרוויחים כסף, בארבם לאנשי המחנה היהודיים היוצאים מן המחנה לקנות קצת מיצרכי אוכל; כשנתפס מישהו, דורשים הם ממנו תשלום גדול — פעם הרשו לעצמם לקחת אף 450 מארק.

שלשום נתפסו כמה גברים ונשים עם מזון. טלפנו לראש־המשטרה הליטאית והלה ציווה למסור את המזון למטבח המחנה ולהעניש את הפושעים — 6 מלקיות לגבר ו־3 מלקיות לאישה. בינתיים באו פאפן ועוזרו בלקשטיס לביקור. הם חיפ־שו וחיטטו בכל המחנה, בחשו בדוד ולא מצאו שום דבר חשוד. ברם, הזוג גינייקה ויאקאביצ׳יוס מיהרו לספר לפאפן מה שקרה. הם פנו למתורגמן, כיוון שאינם יודעים את הלשון [הגרמנית], אבל הלה לא תרגם את סיפורם כלל. לכן שפכו את חמתם על השוטרים היהודיים. בשעה שהללו ביצעו את העונשים, חטף גינייקה את הפרגול והיכה את השוטרים היהודיים.

מכתבים מטלז׳ ומסביבתה

26 במאי 43

דודתי, דודי והילדים היקרים! לא קיבלתי מכתב מכם כבר זמן רב — רב מאוד. מה שלומכם? מה שלום הדודה הניה והילדים? ושלום לייב׳לה? מה מצבם של כולם? אני נפגשתי עם אחיותינו לעתים קרובות. היום נפגשנו אני ולאה׳לה. אנו באות אחת אל חברתה לעיתים קרובות, מדברות בלא סוף ובלא קץ ואז טוב לנו. ברם כשצריך להיפרד ואני יודעת, ששוב אצטרך להיות לבדי ולהתגעגע שבועות — אני מתעצבת. במשך שבועות אחדים אלה חודרת ללב כל מלה של איכר ובמשך הזמן מצטברת חבילה המתחלקת ביני ובין אחותי בשעת פגישתנו. האביב היפה שוב בא וישועתנו עדיין לא באה. נשארה רק זאת — התקווה. ומתגעגעים, מתגעגעים לבית, לאביב שבעבר, לחופש. מימי לא קינאתי באדם כמו עתה, בראותי אותם חיים חפשיים בין קרוביהם. מה נורא וגם משונה הדבר, שעדיין יש אנשים מאושרים בעולם הזה המושחת, שנשפך בו עתה דם יותר ממים. מה טוב לילדים שאביהם ואמם בקרבתם! ואנו? ועוד מאות כמונו? איננו יודעות אף את מקום קברם; ואילו ידענו, איננו יכולות ללכת לאותו מקום

נורא לשפוך את נפשנו — עתה הדמעה היא הנחמה היחידה. דודתי היקרה, אצלנו הכל כמו שהיה, איננו חסרות דבר מבחינה חומרית. לאה׳לה אינה חסרה גם לא בגדים, את יכולה לומר לרפאל[10], שאולבינה נתנה לה חולצות אחדות משל רחל׳ה, אפודה, לבנים ועוד. בוודאי היא לא תכעס, שהרי לא יהיה טוב יותר בעיניה לדעת, שאולבינה מכרה את הבגדים או לבשה אותם בעצמה. אם רחל׳ה מחליפה מכתבים עם וויץ סטולפינוק, אל נא תזכיר שום דבר על אודותינו. ומה עלי? ענייני הבגדים יסתדרו מן הסתם. אני מקווה שה׳ לא יעזבנו, אף־על־פי שאני כבר מכלה את לבוש־הסמרטוט האחרון. כל הנוצרים אומרים פה אחד שרחל׳ה בכפר, אבל זה בוודאי שקר! שהדי במרומים עד כמה אני רוצה לעזור לכם, דודתי היקרה, אני יכולה לשלוח לכם דבר־מה, אבל אין לי דרך מתאימה. אני כותבת את המכתב, אבל אינני יודעת, אם יגיע אליכם. אני חושבת מחשבה אחת בלבד: כמה טוב היה אילו יכולתי לעזור לך ולאפרוחיך במשהו. דודתי היק־רה, אסיים הפעם את כתיבתי. איחולים לבביים לכל המכרים, פרישת־שלום לב־בית ונשיקה לליב׳לה ולדודה הניה ולילדיה. היו בריאים וחזקים ומי יתן ונוכל לדבר בקרוב פה־אל־פה. שלכם הנאמנה יוכבד, המחכה לתשובה מהירה מהירה. הריני מברכת ומנשקת אתכם מקרב לב!׳

׳דודתי, דודי והילדים היקרים, כל הזמן ברצוני לכתוב מלים אחדות. ברם, אין הדבר מזדמן לי. עתה כשאני עומדת ועוקבת אחרי כל מלה בכתיבתה של יוכ׳לה החלטתי לכתוב לכם מלים אחדות לפחות. יוכ׳לה כבר כתבה לכם על מצבנו[11]. לפני זמן קצר נפגשתי עם תופרת מריטבה אצל מעבידי. אני יודעת רק זאת, ששמה רוזה ושהיא מכירה אותך, דודתי היקרה. כל נחמתנו היא, שאנו נפגשות ושומעות בשורה טובה מרוסיה בראדיו. (במקום מגורי יש ראדיו ואנו שומעים [חדשות] מרוסיה). כבר רוצה אני להיות בין אחים ואחיות. לא נעים להיות כאן בין האכזרים, אם גם יחסם אלינו טוב. דודתי חביבה, אין לי מה לכ־תוב לך עוד. אנו כבר רוצות מאוד להתראות אתך. אילו היית רואה אותי, לא היית מכירה את דמותי. (קל יותר להכיר את יוכ׳לה.) גדלתי ובקיץ אסיים את שנתי ה־16. אנו נפגשות עם הני בלוך. גם הייתי אתה יחד אצל מעבידי הנוכחי במשך שבועיים. אחר־כך באה יוכ׳לה והיינו שלושתנו יחד, כמה טוב היה אז. אנו מחליפות מכתבים גם עם גב׳ פרידמאן. היא חיה בעיר. אני מתגע־געת מאוד עליכם, אבל אי־אפשר לתאר לכם, כמה נוראים הגעגועים על אבא, על אמא ועל הילדים; אני נזכרת ביעקב׳לה לעיתים קרובות מאוד, כי אני רואה לעיתים קרובות מאוד את חפציו אצל האיכר שלי. פה כותונת עליונה, מעיל, כו־

10. במקור: ׳זאגן ראפולען׳ ולשון נקבה (?). 11. ראה המכתב הקודם.

תונת וכו׳. אני שומרת מאוד על הדברים, מקפלת אותם יפה ומניחה אותם כך, שלא יעלה אבק עליהם. כמו־כן מזדמן לי לראות את חפציהן של רוז׳לה, אסתר׳־קה, גולדה׳לה ושל הניה בכל צעד וצעד. דודתי חביבה! אכתוב לכם מכתב ארוך בפעם אחרת. מעבידי יסע בקרוב לשאבלי, נשלח לכם דבר־מה. היו בריאים וחזקים וקוו שהמצב יוטב, שהרי זוהי נחמתנו המחיה אותנו כעת. דירשו בשלום כל הטלז׳אים ובשלום הניה וילדיה, לייב׳לה ובר׳לה וויין. אני מנשקת את כולכם מקרב־לב, ממני בת־האח ובת־הדוד, לאה׳לה האוהבת אתכם. המסורה לכם והמתגעגעת עליכם. הריני מחכה לתשובתכם באי־סבלנות׳.

׳יקירתי,

כל־כך קשה עלי לכתוב אחרי חוויה שהיא — לצערנו — טראגית כל־כך. הלב בוכה בלא דמעות והראש כבד כעופרת, אם כי עדיין אני רוצה לקוות. אני כעת אצל יוכ׳לה בחדרה הקטן, אבל מה הדבר מועיל! כשתקבלו את מכתבי, כבר תדעו בוודאי את הכול. היה זה ביום ד׳ שעבר כשנתפסה לאה׳לה. היה זה עניין של מקרה, ייתכן ואשמות אנחנו ואולי לא, על־כל־פנים איחרנו ביום אחד להגיש את עזרתנו. הדבר חרה לנו מאוד. ערכנו מייד כמה תכניות להצילה ואכן עלולות היו להצליח אלמלא גנס [12], שאמר כי אין סכנה ואין להיחפז. בימים האחרונים פעלנו ביתר מרץ, אבל כבר היה מאוחר מדי — כבר מסרוה לגרמנים. כן, חביבי אמרו לנו שהובילוה לשאבלי יחד עם האישה מווארנה, שהייתה בבית־החולים — אולם מי יודע לאן הובילו אותן... עודני מקווה, כל זמן שאינני יודעת דבר ברור. הנני חצי־אדם מאז האסון. זוהי מכה קשה בשבילנו. אנחנו בחורות אחדות, היינו כאן קשורות כל־כך וכל השאיפה היתה ללכת זו אל זו ולהיות שותפות להרהורים ולצרות... עתה כבר חסרה אחת. בוודאי כולנו צפויות לדבר זה. הנה סוף כזה לאחר צרות במשך שנה וחצי! ודאי, שלא כדאי היה הדבר. אינני יודעת מה לעשות ביוכ׳לה. אני יושבת על ידה ודוממת ואין בפי כל נחמה. איני יכולה גם לבכות. כבר מזמן לא בכיתי. הכול בוכות קימעה לסירוגין. עלי לעזבה עוד היום והדבר קשה כל־כך. אינני יודעת אם אני צודקת בכך, אבל עלי לעבור למקום עבודה חדש ביום ראשון. ערב אחד נזדמנתי עם גניס [13] וכמעט שנדברנו לנסוע לשאבלי להתראות עמכם. עכשיו אין לי אפשרות לכך, ברם, לא אחמיץ את ההזדמנות. עדיין לא השבתי על שני מכתביכם. אינני יודעת מה לחשוב עליכם. מדוע מונעים אתם ממני גלויה קצרה לפחות דרך הדואר? כתבו לפי כתובתו של ב׳, כפי שמסרתי לכם ואם יעלה בידכם מסרו על־ידי ק׳, הוא ידיד טוב

12. ראש המשטרה בגיטו שאבלי. 13. איכר שהיה המקשר ביניהן.

חדש. הריני מבקשת מכם: כיתבו. אין לי כוח עוד. אני מנשקת אתכם בלבביות. אינכם ראויים אף שאכתוב לכם בגלל הצער הרב שאתם גורמים לי.

יוכ׳לה כבר לא נתנה לי לשלוח את המכתב והיא אינה כותבת מכתב חדש. אף־על־פי־כן הנני שולחת לכם אותו. כיתבו לה על־כל־פנים, היא כל־כך אובדת עצות. הייתי אצלה יום שלם ולילה ועזרתי לה במה שאחות בלבד יכולה לעזור. הוי, כמה מר! איננו יכולות לבכות. אנו יושבות דוממות, מסתכלות זו בזו ופורצות פתאום בצחוק, הרי זה טראגי מאוד. היום התבדרנו לרגע בדברנו על הזמנים הטובים שעברו, על גניס וכד׳. אנו מבקשות להרגיע את עצמנו בכל דבר אפשרי, אבל הדבר קשה מאוד. המצב מעציב מאוד, היכן לאה׳לה, אלהים בלבד הוא היודע.

הני לבית בלוך [14]

ביום חמישי, 17 בחודש, יצאו 40 גברים למחנה פאבנצ׳יאי לעבודת כבול.

ביום שישי, 18 בחודש, יצאו עוד 20 נשים. הפעם היתה בחירת הנשים קשה מאוד, כי הן נבחרו מבין עובדות בתי־המלאכה הפרטיים, אותן שכבר נפסלו פעמים מספר על־ידי ועדות שונות. משום־כך שלח משרד־העבודה אדם מהימן שלו — את הרופא ה׳ארי׳ ד״ר יאנושבסקי [15] — לבדקן עוד פעם. הלה גילה גברתניות חדשות לעבודת הכבול. פרט לאלה היו כמעט כל הנבחרות אמהות לילדים קטנים או נכות למחצה. הנציגות התלבטה זמן רב עד שהגיעה לידי פשרה. היא שלחה את המוכשרות לעבוד בעצמן בשעת הכרח, או את אלה שיכולות לשלוח מחליפות.

19 ביוני 43

ה׳גביטסקומיסאר׳ שאבלי, משרד־העבודה

המס׳: B 2 Sch 2 E IV 2

אל המפעל לגידול זרעים ראדאץ, מינהל־האחוזות, וידוקלה.

הנידון: הוצאת כוחות־העבודה היהודיים העסוקים אצלכם.

לפי פקודת האדון ה׳גביטסקומיסאר׳ יוצאו ביום ראשון, 20 בח״ז, 20 עובדים יהודיים, לפי שעה, ממינהלת־האחוזות לשם העסקתם המיידית במקום אחר.

14. ׳הנ״ל (?) פון (?) בלאך׳. הכותבת היא בתו של הרב אליעזר־מאיר בלוך, ממשפחת ראש־ישיבת טלז׳ הנודע. עלה בידו לצאת לארצות־הברית לפני הפלישה הגרמנית וייסד שם ׳ישיבת טלז׳׳.

15. רופא פולני שחי בשאבלי. בזמן הרפאטריאציה של הגרמנים מברית־המועצות בפברואר 1941, יצא בין ה׳פולקסדויטשה׳ משאבלי אל ה׳רייך׳, וחזר עם פלישת הנאצים לברית־המועצות.

החזרת כוחות־עבודה יהודיים אלה נערכת בנוכחות שני עובדים יהודיים ממשרד־התיווך שלי שבגיטו.

כפי שכבר גיליתי את דעתי במכתבי מיום 13 באפריל 1943, תהיינה הוצאות ההובלה על חשבונכם. אחר שנקבל את חשבון ההובלה במשאית (שתינתן על־ידי שטראלו [16]) יישלח אליכם החשבון לתשלום ישיר. בקשר עם זאת אני מזכיר, ש־40 העובדים היהודיים הנותרים יילקחו ויובלו משם ביום ראשון 27 ביוני 43.

המנהל

זוהי התוצאה של שתדלנות הנציגות.

נוסד והתפתח בית־ספר יסודי בגיטו, באופן רשמי למחצה וללא תשומת־לב. הלימודים ברובע טראקו התקיימו בבית־התפילה [17] על מרפסת ששטחה 18 מ״ר, משעה 9 לפני־הצהריים עד שעה 16 אחרי־הצהריים. שטח מקום הלימודים ברובע קאווקאז היה 20 מ״ר וגם שם היה זה בבית־תפילה. הלימודים מתקיימים שם משעה 8 לפני־הצהריים עד שעה 20. מאתיים ילדים למדו ב־7 קבוצות. בית־הספר נפתח ביום 15 ביוני. יוזמיו של בית־הספר ומארגניו היו חבר הנציגות א׳ הלר והמזכיר א׳ ירושלמי.

מעניין, שעל אף התנאים הקשים הולכים הילדים לבית־הספר בשמחה ולומדים בחשק ובקשב. 35—40 ילדים יושבים, או אף עומדים, צפופים ושום רעש אינו נשמע. הגיטו התעורר לחיים מבחינה רוחנית.

גם ה׳ארבייטסאיינזאץ׳ של הילדים בגינות הירק היה כדאי. שתי קבוצות הילדים, שאורגנו ב׳ארבייטסאיינזאץ׳ עיבדו את כל גינות הנציגות וכעת הם מנכשים אותם ושומרים על גני הפרי. ה׳עופרים׳ בני ה־12—13 מרגישים את עצמם כמבוגרים ומבצעים את תפקידם בכובד ראש ולא נופלים מן המבוגרים.

20 ביוני

היום חרה אפם של שוטרי המשמר אוקאנאס, זאלסקי ויורגאטאביצ׳יוס על הגיטו.

השוטר רובינשטיין היה הקרבן הראשון. הם הובילו אותו לבניין המשטרה שלהם, היכוהו ועינוהו. אחר־כך השתוללו בשער, מיששו וחיטטו בכל פלוגה עוברת; חירפו וקיללו את היהודים ואיימו עליהם.

היום נסעו חבר־הנציגות א׳ כ״ץ, מנהל משרד־העבודה, א׳ סלזין וח׳ ז׳ילינסקי לווידוקלה להביא את הקבוצה הראשונה של 20 הבחורות. שם ביקש משמר

16. חברת התובלה הגרמנית הרשמית. 17. במקור: ׳קלויז׳.

השוטרים הליטאיים לגרום צרות. ערב קודם־לכן כשהיו חבר־המינהלה, הרופאה והשוטר [18] אצל מנהל־המשק [19] השתכרו [השוטרים הליטאיים] ולא נתנו לחבר־מינהלת־המחנהה, לרופאה ולשוטר לחזור ולהיכנס למחנה. מנהל־המשק ואגמאן נאלץ להתערב והכריח את השוטרים באיומים להימנע ממעשי הפראות שלהם.

בערב הביאו השליחים את 20 הבחורות אל הגיטו. השוטרים השיכורים אוקא־נאס ויורגאטאביצ׳יוס פגשום על־יד השער. הם עצרו את המכונית וחיטטו בכל חבילה קרועה של הבנות החוזרות. הוא [20] מצא פרוסת לחם בכליה של אחת מהן ועורר שערוריה על שהיא מבריחה דבר כזה... שומרי הסדר החרוצים לא מצאו לצערם שום דבר מיוחד, כי כל החוזרות באו רק בבגדים קרועים ובא־ברים מיוגעים.

פועלת אחת — תקף אותה שבץ־לב בנוכחות השליחים. מעניין, שפועלת זאת לא נחה אף יום אחד במשך כל הזמן ונחשבה כפועלת הבריאה והחרוצה ביותר.

באואר, מזכיר מפלגת נ״ס [21] בילה את חופשתו זמן־מה בגרמניה ועברו עליו שם הפצצות המטוסים האנגליים והאמריקאיים. המזכיר נרגש כל־כך עד שהוא שופך אש וגפרית על היהודים. הוא אמר לפועל יהודי, כי אכל ארוחת צהרים עם גנראל ואז אמר לו הלה, שיש יותר מדי יהודים בגיטו ויש לצמצמו.

25 ביוני

אתמול בא לגיטו פליט חדש. שנתיים היה גר אצל איכר בזאראסאיי [22]; אחר־כך, כשהיתה סכנה להוסיף ולשהות שם, יצא וסובב בכפרים ובשדות עד שהגיע לגיטו שאבלי.

שלשום נסעו שני פקידי המינהלה [23] ל׳ ש׳ וש׳ לסביבת פופליאן בענייני אספ־קת עצים. בדרך פגשו את ה׳גביטסקומיסאר׳ ובני לווייתו. ה׳גביטסקומיסאר׳ עצרם, ציווה לבדקם, דרש תעודות וראה שהכל בסדר. דבר אחד הפליא אותו — הכלים הריקים שהיו נושאים אתם. הוא קבע, שהכלים נועדו להברחת שמנת וחלב. לא היה לו מה לומר על היהודים, אבל תמה על שמשרד־העבודה מרשה ליהודים לנסוע לבדם בלא ליווי.

27 ביוני

הנציג א׳ כ״ץ ומנהל משרד העבודה ז׳ילינסקי הביאו היום מווידוקלה את 39 הבחורות שנשארו שם עוד. כשבאו הנציגים, ראו את המנהל הגרמני ואת חבר־המינהלה הליטאי והללו כבר מחכים. חפצי בנות המחנה כבר היו מכונסים במט־

18. יהודים. 19. ליטאי. 20. כך במקור, לשון יחיד.
21. N.S.D.A.P. סניף שאבלי. 22. היא עז׳רני שבצפון מזרח ליטא.
23. לייב שניידר ושרפינוביץ. הראשון ניצל וחי בארץ.

בח. חיפשו שם ובדקו כל פרט בחבילתה של כל אחת ואף הנעליים נבדקו. בהגיע המכוניות ציווה המנהל טירֶק[24] למהר ולזרוק את החבילות על המכוניות, — להריץ את הטינופת! — ציווה, בהתכוונו לבחורות. מיד בהיכנסן למכוניות, ציווה לסגור את שער החצר ולנעלו — כמעט גירשן והמכוניות נסעו מזה. כולן הגיעו בשלום. אחדות מן הבחורות לקו במומי־לב בעבודה, והנה מחר נוסעות אותן הבחורות אל מחנה פאבנצ׳יאי.

בדבר התוספת, שפועלי הכבול היהודיים היו צריכים לקבל, החליט ה׳גנראל־קומיסאריאט׳ שיקבלו את הוספת הלחם בלבד, ולא את כל יתר המיצרכים.

בית־החרושת לעורות היה למקום העבודה הקשה ביותר. היהודים עובדים על־פי־רוב בעבודות הקשות, בטעינה ובפבריקה של חביות העורות. אין להם יום־עבודה [מוגבל]. אחרי 10 השעות יש תוספת, על־פי־רוב 4—5 שעות ופעמים גם 6—8 שעות. הפועלים היהודיים כבר כילו כוחותיהם במידה כזאת, שאחדים מהם חולים והיתר משתדלים לברוח מבית־החרושת. אחרים רוצים ללכת אף לעבודת כבול, כדי להיפטר ממקום עבודתם. אבל הדבר לא ניתן. אנו רתוקים למקומות עבוֹדתנו כעבדים.

30 ביוני

היום באו שני אנשי ס״ד, קרֶל והֶפּ, במכונית אל הגיטו ודרשו למסור להם מייד ידיעות נוספות על אוכלוסי הגיטו. הם דרשו לחלק את תושבי הגיטו לארבע קבוצות:

1. ילדים וילדות עד בני 13;
2. המועסקים במפעלים בעלי חשיבות צבאית;
3. הסגורים במחנות;
4. בעלי כושר עבודה מוגבל.

הנציגות צריכה היתה לרשום, נוסף על הטורים האלה, עוד קבוצה של ׳פלוגת המילואים׳, כלומר כל אלה שלא סודרו בעבודה כלל, או שסודרו בעבודה חלקית בלבד. כלולים בפלוגה זאת נשים שהן אמהות לילדים קטנים, זקנים והעובדים בשדה־התעופה 2—3 ימים בשבוע.

אנשי הס״ד, שבתוכם היה אורח מקובנה, שקלו וטרו בדבר הטור החדש. הם לא רצו להסכים לכך שתהיינה בפלוגה זאת כאלף נשים. הם דרשו ש־500 [נשים] מתוך הפלוגה הזאת תסודרנה בעבודה. יחד עם זאת הסכימו להכניס לפלוגה זו גם את העובדים 3—4 ימים בשבוע. אבל אצלנו — דרש האורח מקובנה —

24. במקור היומן נוסף בסוגריים ‘U-Umlaut’, כלו׳ שמו היה Türeck.

עובדות הנשים בגיטו לפחות 4 ימים בשבוע. הדרישה החדשה תאלץ את נציגות הגיטו להוסיף ולנצל עוד את כוח הגיטו לעבודה. אולם, הלוואי תהיה זאת הצרה היחידה, כי ביקור ס"ד לקבלת ידיעות מעורר אסוציאציות רעות יותר...

נתגלתה גנבה גדולה בבית־החולים — חסרות 92 לבנים. 13 נמצאו אצל ד' ב', חובשת בבית־החולים. הסימן של בית־החולים נפרם במקצת הלבנים, נשארה רק החותמת. הלבנים הוחרמו. החקירה עדיין נמשכת. ד' ב' גורשה מבית־החולים ונשלחה לעבודת כבול בפאבנצ'יאי. שם עקבו אחריה ובהצלחה. פעם עיכב אותה השוטר היהודי בנשאה חבילה; בשעת בדיקת החבילה מצא שלושה לבנים חדשים של בית־החולים. בקשר עם זאת מינתה הנציגות ועדת ביקורת על כל הנהלת המשק של בית־החולים ובאותה השעה החלה לבקש דרך מינהל טובה יותר בבית־החולים, כדי שלא יגיעו הדברים לשערוריות כאלה.

היום היתה שוב סריקה על־יד השער. היא נערכה על־ידי פאפן, מארגיונאס (באטאסניק) ועוד כמה ז'אנדארמים. הפעם נסתיימה בשלום. דבר אחד בלבד הרגיז את פאפן — הוא גילה אישה עם ילד קטן בפלוגה שהלכה מרובע קאווקאז לרובע טראקו. ילדים? — השתאה — הללו בגיטו מניין? הסבירו שהאיסור על ילדים[25] חל רק מיום 15 באוגוסט 1942 ואילך. הוא הבין את הדבר, אבל לא שבע רצון לחלוטין.

המספר הכללי של הילדים בשני בתי־הספר היסודיים — של רובע קאווקאז ושל רובע טראקו — הוא 360, ומוריהם — שבעה. ילדים הנתונים בתנאים הטובים ביותר לא למדו בהתמדה רבה כל־כך ולא דבקו בבית־הספר כמו ילדי הגיטו העניים, הרעבים והמעונים.

ראש המשטרה גרבליונאס עוזב את המשטרה ומועבר לקרֶטינגן. זאת היא אבדה קשה לגיטו. שום אדם במשטרה לא גמל טובות רבות כל־כך כמו שעשה גרבליונאס.

3 ביולי 43

המשפטים הבאים נתפרסמו ב'ניהפריקלאוסומה לייטובה'[1] מיום 15 ביוני:

'...כבר מתחילה דרשו הגרמנים מן הממשלה הזמנית לקבוע חוקים נגד היהודים, כדי שיוכלו להרגם בירִיות...הם שכרו פושעים יהודיים או ליטאיים לירות ביהודים. כשחסרו פושעים כאלה, הלבישו גרמני במדים ליטאיים והסריטו את היורים ביהודים.

...שלחו את המגויסים שלנו לרוסיה הלבנה, ללאטביה, לפולין ולאסטוניה

25. כלומר על לידות.
1. Nepriklausomoji Lietuva

להשליט שם 'סדר'. 'אוקראינים', לאטבים, אסטים ובמקצת אף יהודים, נוצלו כדי לתפוס את השייך לנו ולשדוד את הרכוש'.

4 ביולי 43

המאמר הבא נדפס בעיתון הליטאי 'אטייטיס' [2], גיליון מס' 150 מיום 2 ביולי 1943, בכותרת 'יהודים ומשרתי יהודים':

'הספסרות עם היהודים ראויה לתשומת־לב מיוחדת. צוין שהתושבים סומכים על קשריהם עם היהודים ומספקים להם מיצרכי מזון. כך נהפכים הם עצמם למשרתי יהודים. כדאי היה להרהר בדבר, אם לא היו צריכים לתלות עליהם סימני מגן־דויד [3]. 5 נשים נענשו בחודש מאסר על שמכרו מיצרכי מזון ליהודים. הדבר צריך היה לשמש אזהרה לאלה, שמסלקים מיצרכי מזון מעמם ומוכרים אותם ליהודים האשמים בכל הרעות.

[...] כל המספרים והדוגמאות האלה מוכיחים בבהירות נוראה שכמויות גדולות של מיצרכי מזון מוצאות מן המשק הכללי. פעולתו של משרד הפיקוח על המחירים היתה יעילה בהרבה, אילו עזרו לו האזרחים הנבונים בעבודתו בכל יכולתם'.

5 ביולי 43

אתמול בשעה 12 בלילה נכנס אל הגיטו סַמָל גרמני והכניס יהודי מגיטו ריגה. היהודי מיעט בדברים בגלל נוכחותו של הגרמני, אך מסר בכל־זאת כמה פרטים חשובים. יש 3 גיטאות בריגה: הגיטו הגדול ליהודים מגרמניה, הגיטו הקטן ליהודים מלאטביה וגיטו בשדה־התעופה ליהודים ליטאיים. יש [שם] בס"ה כ־14—16 אלף יהודים. אין להם הנהלה־עצמית. גם כסף אין בידיהם. הם מקבלים את כל מיצרכי האוכל שלהם על־ידי ההנהלה הגרמנית. הם חסרים כמעט לגמרי עורות, חוטים ואריגים. מנת המזון שלהם גדולה במקצת ממנתנו. היהודים מגרמניה חיים בגיטו הגדול משפחות משפחות, אבל אוכלים ממטבח כללי. ההנהלה הראשית נמצאת בגיטו הגדול והלה מקציב את כל המיצרכים לגיטו הקטן, הנתון למרותו. אבל גם הגיטו הגדול חסר הנהלה עצמית והכל נעשה על־פי הגרמנים. אין ליהודים תעודות־מעבר. אין הם רשאים ללכת בעיר אלא בלוויית גרמני או לאטבי. היהודים בגיטו הקטן חיים בצריפים נפרדים, גברים ונשים לחוד.

2. 'Ateitis' פירושו 'עתיד'. עיתון אנטישמי של המפלגה הנוצרית־קתולית בתקופת ליטא העצמאית. בזמן השואה שימש ביטאון ל'גנראלראט' הליטאי, ששיתף פעולה עם השלטונות הגרמניים.

3. הכוונה לטלאים הצהובים.

יש בתי־מלאכה גדולים בגיטו הגדול; יתר היהודים עובדים בשדה־התעופה. לגיטו גינות ירק גדולות.

המצב קשה, אף־על־פי־כן לא נפלה רוחם של היהודים. מקווים לזמנים טובים יותר.

בראש הגיטו עומד אחד קראוזה, הוא שהתפרסם בזמנו בשאבלי בשעת ההו־בלה לבית־הכנסת. כששאלוהו [4] מהו המצב בכללו ענה: טוב, פרט לזה שיורים ב־10—15 יהודים בכל חודש. על השאלה: מדוע? ענה: על ספסרות... בכלל היו דברי היהודי הזה מעטים וזהירים מאוד ונאמרו בחוסר אמון [5] כמעט.

9 ביולי 43

ב׳אטייטיס׳ מספר 154, מיום 7 בח״ז הדפיס ׳ס״א־בריגאדה־פירר׳ א׳ לנצן, ה׳גביטסקומיסאר׳, של חבל קובנה [6], מאמר בשם ׳משרתי יהודים׳. אחרי דברי הפתיחה, שהיהודים אשמים בכל האסונות, ובתוכם גם במלחמה, עובר המחבר לנושא: היחסים בין יהודים ובין לא־יהודים. הוא קובל מאוד על שעדיין מצויים ליטאים, המקיימים קשרים עם יהודים, על שמספקים מזונות ליהודים ועל שה־איכרים מעדיפים במכירת תוצרתם יהודים על־פני לא־יהודים. הוא מציע שהעב־ריינים ׳יקושטו׳ במגן־דויד ועליו הכתובת ׳משרתי יהודים׳. בתוך דבריו נמצא במאמרו משפט כזה: ׳הרצון להשמיד את היהודים השמדה גמורה נדחה לחלוטין׳. מפאת חשיבותו של המאמר אני מעתיקו מלה במלה.

משרתי יהודים!

כותב ׳ס״א־בריגאדה־פירר׳ א׳ לנצן ׳רייכסקומיסאר׳ [7] של חבל קובנה.

׳זה ארבע שנים שאש המלחמה בוערת בעולם. מובן מאליו וגם טבעי הדבר, שהמלחמה הממושכת מביאה לידי תקלות שונות בבחינותיהם הכלכליות של חיי העם וגורמת הפרעות שונות בחיי הפרט... נראה שלא לכל אחד קל להשלים עם הדבר ולהתרגל אליו... יש להזכיר בכל עת ובכל שעה, שתקופה גורלית חשובה עוברת על כל עמי תבל ועל עמי אירופה במיוחד. איש אינו צריך לשכוח, שאירופה נתונה במאבק מכריע על עתידה. מאבק זה יחרוץ, אם היא תהיה או תחדל מלהיות. המאבק צריך להכריע, אם תרבות הדורות תחזיק מעמד, או שהכל ייהפך לעבדות חשוכה. זוהי הפעם הראשונה בהיסטוריה שכל יבשת אי־רופה התאחדה ועומדת על משמר ארצותיה בהנהגתה של גרמניה. העמים שלא הצטרפו עד היום לחזית העמים הלוחמים, אלה המכונים ׳נייטראלים׳, צריכים

4. את היהודי שבא מריגה לשאבלי.
5. חוסר אמון זה נבע מכך שבין יהודי ריגה היו בלשים ומלשינים.
6. כלומר המחוז בלא העיר.
7. צ״ל ׳גביטסקומיסאר׳.

להיאבק קשה בארצותיהם, כדי להרחיק ולרמוס את פעולת המחתרת של סוכני הבולשביזם היהודי.

כל אדם — גם מי שאין בו הבנה מקיפה, גם מי שאין עינו צרה ביהודים — יודע, שהיהודים הם המסיתים האמיתיים למלחמה זאת. היינו־הך הדבר אם מדב־רים על הפעילים שמאחורי הקלעים בקרמלין, או אם מדברים על אמריקה ואנג־ליה. נתקלים ביהודי בכל מקום — או שהוא מופיע בעצמו בפומבי, או שהוא מסתתר בערמומיות ומבליט בחזית איזו 'בובת קש'. היהודים בקרמלין, היהודים בשלטון באנגליה, היהודים יועציו של רוזוולט, היהודים הספסרים בדמוקראט־יות המערביות, היהודים הסוכנים וסוללי הדרך לבולשביזם, היהודים האחראים להגליות ולרציחות במדינות הבאלטיות.

אפשר להמשיך ברשימה עד אין סוף. פניו הערמומיים של היהודי צוחקים לעומתך בכל מקום שמתרחש בו דבר נורא, בכל מקום שמתפקעת מורסה בחיי הכלכלה, בכל מקום שיש בו (שפלות)... פניו הערמומיות צוחקות עליך בכל מקום. פחדנות, צביעות והתאוה לשוד ולרצח — הם הסימנים האופייניים של הגזע.

היהודי שונא את החייל המוכן להגן על מולדתו. היהודי שונא אדם החושב בהגינות ובכבוד והוא משתדל להפריע לו ולחבל בכל מקום שמשגת ידו. היהודי שונא את האיכר. היהודי שונא את כל האנשים החרוצים ואוהבי הסדר, המועי־לים מתוך כך לאנושות. בעיניו הם אויביו הגדולים ביותר ומתנגדיו בהגשמת תכניותיו. משום כך שונאים היהודים את הגרמנים כל כך. על־כן הקפידו והוציאום מנהיגי גרמניה מתחומי החיים החשובים בארצם. הרצון להשמיד את היהודים לגמרי נדחה לחלוטין.

הדבר נמשך זמן רב אבל לבסוף מגיעים למסקנה זאת גם בארצות אחרות. החשוב ביותר הוא, שמגיעים למסקנה זאת לא רק בארצות שהן בנות בריתה של גרמניה בשעת המלחמה, כי אם אף בארצות האויב. רבים והולכים הסימנים וההודעות שכבר מכירים באנגליה ובאמריקה את פניו האמיתיים של היהודי ואת הפעילות היהודית המזיקה הגוברת כל יום. כי אי־אפשר להסתיר זאת לעולם, מי מעונין במלחמה זאת במיוחד, מי עורר אותה ומי משתמש בה. איננו צריכים לנדוד על פני העולם כדי למצוא את מרכז הסיבות.

האיכר הליטאי! מי ניצל אותך לפנים ונתן לך למחיה רק את המיצרכים ההכ־רחיים ביותר? מי רצה לגרשך קודם ממשקך במרמה ובשקר, דבר שנעשה במי־דה ידועה? מי רימה אותך כסוחר וגנב ממך? — כל אלה עשה היהודי. הפועל הליטאי והפועלת הליטאית, מי אילצך לעבוד והתייחס אליך כאל חיה? מי הפך אותך לעבד ונתן לך רק את ההכרחי לקיומך? מי השתמש במעמדו הגבוה לצר־

כים אישיים — ובמיוחד בניצול השכירים, המשרתות והפועלות ? איש יהודי בלבד.

הפקידים והעובדים הליטאיים, מי הקשה על חייכם בהתנגדותו לכם ובהעבידו אתכם ? מי הפך את עבודתכם של שנים רבות להבל ? מי הפחיד אתכם תמיד בנכליו [8] ? היהודי בלבד.

היהודי לעולם יהודי הוא — בקאפוטה מזוהמת או בפראק הדור, אם הוא מי־ניסטר אנגלי או דיקטאטור המשק האמריקאי או תושב גיטו קובנה. זוהי אמת שלא ניתן לערערה ורוב העמים הרגישו בה. היא ידועה גם לעם היהודי. כשהכ־ריז אדולף היטלר מלחמה על היהודים, ברור שהללו צעקו בראשונה צעקה רבה. הם השתדלו לשמור על עצמם בכל הדרכים, כך שהנאציונאל־סוציאליזם לא יס־ביר את כל האמת לאנשים החושבים נכונה. בראשונה ערערו היהודים על התמו־נה שבה ציירו אותם בלא רחמים. אחרי זמן מה נאלצו להכיר שהתמונה הזאת תואמת את המציאות. המרגיש את עצמו מותקף מכל העברים רוצה להציל את עצמו ואת רכושו והוא מחפש טפשים שיגנו עליו. ברם הוא נעשה על־ידי־כך רמאי ומחרחר מלחמה. זהו הקשר [של אלה] שנפוצו לאחר המפלה בבריחתם [9]. היהודים עברו כברת ארץ ארוכה במרוצתם : מברלין לווינה, לפראג, לוורשה ול־קובנה — או מברלין דרך אמשטרדם, בריסל, פאריס, לונדון לאמריקה. אלה שברחו לשווייצריה, לפורטוגאל ולהונגריה — עתה אינם מרגישים את עצמם בנוחיות יתירה. תיכף לקביעת הגבולות מתגלה, שתחומו של עם ישראל גדול בהרבה מכפי שנראה קודם. תחום זה מקיף לא רק יהודים, אלא גם את אלה הנתעים על־ידי היהודים ומאפשרים להם לשלוט. מדינאי זה או זה — יש לו פילגש יהודיה, סוחר זה או זה יורד מנכסיו בגלל מלחמת הגזעים. עיתונאי זה או זה אסור לו לגדף את היהודים האנגליים והאמריקאיים. כל זה משמש להם מסווה טוב לבריחה. אל תקשיבו לדבריהם, אך היטיבו להסתכל בהם וראיתם בגופם כאן וכאן סימני צפורני ישראל : חבל שמוצאים עוד היום את סימני צפורני ישראל בקובנה ובסביבתה הקרובה. אין אלא לחקור מאורעות שונים שאירעו בעיר. אחרי־הצהרים כשפלוגות היהודים חוזרות לגיטו נעשים מעשים אשר לא ייאמנו ממש. היתה לי בעצמי ההזדמנות לראות בימים האחרונים אישה ליטאית לבושה הדר, שניגשה אל פלוגה, בירכה יהודי אחד, לחצה את ידו בלבביות שאינה רגילה והתחילה לדבר עמו. איזה יחסים יכולים להיות במקרה זה ואיזה מהם עדיין קיימים ? הפסקתי את השיחה בהתערבותי. היהודי ברח במהירות הגדולה ביותר והאישה נתביישה מאוד והשתדלה להיעלם. חבל שלא

8. במקור בליטאית : Vyliais.
9. המשפט אינו ברור. במקור : 'דאס איז דער קנאטן, וועלכע האבן זיך נאך דער מפלה אויסגעברייטערט זיך אין אנטלויפן'. ושמא חלה טעות בתרגום מליטאית ליידיש.

יכולתי ללמדה לקח, כי אינני דובר ליטאית. אולם היא הבינה אותי — זאת היא גילתה בהתנהגותה. כשתקרא את השורות האלה, תזכור גברת זאת ואחרות הדו־מות לה ומתנהגות כך, כי הן משפילות את כל העם בהתנהגותן, שהרי אותם מבני העם הליטאי, שהם בעלי המחשבה הבריאה, אינם מכירים ביחסים כאלה ודנים אותם בחומרה. אם יכולים לשאת ולתת בידידות כזאת עם האשמים בכל הרע, משמע שכבר חסר כאן אינסטינקט או אופי.

ועוד ניתן לראות כיצד מספקים תושבי העיר או פרבריה מזון ליהודים בסמכם על היכרותם משכבר הימים. הרבה דוגמאות לכך, שאין להטיל בהן ספק, נתגלו בבדיקת פלוגות העבודה היהודיות. הסיבה לדבר איננה רק ההיכרות מימים שעברו — לא ולא, הרצון לעסוק בעסקים לא־טהורים מכריח את האנשים לש־כוח כל מוסר והתנהגות מכובדת. איך אפשר [לשאת את הדבר] שיהודים ויהו־דיות יוצאים מפלוגות העבודה, נכנסים אל הדירות [ושם] מתייחסים אליהם כאל שווים? במקום לזרוק את הטיפוסים האלה — עוד מפטפטים אתם ואף נושאים ונותנים אתם. כמה יש להצטער על האנשים המתנהגים שלא כהוגן ומשמשים בכך דוגמא רעה לעמם. יש לגנות עוד את מסחר האיכרים בפרברי העיר. כששו־אלים איכר אם יש לו מזון או ירקות הוא אינו עונה. אולם הם 'מוכרים' ליהודים 'בעונג'. זוהי ידידות מיוחדת במינה — הגד לי מי חברך ואגיד לך מי אתה. ברצוני להציע הצעה שתתקבל ברצון על־ידי הליטאים בעלי המחשבה הבריאה: כיצד ייראה הדבר, אם יתלו את הכתובת 'משרתו של יהודי' בכל אלה, שיש להם איזה יחסים עם יהודים, תומכים בהם או משתדלים להתקשר עמם?

האם נשכחו המכאובים שגרמו היהודים לליטא? האם נשכחו הדמעות על הנרצחים והמוגלים לפי פקודתם של יהודים?

יהודים הם כל־יכולים — בקרמלין, יהודים הם מחרחרי מלחמה — בלונדון ובנ־ניו־יורק. היהודים אשמים במלחמה ועדיין יש אנשים בזויים וחסרי־בושה בלי־טא, שאינם נרתעים מלשאת ולתת עם המודחים מחוג האנושות. הם לוקחים את הכסף היהודי המזוהם ואת החפצים היהודיים המזוהמים ונותנים תמורתם מזון המיועד לחברה. סוף־סוף חייבים ללמד את הנבערים לקח. יהא הדבר מורגש וניכר לעין. היבדלו מאלה המתנגדים לעם. צַיינו את האנשים האלה בשמם הנ־כון: 'משרתי יהודים'.

10 ביולי 43

התערבות הנציגות בעניין בית־החרושת השפיעה: ד"ר גינטר התקשר טלפונית עם ההנהלה ואתמול הוצאה פקודה, שיהודים לא יעבדו עוד בשבת אחרי־הצהריים ובמשך כל יום ראשון. כדאי להזכיר לגנאי בהזדמנות זאת את הפקידים היהו־

דיים ע׳ פ׳ המענים את אחיהם יותר מאשר הגרמנים[10]. ע׳ הוא הפועל היהודי הישר היחידי בעיני הנהלת בית־החרושת. פ׳ רגיל לומר: צריכים 20 יהודים במקום שם עבדו שני ליטאים. וזאת, אף־על־פי שהיהודים בלבד עובדים בבית־החרושת, כי הליטאים רק מחבלים וגונבים.

הוחלט לקבוע רק מאפייה אחת בשביל כל הגיטו. אבל כבר אמר שם אופה ליטאי אחד: בין כך ובין כך מקבלים היהודים לאחרונה; מה איכפת לנו אפוא, אם יקחו היהודים במאפיות אחדות. אם הגזירה תישאר בתוקפה — ירעב הגיטו, כי לא זו בלבד שלא נקבל לחם מחוץ למנה, אלא לא נקבל אף את המנה עצמה.

יש ידיעות מדאיגות גם מלינקייצ׳י. נתגלתה שם גניבה גדולה — קופסאות מסמרים היו נמכרות בכפרים. הגנבים היו המשגיחים הגרמניים ובראשם המפקח פאולֶנץ. ברם, יהודי אשם בדבר — הפועל ש׳ נאסר. מה אשם למעשה יהודי, אם עליו לעשות כל מה שעושים הגרמנים? לפי שעה נתון האסיר בסכנה ואולי נתונים בה גם אחרים.

11 ביולי 43

ה׳גביטסקומיסאר׳ ופאפן ביקרו השבוע בכל בתי־מלאכה הפרטיים ובמפעלים צבאיים רבים ורשמו מקצת מן הפועלים לעבודת כבול. לאחר שהסבירה הנציגות שרוב הפועלים במפעלים אלה הם בעלי כושר עבודה מוגבל, שלח משרד־העבודה את איש אמוניו — הד״ר יאנושבסקי[11]. הלה בא אתמול בשעה 4.30 אחרי־הצהריים יחד עם שולץ וקבע מי מוכשר לעבודת כבול ומי אינו מוכשר. הוא קבע סתם לפי המראה בלא בדיקת המועמד. ׳המוכשרים׳, שבהם חולים אחדים במחלת ׳אנגינה פקטוריס׳, מוכיחים עד כמה היתה נכונה הבחירה; גם היתר זקנים וחלושים, החיים בקושי. מחר יבוא שוב איש האמונים לבדוק את שאר הפועלים בבתי־המלאכה שצוינו. הבדיקה מאתמול בלבלה ממש את המוחות בנציגות ובמשרד־העבודה. הרי אי אפשר לשלוח את כל הנכים האלה או את כל הנשים והאמהות של הפעוטות. אף־על־פי־כן חייבים לצאת 50 איש לעבודת כבול!

10. לאחר־מכן נתברר שדברים אלה מוגזמים.

11. עיין לעיל עמ׳ 238.

שאבלי, 10 ביולי 43

ה׳גביטסקומיסאר׳ בשאבלי

סימן C.H. 8/11 — 116

אל מועצת הזקנים של היהודים, כאן.

הנידון: תביעות יהודים מצד שלישי; תביעות מאזרחי חו״ל במיוחד.

נקבע שהרישום לא הקיף עד עתה את התביעות היהודיות הגדולות. המדובר הוא, ראשית, בחייבים החיים בתחום ה׳רייך׳, בלאטביה ובאסטוניה; באלה החיים במדינות ידידותיות לרייך הגרמני, במדינות נייטראליות, בשטחים הכבושים על־יד הצבא הגרמני ובארצות האויב.

לפיכך ניתנת הוראה לערוך בירור בעניין זה אצל כל תושבי גיטו שאבלי. אני מדגיש שהיהודים, שלא יודיעו על תביעות מעין אלה, צפויים להענשה חמורה.

יש לרשום את תוצאות הבירור בשני העתקים בציון השם והמעון של בעל החוב והחייב, גובה התביעה ויסודה וכן המטבע שעל־פיו מפורט החוב. אם יש במקרה שטרי גובינא לתביעות בודדות, יש להגיש במצורף. יש להגיש לי את הרשימות עד יום 25 ביולי לכל המאוחר. יש לשמור על מועד זה בכל התנאים.

בשם... (חתימה)

14 ביולי 43

היום יצא המשלוח האחרון לעבודת כבול — 40 איש וכולם נכים. לא הועילו שום הסברים ונימוקים. כך היתה גזירת שולץ. הצליחו להשתמט אותם בלבד, שהיתה להם פרוטקציה רבה בשלטונות ואלה שנתנו שוחד.

היתה התנפלות על שער הגיטו. פאפן ומשרתיו ערכוה. ההתנפלות הסתיימה בשלום. בתו של ע׳ הנודע, ראש המענים של הפועלים היהודיים בבית־החרושת, נשלחה לעבודות הכבול. ה׳אדם החשוב׳ ראה אז לנכון לבוא בעצמו אל הנציגות. בינו ובין היו״ר מ׳ לייבוביץ׳ התנהלה השיחה הבאה:

ע׳: אני הוא ע׳. שמעתי שבתי נענשה במקומי ונשלחה לעבודת הכבול.

מ׳ לייבוביץ׳: כן, האם יש לך עוד ילדים? נשלח גם אותם לעבודת הכבול, גם את אשתך נשלח ואף אותך נשלח לעבודת הכבול, אם רק יהיה הדבר באפ־שרותנו.

ע׳: מדוע אשם אנכי? הרי זיגל [12] מצווה עלי.

מ׳ ל׳: מי נשלח על־ידך לעבודה?

ע׳: אני נאלץ לקחת את הקשישים מפני שהצעירים בורחים.

מ׳ ל׳: משמע, שאתה סוחב לעבודת ערב אותם האנשים מדי יום ביומו.

12. המנהל הגרמני של בית־החרשת.

מ׳ ל׳ מוציא רשימה של 10 אנשים, קרבנות שרירות לבו של ע׳, ושואלו אם אלה הולכים לפרקים לעבוד אחרי־הצהריים.

ע׳: מאשר את הדבר.

מ׳ ל׳: עד מתי סבור אתה, מר ע׳, יכולים האנשים העובדים מ־6.30 בבוקר עד 11 בלילה להחזיק מעמד ועוד בתנאי הגיטו? הרי הם יפלו.

ע׳: מה אעשה?

מ׳ ל׳: עליך להגיד זאת למנהל המפעל זיגל. אם אי־אפשר להימנע מעבודת הערב, עליך לחלקה בין כל 160 פועלי בית־החרושת. ישתתפו כולם בנשיאת העול, ילכו גם אנשי המשרד לעבודה הנוספת. לך גם אתה לעבודה.

ע׳: גם אני עובד.

מ׳ ל׳: אתה עובד בלשון ומכריח את האחרים לעבוד. נסה לעבוד בעצמך כפי שעובדים אנשיך בבית־החרושת, אז תבין אותם. נסה לעבוד מן הבוקר עד שעה מאוחרת, אז תרגיש את מצוקתם של המעונים על־ידך. סדר את העבודה הנוספת אחת ולתמיד, ולא — ירע לך...

ע׳ הבטיח לסדר את העניין[13].

17 ביולי 43

בעיתון 'Deutsche Zeitung im Ostland' מס׳ 192, מיום 16 ביולי, יש מאמר בשם ׳פינוי היהודים׳[14]. פתיחת המאמר בהבאה מדברי הציר הגרמני בפרסבורג, פאול שמיט: ׳בעיית היהודים אינה בעיה הומאניטארית ולא בעיה של דת, אלא בעיה של היגיינה מדינית לאמיתו של הדבר. יש להילחם ביהדות בכל מקום שנפגשים בה, כי היא מקור למחלות מדיניות, חומר מפורר וממית כל אורגאניזם לאומי׳.

במאמר נמצאים משפטים אלה:

׳... בווינה הגיעו היהודים ב־1923, ומספרם 201,500 נפש, לכדי 10.8 אחוזים מכלל האוכלוסים. כבר היום יכולה וינה להיחשב לעיר ללא כל יהודים. מספר היהודים בפרסבורג שבסלובקיה היה עוד ב־1940 15,060 איש בתוך 138,000 התושבים. שילוח היהודים כבר בוצע במידה רבה. במיוחד נדחקו היהודים אל ערי הונגאריה. כ־215,000 בני הדת היהודית חיים בבודאפשט בתוך למעלה ממיליון תושבים. מספרם עולה על עשירית התושבים בערים הונגאריות רבות אחרות. כך הציפו היהודים את ערי רומניה, במיוחד במולדאבה, בבוקובי־

13. הוא קיים את הבטחתו ולקח לעבודה נוספת את כל העובדים לפי התור, ולא רק קשישים וחולים. כותב היומן היה עד לשיחה ורשם את הדברים בלא ידיעת שני הצדדים.

14. Entjudung.

נה ובבסראביה. בוקראשט, בירת רומניה מונה עוד היום 100,000 יהודים. תה־ליך הפינוי [15] נמשך והולך...׳

במוצאי־שבת, ב־17 לחודש, השתכרו שני שוטרים, נוֹרייקה ואחד שעמד על־יד השער; נכנסו אל הגיטו בשעה 12.30 בלילה והתנפלו על אלה שניקרו בדר־כם. הם סחבו אחד מן הגיטו, עינוהו ואיימו עליו לירות בו. מדוע? הם דרשו בחורות... השוטר היהודי הניך רייז ניסה להתערב ורצה להרגיעם, אולם גם הוא ספג מכות. בראותו, שההתנפלות עלולה להיות חמורה, התגנב הניך רייז ברשות ראש המשטרה [16] דרך גדר התיל, נכנס אל בניין המשטרה (הליטאית) של הגיטו, העיר את ראש־משמר־השער והביאוהו אל הגיטו. הוא עצמו חזר אל הגיטו דרך גדר התיל מטעמי ביטחון. ההתנפלות נסתיימה בשלום, בלא קרבנות. כדאי לציין לגנאי את הגב׳ ס׳ מליגום, אשר מקצת מן האשמה יש להטיל עליה. יחסיה עם משמר השער קרובים מאוד והבטיחה ׳לארח לחברתם׳... בהזדמנות זאת יש להזכיר, שס׳ זאת היא אחד היסודות המזיקים ביותר שבגיטו. היא באה במגע עם כל השוטרים ועם הרבה מפקידי הרכבת ומספרת להם שקרים שונים, כדי להזיק לגיטו. כך, לדוגמה, אחרי ההוצאה לפועל הראשונה של המלקיות, סיפרה לאחד הפקידים הגרמניים בעלי ההשפעה, ש־23 האסירים שוחררו מפני שהנציגות נתנה במתנה כריות לפקידים השונים של ה׳גביטסקומיסאריאט׳. בש־עת הכושר היא מוסרת פרטים שונים על תזונת הגיטו ומדגישה, שיש ספסרות בגיטו — היא עצמה אחת הספסריות הגדולות — שמכניסים הכל ומשיגים הכל בכסף, וכיוצא באלה דברים. לצערנו יש עוד טיפוסים דומים לס׳ זאת. כך יושב בחור יהודי אינטליגנטי מממל בשם א׳ במשרד ׳שטראלו׳ ומענה את הפועלים היהודיים בהסיתו נגדם את הפקידים הגרמניים. השבוע היה מנהל משרד־העבו־דה א׳ סלזין אצל מנהל ׳שטראלו׳ ונאלץ להאזין למקרא רשימה ארוכה של חטאי משרד־העבודה היהודי, ובתוך כך גם זאת, שאנשים צעירים וחזקים מטיילים בגי־טו ואין כופים אותם לעבוד. אם לא יתנו לו פועלים במספר הדרוש, הוא — מנהל הבנייה [17] — יפנה אפוא ישר אל ה׳גביטסקומיסאר׳. קל לתאר מה פירושו של הדבר הזה. אין לשום יהודי גישה אל מנהל ׳שטראלו׳ חוץ מא׳ זה. ברור, אם־כן, שמקור הדבר בו. הנציגות החליטה לנקוט אמצעים נגד א׳ זה.

20 ביולי 43

רווחות שמועות, שמעבירים אותנו לצריפים העומדים ב׳גוּבֶרניה׳ או במקום אחר. מקור השמועות — פקידי העיריה הליטאיים. השמועות נשנות בעקביות.

15. Aussiedlung. 16. היהודית. 17. כך במקור.

יש פרישת־שלום מקובנה. אין חדשות מיוחדות, רק זאת שהוחמרה מאוד [השמירה] על־יד השער. מסר את הדברים מנהל בית־מלאכה שעובדים בו בעלי־מלאכה יהודיים. הם מחלקים סוכר שבכוס אחת ל־4 חלקים, כדי להעבירו אל הגיטו. האנשים רעבים מאוד. העובדים בבתי־המלאכה מאושרים, אוכלים הם לשובע במקום עבודתם ומביאים משהו לבני משפחתם. העובדים בשדה־התעופה גוועים ממש ברעב.

22 ביולי 43

ביום שלישי, 20 ביולי, נדפס ב'אטייטיס'[18], מס' 165, מאמר זה: 'יהודים ומשרתי יהודים. כפי שכבר הודיעו בהודעה קודמת, יש אנשים מבין התושבים המקומיים, התומכים ביהדות. הרשימה הניתנת לקמן מונה את מיצרכי המזון והמיצרכים הנחוצים שהאנשים האלה מונעים מעמם. בזמן הנזכר החרים משמר הגיטו: כסף — 18,500 מארק, קמח — 2,381 ק"ג, בשר — 101 ק"ג, אפונה — 239 ק"ג, קמח־שיפון — 274 ק"ג, חמאה — 92 ק"ג, שומן־חזיר — 45 ק"ג, סוכר — 41 ק"ג, דגים — 172 ק"ג, לחם — 132 ק"ג, ביצים — 3,065, מלח — 105 ק"ג, שמן — 38 ליטרים, חלב — 189 [ליטרים], סיגריות — 481 תפיסות (10 או 20 סיגריות בתפיסה), מכשירי־בישול — 173 וחפצים אחרים רבים.

כל המזונות המוחרמים, שעדיין היו טובים לתצרוכת, נמסרו לטובת הכלל. עורך הדין וסֶוואלאד קוֹפּ אוהד את היהודים במיוחד. כבר בשעה 7 בבוקר פוגשים בו בגן העירוני, מקום שם הוא משוחח עם היהודים בידידות. בסיימו את השיחה הוא נפרד מהם בחיוך ובלחיצת ידיים.

אנשים רבים נענשו על סחר חשאי עם יהודים. ביניהם רוזאליה שאלטייֶנה הגרה בקובנה ברחוב יאנובה 4/9, ופטראנייליה רוטקאוסקייֶניה הגרה בכפר אוז'לֶדז'יו, מחוץ קובנה. העונש על כך — שלילת החופש[19] הנמשכת, לפי ההוראה, זה למעלה מחודש ימים.

ביום 24 ביולי 1943 נדפס ב־ 'Deutsche Zeitung im Ostland' מאמר בשם 'אנשי־שטן פעילים' מאת הפרופ' ד"ר י' פון לֶרס[20]. ברלין[21]. 'כבר היה לעולמים שאנשים נשבעו אמונים להתגלמות הרע, מתוך תאוה לשלטון או מתוך שנאה לאנשים אחרים. אל נכון ניתן להסביר בהליכי רוח כאלה את האגדות מימי

18. 'Ateitis' — 'עתיד', ראה לעיל עמ' 243.
19. לשון נקייה למאסר.
20. Johann von Leers, מראשי האידיאולוגים האנטישמיים בגרמניה, לפני שלטון הנאצים ובימיו. עם מפלת גרמניה הנאצית עלה בידו להימלט. נמצא עתה בקהיר ומוסיף לעסוק בהפצת אנטישמיות 'מדעית', כביכול.
21. בגוף היומן: '33, בערלין 23 בערלין', ואין הדבר ברור.

הביניים על בריתות עם השטן. עוד היום קיימת באסיה הקטנה כת היזידים הקטנה והמעניינת — אנשים תמימים על צד האמת — השומרים על מקדשי שטן קטנים מפחד השטן ומכבדים את הוד מלכותו השחור, את 'מלך טווס', הוא השטן בדמות טווס—כדי שלא יירע להם. כך היו בריתות סתר עם השטן בכל הזמנים. יוד־עי דבר עוררו מזמן את החשד הגדול שהיהדות צופנת בקרבה קווים שטניים כאלה. כינוי האל היהודי י־ה־ו־ה היה גם שדי... זאת היא המלה הערבית 'שייטאן' והמלה שלנו 'שטן'. היהודים עצמם דימו את אלוהיהם כאש אוכלה, כדימון וכמחריב, מבעית ונורא, חסר רחמים ופוקד עוונות. מות ימותו בני האדם הרואים אותו, כל הנוגע בהר האלהים אדם או בהמה, מות ימות. פחד ואימה סובבים אותו — מורא י־ה־ו־ה. אכן, בעברו באישון לילה הריהו מתואר כעמוד־אש וכתנור עשן בין בתרי קרבן. הוא יכול לעשות את מעשהו רק בלילה ונאלץ להי־עלם עם עלות השחר... הוא אל נורא ואלהי האימה.

מהות הדת היהודית היא בראש ובראשונה השנאה אל הלא־יהודים. התלמוד אומר (שבת פ"ט ב')[22]: 'מאי הר סיני? — הר שירדה שנאה לגויים עליו. והיינו דאמר רבי יוסי בן רבי חנינא: חמישה שמות יש לו: מדבר צין, שנצטוו ישראל עליו; מדבר קדש, שנתקדשו ישראל עליו; מדבר קדמות, שניתנה קדומה עליו; מדבר פארן, שפרו ורבו עליה; מדבר סיני, שירדה שנאה לגויים עליו. ומה שמו באמת[23]? חורב, ופליגא דרבי אבהו, דאמר רבי אבהו, 'הר סיני' שמו האמיתי ולמה נקרא 'הר חורב', שירדה חורבה לגויים עליו'.

היהודים מתפללים בליל הפסח: 'שפוך חמתך על הגויים אשר לא ידעוך ועל הממלכות אשר בשמך לא קראו, שפוך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם. תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי ה' '. היהודים מתפללים בראש השנה[24]: 'פגר והסעיר ממלכות שעיר (הכוונה ללא־יהודים), פשעיו תעיר בקול קולות שופר. פתחי העיר (רומא) תשקיע ותבעיר, פחד רב וצעיר מקול המית שופר. [———] רביעית חיות (כלומר החזיר, הגויים) ליקוד להיות רשף שלהביות בקול להב שופר'. אחרי זאת נמצאת תמיד ההודאה: 'ברוך אתה ה', מלך העולם, אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון'. הכנעת האומות האחרות תחת היהדות — יתר־על־כן: שעבודם — היא המטרה האמיתית של הברית שכרת משה, היא ישראל.

22. צ"ל עמוד א'. 23. מלה זו אינה בתלמוד.

24. מתוך הפיוט 'אשר דעי בצדק' שבראש ה'שופרות' במוסף של א' דראש השנה (מחזור אשכנז ופולין). מתרגומו ומן ההסברים המשולבים בו ניכר, שהכותב לקח מובאה זו, וגם הקודמת ('שפוך חמתך'), מתוך הספר Jüdische Bekenntnisse aus allen Zeiten und Ländern מאת האנס יונאק פון פרייאֶנוואלד, נירנברג 1940, עמ' 57.

כך היה בזמן הקדום, כאשר הורה התלמוד [25]: 'אתם ישראל קרואים אדם'. כך הוא הדבר גם היום, כפי שהיהודי שמואל רוט הביע בגלוי בשנת 1934 [26] בניו־יורק: 'הבוז ללא־יהודים הוא חלק מן הפסיכולוגיה היהודית'.

יהדות שהיתה מסתלקת מהשמדת העמים האחרים ומשעבודם — היתה חדלה מלהיות יהדות, היא היתה מבטלת עצמה. ישראל תובע את השלטון בעולם לעצמו בעזרת כל הכוחות הרעים שבעולם. דויד פאול דראך [27], מי שהיה רב, כבר הודה בשנת 1849: 'המשיח שמחכים לו היהודים בעקשנות, עשוי להיות כובש גדול שישעבד את כל העולם כעבדים ליהודים'.

הרב איסידור לב ניבא ב־1892: 'כל עושר העמים יעבור לעם היהודי'. המנהיג הציוני אחד־העם (פירוש השם הוא 'אחד מן העם' ומאחוריו הסתתר היהודי הפטרסבורגי הגדול אשר גינצברג) כתב בספרו [28] 'שינוי הערכין': 'ישראל [29] ישיב למושג 'הטוב' את המובן שהיה לו לפנים. 'טוב' הוא האיש החזק, אשר לו הכוח להרחיב ולשכלל את חייו ולו גם הרצון להיות שליט בעולמו מבלי להשגיח כלל על ההפסד שיצא מזה להמון הגדול של החלשים והפחותים, לפי שרק הוא זה 'האדם העליון' הוא תמצית המין האנושי ותכליתו וכל השאר לא נבראו אלא לשמשו ולהיות לו לסולם, שבו יעלה ויתרומם למדרגה הנאותה לו'... אכן, זוהי יהירות 'שטנית', והתרברבות המודה בגלוי שהיא נכונה להזיק לאחרים ולהשמידם עד כמה שיעלה הדבר בידה, כדי להעלות את עצמה.

אין להסביר את קברות הזוועה ההמוניים שבקאטין ובוויניצה בלא לדעת את הרקע הזה במהות היהודית: השנאה השטנית אל הלא־יהודים, שנטבחים לאלפיהם בדם קר משום שהם עלולים לסכן את שלטון היהודים. הבולשביזם במאבקו המתוכנן נגד כל כוחות הנפש הטובים שבאדם, בשנאת אלהים שלו, בבוזו הציני לכל המניעים שאינם חומריים, צוין בצדק מאז ומתמיד כשטני. מהותו — ההשמדה המפוכחת [30] של כל הכוחות הטובים שבמיליוני הלא־יהודים הרבים, אשר נותר להם רק פחד ורעדה מפני היהודים ושאיפה לעבדם, שאיפה

25. כריתות ו' ע"ב, בשם ר' שמעון בן יוחאי, ושם בלי המלה 'ישראל'!
26. במקור היומן בטעות 1234. המובאה לקוחה מן הספר 'Jews Must Live', ניו־יורק 1934, על־פי Jüdische Bekenntnisse הנ"ל, עמ' 79.
27. מומר. המובאה לקוחה מתוך Jüdische Bekenntnisse הנ"ל, עמ' 235.
28. כך!
29. אחה"ע כותב למעשה: 'הוא [ניצשה !] היה אומר — — — כדי להשיב איפוא להטופס האנושי כשרון ההשתלמות, צריך לשנות לגמרי את הערכין המוסריים ולהשיב למושג 'הטוב' את המובן שהיה לו לפנים, קודם שנצח 'המוסר היהודי' את הקולטורה היונית והרומאית: 'טוב' הוא האיש החזק וכו''.
30. בהעתקה שבמקור היומן 'אלטע', שאיננו הולם את קשר־הדברים; בוודאי צ"ל 'קאלטע אויסראטונג'.

שהיא תוצאה מפחד־מוות יומיומי. הוא [31] מעורר בחילה שבעתיים כיום, שעה שהוא חוזר ונזקק לעתים אף לסמלים דתיים כדי להחזיק במאבק את ההמונים המשועבדים על־ידי היהדות. ברם, גם הרס הבניינים הנפלאים המרובים — כגון הקאתדרלה בקלן, הקאתדרלה בליבק ובה מזבחו המפורסם [וציור] גן־העדן שעליו, כנסיית מריה, כנסיית פטרוס שבליבק והקאתדרלה בפאלרמו — וגם השמדת ילדים מרובים חפים מפשע ואנשים חסרי מגן על־ידי טייסי האימים הבריטיים — כל אלה מאותה רוח־השטן היהודית באו. השכבה השלטת באנגליה מרגישה את עצמה קשורה בהלך נפשה במיוחד עם היהודים ועם שנאתם הנובעת מן התנ״ך. משקיפים בעלי עין פקוחה מציינים זה עשרות שנים את ייהוד הנשמות הגובר בכנסייה האנגליקנית דווקא ואת האמונה הקנאית החשוכה במסורת היהודית שבקרב אנשי הדת היהודיים [32]. קמה שם כעין ׳יהדות המודה באמונתה׳ [33]. עתה מתגלה הדבר בבירור.

ביום 21 במאי דרש כומר כנסיית סנט־סטיפן בלונדון, מר פ׳ א׳ בייקר, להחריב מיד 12 ערים גרמניות עד היסוד.

הרברנד ויפ [34] מקנטרבורי כתב בספטמבר 1940: ׳אלה צריכות להיות הפקודות למפציצים הבריטיים: חסלו [35] את הגרמנים. בל יהיה טייס בריטי החוזר חי ואומר שלא מצא מטרה. יש לגייס את כל מדענו לתכלית זו, להמציא חומרי נפץ חדשים ונוראים יותר׳.

אין כל ספק, שכמרים בריטיים אלה הדורשים טבח ילדים וחורבן יצירות אמנות בעלות אופי דתי, אינם צריכים להכריז עוד על אמונתם — הדבר ברור — הריהם ׳בני השטן׳ [36].

הכנסייה האנגליקאנית מצהירה על השתייכותה לרע הקדמון. כומרי אנגליה מודים, מתוך התייהדות נפשם, באמונת השטן. יש לזכור זאת: הדבר המאחד בולשביקים, אנגלים ויהודים הוא השנאה הנובעת מן התנ״ך אל העמים שאינם מניחים להם לשעבד אותם. סיסמתם במאבק זה, שבה נפגשים יהודים, אנגלים ובולשביקים, היא האמונה ברע הקדמון. מלחמה זאת חשפה את היסודות עד לשיתין: היהדות ומגיניה הם ׳בני־שטן׳ פעילים, לפי עומק משמעות הביטוי.

31. כלומר היהודי.
32. כנראה פליטת קולמוס וצ״ל: ׳האנגליקאניים׳.
33. מסתבר שבמקור כתוב: Bekenntnisjudentum, מטבע לשון על משקל Bekenntnis-kirche היא אותה הכנסייה הפרוטסטאנטית הגרמנית, שלא קיבלה עליה מרותם של השלטונות הנאציים.
34. Whipp. 35. במקור: ׳לעשט׳.
36. במקור הגרמני: Satanisten, מלה שהיא יצירת פון לרס, כנראה. עוד היום הוא משתמש בה בפרסומיו.

הקרמלין והכנסייה האנגליקאנית מטיפים יחדיו למען השטן. אלה ואלה מכש־פים הם׳.

24 ביולי 43

שלשום התקשרו עמנו טלפונית מלינקייצ׳י והודיעו שתפסו בשאדובה שני נערים יהודיים, שהלכו ל׳שנוריטה׳, והם יוסף גולדבלאט ובלכר[37]. הילדים הובלו לפוניבז׳. לא ידוע מה יהיה גורלם. צפוייה סכנה לחייהם.

הפועל מ׳ ל׳ נתפס בגניבה מבית־החרושת לעורות. הוא שוחרר תודות לשתדלנות ולצדקה[38]. הסנדלר קאפליוש השפיע בהרבה[39].

25 ביולי 43[40]

היום היו ארבעה אנשים מריגה בבית־החרושת לעורות. היהודים באו בלוויית אנשי ס״ס שאצלם הם עובדים. הם אינם מהימנים ביותר, כי ראשית דאגתם היתה השגת יי״ש. מובן, שאי־אפשר היה להרבות דברים אתם, כי מלבד אי־מהימנותם היו גם במשמר אדוניהם. כשביקשו מן האחראי שלהם רשות להיכנס לגיטו ענה הלה: מה זה עולה על דעתכם? ברם, הם מסרו בכל־זאת פרטים אחדים על חייהם הקשים, ואלה הם:

שני גיטאות יהודיים יש בכל לאטביה — בריגה ובדווינסק. 3,500 איש נשארו בריגה אחרי הוצאת 30,000 יהודים ב׳אקציה׳ הגדולה בדצמבר 1941 ואחרי שהוצאו 8,000 איש ב׳אקציה׳ הראשונה. כ־800 איש נשארו בדווינסק. רובם הגדול של יהודי ריגה חיים במחנות במקומות עבודתם. כ־600 מהם חיים ביחד אצל אנשי ס״ס[41]. מעטים יושבים בגיטו, במיוחד פועלי הגיטו ואותם שאינם מוכשרים לעבודה. אין ליהודים כסף ורכוש במחנות, הם מקבלים את מנתם מן המטבח הכללי. המשטר קשה מאוד במקומות העבודה. נענשים בעונש הקשה ביותר על העבירה הקטנה ביותר. מצאו 4 ביצים אצל אחד, על זה הוא ספג 40 מלקיות והוא שוכב במצב של גוויעה. יהודי אחד נתקרב אל גדר התיל, הובילוהו לבית־הסוהר אסור בכבלים ושם הומת בירייה. הורגים בירייה על כל עבירה קטנה. ממיתים בירייה כ־15 יהודים לשבוע, בממוצע. כבר חסרים כ־500 איש מתוך שלושת האלפים וחמש מאות היהודים. חיי האנשים הפקר,

37. שניהם מטאבריג. 38. קרי: שוחד.
39. מעמדו היה איתן הודות לעבודותיו בשביל הגרמנים. עיין במבוא, עמ׳ 24 על הסנדלרים.
40. הרשימה שבתאריך זה באה במקור היומן אחר הרשימה של 26 ביולי, מאחר שנמסר תכנה במאוחר.
41. כלומר במחנה הנמצא בשרות ס״ס המעביד את אנשיו במפעליו או משכירם למפעלים צבאיים אחרים.

וגם האנשים היו למופקרים — אין דואגים אלא להיטיב את לבם באכילה ובשתייה היום ולא עוד. אין שום מוסדות סוציאליים ולא עזרה סוציאלית, אין חיי חברה בגיטו.

אותם היהודים מספרים, שיש להם צרות רבות מיהודי גרמניה, שלהשגחתם הם נתונים.

26 ביולי 43

הגיטו קיבל את הידיעה על התפטרותו של מוסוליני בהפתעה ובשמחה, אבל בשקט. יודעים, שאסור לנו להתבלט, שהרי עדיין איננו יודעים למה אנחנו צפויים.

היום נאלצה אישה יהודיה להינתח על־ידי הד״ר גאסיונאס. הוא ביצע את הניתוח באי־רצון רב ורק לאחר שסודרו כל העניינים הפורמאליים. לבסוף ציווה לשלם לו 400 מארק, תשלום שאינו לפי המחיר הרשמי כלל[42].

לעומת זאת זכור לטוב הד״ר פריאלגאוסקאס שמרפא חולי־עיניים יהודיים מדי יום ביומו במשך כל זמן קיום הגיטו, מבצע את הניתוחים הקשים ביותר ואינו מסכים לקבל פרוטה!

28 ביולי 43

2 הנערים שנעצרו בשאדובה, יוסף גולדבלאט ועזריאל בלכר[43], נתונים בידי המשטרה הליטאית בפוניבז׳. הנערים אמרו שבאו מלינקייצ׳י. מלינקייצ׳י ענו[44], אחר שנשאלו על־כך, שהנערים נקבעו למחנה לינקייצ׳י ודרשום למחנה. יש תקווה שימסרום לשם.

בינתיים נסתבך עזריאל בלכר בעניין שני. לפני כמה חודשים גנב שעון מליטאי, בלכתו ל׳שנוריטה׳. הליטאי הודיע זאת לנציגות והמשטרה הכריחה את ע׳ ב׳ להחזיר לבעליו את השעון, שכבר נמכר בינתיים. ע׳ ב׳ קיבל את עונשו בגיטו. בינתיים הודיע בעל הגניבה הליטאי לס״ד על הגניבה. הס״ד הזמין אותו היום. אם יתגלה כל עברו — ייהרג בוודאי.

השמועות על הצריפים נישנות והפעם לא בלי יסוד. ב׳גנראלקומיסאריאט׳ או אף ב׳רייכסקומיסאריאט׳ יש תכנית ל׳קסרקט׳[45] את היהודים כמו בריגה,

42. המחיר הרשמי היה בין 30 ל־70 מארק. אך למעשה קיבלו הרופאים סכומים גבוהים יותר. הד״ר גאסיונאס בהיותו יו״ר אגודת הרופאים בשאבלי מנע את עיקור אנשי הגיטו.

43. עיין לעיל, 24 ביולי, עמ׳ 256.

44. המשיב היה גידאנסקי, ראש המחנה היהודי.

45. במקור במירכאות: ׳איינקאזערנירן׳. שימוש־לשון חדש בגיטו.

כלומר להכניסם למחנות במקומות עבודתם, כגון בשדה־התעופה, ב׳גוברניה׳ ועוד.

חברי הנציגות שוחחו על כך עם ה׳שטאבסלייטר׳ בוב והלה אמר שהתכנית קיימת, אלא שעדיין אין האמצעים להוציאה אל הפועל. אכן צריפים, ועד שיבנו אותם — הוסיף ואמר בוב — תיגמר המלחמה.

29 ביולי 43

כזכור נפתרה ליהודים שאלת התוספת המיוחדת לעובדי הכבול כך, שהם יקבלו רק את הלחם מתוך כל הרשימה [46]. כך פסק ה׳גנראלקומיסאר׳ [47] לפני 6 שבועות. אולם בינתיים לא קיבלו פועלי הכבול היהודיים אף את הלחם.

פקידי חברת־החשמל המרכזית, שברשותה נתונים מכרות הכבול שבבאצ׳יונאי, ענו על פניותיו המרובות של ה׳יודנראט׳ בעניין זה, שעדיין לא הגיע לידם מכתב זה [48], שאינם מבינים אותו כהלכה ומשום כך פנו אל המרכז שלהם. הנציגים היהודיים הסבלניים לא עצרו כוח עוד ודרשו את כל חליפת המכתבים בעניין זה. א׳ כ״ץ הכה ממש בשולחן כנגדם ומ׳ לייבוביץ׳ הוכיח להם בעליל, שבפקודת ה׳גנראלקומיסאר׳ נאמר במפורש, שיהודים יקבלו את תוספת הלחם המיוחדת לפועלי הכבול. כשלא היה עוד מענה בפיו של הפקיד דיאָווייטיס, ניסה להשתמט מן העניין באמתלה שעדיין לא קיבל את המכתב הדרוש מן ההנהלה ׳שלו׳. איזה מכתב? שאל מ׳ ל׳. — המכתב שנשלח [49] לפני ימים אחדים. — היכן המכתב? — בינתיים איננו כאן — היתה התשובה. בראותו שכאן לא ישיג דבר, הודיע מ׳ לייבוביץ׳ לשימאביצ׳יוס, שאם דבר זה יימשך כך גם להבא, יפנה ה׳יודנראט׳ למשרד־העבודה וידרוש להוציא את הפועלים היהודיים ממכרות הכבול.

האיום השפיע ושימאביצ׳יוס הבטיח לסדר את העניין בימים הקרובים ביותר.

כדאי לציין שהלחם ניתן על חשבון ה׳קומיסאריאט׳. תחנת החשמל היא מתווכת בלבד וסוף־סוף גם היא מעוניינת, שפועליה היהודיים יהיו שבעים יותר; אף־על־פי־כן גוברים השנאה ליהודים וההרגלים הביורוקראטיים על השכל הישר.

46. הכוונה לרשימת המזונות הנוספים.
47. פון רנטלן.
48. בדבר ההקצבה לפועלים היהודיים.
49. במקור בטעות: ׳ימים אחדים לפני ימים אחדים׳ (׳מיט א פאר טעג ארויסגעשיקט געווארן מיט אייניגע טעג צוריק׳).

29 ביולי 43

ביום 27 ביולי הופיעה ההערה דלקמן על אודות היהודים בעיתון 'פעלקישר בעאובאכטער' הוצאה 2—8 [50]:

ההערה נכתבה על־ידי הד"ר לאי [51], ה'רייכס־אורגאניזאציונס־לייטר', בקריאתו לנוער הגרמני. הוא אומר בה, בין השאר, את הדברים האלה: '...היהודי כפה עלינו מאבק עולמי בהיקף שלא היה כדוגמתו עד עתה ובחריפות שלא היתה ידועה לפנים. גם אם עשינו את הכל למניעת מלחמה זאת, אנו בכל זאת נכונים היום למאבק זה, לפי שהוא צריך להבטיח את עתיד גרמניה ואת חירותה. הננו מכריזים, שמלחמה זאת לא תיגמר על ידינו בטרם תושמד היהדות ותושג חירותה המוחלטת של גרמניה'.

ביום 22 בח"ז פוזרה אגודת הרופאים ונוסדה לשכת־בריאות. בהזדמנות זאת מן הראוי לסקור את העזרה הרפואית בגיטו:

תחילה נקבע רופא ראשי לגיטו. כיוון שהרופא הראשי שנקבע לא היה מתאים לתפקידו, נתרוקנה המשרה מכל תוכנה. משום־כך נוצרה על־ידי הרופאים אגודת רופאים, שביקשה להסדיר את העניינים הרפואיים בגיטו. האגודה דאגה למעשה לענייניה המקצועיים, אולם לאחר־מכן מסרה הנציגות לאגודת הרופאים את הסדרת העזרה הרפואית במחנות, דהיינו — עריכת רשימה של רופאים, שעליהם לנסוע לאחד המחנות כל שבועיים [52].

העזרה הרפואית בגיטו ניתנה במרפאות ובבית־החולים. בראש כל מרפאה עומד מנהל וכל רופאי הגיטו שיתפו פעולה עמו לפי תורנות ידועה. כל החולים קשה מקבלים טיפול וריפוי בבית־החולים.

תושבי הגיטו מקבלים את תרופות המירשמים בבית־המרקחת של הגיטו המצויד בתרופות הנחוצות ביותר בשפע.

על אף צוות הרופאים הגדול ולמרות ההוצאות הגדולות של הנציגות לעזרה רפואית, אין העזרה הרפואית בגיטו מסודרת כהלכה — אין שיתוף פעולה בין בית־החולים ובין רופאי הגיטו. אין סדר בחלוקת תרופות חינם. אין העזרה הרפואית במחנות מאורגנת היטב. מקומות העבודה הגדולים יותר נשארו ללא עזרה רפואית בכלל.

עזרת הצוות לריפוי שיניים במרפאה גרועה בגלל מעשי החבלה של רופאי השיניים. תככי הרופאים ואי־הסדר שבמרפאות אילצו את הנציגות לארגן מחדש

50. כך במקור. 51. Ley

52. התורנות נקבעה כדי שהמעמסה לא תיפול על רופאים יחידים. כל רופא שהה שבועיים באחד המחנות, פעם או פעמיים במשך הקיץ.

את כל שירות הבריאות בגיטו. העניין נמשך חודשיים עד שהחליטה הנציגות על תקנון לשכת־הבריאות וזה תוכנו בקצרה:

נוסדה לשכת־בריאות וצורפו אליה מנהלי המרפאות בשני הרובעים, מנהל בית־החולים, מנהל בית־המרקחת ואחד הרופאים העובדים בעיר.

לשכת־הבריאות ניהלה את כל העניינים הרפואיים ואת כל המוסדות הרפואיים של הגיטו. בידי לשכת־הבריאות נתונה ההנהלה הראשית של המוסדות הבאים: המרפאות, בית־החולים, בית־המרקחת ושל כל העזרה הרפואית בגיטו. היא תדאג לעזרה הרפואית בכל המחנות ובמקומות העבודה הגדולים יותר. היא תארגן את אספקת התרופות לחולים, היא תנהל את ענייני התברואה. אגודת הרופאים פוזרה.

ב־10 לח״ז פרסמה הנציגות את המודעה הבאה:

מודעה

משרד־העבודה חייב, לפי פקודת האדון ה׳גביטסקומיסאר׳, להגיש בכל יום לאדון ה׳גביטסקומיסאר׳ רשימת שמות הפועלים היהודיים, שלא יצאו לעבודה בגלל גשם או בגלל סיבות אחרות, פרט למחלה.

הפועלים האלה, שלא יהיה בידם שחרור מטעם המרפאה, ייענשו על־ידי ה׳גביטסקומיסאר׳ בעונש חמור. משום־כך אנו דורשים מכל הפועלים היהודיים ללכת לעבודה בדייקנות ולא להישאר בבית בשום מקרה ללא רשות.

הנציגות

הפקודה ניתנה לפי עצת הפועל היהודי העובד במשרד של ׳שטראלו׳ (כעת ׳טאנקהולץ׳) שהשיא עצתו למנהל הבנייה שלו, והלה הצליח להשיג את הפקודה אצל ה׳גביטסקומיסאר׳.

30 ביולי 43

היום בשעה 4 אחרי־הצהריים התנפלו הז׳אנדארמים של משרד הפיקוח־על־המחירים וערכו סריקה בחצר בית־החרושת ׳לינאס׳, מקום שם עובדים כ־60 פועלים ופועלות יהודיים. לא מצאו דבר אצל הפועלים היהודיים, אולם מצאו שקי קמח ומיצרכים אחרים אצל הנוצרים הגרים באותה חצר. אף־על־פי־כן הכו את הפועלים היהודיים ושלושה מהם נעצרו. עתידים היו לשחרר בכל־זאת את כולם לולא הלשינה הפועלת היהודיה ל׳ ב׳ (בחורה קלת דעת בהתנהגותה) על הגב׳ צ׳ [53] שקנתה קמח. העצורות שוחררו והגב׳ צ׳ הוכנסה לבית־הסוהר.

53. צין.

31 ביולי 43

היום השתדלו הנציגים מ׳ לייבוביץ׳ וא׳ כ״ץ בדבר הגב׳ צין שנאסרה אתמול. בינתיים כבר נקראה ל׳ ב׳ אל משרד הפיקוח־על־המחירים ושם חזרה ואישרה שגב׳ צין וגם אישה יהודיה אחרת החזיקו קמח ברשותן. אולם הנציגים הסבירו של׳ ב׳ אינה שפויה בדעתה ועל־כן אי־אפשר לסמוך על עדותה. מנהל משרד הפיקוח־על־המחירים והפקידים האחרים קיבלו את עדות הנציגים והורו לשחרר את הגב׳ צין מבית־הסוהר. היה על הנציג לרוץ אל בית־הסוהר בעניין זה פעמיים עד ששיחררוה.

היום מסרו משדה־התעופה, שנערך שם אמש נשף־סיום של הקרואטים והשתתפו בו ה׳גנראלקומיסאר׳ וה׳גביטסקומיסאר׳. דיברו שם על אודות היהודים. העירו כי: 1. אינם מברכים את הקצינים; 2. יעבדו גם בימי א׳; 3. יגדילו נא את ה׳איינזאץ׳ היהודי עד למקסימום. מן הראוי להזכיר, שמנהל־הבנייה נויוק שיבח את היהודים מאוד והגן עליהם.

היום נערכה ישיבה משותפת לנציגות ולמשרד־העבודה [54]. היו״ר מ׳ לייבוביץ׳ הודיע, שמחר, יום א׳, צריכים כל פועלי שדה־התעופה לצאת לעבודה, ולא — אמר נויוק, מנהל־הבנייה בשדה־התעופה — יהיו לכם ימי חושך. א׳ כ״ץ הוסיף שה׳גביטסקומיסאר׳ ונויוק היו היום אצל ה׳רגירונגסראט׳ ד״ר גינטר בעניין העבודה בשדה התעופה בימי א׳. ובכן, העניין חמור. אם אנו רוצים למנוע את ׳קסירקוט׳ (מלה חדשה בלשוננו) היהודים, עלינו לקיים את דרישות משרד־העבודה. כך ייתוספו עוד 270 ימי עבודה. עלינו לגייס את כל מי שאפשר, כדי לתת לפחות יום מנוחה אחד לאנשים העובדים בקביעות בשדה־התעופה, שאם לא כן, יפלו בעבודה. הוחלט לגייס את כל מנגנון הגיטו, בלי יוצא מן הכלל, ליום עבודה נוסף בשדה־התעופה וכן לגייס את כל מי שאפשר מתוך הגיטו לעבודה במפעלים בעלי חשיבות צבאית. כלולות בגיוס החדש נשים בנות 45—50 שנה, ילדים וכל החולים ששוחררו על־ידי ועדת הרופאים.

אי־שקט בגיטו. נתקבלה ידיעה מגיטו קובנה שרצו ל׳קסרקט׳ שם את היהודים. גם מווילנה מגיעות ידיעות מבעיתות.

3 באוגוסט 43

הדברים הבאים על אודות יהודי הולנד נדפסו תחת הכותרת ׳חזרה לאירופה׳, ב־ ‘Deutsche Zeitung im Ostland’ מספר 209, יום שני, 2 באווגוסט:

54. היהודי.

'... וכן אופייני הדבר באותה מידה, שיהודים מרובים כל כך עמדו לרשות ארץ זאת והם התיישבו בעיקר באמשטרדם. תולדות חייו של רמבראנדט לדוגמה הוכחה מספקת הן לנזק שנגרם על ידם. היום הוגלו רובם. טרדנותם בזמן המשחקים האולימפיים 1928 עדיין זכורה למשתתפים, שהרי כל אדם עשירי מבין 800,000 תושבי העיר היה יהודי. היום אין רואים, למרבה האושר, טיפוסים אלה בחוצות אמשטרדם'.

5 באוגוסט 43

היום היה יום קשה בשדה־התעופה. שני רבי־סמלים — כפי הנראה מן הגיסטאפו — קיבלו על עצמם 'ללמד דרך־ארץ את הפועלים היהודיים'. כבר השכם בבוקר הודיעו לפועלים היהודיים, שעליהם לברך את כל מי שנמנה עם הצבא ואפילו הוא טוראי. עליהם להסיר את הכובע בפני רב־סמל 5 מטרים לפני מקום הפגישה והם חייבים להחזיק את הכובע חמישה מטרים אחרי המקום שפגשוהו. הם צריכים לרוץ מרחק זה של 10 מטרים בריצה קלה. עליהם לרוץ 'עם כובע מורם' לפי אותו הסדר לפני פגישת קצין ו־10 מטרים אחריה. גם פועלים בפלוגות שלמות הפוגשים סמלים או קצינים חייבים לרוץ ריצה קלה בכובעים מורמים. אחד מהם ציווה על הפלוגות היהודיות לרוץ לפי הכללים האלה כדי לתרגל בהם את האנשים. אחר־כך הלכו לבדוק אם הפועלים היהודיים עובדים. הם מצאו אחד יושב וציוו עליו לרוץ $1\frac{1}{2}$ ק"מ. איש אחר נלקח ביניהם והכריחוהו לרוץ אחריהם כשהם רוכבים על אופניים. הם מצאו אחד בלא כותונת; עינוהו בחנק על שעמד בלא סימנים. בקיצור, פגיעתם היתה רעה. רבי־הסמלים היכו, התעללו ועינו כל מי שפגשו. האנשים חזרו משדה־התעופה שבורים מאוד. הנציגות החליטה לנקוט אמצעים מיידיים, בדי להפסיק את ההשתוללות.

הפועל מוטיל קורופטקין, בן 17, ברח מלינקייצ'י. מעניין, כי לפני שהודיעו על כך ל'יודנראט', כבר הודיעו בס"ד ומשם למנהל הראשי של הס"ד.

שוב נעלמה הילדה בת ה־9 דאביגובסקי־קאפול [1], שהובאה לפני ימים מספר על־ידי ס"ד מאחרי ליגום.

ביום 4 בח"ז, אחרי שמיעת הדו"ח של א' כ"ץ על ביקורו במחנה לינקייצ'י הוחלט להחליף בהדרגה את כל האנשים בלינקייצ'י, החל מיום 20 בח"ז, אחרי שובם של כל הפועלים מהכבול.

1. ילדה דפקטיבית.

6 באוגוסט 43

הנער היהודי ב׳, שחטא אתמול בכך, שלא עבד אלא עמד במקומו בטל ושנאלץ כבר אתמול לרוץ בין שני רוכבי אופניים והוכה על ידם, שוּם נתפס היום בשדה־התעופה על ידי משגיח העבודה. המשגיח קשר על צווארו משור עם ארגז ובו 4 ק״ג מסמרים והריצו בפרגול 2 ק״מ. הנער חזר בקושי, מוכה, חסר־אונים וחולה אנוש.

9 באוגוסט 43

לפני ימים אחדים תפסו שוטרים לאטביים או אסטוניים את הפועלים א׳ כ״ץ ופלאסין מבאצ׳יונאי בשאבליאן, הרחוקה כ־25 ק״מ מבאצ׳יונאי, כשברשותם שומן־חזיר, חמאה וביצים. העניין נמסר ישר ל׳גביטסקומיסאר׳. מצבם חמור מאוד, עיקר הזעם עליהם על שלא נשאו סימנים.

אתמול נידון עניין ה׳ א׳ בנציגות [2]. מלבד הנציגות השתתפו בדיון גם משרדי־העבודה ובאי־כוח של פועלי ׳שטראלו׳. הפועלים האשימו את ה׳ א׳ בהשפלת כבוד הפועלים היהודיים וכבוד משרד־העבודה היהודי (סניף הגיטו) בעיני ההנהלה הגרמנית שלו. ה׳ א׳ התנצל שלא היו כל כוונות רעות בדבריו. הנציגות בדקה את כל טענות א׳ וחבריו ובאה לידי מסקנה, שא׳ ראוי לעונש על התנהגותו. ברם, מכיוון שהעניין נידון בפעם הראשונה ומכיוון שסילוקו של ה׳ א׳ ממקום עבודתו עלול לעורר את ההנהלה הגרמנית נגד משרד־העבודה היהודי — החליטה הנציגות לנזוף בא׳ באופן חמור ולהתרות בו, שאם תישנינה התפרצויותיו ייענש באופן חמור יותר.

הוזכר לעיל [3] מקרה רימר — ל׳. רימר נאסר על גנבה שביצע יחד עם ל׳, אבל רימר לא הסגיר את שותפו ובזה הרע את מצבו. הוא נספה אחרי 4 חודשי מאסר ואשתו נשארה בלא כל אמצעים למחיה. אשת המת פנתה אל ל׳ בבקשה לעזור לה לפחות באותו הסכום שהוציאה על בעלה בזמן היותו בבית־הסוהר. ל׳ דחה אותה בגסות. הנציגות התערבה בדבר, אבל גם היא לא פעלה כלום. העניין הועבר לבית־המשפט, שפסק כי על ל׳ לשלם 900 מארק לגב׳ רימר. אולם כשרצתה המשטרה להחרים חליפה של ל׳ תמורת החוב, התנפל הלה על החליפה בסכין וחתך אותה לחתיכות אחדות — גם לי גם לך לא יהיה. יירשם ל׳ לדיראון עולם על מעשהו זה [4].

בהזדמנות זאת יירשמו לדיראון גם האנשים הבאים: ד׳ כ׳, מנהל סנדלריית

2. עיין לעיל עמ׳ 260. 3. עמ׳ 221.
4. אחרי שהועבר למקום עבודה קשה יותר שילם לאלמנה כמוטל עליו.

הגיטו לשעבר. הוא היה מקבל הזמנות מחוץ לגיטו, מגויים בעלי השפעה, לטובת הכלל, כביכול. היה מקבל מהם עורות, כסף וסיגריות בשכר עבודתו ולקחם לעצמו. כך מסרו שמואל כ״ץ, מנהל המחסן בבית־החרושת, ואהרן אברמסון חבר־המינהלה בשמו של רומאשאקה, פנקסן בית־החרושת.

הגב׳ ס׳ מליגום, ׳לוחמת׳ [5] לשעבר, עבדה בתחנת הרכבת והיתה מלשינה דרך שיטה לפני פקידי הרכבת הליטאיים והגרמניים. כך, לדוגמה, אמרה אל פקיד גרמני בכיר אחרי ההוצאה לפועל של ההלקאה הפומבית הראשונה בגיטו: היודע אתה מדוע שחררו את 23 אסירי הסריקה? בשל כריות שהנציגות נתנה לפקידי ה׳גביטסקומיסאריאט׳ [6].

נרגעו הרוחות בשדה־התעופה. העסקנים ה׳פעילים׳ שעינו את הפועלים לפני ימים אחדים, הפסיקו בפעולתם. כפי שמוסרים, מתביישים הם מפני חבריהם הצוחקים להם.

עונת הכבול מתקרבת לסופה. בין יום ה־15 ליום ה־20 בח״ז יפסיקו המכונות בפעולתן. יישארו פועלים מעטים בלבד למשלוח [הכבול]. כבר אפשר אפוא לסכם. פועלים מספר חלו בשל העבודה גם בעונה זאת. המספר אינו קטן, אבל המחלות לא היו קשות, כי הריפוי נעשה בעוד מועד. האנשים עייפים וסחוטים, אבל מצב הבריאות אינו ללא־נשוא. רוח האנשים טובה עליהם. הסיבות למצב המשופר הן: הנציגות מנעה מן הגיטו את עבודת הפרך של ראדווילישקי מבעוד מועד וקשרה קשרים טובים עם הנהלת מפעלי הכבול. חלוקת העבודה נעשתה בראציונאליות וניתנה עזרה סוציאלית רבה במחנות. לא זו בלבד, שאיש לא רעב, אלא איש לא חסר אף חמאה, סוכר ודברי־מותרות אחרים [7].

המינהלה הטובה של המחנות, שנקבעה לא במקרה, אלא אחרי שיקולי דעת וב־התחשב עם רצון המחנות, והפעולה התרבותית הרחבה, שניכרה במסיבות ׳עונג שבת׳, הקלו על גורלם של עובדי הכבול במידה רבה והמתיקו את חייהם המרים.

שני הנערים היהודיים האסירים, עזריאל בלכר ויוסף גולדבלאט, שנעצרו בשאדובה, נמסרו אל המחנה היהודי בפוניבז׳. נמצאים שם עוד 180 יהודים.

נראה שמצבם של שני האסירים כ״ץ ופלאסין הוטב במקצת.

5. כלו׳ קומוניסטית.
6. עיין למעלה, עמ׳ 251.
7. ההקלות לפועלי הכבול היו תוצאה של היחסים הטובים עם ההנהלה. החולים הוחזרו אל הגיטו, לא הוסיפו שעות עבודה על המכסה וחלוקת העבודה נעשתה על־ידי ההנהלה, כך שלא עבדו יותר מ־7—8 שעות ביום. הוכנסו מזונות מחוץ למנות ובגלל תוספת של הנציגות אכלו הפועלים בשר כל יום ומרק חם פעמיים ביום. כן יכלו לשתות תה או קפה חם במשך כל היום. רוח טובה שרתה על המחנה גם בגלל החדשות המעודדות ששמעו הרופא ומנהל־המחנה היהודי בבתי הפקידים הליטאיים.

[8] 10 באוגוסט [1943] [9], תשעה באב.

היום פשטה אצלנו ידיעה על שינויים גדולים, השמחה היתה עצורה אבל עצומה. אחד אף ציווה על המתפללים ב'קלויז' לחדול מאמירת קינות, כי הגאולה מתקרבת [10].

14 באוגוסט 43

עניין כ"ץ — פלאסין הוקל. מתברר שעצר אותם אחד בשם נורגלה ממשרד הפיקוח על המחירים, עוזרו של שוואנט ושותפו בהתנפלויות השוד על הגיטו. עדיין אין דו"ח... עדיין לא נכתב כלל. העובדה הזאת מקילה במידה ידועה על גורל האסירים.

באותו היום נקראו היהודים זיסלה ואיציק זאק אל משרד הפיקוח־על־המחירים בשל אריג שמכרו לליטאי. אולם אחרי החקירה שוחררו. גם הד"ר דרויאן נקרא אל משרד הפיקוח על המחירים בגלל חפצים שמכר כביכול לרופא אחד מכרו. גם הוא שוחרר לפי־שעה. יש לציין כאן את ההבדל שבין הימים הראשונים ובין ימים אלה. אז, כשנכשל יהודי בגלל חפצים, היו מכים אותו תחילה ואחר־כך מחזיקים אותו בבית־הסוהר. כעת עובר על החשודים פחד בלבד.

16 באוגוסט 43

כבר נערך הפרוטוקול על כ"ץ ועל פלאסין. לא צוין שהיו מהלכים בלא סימנים וגם לא צוינה כמות המזון שנשאו אתם. צוין שעסקו בקבצנות בלבד.

הגיעה ידיעה ממקור מפלגתי [11], [1.] שיהודים נורו בווילנה בגלל מכתבים בעלי תוכן של ריגול שנמצאו אצלם. העמידום אל הקיר בשל־כך — זהו הנוסח המפלגתי. 2. כן חושבים בחוגי המפלגה שגיטו שאבלי הוא השקט והחרוץ ביותר ב'אוסטלאנד'. אבל עם זה יש דעה לערוך 'אקציה' של זקנים וילדים. במקרה של נסיגה 'יחסלו' את הגיטו.

17 באוגוסט 43

נתקבלו הרשיונות לעורות. הנעלת הגיטו מובטחת לזמן ממושך יותר.

הדברים האלה על המאורעות בווילנה כתובים בעיתון ליטאי בלתי־לגלי: הגיע לווילנה מושל חדש על הגיטו בשם ווייס. הוא דרש זהב מן הגיטו. מכיוון שהגיטו לא סיפק את רצונו, השמיד את כל אנשי מחנות הכבול.

8. תוספת בשוליים בכתב יד אחר: 'מכאן'. 9. תוספת מעל השורה.
10. תוספת בשוליים בכתב יד אחר: 'עד כאן'.
11. המקור הוא קייזר, אחד ממנהלי בית־החרושת לעורות, שהיה חבר במפלגה הנאצית.

קאלֶנדרה, ראש הנפה הכפרית של ווילנה מסר, שרצו להוציא את היהודים בווילנה לעבודה והיהודים הנפחדים התנגדו. פרץ מאבק בגיטו ויש פצועים רבים מאוד והרוגים.

18 באוגוסט 43

היום יצאו מבית־הסוהר כ״ץ ופלאסין שנאסרו בכפר. הם ניצלו מן התלייה.

הגיעה לידינו כרזה התלויה בעיר וזהו תוכנה: ׳גורלו של ליטאי צעיר. בארטאשיוס פֶּליברטאס, תלמיד הכתה השמינית, בן 17, נידון למאסר על־ידי ׳שופט־העם׳, היהודי קיסין, על שהעליב יהודי. כשהבולשביקים ברחו בפני הצבא הגרמני המתקרב, הם עינו למוות את הליטאי הצעיר, בפראבֶנישקי ביום 26 ביוני. הפארטיזאנים הליטאיים התארגנו ואסרו את שופט־העם היהודי, כדי שלא יימלט עם הבולשביקים, והובילוהו אל גופת קרבנו הצעיר, כפי שאפשר לראות בתמונה (באותה כרזה).

בארטאשיוס פליברטאס הוא אחד מחמשת האלפים, שהתליינים האדומים עינו אותם למוות באכזריות יתירה לפני שנתיים, כמו־כן הוציאו רבבות מטובי בנינו כמו [חיות[12]] טורפות בקרונות נעולים, אל סביבות קאזאכסטאן וסיביר ומנת חלקם שם לא הייתה טובה יותר[13]. אז מלאה כל הארץ יללת נשים וילדים.

היתה רק תקווה וציפיה אחת, שיריות התותחים הראשונות תהלומנה ממערב ותרוצצנה את מוצץ הדם האיום של האנושות — את הבולשביזם. התקווה נתממשה. ביום 22 ביוני 1941 בבוקר התרוממו ציפורי הפלדה הראשונות, זזו הטנקים, הדהדו יריות התותחים הראשונות וצעד החייל הגרמני נושא החירות האמיץ.

אנו חייבים לו תודה, כי בדמו ובחייו הציל את עמנו ממיתה בעינויים קשים. האם רוצים אנו בשובם של הרוצחים האדומים אל מולדתנו, כדי שיסיימו את מלאכת השיקוצים שהתחילו בה? לעולם אסור לנו להסכים לכך, שיסיים העם הליטאי את תולדותיו, העטורות מלחמות־כבוד, תחת עולו של הבולשביזם היהודי. אנחנו חייבים להצטרף בכל כוחנו למאבק המכריע, הניטש היום, כי חובתו של כל ליטאי היא להגן על המולדת היקרה מפני סכנת הבולשביזם המאיימת עליה.

במה אנו יכולים להתחיל?

ליטאים צעירים, לכו בדרך שנסללה ביום 22 ביוני. הצטרפו אל שורות החיילים הלוחמים!

סעו אל ה׳רייך׳ לעבוד בתעשיית המלחמה! הכינו את הנשק הנדרש לחזית,

12. במקור מקום ריק כדי מלה אחת. 13. מאלה שנהרגו בליטא גופא.

כי בזה תהיו שותפים בהשמדתו המוחלטת של הבולשביזם והבטחת חירותה של מולדתנו היקרה׳.

בתמונה שלמעלה נראים פקיד בכיר במשטרה עם פארטיזאן חמוש רובה — מימינו, ושני פארטיזאנים משמאלו. פניהם פני חיות שנחלו ניצחון. אסיר יהודי עומד באמצע בידיים מורדות ולפניהם גופת חלל מכוסה שמיכה.

עוד על שני הנאסרים.

העניין היה בידי ה׳שטאבסלייטר׳ בוב. זמן רב לא רצה לדבר על עניין זה עם ה׳יודנראט׳. טענתו היתה תמיד: למה זה תמהרו? כבר אודיע לכם. בזמן האחרון אף אסר על ה׳יודנראט׳ להשתדל ולבוא אליו בעניין השניים.

היום נודע לנציגות, ששני היהודים קרובים לשחרור. שוב נכנסו אפוא אל בוב ושוב התנפל עליהם על שהם מתעניינים באסירים. אחר־כך שאל מה דעתו של ה׳יודנראט׳ על מידת העונש שיש להטיל עליהם? ענו הנציגים שהוא — בוב עצמו — כבר יחליט על כך. — דעתי היא: לתלותם [— אמר בוב —], אולם הפעם סולחים להם, בפעם אחרת יהיה העונש: תלייה! — אחרי זה מסר ל׳יודנ־ראט׳, על־ידי א׳ כ״ץ ומ׳ לייבוביץ׳, כתב למינהלת בית־הסוהר ובזה הביאו את האסירים הביתה. אבל עליהם יהיה לנסוע מן הגיטו למחנה לינקייצ׳י.

19 באוגוסט 43

עזריאל בלכר ויוסף גולדבלאט הנודעים, שהובלו משאדובה לפוניבז׳, כבר חזרו אל הגיטו. הם מספרים את הדברים האלה: הביאו אותם משאדובה למשטרת החקירות של פוניבז׳ (סאוגומו)[14]. שם מסרו שמות בדויים. החזיקום בבית־הסוהר ימים אחדים יחד עם הפושעים הליטאיים. הכום פעמיים. יום אחד הוצי־אום אל העיר לעבודה, כלומר להריסת בית־הקברות היהודי, שהיו עוסקים בהריסת גדרו ומצבותיו. כשהלך לו אחד הפארטיזאנים, השתמשו בהזדמנות זו, הלכו כביכול לעשיית צורכיהם, קפצו מעל לגדר וברחו. הם נסו דרך שאדובה ולינקייצ׳י עד שהגיעו לגיטו בשאבלי.

18 באוגוסט 43

היום אחרי־הצהריים נערכה סריקה על־יד הגיטו והיא עברה בשלום. פאפן וקוביאק, פקידי משרד הפיקוח־על־המחירים, התלוננו רק על זאת, שהפועלים הבאים ברכבת אינם הולכים בסדר ושפועלי בתי־המלאכה היהודיים קונים מן הליטאים כעכים לאכילה.

14. Saugumo — ׳ביטחון׳, כך נקראה המשטרה הליטאית המסונפת ל־S.D.

21 באוגוסט 43

מהלכות שמועות שונות. מתעוררים פחדים בגיטו. מקורן של השמועות בחוגים ליטאיים. הגרמנים מכחישים אותן בתוקף. יש להאמין יותר לגרמנים במקרה זה. מקור השמועות בחוגים הליטאיים, כי 'הרצון אבי הסברה'. נוצרת תסיסה גדולה בחברה הליטאית. ראיה לדבר: המספר הגדול של עיתוני מחתרת המופיעים כפעם בפעם. הליטאים עצמם מדברים על כך ברמזים. אחד הוא הנושא, שאין חושבים עליו — היהודים. אנו כבר מחוסלים לגבי הגרמנים וגם לגבי הליטאים אין אנו קיימים עוד.

לשווא ניסו נציגינו לקשור קשרים עם הנציגים הליטאיים. הם עומדים בפנינו כקיר ברזל אטום. זוועה תוקפת אותך בהעלותך את ההרהור: 'מאין יבוא עזרי'. אין עזרה מאיש. ולו גם השפלנו את עצמנו וביקשנו עזרה מאלה שאינם ידידינו, היינו מביאים סכנה על עצמנו. ובכן מה עלינו לעשות?

21 באוגוסט 43

היום החלה החלפת מחנה לינקייצ'י. אנשי המחנה כבר ביקשו את הדבר פע־מים מספר. רוחם של פועלי המחנה היתה באחרונה רעה כל כך, עד שהיה הכרח להבטיח להם להחליף שם במשך הזמן את כל האנשים.

היום ב־20 [15], החלו החילופים. הובאו חמישה אנשים מלינקייצ'י ובמקומם באו חמישה ממקומות עבודה אחרים.

אחרי שיקול־דעת ממושך החליטה הנציגות להודיע לס"ד על השניים שברחו וחזרו מפוניבז'.

22 באוגוסט 43

הנציגות כבר הודיעה על שני הילדים שחזרו. ראש הס"ד ענה על כך, שהוא רוצה כי הקשיש שבהם יופיע ביום ג' בס"ד כדי להיענש על שגנב שעון מאיכר לפני זמן ידוע. ברם, אין חייו בסכנה, הוא יקבל רק מלקיות. ראש הס"ד אף לא שאל על הנער השני.

ידיעה זו על יהודי וילנה פורסמה בעיתון המחתרת 'ליטא העצמאית' מיום 1 באוגוסט 1943, תחת הכותרת 'מעשי הרצח נמשכים': חרב דאמוקלס נתלתה על גיטו וילנה. לאחר שהמלך הקודם, הנאצי מורֶר, עבר לגרמניה עם ארבעה קרונות מלאים רכוש יהודי, תפס את מקומו ווייס. [המושל] החדש פקודתו הראשונה ליהודים היתה, שכולם חייבים להביא לו את זהבם ואת חפצי הערך האחרים

15. הדברים נכתבו בלילה אור ל־21 באוגוסט.

ואז ירשה להם להכניס חצי ק״ג לחם אל הגיטו. איש מבין היהודים לא מסר לו את הכסף. משום כך המיתו, בראשית יולי, ביריות את כל היהודים, שעבדו בקי־אָן, בבזדאן ובמכרות הכבול שבבאלטאוואקה. הגיטו נרגז ומצפה לנקמה במלכו החדש.

פרישת־השלום הבאה נמסרה מווילנה: פארטיזאנים־צנחנים נכנסו בקיץ עם הפלוגות היהודיות. הדבר הגיע לאוזני השלטונות ואלה החלו לחפש את האשמים. הפארטיזאנים ועוזריהם היהודיים התקבצו על הגגות ובבתים. 200 יהודים נפלו כתוצאה מן היריות. לאחר־מכן עזבו רבים ממחנות הכבול את המחנות [16] ועברו אל הפארטיזאנים, כך ש־160 יהודים היו בקבוצת פארטיזאנים אחת, שמנתה 200 איש. בשל כך נורו אנשי מחנות הכבול.

לאחרונה יצאה הפקודה לשלוח את היהודים אל מכרות הפחם שבאסטוניה. כדי למנוע התנגדות, התנפלו על פלוגות היהודים בחזרן מן הרכבת. מקצתם נמ־לטו, מקצתם נורו והיתר הוכנסו לקרונות מוכנים מראש ונשלחו לאסטוניה. הגיעו פרישות־שלום משם. לפיהן חיים המשולחים ועובדים. כפי שמשערים, עתידים לצאת עוד משלוחים מווילנה לאסטוניה. אבל גנס, הדיקטאטור של גיטו וילנה, פעל למען דחיית ההוצאה.

24 באוגוסט 43

כפי שכבר נכתב קודם, שקלה הנציגות בדעתה זמן רב אם להודיע לס״ד על החוזרים ע׳ ב׳ וי׳ ג׳ אם לאוו. ואם להודיע, האם להודיע מייד או בסוף החודש. הוחלט להודיע מייד, למען ביטחון הגיטו כולו. הנציגות הודיעה את הדבר לראש הס״ד. הלה ציווה להביא רק את עזריאל בלכר, כי הוא גם גנב שעון מאיכר לפני חודשים מספר. היום שלחוהו לס״ד. שם הלקוהו 26 מלקיות והחזירוהו. אולם טוב שהדבר עבר עליו ונפשו בו.

היום יש דאגות אחרות. הגיסטאפו, דהיינו קימריס הידוע [17], התעניין בגיטו. משטרת הגיטו דרשה את רשימת תושבי הגיטו. לפי שעה לא נתנה הנציגות את הרשימה, בנימוק שאין לנציגות זכות למסור את ספרי הגיטו. אבל הנציגות כבר נקטה אמצעים, כדי להיוודע את מי מחפשים [18].

16. במקור: המחנה.
17. Kimerys, היה ראש הבולשת הליטאית בזמן שלטון סמטונה. נאסר על־ידי הבולשבקים ושוחרר על־ידי הפאשיסטים הליטאיים ביום 23 ביוני 1941. שירת את הנאצים כראש משטרת הביטחון הליטאית.
18. כאן חסרים העמודים תפ״ו—תרכ״ב של המקור, כלומר מחברת שלמה שלא הובאה לנירנברג.

17 בספטמבר 43

שוב היה היום ביקור בגיטו. נכנסה מכונית ובה אנשי משטרת־הביטחון. המפ־קד יצא מן המכונית, הציג את עצמו בפני מזכיר הנציגות ואמר: אני ראש הגיסטאפו, מפקד הגיטו. אני רוצה לקבל עד מחר בשעה 10 רשימה של כל בעלי המקצוע ובעלי־מלאכה, גברים ונשים. בצאתו הוסיף ואמר: מחר יערוך לי המהנדס רשימה של בעלי־המלאכה שבבית־החרושת. מחר אבוא לסקור את כל הגיטו. כל הליכותיו אמרו הרגעה.

בבוקר שוחח ש' מ' עם עסקן מפלגתי [1] חשוב. הוא שאלו: הגד נא לי מה מתרחש פה עמנו היהודים? ענה לו הלה: איני יודע כל דבר עליכם. — לשם מה היו אנשי הס"ד בגיטו והצביעו על בית־החרושת שעל ידו? — כדי להקים שער בין בית־החרושת לגיטו. על־כל־פנים אתם לא תוצאו מן הגיטו. נקבע מפקד מן הס"ד, אבל שום רע לא יאונה. ברם ש' מ' ראה מכתב הזמנה ל־10 דוודים בקיבול של 300 ליטר בשביל היהודים, שיוכנסו כאן למחנות.

הנציגות שוחחה באותו יום עם ד"ר גינטר, עם בוב ועם הברמאן. הללו הבטי־חו ששום דבר רע לא יאונה ליהודי שאבלי. אמנם יהיו שינויים בהרכב, ייתוספו עוד אנשים לגיטו, אולם לא יפרידו בין המשפחות. כולם הדגישו, כי לגיטו שאבלי שם טוב. אנשי גיטו שאבלי יחולקו כך, שהמשפחה תצורף אל ראשה. כך, לדוגמא, אם יעבוד הבעל בבית־החרושת, תועבר גם האישה לשם וכו'. הגיטאות ימשיכו להתקיים וה'ארבייטסאיינזאץ' יישאר בפיקוח משרד־העבודה.

18 בספטמבר 43

היום נערך ביקורו של אדוננו החדש, שחיכו וחרדו לו כל־כך. הוא בא באיחור גדול, כי היה חולה, לפי דבריו. הוא בא רק כדי להרגיע. הוא [(מפקד חדש של הגיטו. מערכת)] [2] שוחח עם ה'יודנראט' במשך $\frac{3}{4}$ שעה. הוא הודיע להם, ש'קסיר־קוט' הגיטו הוא דבר, שהוחלט עליו בברלין ותוכנן בריגה [3]. הוא המבצע את הפקודה והאדון לעתיד לבוא. הוא יעשה ככל יכולתו, כדי להקל על גורל היהו־דים. וזו התכנית: כל היהודים ירוכזו ב־5 מקומות עבודה: בית־החרושת, שדה־התעופה, לינקייצ'י, גודליאי (בית־החרושת ללבנים שעל־יד קורשאני) ופאבנצ'י־אי. אחר־כך יבוא בחשבון גם 'מייסטאס'. יוגדל ה'איינזאץ' בבית־החרושת, ייווספו עוד כ־350 איש (מהם 90 נשים) מווילנה עם משפחותיהם. ה'ארבייטסאיינ־זאץ' בלינקייצ'י יגדל ל־300 איש מלבד בני המשפחה. כמאתיים יהיו בגודליאי.

1. הכוונה למפלגה הנאצית. 2. הערת־שוליים בכתב קלוש.
3. ריגה הייתה בירת ה'רייכסקומיסאריאט' לארצות הבאלטיות, עיין במבוא, עמ' 26.

המחנה בפאבנצ׳יאי יהיה זמני בלבד. אחר־כך יבואו האנשים[4] אל הגיטו ושם ישובצו במקומות אחרים. פועלי בית־החרושת יגורו ברובע טראקו. בית־החרושת שברובע קאווקאז יישאר בו וכן יישארו בו שאר בתי־המלאכה. יש תקווה, שייווסדו בגיטו גם בתי־מלאכה חדשים.

22 בספטמבר 43

הימים האחרונים היו האפלים ביותר בשבילנו מאז ימי ה׳אקציות׳. אדוננו החדש ׳האוֹפּטשטורמפירר׳ פורסטר היה אצלנו פעמים אחדות מאז ביקורו הראשון. כל פעם איחר בכמה שעות וכל פעם חיכו לו בפחד ובלב פועם. כשהוא בא, הוא מדבר במתינות ובשקט, אבל אינו נסוג מהקו שלו. והקו שלו הוא: ׳קסירקוט׳ גמור של כל הגיטו, חלוקת [האנשים] במקומות עבודה אחדים וביצוע מושלם של כל פקודותיו. דרישתו הראשונה היתה ל׳קסרקט׳ 500 יהודים בשדה־התעופה ביום ה׳, 23 בח״ז, בשעה 6 בבוקר. יש לשלוח למקום רק מבוגרים וילדים לא־צעירים מבני 10. בינתיים נתברר, שהצריפים שבשדה־התעופה לא הוכשרו ויש בהם כל זוהמת השבויים. אך המפקד בשלו, כסלע מוצק. אמר לנו: פקודתי היא ליום חמישי ולא אחריו. ולעומת זאת ענה למפקד שדה־התעופה: או מקבלים אתם את פני היהודים ביום שנקבע, או אינכם מקבלים אותם כלל. הנציגות, משרד־העבודה והמינהלה עבדו שני ימים ושני לילות, גלגלו בדרכים שונות... ובכל־זאת לא מצאו את 500 האנשים. זו משימה של ׳שבור את החבית ושמור את יינה׳. יש לעקור 500 איש מבתיהם עקירת קבע — מחד גיסא, אבל, מאידך גיסא, אין רוצים לעקור משפחות שלמות ממקומותיהן ולהחריב את רכושן האחרון. כן אי־אפשר לשלוח הורים עם ילדים קטנים. מניין אפוא לקחת אנשים? חוזרים והופכים ברשימות התושבים ואי־אפשר למצוא את מספר האנשים הדרוש. הנהלת הרכבת בריגה השיגה ברגע האחרון היתר להשאיר 31 פועלים במחסניה. בזכות זה הרשה המפקד לשלוח ביום חמישי רק 400 איש, אבל המאה הנותרת חייבים לצאת ביום שישי.

בין יתר דבריו סינן המפקד בין שיניו, שהילדים עד בני 10 לא יוכלו ללכת עם הוריהם אל המחנות והם יובאו לבית־ילדים נפרד. פירושו של דבר, שהנציגות תיאלץ לנתק במחנות המיועדים ילדים פעוטים מעל הוריהם ולכלאם בבית־ילדים כביכול, מקום שם הם צפויים לאותו גורל טראגי שנפל בחלקם של כל בתי־הילדים היהודיים, דהיינו — הובלה לשחיטה. הדמיון האנושי אין בכוחו לתאר מה ייעשה לאחר זאת.

4. משם.

הגיטו שרוי בינתיים בחושך ובאפלה. האנשים שנקבעו לשדה־התעופה, מהלכים כנידונים למוות. רבים נושאים בלבם את רעיון הבריחה, אולם בהלת־פחד כזאת עלולה להביא את הגיטו לסף האבדון. בריחות המוניות עלולות לעורר תגובות־נגד מצד השליטים ולהמיט אסון על הגיטו כאסונה של וילנה. אכן, מעגל קסמים. אנו במלכודת ללא מוצא ואנחנו מענים ומכלים את עצמנו.

23 בספטמבר 43

היה זה המסע העגום ביותר מכל המסעות שיצאו מן הגיטו. המועברים הלכו כמו בהלוויית המת, בהכרה שלא יתראו עוד עד סוף המלחמה. מראה מעציב ביותר היה למשפחות שהוצאו בשלמותן על ילדיהם הקטנים, אולם הן לא היו מרובות. הנציגות אימצה את כל כוחותיה למנוע את העברת המשפחות ולפטור אותן מגזירה זו עד כמה שהדבר היה אפשר.

נכחו מפקד הגיטו, המלווה משדה־התעופה ועוד כמה פקידים משדה־התעופה. פלוגה שלמה של חיילים מזוינים עמדה ברחוב מרחוק. ניכר שאדונינו התכוננו להתנגדות. תודות לארגון של הנציגות, המשטרה ומשטרת העזר הצליחו להרגיע את הרוחות ולרסן את הקהל. יצאו בסך־הכל כ־400 איש. רק אחדים נמלטו. ייזכר נא, שהמפקד, בסקרו את הפלוגה היוצאת למחנה, אמר: הזהו כל הזבל?

כבר סודר המחנה בשדה־התעופה. הוא כולל 4 צריפים ומגודר גדר־תיל. אין שמירה ביום. משמר עומד בלילה ושומר באותו זמן גם על מחנה בית־הסוהר. הפועלים היהודיים מטיילים להם חופשיים בעת העבודה. רבים יוצאים גם לעיר, אמנם במשמר. היחס של מינהל הבנייה ושל כל פקידי שדה־התעופה אל הפוע־לים היהודיים אינו רע. העיקר, איך תהיה התזונה?

היום היו [כאן] שני יהודים מריגה. הם מוסרים שרק מקצת מן האוכלוסים הקודמים נשארו בגיטו ריגה. השאר ב׳קסירקוט׳. העיקר — החיים לא הוכחדו. הנשים והילדים נשארו במחנות. התנאים במחנות נקבעים על־ידי הנהלותיהם. החפצים בעלי ערך רב נלקחו במקומות אחדים והושארו במקומות אחרים. התזונה שם איננה רעה [5].

היום היו אחדים מחברי־הנציגות במחנה באצ׳יונאי. רוחם של 12 [6] הנשארים מדוכאת מאוד. הנציגים הסבירו את המצב לאמיתו והרגיעו את הרוחות.

5. הדברים על ריגה באו במקור לפני הפיסקה האחרונה על מחנה שדה־התעופה שבשאבלי.
6. ואולי 120? המספר אינו ברור במקור.

24 בספטמבר 43

היום בשעה 7 בבוקר יצאו 110 אנשים, שחסרו למחנה שדה־התעופה וכבר יש — יחד אתם — 500 איש בשדה־התעופה.

ביום ב׳, 27 בחודש, יהיו צריכים לצאת 20 גברים ו־60 נשים למחנה לינ־קייצ׳י. ביום שלישי, 28 בספטמבר, יהיו צריכים לצאת כ־260 [7] [איש] לפאבנצ׳י־אי. אחר־כך יגיע תורם של המחנה בדאוגיאליאי, של המחנה ב׳מייסטאס׳ ואחרים.

היום שוחח המפקד עם הנציגות. הוא מסר את התוכנית הנ״ל ורצה לשלוח גברים נוספים למחנות אלה. אחרי משא־ומתן ממושך עלה בידי הנציגות להק־טין את מספר הגברים על חשבון מספר הנשים.

יהודים מווילנה [25 בספטמבר 43]

היום עבר מסע של יהודי וילנה. הרכבת נתעכבה כמה שעות בתחנת שאבלי. היהודים זרקו פתקאות המועתקות לקמן. לפי האינפורמאציה שלהם מובילים 1,587 גברים ברכבת זאת. הכיוון הוא ווייוואָרי שעל־יד נארווה, באסטוניה. הנשים והילדים, ששת אלפים במספרם, יוצאו מחר ומחרתיים. מראה נורא להם, הם חסרים חפצים ובגדים... ואלה המכתבים:

׳כל הגברים בלא הנשים והילדים מכל גיטו וילנה, שחוסל אתמול, 24 בספ־טמבר, נוסעים לאסטוניה ׳ווייוואראס׳. המכתב נזרק בשדה־התעופה.

מכתב שני: ׳יהודי שאבלי! 25 בספטמבר. גיטו וילנה אינו קיים עוד מיום 23 בספטמבר. היהודים הנותרים מגיטו וילנה מובלים ברובם הגדול דרך שאבלי לאסטוניה (ווייוואָרי שעל־יד נארווה) לעבודת כפייה. היום עברו הגברים כ־1,600 בערך. הנשים, למעלה מ־6,000, עוברות דרך שאבלי מחר או מחרתיים. הכותב ש׳ בינדר. י׳ גנס איננו, ש׳ גנס ישנו׳.

מעבר לעמוד כתוב: Żydu Tarybai Černiauskas Šiauliouse [8]

מכתב שלישי: ׳יהודי שאבלי. 25 בספטמבר [9].

גיטו וילנה חוסל ביום 23 בספטמבר. השארית, 8 אלפים איש לערך, החלה היום לעבור דרך שאבלי לאֶסטוניה (ווייוואָרי, סמוך לנארווה) לעבודת כפייה. פרישת־שלום מטייטלבום. הכותב ש׳ בינדר׳ [10].

מכתב רביעי: (רוסית) Posledniye evrei iz Vilenskavo ghetto [10א]

7. 200 ? המספר אינו ברור במקור.
8. ׳שאבלי. למועצה היהודית. צ׳רניאווסקי׳.
9. כאן יש הערת־שוליים מטושטשת: ׳דרך 1, תחת... המחצית הימנית׳.
10. מעבר לדף כתובת ליטאית כמו במכתב השני.
10א. היהודים האחרונים מגיטו וילנה.

מכתב חמישי: '25 בספטמבר 43 שאבלי. אנו כל הגברים נוסעים מווילנה. הפרידו [בינינו ובין][11] נשים וילדים. אנו ממשיכים לנסוע לאסטוניה, כנראה. טֶלֶראנט צמח, שלום'.

[מכתב שישי]: 'יהודי שאבלי! 25 בספטמבר. גיטו וילנה חוסל ביום 23 בספטמבר. יהודי וילנה הנותרים נוסעים לאסטוניה (וייוואַרי שעל־יד נארווה) לעבודת כפייה. היום עברו הגברים (כ־1,600). מחר או מחרתיים יובילו את נשינו וילדינו (למעלה מ־6,000). הכותב ש' בינדר. פרישת־שלום מטיטלבום'[12].

מסע הנשים הצפוי עבר. היו בו נשים בלבד וכמה ילדים מוסתרים בשמיכות. אישה אחת[13] ברחה והגיעה לגיטו. היא סיפרה בתוך דבריה שביום 22 בספטמבר עוד ביקרו אנשים בתיאטרון. ב־23 בחודש, ביום חמישי, הוקף הגיטו וכל שארית גיטו וילנה הוצאו לכיכר אחת ושם עמדו בגשם 5 שעות. אחר־כך מוינו, גברים לחוד, נשים לחוד ונשים עם ילדים לחוד. שתי הקבוצות הראשונות הובלו לווייוואַרי (אסטוניה) במשמר אסטי ולאטבי.

27 בספטמבר 43

היום יצאו 20 גברים ו־60 נשים ללינקייצ'י. הפלוגה כללה הפעם, שלא כקבוצות הקודמות, אנשים שהלכו למחנה בשמחה. מאורעות וילנה עוררו בהלת־פחד נוראה בגיטו. הורי ילדים קטנים רצו מיואשים העירה למסור את ילדיהם הקטנים למחנכים ליטאיים. אף הכומר[14] תיווך בזה. אבל...רק אחדים מהם נתקבלו ותמורת כסף רב. (לא נמצאו ליטאים רבים שירצו לסכן משהו כדי להציל ילדים יהודיים)[15]. רבים התפרצו אל חוטי־התיל כדי לברוח. הנציגות חיזקה את המשמר על־יד חוטי התיל, כדי לעצור את הבריחה ההמונית. משום כך התנפלו תושבי הגיטו המבוהלים על לינקייצ'י. יש מחנה צבאי בלינקייצ'י. יחס מינהלת הבנייה טוב. מייצרים בלינקייצ'י חומרים בעלי חשיבות צבאית. יש אפוא כל הסיכויים, שיהודי לינקייצ'י יישארו האחרונים כל עוד תהיה עבודה. לינקייצ'י רחוקה יותר מאנשי הגיסטאפו ושם יהיו הילדים הקטנים בטוחים יותר. גם הפליטים מראדווילישקי נדחקו ללינקייצ'י. משום כך היו קשיים מרובים בבחירת

11. תוספת במקור מעל לשורה.
12. מעבר לדף כתובת בליטאית כמו במכתב השני.
13. פאריס, מן העיירה פופליאן שבמחוז שאבלי. היא הצליחה להימלט מן הרכבת בתחנת משקוצ'יו, הרחוקה 11 ק"מ משאבלי, והסתתרה בבית עובד מסילת־הברזל שהביא אותה אחר־כך לגיטו שאבלי.
14. לאפיס.
15. הסוגריים קלושים ונראים מאוחרים. על־יד המשפט המסוגר יש הערת־שוליים בכתב קלוש: 'לא לתרגם'.

המועמדים, שהרי כולם נזקקו לזה. אחר־כך עמדו 80 ה'מאושרים' באי־סבלנות רבה ורצו שהמכוניות יחישו את בואן.

ברם, גם יתר המחנות בדאוגיאליאי ובפאבנצ'יאי משכו המוני אנשים. ידוע בפאבנצ'יאי מאז אשתקד, כי עובדים שם עבודת־פרך. חברי־ההנהלה הכללית ומנהלי העבודה הם אוכלי־אדם ובכל זאת נדחק לשם כל אחד שהיה בו הכוח לכך, כי שם יש לקוות לשובע ושם יש ערך לכוח־העבודה. [נראה כי בפאבנצ'י־אי][16] בטוחים החיים, אם כי זמנית. הקהל הסתער על משרד־הנציגות במשך כל היום. זקנים וחולים, שלא זו בלבד שלא עבדו בעצמם, אלא גם מנעו את העבודה מילדיהם, טענו כעת, שהם בריאים ושלמים ומבקשים להיות רק במחנה. הפחד מפני הגיטו גבר עד כדי בהלת־פחד. אלה שלא נועדו למחנה הרגישו את עצמם כנידונים למוות.

29 בספטמבר 43

הבוקר יצאו לדאוגיאליאי ולפאבנצ'יאי בס"ה 490 איש בשתי שיירות. בשעה 7 בבוקר בדיוק יצאו אל השער כל האנשים שנקבעו. המכוניות הגיעו באיחור. האנשים נדחסו לתוך המכוניות בקושי, אבל החפצים נשארו בגיטו בחוץ. לא היו אמצעי תחבורה בשביל חפצי היהודים.

בהגיעם לפאבנצ'יאי קיבל את פניהם מנהל בית־החרושת בצעקה על ששול־חים לו נשים וילדים רבים כל־כך. כבר רצה להרחיק בחוזקה את העובדים שאינם רצויים לו, בלא התחשבות במצבם המשפחתי. המנהל בדאוגיאליאי לא הכין לא מעון ולא מזונות. העיקר — אין לו צורך באנשים רבים כל־כך.

פרישת־שלום מקובנה. הכל מתנהל שם כמו בשאבלי, 'מקסרקטים'.

30 בספטמבר 43

היום יצא המשלוח האחרון לפי הסדר הקבוע. המשלוח הזה חסר 24 אנשים. המפקד ציווה אפוא במפגיע לאסוף [אנשים כמספר הזה]. צדו מספר משפחות ושלחו אותן. יצאו מן הגיטו בס"ה:

לשדה־התעופה	500	איש
ללינקייצ'י	100	"
לדאוגיאליאי	240	"
לפאבנצ'יאי	250	(חמישים היו עוד קודם לכן)
לאקמיאן	250	איש
בס"ה	1,340	

16. מחוק במקור.

מלבד זאת עברו היום כמה חוויות קשות על הגיטו. 'יריד' שלם מתקיים מס־ביב לשער ולגדר־התיל. אנשי הגיטו מוכרים את מיטלטליהם האחרונים בפרו־טות והאיכרים שמסביב עטים על הגיטו כעורבים, כדי לזכות ב'מציאות'. המחי־רים ירדו עד לחצי ולשליש. הדבר הגיע למשרד הפיקוח־על־המחירים או למיפ־קדה, וז'אנדארמים ומרגלים אזרחיים מרחרחים מסביב לגיטו. פקיד משרד הפיקוח־על־המחירים, קוביאק, השוטר יאקוטיס ועוד אחד תפסו ליטאי עם חבי־לה על־יד גיטו קאווקאז. הם שאלוהו מאין הוא בא והלה השיב: מן הרכבת, אולם החבילה עוררה חשד; הכוהו והוא הודה, שקנה אותה בגיטו. הלכו אתו לחפש את המוכר היהודי. הם פגשו בנערה יהודיה בדרך והכוה. ציוו על חבר־המינהלה ברוידא למצוא את היהודי, ולא — ייתלה. בינתיים ברח הליטאי. הרעי־שו אפוא עולמות וציוו על כל המשטרה־היהודית ועל הפלוגה, שהגיעה מ'באטאס' לרוץ ולחפש את הליטאי. מובן, שלא מצאוהו. שומרי הסדר היו שיכורים כלוט.

מקרה שני אירע בגיטו האחר, בטראקו. הם ראו בחור יהודי מתכופף מבעד לחלון משרד־העבודה [משרד־העבודה נמצא מחוץ לגיטו] [17] וחשבו שהוא רוצה לברוח. התפרצו פנימה, ערכו בדיקה במשרד־העבודה ומצאו שם 'חמץ' [18], הכו את הבחורות היהודיות, שעבדו שם, איימו עליהן והכון מכות רצח.

נוסף על כך הרגישו בליטאי שהסתנן בעד גדר־התיל. רדפו אחריו ואגב כך תפסו נשים יהודיות על־יד גדר־התיל. הכון והובילון אל העיר. אחר־כך עלה בידי חבר־המינהלה בורגין להצילן ולהשיג הסכמה שה'יודנראט' יסביר את הדברים במשרד הפיקוח־על־מחירים.

לפי שעה מתגוללים החפצים של מחנות דאוגיאליאי ופאבנצ'יאי בגיטו בחוץ ואין מכוניות להובלתם. הצריף בדאוגיאליאי עדיין חסר רצפה, תנורים, דוודים ואף חלונות. אין עדיין מדפים לשינה ומזון לא הוכן. האנשים שם מתגוללים רעבים וערומים. כך 'מספק' לנו אדוננו החדש את כל הדרוש לנו.

1 באוקטובר 43

פרישת־שלום מדאוגיאליאי [1]. המצב שם בכל־רע. הצריף, שהקמתו צריכה להסתיים, נועד ל־60 שבויים והנה חיים בתוכו 260 איש עוד בהיותו בלתי גמור. מקום לאנשים על מדפים, שהוכנו במהירות; ארבעה אנשים על שני מצעים בגו־

17. הערת־שוליים באותו כתב: החלונות פנו אל מחוץ לגיטו.

18. כך נקראו בגיטו כל הדברים האסורים ליהודים, בעיקר מיצרכי אוכל מחוץ למנות.

1. פרישת השלום נמסרה על־ידי כותב היומן שביקר באותם הימים במחנות דאוגיאליאי ופאבנצ'יאי.

דל של 70 ס״מ. אין שחת, אין מזרנים. הכל ריק כבחורבה. הצפיפות בצריף גדולה כל־כך, עד שאין לעבור בין שתי מיטות. הרבה חבילות מאלה שהובאו מונחות בחוץ, כי אין מקום פנוי בשבילן. היכן ישימו את החפצים, שעתידים להגיע עוד? ברם, נראה שלא תהיה דאגה מרובה בעניין זה, כי מפקד המחנה, רב־סמל של ס״ס, כבר הביע דעתו, שליהודים יש חפצים יתר על המידה ויש לערוך בדיקה. הערה כזאת ברורה...

עדיין אין שמשות לחלונות הצריף ואין תקרה. הקור והרטיבות בצריף למעלה מכל שיעור. כבר יש מקרים אחדים של מחלות אנגינה. חוששים למגיפת אסכרה.

עדיין אין שם מזון, עדיין לא ניתנו מיצרכי אוכל. האנשים שם רעבים. הדוודים יותקנו בעוד כמה ימים, אבל נפחם הכולל 150 ליטר בלבד. הם יוכלו לקבל דוד רביעי רק כעבור שבועות מספר.

מעניין שגם מפקד הגיטו היה שם וראה את כל ה׳סידורים׳ שלנו, אך הוא הפטיר על כל אלה בהערה: יהיה בסדר. אולם יחד עם זה ראה לנכון לדבר על ניקיון ועל סדר במחנה והוסיף שאם לא יצייתו, יירו וייתלו.

נוכל לתאר לעצמנו את הסדר במחנה. האנשים אינם יודעים לאן לפנות. נשים וילדים סובבים ללא מטרה. אין לשער את הייאוש של כל האנשים. יש להזכיר עוד, שהחפצים עדיין בשאבלי. כך ׳דואגים׳ לנו.

1 באוקטובר 43

[ב׳ דראש השנה] [2]. היום החל (לשמור) המשמר המחוזק. בוטלו כל תעודות היציאה לעיר. רק העגלונים והנציגים הורשו זמנית לצאת לעיר לשם אספקת הגיטו. התנועה בין שני הגיטאות פסקה ורק יחידים ממנגנון המינהלה העיזו לעבור את הדרך קאווקאז־טראקו.

היום שוב היה המפקד בגיטו. הוא שהה שם שעה ומחצית השעה. ראשית דרש מן הנציגות לשלוח לאקמיאן עוד 10 גברים (גברים דווקא) כעונש על שה׳יודנראט׳ שלח לשם ילדים. נוסף לכך רצה לשלוח לשם גם את מנהלי משרד־העבודה בקאווקאז על ששלחו 5 קצבים לאקמיאן. ה׳יודנראט׳ הצליח בעמל רב לבטל את הגזירה. אחר־כך בדק את הרכב ה׳ארבייטסאיינזאץ׳ פעם נוספת ומצא שהמספר של 2,800 יהודים המשובצים בעבודה קטן מדי. הוא דיבר על חיסולו של גיטו קאווקאז והרחבתו של הגיטו בטראקו. צריך להוציא לפועל את החיסול באיטיות. יש לפנות את עשרת הבתים בקאווקאז ולהרחיב את הגיטו ברובע טראקו. צריך להתחיל בהעברה ב־4 לח״ז.

2. נכתב במקור בשוליים.

סאלמון [3] — לאטבי, שנתעשר מחפצי יהודים שהוסתרו אצלו ושהיה לוקח אלפי מארקים מפועליו היהודיים על ה׳חסד׳ שנתן להם לעבוד בבתי־המלאכה שלו — הלשין על יהודיו לפני ס״ד, שאינם עובדים אלא עוסקים בספסרות.

2 באוקטובר 43

פרישת־שלום מלינקייצ׳י. לפי שעה מנת המזון כמו שהייתה — דהיינו: 200 גר׳ לחם נוסף על כל מחצית המנה הליטאית. האנשים רעבים לפי שעה. אפשר להביא לשם מיצרכים, אבל חסרים האמצעים לכך. פסקה העזרה הרבה [4] ואלה שאין אמצעים בידיהם — רעבים. משום כך ייאלצו המחנות לארגן עזרה עצמית. בינתיים תגיש הנציגות עזרה רבה יותר, כדי לארגן את האספקה העצמית.

העבודה בלינקייצ׳י קשה מאוד ורבת סכנות. על האנשים לפרק מטעני פצ־צות כבדות ותחמושת אחרת. זמן העבודה — 13 שעות.

גם פאבנצ׳יאי אינה משמחת ביותר. האנשים יכלו לחיות שם בטוב יותר. עדיין לא החלו בעבודה העונה ויש מה לאכול. אולם המנהל־הראשי [5] ומנהל־העבודה [6] ממררים את חייהם. המנהל הראשי גדר שטח באולם גדול, כך, שהאנשים אינם יכולים לזוז בו. הצפיפות שם גדולה יותר משהיתה אשתקד. נוסף לכך יש שם משפחות שלמות עם חפצים, על ילדיהם הקטנים. חיים כאלה הם גיהינום ממש. נוסף על כל אלה אין המנהל־הראשי רוצה להשאיר ילדים ונשים במקום והוא עומד על־כך, שהילדים והנשים מפאבנצ׳יאי יוחלפו בגברים החזקים שב־דאוגיאליאי. אם תכנית זאת תצא לפועל, תופרדנה המשפחות.

אין מה לדבר על דאוגיאליאי. החפצים לא הובאו עד היום והאנשים שם כלים ממש.

אנשים ספורים בלבד יוצאים מן הגיטו וגם אלה רק לצורך חיוני ביותר. המשא־ומתן המסחרי עם החוץ פסק במקצת. הדבר מורגש בתזונת הגיטו. כבר כמה ימים חסר לחם, כי הפועלים היהודיים נלקחו מן האופים, שאינם יכולים למכור לחם מחוץ למנה. רק את המנה מחלקים בקואופראטיב והגיטו רעב. אין זכר ליתר המיצרכים. אנו צפויים לרעב כללי.

בינתיים נעשות הכנות לחסל את גיטו קאווקאז. החל ממחר ינתקו מן הגיטו את בתי רחוב וילנה ותושביהם יועברו לגיטו טראקו. לאחר־מכן יהיו קיצוצים עד לחיסול גיטו קאווקאז. כפיצוי על כך נתקבל קטע מרחוב טראקו שניתק

3. Salmanis, בעל בית־חרושת לשמן פשתה. עבדו אצלו כשתי עשרות יהודים שהיו בעבר עשירים. הם הפקידו אצלו את כל חפציהם.
4. שניתנה על־ידי הנציגות, כגון תוספות המזון.
5. במקור: ׳דירעקטאר׳. 6. במקור: ׳לייטער׳.

בעבר. לפי חישובי ועדת השיכון נחסר מעונות בשביל 500 אנשים. הרי זה במצבנו הדבר הקטן ביותר בכל צרותינו.

3 באוקטובר 43

פרישת־שלום משדה־התעופה. המצב שם נעשה יציב. האנשים כבר הסתדרו על מדפיהם ובמקומות עבודתם. האוכל שם אינו רע. המרקים מזינים ומשביעים, רק הלחם אינו מספיק, אבל מקווים למצוא תחבולה בעניין זה. האנשים מהלכים חופשים בגבולות שדה־התעופה. עדיין לא אורגנה המינהלה והעזרה העצמית. אנשי המחנות עדיין חושבים, שעל הגיטו לספק להם את הכול ואינם מנסים לקחת מבעלי היכולת שביניהם.

נהרסים כל חיינו. חרבו כל מוסדות הגיטו ויחד אתם גם בית־הספר היסודי. הוא היה אחרון המוסדות בגיטו והראשון לחורבן. הילדים נסחבו במקצתם למחנות ומקצתם משוטטים עד היום בגיטו. המורים נפרדו למקומות עבודה שונים. אין זכר לחיי התרבות הקודמים. [והילדים עצמם] [7] אגב, הגדולים בשנים חייבים ללכת לעבודה: בני 10—13 הולכים לעבודה מרצונם, כדי לא להיות בקהל ה׳אוכלין ואינם עובדין׳ [8], או בלשון הגיטו המודרנית שלנו: בין אלמנטים לא־מוכשרים לעבודה, שמספרם מגיע למאות. הילדים האחרים בגיל בית־הספר, עד בני 10 או קצת למעלה מכן, נאלצים להשגיח על אחיהם ואחיותיהם הנעזבים על־ידי הוריהם כהפקר.

הילדים הקטנים מעוררים כעת דאגה חמורה בגיטו. כל ההורים נאלצים לעזוב את הבית ל־12 שעות ומעלה. נשארים פעוטות בבתים רבים ללא כל השגחה. האמהות מודאגות: מה לעשות בילדים במשך יום שלם? יש חששות לייסד בית־ילדים בשבילם, שהרי אין ילדים ובתי־ילדים מקובלים בגיטאות. גם אי־אפשר להיות על־ידם ולכן הם עזובים כהפקר.

בית־החרושת כבר קיבל 450 פועלים חדשים. כבר יש בס״ה 760 פועלים, כמעט. תקוותנו, שעוד כמה מאות יוכלו לקבל עבודה בבית־החרושת ואז תיעלם האבטלה מן הגיטו וכל האוכלוסין המבוגרים שבגיטו יהיו מועסקים. הדבר הזה יחזק את ביטחון הגיטו וימנע מחנות חדשים.

4 באוקטובר 43

היום יצאו 250 פועלים חדשים לעבודה בבית־החרושת. המנהל החזיר 34 נשים; אינו יכול, כנראה, להעסיקן היום.

7. נמחק במקור. 8. כך במקור.

חוזרים רבים מאלה שעזבו את הגיטו. אין מקום ליהודי בליטא מחוץ לגבולות הצרים של הגיטו. היום הובאו שני יהודים — א׳ ג׳ וס׳ ז׳, שברחו. הם נתפסו 60 ק״מ משאבלי ונשלחו למשטרת הביטחון. שם היכו אותם ושלחום אל הגיטו.

5 באוקטובר 43

הגב׳ פ׳[9] שברחה, שבה לגיטו. קודם־לכן היא נדברה עם איכר שיקבלנה ויחביאנה, אבל האיכר גירשה.

הפועל נ׳ מהפ״מ[10] נעצר בגלל עניין השקים. היהודי נעצר על־ידי קימריס בשעה שהוציא כבש מן הגיטו... המאסר נערך בשעה 11 בערב.

6 באוקטובר 43

לפי פקודת המפקד קיבל אקונאס, לשעבר הקומיסאר של בית־מלאכה יהו־די ברחוב וארפו, ייפוי־כוח לקבלת שעונים לתיקון ולמסירתם לידי השע־נים היהודיים שבגיטו. בזה הונח היסוד לבתי־מלאכה יהודיים בגיטו, שישמשו את העיר.

7 באוקטובר 43

היום כבר היום השני, שמתנהלת ההעברה מרובע קאווקאז לרובע טראקו. כבר פונה רחוב וילנה. אחר־כך יגיע תורם של הרחובות האחרים. ההעברה נערכת בפיקוח המשטרה היהודית והמינהלה. המשמעת למופת. כל משפחה שיוצאת מקבלת את דירתה מוכנה בטראקו. פלוגות יהודיות מסייעות בהעברה. החפצים נארזים בעזרתן בסדר, מוטענים על העגלות ומובאים למקום המיועד מראש.

מפקד הגיטו בא לגיטו כפעם בפעם, הסתכל בהעברה והלך לו בשקט. בימים האחרונים ביקר בבתי הגיטו, שיבח את הסדר והניקיון שבהם. הוא הסתכל בסי־רים לראות מה מבשלים, מצא במקום אחד נקניק יתר על המידה ולקחו, אבל לא הוסיף לדקדק עוד.

היום הגיעה אגרת־דואר אל תושב גיטו שאבלי, זוסמן אודווין, מקרובו כהן מלויקובה הנמצא במחנה עבודה בנויבֶּרֶן שבשלזיה עלית. מעניין שהמכתב נושא את תאריך ה־25 באוקטובר וזה תוכנו[11]:

9. פאריס.

10. Hauptverpflegungsmagazin = H.V.M.

11. בשולי העמוד: ׳(בגרמנית)׳, והכוונה כנראה לכתב, כי הלשון אינה גרמנית טהורה במקור.

גיסי ואחותי היקרים. אני נמצא במחנה עבודה. אני בריא ומצבי טוב למדי. מה נשמע אצלכם? כתבו תשובה מיד על מצבכם. אני מברך ומנשק את כולכם. כגן.

בצד השני: ה׳ זוסמן אודווין, שאולן, רחוב וארפו 10, זעלען, וירשט[12]. ש. 5. השולח: כגן יעקב, הרחוב[13]: מחנה עבודה, המקום[13]: בירקנאו על־יד נויברן, שלזיה עלית, גרמניה.

בצד השני למעלה חותמת: נבדק, מפקד הצבא המקומי (החותמת עגולה). על־ידה חותמת אדומה ומרובעת: תשובה רק בגלויה, בלשון הגרמנית, ודרך האיגוד הארצי של היהודים בגרמניה, ברלין, נ׳ 65 . . . לא ברור[14]. חותמת דואר ברלין־שרלוטנבורג 212. 27/9/43. C.

איזה מין איגוד הוא איגוד היהודים בגרמניה? האם חדש הוא? היש בזה סימן ליציבות במצבנו?[15]

9 באוקטובר 43

׳מו״ש יוה״כ׳. כבר פונו בתי רחוב וילנה. פלוגה בת מאה גברים ונשים — כמעט — עסקה בניקוי הבתים המפונים במשך כל יום שישי. הוציאו את כל הלכלוך, שטפו וניקו כל פינה ומסרו את הדירות בסדר גמור. עברו בס״ה כ־400 איש.

הגדר וחוטי התיל הועברו לרובע החדש ב׳שבת יוה״כ׳.

12 באוקטובר 43

היום יצאה השארית האחרונה של המיועדים למחנה אקמיאן — 10 גברים ושתי נשים. עוד בחורה היתה צריכה לנסוע, זאת שתפס אותה המפקד עם מיצרכי אוכל לפני שער בגיטו וענתה בחוצפה, כביכול, לשאלותיו. הבחורה הזאת עבדה קודם יחד עם 4 בחורות אחרות בגוברניה אצל סגן בעל ׳צלב האבירים׳[16]. הסגן השתדל למענה בקובנה, אבל המפקד עמד על דעתו[17] כל הזמן. רק היום ציווה להורידה מן המכונית; ברם, הוא פקד עליה להישאר בגיטו ולא לשוב ל׳גוברניה׳ — גם לי גם לך לא תהיה. כן כבר ישבה על המכונית אישה[18]

12. מלים אלה אינן ברורות ואינן ניתנות לקריאה.
13. מלים אלה היו מודפסות על טופס האיגרת.
14. IV 56. הוא מספר אחד מבתי־הדואר בברלין. שם הרחוב לא ניתן לקריאה בעיני כותב היומן.
15. הכוונה הזדונית של הנאצים בהעברת מכתב זה ודומים לו היתה להרגיע ולהשלות את קרבנותיהם.
16. אות ההצטיינות הגבוה ביותר בגרמניה.
17. שתסע לאקמיאן.
18. אמו של עזריאל בלכר.

וילדיה הקטנים, שרצתה לנסוע יחד עם בנה הבכור. אולם המפקד הרגיש בילדים ופקד: הלאה הטינופת הזאת! והאישה וילדיה נאלצו לרדת.

שלחו בידי 12 האנשים גם את צרורותיהם של הנוסעים הראשונים. הנציגים רצו לשלוח אדם לבקר במחנה והמפקד לא הרשה. הוא נסע לבדו ולא רצה שאיש יהיה על ידו.

13 באוקטובר 43

נתקבלה פרישת־שלום מיהודי ריגה. היהודים מלאטביה ומליטא מפוזרים במחנות. היהודים מגרמניה עברו לגיטו הקודם שבפרבר המוסקבאי. הם עובדים בצבא בעבודות ציבוריות שונות. יש 80 יהודים גם בליבאו על־יד הנמל, הם עובדים במחלקת הצי. יש להם אוכל.

היום שוחח אחד מאלה המיועדים לגיטו עם איש הס״ס. לפי דבריו הם כולם יוצאי רומניה. הריהם גרמנים מקומיים שם. הוא מסר כמה פרטים על השמדת היהודים ברומניה. נעשו שם מעשי־זוועה נוראים ביותר. הושמדו 48 אלף יהודים בבוקארשט בלבד. השליכום אל האש חיים, תלום על אונקלי אטליזים ועינו אותם עוד עינויים אחרים.

אותה הקבוצה שמרה לפנים על מחנה הריכוז בדאכאו. לפי דעתו של המספר, עתידים הם לקבל פקודה להפריד בין הגברים ובין הנשים...

משלשום נמצאת ועדה בבית־החרושת. חבריה עסקו בביקורת בית־החרושת ובלילות שתו [לשכרה]. אחד מהם, ושמו וולף, הוא מנהלם הראשי של 38 מפעלים, השתולל בהיותו שיכור, חירף וגידף יהודים ואיים עליהם. היכה אחדים מפקידי המשרד ואמר בתוך דבריו, שהפקידים היהודיים של המשרד צריכים לעזוב את מקומותיהם.

גם רוחם של מנהלי בית־החרושת רעה. כך תפס מנהל־העבודה, זיגל, נשים יהודיות אחדות שקוששו עצים לחבילות בזמן העבודה [19]. הוא כינס את הפועלים היהודיים, אמר לפניהם דברי כיבושין והודיע, שהוא אוסר על הפועלים היהודיים, לקחת עצים במשך חודש ימים, כעונש על העבירה שעברו אחדות מהנשים היהודיות. פועלות יהודיות אחדות, שבאו לעבודה לפי דרישתו של המנהל האחד (שאלקאוסקאס) הוחזרו על־ידי המנהל האחר, בולנבאך. לפי שעה סגור בית־החרושת לגמרי בפני פועלים יהודיים, ובינתיים מהלכים 700 איש ללא עבודה.

ההעברה מרובע קאווקאז לרובע טראקו נפסקה לפי שעה. שכנים מן העיר תפסו

19. מותר היה לעובדים לאסוף גזרי עצים לצורכיהם, אבל לא בשעת העבודה.

את הבתים ברחוב וילנה שפונו על ידי היהודים. יש כעת סכסוך בין מפקד הגיטו מכאן ובין ה׳גביטסקומיסאריאט׳ מכאן. מפקד הגיטו דורש, כפי שהוחלט, שיצאו התושבים הליטאים שברחוב אז׳רו ויפנו את בתיהם לגיטו ובאותה שעה יפנו התושבים היהודיים את בתיהם ברובע קאווקאז. ברם, ה׳גביטסקומיסאריאט׳ תומך בליטאים שברחוב אז׳רו, שאינם רוצים לעזוב את בתיהם ואנחנו כאן בתווך.

ד״ר גינטר ושולץ ניסו לשדל את נציגינו להעביר, לפי שעה, מקצת מתושבי קאווקאז לבתיהם הריקים של אלה, שיצאו אל המחנות. גם שוואנט ביקש דבר זה מאת הנציגים היהודיים. לעת־עתה איננו יודעים מה לעשות. הלואי לא יסתיים הסכסוך בכך, שנהיה נאלצים להידחס לתוך כמה עשרות הבתים שעדיין נשארו בגיטו.

הוכרז שהעיר שאבלי שייכת לאיזור הקרבות השני. שעת העוצר בערב היא 10. כל הבתים היהודיים לשעבר רוקנו מתושביהם הליטאיים. אומרים שעתידים להיכנס לכאן כמה רבבות חיילים. כיצד ישפיע הדבר על מצבנו?

12 באוקטובר 43

.[20] Dlužiu Kai[mas] (Akmenės v.)

הורי היקרים![21] ביום חמישי הטראגי, 30 בספטמבר, נסעתי כמות שהנני בלא לבנים ובלא מיצרכי אוכל למקום נידח אל גורל לא־ידוע. נסענו 4 שעות... עד שלבסוף ראינו שדה־סלעים קשה[22] ורחב ידיים — זהו בור הסיד. שני צריפים בודדים עמדו במרחק של 250 מטר זה מזה, גדורים בשתי שורות של גדרי תיל.

צריף הגברים הוא דיר רעוע, מזוהם ושורץ פרעושים. יש בו שני חלונות קטנים מסוגרים ואצטבאות שינה מזוהמות — בית־סוהר... צריף הנשים הוא בניין חדש ובו חלונות, מרווח יותר במידת־מה. הקהל — אנשי העולם התחתון של קאווקאז, כל רחוב שילו וכנופייתו[23]...

בשניים שלושה הימים הראשונים הייתי מיואש מאוד, חייתי על המנה... אחר־כך הייתי לשוטר המחנה. כל אנשי המחנה בחרו בי. המשמר: שלושה גרמנים (אחד מהם רב־סמל ראשון[24]) ועשרים ואחד אוקראינים. אני במגע

20. כפר דלוז׳י (מחוז כפרי אקמיאן).
21. הכותב הוא יהושע וורבלינסקי, שהיה שוטר באקמיאן.
22. מורינה, ורבים כיוצא בה בליטא.
23. כותב המכתב היה בן עשירים ואנשי המחנה העניים נראו לו אנשי העולם התחתון ובאמת לא היו כאלה.
24. Oberfeldwebel.

קרוב וטוב עם כולם. אני בידידות רבה עם מפקד המשמר הרס״ר. אני מרבה לדבר אתו. הוא עושה כל בקשותי. אני מצליח בהשתדלויותי לפניו למען המחנה. [עתה הוטב מצב האספקה שלי, יש לי מגע עם ליטאים].[25] בתור שוטר אני חופשי יותר בתנועה. קניתי לי לחם (קשה היה להשיג) ו־$1\frac{1}{2}$ ק״ג חמאה. ובכן אני חי. אני ישן על הקרשים זה 12 ימים, מתכסה במעיל (אני ישן עם דירקטורוביץ׳); פרעושים — כמו ים! אין כאן חדרים מיוחדים לרופא. משום כך בונים צריף חדש (דבר זה יימשך שניים — שלושה שבועות). המפקד רוצה ברופא שיניים. הוא אמר לי, שאני אקבל את הטיפול הראשון. נעשה כאן מפעל גדול. על־כל־פנים המצב כאן קשה מאוד. העבודה קלה לעת עתה — הובלת סיד. אחר־כך נהיה בוודאי בבור, נחצוב את הסיד, או אז יהיה רע יותר... המנה: 350 גר׳ לחם, 60 גר׳ חמאה לשבוע, 125 גר׳ סוכר לשבוע. מרק (תפוחי־אדמה במים) פעם ביום.

כאן אנו מנותקים מכל העולם, מושלכים לתהום. איש אינו מתעניין בגורלנו.

המנגנון המינהלתי:[26] כבר סיפקנו לחם מן הצד[27] בשביל המחנה. נקבל גם את המיצרכים שלנו. האנשים באו בלא חפצים. ישנים בבגדים ומתכסים במעי־לים. המקטורן שלי ואפודתי משמשים לי כר והמעיל — לשמיכה. מצאתי כלים לארוחת־צהרים.

הורי! עוד לא היו לי חיים אפלים כאלה. אבל אנו מחזיקים מעמד. המצב הרפואי בכל רע — אין כל תרופות. קרעתי את בגדי. הלבנים מזוהמים בפרעו־שים... אנו קמים בשעה 5 בבוקר ובשעה 6 אנו כבר בעבודה; סיום העבודה בשעה 15.30. ארוחת־צהריים בשעה 12—13. ובכן לפניכם תיאור חיינו הקשים. אינני יודע מה חדשות בגיטו. אסור לי לייעץ עצות בשעה טראגית זאת. היכן טוב יותר? לפי דעתי, כאן המחנה הגרוע ביותר.

ובכן בסיום הדברים: החיים קשים כאן, אבל יהיה אוכל. אני שוטר, יש לי סרט של שוטר מחנה וזה מסייע קצת... דרשו בשלום כולם. אם אתם תבואו, קחו עמכם נייר (כל העיתונים), והוא יקר המציאות כאן[28].

היום כבר קיבלנו את המנה החדשה[29]; היא כוללת:

בשר	200 תוספת	+ 280
שומן	170 תוספת	+ 100
גבינה לבנה	100	
לחם	2,450	+ 1,400
סוכר	80	

25. נמחק במקור. 26. הריווח במקור. 27. כלומר לא בדרכים כשרות.
28. כנראה סוף המכתב. 29. השבועית.

ריבה	100
חמרי תזונה	150
קמח שיפון	75
קמח לבן	100
קפה	63
תפוחי־אדמה	7,000
1 ליטר חלב לחודש לגולגולת	
מלח	לפי הצורך.

נקבל את המיצרכים במחנה ס״ס. בשר, לחם וחלב נקבל במפעלים המתאימים. אם אך תימסר המנה, היא תבטיח לפחות את קיום הגיטו במזונות.

קצין גבוה [30] בא אל מנהל בתי־החרושת לעורות ׳באטאס׳ והציע למסור לו מכונות ומכשירי עבודה אחרים בתנאי שיסדרו לו בית־מלאכה לתיקון בגדי יחידתו. אולי יפתור דבר זה במקצת את בעיית האבטלה בגיטו.

16 באוקטובר 43

בית־החרושת היה מאז אחד ממקומות העבודה הקשים ביותר. אבל כעת, משנכנסו חמש מאות פועלים חדשים, עוד הכביד העול. המנהלים מהלכים כל היום, משגיחים ועוקבים אחרי כל צעד של הפועלים. אם ייתפס אדם הולך בטל או עובד בצורה לא נכונה, הם מכים, מגדפים ומגרשים אותו.

בימים אלה עבדו נשים אחדות במחלקה אחת ועשו את מלאכתן שלא כראוי, כי האומן לא הראה להן מה לעשות. בתור עונש הן נשלחו לעבוד בַחוץ. ברם, גם שם חטאו בדבר מה, אז שלח [31] מכתב למפקד ול׳יודנראט׳, בו הוא מודיע, שאין לו צורך בחמש עשרה הנשים שחטאו והוא מעמידן לרשות המפקד. אחד מהם [32] תואר על ידו כמשתמט ומי יודע מה יהיה גורלו.

[הנציגות מתכוננת להשתדל] [33] נוסף לכך סובלים הפועלים מאחיהם המשגי־חים. הם הוזמנו לעבודה על־ידי הנהלת בית־החרושת ומשתדלים לספק רק את דרישות הממונים עליהם בלא להתחשב במצב הפועלים. הם גורמים צרות רבות לאחיהם.

הנציגות משתדלת שיעבירו את פועלי בית־החרושת אל השגחת משרד־העבו־דה של הגיטו. ללא ספק ישגיח הלה על כך, שהעבודה תיעשה כתיקנה ובצורה נכונה. עם זאת ידאג משרד־העבודה שלא יהא הטיפול בפועלים שרירותי ומקרי.

אתמול נתקבל הלחם לכל השבוע לפי התעודות החדשות. הגיטו נתעשר בשפע של לחם. היום צריכים לקבל את יתר המיצרכים, לכן ירדו מחירי תפוחי־אדמה,

30. השלם הראשי אוגול ממחנה אב״א. 31. השולח היה זיגל.
32. אחד מן הפועלים, בגאק. 33. מחוק במקור.

ירקות אחרים וחמאה. כבר משיגים 50 ק"ג תפוחי־אדמה ב־50 מארק, וחמאה — ק"ג אחד ב־55 מארק[34].

יש פרישת־שלום מקובנה. גם שם בוצע 'קסירקוט' הגיטו. גיטו קובנה חולק ל־9 מחנות. נשארו בגיטו כל אלה שעובדים בבתי־המלאכה שבו.

ביום 15 בח"ז שוב היה המפקד בשדה־התעופה. הוא ערך במגרש מסדר של כל הפועלים, אף החולים, ופקד עליהם ללכת לעבודה — אף השוטרים וחברי המינהלה. הוא אמר שאין חולה אלא מי שחומו 38° לפחות. רק 10 נשים זקנות וחולות יכולות להישאר במטבח.

דירתו החדשה של המפקד צוידה על־ידי הגיטו בכל הדרוש. בעלי־מלאכה יהודיים שיפצוה. פועלים יהודיים העבירו את רהיטי הגיטו לדירתו. אתמול פקד לסדר את חדר השינה שלו בכלי מטה ובלבנים ואת המטבח בכל הכלים. הכל הוכן בשעות אחדות.

הגנבות של הפועלים והפקידים הליטאיים בבית־החרושת עלו לשיעורים גדו־לים ביותר. הכל גונבים, החל בפועל וכלה בפקיד הגבוה. גונבים ביחידות ובמ־אורגן. נושאים את העור הגנוב דרך דלתות ושערים ומכל העברים. הכל יודעים את הדבר — החל בשומר השער וכלה במנהל ובראש משטרת הביטחון. זו מקצת הסיבה, שההנהלה מעדיפה את הפועלים היהודיים על הליטאיים.

נתגלתה באחרונה גנבה של 3,000 רגל עור. ברור לכולם מי הם הגנבים. ברם, המנהל שאלקאוסקאס ביקש למצוא שעיר לעזאזל — ומי מתאים לכך יותר מן היהודים? הוא ניסה לשכנע את משטרת הביטחון ש־3,000 רגל העור הגנובות הושלכו דרך חלון הקומה הרביעית אל הגיטו ושם נשארה הגנבה. הוא אף דרש ממשטרת־החקירות הליטאית לערוך חפושי־בית בגיטו. קל לתאר לעצמנו במה היה עלול להסתיים החיפוש בכל תוצאה שהיא. ברם, משטרת־החקירות הליט־אית סירבה לערוך חיפושי־בית. שהרי הגיטו בשלטון ס"ס ומשטרת־הביטחון ועליהם אפוא טרדת היהודים. כך טענה משטרת־החקירות. אז בדקו פקידי משט־רת־הביטחון את החלון, שדרכו זרקו, כביכול, את העור הגנוב וגילו שזה שנים לא הוסר האבק מן החלון הזה. רק אוויר יכול לעבור דרך החלון הזה אבל לא עור. בטלה כל העלילה של מר שאלקאוסקאס על היהודים. 5 אומנים ליטאיים נאסרו בקשר לכל העניין הזה. החקירה מכוונת לגלות את מקור הגנבה.

הנציגים מ' לייבוביץ' וא' כ"ץ היו אצל מנהלי בית־החרושת בעניין מכתב של הנהלת בית־החרושת. המכתב נסב על אודות 15 הנשים, שפוטרו על שלא עבדו, כביכול, ובעניין הסנדלר בגאק שצוין כמשתמט בזדון. הם הציעו להעביר

34. כך נהגו הנאצים לפני כל 'אקציה'. היו מעניקים לקרבנותיהם שפע של צורכי אוכל כדי להרגיעם ולהרדימם.

ל׳יודנראט׳ את הביקורת על העבודה ולפניו יביאו מכאן ולהבא את כל תביעות ההנהלה מן הפועלים היהודיים. ההנהלה לא תפעל דבר עד שתקבל תשובה מן ה׳יודנראט׳. הצעות ה׳יודנראט׳ נתקבלו על ידי ההנהלה ברצון, כיוון שהיא בעצמה מרוצה, שלפניה מוסד אחראי לכל 700 הפועלים שברשותה. אולם היא לא נענתה ל׳יודנראט׳ שביקש להחזיר את המכתב על אודות 15 הנשים המפוטרות ועל אודות הסנדלר בגאק, כיוון שרצתה להשתמש בו כאמצעי הפחדה נגד המשתמטים מעבודה. אז ביקשו הנציגים לא לשלוח את ההעתק למפקד, כי הוא עלול להמיט שואה על 15 הנשים ולקפח את חייו של הסנדלר ב׳. ההנהלה נענתה לבקשה זאת.

17 באוקטובר 43

היום יוצאים 45 הפועלים האחרונים שבמחנה באצ׳יונאי. היום החלה ההעברה השנייה מרובע קאווקאז לטראקו. רובע קאווקאז צריך להיות מפונה עד ליום 20 בח״ז ויש להעבירו [35] לקטעי הרחובות אז׳רו וטראקו שפונו מחדש.

מסרו לנו מאקמיאן על המקרה הבא: אחד, גרשון ז׳מייטישקי, צורף למשלוח האחרון. הוא הודיע על מחלת קיבה. שלחה הנציגות 2 רופאים לבדוק את מצב בריאותו ואלה קבעו שהוא יכול לנסוע. כיוון שהתנגד בכוח לנסיעה, הביאוהו בעגלה.

כהשגיע לאקמיאן ציווה המפקד להשליכו מהמכונית. אחר־כך קרא אותו אליו ושאלו מה מצבו. הבריא הוא אם חולה? [היכול אתה לעבוד? — שאלו לבסוף [36]] ענה לו הלה ש[אינו יכול לעבוד מפני ש] [37] הוא חולה. אז שלף המפקד את אקדחו והרגו בירייה לעיני כל המחנה. מייד לאחר המעשה נכנס למחנה והתעניין אצל מנהל־המחנה בכל ענייני המחנה, כאילו לא קרה דבר.

המנה, כפי שהוזכר, גדולה מהמנה הקודמת, אבל היא חסרה חלקם של 700 ילדים. בתחילה חשבנו שמקרה חד־פעמי הוא, שיתוקן בשבוע שלאחריו. אולם בשעת הקצבת המנה לשבוע הבא שוב לא נקבע חלקם של הילדים. המפקד העיר בקשר לזה, שהוא חייב לשאול על אודות הילדים. שוב ירדה עצבות ללב.

המפקד הממונה על המחנות שבסביבות שאבלי [38], אמר לחבר המינהלה ב׳ [39] בשיחה עמו: לפי שעה עדיין אתם עצמאיים — יש לכם ׳יודנראט׳ והנהלה, אחר־כך יהיה לכם רק מנהל־מחנה אחד והיתר ילכו לעבוד. הסיכויים טובים.

35. כלומר את תושביו.
36. תוספת בשוליים.
37. תוספת מעל השורה.
38. הרס״ר שלף.
39. בורגין.

18 באוקטובר 43

בעניין מעשה אקמיאן והתפרצויות של המפקד כלפי יהודים: אחד הו־כה על ידו מפני שלא ענה לו כהוגן. הוא סטר על לחיו של אחר על שלא עשה את רהיטיו באותה מהירות שנדרשה על ידו. רוח [האנשים] הורעה, רבים מתכננים בריחה.

18 באוקטובר 43, אחרי־הצהריים

כבר יש חלל נוסף. ביום ראשון, 17 בח״ז, הוגד לכל המחנה בדאוגיאליאי לבל יצא איש מן המחנה ביום זה. קושלֶבסקי ועוד שני נערים יצאו אל הכפר. בחזרם עצרם אוקראיני מן המשמר. הוא החזיר את הילדים למחנה ואת קושלבסקי המית בירייה. כפי שמוסרים, לא נהרג בכדור הראשון, אז ניגש אליו מפקד המחנה, הרס״ר, ירה בו כדור והמיתו. תיכף לאחר זאת נאלצו יהודי המחנה לקברו במקום שנפל בו. הוא [40] אמר: 15,000 יהודים (מסלונים) על מצפוני, יהיו עוד אחדים.

19 באוקטובר 43

היום הגיעו העגלות מדאוגיאליאי. הובאו בהן אשתו ושני ילדיו של קושלבסקי המומת ואתם מכתב־לוואי ממפקד המחנה: היהודיה קושלבסקי מוחזרת עם שני ילדיה ממחנה הלבֵנים דאוגיאליאי למחנה שאבלי. זה היה סיום המעשה של אתמול.

הד״ר [41] ג. היה בתוך הבאים מדאוגיאליאי. היתה ברשותו חבילה קטנה. בבו־או פגש בגיטו את המפקד ה׳האופטשטורמפירר׳; הלה ערך חיפוש בכליו ומצא מלבד החבילה גם שני מכתבים. לא מצא דבר בחבילה, אבל בכיסו היו שני המכתבים מדאוגיאליאי לשאבלי. הוא לקח את המכתבים, כדי לבדוק מה כתוב בהם.

הגיעו גם מכוניות מאקמיאן ומפאבנצ׳יאי, כדי לקחת מיצרכי מזון. שתי נוסעות יהודיות היו במכונית הראשונה, אבל לא היתה להן האפשרות למסור דבר, כי המשמר המלווה לא סר מהן.

המנהל סאדובסקי, המפורסם מכבר ביחסו הרצחני ליהודים, בא מפאבנצ׳יאי. הוא אינו מרוצה ממחנהו, כי יש שם — לפי דעתו — נשים וילדים יותר מדי. הוא בא בדרישה להחליף 90 נשים ב־40 גברים. כשניגש אליו הנציג מ׳ לייבו־

40. המפקד. 41. בנימין גולדברג.

ביץ׳ להסביר לו דבר־מה על תזונת המחנה בפאבנצ׳יאי, ענה לו בגסות: אין לי מה לדבר אתך! גם שוואנט היה באותו המעמד והוא המריצו לדרוש בתוקף רב — גברים. מתרוצצים הרבה גברים צעירים בגיטו — רמז לו שוואנט, תוכל לקבל גברים. בינתיים פנה אל ה׳האופטשטורמפירר׳ בדרישתו, אבל המפקד ענה לו: בדקתי בכרטיסיה ואין לי שום גברים יתירים. התשובה השפילה במקצת את גאוותו של המנהל מפאבנצ׳יאי. [המנהל ענה לו, שאינו יכול לעבוד. ענה לו המפקד על כך, שהוא יכול להחזיר ממנו את כל האנשים][42].

הוא היה צריך לקבל את אספקת המזון בשביל אנשי המחנה שלו והלך למוס־דות שונים, ל׳מייסטאס׳, ל׳פייִנוצנטראס׳[43] ולמחסן ס״ס, ולא קיבל דבר. שהרי אינו יודע לטפל בכל העניין ואינו מבין את תוכן המיסמכים הגרמניים. שוב פגש בנציג מ׳ לייבוביץ׳ ב׳לייטוקיס׳ וכבר ביקש ממנו מעצמו להסביר לו את עניין האספקה ליהודים. כאן ענה לו לייבוביץ׳ על התפרצותו הקודמת: הרי רציתי להסביר לך, אך אתה גירשתני ודיברת אלי לא כליטאי (נכחו כאן הרבה ליטאים), אלא כגרמני הגרוע ביותר. אפילו גרמנים גם כן לא דיברו אתי ככה ואילו אתה גירשת אותי בצורה כזאת. אין אצלי מוכשרים לעבודה, איני יכול לעבוד אתם — ניסה המנהל להתנצל — וחושבני שידיכם בדבר, שלא קיבלתי אנשים משאבלי... — ייתכן הדבר — אמר לו מ׳ ל׳ — אכן, דע אפוא, כי עדיין יש ערך גם לדעתנו.

המצב רע גם בדאוגיאליאי: המחנה חייב לתת מדי יום ביומו 160 איש לעבודה, דבר שנמנע ממנו לעשותו, שהרי רוב אנשיו נשים וזקנים. המינהלה היהודית נאלצת לסחוב לעבודה חולים ובלתי כשרים לעבודה.

אחרי כל זאת התקשר המנהל סירוטאביצ׳יוס טלפונית עם קובנה והודיע שיש רק 70 כשרים לעבודה במחנהו...

רק הרס״ר, מפקד המחנה באקמיאן, התפאר שאמנם יש לו 40 ילדים במחנהו, אבל הוא סידרם היטב.

מכתב מפאבנצ׳יאי[44]. פאבנצ׳יאי 18 באוקטובר 1943. לחבר ז׳ שלום! חבר יקר! הריני כותב אליך עכשיו את המכתב הראשון. אני עובד קשה מאוד. אני שב הביתה כל יום רק אחרי יום עבודה שלם. המצב כאן אצלנו אינו טוב ביותר. האדונים וגם אנשים משלנו, יש כאלה, מוסיפים צרות חדשות מדי יום ביומו. יש מלשינים כמו בגיטו בדיוק, אבל כאן הדבר בולט יותר. יש כאן לממונה אנ־שים משלו המוסרים לו את הכל. הוא יודע על כל דבר. אם המצב יימשך כך,

42. תוספת בשוליים.
43. קואופרטיב לעיבוד ולשיווק מיצרכי חלב.
44. כותב המכתב הוא סגלוב, תלמידו של כותב היומן. ניצל וחי בארץ.

יש יסוד לחשוש שהכל יהא אבוד. למזלנו יש בתוכנו כמה בני נוער העומדים בכל הצרות ואינם מניחים להפיץ שמועות כלל. אחרי היום הנורא אנו חוזרים ושרים וצוחקים. סיסמתנו — לא ליפול ברוחנו. ביום שישי זה, אחרי יום של עבודה קשה ומכות, אורגנה על ידי [45] מסיבת 'עונג שבת'. היא לא היתה מוצלחת כל־כך בפעם הראשונה, אבל ניתנה הדחיפה. כעת כבר יש מערכת. יש לצפות למשהו מעניין יותר ביום השישי הבא. כבר היו התגרויות אחדות. וכבר ריחפה סכנה של תוצאות חמורות... ברם, אני משכתי את הנוער הלאומי היהודי והתגברנו על כל הצרות. נקווה שגם להבא יצליח הדבר בידינו. על־כל־פנים אני יכול להבטיחכם, שאני עושה כל מה שאפשר לי לעשות ועוזר אני למינהלה בכל מה שאוכל לעזור. אני בעצמי עובד בעבודות הקשות ביותר, אף־על־פי־כן עלי לפעול הרבה אחרי העבודה. גם ד"ר ל' [46] עזר לנו בהרבה.

נ"ב ידיעה מעציבה:

קושלבסקי נורה על שיצא ל'שנוריטה'. יהא זכרו ברוך.

20 באוקטובר 43

נתברר מי הוא המלשין בפאבנצ'יאי — זהו נ' פ' הנזכר פעמים רבות [47].

כבר הוגד לאיכרים הליטאים שברחובות אז'רו וטראקו, כי עליהם לצאת [מדירותיהם]. אבל ברגע האחרון פעל והשיג שוואנט הידוע, שהוא אפוטרופוס הדירות והמנצח על ההעברה, שביתו של סטאנקוס יוצא מן הגיטו. לפני כן גרו שם 94 דיירים יהודיים וכעת — 14 ליטאים.

מקצת ליטאים כבר עוברים, אולם הם לוקחים אתם גם את הגדרות, מפרקים את הדירים, שוברים את הקירות ומשאירים אחריהם חורבות.

16 [48] הנשים שהוחזרו לפני כמה ימים מבית־החרושת חזרו ונתקבלו שם בהשתדלותו של שמואל כ"ץ אצל המנהל קייזר.

הועברנו לרשותו של אדון חדש. כבר אין שליטה עלינו לאדונינו הקודמים והם אף [אינם] [49] מנסים להטיל עלינו את שלטונם הקודם. אדרבה, לקראת הסוף הם מעוניינים להשאיר בנו רושם טוב. אבל יש אחדים, שעדיין אינם יכולים לשכך את כעסם עלינו עד היום. בתוכם שוואנט, שכבר הוזכר שמו, — הוא עושה לנו מעשי־רשע שונים. כדאי עוד לצרף לשמו את שם המתורגמן שפאקאוסקאס.

45. חסר שם.
46. ליכטנשטיין, ניצל וחי בארה"ב.
47. נשפט אחר המלחמה על־ידי הסובייטים על שיתוף פעולה עם הנאצים ונידון לתלייה.
48. כך במקור ולמעלה עמ' 286 : 15.
49. חסר במקור.

הוא ניגש היום אל השער ושאל את השומר, מדוע הוא נותן ליהודים לעבור עם חבילות. ענה לו הלה, שגם המפקד עצמו נותן להם לעבור עם חבילות ואינו בודק אותן. מדוע אינך מסתכל בכיסים? אסור ליהודים להחזיק כסף. — אין דרכי לח־פש בכיסים — ענה לו הלה. כתשובה על כך התנפל עליו שפאקאוסקאס, צעק ואיים, שבגלל שמירה כזאת על היהודים, יותן בבית־הסוהר לחודשיים...

בעוברים[50] נמצא גם זדאנאביצ׳יוס, שוטר המשמר לשעבר. הוא גרם לנו בזמן שירותו צרות צרורות על־יד השער. הוא מהלך ואומר: אנו עוברים לפי שעה לחודשים מספר. אחר־כך יעבירום לצריפים, אם יהיה צורך בכך. המשפט ׳אם יהיה צורך בכך׳ הודגש במיוחד כדי לרמוז, שאם לא יהיה צורך...

מפקד המחנה, ׳האופטשטורמפירר׳ שלף, ממלא־מקומו של פורסטר, החליט בדבר בית סטאנקוס את ההחלטה הבאה: בית סטאנקוס יישאר ברשות העיריה, אבל המחנה מקבל צריף במקומו, ולא — יוכלל הבניין בגבולות הגיטו.

22 אוקטובר 43

היום היה ביקור בגיטו. ביקרו המפקד, ראש־המשטרה ואורח מריגה. מטרתם הייתה לייסד בתי־מלאכה לתיקון בגדים ונעליים בשביל הצבא. בתחילה היה בדעתם לפתוח בתי־מלאכה בבית־החרושת או בצריפים בגיטו. ההצעה הזאת בוטלה היום בביקורם. במקום זה יש בדעתם לפתוח את בתי־המלאכה בבניין החדש של בית־החולים ב׳גוברניה׳ ול׳קסרקט׳ את האנשים. כבר יש לאורח אף רישיון ל׳קסרקט׳ 500 יהודים. אם תתקבל ההצעה, יהיה זה האסון הגדול ביותר לגיטו, כי רוב הנשארים מחוסרי עבודה הם, נשים זקנות ואמהות לילדים. כיוון שהילדים הקטנים לא יוכלו ללכת עם האמהות והאבות שלהם, עתידים להפריד בינם ובין הוריהם. קשה להעלות על הדעת כיצד יארע הדבר. ה׳יודנראט׳ נוקט כל האמצעים למנוע [הקמת] מחנה זה.

נתפס הפליט מריטבה, זלצמן בן ה־15, והוא נתון ברשות משטרת הביטחון הליטאית[51]. מסתבר, שרצח שני היהודים — באקמיאן ובדאוגיאליאי — עורר התמרמות רבה בחוגים בעלי ההשפעה. כפי שאומרים, הוגלו שני האוקראינים, שירו בקושלבסקי, לאסטוניה.

[הערה[52] השמועה על האוקראינים שירו בק׳ איננה נכונה].

50. מן הרחובות אז׳רו וטראקו.

51. זלצמן היה מניצולי טבח טלז׳ שעבד בבית איכר כפועל עד שנמסר לידי המשטרה.

52. נרשמה בשוליים.

24 באוקטובר 43

כבר פונו הבתים ברחובות אז׳רו וטראקו. הגיטו מקבל 976 ממ״ר וצריך לשכן בהם 900 דיירים. צריך להכניס גם את בית־החולים בתוך השטח הזה עצמו. יש חילוקי דעות על אודותיו. לפי דעה אחת יישאר בית־החולים במקומו הקודם והוא — בית הקברות היהודי. ועדת השיכון אינה יכולה להשתמש בבית הזה ועל כן תשאירנו ליהודים. אגב כך נוכל לשמור על בית־הקברות מפני השכנים. עם זאת יהיה לנו גם קשר כלשהו עם העיר, והעיקר — נזכה בשטח של 160 מ״ר. ברם לפי הדעה השנייה אסור להשאיר את בית־החולים הפקר מחוץ לגיטו, כי אנו עלולים לקום יום אחד ולא למצוא את האנשים שבו. אם יימצאו חולים במח־לות מידבקות, עלול להיות מצב מסוכן במיוחד — אז עלול לקרות לבית־החולים מה שקרה לבית־החולים בקובנה.

באה משלחת מפאבנצ׳יאי. הם באו לבקש עזרה. עובדים שם עבודת־פרך והמ־נהל ומנהל־העבודה [53] נוהגים בהם ביד קשה. מנהל־העבודה מענה ממש את הפו־עלים. אתמול נאלצו לעבוד משעה 6 בבוקר עד שעה 10 בערב — 3 חלו בשעת העבודה — והספיקו בכל זאת לפרוק רק 42 קרונות סלק סוכר. מנהל־העבודה אמר שמכסת העבודה לפועלים היהודיים תהיה פריקת 60 קרונות ליום. מאידך גיסא, ביום שאין עבודה, הוא מחפש עבודות חדשות מתחת לאדמה, רק כדי לענותם.

המשלחת ביקשה פועלים גברים. הנציגות הבטיחה להעביר מבאצ׳יונאי לפאב־נצ׳יאי 30 גברים לעונה.

נראה שעניין המחנה בעיר [54] הוא דבר מוחלט כמעט. כבר יש השטח לבית־המלאכה וצריפים ל־500 אנשים.

25 באוקטובר 43

היום בשעה 5 אחרי־הצהריים נתחלף המשמר: במקום שני הליטאים, שהיו עומ־דים על־יד השער, ישמרו על הגיטו 8 אנשי ס״ס ו־8 יימצאו בתוך הגיטו בקבי־עות. אקמיאן קיבלה היום את משלוח החפצים האחרון. ארבעה מלווים [55] נסעו במכונית. מראה המחנה באקמיאן מבחוץ עלוב מאוד. הצריפים נמוכים, ישנים ומלוכלכים. גם המראה בפנים אינו טוב יותר, כי תושביו הם העניים ביותר שבגיטו ומלבושיהם סמרטוטים בלבד. אף־על־פי־כן שומרים האנשים על הניק־

53. שידלאוסקאס ודידז׳באליס.
54. כלומר ב׳גוברניה׳.
55. כותב היומן היה בתוכם.

יון עד כמה שאפשר; שוטפים את הצריפים מדי יום ביומו, מתרחצים בכל יום והולכים למרחץ בכל שבועיים. [אין מאור חשמל בצריפים ומשתמשים קצת במנורות נפט וקצת בקיסמי עץ][56]. ברם, לא תשוער מידת הצפיפות שם. המצעים לשינה משותפים כך, שאין האנשים יכולים להיות נקיים. מקווים לקבל צריף שלישי, אבל הוא עדיין בדרך.

יתר התנאים, פרט לתנאי הדיור, אינם רעים. יחס השלטונות והנהלת בית־החרושת ניתן לשאתו. המפקד, הרס״ר, משגיח על הניקיון, דואג לתזונת אנשי המחנה, מתיר לאנשים לצאת מעבר לגדר־התיל, כדי לעבוד אצל האיכרים (אמנם גם הוא אינו מפסיד מכך, כי הוא מקבל שומן־חזיר וחמאה), אינו מכה ואינו מעניש[57].

הנהלת בורות הסיד אינה דוחקת בעבודה, כך שגם החלשים עובדים. יתר־על־כן, הזקנים והחלשים דווקא נדחקים לעבוד בבורות הסיד, כי מקרה ז׳מייטישקי הפיל פחד מוות על כולם ו׳החלש יאמר גיבור אני׳.

גם מצב האוכל אינו רע. האנשים העובדים אצל האיכרים מקבלים אוכל לשובע וגם האחרים יוצאים ל׳שנוריטה׳. הילדים בעיה קשה הם. יש שם כ־12 פעוטות וכ־40 גדולים קצת יותר בשנים. אנשי המחנה חרדים להם.

לפי דבר מפקד המחנה, ציווהו המפקד הראשי על כל המחנות, ׳האופטשטורמפירר׳ פורסטר, לאסוף את הילדים לקבוצה אחת ולהמיתם ביריה, אבל הוא לא הוציא את הדבר לפועל. כן סיפר שסכנה גדולה ריחפה על פני גיטו שאבלי וצריכים היו לחסלו. ברם, כעת כבר עברה ואין אנחנו צפויים עוד לסכנה. אולם גם המפקד עצמו אינו מחסידי אומות העולם. הוא תובע בפה וכל מה שנותנים לו אינו מספיק. אף אירע שנטפל לבחורה יהודיה ורדף אחריה שש שעות תמימות, גם איים לירות בה. רק במקרה היא ניצלה ממנו[58].

מאידך גיסא הוא מרבה להשגיח על הצניעות במחנה ואינו מרשה לגברים לבקר בצריף הנשים. ברם, כיוון שהמטבח בצריף הנשים, מותר לגברים לבוא לאכול ולהישאר בצריף עד לשעה 6 אחרי־הצהריים.

מינהלת המחנה במקומה וממלאה אחר חובותיה בנאמנות. כשחזרו המלווים היהודיים אירע להם זאת: בדרכם חזרה כבר היה השומר שיכור לחלוטין ועמד בקושי על רגליו. הנהג והשומר חזרו ונכנסו לבית מרזח באקמיאן והיהודים נשארו לבדם. אז ניגש ליטאי משכיל, שיכור, החל להתגרות ביהודים ולעג

56. נכתב בשוליים.

57. דבר זה נשתנה לאחר זמן קצר, עיין לקמן עמ׳ 329.

58. הבחורה הזאת, דבורה ישראלוביץ, מנעה בהשפעתה כמה מעשים רעים של המפקד, אבל עם זה ידעה לשמור על כבודה.

להם. רצה להסיר את משקפיו של האחד, סטר על פני האחר והלך לו. הלך אחד מהם לקרוא לשומר. הלה כיבד את קוראו ביי״ש תוצרת בית ושפך לפניו את לבו במקום ללכת עמו. הוא סיפר לו, שנהגו להמית בירייה בדאכאו — מקום שם שירת הוא ופלוגתו — 20—30 אנשים מדי יום ביומו. פעם אחת המיתו בירייה 6,000 רוסים בבת־אחת. הם עשו זאת בקיצור רב וזכו על כך לקריאת 'הידד' מפי הגנראל. פקודה היא פקודה! — הוסיף ברמז רב משמעות. לאחר שהוציאוהו בקושי, חיפש את הליטאי כדי לירות בו. הוא ירה כדי להוכיח, שהוא מתכוון לזה ברצינות וכמעט פגע בילד ליטאי. בינתיים יצא השיכור ושוב החל לחרף את היהודים. נתקבץ קהל של נוער ובני אינטליגנציה ליטאיים ואיש מהם אף לא ניסה לעצור בו. הנהג בלבד גירש את השיכור. אז ניגש אליו ליטאי מש־כיל אחר והטיף לו מוסר על שהוא מגן על יהודים מפני ליטאי. האווירה הייתה מתוחה והמצב — חמור. אחרי עמל רב עלה בידי היהודי לשכנע את הנהג לנסוע. בהיותם בדרך שוב ירה השומר לכל הכיוונים ופעמים אחדות אף כיוון את הרובה במכונית למקום ישיבת היהודים. לאושרם לא פעל הרובה והיהודים יצאו מן העניין רק בפחד.

26 באוקטובר 43

מחנה הגיטו מוקף כמו בית־סוהר ונתון במשמר הזק. השומרים רוצים שלא יהלכו אף בגיטו משעה 8. אין נותנים להביא דבר, אף מבית־החרושת, פרט לעצים.

נוסף על 3 קרונות תפוחי־אדמה כבר יש לנו עוד 5. היום הגיעו עוד 8 קרו־נות תפוחי־אדמה. אין מקום בגיטו לאחסנת תפוחי־האדמה. מתכננים לחפור בו־רות ולהטמין אותם שם [59].

מתקדם עניין המחנה החדש. כבר מוקמים הצריפים. התקווה לביטול הגזירה קלושה.

27 באוקטובר 43

היום היו הנציגים מ' לייבוביץ' וא' כ״ץ אצל השלם הראשי [60] של המינהל הצבאי המארגן את המחנה החדש. השלם הראשי והעובדים אתו קיבלו את פני הנציגים באדיבות לא רגילה. הם עמדו על כך שהנציגים ישבו. (כדבר הזה לא היה עוד, כיוון שהנציגים היהודיים חייבים לעמוד בנוכחות גרמנים). הוא הבטיח, שהאנשים שבמחנהו לא יחסרו דבר — לא רק מקום ומזון, אלא גם לא בגדים ונעליים; מה שנאכל אנחנו, תאכלו גם אתם, ובאשר נהיה אנחנו תהיו גם אתם —

59. גם מתנה זו קדמה לאקציה כדרכם של הגרמנים, עיין לעיל, עמ' 285־286.

60. Oberzahlmeister.

הדגיש השלם הראשי. הוא הוסיף עוד כממתיק סוד: הרי יודעים אתם מה שאנשי ס״ס עושים בכם היהודים, תהיו אצלנו מחוץ לכל סכנה. הוא גם הסכים לקבל 70 ילדים קטנים[61]. הנציגים התייחסו לדברי השלם הראשי באמון, כי ראו שאינו חושב להתעותם כדי לקבל את כוחות־העבודה, אלא רוצה בכנות לעשות חסד עם הפועלים היהודיים. אין השלם הראשי מסכים לשאת ולתת על סידור בתי־המלאכה בבית־החרושת, כי הוא אינו רוצה להוציא את הניהול מתוך ידיו. הנציגים הציעו לו את שטח בית־החרושת ׳זמלין׳ שבגבולות הגיטו והוא הסכים לבוא ולראות את המקום למחרת בשעה 3 אחרי־הצהריים. מחר תוכרע אפוא שאלת ה׳קסירקוט׳ במחנה חדש. גם ריינרט, מנהל בית־החרושת ׳באטאס׳, משתדל באותו זמן להעביר לרשותו את בתי־המלאכה ותומכים בו אדונים בעלי השפעה מה׳גנראלקומיסאריאט׳.

ביום 27 בח״ז עברו שני משלוחים של יהודים מקובנה דרך שאבלי וגם דרך לינקייצ׳י — כפי שמוסרים. קיבלנו בשדה־התעופה את המכתבים האלה: יום רביעי, 27 באוקטובר. אנו, משלוח[62] שלם של יהודים מגיטו קובנה, נוסעים. הנשים לחוד, איננו יודעים לאן אנו נוסעים. אחד מסלובודקה׳. המכתב השני אינו ברור. אפשר לקרוא רק את המלים האלה: ׳אחותי היקרה, גיסי היקר ויעקב׳לה יקירי. אני כותב מלים אחדות (?), כי תאמרו (לא ניתן לקריאה)... אחותי היקרה! משבאנו לשדה־התעופה הפרידו בינינו...׳ אי אפשר לקרוא את ההמשך.

כתוב במכתבים אחרים, שהוצאו בס״ה חמשת אלפים איש. הופרדו גברים, נשים וילדים כל קבוצה לחוד והובלו לכיוון לא ידוע בקרונות משא סגורים ומבודדים בחוטי תיל. בגלל זה נתון הגיטו ברוח של בהלה ופחד.

28 באוקטובר 43

על אודות ההעברה. כבר הועברו כ־800 אנשים מרובע קאווקאז ונשארו עוד כ־400. אין מקום לשכן את האחרים, כי גם אלה שכבר סודרו, חסרים מקום מפאת הצפיפות האיומה. הנציגות החליטה לבקש מאת המפקד להקציב לגיטו מספר צריפים בשביל 400 הנותרים.

האורחים שחיכו להם, השלם הראשי של המפעל החדש ועוזרו, היו בגיטו וביקרו בשטח של בית־החרושת ׳זמלין׳. המקום מצא חן בעיניהם והם ינקטו כל האמצעים כדי לקבל את המקום.

ראש משמרות הס״ס בגיטו קבל על הנערים היהודיים, שהם מתגרים ומהתלים בשומרים, ואיים שאם יישנה הדבר, לא יעבור העניין ללא תגובה.

61. הוא קיים את הבטחתו. אולם לפני שנוסד המחנה החדש כבר נערכה אקציית הילדים.

62. במקור: ׳סאלאן (עשאלאן — דער מחבר)׳.

29 באוקטובר 43

היו כאן פועלים יהודיים מקובנה. הם סיפרו דברים אלה על אודות המאורעות: ביום שני, בשעה 7 אחרי־הצהריים, בא ה׳האופטשטורמפירר׳ גקה[63] אל מועצת הזקנים שבקובנה והודיע, ששלושת אלפים וחמש מאות יהודים צריכים להיות מוכנים להוצאה עד יום שלישי, 26 באוקטובר [בשעה 4.30 אחרי־הצהריים[64]]. מועצת־הזקנים ערכה רשימות והמשטרה היהודית הודיעה לאנשים לארוז את חפציהם לנסיעה. ביום שלישי כבר באו האנשים המוזמנים עם חבילותיהם אל השער משעה 6 בבוקר עד שעה 2 אחרי־הצהריים, אבל אחר־כך, משראה ה׳האופטשטורמפירר׳ שאין באים אלא טיפין טיפין, הוציא פקודה לחטוף. נכנסו גרמנים ואוקראינים של הגבארדיה־הלבנה, הלכו מבית לבית, תפסו נשים, ילדים, זקנים וגברים והושיבום במכוניות. בתוך הנתפסים היה אף גארפינקל, יו״ר[65] מועצת־הזקנים. אחרי עמל רב הצליחו להורידו מעל המכונית. הוצאו כל המקובצים והגיטו שרוי במצב של בהלת־פחד, כי אין יודעים מה אירע למוצאים — החיים הם או הושמדו בדרך. הקובנאים ניחמו את עצמם נחמה רבה בידיעה, שאחיהם ואחיותיהם עברו לפחות דרך שאבלי. הגיטו שרוי כיום במצב של תוהו ובוהו. כמעט אין יוצאים מהגיטו. לא ידוע לאן יתגלגלו. רבים רוצים לנסוע אל המחנות שכבר קיימים בסביבות קובנה והם קושדאר, קיידאני, יאנובה ועוד. [הבריות היו מאושרים להיות כלואים במחנות ובלבד להיות בחיים[66]]. ברם, גקה אינו מניח להם. אין יודעים מה יארע בימים הקרובים. מצפים למאורע דומה לזה שאירע ביום 26 בח״ז.

כיוון שרוח של ייאוש שורה בכול, עלולים אוכלוסי הגיטו להחליט הפעם על התנגדות והדבר עלול להביא חורבן על הגיטו. על־כל־פנים כמעט בטוחים, שיארע לקובנה מה שאירע לווילנה.

מובן מאליו שרבים בורחים מהגיטו. בינתיים מנותק גיטו קובנה מכל העולם החיצון כמעט. אין מכניסים מיצרכי אוכל ועל־כן שורר שם רעב ממש. מעניין, שהקובנאים שמעו שתהליך ה׳קסירקוט׳ עבר בשאבלי בשלום, אבל שורר שם רעב. אנחנו מסרנו לאחינו הקובנאים כל מה שאירע אצלנו והדברים הרגיעו אותם.

63. Goecke ראש מחנות ליטא. ברשימת 300 הפושעים שפורסמה על־ידי בנות־הברית בסוף 1943.

64. במקור נכתב בשוליים.

65. למעשה היה לייב גארפונקל (כך צ״ל) סגן יו״ר מועצת הזקנים, ד״ר אֶלקס היה היו״ר. גארפונקל ניצל וחי בארץ.

66. במקור נכתב בשוליים.

30 באוקטובר 43

היום יצאה פלוגה לעבוד ב׳מייסטאס׳. כבר נתקבלו למעלה מ־150 טונות תפוחי־אדמה ומוסיפים ומגיעים עוד קרונות. מקצת תפוחי־אדמה כבר נטמנו באדמה ומקצת חולקו במנות של 50 ק״ג לנפש.

ברובע קאווקאז נותרו עוד 303 נפשות, פרט לבית־החולים שנשאר במקומו, לעת־עתה. הנציגות קיבלה דרישה אולטימאטיבית משוואנט לפנות את כל הקאוו־קאזאים מן הרובע. כיוון שעדיין אין דירות, החליטה הנציגות להעבירם זמנית לבנייני ׳זמלין׳, שכבר פונו על־ידי פלוגה של פועלים יהודיים. מפנים שם את כל בניין בית־החרושת לשעבר נוסף על החלקים של ׳זמלין׳ שהוקצבו לגיטו. לשם מה? אולי בשביל בתי־המלאכה החדשים המוקמים?

30 באוקטובר 43, אחרי־הצהריים

הקמת המחנה ב׳גוברניה׳ במגרש התערוכות — היא דבר מוחלט. המח־נה יכיל 500 אנשים עובדים וגם ילדים. לפי דברי השלם הורשתה הנהלתו לקבל גם ילדים ול׳קסרקט׳ את האנשים משפחות משפחות, דהיינו — הבעל, האשה והילדים במקום אחד.

היום בא אל הנציגות אחד שמונה להיות סאניטאר. תפקידו לפקח על ענייני הבריאות של מחנה־הגיטו. הוא ביקר במרפאה, התעניין ושאל: כמה חולים מקבלים טיפול במרפאה? כמה מהם באים בפעם הראשונה? וכמה כבר באו פעמים אחדות? מה שמו ומה שם משפחתו של כל אחד? בהיכנסו ובצאתו לא בירך לא את הרופא ולא את יתר העובדים. הוא היה גם בבית־החולים ושאל: איזה חולים יש כאן? מה הן מחלותיהם? הוא העיר בין היתר, שיבוא כל יום לבדוק את מספר פתקי הפטור [מן העבודה] וגם לקבל דו״ח מבית־החולים, כדי למוסרו לממונה עליו. הוא היה גם בבית־המרקחת[67].

היום, בשעת הארכת תוקף האישורים ליציאה העירה, לא אישר המפקד, הרס״ר שלף אלא 3 היתרי יציאה העירה. אישור ראשון, ליו״ר ה׳יודנראט׳, מ׳ לייבוביץ׳, לחודש ימים; אישור שני, לחבר־הנציגות א׳ כ״ץ, לשבועיים, ואישור שלישי לאיש, שצריך לקבל את מיצרכי האוכל בשביל הגיטו ובשביל יתר המח־נות. למוביל המיצרכים מותר ללכת רק בקו המחנה — T.V.L.[68]. כן ניתנו 12 אישורים בשביל פקידי בית־החולים, שעדיין נמצא ברובע קאווקאז.

67. הסאניטאר היה איש ס״ס חסר כל השכלה רפואית. תפקידו היה לצמצם את הפטורים ולא להשאיר בבית־החולים חולים כרוניים ולהשמיד את החולים במחלות מידבקות.
68. ולהלן עמ׳ 313 .T.W.L.

נשארו כיום בקאווקאז רק כ־200 תושבים. מחר, יום ראשון, יעבירום בעגלות מספר של העיריה לבניין 'זמלין' ושם ישהו עד שיתפנו מקומותיהם של הנוסעים למחנה.

30 [69] באוקטובר [1943]

כל ראשי הגלילות וזקני המועצות הכפריות (ווירשייטיסים) קיבלו פקודה לשרוף בבנזין את קברות האחים של היהודים שהושמדו לפני שנתיים [70].

חופרים בסביבת ראדווילישקי בורות באורך של 8 מטרים וברוחב של 3 מטרים. נקברו בהם הליטאים שנורו. אולי הם מיועדים גם לנו?

נתקבל מכתב מפוניבז' (בליטאית) וזה תוכנו: 'ע' ג' היקר! ודאי תתפלא לקבל פתאום מכתב ממני. התזכרני מן הימים ההם? יקירי! היכן ראובן? יעקב — ראש המשטרה שלי. אני במחנה בפוניבז' זה 5 חודשים. אני זקן השוטרים. איך אתה חי?... נמצא כאן דודנו של צוקרמאן, גם קרובו של ששקין אצלנו. הוא רופא. אני בריא. אין אנחנו חיים כאן ברע. הטיפול מצוין. ברם לא ידוע מה יהיה. קשה להיוודע מהו המצב בווילנה. יש שם הבלוקים מ'קייליס' [71]. אנשינו נמצאים כאן במחנה מיוחד ברחוב סובאצ'יו. היה בריא, אחא. פרישת־שלום לכולם. שלך באק ליפמאן [72]'.

הגיע לכאן בית־חולים צבאי מאסטוניה ועמו בחורות אסטוניות. הן סיפרו, שיש יהודים בנארווה (אסטוניה). הגברים עובדים בבית־החרושת לשמן והנשים עובדות בעבודות קלות יותר. גם ילדים קטנים יש שם. היהודים סובלים שם סבל רב. הם עובדים שעות הרבה, רעבים וסופגים מכות לעתים קרובות. [ידיעות] משדה־התעופה. האוכל שם הולך ורע. האנשים חיים רק על המנה. המחנה, שיש־בו חמש מאות איש, מקבל כל יום 440 גר' לחם לגולגולת, 400 ק"ג תפוחי־אדמה, 10 ק"ג אפונה ו־23 ק"ג בשר־סוס בשביל כל המחנה.

הנהלת המחנה ביקשה משמיט, מפקד מחנה שדה־התעופה, להשביח את מזון הדוד הכללי ולתת בגדים למחוסרי הלבוש. הלה ענה, שאנשי ס"ס צריכים לדאוג לכך, שהרי הם מקבלים את שכר העבודה של היהודים, בסך של 4.40

69. במקור הערת שוליים 'מכאן'. גם התאריך נוסף מיד אחרת.
70. כותב היומן היה חבר בוועדה שמונתה על־ידי השלטונות הסובייטיים לחקור את קברי הקדושים. הוועדה לא מצאה כל סימנים בסביבות שאבלי, אם כי ברור שכל קרבנות האקציות בשאבלי ובסביבותיה הושמדו בבובי ובקוז'י.
במקור היומן נוסף: 'עד כאן'.
71. Kailis — בית־מלאכה לפרוות.
72. היה כתב העיתון 'דאס ווארט' שנתגלגל לווילנה ומשם הובא, יחד עם כ־50 איש, לפוניבז' לבניית שדה־התעופה.

ר״מ לכל גבר ו־3.50 ר״מ לכל אישה וילד. הם יכולים לקנות בכסף זה מזון ובגדים בשביל המחנה. הכתובת נכונה [73].

היום הגיעה המכונית מפאבנצ׳יאי ונסעה לבאצ׳יונאי. היא לקחה משם 30 גברים נוספים בשביל ביהח״ר.

2 בנובמבר 43

העלמה טיקטינסקי, ילידת ארץ־ישראל, קיבלה על־ידי הצלב האדום דרישה לעלות לא״י בתור חליפין (בגרמני בן הרייך). היא רשמה שאלון לפני חודש. אתמול הזמינוה למשטרת הביטחון. הייתכן שמישהו יוכל לצאת מן הגיהנום הזה? באותו יום אחה״צ הודיעו לעלמה טיקטינסקי במשטרת הביטחון, שהיא תוכל לעלות לארץ תיכף לאחר שיגיע האישור לכך משווייץ [1].

נודעו לנו עוד הפרטים האלה על המאורעות בקובנה: יום לפני ההוצאה עמדו על־יד שדה־התעופה קרונות משא ריקים, שגודרו על־ידי הגרמנים בתיל. גקה ציווה להושיב את עובדי שדה־התעופה במכוניות סגורות ולהובילם ל׳מבצר התשיעי׳, כדי שלא ימסרו את הדבר בגיטו. ממחרת ההוצאה הוחזרו אל הגיטו. אגב, אסירי אותו יום פגשו שם פלוגה בת 9 פועלים יהודיים ששרפו את עצמותיהם של אלה שהושמדו ב׳מבצר התשיעי׳ בקיץ 1941. הם סיפרו שמפוצצים את קברות הקדושים בחומר נפץ, שופכים לשם בנזין וחומרי שריפה אחרים והעצמות בוערות ימים אחדים. אחר־כך מכסים את הבורות בחול ובאספלט. [מחיצות של סדינים הוקמו מסביב לקברים, כדי להסתיר את השריפה מעיני העוברים והשבים] [2]. תשעת היהודים העוסקים במלאכה זאת אינם חוזרים אל הגיטו. הם שוכנים במבצר התשיעי ובוודאי גם לא ישובו עוד [3].

העובדים היהודיים שבלינקייצ׳י מצאו בקרון, בפרקם את מטענו, את הכתובת הזאת הכתובה ביידיש: ׳יש פה נשים מווילנה, שמונה ק״מ מריגה; הוצאו מווילנה ביום 20 בספטמבר שנת 43׳. הקרון היה מריגה ויצא משם ביום 20 באוקטובר 43.

הגיעו רוסים לבנים מאסטוניה ללינקייצ׳י. הם סיפרו שנמצאים שם גברים מווילנה.

73. כלומר טענתו והפנייתו, והדבר נאמר באירוניה.

1. למעשה נשארה העלמה בגיטו, נלקחה יחד עם כולם לגרמניה ושם נספתה.

2. נכתב בשוליים באותו כתב־יד.

3. במשך הזמן הגיע מספר אנשי הקבוצה ל־64 (עיין להלן עמ׳ 345.). שריפת הגופות נעשתה כך: הגופות הוצאו מן האדמה וסודרו שורות שורות בריבוע. עליהן הונחו עצים ושוב גופות — כך לסירוגין עד 7 שכבות. לאחר מכן הוצתו העצים והגופות נשרפו. — במקור נוסף בכתב אחר: ׳עד כאן׳.

ליטאי בשם גלגודאס מסר, שביום חמישי, 27 באוקטובר, אחרי־הצהריים הגיע משלוח של יהודים מקובנה לפוניבז׳, ובו גברים, נשים וילדים.

לפי ידיעה, שעדיין לא נבדקה, חולקו יהודי קובנה כך:

לריגה	2,000
למאריאמפול	1,500
לקיידאן	200
למבצר התשיעי (בבידוד)	700

שוב הגיעו 2 יהודים מקובנה. לפי דבריהם נרגעו אנשי קובנה. אתמול כבר יצאו לעבודה בצורה סדירה, כי המפקד הודיע, שאם ה׳ארבייטסאיינזאץ׳ לא יהיה כשורה [4] — יישבר׳... גקה הבטיח לבצע את ה׳קסירקוט׳ להבא בלא אקציות. פורסטר, שביצע את ה׳קסירקוט׳ בשאבלי, יבצע אותה פעולה גם כאן [5].

אגב, גושי הבתים שהוצאו מהם ארבעת אלפי האנשים, הוחרמו מיד עם כל מה שנמצא בתוכם.

4 בנובמבר 43

ה׳האופטשטורמפירר׳ פורסטר הגיע מקובנה. אחד מביקוריו הראשונים היה אצל סנדלרו [6]. הוא פגש שם ביהודי היושב ולומד גמרא וסטר על פניו, ׳כי לא צריך ללמוד בכתבי־הקודש בעת מלחמה׳.

עניין בית־החרושת. בית־החרושת נשאר מקום העבודה הקבוע היחיד בשביל הגיטו לשעבר. נדחק לשם כל הרוצה להינצל מן המחנות ומן ההוצאה. כבר עם ראשית ה׳קסירקוט׳ התפתח סחר בלתי הוגן במקומות העבודה שבבית־החרושת. המקורבים היהודיים שבבית־החרושת, הפקידים הבכירים, גרמו למסחר זה לא במעט. הם היו המתווכים במתן שוחד של כסף ושל חפצים יקרי־ערך למנהלים ולמארגני העבודה של בית־החרושת. הנציגות קראה את המקורבים ואת הסוכנים, כדי למנוע את הדבר הזה. היא השפיעה עליהם, שלא ישתדלו בבית־החרושת למען אנשים פרטיים ושיניחו את חלוקת מקומות העבודה לנציגות. זו תחלק את העבודה בבית־החרושת ביושר ולפי הצרכים של הגיטו. בתחילה הסכימו לכך המקורבים, ראשי הפקידים של בית־החרושת. 5 פקידים בכירים מבית־החרושת הרכיבו מועצת משנה על־יד הנציגות, כדי לתאם תיאום גמור בין בית־החרושת ובין הגיטו. תפקידה היה לעזור לנציגות בחלוקת מקומות העבודה בבית־החרושת ׳באטאס׳ ובמפעל העור של פרנקל. הנציגות באה במגע

4. במקור: ׳וועט ניט קלאפן׳. 5. כלומר קובנה.
6. הסנדלר היה קאפליוש שעשה לו זוג מגפיים.

עם הנהלת ביהח״ר, כדי לחזק החלטה זאת עוד. ההנהלה הבטיחה לא לשלוח רשימות של שמות לגיטו.

אכן בזמן הראשון שמרה הנהלת בית־החרושת על הבטחתה ושלחה דרישות ל־250 ול־125 פועלים, בלי פירוט שמות. הנציגות חילקה את העבודה בעיקר לאמהות של ילדים קטנים ולאנשים עניים אחרים, שצריך היה לספק להם עבודה וחסות בדחיפות. איש לא יכול היה להתאונן על צורת חלוקת מקומות העבודה. אולם לא זמן רב נמשך הדבר. בזמן האחרון פרצו התקיפים והעשירים בכל זאת דרך לעצמם אל ההנהלה. סייעו בידם גם המקורבים, ראשי הפקידים שבבית־החרושת, אף־על־פי שהתחייבו קודם לכן לעבוד בתיאום עם הנציגות. החלו להציף את הגיטו ברשימות שמיות חדשות, נדרשו אנשים שלא היו צריכים לקבל עבודה. בתחילה ניסתה הנציגות לעכב את הדרישות לפי השמות, אבל הדבר עלה בידה אלא לשעה, כי מנהלי בית־החרושת לא הסכימו להשהות דרישותיהם לפי שמות. חזר ונתחדש הסחר על מקומות העבודה. אחרי עמל רב הצליחו להכניס בבית־החרושת את רוב בני משפחותיהם של העובדים הוותיקים שבו. מקצתם נשארו עד היום מחוץ לבית־החרושת שבגיטו. עתה מתאמצים להכניס את שאר בני המשפחה של הפועלים הוותיקים.

ליטאים רבים נאסרים בעיר ובמיוחד אלה שנמצאו שאלוניהם במפלגה [7] וב׳עזרת העם׳ [8]. בין כל השאלונים היו גם שאלונים [9] של יהודים. בעלי השאלונים שרשמו פרטים למעלה מן השיעור, היו צפויים לסכנה גדולה, לאושרם הצליחו להשמיד את השאלונים [10].

כבר חוסל רובע קאווקאז. שם נשאר בית־החולים בלבד. שארית התושבים של רובע זה נדחסה למחסן ׳זמלין׳. 250 דיירים חיים בדוחק כשמיטותיהם עומדות זו על־יד זו ומיטלטליהם הישנים מונחים על המיטות ומתחתן. אין לתאר את השאון ואת ההמולה בצריף זה. יש 6 כיריים בלבד בשביל הקהל הזה. המריבות בדבר מקום בכיריים, או פינה בחדר, אינן פוסקות במשך כל היום. בלילה קר. נאנחים הזקנים ובוכים הילדים. זהו המדור התחתון של גיהנום הגיטו.

הגיעו גרמנים מאולאו שעל־יד ריגה, כדי לקחת מזונות בשביל 200 יהודים, שהגיעו לשם מווילנה. גם מיאנישק באו לקבל מזון בשביל 180 היהודים שהגיעו לפני ימים אחדים. כפי שמוסרים, עתידים להגיע אליהם עוד כאלף יהודים...

7. הכוונה למפלגה הקומוניסטית.
8. אגודה לעזרת האסירים הפוליטיים — למעשה ארגון של המפלגה הקומוניסטית.
9. 21 במספרם.
10. פטרייטיס, פקיד הבולשת הליטאית הביא את 21 השאלונים לנציגות הגיטו ומסרם תמורת 21 מטבעות־זהב של 5 רובל. השאלונים נשרפו בו במקום.

5 בנובמבר 43

נקמה כזאת, נקמת ילד קטן, עוד לא המציא השטן [11].

יום שישי, 5 בנובמבר, היה היום האפל ביותר בחיינו האפלים בגיטו. ביום זה גזלו ממנו את האוצר היקר מכול — את הילדים.

ביום שישי בבוקר, כשיצאו הכול אל העבודה, הודיע המשמר שקיבל הוראה לא לתת לאיש לצאת דרך השער. כשנפוצה הידיעה רצו כולם לבתיהם והתחילו לארוז חפציהם לנסיעה. סבורים היו בוודאות, שיובילום עתה למקומות הרחוקים, כפי שעשו לאנשי וילנה וקובנה. אמנם חיכו לרע, אבל לא היו מוכנים למה שאירע.

11. כך, בעברית, במקור. כותב־היומן כתב מזכרונו ולא דק. צריך להיות: ׳נקמת דם ילד קטן עוד לא ברא השטן׳ (ביאליק, על השחיטה).

תיאור זה של מהלך האקציה נמחק במקור היומן אחר שמסרו חברי הנציגות למחבר היומן תיאור מפורט ומדויק יותר. בכל־זאת נראה לנו להדפיס גם את הנוסח הראשון משום שיש עניין בהשוואת שתי הנוסחאות [המערכת].—

׳היום היה היום האפל ביותר בחיינו החשוכים והאפלים בגיטו. היום גזלו ממנו את היקר מכול — את הילדים. כשיצאו האנשים בבוקר לעבודה, עיכבום על־יד השער. שם כבר עמדו פורסטר, ה׳האופטשטורמפירר׳, שלף, מפקד המחנה, כל משטרת־הביטחון עם קלר, היפ, רופרכט, ובראשם ראש משטרת־הביטחון וכן היו הרבה אוקראינים. אחר־כך בא גם שוואנט הידוע, כדי לסייע בידיהם. הדבר עורר בהלה ופחד בגיטו, אך לא לזמן רב, כי הסתגלו מיד לרעיון להיות מוצאים כמו [שהוצאו היהודים] מווילנה ומקובנה. אנשים לבשו בגדים חמים והיו מוכנים לנסיעה.

כעבור זמן קצר הודיעו שעל כולם ללכת לעבודה. כל עובדי ׳באטאס׳ ועובדי בית־החרושת לעורות התפרצו אל השער. היו בתוכם רבים שלא עבדו קודם לכן, וכן הרבה ילדים. כבר עמד המפקד על־יד שער בית־החרושת ולא נתן לילדים הקטנים לעבור. אף־על־פי־כן לא הבינו אנשים רבים את משמעות הדבר והאמהית הלכו בהשאירן את הילדים הפקר. לאחר שיצאו כל הפלוגות, נכנסה מכונית גדולה סגורה והאוקראינים יחד עם משטרת־הביטחון וה׳האופטשטורמפירר׳ פורסטר התנפלו על הגיטו (כדי לתפוס ילדים) ושלחו את כל הנמצאים בבתים אל המגרש שעל־יד השער. בתחילה לא עמדו על כוונת התופסים; נשים, גברים וילדים הלכו אל (המכונית) המגרש בשלווה. [במגרש הפרידו בין הזקנים והילדים ובין המוכשרים לעבודה הבריאים]. ברם, משנתברר שהרוצחים מתכוונים לילדים ולזקנים, נתפשטה יללה על פני כל הגיטו. אמהות רצו אחרי ילדיהן הקטנים וקראו אחריהם: איציקל, יעקב׳לה, משה׳לה, וכו׳. [הילדים צעקו: אמא, הצילי! והקולות עלו עד השמים]. הן פכרו ידיהן וביקשו רחמים מאת הרוצחים, אבל הרוצחים היו מבעיתים. הם הכו ודחפו את הילדים, הריצו אותם אל המכונית, כשהם ערומים למחצה. כל פעם שהמכונית יצאה מן המגרש, התפרצה זעקה של אמהות וילדים עד שחדל הלב מלפעום. [אחר־כך היה משתרר שקט לזמן מה עד שהמכונית חזרה, והחזור חלילה].

הרדיפה מתאכזרת והולכת. האוקראינים השתוללו כחיות׳.

הכתוב בסוגריים נמחק במקור היומן והכתוב באריחיים — תוספת בשוליים.

בשעה 7.30 נכנס פורסטר, ה׳האופטשטורמפירר׳, אל נציגות הגיטו יחד עם משטרת־הביטחון של שאבלי. היו ביניהם ראש המשטרה גייבל, רופרכט, היפ וקלר. אחר־כך באו גם שוואנט הידוע. נוספו אליהם עוד רצחנים שבאו במיוחד מקובנה — כולם מזוינים ברובים אוטומטיים. מכוניות משא מכוסות נסעו על־יד הגיטו. הוא[12] נזף במשמר על שאינו נותן לפועלים לצאת לעבודה[13]. הוא ציווה על כולם מייד לצאת לעבודה.

המשטרה היהודית הודיעה את פקודת פורסטר בגיטו וכולם — צעירים וזק־נים — פרצו אל שער בית־החרושת. רבים אף לקחו את ילדיהם. הנציג כ״ץ רץ אל השער ופקד על המשטרה היהודית להרשות את המעבר לכולם — עובדים ושאינם עובדים. ברם, המפקד שלף כבר עמד על־יד השער וכבר לא נתן לילדים לעבור. לאחר שיצאו כל העובדים למקומות העבודה שלהם, ציווה פורסטר לסגור את השער. אחר־כך נכנס אל משרד ה׳יודנראט׳ (הנציגות) ומסר לו את ההודאה הבאה: ׳הריני מודיע לכם, שקיבלתי פקודה להוציא מן הגיטו את כל הילדים עד בני 13 ואת כל האנשים הזקנים ושאינם כשרים לעבודה. הם יובאו לקובנה לבית־ילדים והאנשים הזקנים ישגיחו עליהם. כל הילדים היהודיים מן המחנות יכונסו באותו מקום. שני חברים של ה׳יודנראט׳, ב׳ קארטון וא׳ כ״ץ יסעו יחד אתם כדי שתהיו שקטים וכדי להוכיח לכם שדברי נכונים. אחרי סידור הילדים יחזרו חברי ה׳יודנראט׳ וימסרו פרישת־שלום מהמוצאים׳. הנציגים היהו־דיים ביקשו לטעון: כיצד אפשר לנתק ילדים קטנים מהוריהם? על זאת ענה פורסטר: ׳מהר! המשטרה שלכם חייבת לבצע את הפקודה ולא — תכנסנה הקבוצות שלי אל הגיטו ותבצענה את הדבר׳. כבר עמדה פלוגה[14] של אוקראינים[15] וכן עמדו כל 31 אנשי משמר הס״ס במצב הכן משעה 4 לפנות בוקר (כך סיפרו אחר־כך אנשי המשמר). נוסף על אלה עמדו 300 אוקראינים מזוינים ברחוב ריגה[16], כדי לנתק את דרך בית־הקברות הרוסי לגיטו, במקרה של התנגדות.

בראשונה נכנס פורסטר אל הצריף של אסם זמלין, שם גרו כ־250 איש. הוא הודיע להם אותה הפקודה וסיים בהערה: ׳שני חברי הנציגות נוסעים אתם

12. פורסטר.
13. כנראה היתה זאת העמדת פנים, כאילו דבר לא קרה. כוונתו הייתה שיצאו תחילה כל המסוגלים להתנגדות.
14. במקור: ׳הונדרשאפט׳, כלומר יחידה־של־מאה.
15. הערת־שוליים בכתב קלוש: ׳אוקראינים פאשיסטים. המערכ.׳ [היא מערכת הוועד האנטי־פאשיסטי במוסקבה שהכין קטעים מן היומן למשפט הבין־לאומי של פושעי המלחמה בנירנברג, השווה המבוא עמ׳ 16־17].
16. קרוב לגיטו, מעבר לבית הקברות הרוסי.

וימסרו לכם פרישת־שלום, כדי שתוכלו להיווכח שילדיכם נשלחים למחנה׳. לאחר זאת גורשו כולם מן הצריף לחצר סמוכה לחצר [17].

נשארו שם חברי ה׳יודנראט׳, מקצת מחברי המינהלה ומשטרה. למקצת אנשי המנגנון עצמם היו ילדים והורים ונאלצו להשתתף במשחק הדמים.

מיינו [את האנשים] בחצר — הזקנים, הילדים והחולים — לחוד, והצעירים הכשרים לעבודה — לחוד.

בינתיים פרצו ונכנסו מכוניות מכוסות ואחריהן פלוגת [18] אוקראינים, שהיו מזוינים ברובים אוטומאטיים וברימוני יד. הם פשטו בסימטאות הגיטו, ניתקוהו והקיפוהו חלקים חלקים, חדרו אל הבתים וגירשו משם את כולם אל המגרש. בשעת ההוצאה שדדו וחמסו כל דבר שנראה להם כבעל ערך, כמו בפוגרום. הם בדקו כל אחד ולקחו שעונים, טבעות ותכשיטים אחרים. סחטו את כל הכסף ולפעמים הפשיטו את האנשים ערומים ממש. רבים ניסו לפדות את נפשם ומסרו את כל מה שהיה ברשותם. לקחו זאת האוקראינים, כי בין כך ובין כך סחבו את כולם לאחר מכן. לפעמים לקחו את הכסף, שחררו כביכול את נותנו וכעבור רגע שלחו אחרים שגמרו את מלאכתם. לא היה גבול לאכזריותם, הם הכו את הנשים ואת הילדים בקתות רוביהם, חירפו וגידפו במלים הגסות ביותר.

הם בדקו כל בית פעמים מספר, שיברו את הרהיטים, קרעו ופיזרו את הבגדים. מראה כל בית לאחר כניסתם היה כמראה של בית לאחר פוגרום. האוקראינים שיברו בבתים את הרצפות, את עליות הגג, את הקורות ואת הרפתות בחפשם ביזה ואפשרות להרע. הם לא הותירו אף פינה אחת שלא נבדקה. הוצאו ממחבו־איהם כל הילדים המוסתרים, סחבו אותם אל המגרש כחיות פרא כשהם ערומים ויחפים. שם הרימו את הילדים בשערותיהם ובידיהם וזרקום אל המכונית. רדפו אחרי הילדים הקטנטנים, שנראו במקרה ברחוב או בחצר, כמו שרודפים אחרי חיות פרא — ירו, תפסום וסחבום למכונית. רצו ההורים האומללים אחרי הילדים, יללו והתחננו והאוקראינים הכום וגירשום. הצעקות והיללות פלחו את האוויר.

עדיין היו שני מקומות, שחשבו כי הנמצאים שם יינצלו והם — המרפאה והסנדלריה. שלף ציווה להניח לאנשי שני המקומות האלה להמשיך בעבודתם, אך האוקראינים לא התחשבו בפקודה. אחר־כך הוציאו את כולם מן המרפאה אל המגרש. כן הוציאו משם את ד״ר רוזובסקי ואת העלמה וולוב. נוסף על אלה מצאו למעלה מ־10 ילדים בעלייה וסחבום. כזאת אירע גם בסנדלרייה. המבוגרים לא

17. הערת־שוליים בכתב קלוש: ׳כך כתוב בטקסט. המערכת׳. במקור פליטת קולמוס, וצ״ל: לחצר סמוכה לצריף.

18. במקור ׳אַ הונדערט׳ עיין לעיל הע׳ 14.

נסחבו, אבל היו ילדים בעלייה, מצאום וזרקום מלמעלה על הקרקע. במגרש נישנו מעשי האכזריות. שוב בדקו וחיפשו אצל כל אחד וזרקו את הילדים והזקנים לתוך המכונית.

אמהות רבות פרצו אל המכונית, התחננו בפני הרצחנים שיתנו להן לנסוע עם ילדיהן, אך 4 נשים בלבד זכו ב'אושר' זה. היתר נותקו וגורשו בכוח אל הגבעה שעליה עמדו הצעירים והכשרים לעבודה[19].

הם שמחו על גילוים של מחבואי הילדים. כל פעם שמצאו מחבוא, קראו לחבריהם: גרישקא, יורא, ראה כמה ילדים יש פה. סחבו אותם כמו חיות־פרא. הם מצאו במקום אחד 12 ילדים בעליית הגג. הפילו את הילדים על הקרקע, הכו על ראשיהם בקתות הרובים וקיללו את אמותיהם ללא־הרף. הם בזזו בכל מקום שהשיגה ידם, קרעו ושיברו כל מה שלא יכלו לשדוד, כמו בפוגרום. [הם לקחו שוחד מאנשים רבים ואף־על־פי־כן הובילום לאחר מכן][20]. הנציגים שלנו מ' לייבוביץ', אהרן כ"ץ ובר קארטון עמדו על־יד המגרש שדרכו הוציאו את הילדים. כשניסו להציל ילדים אחרים ובהצלחה, הושיבה אותם משטרת־הביטחון בתוך המכונית. ה'האופטשטורמפירר' ציווה את מ' לייבוביץ' לרדת. א' כ"ץ וב' קארטון נשארו. אהרן כ"ץ לבש מעיל קיץ, חליפה קרועה ונעליים דקות — זה היה כל רכושו. חטאו האחרון היה שהחציף בבקשו לצייד את הילדים במים, במזון ובמלווה מטעם הנציגות. המפקד ציווהו להילוות. הוא הקדיש את כל חייו לגיטו וכלה יחד עמו. ב' קארטון, אדם זקן וחולה, לא יעצור כוח לשאת את החיים בדרכים[21] אף במקרה הטוב ביותר. [ברם, הוא נכנס באומץ כפי שיאה למנהיג. אם צריך, הריני הולך! — אמר ונכנס למכונית][22].

תוזכר נא המשטרה היהודית לטובה. היא נאלצה להשתתף בעבודה האיומה ועשתה כמיטב יכולתה להצלת ילדים או לפחות למניעת הכאתם. שוטרים רבים הוכו בעצמם ובכל־זאת הוסיפו להסתכן ולעזור.

המחזה נמשך משעה 7.30 בבוקר עד שעה 16. ההורים עמדו כל הזמן [בכיכר וב]בית־החרושת[23], הסתכלו כיצד נסחבים ילדיהם וידיהם קצרו מלהושיעם. אי־אפשר כלל לתאר את ייאושם.

כדאי להזכיר שהמנהל קייזר ניסה להציל ילדים אחדים מילדי עוזריו הקרובים ביותר, אך רמזו לו מה'גביטסקומיסאריאט', שלא יתערב בעניין, שאינו

19. הערת שוליים: '(המשך בעמוד תשם)', הערת שוליים אחרת בכתב קלוש: 'עד כאן. המשך בעמוד תשם'.
20. במקור בשוליים.
21. במקור המלה קשה לקריאה.
22. במקור תוספת בשוליים.
23. תוספת מעל לשורה במקום 'חצר' שנמחקה.

נוגע לו. אולם המנהל זיגל הביע את תמהונו על שהרבה אנשים מיותרים, בייחוד ילדים, נמצאים בבית־החרושת. כשהסבירו לו שהם מצילים את עצמם, ענה בהיתול: ׳כאן חור של עכברים, וגם בחור תופס החתול את העכבר!׳ הוא הודיע את הדבר גם (למשטרת־הביטחון. ואכן בדרכם חזרה מבית־החרושת עצר המפקד כמה ילדים שנראו לו צעירים מדי) [24]. בשוב העובדים מבית החרושת עדיין עמד המפקד על־יד השער וערך בדיקות. כשראה כמה ילדים חשודים הוציאם.

עתה יושבים אבות ואמהות בבתים ומקוננים על ילדיהם. לפי דברי המפקד הוצאו בס״ה 816 אנשים. בהם היו אחדים מן המחנות האחרים, אבל משערים שמספרם גדול בהרבה, שהרי הוציאו 21 מכוניות מלאות והיו בהן כנראה למעלה מ־1,000 איש [25].

היו אקציות כאלה גם בדאוגיאליאי ובפאבנצ׳יאי וגם בשדה־התעופה. מדאוגיאליאי ומפאבנצ׳יאי הוצאו 15 [26] ילדים וזקנים ומשדה־התעופה הוצאו 9 נפשות — 5 ילדים ו־4 זקנים. לא נערכו אקציות כאלה באקמיאן ובלינקייצ׳י משום שהרוצחים סבורים, כי אין ילדים בלינקיצ׳י, ואקמיאן רחוקה מדי.

6 בנובמבר 43

היום כבר היה ׳שקט׳, אך הורים וקרובים ישבו וקוננו כל הלילה. בבוקר יצאו כולם לעבודה כשהם מקוננים ובחזרם מן העבודה שוב החלה יללה איומה בכל הגיטו. ילדי ישראל המסכנים! מעולם לא האיר לכם הגורל. ברם מר היה לכם בגיטו שבעתיים מבכל הגלויות. אף־על־פי־כן גדלתם ופרחתם כמו פרחים, על אפם ועל חמתם של שונאינו. שום קיבוץ יהודי עדיין לא זכה לחלק גדול כל־כך של ילדים מוכשרים ומוצלחים כמו חלק הילדים הללו בגיטו. החיים המרים עוררו בקרבם את כל כוחות הנפש החבויים שלהם. הילדים גילו במוקדם כשרונות בכל תחומי החיים והלימודים. הפעוטות רצו לבית־הספר, כאילו היה זה מקום בילוי. הם הכינו את שיעוריהם היטב ובדייקנות ובעת ובעונה אחת שמרו על הבתים, בישלו, הביאו את כל מיצרכי האוכל מהחנות והשגיחו על אחיהם ועל אחיותיהם הקטנים. בכל־זאת היו עליזים תמיד. משחקם הער וצחוקם היו מהדהדים ברחובות הגיטו. רוח טובה שרתה עליכם תמיד, בין אם אכלתם לשובע, בין אם אכלתם ארוחה דלה ובין אם לא אכלתם כלל. מבוגרים נהגו להזהירכם בעברם: ׳שקט, אל תרעישו ואל תידחקו אל השער׳ — גם זאת הבנתם ונחפזתם להסתתר מפני כל לובש חליפה חומה או ירוקה. תיכף לכניסת גרמני לגיטו

24. תוספת בשוליים שנמחקה.
25. במקור הערת־שוליים בכתב אחר קלוש: ׳עד כאן׳.
26. לפי הסיכומים שלמטה, עמ׳ 310־311, נהרגו 17 ילדים ו־8 זקנים וזקנות.

נתרוקנו הרחובות מילדים קטנים. רוצחכם פורסטר שיחק אתכם עוד בימים האחרונים. הוא 'תמה' על שילדים יהודיים מסתתרים מפניו בפינות. הבנתם אותו יותר משהבינוהו המבוגרים. הוא זרק למכונית במו ידיו אותם הילדים שהתפעל מהם קודם לכן[27]. בקרבנותיו היו הילדה של ל'[28], שעינגה אותו בשירתה ובשפתה, והילד של כ', מלאך בלונדי בן שנתיים. זמן רב לא שבעו עיניו ממראה הילד, מאמו היפהפיה ומהניקיון והסדר ששררו בדירתם הקטנטונת. גם ילדותיה של גברת ל'[29], שהגדולה שבהן היתה בת 7, היו בקרבנותיו. כשיצאה האם לעבודה בבית־החרושת נהגה הבכירה בת ה־7 להלביש ולהאכיל את אחיותיה הצעירות ואחר־כך לסדר את פינתם. פורסטר לא פסק מלהתפעל מעקרת הבית הצעירה ואתמול עמד והסתכל בקור רוח, כיצד תופסים את 'שאינה כשרה לעבודה' ומובילים אותה אל המכונית יחד עם אחיותיה הבלונדיניות.

האוקראינים זרקו והכו את האפרוחים הרכים בקתות, באכזריות האופיינית לאבות אבותיהם ההיידאמאקים. הם שפכו את כל זעמם על ארבעת ילדיה של הגברת מ'. בעלה, רב בעיירה קטנה[30], עונה למוות על־ידי הפארטיזאנים הליטאיים. אמם החלשה הוציאתם מצפורני הרוצחים שבט'[31] בכוח כמעט והביאתם אל גיטו שאבלי, בודדה ועניה נאבקה כאן קשה על קיומה והחייתה את ילדיה החלושים. הם הפתיעו את כל מכיריהם בכשרונותיהם. הבכור בן ה־8 כבר הבין יפה דף גמרא, פרק במשניות ופתר את הבעיות הקשות ביותר בחשבון. הילדים הצעירים ממנו עלו עליו עוד בכשרונותיהם. כולם עונו על־ידי האוקראינים כפושעים הגדולים ביותר.

איני יכול לשכוח כיצד הובל הילד בן השנתיים וחצי של הגברת מ'[32]. הוא נתייתם מאביו עוד לפני קום הגיטו. הגברת מ' עשתה בגיטו מאמצים על־אנושיים, כדי שהילד יהיה נקי ושבע. הילד הפיקח הזה נהג ללכת כל יום להקביל את פני אמו השבה מן העבודה, הוביל אותה הביתה בגאווה של בן־לוויה וחיכה בסבלנות עד שאמו הכינה לו משהו לאכול. השכנה, הגב' פ'[33], החביאה אותו בין הכרים. הוא שכב שם במחנק בסבלנות שעות ארוכות. כשמצא אותו האוקראיני יצא בשקט ומיהר ללבוש את מעילו, אך הרוצח לא נתן לו להתלבש ודחפו במהירות לעבר הדלת. הגברת פ' נתנה לרוצח את כל תכשיטיה היקרים תמורת הילד, הוא לקח מידה — ואחר כן הוציא את הילד. הלך לו ה'פושע' הקטן הנידון למוות בלא מעיל ובלא כובע ואף־על־פי־כן היה שקט. ליווהו מאחוריו שני אוקראינים מזוינים ברובים.

27. במקור הועברו קווים קלושים על הפיסקה האחרונה. 28. לונץ. 29. לוין.
30. ציטוביאן. 31. הכוונה לציטוביאן, בליטאית: Tytavenai.
32. מובשוביץ. 33. פיק, אשת ד"ר אהרן פיק.

הילדה ז׳, עקרת הבית והמבשלת של המשפחה הגדולה, היתה מהלכת וטוענת בפ־ני המלווים האוקראינים (בגרמנית)[34]: למה אתם מובילים אותי? הרי אני כשרה לעבודה! אבל אלה ענו רק ׳לכי! לכי! ולא—תוכי בקת׳. כך דחפוה אל המכונית.

[עתה לא יהדהד עוד צחוק ילדים בגיטו, נעלם ממנו הצחוק לעולם, כבתה התקווה בלבבות, חושך ועצבות יהיו נחלתנו][35].

בתוך מוצאים היו: הרב ש׳[36] רובינשטיין, מחבר[37] ... אחד המוחות הנאורים שבתוך האורתודוכסיה היהודית. הוא זיעזע בזמנו את עולם הרבנות במחקריו החופשיים והמדעיים בתורה־שבעל־פה; הרב יפה, מחברם של כמה חיבורים. במוצאים היו גם הונא רודניק ואביו מרדכי רודניק, שהיה חברו של יוסף טרומפלדור ועמד בראש התנועה ׳ארץ־ישראל העובדת׳ [בשאבלי] במשך עשרות בשנים. הוא נשאר נאמן לאידיאלים שלו גם בתקופת הבולשביקים; הוא היה במוצאים הראשונים ביולי 1941. בנו הונא היה בעל מום גופני, אבל בעל כישרון מעולה ומשורר, שניבאו לו עתיד גדול. ואחרון־אחרון — פורמן, אמן בחסד עליון, שעבד כצייר תפאורות בתיאטרון היהודי במשך שנים רבות. הוא שכב חולה וחלש בגיטו, אך מעולם לא אבד אומץ לבו. הוא הבליג על צרותיו תמיד בחיוך ובהומור וחיכה ליום הגאולה הבהיר, אך במקום זה הגיעו סוף מר.

בהזדמנות זאת כדאי להזכיר את הנציגים שלנו עוד פעם: ב׳ קארטון, תושב ותיק בשאבלי, סוחר ידוע מאוד ועסקן ציבורי; היה פעמים מספר חבר מועצת העיריה ופעיל בחברות יהודיות וליטאיות שונות. הגן תמיד באומץ ובגאווה על האינטרסים היהודיים ובכל הזדמנות אמר את האמת למתנגדיו פנים־אל־פנים. בימי הכיבוש הראשונים התייצב בראש החברה היהודית יחד עם כמה עסקנים ולחם כאריה ב[גזירת] ז׳אגר (ראה את המחברת הראשונה של הפנקס)[38]. הוא השתמש בקשריו עם הליטאים לטובת הגיטו, הגן בכבוד על שארית זכויותינו בזמן השפלתנו הגדולה ביותר. הוא חי כל ימי חייו בכבוד ובגאווה, בשקט ובקומה זקופה — כך הלך גם לדרכו האחרונה בכבוד ובגאווה.

אהרן כ״ץ. לפני 10 שנים התחיל את פעולתו בשאבלי בתור מנהל הבנק העממי היהודי. כשבא, היה הבנק מפעל חרב אחרי מספר פשיטות־רגל גדולות. עשה בבנק לילות כימים במשך שנים רבות, השקיע בו את כל כשרונותיו ומרצו עד שהעלה אותו לרמה הנאותה ועשאו לאחד הבנקים המבוססים שבליטא. עם זאת עבד רבות בכל מפעלי ׳א״י העובדת׳ והיה לאחד מעמודי התווך של התנועה. עם בואו של מחנה הפליטים הראשון מגרמניה ואחר־כך מפולין, הקדיש את כל

34. נמחק במקור. 35. במקור בשוליים. 36. שמואל.
37. הרווח במקור.
38. ראה למעלה עמוד 32.

זמנו הפנוי להקלת מצוקת אחינו הפליטים. בצאתו מבית־הסוהר [39] ביולי 1941 התמסר כולו לגיטו. האיש עבד בשביל הגיטו מהבוקר עד השעות המאוחרות בערב, וגם בלילות לא ישן בגלל ענייני הגיטו. הוא התאבל באבלו והיה שותף לתקוותיו. לא היו לו כמעט עניינים פרטיים, כי כל משפחתו ניספתה והוא בעצמו היה זקוק רק מעט לקיום נפשו [40]. עם התקבל הידיעה הראשונה על בית־החרושת [41], ציווה את השוטרים היהודיים לתת לכל הבאים לעבור דרך השער. דאגתו האחרונה היו ילדי הגיטו והלך יחד אתם לדרך הנצח. זה גורלם של נציגינו בגיטו, הם נספים יחד עם אחיהם [42].

[הוצא מן המרפאה הד״ר רוזובסקי, ממשפחת המוסיקאים הידועה. הוא עצמו היה רופא טוב, ידען גדול בספרות ובמוסיקה, גם חיבר וגם תירגם שירים ומשלים [43].]

בשעה 4 אחרי־הצהריים, לאחר שיצאו המכוניות האחרונות וזעקות המובלים לטבח פילחו את האויר, הביאו הרצחנים בקבוקי יי״ש ומים מינראליים ושתו מתוך הבקבוקים [44].

ואלה הן תוצאות ה׳אקציה׳:

ילדים עד בני 10	506	
ילדים בני 10—13	68	
זקנים: גברים	56	191
נשים	135	
חולים ונכים: גברים	12	26
נשים	14	
נשים שנצטרפו למסע מרצונן	4	
בסך־הכל	796	

אקציות דומות נערכו גם בפאבנצ׳יאי, בדאוגיאליאי ובשדה־התעופה, אבל עליהם ייכתב לאחר מכן.

נשארו בשאבלי:

39. הוא ואחיו נאסרו בסוף יוני 1941. אחיו הוצא להורג ואהרן כ״ץ ניצל כי בידיו היו מפתחות הבנק.
40. הוא שהוציא את עניין אספקת הגיטו מידי הספסרים הפרטיים ג׳ ו־ב׳ והפך את האספקה לעניין ציבורי. בזכותו שירתו הקואופראטיבים את אנשי הגיטו כהלכה.
41. כלומר פתיחת השער לבית־החרושת.
42. עם השחרור נתברר לכותב היומן, כי כל הקרבנות הובלו אל הגבול הגרמני ובפטראשוני שעל־יד טאוראגה הוצאו המבוגרים ונורו. הילדים הובלו לאושוויץ והוכנסו ישר לכבשנים.
43. תוספת במקור, בשוליים.
44. במקור הועברו קווים קלושים על פיסקה זאת.

ילדים עד בני 2		11
" " " 2½-2		3
" " " 3-2½		11
" " " 4		9
" " " 5		17
" " " 6		18
" " " 7		13
" " " 8		16
" " " 9		15
" " " 10		28
" " " 11		45
" " " 12		41
	בסך־הכל	227

פאבנצ׳יאי — דאוגיאליאי

שם נערכה האקציה ביום חמישי, 4 בחודש. פורסטר נכנס לפאבנצ׳יאי בשעת הצהריים יחד עם שלף ועוד כמה מאנשיו והודיע, שבא להעביר את הילדים הקטנים ואת האנשים הזקנים לשאבלי. קורבנותיו היו:

1. ז׳וקוב משה
2. ז׳וקוב ראובן
3. אולשבאנג לייב
4. אולשבאנג יודל
5. לאבו יודל
6. הילדה גרודזנסקי
7. הילדה בייטלר
8. רוטשטין פאלק
9. קסל אייזיק.

זקנים

שאפקוביץ אברהם

סמילטינר לאה.

פורסטר הסתכל בקסל אייזיק, בן ה־14, בחיבה וטפח על שכמו. כשנודע לו שהוא מסגר, אמר אליו, שאינו צריך אלא אך ורק לעבוד בבית־החרושת... והובילו למכונית יחד עם כולם.

טלפנו מייד משם לבית־החרושת ושאלו אם אמנם הגיעו הילדים והזקנים לשאבלי. לרוע המזל שמע את השיחה מאטוקאס, פנקסן בית־החרושת, והוא לא ראה צורך לגשת אל הפועלים היהודיים, שעבדו שם עד 8 בערב, ולמסור להם את הידיעה. כך חלפו ללא פעולה הלילה היקר והבוקר, שבהם אפשר היה להציל הרבה נפשות מישראל.

פורסטר בא מפאבנצ׳יאי ישר לדאוגיאליאי (נוסח אחר: היה קודם בדאוגיאלי־

אי)[45] מקום שם התנפל באכזריות על מנהל המחנה היהודי[46] ועל המשטרה וציווה עליהם לאסוף את הפועלים מן העבודה (היה זה בשעה 3 אחרי־הצהריים, בערך). אז פשטו אנשיו על פני המחנה ומצאו 8 ילדים ו־6 נשים זקנות, והם:

1. הילדה פין, בת 11 (אחת מארבעת הילדים ששפת אמם היתה עברית. שלושת האחרים הם: אחותה פין והילדים מרקוס ויוסף ירושלמי).
2. הילדה מאלר } שתיהן מטאבריג
3. הילדה יאנקלביץ
4. הילד פאקטור
5. הילדה יֶזֶנֶר
6. רוזנגארד (הוא נעשה בר־מצוה בגיטו בחג השבועות הזה)
7. הילדה שר
8. והילדה סגל.

(מ)[47] הנשים: גב׳ ליפשיץ, אישה כבת 50, אחיה ניספו בווארשה ובמריאמפול,
״ צוויק
״ סמילג
״ גורביץ׳
״ בראודה
״ בלוך.

האקציה בשדה־התעופה נערכה באותו היום, שנערכה האקציה בגיטו — ב־5 בנובמבר. פורסטר, שלף ועוד עשרה אנשי ס״ס הגיעו אל שדה־התעופה, פרצו לתוך המחנה, בלא להודיע לא למשמר ולא למפקד שדה־התעופה, וציוו לאסוף את כולם בחצר. מפקד המחנה, שמיט, מיהר וניסה להגן על המחנה בטענה, שיש בו רק כשרים לעבודה. היו ילדים אחדים בחצר, ביקש שמיט מפורסטר: השאר נא אותם כאן, רק מקרה הוא שאינם עובדים היום, אחר־כך יועסקו בב־רירת תפוחי־אדמה קפואים; יש לי עבודה בשבילם לכל החורף. דבריו לא הועילו, כמובן, והילדים נזרקו אל המכונית. שלף רצה לדעת עוד היכן שאר היל־דים. ענה לו מפקד המחנה שמיט, שהם עובדים במרתף. אמר שלף: ׳הבה נלך לראות את המרתף!׳ אך פורסטר לא הלך. בינתיים קפצו ועלו לעליית הגג כל הילדים הקטנטנים, שהיו בצריף על־יד המרפאה, הפילו את הסולם וניצלו. רק אחד מהם לא רצה להינצל — ׳בין כך ובין כך ניהרג כולנו על־ידם׳ — אמר והניע בראשו שהחכים בלא עת. הוא יצא ונזרק למכונית. הקרבנות היו בסך־

45. כך במקור.
46. זק״ש, מי שהיה ראש העיר בעיר המחוז שאקי, אחר־כך עבר לממל.
47. האות נמחקה במקור.

הכל: 3 ילדים עד בני 10; 2 ילדים עד בני 13; 1 אישה זקנה, 1 אשה צעירה שהלכה עם הילדים ברצונה.

מפקד שדה־התעופה לא היה שם באותו יום וכשנודע לו הדבר, התגעש על פורסטר וקבוצתו, אבל כבר היה זה מאוחר מדי.

הרצחנים לא היו בבאצ׳יונאי. אולם הגרמנים משדה־התעופה [48] הודיעו עליהם שם בשעת הטבח והילדים הוחבאו. הם לא היו בבאצ׳יונאי, כי אינם יודעים שיש שם ילדים. גם בלינקייצ׳י לא נערך הטבח. כנראה, לא ידעו גם על קיום הילדים כאן.

עדיין לא נערכה האקציה באקמיאן. היא מרוחקת יותר מדי. מפקד המחנה הודיע, שאין אצלו עוד ילדים בכלל. הוא מבטיח לסכן את חייו ולא לתת להוציאם.

שבת, 6 בנובמבר 43

כל הגיטו שרוי בבהלת פחד. מקצת האנשים רצו אל בית־החרושת. ההורים השכולים נשארו לקונן על קרבנותיהם. אנשי ס״ס היו חסרים עובדים. הם כבר רצו ללכת לחפש אנשים בבתים. אחרי עמל הצליחו לעצור את הרצחנים עד להבאת העובדים המבוקשים אל השער.

הנציגים היהודיים התחמקו העירה והתדפקו על דלתות כל העסקנים הליטאיים החשובים. הם התחננו: הצילו נא את שארית ילדינו! אולם לא קיבלו עזרה מאיש. איש לא סיכן את חירותו, כדי לעמוד בראש מפעל לטובת הילדים היהו־דיים. צצו תוכניות שונות: סידורים פרטיים, בתי־ילדים ליטאיים ועוד. ברם, כל התקוות האלה הכזיבו, כי איש אינו רוצה לסכן את חייו היקרים לטובת ילדים יהודיים. בכל זאת הצליחו כמה הורים לשכנע את מכיריהם הליטאיים לק־בל את ילדיהם, אך רבים מהם התחרטו מייד. אחרים אף לא קיבלו את הילדים היהודיים כשבאו אליהם העירה וההורים האומללים נאלצו לחזור אל הגיטו בסכנת נפשות. אלה שכבר מסרו את ילדיהם, חרדים כל יום שמא יתחרטו עושי החסד [49].

רובם הגדול של כמה מאות הילדים המאושרים שהסתתרו מפני הרצחנים, שוכ־בים חבויים בפינות האפלות, חרדים ופוחדים מכל רחש של מכונית וצופים ליום המחרת בלא כל תקווה.

48. הסמוך למחנה באצ׳יונאי.

49. בתחילה הציע הכומר לאפיס להכניס את כל הילדים לבתי־היתומים הליטאיים שעליהם לא היה כל פיקוח גרמני. אולם משהתנגדו לכך העובדים שם מחשש שייוודע הדבר לגיסטאפו, הסתפק לאפיס בילדות (שלא ניתן לברר יהדותן בבדיקת הגוף). אחר־כך סירבו מנהלי בתי־היתומים לקבל אף ילדות.

רוח של בריחה שורה על המבוגרים. הכל ערים, הכל מסכנים את חייהם ומחפ־שים מחבואים בעיר ומחוצה לה ואינם מוצאים.

50 מבוגרים בלבד יצאו מן הגיטו עד ליום 10 בח״ז.

ביום ב׳, 8 בנובמבר, כשבא פקיד האספקה אל מנהל ה־.T.W.L, הספק של־נו, לבקש לחם לפי רשיונות האספקה שאושרו, הודיע הלה שכבר פג תוקף הרש־יונות. אחר־כך נתגלה, שכבר שונו מנות המזון שלנו. אנו נקבל את המנה הליט־אית הקודמת: 240 גר׳ לחם, 130 גר׳ נקניק (במקום חמאה), 120 גר׳ סוכר וכו׳. הואיל וביום שני היה חסר לחם, לקח משרד האספקה 100 ככרות לחם לפי ריש־יון אספקה ישן. אפילו ה׳האופטשטורמפירר׳ פורסטר התיר את הדבר. כשנודע הדבר למנהל ה־.T.W.L עורר שערוריה, היאך מרמים אותו בזמן שצריך לקבל את כל המיצרכים רק מידיו. [הוא ציווה על כל המאפיות לא לתת לחם ליהודים בלי חתימתו[50]]. הנציגות הנפחדת אספה 13,000 ק״ג לחם והחזירה אותם. המנהל, ספק המזון שלנו, עיכב את חלוקת הלחם ימים אחדים, עד שלבסוף התערב המפקד והשיג את חידוש חלוקת הלחם.

ספק המזון נותן כרוב במקום תפוחי־אדמה. ברם, כיוון שאין איש רואה את עצמו כקבוע במקומו, אין לו מה לעשות בכרוב. אף אין למשרד האספקה מקום להחזקת הכרוב. ניתנה אפוא ההוראה לתת לחם רק למי שמקבל 5 ק״ג כרוב לכל כרטיס.

9 בנובמבר 43

יש מכתב מן המוצאים מקובנה ונאמר בו, שהם נמצאים במחנה ועובדים.

47 הווילנאים שהיו בפוניבז׳ התפזרו לאחר שנודע להם, כי המחנה שלהם מתחסל ושהם יוצאו. שניים מהם הגיעו לגיטו שאבלי. אי־אפשר לדעת דבר על המוצאים משאבלי. פורסטר ושלף הבטיחו, שהם מובלים לקובנה. כל הנתו־נים מבטלים את האמון בהבטחתם. ליטאי אחד סיפר שראה את פ׳, זקן שהוצא בקרטינגן, ואחד סיפר שהם במחנה בטרישקי.

11 בנובמבר 43

הגיע מכתב מאישה ליטאית אל אישה יהודיה בשם צאדקוב ונאמר בו, שמש־לוח הילדים והזקנים הגיע לטאבריג ומשם נשלח לגרמניה. כפי שמוסרים המלווים גועד המשלוח לחו״ל, כדי להחליפם בשבויי מלחמה גרמניים.

כל המפעל לטובת הילדים לא הוכתר בהצלחה עד היום. כמה עשרות ילדים פרטיים הוצאו לפי־שעה אל מכרים, אך רובם עדיין בגיטו.

50. תוספת בשוליים.

ילדה דפקטיבית בשם דוויגובסקי, בת 9—10, שכבר ברחה מן הגיטו פעמים מספר והוחזרה לגיטו פעמיים על־ידי משטרת הביטחון, שוב נתפסה על־ידי הס״ד. ביום שני, 8 בחודש, אחרי האקציה, שוב הוחזרה אל הגיטו. כמה שונות ומשונות דרכי הס״ד.

15 בנובמבר 43

תיכף לאחר יום השישי האפל הודיע הסאניטאר, הממונה על מפעל הבריאות שלנו, שכל פתקאות הפטור מסיבת מחלה, המוצאות על־ידי המרפאות ובית־החולים, צריכות להיות חתומות על ידו. בית־החולים ייקרא מן היום והלאה ׳בניין־החולים׳. מותר למנהל המרפאה לתת פתקאות פטור רק משעה 7 עד שעה 9 בבוקר ומשעה 6 עד שעה 8 אחרי־הצהריים. כל יום, בבוקר ואחרי־הצהריים, חייב מנהל המרפאה למסור לו את כל פתקאות הפטור לשם אישור וכן למסור לו דו״ח על מקבלי הפתקאות. הוא הדין לגבי אלה שצריכים ללכת למרפאת העיניים, לריפוי עיניהם — עליהם להתייצב בפני הסאניטאר. גם בית־החולים חייב למסור לו דו״ח מפורט על כל החולים. בדבר המחלות המידבקות אמר: ׳הנני ניבא לתוצאות חמורות, אם תיראינה מחלות מידבקות׳. לצערנו אנו יודעים מן הניסיון, מה משמעותו של הדבר.

מלבד פעילותו הרפואית מוטלות על הסאניטאר גם החובות הרגילות של אנשי ס״ס. הוא עומד במשמר והריהו הגרוע שבשומרים. אגב, ביום השישי האפל סחב את הילדים יחד עם האוקראינים ועסק בביזה.

(11 בנובמבר [1943])[51]

נוסף על השפלותינו והדמוראליזאציה שלנו עלינו להתנסות גם בעונש להיות הרוצחים של ילדינו.

בימים האפלים היו בגיטו 3 נשים הרות בשבועותיהן האחרונים. האומללות לא יכלו להסתתר מחמת הביקורת המתמידה, הן לא מצאו מקום להחביא בו את עצמן ואת הרכים הנולדים. ברוב ייאושן התחננו הנשים לפני הרופאים והנציגים וביקשו לגרום להן לידות מוקדמות ולהמית את ילדיהן. המלאכה העדינה נעשתה באופן פרטי בדירה שהוכנה לשם כך במיוחד. כל הילדים נולדו חיים ובריאים — אחד אף היה יפה במיוחד — והומתו בזריקות...[52] אחר־כך נקברו באיזו פינה בגיטו, אף לא בבית־הקברות...[53].

51. תוספת שוליים בכתב אחר קלוש. לפני הפיסקה תוספת בכתב אחר קלוש: ׳מכאן׳.
52. לפי דברי אדם שהיה באותו מעמד לא השפיעו שתי הזריקות על אחד הילדים ולכן הטביע אותו אחד מיקירי שאבלי שהיה במקום.
53. במקור הערת־שוליים בכתב אחר: ׳עד כאן׳.

אנו חיים כבחלום בלהות ואיננו מסוגלים לשקול בדעתנו. אנו פועלים בלחץ הדחפים שלנו וחיים על־פי האינסטינקטים, אך ספק אם אנו פועלים כהלכה. אנו מתדפקים על דלתותיהם של כל בעלי ההשפעה הליטאיים ומבקשים על חיי יל־דינו ועל חיינו השבורים והתפלים. שכחנו שרק לפני שנתיים עשו האנשים האלה בעצמם — או לא בעצמם, אלא על־ידי אחרים — אותו הדבר גופו, שעושים היום האוקראינים ואנשי ס״ס. דמם של 250 אלף אחינו מליטא יש לזקוף על מצפונם של הבריות הללו. והנה מהם אנו מבקשים את חיינו כנדבה!...

אולי מוטב שגם אנו, השריד האחרון של הקיבוץ הליטאי, נמות על קידוש השם ולא נשפיל את עצמנו בפני רוצחינו? מה טעם לחיינו גם אם יעלה בידינו להצילם בעתיד? היש לנו זכות למחול על דם אחינו ואחיותינו תמורת החסד שמאפשרים לנו לחיות? ואולי חייבים אנחנו להיאחז בחיים בכל כוחותינו ובכל הדרכים למען נוכל אחר־כך לספר לעולם את אשר עוללו לנו? ומאידך גיסא: למה לספר? למי? לעולם? אותו עולם האשם באסוננו במישרין? מוטב לרדת שאולה בצערנו ובעלבוננו ותיחנק תבל ברצח שלה.

קלוגמאן נפטר במחנה אקמיאן. היה עסקן ציוני במשך שנים רבות. צעד תמיד בראש כל מפעל למען א״י ועמד זמן רב בראש ההסתדרות הציונית בשאבלי. עבד בגיטו בפרך וחייו היו מרים. בשעת ה'קסירקוט' הלך ברצונו למחנה אקמיאן יחד עם כל משפחתו, כי לא רצה להיות מחוסר עבודה. משטר המחנה והעבודה המפרכת בסיד היו למעלה מכוחותיו והוא נפל. ברם, הוא מת בשלווה ובכבוד, נפרד מאשתו ומבתו בשקט וגווע — כך סיפר מפקד המחנה.

14 בנובמבר 43

הקשר בין המחנה ובין הגיטו הוא דרך בית־החרושת. שם נפגשים יהודים עם הפועלים הליטאיים; הם נפגשים שם עם ליטאים מן העיר או מטלפנים אלי־הם. אך קשר קלוש זה עם העיר מופרע גם הוא. הודיעו, שמותר ללכת מן המחנה אל בית־החרושת רק בשעות הקבועות לכניסה וליציאה, דהיינו — משעה 6 עד שעה 6.45 בבוקר, משעה 12 עד שעה 2.30 בצהריים ומשעה 5.20 עד שעה 6 אחרי־הצהריים. מפתח שער בית־החרושת נתון כל היום בידי איש־המשמר.

15 בנובמבר 43

הודיעו לילדים, שיותר רק לבני 13 להוסיף ולעבוד בבית־החרושת. לאחרים לא יותר לעבוד שם. מה יעשו 117 הילדים שניצלו מן האקציה ואין להם מקום עבודה?

הגיעו נשים וילדים ליאנישק.

נערך מפקד חדש של אלה שנותרו בגיטו. ואלה הן תוצאות המפקד:
גברים 851 — (בהם 66 נערים בני 10—12); נשים 1,157 — (בהן 53 נערות בנות 10—12) — בס״ה 2,008; זקנים וחולים — 70: גברים — 22; נשים — 48, בס״ה — 2,078.

נודע לנו ממקור מהימן, שלא נכונה הידיעה שמשלוח הילדים הועבר כביכול לקרטינגן. שום משלוח של ילדים לא הגיע לשם בימים אלה. לעומת זאת תיתכן הידיעה שהמשלוח הובל לכוון טאורוגן [54]. — לפי דברי פועל רכבת שהיה בטאורוגן ודיבר שם עם שוטר ליטאי מקומי, הושמד משלוח של נכים, זקנים וילדים מעבר לטאורוגן בטריטוריה הגרמנית.

נודע לנו ממקורות אחרים, שהושמדו משלוחי יהודים גם 7—8 ק״מ מהלאה לריגה.

אחד השומרים סיפר, שבלילה שלפני האקציה הציע פורסטר למשמר לבצע את האקציה, אך הם סירבו. הוא ענה על זאת: אם אינכם רוצים אתם — אמצא מבצעים אחרים [55].

17 בנובמבר 43

מווילנה הגיעו שתי פרישות־שלום סותרות. לפי הראשונה — עדיין יש יהודים, אף ילדים, ב׳קייליס׳ וב־.H.K.P ולפי פרישת־שלום השנייה אין שם יהודים כלל [56].

היום הלכו השוטר ל׳ כ׳ [57] וחבר־המינהלה ב׳ [58] לקבל מיצרכי אוכל. פקיד רכבת עצרם בדרך ומסר להם פרישת־שלום מקובנה. לא קרה דבר בקובנה מאז הוצאת 3,900 האנשים. לפי דבריו הוא נשלח מקובנה במיוחד, כדי להשיג ידיעות עלינו. הוא ביקש פתק ביידיש והדבר ניתן לו.

בא אדם מהימן מקרטינגן. הוא אמר שלא הייתה שום שיירת־משלוח של יהודים בקרטינגן. אדם מהימן מטאורוגן מסר, שלא שמע על משלות משאבלי, שעבר דרך טאורוגן. הוא הוסיף שלפני 6—7 שבועות (זה היה כנראה בזמן חיסול גיטו וילנה) עבר משלוח של נשים וילדים דרך טאורוגן. הם עברו פעולות פילוי כינים ונשלחו ל׳רייך׳. הוא הוסיף, שמחנה של ילדים וזקנים, שרוכזו שם ממחנות יהודיים שונים, קיים בטרזיאנשטאט על־יד ורשה [59]. הוא קרא זאת בעיתון גרמני מן ה׳רייך׳ שנדפס לפני זמן רב.

54. טאורוגן היא טאוראגה, היא טאבריג או טאבריק בפי היהודים.
55. האמת היא כי אנשי המשמר השתתפו ב׳אקציה׳ והיו על משמרתם משעה 4 לפנות בוקר. אחדים השתתפו עם האוקראינים.
56. נכונה הידיעה שהיו יהודים ב׳קייליס׳ וב־.H.K.P. מספרם היה כארבעת אלפים איש, ובהם הרבה ילדים. רוב אנשי המחנות היו מומחים. הם נורו ב־1944.
57. ליב כהן. 58. בורגין. 59. כך במקור.

לא הגיע כל משלוח מקובנה. היום היו כאן שני נערים יהודיים בני 15—16 מיונישק. לפי דבריהם מוצאם מאושמיאנה. הם כבר נמצאים במחנה O.T. שנה ונוסעים עם החברה למקומות שונים. בזמן האחרון היו רבים מהם בייביה. עד לפני זמן לא רב הם מנו 180 איש ביאנישק; עתה ניתוספו עוד 400 — ברובם נשים עם ילדים. הילדים ערומים ורעבים. הגרמני שליווה אותם סיפר, שכבר אין לו מזונות בשבילם ימים אחדים והם רעבים. הוא יפנה למיפקדה בדבר תזונתם. הוא ביקש בגדים, כי כולם קרועים ובלויים.

יש שתי ידיעות על סיבות אסוננו. לפי ידיעה אחת קרה האסון כתוצאה מפ־קודה שהגיעה מברלין או מריגה [60]. הדעה השנייה הובעה על־ידי פקיד גבוה של H.B.A. [61]. הנהלתו השתדלה אצל השלטונות הגבוהים לסדר אצלם מחנה של יהודים עם ילדים, למרות רצונו של פורסטר. ברם, פורסטר לא רצה לתת להם ילדים ואמר בחמת זעם: 'אתם לא תקבלו ילדים יהודיים!' האסון הוא תוצאת המחלוקת.

20 [62] בנובמבר 43

נפקדו 18 פועלים מבית־החרושת. ההנהלה הודיעה את הדבר למפקד ביוזמתו של שאלקאוסקאס. [המפקד] [63] פירסם את הגזירות האלה בקשר למקרה זה (ואו־לי נתקבלה הפקודה בלא קשר לזה): פועלי בית־החרושת במפעלי העור וב'באר־טאס' חייבים ללכת בפלוגות בנות 50 איש. מנהל הפלוגה צריך לעמוד בראש פלוגתו יחד עם עוזר. מנהל הפלוגה ו־10 אנשים מן הפלוגה ערבים לכל הפועלים ואם ייעלם אחד מהם, ייהרגו הערבים בירייה.

כן החליט המפקד להוציא את כל הפלוגות מן העיר וכך יישארו רק 900 פועלי בית־החרושת והמחנה החדש. מה יהיה על שאר 500—600 האנשים? יוקם מחנה חדש, במקרה הטוב ביותר, ובמקרה הגרוע יארע מה שאירע בווילנה ובקובנה, יעלו על הפרק אסטוניה, ריגה וכיו״ב. הסימנים חייבים להיות תפורים לבגדים ולא מחוברים בסיכה.

הגב' מ' [64], אם ששכלה את כל ארבעת ילדיה, פנתה אל כומר בדבר עזרה לעצמה. הכומר נתן לה כתובת לאיכר באלדר שבסביבת ליגום והיא הלכה לשם. אשת האיכר קיבלה אותה בידידות רבה, אך האיכר שתק. הדבר היה חשוד בעיני הגב' מ' והיא שאלה את בעל־הבית, אם הוא רוצה שתישאר, כי אם אין הוא

60. עיין עמ' 270, ובהערה 3, שם.
61. קיצור של Heeresbekleidungsamt משרד ההלבשה של הצבא.
62. במקור בשוליים בכתב קלוש: 'מכאן'.
63. במקור תוספת בכתב קלוש.
64. הרבנית מציטוביאן.

רוצה בכך, היא תלך למקום אחר. האיכר ענה לה שתישאר — והודיע עליה לשלטונות מחוז ליגום [65]. המשטרה לקחה את הגב' מ' והביאה אותה אל משטרת־הביטחון וזו שלחה אותה אל מפקד הגיטו.

דבר דומה אירע לגברות ר' [66] וס'. הן שכבו מוסתרות במערה יחד עם עוד כמה נשים. אחת מהן היתה יוצאת כפעם בפעם ל'שנוריטה' כדי לקבץ מזון. אולם פעם הרגיש בהן איכר בשעת הליכתן והודיע עליהן למשטרה. כשיצאו בפעם הבאה, חיכתה להן המשטרה בראדווילישקי, אסרה אותן והביאתן למשטרת־הביטחון, שחקרה והביאה אותן אל הגיטו. אלה נתונות לפי שעה במאסר הגיטו יחד עם הגב' מ' ומחכות לגזר דינו של המפקד.

ד"ר וו' [67] ואשתו חיו תמיד בין ליטאים וכמעט לא היתה להם חברה אחרת. עתה הלך הד"ר וו' אל כל מכיריו וביקש רחמים, שיצילו אותו ואת אשתו, אך כל ידידיו פנו לו עורף. אחרי עמל רב ומצוקה מצא לו מקום אי־שם אצל איכר ויצא לעיר. הוא ואשתו התגוללו שם על רצפת דיר 3 ימים ו־3 לילות ובמשך כל העת לא קיבל אף טיפת מים חמים. מיואשים ממידת הכנסת־אורחים כזאת, חזרו הד"ר וו' ואשתו אל הגיטו.

משום כך ייזכרו נא לשבח אלה אשר מסרו את נפשם למען הצלת יהודים. ביניהם יש להזכיר את הגב' יאסייטיס שנתנה מפלט לאישה יהודיה עם שני ילדיה.

ד"ר ל' [68], אשתו ואמה הוצאו ממחבואם והובאו אל בית־הסוהר. כפי שמספרים, לקח האיכר שהחזיקם את כל רכושם ומסרם למשטרה.

20 בנובמבר 43

היום מינה המפקד את מ' לייבוביץ', מי שהיה יו"ר ה'יודנראט', למנהל המחנה ואת גיאורג פאריזר למנהל ה'ארבייטסאיינזאץ'.

ג' פ' הוא יליד גרמניה. אשתו אישה גרמניה ושני ילדיהם — 'ארים' למחצה ומחונכים ברוח של התבוללות גרמנית מוחלטת. עם הקמת הגיטו הצטרפה הגב' פאריזר אל בעלה וילדיה והלכה לגיטו ברצונה. המשפחה פ' חיתה כל הזמן בתנאים קשים ועבדה קשה. זה זמן רב משתדל פ' להוציא את אשתו ואת בניו מן הגיטו ועוד עכשיו הוא מקווה להצליח בדבר. בשעת האקציה ביום השי־שי האפל ציווה פורסטר בעצמו להכניס את הילדה פאריזר לבניין המשטרה, כדי לשמרה.

65. כשכר על מעשה כזה קיבל המוסר 60 נקודות הלבשה.
66. צ"ל : ב', שהוא קיצור של בער.
67. וולפה, מי שהיה רופא המחוז למחלות עור ומין. 68. לונץ, שם האם : נורוק

ג׳ פ׳ עצמו אהוד בהליכותיו — פשוט וחרוץ, צנוע ונוח לבריות. הוא היה נתון בבית־הסוהר זמן מה ויחסו אל שאר אחיו שם היה טוב מאוד. רעב יחד עמם ועזר לנחשלים בכל יכולתו. אף־על־פי־כן עוררה התמנותו דאגה בגיטו, שהרי יהודי מגרמניה הוא ומלבד זה הגיטו מתייחס אליו בחשד גדול.

הערב אסף הסאניטאר, ראש מפעל הבריאות, את כל הרופאים וראשית כל נזף בהם קשות על שלא הודיעו לו על בריחתו של הד״ר לונץ. לפי דבריו כבר קרוב היה להישלח לחזית בשל בריחה זאת. [אחר־כך הודיע ש]מן היום הזה ואילך הוא דורש רשימה שלמה של המנגנון הרפואי, הכוללת את המטפלות שבבית־החולים ושבמרפאה. מן היום הזה והלאה גם צריך מנהל המרפאה ובית־החולים להודיע לו מדי יום ביומו על כל שינוי החל בהרכב המנגנון הרפואי. יש להודיע לו על כל רופא, אחות או מטפלת הנפקדים, או שאינם באים מחמת מחלה. כל רופא שצריך ללכת לבית־החולים, חייב להתייצב קודם בבית המשטרה. כל פלוגה ההולכת לבית־החולים צריכה להיות מלווה על־יד הסאניטאר עצמו. הוא בעצמו ילווה גם למרפאת העיניים, ולא שוטר יהודי. יש לנהוג כמו קודם ולהודיע לסאניטאר על כל מקרה ב׳ארבייטסאיינזאץ׳ והוא יבדוק בעצמו.

החלו להירקב תפוחי־האדמה של בית־החרושת שנטמנו באדמה. אחר העבודה אספה הנהלת בית־החרושת הרבה נשים וגברים יהודיים והעבידה אותם בבירור תפוחי־האדמה. ביצוע עבודות נוספות שונות על־ידי פועלים יהודיים לאחר שהפועלים הליטאיים הולכים — תופעה רגילה היא. ברם, הפעם השתתפו מנהל המפעל זיגל והמנהל ריינהרט ונהגו גם בפועלים היהודיים בגסות בלתי רגילה. ׳עבדו׳ — צעקו — ׳ולא — נירה׳. ׳לא נפסיד דבר אם נירה בהם, כי נקבל אחרים במקומם׳... אלה הם ׳מגינינו׳ בעיתות צרה...

21 בנובמבר 43

היום, הראשון בשבוע, צריכים היו לצאת לעבודה פועלי בית־החרושת ׳מייס־טאס׳ ופועלים מכמה מקומות עבודה אחרים. לא היו פועלים יהודיים במספר מספיק בזמן הקבוע. יצא ראש־המשמר הניג (הוא מכונה ביידיש: ׳משה פלעק׳, על שם כתם הדם האדום שבפרצופו) מכליו והחל להכות את הפועל היהודי מ׳ ל׳ על שהוא נע במהירות רבה מדי. משראה את הדבר ראש המשטרה דב שינזון, רצה לתת לו לעבור מהר, כדי להצילו מן המכות. השגיח בזה הניג והכה גם את ראש המשטרה ד׳ ש׳.

24 בנובמבר 43

כבר חלפו 3 שבועות מאז יום הדמים, השישי בשבוע. החיים חזרו למסלולם ה׳תקין׳. המחנה מתעורר לחיים כל בוקר עם הצפירה הראשונה של בית־החרו־

שת. כל העבדים קמים ממשכבם כאוטומאטים, ממהרים אל השער, יוצאים דרכו לפי הרשימה, ניגשים אל מכוניתם או אל המשמר שלהם ונעלמים משם כהרף עין. אחדים בלבד נשארים בגיטו השרוי כל היום בדממת בית־הקברות. אחרי העבודה בערב שוב מתעורר המחנה לרגע קט ולאחר־מכן חוזרים ומצטופפים כולם במעונותיהם ושוב דומם הגיטו כמו בית־סוהר. אפשר להבחין רק בעש־שיות של סוכות המשמר.

תושבי הגיטו עושים את עבודת החובה שלהם ואת כל שאר התפקידים הנוג־עים בחייהם הווגטאטיביים כשהם שבורים ואדישים. הם צופים אל עתידם האפל באלם ובאדישות; רק סכנה ופחד חדשים מעוררים אותם מאדישותם הפנימית.

הילדים והזקנים המוצאים לא השאירו כל עקבות. כפעם בפעם נפוצות שמו־עות, שהמשלוחים עברו כביכול במקום זה או זה, אך הן מתקבלות בשוויון נפש ובמסקנה של ייאוש — בין כך ובין כך אין יקירינו קיימים עוד.

בית־החרושת נתון במרכז ההתעניינות בגיטו — באותה מידה שיש עניין בחיים בגיטו. כיום הוא מקום העבודה הגדול ביותר של הגיטו, הסעד העיקרי ומקום המקלט בשביל תושבי הגיטו.

משהוקמו המחנות צריך היה בית־החרושת לכתחילה להיעשות מקום הריכוז של כל הגיטו. למעלה מאלף פועלים היו צריכים להיכנס שם, אך לפי שעה עדיין יש רק כ־840 פועלים, אולם מספר זה גדול מדי בעיני המנהל ריינהרט. הוא רוצה להיפטר ממקצת הפועלים שנתקבלו לאחרונה. מיותרים בייחוד הילדים — הוא אינו רוצה להתעניין בהם בכלל. הוא שוחח בעניין זה עם לייבוביץ׳, מנהל המחנה, והסביר לו, שמספר זה של פועלים גדול מכפי צרכו. הוא מוכן להסתפק ב־700 ולהחזיר את השאר. מ׳ ל׳ הזכיר לו, שכל הפועלים שבבית־החרושת נכנסו על־פי דרישות שבידיו (בס״ה 842 דרישות, דהיינו יותר מן המספר הקיים). הש־אלה תלויה ועומדת. ילדינו מיותרים בכל מקום.

ילדים אחדים המצטרפים אל הוריהם, נמצאים ב׳הפ״מ׳ 727; שם עובדים כ־20 יהודים. הילדים משתדלים לשמש בכל מה שהם יכולים. אף־על־פי־כן הביע השלם את רצונו שלא יובאו הילדים עוד. ׳הפ״מ׳ הוא אחד ממקומות העבודה הטובים ביותר בשאבלי.

חזרו 120 הפועלים מבאצ׳יונאי ו־64 פועלים מפאבנצ׳יאי. מחנה באצ׳יונאי פוזר לגמרי; כן הוצאו המומחים מפאבנצ׳יאי, כדי להביאם לבית־החרושת הצב־אי. מחנה פאבנצ׳יאי יחוסל בעוד כמה שבועות.

י׳ ר׳ [69], מנהל המחנה בבאציונאי ברח אל איכר מכר. הנהלת מחנה שאבלי

69. יואכים רוזין.

חששה שהדבר עלול להביא נזק וסכנה לכל מחנה באצ׳יונאי ולכן פקדה על המשטרה היהודית למצוא את י׳ ר׳. הלך ראש־המשטרה א׳ ג׳ בעצמו לבאצ׳יונאי, חקר היכן הנמלט ואשתו, לקח שוטר ליטאי, הלך אתו בלילה אל י׳ ר׳ ואילצהו לחזור.

1 בדצמבר 43

בימים אלה כינס בולנבאך, מנהל ׳באטאס׳, את הפועלים היהודיים ונשא נאום בפניהם, וזה תוכנו: מזמן המאורעות (כלומר מיום השישי האפל) עד עתה ירד מאוד פריון העבודה של הפועלים היהודיים. על־כן הוא דורש מאת הפועלים היהודיים להעלות את הפריון. ולא — יודיע על כך [לרשות] ואז ודאי לא ישאר אחד בחיים. הוא מבטיח, שאם יעבדו, לא ייפגע איש וגם ילדי הפוע־לים יועסקו בבית־החרושת.

בבוקר בשעת הכניסה בשער, החלו לבדוק בבית־החרושת את הפועלים הלי־טאיים, אם הם מכניסים חלילה מיצרכי מזון למכירה ליהודים.

ביום 28 בחודש שעבר יצאו 180 פועלים למחנה החדש H.B.A.[1]. הקימו 3 צריפים בשבילם, 3 חדרים בכל צריף ו־20 איש גרים בכל חדר. הצריפים טובים יותר מן הצריפים שידענו עד עתה. יחסה של ההנהלה הגרמנית אנושי כלפי הפועלים היהודיים. בשבוע הבא יצא משלוח שני אל המחנה.

הד״ר לונץ, אשתו וחותנתו, אשר ברחו מן הגיטו ונתפסו בדרך, הוצאו מבית־הסוהר היום, 1 בדצמבר, וניתנו במאסר יהודי על־פי פקודת המפקד. באותו יום ראו את המשטרה הליטאית מכניסה לבית־הסוהר את הניך רייז, מי שהיה שוטר, את אשתו לבית באצופן, ואחד מטלז׳ בשם רייכמאן. לפי הידיעות נתונים עוד 9 יהודים בבית־הסוהר שבשאבלי.

לפי שמועה, שמקורה בית־החולים הצבאי, מתחסל גיטו קובנה. כל אנשי הגי־טו בשאבלי נתונים בשיגעון השולחנות. אנשים רבים מתכנסים בערבים בדירה אחת ומכשפים בשולחנות. מניחים את הידיים על השולחן ושואלים אותו שאלות. השולחן דופק והנוכחים מונים ומאמינים. מובן, שהשאלות הן בעיקר בענייני הזקנים והילדים המוצאים. אנשים שואלים ומצפים בלב חרד ל׳תשובות׳ השול־חן. כל השולחנות מבשרים, שעדיין חיים הילדים וההורים יתראו אתם עוד — וכבר מתנחמים האומללים בזאת.

אילו חיינו בתקופה קדומה, כי אז הייתה קמה בלא שום ספק תנועה משיחית.

עוד פרטים על ימי החמישי והשישי האפלים. פורסטר היה בפאבנצ׳יאי —

1. ע׳ לעיל, עמ׳ 317, הע׳ 61.

כידוע. רשימתו כללה 31 ילדים; משמצא רק 9 מהם, צד ילדים בלא התחשבות בגיל. כך תפס 2 ילדים בני 15 ועצרם. כשניסו הילדים להתחנן בפניו, שירפה מהם, שהרי הם עובדים, טפח פורסטר על שכמם בחיבה והבטיח להם להסיעם לשאבלי לעבוד ב'באטאס'. 'וגם חרבונה זכור לטוב' — ילדים אחדים הסתתרו במשרד המחנה, אך דידז'באליס, הידוע לשמצה, מנהל־העבודה קרא: יצא כל מי שאינו עובד כאן.

באותו יום האקציה עבדו כחמישה עשר בחורים יהודיים במחנה של T.W.L המספק לנו את מזונותינו. שחרר הסמל...[2] את כל הפועלים היהודיים והשאיר רק את הצבע הזקן לייב במרתף סגור. הוא עצמו הלך אל הגיטו לשאול — כנראה — את פורסטר, מה לעשות בזקן — האם לשלחו אל המכונית, או להשאירו במקום עבודתו.

1 בדצמבר 43

רבים מן הבורחים שבים מן הכפר. אין שם מחבוא ליהודים; מחפשים את היהודי בכל מקום וכשמבחינים בו, מוסרים אותו מייד.

בתוך החוזרים גם מ' ראבין ומשפחתו. בתחילה החביאו הפארטיזאן שאקונאס, ששירת במשמר מחנה באצ'יונאי. לפני זמן מה הודיע שאקונאס ליהודי המת־חבא, שעליו ללכת. הלך ראבין למכר אחר, אחר־כך חזר אל מגינו הראשון, שאקונאס, כדי לקחת את החפצים ומצא רק מקצתם. הוא שתק, כמובן. ברם, לוקח החפצים כבר רצה להעביר גם אותו מן העולם. אחרי יום ראה דרך חלון חדרו והנה שאקונאס הולך עם משטרה ועורך בדיקה בחצרו של שכן. אחר־כך בלילה בא הלה שנית. לא נשארה למ' ר' ברירה אלא לברוח בהקדם. הוא בא אל הגיטו, כיוון שלא היה לו מקום אחר. משנודע הדבר למפקד, ציווה להחזיקו במאסר ימים אחדים. בשעת החקירה הכהו ושלחו אל המחנה החדש.

הרפתקאות רבות מאלה עברו על נחמן דייטש ומשפחתו. הוא, אשתו ושני ילדיו היו אצל איכר בסביבת טרישקי במשך 9 שבועות. לפני זמן לא רב החלו האוקראינים לפעול שם. הם הלכו מבית לבית וחיפשו יי"ש תוצרת בית, נשק ויהודים. הם היו מלווים כלב־גישוש. פעם הבחינה הבת הבכירה בפלוגה כזאת עם כלב־גישוש. היא התחמקה מן הבית והודיעה להוריה, שהיו במרתף, כי אוקראינים קרבים והולכים. הלכו ההורים אל היער יחד עם בתם הבכירה וחיכו עד אחרי הבדיקה. ד' השאיר את הילדה הצעירה בת ה־5 אצל האיכר. אחר־כך הלך ליער וסובב שם יומיים ולילה. לאחר־מכן שלח מכר להחזיר את הילדה

2. כך במקור.

הצעירה, שכבר הודיעו עליה למשטרה, וחזר לשאבלי עם כל משפחתו. הוא נהג להלך בלילות ושאל את מכיריו בכל מקום אם יקבלוהו; כולם השיבו לו בשלילה. איכר אחד בלבד הסכים לקבלו ונתן לו בתחילה מחבוא בשחת, אך לאחר ימים מספר התחרט, כי קרובתו סיפרה לו, שהמיתו 300 ליטאים ביריה על שהצפינו יהודים.

לפי הידוע, עדיין לא נורה עד היום אף ליטאי אחד על החזיקו יהודים.

אחרי עמל רב וסכנות חזר נ׳ ד׳ עם משפחתו למחנה שאבלי.

ד״ר לונץ, אשתו וחותנתו עמדו להישלח למחנות נפרדים על החזיקם חפצים יקרי ערך ועל בריחתם. אחר־כך הסכים המפקד לשלוח את כולם יחד אל המחנה החדש של ‘H.B.A.’ [3]. לבסוף לקח המפקד בחשבון את העובדה, שד״ר לונץ דרוש לגיטו בשל היותו רופא נשים והשאירו במחנה.

לאחר השתדלותה של הנהלת המחנה הסכימה משטרת־הביטחון להוציא 11 [4] אסירים יהודיים מבית־הסוהר. ואלה הם האסירים: הניך רייז ואשתו שרה [5] באצופן; יצחק לוריה ואשתו גורדון חיה; סורוצ׳קין חנה, הירשוביץ מרים; זאקס רוזה וזילברמאן גיטה — שתיהן לא היו בגיטו. רייכמאן, לייבוביץ, העלמה ישראלוביץ, לאזדון חסיה — בתו של הרב מטלז׳ [5א]; כבר נלקחה ממנה ילדתה בת השבע וכנראה איננה בחיים עוד. זלצמאן טודרס.

נערך משא־ומתן עם הס״ד על שחרור כל ה־11 האלה. אדם מיוחד נשלח על־ידי הס״ד לבשר להנהלת המחנה את שחרור האנשים.

היום בשעה 1 אחרי־הצהריים יצא המשלוח השני אל המחנה החדש ובו גם כותב השורות האלה. החיים במחנה החדש טובים יותר מבחינות רבות מן החיים במחנות אחרים. תנאי הדיור משופרים יותר; 3 חדרים בכל צריף ו־20 מיטות בכל חדר. הצריפים הוקמו לפי דוגמה קבועה — לוחות־עץ כפולים וביניהם אזוב. יש בצריף תנור ברזל, שצריך להסיקו יומם ולילה. המקום מרווח יחסית, אך קר בו מרגע שנפסקת ההסקה. עתה אין עצים ולכן מסיקים בכבול ובספסלי בית־ספר הנשברים ונשרפים ברשות מיפקדת המחנה הגרמנית. [אין אור חשמל] [6]. האוכל דל כבכל מקום. היחס אנושי מאוד בשעת העבודה [7].

3. ע׳ לעיל עמ׳ 317, הע׳ 61.
4. לפי הרשימה המפורטת מספרם 13, ולפי הכתוב בעמ׳ 331 נשארו רק 9 בבית הסוהר.
5. במקור נכתב שם האישה בשורה חדשה בטעות. שהרי שרה באצופן היתה אשתו של רייז — עיין לעיל, עמ׳ 321.
5א. כך במקור. 6. במקור תוספת בשוליים.
7. יחס זה נמשך כמה שבועות. עבדו לא למעלה מ־8 שעות, ניתנה הפסקת צהריים של מחצית השעה, והמעבר בין הסדנאות ובין המחנה היה חופשי כמעט. אולם אחר־כך נשתנה המצב לרעה מכל הבחינות.

ניתנה הפקודה להכין בית בגיטו בשביל בית־החולים.

המחנה החדש של 'A.B.A.' במגרש התערוכה. יש במחנה החדש הרבה גברים, נשים, זקנים, חולים וגם ילדים. זקנים וחולים באו לכאן בתקווה להסתדר במקום חם ובעבודה קלה במלאכת התפירה, הסנדלרות, הסריגה וכיו״ב. ברם, יש משגיחים יהודיים, שאינם יכולים לשאת עוול וממררים את חייהם של כל שאינם בעלי מקצוע. הגרמנים הושיבו בסנדלריה את שאינם בעלי מקצוע על־יד האומנים היהודיים כדי שילמדום, אולם הם עושים זאת כאילו כפאם שד. אחרים משאירים את תלמידיהם בלי עבודה כלל ומחפשים להם מקום חדש רחוק מן התלמידים 'הטרדנים'. אולם יש גם כאלה שעוזרים לאחיהם. אך לצערנו אין מספרם רב.

המצב במתפרה גרוע יותר. הנשים פ', נ', וס', שלוש משגיחות שהעמידו את עצמן לרשות האומנים הגרמניים לתפקיד זה, ממררות ממש את חייהם של הנשים והגברים העלובים, שאינם מפיקים עבודה טובה. הן פוסלות את עבודותיהם ומלשינות עליהם בפני האומנים הגרמניים הממונים עליהם. הגב' ס', עתה ז', שכבר הוזכרה פעמים רבות, היא הגרועה ביותר. כבר בימי ההשגחה הראשונים הלשינה על 9 יהודים ומסרה, שאינם בעלי מקצוע. הם נאלצו לעזוב את מקומם החם וללכת לעבוד בקור או לחפש מחנה אחר. הם היו זקנים וחולים. אחר־כך החלה לענות את כל העובדים היהודיים בשעת הבדיקה ובעבודה. הלכו הפועלים היהודיים אל המחנה המרכזי [8] וביקשו ממשרד־העבודה, לא לשלחה עוד אל המחנה החדש. לא שלחוה לשם ימים אחדים, אחר־כך חזרה ושוב השתוללה והוסיפה. היא הודיעה לאומן בשעת בדיקת העבודה, שכל העבודות שנעשו במחלקתה בימי היעדרה — גרועות. כן הלשינה על הפועלים היהודיים, שגנבו גלילי חוטים. לאושרם נמצאו החוטים, אולם בהשפעתה גידפו האומנים הגרמנים את הפועלים היהודיים ואיימו עליהם.

האומנים היהודיים הודיעו להנהלת המחנה, שאם תישאר ס' זאת במקומה, ילכו הם לעבוד במקום אחר, כי [בנוכחותה] אין הם יכולים בשום אופן לעזור לעשרות האנשים הלא־מקצועיים. הנהלת המחנה משתדלת להיפטר מס' ומהגברות נ' ופ' שנעשו אומניות זה עתה[9].

8 בדצמבר 43

היום נערך ביקור אצלנו, ביקר אותנו ה'שטאנדארטנפירר' באכל מריגה. הדבר

8. כך נקרא כעת הגיטו שברחוב טראקו.
9. כאן נמצא במקור משפט זה: 'ראה עמוד תתמא על פאבנצ'יאי', והכוונה אל מה שכתוב למטה, עמ' 332.

עורר בהלת־פחד במחנה המרכזי. אמרו, שכבר עומדים מוכנים 15 קרונות. גם אנשי 'A.B.A.' הכינו את עצמם לקבל את פני האורחים החשובים. החביאו את המזונות ואת בעלי־החיים המוברחים. יוזכר הדבר לשבח, שההנהלה הגרמנית, ובראשה השלם הראשי אוגול, עזרה והזהירה מראש. היום בשעה 6.30 בבוקר אספה ההנהלה את כל הילדים ואת כל הזקנים והצפינה אותם במרתף.

הביקור היה קצר. כפי הנראה ייתוספו 300 יהודים למחנה החדש. הדבר עורר שמחה במחנה המרכזי ואצלנו במחנה החדש.

מקרה זה אירע בבית־החרושת למברשות שעל־יד 'הפ"מ': ליטאית אחת הכניסה 6 ק"ג נקניק לדיר סמוך. ניגש אליה סגן מנהל בית־החרושת, כדי לשאול על המחיר. בינתיים הגיע מנהל בית־החרושת, השלם הראשי הרטמאן, והבחין בדבר. הליטאית התנצלה שהנקניק אינו שלה, היהודים הביאו לה אותו. פ' [10] אמר את האמת, שהליטאית הציעה את הנקניק והוא רק הסתכל בו. בתחילה קיבל השלם הראשי את התנצלותו של פ', אך אחר־כך הודיע את הדבר לס"ד. פ' הובא למשטרת הביטחון והוכה שם באכזריות. מובן, שהאמינו לליטאית ולא נגעו בה.

[ו] 10 בדצמבר [1943] [11]

היום יצאו מבית־הסוהר הניך רייז ואשתו [...] שרה לבית באצופן. הוא מספר את הדברים האלה על אודות מאסרו ושחרורו [12]: אחרי יום הדמים, יום השישי בשבוע, הלכו הוא, אשתו ועוד משפחה יהודית ג' [13] לז'מייטיה [14] אל איכר שצוין על־ידי ג'. האיכר קיבלם בסבר פנים יפות והחזיקם כמה ימים. [הואיל ולא היה מקום אצלו בשביל כולם] [15], שלחם אל איכר אחר וגם שם היה מצבם טוב. אחרי זמן מה הודיע להם האיכר, שהכפר מוקף ועורכים בו סריקות, עד שהוא עצמו נאלץ לברוח. הלכו להם אפוא ולנו ביער אותו לילה. שהו שם יום והחלו לנדוד. בדרכם נכנסו אל איכר הגר במרחק 6 ק"מ מלוקניק וכ־15 ק"מ מטלז'. האיכר נהג בהם מנהג של הכנסת־אורחים, האכילם והשקם ולמחרת שלחם לדרכם. הם נדדו עוד מעת־לעת ותעו עד שחזרו אל אותו איכר. שוב קיבלם הלה בפנים מסבירות, אך הושיבם בדיר של החזירים. הוא נתן להם אוכל. ברם, כל התנהגותו החלה לעורר חשדות. הוא התחיל פתאום להסתכל

10. פונק, מי שהיה מנהל בית־הספר של 'תרבות'. נפטר בדאכאו.
11. הכתוב באריחיים נוסף במקור בכתב קלוש.
12. במקור נוספה כאן הערה בכתב אחר קלוש: 'עד כאן, המשך בעמוד הששי מכאן'.
13. גורדימר.
14. ז'מייטיה היא ז'אמוט, האזור הצפוני־מערבי של ליטא.
15. במקור תוספת בשוליים.

בחפציהם יתר על המידה וכן הפציר ברייז יתר על המידה, שיתן לו לייבש את מגפיו ובגדיו העליונים. היה יסוד לחשד. אחרי זמן קצר הגיע 'מכניס האורחים' עם זקן־הכפר ועם פארטיזאן ואסרום. תחילה לקחו השודדים את כל החפצים ודברי הערך — מעילה של האישה ושמלותיה, המגפיים של הבעל, טבעות ושר־שרות הזהב וכד'. לאחר זאת החלו להוביל את האסירים [כשידיהם כבולות מאחוריהם] [16]. כששאלום לאן מובילים אותם, ענו: למקום שאנו חושבים לנכון. הובילום ביער אל בור ורצו לירות בהם. החל רייז להתחנן בפני הרוצח: למה לכם לירות בנו [17]? בין כך ובין כך חפצינו ברשותכם והרי אנו לא נספר על כך לאיש, כי אסור לנו להחזיק חפצים יקרי־ערך. אם תמסרונו לידי המשטרה תקבלו כל אחד 60 נקודות העולות כדי חליפה חדשה וכך תמנעו מעצמכם את רציחתנו. הנימוקים שכנעו והרוצחים החליטו להעביר את האסירים לבית־הסוהר שבטלז'.

מנהל בית־הסוהר קיבלם בסבר פנים יפות מאוד, הוא האכילם לחם, חמאה ונקניק. בלילה הראשון השכיבם על ספה במשרדו. הוא השתדל לערוך את הפרוטוקול על האסירים לטובתם עד כמה שהיה אפשר. הגב' רייז ממש ערכה בעצמה את הפרוטוקול בגרמנית ומנהל בית־הסוהר הוסיף את אישורו של רייז לשם אימות דבריה וכדי שהכל יתאים. [היה כתוב בפרוטוקול, שהאסירים נתבלבלו ביום הדמים ונסו אל כל מקום אשר נשאום רגליהם. אולם אחר־כך שבו ובדרכם חזרה נאסרו] [18].

בשעת החקירה השגיח מנהל בית־הסוהר בלבושם הקרוע של האסירים ושאלם אם יצאו מביתם במצב כזה. בתחילה שתקו, אך כשהמנהל עודדם והבטיחם שלא יאונה להם כל רע, סיפרו לו את כל האמת.

לאחר זאת לקח את הרוצחים לחקירה קפדנית ואילצם להחזיר את כל החפצים השדודים וכן ערך כתב־אישום נגדם. מנהל בית־הסוהר החזיר להם את הבגדים ואת הנעליים שהיה באפשרותו להחזיר, אך חייב היה להודיע למשטרת הביטחון על החפצים יקרי־הערך.

כפי הנראה נמנה מנהל בית־הסוהר עם ארגון המסייע בידי יהודים להימלט. לאחר מכן רצה מנהל בית־הסוהר להחביא את הגב' רייז ולשלוח לשאבלי את מר רייז לבדו, אולם האישה לא רצתה להיפרד מבעלה.

ה' ר' ואשתו הועברו מטלז' לשאבלי והוצאו לחופשי בעזרת הנהלת מחנה שאבלי.

[19] הם סיפרו שראו כתובת על קיר חדר המעבר שבבית־הסוהר בשאבלי, וזו

16. במקור תוספת בשוליים. 17. במקור: בי.
18. במקור תוספת בשולי העמודים.
19. הערת שוליים בכתב קלוש אחר: 'מכאן'.

לשונה: 'נובמבר [1943] [20]. אני ועוד 6 בחורות יהודיות ישבנו בחדר זה. אמרו לנו שיירו בנו. אם יזדמן כאן יהודי ויישאר בחיים, הריני מבקשת ממנו להודיע לאחי ולאחיותי שבאמריקה ושבדרום־אפריקה, כי אמי הומתה בירייה ביום 14 באוגוסט 1941 בגֶרול [21] ושיקיימו את יום הזיכרון שלה. אני ג' זאקס (גיטל — המחבר). כן אני מבקשת לומר קדיש לעילוי נשמתי.

וזה המען: 'Rabbi Sachs, 3554 Rochomheav Ave., New York, Bronx' [22]

בבית־הסוהר נמצאות עוד: [נמצאו באותו זמן] [23]: חסיה לאזדון (לאזדונינה), ילדתה בת ה־7 נלקחה ממנה והיא איננה. חיה גורדון, אשתו של לוריה, הרשוביץ מרים, סורוצקין חנה, העלמה ישראלוביץ'. זאקס איטה והעלמה ואריאס, שלא היו בגיטו במשך כל הזמן. מבין הגברים היו במאסר: יצחק לוריה, מי שהיה שוטר בגיטו שאבלי. הוא נתפס על־ידי האוקראינים שהכוהו כל־כך, עד שאין להכירו — מראהו כמראה זקן ושבור; זאלצמאן; ואלטר שיינפלד מגיטו ריגה, ופליט מווילנה, ההולך על קביים. בסוף ספטמבר הובל במשלוח הרכבת דרך טאבריג, ברח מהמוסד לפילוי כינים ונתפס. הנהלת המחנה משתדלת לשרר את האסירים מבית־הסוהר. כומר בית־הסוהר, פוז'לו, דואג לכלכלתם.

הגיעו שני פליטים מגיטו דווינסק. הם מספרים את העובדות המזעזעות האלה על אודות דווינסק: עם פרוץ המלחמה ברח אחד ברגל מיאנובה והגיע לדווינסק. שם נפל בידי הגרמנים יחד עם יהודים אחרים. היה זה ביום 26 ביוני 1941. ביום 29 ביוני נתלו הודעות שכל היהודים חייבים להתייצב בשוק. כשנתכנסו היהודים במספר של כמה אלפים, הקיפום שוטרים לאטביים ואנשי ס"ס, [מיינום] [24] והעבירום. הגברים הצעירים הועברו לבית־הסוהר ושם בחצר עונו באכזריות נוראה. אחר־כך הובילום לעבודה קבוצות קבוצות. ביום 9 וביום 10 ביולי נורו ונהרגו האסירים. קודם־לכן נאלצו כל האסירים לחפור לעצמם בורות. רק המספֵר ושניים אחרים נשארו מכל האסירים האלה. ביום 11 לח"ז שוב החלו לאסוף קרבנות חדשים למיתה בירייה. הקרבנות נאספו מן העיירות הסמוכות, או מן הפליטים שניסו לברוח. בתחילה הוצאו ונורו נשים זקנות, ילדים ו'סתם' אנשים. הושארו רק מומחים. כך נשארו רק 1,000 [25] איש מבין 10—12 אלף. הטבח האחרון נערך ביום 7 בנובמבר 1941. אלף הנשארים עבדו ביחידות הצבא הגרמני, מקום שם ישנו, ובמבצר.

20. תוספת במקור.
21. Geruliai, ע"י טלז'.
22. במקור הערה בשוליים בכתב קלוש; 'עד כאן'.
23. תוספת בדיו אחרת.
24. תוספת במקור.
25. במקור נכתב 450 ותוקן ל־1,000.

בחורף 41—42 הטיל השלטון הגרמני הסגר על הגיטו שהיה במבצר. כביכול היו שם מחלות מידבקות. הגיטו היה מוקף, אין יוצא ואין בא. כלכלת אנשי הגיטו היתה על 800 גר׳ לחם לשבוע וכרוב רקוב ומתולע. היו אנשים נפוחי רעב ולמרות זאת החזיק הגיטו מעמד. ביום 2 בפברואר 1942 הוסר ההסגר.

ביום 1 במאי 1942 המיתו ביריה את שארית הגיטו — כ־600 איש. נשארו רק כ־450 איש, בעלי מקצוע והעובדים ביחידות הצבא. אפשר היה לשאת את החיים ביחידות הצבא. התנועה היתה מותרת, האוכל מספיק, היחס אנושי ובינתיים בוטלו גזירות מגזירות שונות.

ביום 28 באוקטובר הקיפו את הגיטו, כינסו את כל תושביו ואת העובדים ביחידות והובילום לחצר בית־הסוהר. משם הובלו כולם לחצר גדולה הגדורה מכל צדדיה בתיל דוקרני. שני המספרים ניצלו על־ידי גרמני שהחביאם במגדל בית־הסוהר במשך 6 שבועות. לאחר־מכן הובילם לרכבת משא, הושיב אותם בה ושלחם לשאבלי. בהגיעם לשאבלי נכנסו לגיטו.

הם לא סיפרו עוד על יהודי דווינסק ולא נתנו תשובה ברורה לשאלה, מה אירע ליהודי דווינסק ש׳קסורקטו׳, אולם אחד שדיבר אתם לפני היכנסם אל הגיטו, מוסר בשמם, שאחר־כך נשמדו ה׳מקסורקטים׳. נשארו רק 26 יהודים מומחים שהצילם רב־סרן גרמני בנימוק, שהם דרושים ליחידתו. 26 אלה מוחזקים בבית־הסוהר והם יוצאים רק לעבודה.

ביום 11 בדצמבר 1943 נתקבל מכתב זה בהנהלת מחנה שאבלי: בעמוד השני — בבקשה למסור ל׳יודנראט׳ שבשאבלי — Judenrat Szawel.

יאנישק, 10 בדצמבר שנת 1943.
ל׳יודנראט׳ הנכבד של גיטו שאבלי!

קיבלנו את הבגדים הרשומים מטה, על־ידי הפועלים ממחננו שפגשו את הפועלים השאבלאים שלכם המועסקים בבסיס האספקה:

1. פיג׳אמה לילד
2. שלושה זוגות מכנסיים
3. מעיל אחד לילד
4. 3 כותנות ילדים
5. 6 חולצות ילדים
6. 4 זוגות גרבי ילדים.

בשם ילדינו הערומים והיחפים אנו מביעים לכם את תודתנו הלבבית על הבגדים. אנו כאן במחנה 662 איש, המתגוללים במחנות כבר שנתיים ימים כמעט, בתנאים גרועים מאוד. אנו בתור ׳יודנראט׳ פונים אליכם בבקשה לעזור לנו, עד כמה שיש באפשרותכם, בתרופות לחולינו ואם אפשר גם בהלבשה בשביל עניים שהם ערומים, יחפים ורעבים.

נשתדל להיות במגע קרוב עמכם עד כמה שיותן הדבר במסיבות אלה. אנו מבקשים מכם לכתוב לנו על אפשרויות הכניסה אליכם לגיטו. ברצוננו להיפגש ולדבר אתכם על הכל פה־אל־פה; בשעה מרה כל־כך רצוי להיות בקשר דברים זה עם זה. אם לא יעלה בידינו לבוא אליכם, יכולים אתם לשלוח את אשר תראו לנכון על ידי פועלינו, הבאים לשאבלי לקבל אספקה [26].

26. פגישות כאלה עם אנשי המחנה ביאנישק היו תכופות.

אנו מודים לכם מאוד על התעניינותכם בנו בלא להכירנו ואנו מקווים שאולי יעלה בידינו לדבר אתכם פה־אל־פה אחרי שנקבל ידיעה מכם כיצד להיכנס אל הגיטו.

בכבוד,
׳יודנראט׳ של יאנישק
מנהל המחנה קרצ׳מר אברהם,
סקאראפען [27].

23 בדצמבר 43

אתמול באו יהודים אחדים ממחנה אקמיאן ומסרו את הבשורה המעציבה שאירע במחנה שלהם מה שאירע בכל המחנות — טבח המוני של נשים וילדים. יתר על כן, [במחנה] אקמיאן בוצע הדבר בצורה גלויה ובאכזריות גדולה יותר מאשר במחנות האחרים. ביום ראשון, 19 בח״ז, נכנס המפקד גאודל למחנה והודיע שקיבל פקודה להמית בירייה את כל הזקנים והילדים. הוא קרא שמותיהם של 8 ילדים ושל אישה אחת, שנועדו להיות קרבנות הפקודה. תשובת המפקד לכל תחנוניהם ובכיותיהם של הנידונים היתה, שלפי הפקודה עליו להמית בירייה את כל הילדים, דהיינו למעלה מ־50 נפש, אך הוא לקח את המינימום, 8 ילדים ואישה אחת [28]. לאחר־מכן שלח את הגברים והנשים לעבודה והשאיר רק את הנידונים למוות. הוא בחר גברים אחדים ושלחם לחפור בור בשביל כ־50 איש בערך. בשעה 2 אחרי־הצהריים סגר את הצריפים על כל הגברים, הנשים והילדים והוציא את הנידונים למוות מן המחנה. ואלה הנידונים: שני בניו של הסנדלר דווידוביץ; שני בני אלקאן — הבכור נשא את הצעיר הנכה; הילד פיינברג האישה הזקנה הודא קירש ונכדתה מייזל. אביה של ילדה זאת יצא לפני שנתיים מן הגיטו ללא סימנים, נאסר על־ידי ה׳מטר־ושמונים׳ הידוע לשמצה, הוכנס לבית־הסוהר ולא חזר עוד. גם אמה מתה, כך שסבתה נשארה אומנתה היחידה ולבסוף הוצאה יחד אתה...

כל אלה הובאו למקום שעל יד קבריהם של ז׳מיטישקי וקלוגמאן ונורו על־ידי אוקראינים, ב־4 כדורים כל אחד. מפקד האוקראינים פקד על יהודים אחדים לכסות את הקבר רק מעל לגופות והבור נשאר פתוח. כנראה היה בדעתו של המפקד להשלים את המספר החסר. בעמל רב עלה בידי הנהלת המחנה להשפיע על המפקד השיכור למלא את הבור לגמרי.

אנשי מחנה אקמיאן נזכרים, שכבר השתכרו המפקד והאוקראינים שלו כמה ימים לפני הטבח, לאחר ביקורו של שלף, מפקד המחנה המרכזי של שאבלי. בלילה האחרון, במוצאי־שבת, שתו יותר מאשר בכל הלילות הקודמים.

27. על מחנה יאנישק עיין בנספח.
28. להלן ברשימת השמות יש פחות. כנראה לא נמסרו לכותב היומן כל השמות.

לפי דברי המפקד גאודל עצמו כבר הוא 'מומחה' [29] בשחיטת יהודים. הוא ערך את הטבח היהודים בקרטינגן ואחר־כך במיטאו ובליבאו.

מאורעות אקמיאן גילו את המשמעות האמיתית של הוצאות הילדים. כבר אין איש שינחם עצמו באשליות על גורלם. איש אינו מאמין עוד לסיפורים על אודות מחנות ילדים והחלפת ילדים לארצות נייטראליות, כפי שהבטיחונו גרמנים פעמים רבות. משום כך מדוכדכת רוח האנשים בגיטו. הכל שרויים בייאוש ובחוסר כל תקווה בדבר האנשים שבתוך הגיטו ומחוצה לו. זו צפייה קהת־החושים לגאולתנו על־ידי המוות.

אלה יצאו מבית־הסוהר: (א) חסיה לאזדון, (ב) חיה [30] גורדון, (ג) הרשוביץ מרים, (ד) חנה סורוצ'קין, (ה) העלמה ישראלוביץ', (ו) איטה זאקס, (ז) העלמה וואֶריאס, (ח) יצחק לוריה, [מי שהיה] [31] שוטר.

אלה נשארו עוד בבית־הסוהר: (1) שיינפלד, יהודי גרמני ממחנה ריגה, (2) זאלצמאן, (3) פרידמאן, שבוי רוסי ויהודי מווילנה [32].

מעניין הדבר שגם האיכרים הליטאיים שהחביאו את היהודים, נאסרו אתם יחד. הם שוחררו חיש מהר, רק אחד הוחזק זמן רב יותר, כי לא רצה למסור את ילדתה של חסיה לאזדון, אך גם הוא שוחרר זמן קצר לפני שחרור היהודים. משום כך אינני מבין את פחד־הבהלה של הליטאים מפני יהודים. רובם הגדול, בייחוד בני האינטליגנציה, חוששים לבוא במגע־ומשא הקל ביותר עם יהודים, כאילו הם צפויים לעונש מוות. ולמעשה לא שמעתי על שום מקרה של הענשת ליטאי על הצפינו יהודי. ברם, בה בשעה שאין הם חוששים מפני כל 'פשע של שעת מלחמה' — הם אוגרים מלאי גדול מן המנה, מכינים יי״ש תוצרת בית ומגדלים בקר בלא להודיע על כך — נפחדים הם מלעזור ליהודי ויראים מן העונש הגדול שהם צפויים לו כביכול.

האם אין כאן הרצון הזדוני להיפטר מיהודים, שהוא אבי כל הפחדים המתעוררים בליטאים בשעת עזרה ליהודים? האנחנו גלמודים וחסרי ישע עד כדי כך גם בכל הארצות [האחרות], שאנחנו נרדפים בהן — אם זהו גורל היהודים הבאלטיים בלבד?

29. Fachmann.

30. כך צ״ל, ראה לעיל עמ' 323. במקור כאן: חסיה.

31. תוספת. כל האסירים הנזכרים היו פליטי ההרג בז'מייטיה (ז'אמוט). מקצתם היו בגיטו שאבלי עד האקציה בחמישה בנובמבר ומקצתם, כגון זאלצמאן וואריאס, התחבאו בכפרי ז'מייטיה.

32. במקור כתוב כאן בסוגריים: 'ראה הערה בעמוד תתמ'. הפיסקה 'מעניין ... הבלטיים בלבד?' כתובה בעמודים תת״מ־תתמ״א של המקור — בהמשך הטקסט אחרי הפתיחה: '(הערה לעמוד תתלו)'.

בינתיים נתקבלה הידיעה המעציבה שנמצאים עוד פליטים יהודים בידי המשטרה הליטאית וביניהם שרה פאקטור ובנימין בנימינוביץ׳[33].

24 בדצמבר 43

היום הגיע המשלוח הראשון של נשים וילדים רוסיים מפסקוב (פלסקאו) למגרש התערוכה, למחנה ‘A.B.A.’. הם שבויים אזרחיים מסביבות לנינגראד וכבר עובדים ב־‘A.B.A.’ זמן ממושך. הנהלת ‘A.B.A.’ רצתה לנער את חוצנה מהם, כי הם גנבו יתר על המידה והפיקו תוצרת פחות מן המידה. ברם השלטונות הגבוהים הטילו אותם על A.B.A. האין הם יורשינו לאחר חיסולנו ?

מיום שני, 27 בדצמבר, תהיינה שעות העבודה בבתי־המלאכה של A.B.A. משעה 7 בבוקר עד שעה 6 בערב. רווחות שמועות שאחרי העברת בית־החולים לרובע טראקו, לא יותר עוד השימוש בבית־הקברות היהודי וייחנך בית־קברות [אחר] ברובע טראקו. כן רווחות שמועות, שבקרוב תוצאנה 500 נשים מן הגיטו.

בימים אלה היה בשאבלי ה׳שטאנדארטנפירר׳ באכל, ראש המנהלים וראש הרצחנים לכל מחנות היהודים הבאלטיים ; ביקורו במקום מן המקומות הביא לצרות תמיד. האם כזה ביקורו גם הפעם ?

הביקור השרה רוח של דכודך בהנהלת המחנה. ביום 22 וביום 23 בדצמבר היו יהודים מקובנה בגיטו שאבלי. לפי דבריהם החלו אצלם ב׳קסירקוט׳. עתידים להקים 4 מחנות של 4,000 איש. היתר יישארו בגיטו. אולם בנשארים יש שאינם כשרים לעבודה ושאינם מועסקים במספר גדול. אלה הם 3 אלפים ילדים והרבה זקנים וחולים. גם אחרים מן הנשארים מחוסרי עבודה הם, כיוון שבטלו מקומות עבודה שונים ומקומות חדשים אינם נראים לעין.

כן דואגים בקובנה לגורל המוצאים, כי אין כל ידיעה עליהם. בני הגיטו במגע עם מחנה יאנישק לעתים קרובות. אנשי המחנה באים ל־T.V.L. לקבל את אספקתם ונפגשים עם אחיהם משאבלי.

לפי דבריהם מציקים להם קור ורעב במידה רבה, ובייחוד הם חסרים מלבושים. ילדיהם יחפים כמעט כולם וגם האחרים בלויים, יחפים וערומים. תיתן נא שאבלי בגדים ונעליים בכל הזדמנות.

33. שרה פאקטור, בתו של הסנדלר פאקטור, ובנימין בנימינוביץ׳ נתפסו ביער, בסביבת פארטיזאנים רוסיים. הם הוצאו להורג לאחר שחשדו בהם כי שיתפו פעולה עם הפארטיזאנים. בנימינוביץ׳ היה אחד הפליטים האחרונים מטבח ראסיין. עדות ממנו על המאורעות בריכוז היהודים ברוסיין הושארה על־ידי כותב היומן במוסקבה בין שאר המסמכים.

מצבם של אנשי .A.B.A טוב יותר מבחינה זאת. כאן מלבישים את כל הערו־מים והיחפים. רבים מאוד קיבלו בגדי עבודה ונעליים. נתקבלו דרך הנהלת המחנה הרבה שמיכות, שקי תבן וכרי תבן. ובכלל יחס הנהלת המחנה ליהודים טוב יותר מאשר היחס בכל המחנות האחרים. אין מכים כאן, אין צועקים בלא סיבה ואין לוחצים בעבודה. והעיקר — משתדלים להעסיק את הילדים. מאידך גיסא — גדול מאוד פריון העבודה של היהודים במחנה, הם מייצרים הרבה בבתי־המלאכה ומבצעים את כל עבודות ההובלה. [הערה: אחר־כך נעשו התנאים גרועים בהרבה] [34].

כבר כתבנו על פאבנצ'יאי פעמים רבות [35]. ביום 7 בדצמבר נסתיימה העבודה בסלק וכבר בבוקר לא הורשו הפועלים היהודיים לבוא אל בית־החרושת. המנהל שידלאוסקאס ציווה להודיע להם, שאינו רוצה לראותם עוד ועליהם לעזוב את המחנה תיכף ומייד. כמובן, הלכו היהודים ברגש של רווחה. כל צרות פאבנצ'יאי, שתוארו למעלה, גדלו בשבועות האחרונים. האוקראינים היו בבחינת הצרה הגדו־לה ביותר. אף מפקד הס"ס פחד מפניהם. הם היו מתעללים ממש בפועלים היהודיים בלא גבול. נהגו לשתות לשכרה יומם ולילה על חשבון אסיריהם, אך 'רמזו' ברורות בכל הזדמנות, שעדיין אין הם משוחדים בזה וכי הם יירו ויענו על כל דבר קטן. כל בוקר התנפלו על המחנה כרוצחים והכו באכזריות את האנ־שים היוצאים לעבודה. כפעם בפעם היו עורכים ביקורים בלילה ומתנפלים על הישנים במלות הגידוף הגרועות ביותר, כגון: קומוניסטים! יהודים ארורים, מדוע אין אתם ישנים? וזאת בשעה שכל אנשי המחנה, המעונים בעבודת היום, ישנו מכבר. כשמצאו האוקראינים אחד שוכב ועיניו פקוחות. לאחר שהקיץ מחמת השאון שהקימו, הכוהו וצעקו: אהה! אינך ישן? נראה [36] לך! עצום עיניך, ולא — נירה! [37] מובן, שהקרבן עצם את עיניו ו'שומרי הסדר' גנבו בינתיים את בגדיו, נעליו וחפצים אחרים...

המשגיח דידז'באליס או שידלאוסקאס, המנהל־הראשי [38-39] עצמו, היו נוהגים לענות בשעת העבודה. לפעמים, כשלא רצה להתעסק ביהודים, היה שידלאוסקאס משלח בהם את מנהל־העבודה [40] הגרמני, ברינדל, והלה נהג לבוא עם הכלב ולענות בדרך המיוחדת לו. ברינדל היה בעל 'נטיות ציד' במיוחד. הוא היה מוציא מן העבודה איש או אישה, מעמיד אותו או אותה בשדה ומשסה בהם את כלבו הגדול, כלב־זאב. הכלב התנפל על הקרבן, נשך וחנק אותו והקרבן זעק

34. במקור תוספת בשוליים.
35. בשוליים: '(ראה עמוד תחתו)', עיין לעיל עמ' 324.
36. במקור: אראה. 37. במקור: אירה.
38־39. במקור 'דירעקטאר'. 40. במקור: 'באטריבס־לייטער'.

מפחד מוות. ברינדל וידידיו דידז׳באליס ושידלאוסקאס התענגו וצחקו עד להתפקע. ברינדל זה נהג לבקר במחנה כל בוקר ותמיד בלוויית כלבו.

נוסף על כל הצרות פרסם המנהל־הראשי פקודה בגרמנית, שבה אסר על כל הפקידים והפועלים ה׳אריים׳ כל מגע־ומשא עם יהודים. משקרא מפקד הס״ס את הפקודה, הגיע בכתפיו והתפלא על ׳קנאותו׳ של המנהל המתערב בחייו הפנימיים של המחנה, שאינם מעניינו...

עם זה לא פסקה עבודת אנשי הס״ס באחוזה המרוחקת 6 ק״מ מקורשאני. כל בוקר בשעה 6 היה מופיע על סוסו סגן הס״ס ומכה מכות רצח, אם האנשים המיועדים לו עדיין לא עמדו מוכנים על המגרש. אחר־כך נאלצו ללכת בטור ולשיר שיר גידוף על יהודים[41]. בשעת העבודה היו ׳הורגים׳ אותם, מכים מכות רצח ומאיצים בהם בעבודתם בלא הרף. היו חוזרים מן העבודה עייפים עד מוות ורצוצים בגוף ובנפש. אילו נאלצו אותם האנשים לצאת יום יום לעבודה באחוזת הס״ס, לא היו מחזיקים מעמד. לאושרם השתדלו אצל דידז׳באליס והשיגו את ׳החסד׳ לשלוח לסירוגין כל יום אנשים אחרים, שאם לא כך יחסר ׳בהמות עבו־דה׳. כך נתחלקה הפורענות לכל אנשי המחנה וכל אחד ניתן לו לנוח זמן ידוע מעבודת הפרך שבאחוזת הס״ס.

[הערה[42]: יוזכר נא לגנאי ר׳, מי שהיה שוטר. הוא נהג להשתכר יחד עם האוקראינים והצטרף אליהם בעינויי אחיו ובהפחדתם. משנודעו מעשיו היפים להנהלת המחנה המרכזי, פיטרה אותו ממשרתו].

ברם, גם העבודה ה׳תקינה׳ בסלק נמשכה משעה 6 בבוקר עד שעה 6 בערב ולפעמים גם עד שעה 8 ועד שעה 10 בערב. לפעמים עבדו כל הלילה ובאופן אינטנסיבי, אדם אחד או שניים — גם נשים — בקרון. לעתים קרובות נפלו אנשים חזקים והתעלפו ממש בעבודה. רבים מהם לקו בלבם וכולם חזרו חולים בחוליים שונים, מעונים וקודרים כצללים.

29 בדצמבר 43

יירשם נא לגנאי שמו של החשמלאי [ ][43] יחד עם שאר הבוגדים והפושעים של העם היהודי. הוא מנהל מחלקת החשמל של המחנה H.B.A.[44] ולוחץ בדרכים

41. כותב היומן זוכר את השורות הבאות:

Die Juden ziehen ins Rote Meer,
Die Wellen schlagen zu,
Und die Welt hat Ruh.

42. ההערה נכתבה בשולי העמוד.

43. הריווח במקור.

44. ע׳ לעיל עמ׳ 317, הע׳ 61.

מדרכים שונות על כל אחיו הנתונים למרותו. הוא מלשין כל פעם שאפשר הדבר. כך הלשין על עוזרו ד׳, שהוא מתקן את הראדיו של הסמל כדי... להשתמש בו לשמיעה [45].

החל מיום 27 בח״ז הוארך יום־העבודה עד שעה 6 אחרי־הצהריים. זמן העבודה משעה 7 עד שעה 12 ומשעה 1 עד שעה 6.

לזיכרון: מנהיגי הפארטיזאנים בראסיין [46] ורוצחיהם העיקריים של נשים, ילדים וגברים יהודיים היו: גריגאלא ביצ׳יוס, קאופה ונארבוטאס.

ועוד על אקמיאן: נתברר שהסמל מפקד אקמיאן, הוא סאדיסט ערמומי. לפעמים העמיד פנים של אדם דורש טוב, הנאלץ, לצערו, לעשות עוול ליהודים לרגל תפקידו ולפעמים גילה את צפורניו העקובות מדם, אך ביקש תמיד לנצל את האנשים העלובים שבמחנהו לסיפוק כל הקאפריסות והתאוות שלו. במיוחד הוא אכזר בשיכרותו, או אז הוא פורץ אל המחנה, יורה לכל הכיוונים, מאיים ומענה את האנשים בקאפריסות שלו. הוא מנפנף בנשקו בכל הזדמנות. כבר היה למחנה לזרא במידה כזאת, שמצפה לפיטוריו כמו שמצפים לגאולה.

30 בדצמבר 43

נתפסה אצל איכר ילדה יהודיה, גאנז, בת שנתיים, לאחר שהלשינו עליה. הילדה צפויה לאותו גורל שהיה לכל הילדים שנפלו בידיהם. אך הדבר נודע להנהלת המחנה מבעוד מועד והיא התערבה בו. ההנהלה השתדלה בס״ד שימסרו את העניין לידי הנהלת המחנה עצמה. מנהל־המחנה [47] קרא אליו את הורי הילדה וערך פרוטוקול. וזה תוכנו: הואיל ועלה בידי להסתיר את ילדתי ביום 5 בנובמבר והואיל וחששתי להחזיקה ברשותי, מסרתיה למכר, פועל ב׳באטאס׳. אחר־כך דרשתי להחזיר לי את ילדתי, אך מכרי מסרב להחזירנה לי. משום כך הריני מבקש לקחת את ילדתי ולהחזירנה לי. אנשי הס״ד הבטיחו באופן אישי להחזיר את הילדה לגיטו. הדבר ייעשה בדרך רשמית, אך בהסכמת השלטון העליון. טיפול זה צריך לשמש ארגעה לרוחות הנסערות מחמת טבח אקמיאן. משונות הן דרכי הגיסטאפו ומי יחדור לחישוביה? [48].

מכינים את הצריפים בשביל 300 האנשים העתידים להגיע מן הגיטו למחנה H.B.A. [49]. בתחילה היה בדעת הנהלת המחנה להעתיק את גדר־התיל לשטח

45. הנער מיוצאי טלז׳, ניצל.
46. המדובר בפארטיזאנים הליטאיים־הפאשיסטיים, כמובן.
47. מ׳ לייבוביץ.
48. הדבר נעשה, כאמור, לשם הרגעה. לבסוף יצאה הילדה יחד עם אמה לאושוויץ.
49. ע׳ לעיל עמ׳ 317, עמ׳ 61.

רחב יותר אולם אחר־כך החליט ראש ה[[50]] להשאיר את גדר־התיל הישנה ולהקים גדר חדשה מסביב למחנה החדש. הוא הצטדק ואמר שהוא רוצה כביכול במחנה מבודד על כל מקרה של מגיפה. כוונותיו שקופות — להפרידנו ולבודדנו עוד [51].

קורות [52] היהודים בדווינסק ובערי רוסיה הלבנה. מסופר ע״י פ׳ ש׳ פליט מדווינסק.

בפרוץ המלחמה היה ביאנובה. ב־23 ביוני עזב המספר, אביו ואמו, את יאנובה והלך בכיוון אל דווינסק. בדרך על הכביש מצאו את כל המחנה הרוסי הנסוג. חפ־צו להיספח אליו, ביקשו מאת נהגי המכוניות הצבאיות להעלותם על המכוניות, ולא נתנו להם. מלמעלה עפו אווירונים והשליכו פצצות על הצבא הנסוג ועל הפליטים. אחת הפצצות פגעה באבי המספר והמיתתו.

באוטיאן [כבר] התהוללו הפארטיזאנים, הם ירו בפליטים ובתושבי העיר היהודים והפילו מהם רבים, וחללים רבים התגוללו בראש חוצות. ביער אחד על־יד אוטיאן ריכז הצבא האדום את הפליטים, שנמצאו בקרבת מקום ושלחום לאניקשט. אבל בידי המספר ועוד אחדים עלה להיסוג מהדרך לאניקשט ולהמ־שיך את דרכם לדווינסק. לאורך כל הדרך מצאו המון חללים, שנפלו ע״י הפאר־טיזאנים. ב־25 ב־4 בבוקר הגיעו לדווינסק והתיישבו בפרוור גריווה. מכאן חתרו לעבור את הגבול, אבל הרשות הרוסית נתנה לעבור רק לצבא האדום ולאלה שהיו להם רשיונות. בכל־זאת פרצו המון אנשים יהודים אל העיר וחנו בבית־הנתיבות ומסביב, בחכותם למסע שיצא לוויטבסק. למספר עלה לפרוץ ולעלות לרכבת ההולכת לוויטבסק, אבל כבר היה מאוחר. שלושה ק״מ מדווינסק ירו במסע מהצבא [הגרמני] [53] המתקיף והמסע עמד. הם נפלו בידי הכובשים הגרמניים.

שאלתם הראשונה של הגרמנים היתה אם יש כאן יהודים וכשקיבלו תשובה חיובית, העמידו את היהודים בשדה בין שני מחנות הלוחמים — מעבר מזה עמדו הרוסים ומהעבר השני — הגרמנים והם באמצע. הכדורים נפלו בהם והפילו מהם רבים. בעמל רב פרצו מבין שני המחנות אל העיר. העיר היתה אחוזה להבות אש. מאין מקום נכנסו כולם אל מרתף בית צפנת ברחוב גרודנה. שמה שכבו עד ה־27, יום השישי. ביום השישי יצאו את המרתף ונכנסו העירה. העיר היתה

50. במקור חסרה מלה וכנראה צ״ל : המשמר. היה זה מנץ (Mentz).
51. המחנה הוקם בחלקו הנמוך של מגרש התערוכה. מחוץ לגדר הוקמו 10 מגדלי שמירה וכל העצים שבסביבה נכרתו, כדי להקשות על הבריחה.
52. מכאן ואילך נכתב היומן במקורו עברית.
53. תוספת במקור באותו כתב וכן להלן כל הכתוב באריחיים.

שרופה; ברחובותיה הסתובבו פארטיזאנים לטים [54] — איזסארגים [55] וירו ביהו־דים שנפגשו בהם. ליהודים היתה סכנה גדולה לצאת ממחבואיהם וגם מזון קשה היה להשיג. ימים אחדים סבלו רעב. המספר עם עוד רבים הסתתרו בעיר במר־תף שני עד ה־29 ביוני. בו ביום בבוקר הודבקו מודעות שכל היהודים מגיל 17 עד 60 צריכים להתכנס למגרש השוק, ועל העוברים על פקודה זו אוים בירייה. לפי פקודה זו נתכנסו יהודים רבים [יותר] כשלושת אלפים איש למגרש בשוק ושמה עמדו מ־7 בבוקר עד 2 אחרי־הצהריים. בשתים הקיפום אנשי ס״ס וציוו על המתכנסים להסתדר בסך שלושה שלושה בשורה אחת, והובילום אל בית־הכלא. בחצר פקדו עליהם לשכב על הארץ, ובשכבם נאם לפניהם איש ס״ס נאום שתכנו היה כזה: אתם היהודים עוררתם את המלחמה, היצתם את העיר ומשום כך כולכם תיירו. אז התחילו להתעלל בהם: שרפו זקנים של יהודים, ציוו על כולם להתגולל ברפש והכו מכות אכזריות. אחר הודיע הנואם שנותן ליהודים לחיות רק 15 רגעים. עברו 15 הרגעים הנתונים ואז שאל הנואם: מי רוצה להקריב את עצמו לטובת הכלל ולמות בשביל כולם. הרימו המון אנשים את ידיהם. הסתכל בהם איש הס״ס בלעג והפריד אותם, את המתנדבים, מעל כל המחנה. ועל היתר ציווה לזמר את השיר: ׳דויטשלאנד איבער אללעס׳. אז נאם בשלישית והודיע ברוב חסדו שמשאיר הוא את היתר בחיים. אבל עליהם לעבוד במסירות בעד הצבא הגרמני. אז הכניסום לבית־הכלא.

הצפיפות היתה נוראה. לא היה מקום לא רק לשכב, כי אם גם לעמוד. החום היה קשה מנשוא. אוכל ומים לא הגישו שני ימים ושני לילות. ביום השלישי הכניסו אוכל — צנים(סוכארא) לגולגולת ומליח. קל לתאר את גודל הצימאון! אז הרשו לארבעה אנשים לרדת אל הדווינה עם דליים ולהכניס מים. בזה צרי־כים היו להרוות את צימאון כל שלושת האלפים אחרי שלושה ימים. על יד הדליים פרצה מלחמה אכזרית של אלפים בעד טיפת מים.

ביום הרביעי הוציאו לעבודה. צריכים היו בידיים להפיל ארובות גבוהות ולאסוף זכוכית, לקבור סוסים ולגזור עצים. העבודה כשהיא לעצמה לא עינתה אותם, עינוי היה אופן העבודה וההתעללות שנוספה בשעת העבודה.

אל מקום העבודה יצאו לא בדרך ישרה, כי אם בדרכים עקלקלות, כדי שתקשה עליהם ההליכה. בשעת ההליכה לא נתנו לעמוד ובשעת העבודה — לנוח. צריכים היו לעבוד בלי הרף. שניים שניים היו גוזרים את העצים. העבודה צריכה היתה

54. לאטבים.
55. Aizsargiai פירושו בלאטבית: שומרים מזוינים, כך נקראו חברי איגוד צבאי פאשיסטי מטעם המיניסטריון לביטחון הלאטבי. בתקופת השואה שיתפו האיזסארגים פעולה עם הגר־מנים ורוב רוצחינו היו מהם.

להיעשות מהר, ואחר־כך צריכים היו לשאת את העצים מקצה אחד אל משנהו. מי שלא יכול היה למלא את העבודה באופן הדרוש, נקבר חיים. העבודה נמשכה עד 4—4.30 אחרי־הצהריים ואז שבו בדרכים עקלקלות חזרה. עייפים, רצוצים ורעבים היו ב־7 בערב שבים אל בית־הכלא. ובשובם היו מקבלים פניהם לטים כשעומדים בשורה משני העברים וחובטים בהם במקלות. פעם לקחום לקבור סוסים מתים ואחרי העבודה לא נתנו להם אפילו מים לרחיצה.

פעם ביום השלישי בערך, ב־10 או ב־11 ביולי, נפוצה בבית־הכלא ידיעה, שהביאו סיד כלור. הרופאים החבושים בבית־הכלא הסבירו, שזה מוכן לקבר האחים שנכון לחבושים. נפוצה שמועה שהעיר מלאה פארטיזאנים־איזסארגים וגרמנים אנשי ס״ס — מומחים להשמדת יהודים. באותו יום נורה רופא יהודי מקובנה בבית־הכלא. הוא השקיף בעד החלון החוצה והשומר ירה בו מתחת. באותו יום בבוקר פרצו אל חדרי בית־הכלא פארטיזאנים ואנשי ס״ס והוציאו את הצעירים לעבודה — רבים מהם לא הספיקו אפילו ללבוש בגדיהם ולנעול נעליהם — לחפור בורות — כל בור שטחו היה 4×6 ועומקו 2 מטרים. חפרו במהירות רבה. מי שלא הספיק לחפור או עייף בשעת העבודה, הומת על־ידי השומרים. החופרים חשבו שהבורות נועדו בשבילם, אך לתמהונם הוחזרו אל בית־הכלא.

באחד עשר ביולי בבוקר השכימו לקום לעבודה, אבל לא נתנו להם לצאת, גם קהוה לא הכניסו. ב־7.30 בבוקר שמעו קולות ירייה והבינו שהטבח כבר החל. עד 12 בצהרים נמשכה הירייה, ירו בלי הפסק. ב־12.30 נפתחה דלת בית־כלאם ונכנסו לטים וציוו על כולם לצאת אל מרתף הכלא. שמה צוו כל האסי־רים להשליך את כל רכושם ואת הדוקומנטים — אם יימצא דבר־מה אצלכם, תיי־רו בו במקום — אמרו להם. התפרקו כולם את רכושם מעליהם והשליכו על הארץ. אחר ניגש פארטיזאן לטי ומישש את כל אחד ואז הוציאום אל החצר. שמה חיל־קום 22 בכל קבוצה. בין השורות התרוצצו פארטיזאנים עקובים מדם. מדי פעם בפעם הוציאו קבוצות קבוצות והובילון למקום, שמשם הגיעו היריות. אחרי כל קבוצה רשם פארטיזאן, שעמד בשער, צלב. אפותיקן [56] אחד היתה טבעת על אצבעו, שלא יכול היה להסירה, הוציאוהו [הפארטיזאנים] מהשורה והכוהו מכות אכזריות. [פצעו את אצבעו והסירו את הטבעת]. פתאום ניגש איש ס״ס ואמר שעיף כבר מהיהודים הארורים. ליום יספיק, מחר יגמור. אז הורידו את השאר אל המרתף. מעניין, [ש]בעיר לא ידעו היהודים מכל הנעשה דבר.

כל הלילה ישבו הנידונים למוות ואמרו תהלים. אז ניגש אל המספר צעיר

56. רוקח.

אחד והציע לו לחפש ביחד מקום מפלט. נאספו כ־45 צעירים, יצאו את המרתף — החדרים היו [מפולשים זה לזה] — ועבדו על פני החדרים. בחדר אחד מצאו המון מכשירים, נכנסו והתחבאו אל בין הכלים. ביניהם החליטו: בהתרוקן בית־הכלא לקחת גרזנים, להמית את השומרים ולצאת את בית־הכלא אל העיר ולספר ליהודים הנמצאים בעיר על כל הנעשה בבית־הכלא. כאן שכבו כל יום הרביעי, [אך] גם ביום החמישי עוד הוצאו אנשים להורג ואחרי הטבח עוד התרוצצו השומרים על פני חדרי בית־הכלא וחיפשו את המסתתרים. גם אל חדר מחבואם נכנסו גרמנים וחיפשו את כולם. בשעת מעשה סיפרו ביניהם על כל הנוראות שעשו ליהודים. אבל הם יצאו מבלי שנתקלו ביהודים המתחבאים.

ביום החמישי אחרי־הצהריים שמעו מעבר לקיר דיבור יהודי. ראשונה התפלאו על זה, אחר־כך הבינו שכאן נמצאים אסירים חדשים. נכנסו אליהם וסיפרו להם על כל הטבח שנעשה באסירים הקודמים, אך אלה לא האמינו להם. בערב נכנסו שומרי בית־הכלא והכו את האסירים מכות אכזריות.

ביום השישי הכניסו עוד כאלף אנשים וביום השבת הוציאום לעבודה, לחפור בורות על יד בית־הכלא, ושבו מהעבודה בשעה מאוחרת בערב.

בשבת בערב נכנס הקומאנדאנט [57] ושני פקידים ושאל את כל אחד מהאסירים למקצועו. מי שאמר, שהיה סוחר או אינטליגנט, גורש במכות מתוך החדר ואת בעלי המקצוע העמידו בפינה מיוחדת וחולקו אחר־כך לפי מקצועות על פני חדרים שונים. על דלת כל חדר רשם השומר: לסנדלרים, לחייטים, לנגרים וכו׳.

בבוקר ביום הראשון, ב־15 ביולי, ב־4 שעות בבוקר שמעו קולות ירייה. באמצע הירייה התפרצו פארטיזאנים אל חדר הנגרים, בו היה המספר, תפסו אחדים והוציאום מהחדר. אחרי הירייה נכנסו השומרים והוציאו את כל הנמצאים בחדרים, נתנו להם מעדרים והובילום אל מקום הבורות — קברות האחים, שהיו על־ידי גשר האספלט. על הגשר עמדו המון אנשים, נשים וטף לטים, צהלו ומחאו כף לבואם של הקוברים וסקלו בהם באבנים. תחת מטר אבנים צריכים היו לכסות את הקברים. ואחרי זה הושבו אל מקום מלונם בבית־הכלא.

מאז והלאה היו שולחים אותם לעבודה מחוץ לבית־הכלא. ראשית עבודתם היתה בפוגוליאנקי — שמה הקימו צריפים סובייטיים שנפלו בידי הכובשים. אחר עברו להתקין את גדר הגיטו. כשגמרו עבודה זו, עברו לרשות יחידה צבאית גרמנית פ״פ [58] 05556. בצאתם לעבודה לא היה בכוחם לשרך רגליהם מרוב עייפות ועמל. בשובם מהעבודה היו נפגשים על־ידי השומרים הלטיים שהיו

57. המפקד.

58. במקור נוסף: ׳(המשך על גבי העמוד השני)׳. ופירוש ראשי־התיבות Feldpolizei, F.P.= כנראה.

עומדים בשתי שורות ומכים את היהודים העוברים ביניהם בפרגולים. תחת זה היה יחס החיילים ביחידה הצבאית טוב אליהם. בייחוד הצטינו בזה החיילים גרייזר וגרייזינגר. שלושה ימים לא נתנו להם כל עבודה רק האכילום והשקום כדי להבריאם. אחר־כך היו עובדים ומקבלים כל מחסורם. בינתיים עברו מבית־הכלא אל הגיטו.

גם בגיטו החלו האקציות. קודם הוציאו זקנים ובעלי מום. אחר־כך העבירו שלושת אלפים איש, כביכול אל גיטו אחר ובפועל להורג. בין המוצאים היו גם עובדים אחדים של הקומפאניה [59] הנזכרת. כדי שלא יקרה בשנית מקרה דומה את עובדיהם, העבירום אדוניהם אל מקום משכן הקומפאניה שלהם. בזמן זה נמשכו האקציות־השחיטות על תושבי הגיטו. בס״ה הוציאו מהגיטו כשמונת אלפים אנשים. הגיטו נמצא בין המבצרים. על אחד מהם, על מגדל, עמד משמר. יוצאים היו רק דרך שער. כל יוצא לעבודה צריך היה לקבל קודם פתקה מהאד־מיניסטראציה היהודית, בפתקה זו פנו אל המשמר והשומר ציין את נומר [60] היוצא. ובשובו מהעבודה צריך היה היוצא לכנות את הנומר שלו. בגיטו היה בית־תמחוי, מעבדות [61], בית־חולים ועוד מוסדות. בקומפאניה הנזכרת עבדו עד סוף אוקטובר. אחר יצאה היחידה הצבאית לעיר אחרת והעבודה בטלה. אז שב המספר אל הגיטו.

אחרי זמן מצער קיבל עבודה במבצר בונפטקומפאניה [62]. שמה עבדו גם חמי־שה אנשים — נגרים וזגגים. היחס אליהם מצד הגרמנים היה טוב. בימים הראשו־נים של נובמבר התחילו אנשי ס״ס לחלק לתושבי הגיטו תעודות אדומות ולבנות. בעלי התעודות האדומות קיבלו במזון יתרונות ידועים. כוח התעודות הלבנות לא היה כל־כך יפה.

המספר היה בעל תעודה לבנה.

ב־6 בנובמבר כבר לא נתנו לבעלי התעודות הלבנות לצאת את הגיטו. אך המספר עם עוד אחדים פרצו בגנבה דרך השער ביחד עם בעלי התעודות האדומות החוצה, מיהרו אל נותני העבודה שלהם וביקשו שהללו ישתדלו עבורם להשיג מאת ס״ד תעודות אדומות.

ראש הקומפאניה הפלדובל [63] נעתר לבקשתם, נסע אל ס״ד אל המבצר וקיבל מהם הבטחה שיכינו בעד עובדיהם תעודות אדומות. בערב עוד צלצל אל משמר

59. הפלוגה. 60. מספר.
61. הכוונה : סדנאות.
62. הוא ׳מבצר בוניפאציוס הקדוש׳ — מבצר עתיק בדווינסק שם היתה ׳קומפאניה׳ גרמנית צב־אית שהעסיקה יהודים.
63. רס״ר.

הגיטו והודיע על שובם של עובדיו מהעבודה והשתדלות זו הועילה להם שלא ישאלו מהם את נומר צאתם. ולמחר ב־7 בנומבר הגיעה מכונית קלה, ממנה יצאו אנשי ס"ד והביאו בעד עובדי הקומפאניה ובעד עוד אנשים בס"ה כ־150 תעודות אדומות.

בינתיים התרחשו בגיטו מאורעות גדולים. כבר ביום השישי לנובמבר חילקו את כל הנשארים ל־3 חלקים: זקנים ובעלי מום לחוד, ילדים לחוד, וחסרי התעודות ובעלי התעודות הלבנות הצעירים לחוד. את[64].

ב־7 בנובמבר התחילה האקציה הגדולה. בשש שעות בבוקר הוציאו קבוצה של זקנים ובעלי מום מהגיטו. ב־8 שעות עמדו בשער בעלי התעודות האדומות ויצאו לעבודה והיתר נשאר.

ב־9.30 הביאו אנשי ס"ס את התעודות הנזכרות. ובין היוצאים היה גם המס־פר. בשוב בעלי התעודות מהעבודה מצאו את הגיטו ריק מאדם: נשארו בו רק חברי האדמיניסטראציה, המשטרה היהודית, בית־החולים עם החולים והעובדים במעבדות, יתרם הוצא לטבח.

ב־9 בנובמבר ביום הראשון לשבוע שוב לא נתנו לאיש לצאת לעבודה. מסביב לגיטו עמדו שלוש שורות של שוטרים ובלשים ואיזסארגים פארטיזאנים. אחר נכנסו אל הגיטו אנשי ס"ס וציוו על כולם לצאת אל החצר הסמוכה לגיטו. לעובדי ס"ד ולחברי האדמיניסטראציה הרשו לקחת אתם את בני משפחותיהם ואותם העמידו במקום מיוחד. את יתר הנבדקים, כל בעלי התעודות האדומות העמידו במקום מיוחד. אחר־כך התחילו בודקים את התעודות האדומות. אלה שתעודתם היתה חשודה שהיא מזויפת או ששמם היה חשוד בקומוניזם, הוצאו מהשורה ונורו לא רחוק מהמקום הנזכר. בס"ה הוצאו מהשורה כעשרים איש. כל נבדק צריך היה לעבור על פני אנשי ס"ד בראש מורם ולהביט ישר אל פניהם כדי שיכירו בו המזויפת היא תעודתו או כנה. הבדיקה נמשכה זמן רב. אחר הוחזרו הנבדקים אל הגיטו. בשובם מצאו את הגיטו ריק מאדם. בהיותם במקום הבדיקה הוצאו כל הזקנים והילדים חברי משפחות בעלי התעודות האדומות.

רק אצל אלה, שמקום משכנם היה אצל היחידות הצבאיות הגרמניות נשתמרו לזמן מה גם הילדים. אליהם נספחו עוד אחדים שהסתתרו בשעת האקציה במחבואים שונים.

בס"ה נשמדו בדווינסק העיר מהעיר ומסביבותיה כעשרים אלף איש.

64. כך במקור, כנראה פליטת קולמוס.

ברוסיה הלבנה

רבים מאלה שהתחבאו בעיר או ניצלו בזכות תעודותיהם האדומות ברחו לרוסיה הלבנה. הפליטים הראשונים שלחו מערי רוסיה הלבנה מכתבים מעודדים וסיפרו שמרגישים את עצמם בטוב. וזה עורר את רבים לברוח לשם. נוסף לזה התחילו הגרמנים עושים בדק בגיטו וזה הרגיז את הרוחות. בדק — הבינו — לא נעשה בשביל היהודים, כי אם בשביל שכנים חדשים, יוצא שהגיטו יתרוקן מתושביו. משום כך השתדלו תושבי הגיטו להימלט ממנו בכל הזדמנות. רבים עברו אל מקומות העבודה שלהם ומי שיכול היה נמלט לרוסיה הלבנה.

פעם נתן קומאנדאנט הגיטו פקודה להוציא מבעלי התעודות האדומות רק 400 ויתרם לא נתנו להם לצאת. אגב, היה מקובל כבר קודם שכל מי שקיפחה את מקום עבודתו, קיפח גם את חייו ונורה תיכף־ומייד.

ביום הפקודה על בעלי התעודות האדומות התגנב המספר דרך שער הגיטו ויצא אל העיר, אל טאנקשטֶלֶה [65]. שמה היו כבר פליטים אחדים. לשם היו באות עגלות מרוסיה והמעבירים היו מקבלים עבור ההעברה סכום ידוע. מארגן הפליטה [66] היה פלדמאן. הוא שעזר למספר להשיג עגלה. עליה עבר את הדווינה ונסע לרוסיה הלבנה.

ראשונה הגיע לברסלאבה. שמה שכנו היהודים בין שכניהם הגויים. רק סימן מגן־דויד היה על כל בית יהודי. שמה סרו אל בית יהודי ונתקבלו בסבר פנים יפות. אחר הלכו אל הקהילה — זה היה שם הוועד העליון.

היות שהעיר היתה מלאה פליטים וסכנה היתה להישאר בה לפליטים חדשים, העבירום ראשי הקהילה על חשבונם לעיירה מיוֹרי וטרם צאתם הכינו להם תעודות נתינים של רוסיה הלבנה. במיוֹרי עוד לא היה גיטו, היהודים עבדו במנסריה ובעבודות ציבוריות בעיר. שמה סודרו גם הפליטים בעבודה.

בראשון באפריל 1942 הגיעה פקודה להקציב ליהודי מיורי פרוור מיוחד — לגיטו. בתוך הגיטו נקבעה אדמיניסטראציה יהודית, משטרה כבכל הגיטות. לעיירה באו [66א] גם ז'אנדארמריה גרמנית שחיזקה את ההשגחה על היהודים.

במיורי נפגשו בפליטים יהודים מפולוצק ואלה סיפרו להם על קורות הישוב היהודי בעירם את הדברים דלקמן:

מפולוצק ברחו כל הנוער וכל האנשים הפרוגרסיביים [67]. בעיר נשארו רק הזקנים, החולים והדתיים. האחרונים קיוו ליהנות מ'חופש' דתי תחת שלטון היטלר ומתוך תקווה זה נשארו ברצונם.

65. תחנת דלק.
66. הבריחה.
66א. כך במקור.
67. העסקנים הקומוניסטיים.

הנשארים בחרו בוועד בן עשרה אנשים. הוועד התייצב בפני [ראש הז'אנדארמריה] הגרמני, הביעו את רצונם להיות לויאליים לשלטון הגרמני, וביקשו רשות לפתוח את בית־הכנסת שהיה קודם תפוס על ידי התיאטרון. ראש הז'אנדארמריה קיבלם בסבר פנים יפות, הבטיח למלא את בקשתם ושאל אגב שיחתם, כמה הוא מספר האנשים היהודים שנשארו בעיר? אלפיים איש, ענו חברי המשלחת. אז ציווה הראש לכנס את כל היהודים אל בית־הכנסת לחוג את חג חנוכת בית־הכנסת. הזהירים לא האמינו לראש הז'אנדארמריה ולא הופיעו, אך רבים ברוב תומתם באו ל'חגיגה'. בהתכנסם הקיפום חיילים גרמניים וירום בו במקום. פליטי פולוצק ברחו לדיסנה. המספר נפגש גם בפליטי דריסה והללו סיפרו שבדריסה נשמדו היהודים ב־29 בדצמבר שנת ארבעים ואחת. אבל שם התנגדו היהודים, גם הרוסים עזרו להם ורבים נמלטו. אבל ברוב ערי רוסיה הלבנה חיו היהודים ברווחה ידועה. הם גרו בין השכנים, קיבלו מזון בכמות שווה אל זה של השכנים. יותר טוב מכולם היה מצב היהודים בגלובוקויה בה נמצא 'גביטסקומיסאר'. אבל ביוני לשנת 1942 התחיל הטבח על יהודי רוסיה הלבנה. ראשונה פרץ בלוז'קי. בראשון ביוני לשנה הנזכרת התנפלו שוטרים רוסיים[68] ואנשי ס"ס על יהודי לוז'קי והשמידום. באותו היום היה טבח בגלובוקויה.

בשני ביוני היה טבח במיורי. בבוקר ב־4 שעות דפק שוטר יהודי על בתי היהודים וציווה בשם הרשות הגרמנית על כולם להתכנס על־יד בית הקהילה היהודית. מלומד נסיון הבין המספר את טיבו של כינוס זה והתחבא על עליית גג.

דרך החלון ראה את כולם מתכנסים במקום המיועד. מסביב לגיטו עמד משמר חזק של שוטרים רוסיים וגרמנים ס"ס, כולם מזוינים רובים אבטומטיים. כשנתכנסו כולם, ציוו אנשי ס"ס על כולם להסתדר [בסך] ארבעה ארבעה בשורה אחת. אז הבינו כבר רבים את מזימות הגרמנים והתחילו לברוח. אבל על הגגות עמדו כבר אנשי ס"ס מזוינים, והודיעו שיירו כל בורח. ולכן הספיקו מעטים מאד להסתתר במחבואים שונים ויתרם נאסר בדירים. אחרי שעתיים הגיעו[69] מכוניות־משא גדולות והעבירו את האסירים אל השוק מקום שם נורו. לפני זה ציוו עליהם לשכב על הארץ ובשכבם ירו בהם והמיתום ואחר־כך הובילו גופותיהם אל הבורות המוכנים, שהיו בסביבת המנסריה. אחרי הטבח רצו איכרי הכפר לשלול את שלל היהודים המומתים. המספר התחבא בעליית הגג. אתו היה ילד בן 12. בערב ירד עם הילד בחלצם קודם את נעליהם ועברו אל רחוב העיר הראשית — על־יד דיר אחד מצאו עוד נמלטים אחדים. נדברו שהמספר ומלווהו

68. כך במקור.
69. במקור בטעות: הגיע.

ייצאו ראשונה ואחריהם ילכו היתר. קודם הלך הילד. בעברו את הרחוב הוכר על־ידי שוטר רוסי ונורה על המקום. בעוכרהו של הילד היה מקטורננו הלבן. אחריו הלך המספר. גם אותו הכיר שוטר, רץ אחריו, אך הוא נמלט. אחרי צאתו את העיר מיורי תעה המסַפר בשדות ימים רבים. קודם התקרב אל העיר ברסלאבה, אך בדרך נודע לו על־ידי איכרים, שנסעו לברסלאבה אל השוק, שאין נותנים לשום איש להיכנס אל ברסלאבה, באשר שם משמידים את היהודים.

בדרך נודע לו שגם על יהודי דרויה עברה אקציה, אלא שהללו התנגדו. להם הגיעו ידיעות מחרידות מכל ערי הסביבה. אזי ארגנו הגנה, העמידו משמרות מעבר לגשר העץ וכאשר נתבשרו שמכוניות התליינים מתקרבות, השליכו את שומר הגשר אל המים, הציתו את הגשר, [וחסמו על־ידי זאת את הדרך בפני מכוניות התליינים] ואת הגיטו ואת כל העיר מכל פינותיהם, ובשעת המהומה יצאו רוב היהודים את העיר. גם בשארקובציזנה ארגנו היהודים הגנה וברחו בהמון.

אחרי גלגולים רבים הגיע המספר בסוף יולי לעיירה וידזי. בווידזי היה כבר גיטו כבכל ערי ליטא עם תיל, משמר ועבודת אנגריה [70] כנהוג. מספר התושבים היהודים בווידזי היה כאלף. שמה עשה כחודש מים; אחר־כך נתארגן מחנה בפודברודזה והמספר מבלי יכולת להשאר בווידזי עבר עם עוד עשרים איש לפודברודזה. בפודברודזה כבר לא היו תושבים. המחנה הורכב מתושבי [ערים ו]עיירות אחרות — מווילנה, סוויר, מיכילישקי, לנטופה, וידז ומסוונציאן. עבודתם היתה במנסריה על־יד מסילת־הברזל. המחנה מנה כמאה אנשים מהעיירות המכונות [71]. העבודה היתה קשה והאוכל מעט. גם להשיג אוכל אצל איכרי הסביבה היה קשה, באשר האיכרים בעצמם היו עניים. רק מעט תמיכה קיבלו מווידזי [72] ומסוונציאן. גיטות [73] היו עדיין בווידזי, סוונציאן, סוונציאן החדשה, מיכולין, סוויר וז'וואז'ן. מחנות היו בפודבורודזה ובאיגנאלינה.

אחר־כך הוטב מצבם. חוץ מזה היו יכולים לנסוע במסע ובזה היו משתמשים ובאים מדי פעם בפעם לווידזי. במחנה לא היה משמר. בסתיו נתקבלה פקודה להעביר את הווילנאים לפנימוני על־יד קובנה והווידזאים והסוונציאנים נשלחו לדוקשט על־יד דווינסק. במחנה בדוקשט היה מצבם רע מאוד. העבודה היתה קשה ואוכל קיבלו רק לפי הנורמה היהודית מבלי חמאה, כי את החמאה גזל המנהל שולץ לעצמו.

בדוקשט עבדו עד סוף מרץ שנת 1943. אז העבירו את כל הגיטות אשר

70. עבודת כפייה. 71. הנזכרות.
72. במקור בטעות: מוידי. 73. גיטאות.

בסביבת וילנה לווילנה. הם, המספר ועוד דווינסקאים, התקשרו עם יהודי דווינסק ושבו [בסוף מרץ] [74] לדווינסק. אגב, בהיותם בפודבורודזה, כתבו להם, שבווידזי באו פעם אנשי ס״ס, תפסו אנשים והובילום לז׳וסלי.

[הערה: ב־1 במאי 1942 השמידו את הגיטו על הגריווה].

בדווינסק קשה היה לפליטים להידפתר [75], כי רוב היהודים עבדו אצל יחידות צבאיות וכל אחד מהעובדים היה ידוע להנהלה. אחרי גלגולים רבים נתקבלו [76] לעבודה אל יחידה צבאית ,'A.B.A.' אבל ה׳קריגסאינספקטור׳ [77] בֶּרס חשד בהם ומסרם לחקירה לרשות. בבית־הכלא התגוללו עד אפריל ואחר־כך שחררום. משם עבר לעבוד אצל 'A.B.A.' מחדש. מצבם בזמן מאפריל עד סוף אוקטובר היה די טוב. יחס מעבידיהם היה אנושי, אוכל קיבלו לשובע, להתהלך היה ברשותם כמעט באין מפריע.

בסוף אוקטובר 1943 סיפר להם החייל הגרמני פיפר שהגיעה פקודה מאת ה׳גביטסקומיסאר׳ הדווינסקי להכין ביחידתם הצבאית פועלים [בלתי] יהודים, כי ייתכן שיקחו מהם את היהודים. הוסיפו: הודיעו לנו את שמות בעלי המקצוע הנחוצים, אותם נשאיר לכם ויתרם יובל לריגה. בס״ה נרשמו שמות 18 בעלי מקצוע. ביום זה נכנס פועל אחד בשם מגיד אל השֶף [78] והלז סיפר שקיבלו ידיעה שמֶנֶוול צריכים לבוא פליטים רוסיים רבים ואלה ימלאו את מקומות העבודה של היהודים. בקשר עם זה יוציאו בעוד ימים אחדים את היהודים לריגה.

עוד נודע להם שבעשרים ושמונה לאוקטובר צריכות להגיע המכוניות, אשר יקחום לריגה. העמידו ביום הקבוע משמרות וכשהרגישו בהם ברחו רבים. יתרם הובל לריגה.

בדווינסק עצמה נשארו כמאה בעלי מקצוע. מצבם קשה מאוד. הם יושבים כאסירים במבצר, יוצאים ושבים לעבודה וממנה בלוויית משמר, מקבלים אוכל זעום וצפויים כל יום למות.

תוספת: בקאזאן ובפושטוב נשמדו היהודים בסוף 1943. שם היהודים התנגדו.

מקרה האסירים בפורט התשיעי בקובנה

בסוף אוגוסט ובראשית ספטמבר [79] נלקחו אנשים לעבודה בפורט התשיעי ולא

74. במקור תוקן בשוליים במקום ׳בראשון באפריל׳ שנכתב תחילה ונמחק.
75. להירשם.
76. במקום בטעות: נתקבל.
77. ׳מפקח המלחמה׳ והיא דרגה בפקידות הצבאית.
78. המנהל. 79. 1943.

שבו יותר. [יום לפני] היות האקציה האחרונה בקובנה בחודש אוקטובר נאסרו כל עובדי מגרש־התעופה בפורט התשיעי—כנראה, לא רצו אנשי ס"ס שאלה ימסרו לגיטו על הקרונות המגודרים תיל, שהוכנו על מסילת־הברזל על־יד שדה־התעופה. שמה נפגשו עם העובדים בפורט התשיעי והללו סיפרו שעוסקים הם בשריפת עצ־מות הקדושים הקבורים בשדות הפורט התשיעי וחיים בבית־הכלא במקום הזה.

במשך הזמן גדל מספר העובדים עד 64. מהם היו 24 שבויים יהודים[80] והיתר — יהודי ליטא. לפי המין נחלקו 60 גבר ו־4 נשים. הנשים היו עסוקות במטבח. והגברים נחלקו ל־6 בריגאדות[81]. כל בריגאדה 10 אנשים. כל בריגאדה צריכה היתה לשרוף 400 גופות ליום. בס"ה שרפו כ־20—24 אלף גוף. [דבר זה נראה כמוגזם, באשר על כולם היתה יוצאת נורמה של 2,400 גוף, שהם לחודשיים רבבות רבות. וזה לא מתאים למספר 20 או 24 אלפים גופות, ששרפו בכל זמן היותם חודשים אחדים (המחבר).]

הם פתחו את הבורות, בכסיות גומי היו מוציאים את הגופות, יוצקים עליהם נוזלים בוערים ושורפם[42]. כפי שנוכחו היו הגופות העליונות מומתים ע"י ירייה והיתר, מתחתם, מתו בחנק בהיותם קבורים חיים. כפי שסיפרו להם התליינים ואלה שנוכחו בשעת ההרג הגדול ביוני וביולי 1941, היו ממיתים את הקרבנות באופן כזה: היו מצווים עליהם לרוץ — והבורות היו נסתרים תחת גבעות החול שמסביבם — והיו הללו רצים עד שנפלו בבורות העמוקים זה על זה והיו שם נשארים כבמלכודת; [את הבאים] אחריהם היו יורים ומשליכים את גופותיהם על האנשים החיים ואחר־כך היו מכסים אותם בעפר. הגופות היו של אנשים מגיל [ומין] שונה — זקנים וילדים, אנשים ונשים. נורא היה מראה אמהות חובקות עולליהן שנקברו חיים או נורו ביחד עם ילדיהן.

הגופות, כמובן, היו מאוד רקובות וריח הריקבון היה נורא. כדי לאפשר לעוסקים לעבוד, היו נותנים להם תזונה טובה ויי"ש — 3 ליטר לשבוע לגולגולת.

למרות 'התנאים הטובים' הללו, הרגישו העובדים את עצמם אומללים מאד. עינתה אותם 'העבודה' הזאת כשהיא לעצמה ועוד יותר התענו מהרעיון שקצם[83] הולך ומתקרב, כי עם גמר עבודתם יישמדו גם הם.

בין 64 האנשים הללו נמצא גם שבוי יהודי אחד, אינג'ניר לפי מקצוע וקומאנדיר בחיל האדום[84]. זמן רב הוא נמצא בחיל השבויים בגרמניה והתנכר עד שהכירוהו ושלחוהו לכאן. משבא נעשה לראש לכל 64 האנשים הנידונים

80. שבויי מלחמה מן הצבא האדום.
81. פלוגות־עבודה.
82. ושורפים אותם.
83. במקור נכתבה מלה זאת על המלה 'סופם'.
84. מפקד בצבא האדום.

למוות. בידו עלה למצוא דלת נסתרת גם מעיני השמירה ומאחוריה היתה גדר אבנים. אותה בחר לפתח למנוסה. [ודרכה הכין המעבר. אתם היו רק סכין ומטיל ברזל]. שבוע לפני חג הלידה [85] אגרו את יי"שם, ולחג הלידה מסרו אותו לשמירה. השומרים שתו, נשתכרו ונרדמו שנתם, והם בינתיים — [החדרים של העובדים היהודים היו מפולשים והעובדים יכולים היו להפגש זה עם זה] — יצאו דרך הדלת הנסתרת, הסתדרו בסך בחצר בית־הכלא. הקומאנדיר מנה את כולם, וכשמצא את כולם [במקומם], השליך על הגדר את סולם החבלים שהיה מוכן מקודם, העביר את כולם דרך הגדר ועלה האחרון. אחר יצאו את גבול בית־הכלא ומשם התפזרו.

חלק הלך לכיוון ווילנה, חלק שב אל הגיטו, אחרים תעו ולא נכנסו אל הגיטו, כי אם אל הבתים שהיו קודם שייכים לגיטו — הם לא ידעו שבינתיים היתה אקציה והגיטו נתקצר — ושם נפלו בידי הבולשת.

לפי הידיעות מקובנה הוצאו מהגיטו: 2,800 באקציה באוקטובר שנת 43. אז הפרידו נשים וילדים לחוד וגברים לחוד. מהיוצאים אין עכשיו כל ידיעה.

נסגרו במחנות בסביבת קובנה:

בשדה־התעופה	1,200
שאנצי	800
בקיידאני	—[86]
בקושדאר	220
פאלמוני	200

בווילנה נשתמרו עדיין המחנות בקיילים, 'H.K.P.' וב־ס"ד.

ב־30 בנובמבר נלקחה הילדה ר' גנז מידי מחזיקה הליטאי ונמסרה להוריה בגיטו. הבגדים שנתן האב למחנך הילדה נלקחו ממנו והוחרמו. ב־6 בינואר שנת 44 נתפסו מובילי האשפתות של הגיטו, כ"ץ ופוגלמאן, על־ידי פקידי שומרי המחירים (פרייז־איברוואכונגסשטלה) שעל־יד ה'גביטסקומיסאריאט' בק־נותם חוץ לגיטו בצלים, קמח ועוד צורכי אוכל.

מאסרם הוא למורת רוח לקומאנדאנט המחנות של היהודים, שלף, באשר היהודים הם עניינו. הוא הבטיח לשחררם. גם מצד ס"ד לא יהיו מעצורים.

בינואר יצאו פוגלמאן וכ"ץ מבית האסורים.

85. חג־המולד.

86. מקום ריק במקור ולפי ידיעה קודמת היו שם 200.

[1944]

הריני מוסר לזיכרון את המודעה דלקמן:

הודעה[1]

אנו נאלצים להודיע לאוכלוסי המחנה, שלדאבוננו נמצא בינינו אדם המשתמש לרעה במעמדו במקום עבודתו כדי להלשין [מודגש במודעה] על אחיו היהודים — הוא

ה' ד'

למותר לפרט כאן את גודל פשעו לגבי ענייני הכלל. התנהגותו היתה מחפירה וגסה. לצערנו אין לנו האפשרות לסלקו ממקום עבודתו. אבל מחובתנו להזהיר את אוכלוסי המחנה ולהגן עליהם מפני בריה כזו. בהתנהגותו ובדרך שביקש ללמד זכות על עצמו בפני הנהלת המחנה הוציא ה' ד' את עצמו מן הכלל שלנו, מן הציבור, שהוא הדבר היחידי שנשאר לנו והדבר שצריך להיות הקדוש ביותר ליהודי הגון, אנו מבזים את ה' ד' על מעשיו. כל יהודי ויהודי יבוש מלברך אותו ומלדבר אתו וכו'. אולי הבזיון הפומבי עונש קל מדי על פעולתו, אבל לצערנו אין ביכולתנו לנקוט אמצעים חמורים יותר.
מחנה עבודה שאבלי, 19 בינואר 1944.

הנהלת המחנה

מאת המחבר: את פרטי המאורע המעציב עוד לא חקרתי.

27 בינואר 44 [2]

האנשים בגיטו ובכל המחנות מתוחים בשבוע האחרון בגלל הביקור שעומד לערוך גֶקֶה (או גצקה), מפקד המחנה בקובנה. נוסף על ההכנות הקפדניות הנעשות בכל מקום, שרויים הגיטו והמחנות בפחד גדול. יודעים מן הניסיון המעציב שכל ביקור כזה מביא בעקבותיו צרות חדשות.

אתמול הוא הגיע לשאבלי ובהיותו שיכור, נכנס לרגע קט למעון הס"ס הנמצא בגיטו. אחר־כך נסע לארוחת־צהרים ושוב ניגש לשער, כשהגיעו הפלוגות מן העבודה.

למחרת היה במחנה של 'A.B.A.'.

ההנהלה הגרמנית של המחנה החביאה את הילדים הקטנים והכינה את הכל לאורח הנכבד. הוא הגיע ב־9.30 בבוקר. ביקר בבתי־המלאכה, עצר במיוחד אצל שולחן הצעירים ושאל אם הם לומדים את המלאכה או כבר מייצרים.

1. ההודעה כתובה במקור היומן ביידיש.
2. הרשימה של יום זה נכתבה ביומן ביידיש.

השלם הראשי [3] ענה שגם הילדים מייצרים הרבה מאוד. אחר־כך נכנס למחנה והתפלא על הניקיון שבו. כנראה היה מרוצה מביקורו והוכחה לכך, שלא היכה איש ולא גידף, כפי שעשה בביקורו הראשון בגיטו. אף־על־פי־כן, כשרצה מנהל־המחנה יחד עם מנהל־העבודה היהודי להסביר דברים, גירש אותו האורח מעל פניו בהערה: הלאה עם הכנופיה הגזעית. דבר זה לא מנע ממנו לקרוא לו כעבור רגע ולשאול אותו שאלות אחדות. עכשיו יש לחכות ולראות מה יהיו תוצאות הביקור. כפי שמקווים יחוסל המחנה באקמיאן.

29 בינואר 44

באורים למקרה ד׳. המעבדה [4], אותה מנהל ד׳ [הנמצאת בקצה בית־החרושת במבר של מעבר הילדים אל העיר. אחד מאלה ההורים ז׳ ג׳ [5] צריך היה לעבור אל העיר ולא מעטים בסיועו של ד׳ עצמו. בייחוד רבו המקרים אחרי החמישי בנו־במבר של מעבר הילדים אל העיר. אחד מאלה ההורים ז׳ ג׳ [4] צריך היה לעבור אל ילדו בעיר ועשה את דרכו מבלי דעתו של ד׳. ד׳ הוכיחו קשה — להתנצלותו אפשר להגיד שגם לו יש אי־נעימויות מהמעברים הללו ושקל למטרפסיהו מז׳ ג׳ מנה של גידופים. נרגז רץ ד׳, קרא לשוטר ליטאי ואמר בהצביעו על ז׳ ג׳: עכב את האדם הזה, כי בא הנה בלי רשות. השוטר לא אסר את ז׳ ג׳, אבל העובדה כשהיא לעצמה היא מעציבה מאוד.

בערב הודיע ז׳ ג׳ על העובדה הזאת להנהלת המחנה. מנהל המחנה מ׳ ליבוביץ׳ ומנהל־העבודה פאריזר הזמינו את ד׳ והוכיחוהו על זה קשות. ד׳ לא רק שהתנצל [6] אלא [7] חירף עוד את ראשי המחנה. כתגובה על התנהגותו ודבריו נתפרסמה המודעה דלעיל.

ועוד מקרה מעציב שני קרה: אלתר אדלשטיין רב עם שכניו. נכנס אליו ג׳ פאריזר והתרה בו שלא יוסיף להרע לשכניו, באם לא, יאחזו נגדו באמצעים.

למחרת הזמינהו, פ׳ את אדל׳, ללשכתו. א׳ אדל׳ היה באותו זמן שיכור. התנפל על פאריזר בחירופים גסים מאוד. קרא אותו: פרובוקאטור, כמוך כאחיך היהודים בריגה ממיטים רעה עלינו ׳יהודי המזרח׳. בתור תשובה על זה הושיבו אותו בסוהר של הגיטו ולמחרת שלחוהו [אותו ואת משפחתו] אל המחנה הגרוע ביותר — באקמיאן.

3. זה היה פליישהאואר, ראש בתי־המלאכה שעבדו בה אנשי המחנה. 4. בית־המלאכה.
5. זאנוויל גוץ, בעלה של רבקה טון־גוץ שלא קיבלה בשעתו את החלטת הנציגות בדבר הפלה מלאכותית. היא ילדה ילד חי והעבירה אותו לצד הארי. אבי הילד נהג לבקרו מדי פעם בפעם ולעבור דרך בית־מלאכתו של ד׳. ע׳ לעיל, עמ׳ 190, הע׳ 32.
6. צ״ל: שלא התנצל. 7. במקור בטעות: אל.

המקרה הזה דיכא מאוד את הרוחות בגיטו. מצד אחד התנהגותו של אל׳ אד׳ היא ראויה לעונש, אך לאידך [8] גיסא האדם כשהוא לעצמו אינו ראוי לעונש כזה, באשר הוא ואשתו אנשים חולים ולהם מזיקים האוויר והעבודה באקמיאן, ובאשר, למרות חולשותיו, הוא אדם טוב והיטיב לא פעם לאנשים עניים בגיטו.

אגב, עונש כזה הושם על אדם בגיטו עד עכשיו רק לפעמים מאוד רחוקות ובעד חטאים קשים מאוד.

בהיות האורח ה׳אוברשטורמבאנפירר׳, ׳אוכל היהודים׳, גקה בשאבלי, חירף את מנהל בית־החרושת. היהודים — אמר — עובדים ואתם, כלומר המנהלים הגרמניים והעובדים הליטאיים — אינכם עובדים כי אם גונבים. על זה ענה לו מנהל בית־החרושת ריינהרט: לא נכון, היהודים ממעטים לעבוד ומרבים לגנוב.

נזדמן בינתיים, שהאישה מלינקר נתפסה בגניבת 10 זוגות חלקים עליונים של נעליים. מקרים כאלה קרו וקורים אצל הליטאים לפעמים קרובות וקרו גם ליהודים ועברו בכל זאת בשלום. הפעם התערבו בזה המנהל ריינהרט ואחד המנהלים שאלקאוסקאס, אלה שבכפם דבק רוב הגנבה של בית־החרושת והפיחו את החטא הזה עד לקצה גבול האפשרות והריהם מתאמצים להעלות את העלובה לתלייה [ולהוכיח שהיהודים הם הגנבים]. והיות שיש כבר פקודה מאת גקה לראש כל המחנות [9], שיהודי שייתפס בגנבה צריך להיענש עונש מוות [10] באופן פומבי, הסכנה לאישה הנתפסת גדולה מאוד.

נתקבל רישיון לקניית 1,080 מטר בד שקים לבגדי־עבודה לגיטו. את הארג צריכים לקבל בקובנה. לשם זה יסעו שני אסירים — זה שם תושבי המחנות (האֶפטלינגע) — בלוויית חייל מזוין.

3 בפברואר 44

ברח ממחנה דאוגיאליאי הרופא ד״ר גולדברג ומשפחתו. בתור עונש רצה הקומאנדאנט לירות שני רופאים. בעמל רב עלה להוכיח לו שד״ר גולדברג שימש במחנה כפועל פשוט ולא כרופא. אדהכי והכי נלקחו כל רשיונות ההליכה בלי לוויה שהיו ברשות הוועד.

מצבה של האישה מ׳ שנתפסה בגנבת עור רע. היום עברה חרדה במחנה ‚A.B.A.‘. אתמול ביקר פתאום את המחנה האינטנדאנט הראשי ובו ביום יצאה פקודה, שכל בני המחנה צריכים לעבור הם ובגדיהם דרך דזינפקציה [1]. לשם זה יובלו היום מאה גברים ומאה נשים (יובלו [2] למרחץ. חרדו שבמרחץ אחרי

8. כך במקור. 9. שלף.

10. במקור: ׳עונש מוות ע״י ירייה׳ והמלה ׳ירייה׳ נמחקה.

1. חיטוי. 2. פליטת קולמוס במקור.

הדזינפקציה לא ילבישו את בני המחנה בגדי שבויים ולא יקחו מהם את בגדיהם הציוויליים.

בגיטו היו 2 פליטים מריגה. בשמם מספרים [3] שהמצב בריגה נעשה חמור. מהיהודים נלקחו הבגדים הציוויליים וניתנו להם בגדי שבויים. השמירה נעשתה חמורה מאוד. מפחדים מפני אקציות. כמו כן מספרים שמחסני 'A.B.A.' יעברו מריגה לשאבלי בקשר עם המאורעות בחזית. ידיעות אלו ביחד עם גזירת המרחץ הטילו במחנה ובגיטו חרדה פאנית [4].

5 בפברואר 44

תמול כינס מנהל המעבדה [5] לנעליים (ה'ורקמייסטר') את כל היהודים והודיע שיש בפיו בשורה לא טובה. היות שנתפסה אישה יהודית בבואה מן העיר אל המחנה ובידה שומן וחמאה — 'באשר אנו יותר מדי טובים לכם' והענין הגיע עד הקומאנדאנט של המחנות, הריהו מודיע [את פקודת השף [6]] שמהיום הזה והלאה אסור ליהודי להימצא בחצר המעבדות. לצאת מותר להם רק בשעות ההפסקות, ובמקרים יוצאים מן הכלל, עליהם לבקש רשות ולצאת בלווית חייל מזוין. אך היות שברשותו רק חייל אחד, צריך יהיה ללוות הוא בעצמו. מובן, שגזירה זו לא נתקיימה אפילו באותו היום, כי לא נמצא חייל אחד שילווה כל יהודי יוצא לצרכיו אל החצר. בכל־זאת משמר כבר העמד בחצר לשמור על היהודים העובדים במעבדות ובחצר.

בודקים ושואלים את הנכנסים והיוצאים אל המחנה וכבר נתפסו אחדים.

10 בפברואר 44

מקרה אופייני, אף כי בלתי חשוב קרה אתמול ושלשום במחנה 'A.B.A.'. [ב־8 לחודש זה יצאה הפקודה להוביל את כל המחנה עם בגדיהם וכליהם אל המרחץ לשם חיטוי. החיטוי (ענטלויזונג בלע"ז [7] כשהוא לעצמו לא היה נורא, אך לשמע כל מה שקרה בריגה ובמחנות אחרים חרדו כולם ורבים הצפינו את בגדיהם. אחרי המרחץ צריכים היו כולם ללכת לעבודה, ואחרי העבודה אל הקרונות.] הגיעו י"ח קרונות מלאים בגדים חדשים בשביל המחסן. כרגיל לקחו את כל בני המחנה לעבודה, ומכיוון שהקרונות צריכים היו להמשיך את דרכם אל החזית, האיצו בעובדים מאוד. מ־16.30 אחרי־הצהריים עד 2 בלילה עבדו האנשים בלי

3. 'בשמם מספרים' נכתב על המלים 'הם סיפרו'.
4. של בהלה.
5. בית־המלאכה.
6. המפקד.
7. Entlausung.

הפסקה ואפילו בלי הרף. הפורקים הריקו מכונית משא במשך 2—3 מינוטות [8] והנושאים הכניסו אל המחסן על הקומה השנייה במשך 5—7 מינוטות. רבים נפלו ממש בתוך העבודה. הודות למאמצים אלה נגמרה העבודה ב־2 ולא — כפי שפיללו — ב־6.

למחר, כמובן, צריכים היו כולם ב־6 שעות להיות על המגרש לעבודה. עבדו, כרגיל, מ־7 עד 12 ומ־12.30 עד 5 אחרי־הצהריים. בפעם זו צריכים היו לחכות כחצי שעה אחרי העבודה והנימוק — בזמן זה חילקו יי״ש לפועלים הליטאים והרוסים, והיהודים העייפים שעבדו מיום האתמול מ־7 שעות עד 5, צריכים היו לחכות עוד חצי שעה ולראות בחלק המנהלים דורונות לכולם — מחוץ להם.

והנהלת 'A.B.A.' היא הטובה בין כל הנהלות כל המחנות.

13 בפברואר 44

נאסרו והורדו אל בית־הכלא מ' גרינברג [9] ויהודה סגל. יש ידיעות מחרידות מריגה.

היו אתמול פולנים מווילנה: הללו ספרו, שבווילנה עדיין סגורים במחנה כאל־פיים יהודים, רובם גברים, מעוטן נשים. בימים האחרונים אינם יוצאים כבר לעבודה וחרדתם לגורלם גדולה מאוד.

נתפס שבוי יהודי [10] ומצאו אצלו מכתבים שלוחים אליו מהגיטו על שמו של לוריא. נתנה ס״ד פקודה להבהיל אליה את כל הנמצאים בגיטו תחת השם לוריא.

מתכוננים לביקור חדש של איזה 'האָופטשטורמפירר'. במחנה 'A.B.A.' נעשה בדק. הועברו המעבדות השונות ובין היהודים ובין שאינם יהודים הועמדה מחיצה. חֵלק וּמשול!

13 בפברואר 44

הוגדל מספר המשמרות. את השער שומר אחד ושניים שומרים מסביב לתיל. אל הגיטו וחזרה מלווים 4 שומרים מזוינים. מספר האשכנזים [11] השומרים גדל עד 24. מחוצה להם ישנם עוד טאטארים. מכינים עוד שני מגדלי צופים. ביחד יהיו 3 מגדלים.

8. דקות.
9. מאשה גרינברג הייתה אשתו של יהודה סגל. שניהם התחבאו אצל איכר ונתגלו. אחרי שחרורם מבית־הסוהר נשארו בגיטו (המחנה המרכזי) ולאחר־מכן הוגלו לגרמניה. שם איבדה מאשה גרינברג הציירת את אצבעותיה, שקפאו בקור. היא ובעלה ניצלו.
10. היה זה לאזאר שהתחפש כגוי, נכנס לצבא ה'מתנדבים' והעביר נשק לגיטו.
11. כלומר הגרמנים.

14 בפברואר 44

הגיע מהגיטו עוד מחנה אל מחנה '.A.B.A'. צריכים לעבור למחנה האחרון עוד מאתיים. יש אומרים שדורשים להגדיל את מספר היהודים במחנה '.A.B.A' עד אחת עשרה מאות.

18 בפברואר 44

הביאו ממחנה אקמיאן 2 פצועות — את מרים קלוגמאן [12] ואת האשה אדל־שטיין [13]. כפי שמוסרים היה המלווה האוקראיני שיכור וירה על שתי הנשים המכונות [14] לעיל. הראשונה קיבלה 6 כדורים ברגל. השניה נפצעה עוד יותר קשה. שתיהן שוכבות אנושות בבית־החולים היהודי בגיטו.

שבו מקובנה י' לייבוביץ' וש' בורגין, שנסעו לקובנה להביא בד שקים לחליפות עבודה בשביל המחנה הראשון. הם מוסרים:

המנהל הראשי של כל המחנות ב'אוֹסטלנד' הוא גקה. בקובנה נמצאת קומאנ־דאנטורה. הקומאנדאנט הראשי הוא גקה. הסוכן הראשי (פערוואלטער) הוא ריינאק. מחוץ לקומאנדאנטורה יש עוד מנהל עבודה ליכטר, הוא המפקח הראשי על כל מחנות העבודה של היהודים. הסוכן שלו הוא ד"ר רבינוביץ והשפעתו שם רבה. כל משק הגיטו — התזונה, המעבדות וכו' נמצאות תחת השגחתם של ס"ס. בכל משרד יושב פקיד של ס"ס והוא המוציא והמכניס את כל העניינים במשרד הנתון.

באופן כזה אין לוועד הזקנים של הגיטו כל רשות במוסדות הגיטו ומשום כך אין לו כל מקורות הכנסה. וכשיש צורך בהוצאות — אין. הוועד פונה אל הנהלת המחנה של שאבלי שישלחו תמיכה לענייני רֶפְּרֶזֶנְטַאנץ [15] והגנה של קובנה וגם של יתר המחנות.

יש להם במחנה קובנה סוסים להובלת צורכי האוכל אל המחנה, בזמן האחרון קיבלו גם מכונית־משא. [צורכי האוכל מובלים אל המחנה הראשי ומתחלקים לכל המחנות.] [בעגלות ובמכונית הללו מכניסים גם צורכי אוכל מחוץ לנורמה.]

הגיטו נמצא תחת השגחה מחוזקת של ס"ס. שער הגיטו סגור משוב מחנות העבודה עד 7 בבוקר. ב־7 הוא נפתח ומחנות העבודה העומדות כבר מוכנות ומסודרות בפנים הגיטו יוצאות לעבודה בלוויית שומרים מזוינים. כל היום המחנות נמצאות תחת השגחת הנהלת נותני העבודה. בערב הולכים השומרים המזוינים לקבל את העובדים וללוות אותם עד הגיטו.

12. בת יו"ר ההסתדרות הציונית בשאבלי.

13. אשת אלתר אדלשטיין, עיין למעלה עמ' 348.   14. הנזכרות.   15. ייצוג.

14. הנזכרות.   15. ייצוג.

אך למרות ההסגר ישנם צורכי אוכל בגיטו למכביר ומי שיש לו כסף משיג וקונה כל צורכי אוכל.

לצאת מן הגיטו מותר רק בלוויית מלווים מזוינים. תעודות יציאה אין אפילו לראשי הגיטו. בכל־זאת יוצאים ראשי הגיטו ד״ר אלקס ורבינוביץ לפעמים תכופות אל העיר לבקר את הקומאנדאנט, מנהל־העבודה ואחרים.

מספר תושבי הגיטו הוא כרבבה. עסוקים בעבודה רק כששת אלפים איש. כ־4 אלפים הם אנשים שאינם יכולים לעבוד (ילדים וזקנים) או שאין להם עבודה. אלה גורמים דאגה מרובה לראשי הגיטו. [מחוץ לילדים אפשר היה להעסיק עוד כאלפיים, אך אין הס״ס משום־מה מעוניינת להעסיקם וזה גורם דאגה.]

מה טיבם של האנשים בידם נתון גורלנו. בשאלה זו מתחבטים בקובנה. לפיתרון שאלה זו ניסו פעמים אחדות לקשור שיחה עם גקה ועוזרו. שאלוהו: מה יהיה עתידנו? — הצביע על מאפרה [16] שעמדה על השולחן ואמר: אם מצווים עלי לשבור את המאפרה (שאלע בלע״ז), אז עלי למלא את הפקודה, אך אין זה נאמר שעלי לשבור דווקא מאפרה זו, יכול אני לבחור לקרבני גם מאפרה אחרת. והתשובה היא רבת משמעות.

ועוד שיחה מוסרים:

שאלוהו: מה היה בשאבלי? ענה: באסונם הם אשמים בעצמם. רגילות היו נשי שאבלי לצאת לעבודה בלוויית ילדיהן הקטנים. שלוש פעמים הזהרתין שבל יקחו ילדיהן אתן ולא נשמעו לי [ולבסוף קרה שילד נטחן במכונה אז לא עצרתי כוח] אז עשיתי מה שעשיתי והוצאתי את הילדים והזקנים למחנה ליאנישק... [ואם רוצה אתה להיווכח? — ככה אמר לד״ר אלקס — תוכל להיווכח בעצמך, יכול אני להובילך להתם.] — התשובה היתה, כמובן, חלקה, אך לאור העובדות שסיפרו אנשי שאבלי, היא בדיה מראשיתה עד סופה: ראשית לא נשלחו אמהות ילדים קטנים לעבודה. כל הפנקס [17] מעיד על זה. והראיה, כשצריכים היו לשלוח את האמהות רק ליום בשבוע היתה מלחמה קשה, ומובן, שלא קיבלו האמהות כל אזהרה. ועוד יותר מובן, שביאנישק הילדים הם לא שלנו, כי הלא מיאנישק אנו מקבלים פ״ש [18] מדי פעם בפעם. התשובה היא אופיינית בשביל הפרופאגאנדה [19] של המפלגה והיא גם מאלפת אותנו עד כמה יש לנו לסמוך על תשובותיהם של מושלינו. ההתרגזות והדיכאון בקובנה רבו מאוד.

16. המלה נמחקה מחיקה קלה ועליה בכתב קלוש: עציץ.
17. היומן שלפנינו.
18. פרישת־שלום; כלומר ידוע המצב שם.
19. התעמולה.

בין יתר הדברים יש עוד להוסיף מקרה ז׳ז׳מר. בעיירה ז׳ז׳מר נמצא מחנה יהודי גדול. אליו הגיעה מכונית מלאה ס״ד וראשם דרש ממנהל המחנה היהודי לתת לו מאה אנשים. על זה ענה המנהל, שלו אין רשות לתת אנשים, יפנו למנהל ‚O.T.'. אז לקחו בעצמם מכל הבא בידם כ־92 אנשים, הובילום במכוניות לקובנה. שם לנו בבית־הכלא. אחר־כך שלחו 73 נשים וילדים למחנה מגרש־התעופה ועשרים גברים נשלחו לפורט התשיעי, משערים לשריפת הגופות.

[בקובנה מרבים לבנות מחבואים. הם נבנים בהיקף רחב. בונים בלילה. המחבו־אים הם באדמה. בבניין עסוק כמעט כל הגיטו. ישנם עוד יהודים במחבואים בחלק הגיטו שהוצא מגבולותינו. הם באדמה. המחבואים הם טובים. מזונות יש להם למכביר. יש להם קשר עם אנשים מהגיטו. את המחבואים הם מעמיקים ומרחיבים. יש להם בית־ספר למלאכה. שמה לומדים ילדים לפי הגובה [20]. הם לומדים מקצועות ולימודים כלליים. משמספיקים להיות עוזרים הם נשלחים לעבודה במעבדות הגדולות. באלה עובדים כ־3 אלפים איש בשתי משמרות. כל העבודה היא בשביל הצבא. העבודה היא בתפירת בגדים, בתיקון נעליים, כלי רתמה, מסגרות וכדומה.]

[ביום צאתם של אנשי שאבלי הגיעו מווילנה 2 משפחות אינז׳ [21] רבינוביץ׳ ו... [22] עם משפחותיהם מווילנה לקובנה. הם סיפרו שבשלוש המחנות ‚Kailis,' ‚P.K.O.' ועוד. שמה נמצאים גם ילדים.]

27 בפברואר [23] בשבת ב־19 לח״ז, נפוצו שמועות על אודות אֶשאלוֹנים [24] של יהודים שעברו דרך שאבלי. ב־22 לח״ז מסר פטר [25] מלינקייצ׳י שביום השישי, ב־18 לח״ז בין 10—12 עבר אֶשאלון של 20 קרונות מלאים יהודים. היהודים ביקשו מים וסיפרו שהם נוסעים מאסטוניה, למקום שם הובלו מווילנה, קובנה ואשכנז. בו ביום ב־11 שעה הובא על־ידי פקידי ס״ד צעיר יהודי. היה נוכח בבואו גם הקומאנדאנט שלף, ששאל כבר בבואו אם הובא לכאן יהודי. ובינתיים הגיע פקיד ס״ד עם הצעיר הנזכר. הקומנדאנט חקר את המובא קצרות: מאין הוא? — ענה — מאֶסטוניה. — מדוע ברח? — הצעיר ענה על זה שלא ברח, כי אם ירד דרך החלון לקחת מים ובשובו יצאה כבר הרכבת עם האֶשאלון שלו. על תשובה זו העיר הקומאנדאנט שלף: שזה יוכל לספר רק לבני גזעו. וציווה להושיבו במאסר הגיטו עד התקבל תשובה בדבר גורלו. אחרי חקירות אחדות

20. כלומר בעלי קומה גבוהה שאינם נראים כקטנים.
21. אינז׳ינר־מהנדס.
22. השם חסר במקור.
23. במקור: 1944, ונמחק.
24. שיירות.
25. פטר הוא לאטבי שעבד בבית־החרושת לנשק שבלינקייצ׳י. בעזרתו התקשרו בני המחנה עם העולם החיצון. הוא הציל כמה יהודים בהימלטם מלינקייצ׳י. כן הציל את נינה זיו ואחר־כך נשאה לאישה. בזמן שלטון הקובייטים נאסר משום־מה והוגלה.

סיפר הצעיר את הדברים דלקמן: שמו הוא משה בן ברוך שבתיל. נולד ב־22 באוגוסט שנת 26. גר בווילנה ברחוב פילסודסקי נומ׳ [26] 37/14. הוא יצא מאסטו־ניה ממחנה קוטבה ביחד עם עוד חולים זקנים וילדים [עד גיל 13] שהושבו ב־16—20 קרונות ובהם היו כשמונה מאות יהודים. 5 ימים נסעו באֶשאלון הזה ובמשך הזמן קיבלו לתזונתם רק 400 גר׳ לחם ליום, אך בלי כל תבשיל חם. אף מים לא באו אל פיהם. הוא עצמו ישב בקרון בו נמצאו כ־70 איש חולים. קשה היתה הנסיעה הזאת, אך ביותר הציקם הצימאון. ביום השישי התעכבה הרכבת בתחנת משקוצ׳י, פתח את החלון ויצא לבקש מים. עם ששב יצאה הרכבת. אז סר אל בית איכר ובקש להובילו אל הס״ד. האיכר האכילהו והובילו אל משטרת משקוצ׳י. לשבחה של המשטרה יש להגיד שכל זמן שבתו שם האכילוהו מאכלים טובים ומזינים והתייחסו אליו באדיבות רבה. במשטרת משקוצ׳י נערך פרטיכל והאיכר שהביאהו לשם אישר את דבריו של הצעיר. ממשקוצ׳י הובא אל המש־טרה הליטאית וביום השלישי הנזכר מסרה [27] זו אותו אל הס״ד הגרמנית וזו שלחתו בלי כל חקירה למחנה הראשי. שם התקיימה החקירה הנזכרת.

בו ביום עבר בדרכו מריגה הקומאנדאנט הראשי של מחנות היהודים, הצורר הידוע גקה. הקומנדאנט שלף הודיע את המאורע הזה לקומאנדאנט הנזכר גקה, ראשו לפי הסוּבאוֹרדינאציה [28] הס״סית. והלז הניח החלטה מיוחדת וקצרה: ׳זונדר בהאנדלונג׳ [29]. לפי הרכב האֶשלון — זקנים, ילדים עד גיל 13 וחולים — ולפי הסברתם של אנשים בקיאים בטרמינולוגיה של החלטות הס״ס פירוש ׳זונ־דרבהאנדלונג׳ הוא חיסול, והפירוש ׳חיסול׳ ידוע גם להדיוטות. אחרי שיקול דעת הוסיף הקומאנדאנט שלף שיחקור את העניין עוד פעם וזה נותן תקווה לחייו [30].

כעת הצעיר הנזכר יושב במאסר בגיטו ומצב בריאותו קשה מאוד; הוא עוד לא החלים אחרי מחלתו, מחלת טיפוס הבהרות, בה חלה לפני חודשים אחדים. וחוץ לזה עוד קפאו [31] שתי רגליו והן מכוסות אבעבועות ופצעים. כל אוכל

26. מספר. 27. במקור: ׳ה מסרו׳.
28. הכפיפות. 29. ׳טיפול מיוחד׳.
30. גם בפעם השנייה הייתה החלטתו של גקה ׳טיפול מיוחד׳. אולם שלף איחר במסירת ההחלטה למנהל המחנה והדבר נודע על־ידי האישה היהודיה ששירתה בבית שלף וראתה את ההחלטה בכיסו. לדברי ש׳ בורגין ניצל משה בן־ברוך שבתיל לאחר שרופא הגיטו המית בזריקות מורפיום איש משותק ששכב כמעט בלי הכרה והרופאים לא ראו תקווה להבראתו. כותב היומן ראה לאחר כמה ימים את משה בן־ברוך שבתיל במחנה ׳A.B.A.׳ שם הופיע בשמו של האיש המסכן. על עניין זה כתבו ש׳ ל׳ שניידרמאן ב׳פארווערטס׳, יום א׳, 4 באוגוסט 1957, עמ׳ 2, ושמואל בורגין ב׳אמעריקאנער׳, 9 באוקטובר 1957.
31. במקור בטעות: קפא את.

תתעב נפשו והוא שוכב מדוכא מרוב ייסוריו. אך על מצבו בחקירת ס״ד אין לו כל מושג. מדי פעם בפעם בהוקל לו הוא נחקר על־ידי פקידי המחנה היהודים. ואלה הוציאו מפיו את העובדות דלקמן:

בשישי באוגוסט יצא מהגיטו בווילנה ונתפס עם עוד יהודים, הושב בקרון הרכבת שחיכתה להם על מסילת־הברזל. בס״ה נתפסו ביום זה כ־800 אנשים, ביניהם כל הסנדלרים והחייטים, שעבדו בווילייקי [כמאה אנשים, נשים וטף]. בשעת ההתנפלות ברחו רבים, אחדים נורו. את הטראנספורט [32] הזה ליוו שומרים מ־'O.T.'. השומרים התייחסו אל היהודים יחס די טוב, והאכילום והשקום ביד רחבה. אחרי נדודים של ימים אחדים הגיעו למחנה הראשי וייוואררי על־יד נארווה באסטוניה.

בהגיעם מצאו צריפים שניבנו בשביל שבויים רוסים שישבו שמה עד בוא היהודים. בבוא היהודים לוקחו השבויים הרוסים.

הצריפים הם בני 5 חדרים. כל אחד בשביל 40—50 איש. ישנו ב־3 קומות. אך היהודים ישבו בחדר אחד 70 איש. בווייוואררי היה המחנה הראשי. מחוצה לו היו עוד כ־14 מחנות וכולם היו נזקקים למחנה הראשי. במחנה הראשי היה גם בית־החולים הראשי — הרוויר [33] הראשי — אותו מנהל ד״ר לאזאר פינקלשטיין. משם מחלקים את המובאים לאסטוניה לאחד המחנות המרכזיים, למחנות מסביב וייוואררי. לווייוואררי היו מובאים [כל הטראנספורטים מווילנה וממקומות אחרים.] הטראנספורט הנזכר הוחזק בווייוואררי 3 ימים. שמה נחו. ביום הרביעי נשלח עם עוד 100 גברים ו־50 נשים ליובי, למחנה. בעוד זמן מה הגיעו ליובי עוד 50 גברים, בס״ה מאתיים איש ואישה. בראשית נובמבר עברה דרך יובי רכבת מלאה יהודים שנתפסו בקובנה ב־26 באוקטובר [34] ומטראנספורט זה נלקחו ליובי עוד 25 גברים. במחנה זה היה רופא כבכל המחנות. היה גם חייט וסנדלר. החולים הקשים נשלחים לרוויר הראשי בווייוואררי. בבואם לווייוואררי היו אתם רק בגדיהם לעורם. אחר־כך קיבל כל אחד חבילה במשקל 20 ק״ג מהבית ובזה התלבשו והתכסו.

אבל לבסוף נלקחו מהם חבילותיהם והושמו במחסן הראשי כביכול, לחלוקת הבגדים לנצרכים מהמחנה. בפועל נגנב חלק גדול מהבגדים על־ידי הפקידים הבלתי־יהודים והיהודים. ליהודים נשארו רק בגדיהם לעורם. כשנקרעו הבגדים מוכרחים היו לקבל מאת הנהלת המחנה בגדי שבויים — אותם לבש גם הצעיר מ' שבתיל — מארג כחול־לבן־אפור, אותם לובשים השבויים הפולנים בריגה

32. המשלוח.
33. כינוי לחדרי החולים במחנות הגרמנים.
34. במקור נכפלה בטעות המלה 'קובנה'.

ובמקומות אחרים. תנאי חייהם היו קשים מאד. לתזונתם קיבלו: 400 גר׳ לחם, 250 גר׳ שומנים (חמאה או מרגרינה), 250 גר׳ סוכר, [400 גר׳ בשר] לשבוע, פעמיים ביום תבשיל חם. עבודתם היתה בבניין מסילות, כבישים ביער וכדומה. אל העבודה יצאו בקולונות [35] בלוויית שומרים מזוינים. כל הנהלת המחנה היתה בידי גרמני מ־'.O.T' [מנהל המחנה היהודי בפנים היה יהודי אשכנזי [36].]

השומרים היו ביובי לטים [37], אח״כ אסטים [38]. האחרונים היו אכזרים ביותר. בכסף או בבגדים יכולים היו לקבל צורכי אוכל מחוץ לנורמה, אך ׳מאושרים׳ כאלה היו מעטים. יתר האנשים במחנה חיו על הנורמה. רק לפעמים רחוקות היה מישהו מעיז לצאת את המחנה ובגנבה מקבץ אצל אנשי המקום פתות לחם, וצורכי לחם אחרים, שהאסטים היו נותנים בעין רעה מאוד. אם נתפס מישהו מחוץ למחנה בהחזקת צורכי אוכל מחוץ לנורמה או בבריחה — איש או אישה — נענש במלקות באופן פומבי.

היה אחד שברח שלוש פעמים וספג אל קרבו 185 מלקות. הנתפס בבריחה היה צריך ללבוש בגד עם טלאי אדום על גבו ועל ברכיו ולא היה יוצא כבר את המחנה.

בתנאים יותר טובים חיו המחנות, שהוציאו בנזין מהקרקע של אסטוניה. שם קיבלו תזונה יותר טובה — 540 גר׳ לחם לפי הנורמה. אך בהתאם לתוצרתו קיבל כל אחד תוספת על הלחם והיו כאלה שקבלו 2 ק״ג לחם ליום. והיחס אל היהודים היה יותר טוב.

לפני חודשים אחדים פרצה במחנות היהודים מגפת טיפוס הבהרות. גרמו לזה התזונה הרעה והצפיפות הרבה. רובם [הגדול] של אנשי המחנות חלו, רבים מתו. גם המספר קיפח במחנות את אביו, דודו ודודתו. גם הוא חלה במגפה, הבריא וקפאו [39] רגליו. מאז הוא חולה ברגליו ואינו יכול אפילו לרדת מהמיטה.

יש לציין שההנהלה הגרמנית עשתה כל מה שיכלה כדי להבריא את החולים, כלכלה אותם במדיצינה [40] ובמזונות ככל האפשר.

בחודש האחרון עם התקרב החזית הוציאו את המחנה מוויוארי לקוטבה — שם היה כבר מחנה מקודם. הגברים החזקים יצאו ברגל מוויוארי לקוטבה, החולים והחלשים נסעו ברכבת. בקוטבה הורע מצב אנשי המחנות. המזון הופחת — במקום פעמיים מרק התחילו לקבל מרק רק פעם אחת ליום; יתר המזונות גם־כן הופחתו. החיים נעשו קשים ביותר בשל הצפיפות הרבה. אפילו החולים היו שוכבים על הארץ.

35. בטורים. 36. יהודי מגרמניה. 37. לאטבים.
38. אסטונים. 39. במקור בטעות: ׳וקפא את׳.
40. בתרופות.

בשבוע הקודם אספו מקוטבה כ־800 חולים וילדים עד גיל 13 והובלו 5 ימים עד שאבלי. מֶאשאלון זה ברח[41].

בין יתר הדברים סיפר שעל־יד רוַאל (טאלין) נמצא מחנה של 2,000 ילדים. את זה הוא יודע אל נכון, כי קיבל מכתבים משם[42]. עוד הוא מספר שבקֶשטבה נפלו[43] בשבי הרוסים מאה אנשים מהמחנה היהודי.

לפי דבריו של המספר וידיעות ממקורות אחרים הוצא האֶשאלון הנזכר מוויי־ווארי על מנת 'להתחסל' וזהו סוף כל אלה שאינם מסוגלים יותר לעבודה. מה יהיה גורל הבריאים והמסוגלים לעבודה? וביניהם גורלנו אנו? לא ידוע.

לפי פקודת ה'שף' של 'A.B.A.' מיום 22 לח"ז[44] חייבים היהודים במחנה לצאת לעבודה בסך ולשוב בסדר זה. הפקודה נוגעת אפילו ל־30 רגעי ההפסקה לצהריים. בצאתם מוכרחים היהודים להסתדר בסך ובשובם — עליהם להתקבץ על־יד השער ולשוב בסדר. בשעת העבודה אסור לבן־המחנה לצאת מהמעבדה אל המחנה. בשעת צורך הכרחי על הנצרך לקבל רשות מהצאלמייסטר[45].

בשיחה עם מנהל המחנה[46] אמר ה'שף' שנכון הוא לאחוז באמצעים נמרצים נגד גנבות היהודים. הנתפס בגניבה — בין איש ובין אישה — יגולח, בפעם השנייה — ילבש בגדים מיוחדים, ואפשר שיקבל עוד החלטות נגד כל המחנה — החרמת הבגדים. באשר הוא אינו יכול לסבול גם מסחר היהודים עם הבלתי־יהודים. כי מתוך מסחר בבגדיהם הם באים, היהודים, לידי גניבת בגדי 'A.B.A.'. מעניין הוא זה, שעיקר הגנבות נעשה על־ידי הרוסיות [והליטאים] העובדים ב־'A.B.A.'. אלה מוציאים מהמחסנים עגלות שלמות ואת זה מספרים המנהלים עצמם, אבל נגדם אינם נאחזים כל אמצעים. עיקר הזעם נשפך עלינו ואנשי 'A.B.A.' הם בבחינת חסידי הגרמנים...

ביום הראשון מעסיקים את היהודים בעבודה יותר קשה ויותר תכופה מאשר בכל ימי השבוע. הולכים ונבנים 3 צריפים חדשים לחזק את השמירה על המחנה. את המחנה מקיפים שני שומרים המשגיחים יומם ולילה על התיל ושניים עומדים על־יד השער. ועוד היד נטויה לחזק את המשמרות, להצר את החיים, והכל משום סייג לגנבה, שמא מתוך חופש רב ירבו היהודים לגנוב. אגב, המנהג הטוב לגזול מאת היהודים את אחרוני בגדיהם ולהלבישם בגדי שבויים יצא ממחנות 'A.B.A.' וגם לנו נשקף עתיד כזה.

41. ברור שהמשלוח הובל להורג ומשום־כך יצא דינו של המספר למוות ('טיפול מיוחד').
42. הדברים מתאימים לדברי הבנות מאסטוניה שבאו עם בית־החולים הצבאי. אולם מחנות הילדים היו לראווה בלבד, אחר־כך חוסלו.
43. במקור בטעות: 'נפל'. 44. פברואר.
45. השלם. 46. ברוך ברוידא.

ועוד מעשה היה [אתמול] ונתפס יהודי ושלושה ק״גים חמאה בידו. הוחרמה החמאה והעניין הגיע עד האוברצאלמייסטר [47]. אסור לנו מטעם ראשי '.A.B.A' אפילו לקנות מזונות נוספים על המזונות הקלוקלים שמקבלים אנו במטבח המחנה.

אם כן, במה טובים אנשי הוורמאכט [48] — עליהם חשבנו, הם יגנו עלינו — מאנשי המפלגה ב'גביטסקומיסאריאט' ואנשי ס״ס. האחרונים בנידון מזונות פחות מדקדקים מיתר המשטרים.

היום ניתחו את רגלה של הגברת אדלשטיין שנורתה ע״י אוקראיני שיכור באקמיאן, ואחרי הניתוח מתה. גם מצבה של מרים קלוגמאן הוא רציני מאוד. גם את רגלה של מרים קלוגמאן ניתחו [49].

29 בפברואר 44

הנהלת '.A.B.A' מעוניינת להפריד בין היהודים והבלתי־יהודים עד כמה שאפשר. התחילה בזה, שקבעה מבואות מיוחדים ליהודים ולבלתי יהודים, המשיכה במחיצה בין יהודים ובלתי יהודים בחדר העבודה ואסרה על שניהם לעבור האחד אל השני, וסיימה בקביעת הפסקות מיוחדות ליהודים ולבלתי יהודים, כדי שלא ייפגשו חלילה גם בשעת ההפסקות. דאגות מרובות גורמים להנהלה הבלתי־עובדים לגמרי או העובדים עבודת פנים, באשר אלה אינם מביאים תועלת ישרה למשק.

בייחוד נמשך המשא־ומתן בדבר התורנויות בחדרים. נהוג היה שבכל חדר [50] תישאר אישה תורנית אחת, שהיתה שוטפת את הרצפה, מסדרת את החדר ושומרת על החולים בו [51]. משגדל המחנה, רבו התורנויות וזה שימש נושא של שיחות רבות בין פקידי המחנה ובין ההנהלה היהודית. היום החליטו כבר לשנות את הסדר הקודם. תורנית אחת תהיה מהיום והלאה [52] לצריף שלם, 3 חדרים, והתורניות תהיינה מבין הנשים הזקנות.

[תינתן האמת להיאמר, בשינוי סדר זה פעל הרבה הוורקמייסטר של המתפרה, מאיר, שבכל הזדמנות מתעלל ביהודים במימרות כגון אלו: 'כנופיות יהודים, כנופיה גזעית' [53] או פעם אמר לשומר [54]: 'הך בכלבים! הך באחוריהם!' [55] 'בכלבים' [56] — ליהודים כוונתו. ייזכר ל'טובה' גם האוברצאלמייסטר כריסטיאן

47. השלם הראשי. 48. הצבא. 49. כלומר קטעו.
50. בכל חדר גרו 20 איש. 51. במקור פליטת קולמוס: 'בה'.
52. במקור בטעות 'והלא'. 53. במקור: 'יודענבאנדע, ראססענבאנדע'.
54. מלה קשה לפיענוח ('התורקמני'?).
55. במקור: 'דען הונדען בום! בום אין ארש!'.
56. במקור: 'דען הונדען'.

שמרבה 'לדאוג' לילדינו. הוא אמר פעם: 'אין אנו יכולים לייסד גן ילדים ב־'A.B.A'.[57]

טרם צאת בית־החולים מהגיטו של קאווקאז לזה של טראקו, פקד גקה, שבית־הטהרה — כאמור למעלה שימש בניין בית־החולים קודם מעון לשמשי בית־הקברות ולבית־הטהרה — ישאר עוד ברשות היהודים. שם נשארו עוד כלי הטהרה, הספרים וכדומה.

ביום הראשון בשעת הלוויית הקדושה אדלשטיין מצאו את בית־הטהרה תפוס על־ידי פליטים רוסים. הודיעו את הדבר הזה לקומאנדאנט וזה נרגז כולו — לא חלילה על חילול המקום הקדוש, כי אם על זה שעברו על פקודתו של האובר־שטורמבאנפירר גקה. שלח אחרי שוואנט, פקיד הדירות וציווה עליו לפנות את הבית תיכף־ומיד ולהחזיר את כל הכלים הגנובים או לתקן את זה מה ששברו.

8 במרץ 44

נתפרק המחנה באקמיאן ושב למחנה הראשי בשאבלי. ביום השביעי לח"ז בערב הגיעו שליחי המחנה הראשי לאקמיאן להעביר את תושבי המחנה למחוז חפצם. מכיוון שלא היו מכוניות להעביר את החפצים של האנשים למסילת־הברזל, נשלחו האנשים להביא את הקרונות הקטנים של מסילת־הברזל הצרה המשמשת את מכרות הסיד. 4 ק"מ מהמחנה עמדו הקרונות הללו. הביאום משם, טענו עליהם את חפצי האנשים ודחפו אותם עד בית־הנתיבות של אקמיאן, הנמצא במרחק של 16 ק"מ מהמחנה. כשלא הספיקו הקרונות לכל החפצים, שבו שנית ולקחו את החפצים הנותרים ואחר־כך החזירו את הקרונות לסביבת המחנה, כלומר הדוחפים עברו בלילה זה 56 ק"מ. האנשים הוכנסו אל קרונות המשא של מסילת־הברזל והובאו לשאבלי ומשם בלוויית משמר מזוין, כנהוג, אל המחנה הראשי.

מכאן יישלחו למחנות הקיימים — חלק ל־'A.B.A', חלק למגרש־התעופה ול־לינקייצ'י ומיעוטם יישאר במחנה הראשי. תם באופן כזה פרק מעציב בתולדות המחנות. בהזדמנות זו כדאי להוסיף למקרה הנשים שנורו, מ' ק' ואדלשטיין פרטים אלה:

ביום המר שבו האנשים מהעבודה אל המחנה. ליווה אותם משמר של אוקראי־נים. 2 מאלה סרו לבית איכר ושתו לשכרה. האחד נכשל ונפל, בקומו כיוון את הרובה אל האנשים ההולכים לפניו. אלה שהספיקו לשכב על הארץ ניצלו. ושתי

57. במקור: 'וויר קענען קיין קינדערגארטען אין 'A.B.A' ניכט איינארדנען'.

הנשים האומללות לא הספיקו; עבר כדור ופגע במ׳ ק׳ וממנה אל הגברת אדל׳. הכדור היה כנראה משיטת דום־דום, כי בתוך הגופות הנפגעות התרסק לרסיסים ומחצן במקומות רבים. 3 ימים אחרי המקרה הזה שכבו הפצועות ועזרה מתאימה לא ניתנה להן. וגם אל שאבלי לא נשלחו באשר — ככה נימקו מנהל המכרות קירשה הליטאי והקומאנדאנט של המחנה — ׳אין מכוניות בשביל יהודים פצו־עים׳ [1]. בעמל רב עלה בידי ההנהלה היהודית לקבל מכונית, אך איחרו את המועד. כפי שנכתב לעיל קיפחו הפצועות — האחת את רגליה והשניה את רגלה [2].

לסיום הפרק אקמיאן כדאי להוסיף עובדה דלקמן: מי שהיה קומאנדאנט המחנה, גאודל, רוצח נפש 8 ילדים ואישה זקנה, איבד את עצמו לדעת, וכאלו היו הנסיבות: הוא שב אל הפלוגה שלו העומדת באסטוניה בווֶזנברג. שם סיפרו בני משמרתו האוקראינים על כל מעשי גבורתו: על שלטון האימים שנהג במחנה, על התפרצויותיו — כשהוא רכוב על סוסו — אל [צריפי] המחנה, על ירייתו באנשים ועל מעשה גבורתו האחרון. התחילו חוקרים אותו, עשו אצלו חיפוש ומצאו סכום עצום של כסף וזהב ואבנים טובות מחוץ לזה. שאלוהו: מי ציווה עליו לירות בילדים ובאישה עלובים. ענה שקיבל פקודה כזאת מהקומאנדאנט בשאבלי במחנה הראשי שלף. שלחו שליח מיוחד להיוודע, האמת הדבר אשר אמר הנאשם. כיחד שלף וגם ס״ד לא ידעו מכל העניין דבר. באו לידי החלטה שמעשה רצח זה נעשה לפי האיניציאטיבה [3] של הנאשם. על השאלה מניין לקח את הכסף? לא ידע מה לענות. החליטו שאת הכסף קיבל מאת ההורים ׳העשירים׳ שפדו את בניהם ומפני זה העשיר.

אך החלטה זו אינה אמיתית. באמת נתעשר ממקורות אחרים... הוא בדק את כלי אנשי המחנה והחליט לפי היושר הנאצי, שצריך לחלק את החפצים לכל אנשי המחנה. מתוך חלוקה זו לא שכח גם את עצמו. את החפצים היקרים מכר ופדה כסף. עניין הכסף הנמצא היה בעוכרי גאודל. הוא הורד מדרגתו ונשלח אל השורות הראשונות של החזית. ובדרך ירה את עצמו.

11 במרץ 44

שב בורגין מקובנה. שינויים גדולים לא חלו שם. אך אותות מבשרים רעה ישנם כבר. כך הובאו ממחנה ההסגר של דאכאו [אל מחנה היהודים] 10 אסירים [גר־מניים] ונתמנו לראשי קולונות. בזמן הראשון היו חופשים [4], היו מתנפלים

1. במקור: ׳פיר פערוונדעטע יודען גיבט עס קיינע אַוטוס׳.
2. השנייה נספתה אחר־כך במחנה שטוטהוף.
3. היוזמה.
4. במקור פליטת קולמוס: ׳חופים׳.

על בתי היהודים וחומסים את בתיהם. התאוננה ביאת־הכח, וד״ר אֶלקס בראשה, בפני גקה והלז ציווה לסגרם בתוך הגיטו תיל בתוך תיל.

שנית, נתגלו כל המחבואים ואנשי ס״ד נכנסים ויוצאים את הגיטו. כל זה מנבא לא טובות. בקשר עם זה גדלה הדאגה במחנה קובנה. אף ביום בואו נתפרק בסביבת באטי מחנה של 95 יהודים והם גם כן שבו אל המחנה הראשי [5]. ולכן מחכים בגיטו לדבר מה נורא [6].

19 במרץ 44

חלק ממחנה אקמיאן הועבר אל 'A.B.A.'. הובאו אל המחנה הראשי (הגיטו הקודם) במכונית קלה 2 אחיות שאבל. האחיות יצאו בפרוץ המלחמה מליבאו, הגיעו לריגה ומריגה עברו במסע עד אוסטרוב. שם השיגום הגרמנים. נכנסו אל קולכוז בסביבת נובורז׳ייב והסתתרו שם כשנה. אחר־כך נגלו לרשות, נתפסו ונמסרו לס״ד, והיא מסרה אותן לרשות פלוגה צבאית לעבודה. עם הפלוגה הזאת נמצאו באוסטרוב חודשים אחדים. אחר־כך עברו אל פסקוב, [שם] נמצאו עד לפני חודש וחצי. מצבם שם היה טוב: אוכל לשובע, בגדים ללבוש וגם חופש תנועה היו להם. עם ההעתקה (אֶוואקוּאציה) מפסקוב יצאו [7] לטאורוֹגן. שם נמצאו באחוזה בסביבת העיר. עליהם נודעו פקידי ס״ד, תפסום והעבירום למחנה שאבלי.

משפחת פאריזר, מנהל־העבודה במחנה הראשי, קיבלה רשות מאת הקומאנדאנט לצאת בגיטו בלי הטלאי. לפי פקודת גקה הוכנסו משפחת פ׳, אשתו האַרית, בנו ובתו הקטנה, תחת חסות ס״ד. פ׳ משתדל להוציאם מהגיטו, עד עכשיו לא עלה זה בידו. במקום חופש קיבלו חסות זו.

26 במרץ 44

אתמול הייתה 'ראציה' גדולה במעבדות 'A.B.A.'. באחת אחרי־הצהריים נכנסו כעשרים איש מה'פלדיגֶר־קורפוס' [8], הקיפו את כל בתי־החרושת, סגרו את הדלתות והתחילו בבדיקת העובדים. ראשונה התחילו מהנשים; 5, 5 הוציאון אל המסדרון, הפשיטון ערומות כביום היוולדן ובדקו את כל בגדיהן. אחר עשו ככה גם לגברים. הבדיקה נמשכה מאחת וחצי עד $5\frac{1}{2}$. נמצאו חשודים רק כעשרים איש. נמצאו אצלם גרביים, כותנות, תחתונים וכדומה ועוד מלבושים צבאיים

5. שבקובנה.
6. דרכם של הנאצים היתה לרכז לפני כל 'אקציה' חדשה את יהודי הסביבה אל המקום המוכן לפורענות כדי שלא יימלט איש.
7. במקור בטעות: 'יצא'.
8. גדוד ז׳אנדארמי־שדה.

[שלבשו]. הנתפסים נעכבו רגעים מספר ושוחררו. הפחד היה לפי שעה פחד שווא.

בהזדמנות זו כדאי להתעכב על ההווי של המחנה ב־'A.B.A.'. במחנה חיים למעלה משמונה מאות איש ואישה. ביניהם עשרות אחדות של ילדים בגיל של 10—13 — ואחדים צעירים מגיל זה. האנשים חיים בצריפים משני טיפוסים. החצי [9] בצריפים גדולים והחצי — בקטנים. הצריפים הגדולים הם מקרשים כפו־לים, בהם קבועים חלונות גדולים, אך הצריפים הם בלי תקרות. באמצע כל חדר עומד תנור ברזל, ממנו יוצאים צנורות גדולים והוא מחמם את הצריף כל זמן היותו מוסק. מסביב לקירות עומדות מיטות עץ כפולות, עשרים במספר. בין מיטה למיטה יש ריווח של 40 ס"מ. בכל צריף גרים עשרים איש. הצריפים הקטנים הם יותר קטנים ותקרות בהם. בכל אחד יש 14—16 מיטות.

סדר החיים הוא כזה: ב־4 שעות בשחר קם התורן, מסיק את התנור, ומחמם את הקהווה. ב־5 שעות קמים כולם, מתרחצים, מתלבשים, מחממים — מי שיש לו — את ארוחתו, אוכלים. ב־6 שעות מצלצל הפעמון והמון הפועלים מתחילים לצאת אל המגרש. שמה הם עומדים עד שכולם מתקבצים, מסודרים לפי המעב־דות ומקומות העבודה: סנדלרים, עובדים בגומי, חייטים, סורגים, עובדים בחוץ ובגוברניה וכו'. אז ניגש אל כל קולונה מנהל־העבודה של המעבדה הנתונה הגר־מני ומונה את אנשיו. נוכחים בזמן זה הקומאנדאנט של המחנה וכל השוטרים היהודים והאדמיניסטראטור. אז ניתנת הפקודה והקולונות יוצאות לעבודה.

בהיכנס העובדים אל מעבדתם הם נמנים שוב ואחר הם יושבים לעבודה. העבודה נמשכת מ־7 בבוקר עד 12 בצהרים ו־12.45 עד 5 אחרי־הצהריים. במשך זמן העבודה במעבדות עומדים המנהלים הגרמנים ומשגיחים בעין פקוחה על כל אחד שיעבוד בלי הרף ויספיק את הנורמה שלו הקבועה בכל מקצוע ומקצוע. והנורמה היא לא קטנה — [תיקון] 6—8 זוגות נעליים בסנדלריה. תיקון מספר כזה של מעילים במתפרה. היות שלתיקון ניתנים בגדים ונעליים מאוד קרועים והאנשים העובדים הם אינם בעלי מקצוע, העבודה נעשית בקושי רב, והעובדים יושבים כפופים על עבודתם במשך כל היום. ב־12 ניתנת הפקודה [10] והעובדים יוצאים אל המחנה לארוחת־צהריים. בצאתם הם מסתדרים בקולונות ויוצאים בסך בלוויית שוטרים יהודים וחייל מזוין. במחנה הם מוצאים כבר את ארוחתם מוכ־נה — הארוחה היא חצי ליטר מרק מארבעה מינים: קטניות שחורות עבשות, סלק בלי חמיץ וסוכר, סתם ירקות, שהם לפת (ריבֶן בלעז) ומעט גזר, ופעם בחודש גם גריסין. 3—4 פעמים בשבוע מקבלים גם מנות בשר 40—45 גרם במשקל. אחר

9. אלה שבאו ראשונה.

10. במשרוקית על־ידי האומן.

הארוחה שוב מצלצל הפעמון, שוב מתקבצים ובסדר כזה יוצאים לעבודה. רגעים מעטים לפני חמש מנקים העובדים את מעבדתם, מסתדרים בשורה, נבדקים קודם על־ידי מנהלי העבודה ושבים למחנה.

יחס ההנהלה לעובדים: המשמעת היא חמורה, דורשים עבודה ועבודה טובה מאת כל עובד. לפעמים מאוד קרובות מוציאים את העובדים מעבודתם לפרוק קרונות מלאים בגדים המובאים ממסילת־הברזל או [ממחסני] פרוור 'גוברניה' או לטעון אותם. מפרק לפרק מגייסים את כל המחנה לעבודה מיוחדת אחרי־הצה־ריים, בפריקה וטעינה. העבודה המיוחדת נהוגה גם בכל יום ראשון ויומא דפגרא אחר. באופן כזה עובדי המחנה הם כעבדים שאין להם לא יום ולא לילה ומחוי־בים לעבוד בכל זמן שיצוו עליהם. מעניין, שלעבודות אלו אינם לוקחים לא הליטאים ולא הרוסים החיים במחנה, בזה מזכים רק את היהודים. יתר־על־כן, היהודים ממלאים עבודות שירות שונות בשביל הבלתי יהודים, כגון מכניסים נעליים לתיקון מהמחסן אל הבלתי־יהודים, משרתים את מחנה הרוסים וכדומה.

בשעת העבודה במעבדה ומחוצה לה חייב כל אחד למלא את העבודה המוטלת עליו בדיוק ובזריזות. על כל חטא קל בעבודה צועקים המשגיחים, מרימים קול וגם יד על העבריינים. כל משגיח ומנהל שיטה שלו: מנהלי־העבודה בסנדלריה מאיימים בכל הזדמנות בירייה [ומכים]. מנהל־העבודה במתפרה [11] עוקץ, צועק ומכה גם יחד: 'כנופיה גזעית, אין כאן בית־כנסת, אתה תקבל ב...' [12] (המלה היא אינה משומשת בספרות) — הם קריאות רגילות מאד. בייחוד מוכים היל־דים. אלה [13] סופגים מכות בכל הזדמנות, בשעה שעובדים ובשעה שאינם עובדים, בשעה שנחים ורועשים. עבודתם העיקרית של הילדים היא טלטול הבגדים והנעליים מהמרתף אל הקומה השלישית — עבודה מייגעת ומפרכת גם יחד.

פרק מיוחד מהוות הגניבות. המחסנים ב־ A.B.A. הם פרוצים ופתוחים לר־ווחה. החפצים אינם נבדקים ואינם יכולים להיבדק, באשר החפצים הם כמים הזורמים, יוצאים ונכנסים בלי חשבון ולכן כל הנוגע בהם הם נדבקים אל כפו. גונבים כולם וכל אחד לפי דרגתו ויכולתו. המנהלים הגרמנים בוחרים את מיטב הסחורה — הנעליים החדשות, הבגדים החדישים, הפוזמקים וכו' ובכמויות גדו־לות ועל־ידי סוכניהם מוכרים את הסחורה אַנגרו [14]. הליטאים והרוסים [אינם יכולים להיות ברַרנים גדולים ומשלימים הם את חסרון האיכות בכמות], מוצי־אים את החפצים בשקים שלמים, ומשמוציאים הרי הם יכולים להפיצם בכל פינות ליטא, והיהודים גונבים רק עד כמה שיכולים לשים בכליהם, והיקף הגניבה

11. מאיר הנ"ל.
12. במקור: 'ראססענבאנדע, דא איסט קיינע יודענשולע, דו קריגסט אין...'
13. במקור בטעות: 'אל'. 14. בסיטונות.

הוא ממקום הגניבה עד הליטאי או הרוסי והפולני העובד אתו בתוך המעבדה, כי לצאת מהמחנה אינם יכולים. נגד עצמם [15], הליטאים, הרוסים והפולנים הנהלת A.B.A. היא חסרת כוח, נגדם היא נלחמת באמצעים הבדוקים והמנוסים מכ־בר: בדיקה אחרי העבודה, מפרק לפרק בדיקות בבתי החשודים וכו׳. תחת זה היא שופכת את כל זעמה על היהודים לפי הכלל: ׳תפשו את הגנב!׳

ראשית מעשיה היתה להבדיל את העובדים היהודים מהבלתי־יהודים. חצו את המעבדות במחיצות והושיבו את בני הברית ושאינם בני ברית בחצאים מיו־חדים. אסרו על היהודים לבוא בשום מגע־ומשא עם הבלתי־יהודים, הנהיגו הפסקות קצרות מיוחדות בשביל היהודים [16] והבלתי־יהודים, הודיעו שיירו את היהודי שייכנס אל בית־הכיסא של הבלתי־יהודים ולהיפך — את הבלתי־יהודי שייכנס לבית־הכיסא היהודי. אחר־כך התחילו בודקים את כלי היהודים ומחרי־מים מהם לא רק את החפצים החשודים שגנובים הם, כי אם גם את מזונות היהודים שהם בבחינת אסור בהנאה ליהודי — חצי ק״ג חמאה, גלוסקאות מקמח חיטין, ביצים וכדומה, התחילו דולקים את החשודים ב׳מסחר׳ במזונות [16א] וחיזקו את הבדיקה גם על־יד שער המחנה. מפרק לפרק בודקים את הנכנסים דרך הש־ער וכשמוצאים מזונות, מחרימים.

השמירה על־יד השער היא חמורה מאוד. מסביב למחנה 2 סוכות צופים — צריך להעיר שכל המחנה נמצא בעמק ומגדלי הצופים הם על רמת המגרש, באופן שיכולים הם לראות במחנה כל תנועה קלה של כל אחד. בנידון זה המחנה A.B.A. מזכיר את הגיטו ברחוב טראקו, וכנראה שהמקום נבחר לא בלי כוונות מיוחדות. —

הצופים בשתי הסוכות מתחלפים לא בזמן אחד, האחד בשעות הזוגיות (ב־8, 10, 12 וכו׳) והשני בשעות הבלתי זוגיות (7, 9, 11 וכו׳), באופן שהמחנה לא יישאר חלילה בלי שמירה מעולה אפילו ברגעים של חילוף משמרות. מסביב למחנה מטיילים שומרים מזוינים, ביום — אחד אחד, אחר העבודה — שניים שניים. הלאה ע״י בית־החרושת יש גם כן משמר [של שומרים נדים], ועל־יד הש־ער סוכה שלישית ובה גם־כן יושב שומר מזוין. ועוד היד נטויה להקים סוכות נוספות ולהוסיף משמר על משמר.

ועוד המוח עסוק במחשבה כיצד להוסיף על משמר היהודים סייג על סייג ואיסור על איסור. אסור לצאת המחנה, לטייל בלי משמר בין בית־החרושת למח־נה, לצאת בלי רשות מבית־החרושת לצרכים גדולים וקטנים, לדבר ולברך את

15. הגרמנים עצמם.
16. המלה נמחקה במקור בחלקה.
16א. כלומר, רודפים אחריהם.

שאינו בן־ברית. באחת — כל חוקי נירנברג והוספות כל המחמירים מתקיימים כאן לכל פרטיהם ופרטי פרטיהם. ואחריתם מי יודע עוד.

לאידך גיסא צריכים מזונות היהודים להיות במידה ובמשורה, ומזונותיהם לחם, בשר 150 גר׳ לשבוע, מארמלאדה [17] עבשה ומסריחה 150 גר׳ לשבוע ויר־קות. הנורמה [של ירקות] היא ק״ג לגולגולת ליום. בפועל אינם מקבלים את זה. בולבוסין קיבלו רק פעם בכל הזמן מהמלאי שנשאר ממחנה פאבנצ׳יאי. את ירקו־תינו אנו קונים בכספנו ועוד חסד עושה לנו ההנהלה שמרשה לנו לנסוע בקרו־נותיהם ובמכוניותיהם אל מחסני הירקות בערים שונות ולקנות על שמם את הירקות שאנו צורכים. אילולא זה היינו מקבלים לארוחותינו מים מבושלים. חסד זה מזכיר לנו [18] המנהל הראשי, השף, בכל הזדמנות ומאיים על מנהל המח־נה היהודי, שיעכב ויאסור גם את המצאת הירקות.

החיים היהודים לפי הנורמה הנתונה להם ולפי החוקים הקבועים בשבילם? כמובן שלא, רוב היהודים נהנים מחפצי המחסנים. חלק ברשות — מקבלים מההנ־הלה לצורכיהם הם ורובם שלא ברשות, לוקחים בעצמם. היות שאל המחנה מסוכן להכניס, מוסרים היהודים את גנבותיהם לבלתי־יהודים בשליש המחירים הנהו־גים בשוק החופשי — החפצים הגנובים נמכרים כמעט בריש גלי בשוק החופשי [19] בכל ערי ליטא, לנגד עיני הרשות הליטאית והגרמנית במחירים קבועים — ולפ־עמים עוד יותר בזול.

בכסף הנפדה מהחפצים הגנובים ומשארית החפצים שנשארו עוד מ[ה]רכוש הקודם קונים צורכי אוכל — חמאה, שומנים שונים, בשר, קמח, ביצים ועוד. בזמן האחרון, עם היעשות הגזירות חמורות במחנה, התחילו להכניס צורכי אוכל כבר מהגיטו הקודם [20]. באשר קל להכניס צורכי אוכל מהעיר אל הגיטו הנמצא תחת ׳חסות׳ ס״ס הרשעים מאשר להכניס מזונות אל המחנה הנמצא תחת חסות חסידי האומה הגרמנית ׳.A.B.A׳.

בכלל ממלא הגיטו (או כפי שקוראים לו עכשיו — המחנה הראשי) תפקיד חשוב בחיי המחנה ׳.A.B.A׳. אנשי הגיטו העובדים במעבדות .A.B.A מעבי־רים את החפצים העומדים למכירה אל הגיטו ומכניסים מזונות [21]. על עקבות אנשי המחנה הראשי עמדו כבר המנהלים וחושבים לחסל את הקולונה הבאה מהגיטו.

17. ריבה. 18. המלה נמחקה במקור.
19. המלה נמחקה במקור.
20. כלומר מהמחנה המרכזי.
21. כותב היומן העביר את פרוות אשתו לגיטו למכירה וקיבל תמורתה אלפיים מארק והקונה מכרה בבית־החרושת בארבעת אלפים ושמונה מאות מארק.

לפני ימים אחדים נסע לחופש של שלושה שבועות הקומאנדאנט של המחנה מֶנץ [22]. במקומו בא הפלדוובל [23] באביץ׳. ראשית מעשיו היה להחמיר את המשמרות על היהודים. כתוצאה מגזירותיו האחרונות נתפסו רבים ומזונות בידיהם. את אלה מסר למטבח הרוסי, (מנץ היה במקרים הנדירים שהיו תופסים אצל יהודי מזונות, מוסר אותם אל המטבח היהודי.) אחר־כך אסר על אנשי המחנה ללכת אל המחנה הראשי. ועוד לו תוכניות חדשות להצר את חיי האנשים במחנהו.

המחנה היה כבר היום סובל רעב, אילולא הלחם המובא על־ידי ההנהלה היהודית ברשות [כלומר ביחד עם לחם הנורמה מהמאפייה של המחנות], והנמכר לכל הרוצה במחיר של שבעה מארק לכיכר.

אחרי העבודה שבים העובדים אל צריפיהם. [שער] המחנה נסגר. והיושבים בו נשארים כלואים ומנותקים מכל העולם החיצוני. אז מתחילים החיים הפנימיים. והחיים הם אכילה, שתייה, כביסה וכל הפונקציות [הווגטאטיביות] הקשורות בחיים הבהמיים. בבוא האנשים מהעבודה הם ממהרים אל הבאר לשאוב מים לרחיצה. על־יד הבאר מתהווה תור ארוך; עד שגומר התור, חולפות שעתיים. אז מתחיל תור על־יד התנור. קללת ׳ואפו עשר נשים בתנור אחד׳ [24] עושה שמות בחיים הקולקטיביים של הצריף. עד 8—9 בערב ולפעמים עד 10—11 נמשך הבישול והטיגון והמריבות בשל התור אינן פוסקות מהצריפים. ביום הראשון נוספת עוד לבישול גם הכביסה, כי המכבסה מספיקה רק לרווקים. נשי המשפחה מחויבות לכבס בעצמן, והמהומה והמבוכה במחנה רבה מאוד. בהרבה מובנים כבר יותר קשים חיי המחנה .A.B.A מהחיים ביתר המחנות. שמה, כלומר בדאוגיאליאי, לינקייצ׳י ובמגרש־התעופה התנועה יותר קלה. מתירים לאנשים לצאת ללחם או לעניינים אחרים מהמחנה, עוצמים עין על המשא־והמתן המתנהל בין יהודים לבלתי־יהודים וכאן... חיינו כפי שהם מתוארים לעיל.

עוד פרט אחד נודע לי על אודות 535 האינטליגנטים שנלקחו בימים הראשונים מקובנה ולא הושבו. ביום אחד בהיר ציווה יורדן [25] הידוע להנהלת הגיטו להמציא לו 535 יהודים אינטליגנטים להנהלת הפנקסנות במוסדות הממלכתיים. ההנהלה היהודית הכריזה על זה ומייד התלקטו יהודים אינטליגנטים מכל העברים. האנשים נלקחו, הוצאו ולא שבו. כששאלו את יורדן: היכן הם האנשים, ענה: נמצאו במחסני ׳ליטוקיס׳ 535 שקים של סוכר ספוגים נפט. המעשה הזה היה מע־

22. מנץ היה רברבן וצעקן, אך אדם לא רע. לצער כולם לא חזר אל הגיטו.
23. הרס״ר.
24. למעשה אפו 20 נשים בתנור אחד.
25. Jordan, פקיד ה׳גביטסקומיסאריאט׳, מבצע האקציות הראשונות בקובנה.

שה ידי היהודים. בתור עונש אספתי מספר כזה של אינטליגנטים והשמדתים [26]...
אלה היו דבריו ודבריו מהימנים, כי אחר־כך נמצאו תעודותיהם ובגדיהם של 535 האנשים הנזכרים...

[נאסרה נ׳ ב׳ בדאוגיאליאי בעוון ׳חלול הגזע׳. מצבה קשה].

29 במרץ 44

בעשרים ושבעה לח״ז ברח מהמחנה היהודי אוס׳ [27]. על דבר זה נודע להנהלת המחנה בעשרים ושמונה לח״ז ובשחר בעשרים ותשעה הודיע המנהל ל׳ [28] לקומאנדאנט שלף על אודות המאורע. הלז מסר את חיפוש הבורח לראש המשמר הניג [29]. הלז דרש מאת מנהל המחנה שיחקור ויודיע לו את כתובות קרוביו של אשתו של הבורח — אשתו הליטאית הגיורת עם ילדיו ברחו עוד מקודם — על זה ענה המנהל, ל׳ שאין ביכולתו כליהודי ללכת ולחקור בעיר משפחה בלתי־יהודית, שזהו תפקיד ס״ס. באותו יום נתקבל מהקומאנדאנט כתב פקודה בו מו־דיע, שהמנהל ל׳ מוסר ממשרתו ומועמד לרשות משרד־העבודה, והנימוקים: על שהעלים מאת הקומאנדאנט בכוונה את בריחתו של היהודי, שיקר לו באופן גס (גֶמיין בלע״ז), סירב למלא פקודת ראש־המשמר, גם עזר לבורח לברוח וכו׳ וכו׳. בתוך מכתב זה הוא נוזף גם בראש מחלקת הבניין האינז׳ יוסף לייבוביץ׳ ומנהל בית־החולים ד״ר פסחוביץ, ומזהיר, שאם תגענה אליו עליהם קובלנות, יחליפם באחרים. חטאיהם של שני האחרונים הם: האינז׳ יוסף ל׳ מסר לפי דרישת ה׳או־ברצולמייסטר׳ הארטמאן את אחד מאומניו הטובים לבית־החרושת למברשות המתנהל על ידי האחרון. כשנודע לאינז׳ שהמומחה עסוק בשאיבת מים, אמר ל׳אוברצולמייסטר׳ הארטמאן, שלשאיבת מים יכול היה לקחת חסר־מקצוע ולא מומחה נחוץ מאד לבניין. ׳עזותו׳ זאת הרגיזה את ה׳אוברצולמייסטר׳ והוא קבל עליה בפני הקומאנדאנט. מנהל בית־החולים נזוף בשל מחלוקת פנימית שפרצה בין פקידי בית־החולים ועליה [נודע] על־ידי מישהוא לקומאנדאנט.

ימים אחדים קודם סטר ראש־המשמר לראש המשטרה היהודית א׳ ג׳ ומנהל המחנה צריך היה לפטרו. ברצות המנהל למנות אחר במקומו, לא נתן לו הקומאנ־דאנט והמשרה נשארה פנויה.

26. זו היתה מגמה כללית בכל ארצות השואה — להשמיד תחילה את בני האינטליגנציה.
27. אוס׳ היה המומחה לחשמל בבית־החרושת, ׳אוספובט׳. אשתו הגיורת שמרה מצוות בקפדנות.
28. מ׳ לייבוביץ.
29. כינויו בפי היהודים ׳משה פלעק׳.

30 במרץ 44

נתקבלה הידיעה המחרידה מקובנה, שעליה עברה צרת שאבלי מיום החמישי בנובמבר. הידיעה הזאת נתקבלה על־ידי נהג שבא מקובנה. הוא סיפר שביום השני, ש״ז [30], בעשרים ושבעה לח״ז, הוצאו ילדים וזקנים מהגיטו. עוד קודם, בו ביום השני הודיעו מקובנה [להנהלה] [31], שמובילים; בדבר [32] האיש מקובנה — זה היה בעשר שעות בבוקר — כבר הוצאו 4 קרונות מכוניות מלאים אדם. מחכים לפרטים [33].

מסופר על־ידי מרדכי בן ירחמיאל קוריצקי [מ]אניקשטי [34].

בפרוץ המלחמה, בעשרים ושניים ביוני, היה המספר בקובנה. לכתחילה חשבו רבים שהם [34א] רוסים. אבל ב־9 בבוקר נראו אווירונים גרמנים ובאוויר התחולל קרב ביניהם לבין האווירונים הרוסים. על הארץ נפלו פצצות ואווירונים שרופים. בעיר פרצה מהומה ומנוסה רבה. המבוכה גדלה עוד יותר ב־4 אחרי־הצהריים אחרי נאומו של מולוטוב. העיר נתמלאה אנשים, רצים ומבוהלים, עגלות, התרו־צצו טאנקים, פה ושם פרצו בעיר שריפות. הסדר הופרע והמשטרה הצבאית צריכה היתה לקבל עליה את שמירת הסדר. רבים פרצו אל גשר סלובודקה, אך המשטרה לא נתנה לעבור. בייחוד היה גדול הדוחק על־יד בית־הנתיבות. בעמל רב עלה בידי המספר להידחק אל הרכבת, שיצאה תיכף־ומייד. משיצאה הרכבת, ראה את בית־הנתיבות בוער מפצצות שנפלו מהאווירונים, גם על הרכבת הורידו האווירונים הגרמנים פצצות, והנוסעים מוכרחים היו מדי פעם בפעם בשעת התקפה לפרוץ מהקרונות ולהשתטח על הארץ. משום זה ארכה הדרך עד היום השלישי בעשרים וארבעה לח׳ בשחר, בארבע שעות. גם בפוניבז׳ הייתה התקפה של אווירונים על בית־הנתיבות. בבית־הנתיבות היתה צפיפות רבה. את הסדר

30. שבוע זה. 31. על־ידי קשר טלפוני מוסווה.
32. כלומר בשעה שמסר על כך.
33. לאחר־מכן ספרו הקובנאים שביום 26 בחודש ציווה גקה על המשטרה היהודית להופיע מחר כולם במדים ולהתייצב לפני ביתו של המפקד. כשהתייצבו השוטרים למחרת זינקו אנשי ס״ס מכל העברים הקיפום ואסרום. בדרך ניסה אחד להימלט ונורה, האחרים הובלו למבצר התשיעי מקום שם חקרום על אודות המלינות שניבנו בגיטו. שוטרים אחדים לא עמדו בעינויים וגילו את המחבואים. אנשי ס״ס פוצצו את המלינות והוציאו משם את הילדים המוסתרים. הוצאו בס״ה כשלושת אלפים ילדים, זקנים ונכים. באותו יום נערכה אקציה של ילדים גם בווילנה.
34. Anykščiai (אניקשט) הייתה עיירה, שהרבה מיהודיה עסקו בייצור אנפילאות לבד ומברשות משער חזיר. יצא להם שם של גיבורים ואמיצי־לב.
34א. כך במקור. הכוונה, כנראה, לאווירונים.

החזיקו שוטרים רוסים. בהתעכב הרכבת ירד המספר אל העיר והלך לבקר את אחיו ואחותו. אבל כבר לא מצאם, כי יצאו את העיר. אז ישב ברכבת ההולכת לאניקשטי ומטרתו היתה לקחת משם את הוריו ולצאת אתם לרוסיה. בו ביום הגיע לאניקשטי. בעיירה היה שקט גמור. האנשים ישבו עוד שקטים וחיכו למאורעות המתפתחים. המספר מסר על המצב למפלגה [35] ולקרוביו והמפלגה יצאה את העיר תיכף־ומייד. בצאת המפלגה קמה מהומה גם בעיירה. רבים יצאו את העיירה ובתוכם גם הוריו, אחיו ואחיותיו של המספר. יצאו בעגלות. בדרך בין אניקשטי וסווֶדאסאי התנפלו על הנוסעים קבוצות פארטיזאנים פאשיסטיים וירו בהם, אך הנוער שנמצא בשיירה לא נפחד, עמד בקרב עם הפארטיזאנים וגירשו אותם משם. בסוודאסאי מצאו עוד שוטרים רוסים והללו עצרו אותם כל ליל היום השלישי. בשחר יום הרביעי יצאו הפליטים בלוויית השוטרים הרוסים לדרכם. כ־3 ק"מ מהעיירה סוודאסאי התנפלו על הנוסעים פארטיזאנים. אך לאורך כל הדרך העמידו השוטרים משמר של שוטרי עזר והללו נכנסו לקרב עם המתנפלים וגירשום. אך בתוך הקרב נפלו מגינים וביניהם גיבור יהודי אחד, שעמד על־יד המספר.

מסוודאסאי הגיעו לקאַמיי. בעיירה עוד היה שקט, אך פארטיזאני הסביבה התפרצו אל העיירה ותפסו את מוסדות הממשלה. אז הקיפה אותם המשטרה הרוסית והמיתה מהם 15 איש [אבל בשל המצב היתה מוכרחת לעזוב את העיר]. באותו זמן נמצאו הפליטים על בית־הקברות ובצאת המשטרה מוכרחים היו גם הפליטים לעזוב את העיירה. המשטרה ליוותה אותם רכובה על סוסים עד ראקישוק.

ביום החמישי הגיעו לראקישוק. ראקישוק הייתה מלאה צבא רוסי, שקיבל פקודה לעכב את הגרמנים. רבים מהנוער היהודי המהימן והידוע קיבלו נשק ושמרו את הסדר בעיר. — ביום החמישי בערב יצאה עוד רכבת מלאה פליטים, אבל מסילת־הברזל ראקישוק — דווינסק היתה כבר תפוסה על־ידי הצבא הרוסי. למרות היות להם המלחמה מפנים ומאחור נלחמו הצבא הרוסי עם עוזריהם היהודים בגבורה נואשת והחזיקו את החזית עד היום השישי. רק ביום השישי בבוקר נסוג הצבא. רצה המספר לצאת עם הצבא, אך הוריו ואחיו לא נתנו לו. [אמו איימה עליו שתאבד את עצמה לדעת. בעיר נשאר המאסף, שנלחם בגבורה עד נפול אחרון הלוחמים]. נשאר אם כן בראקישוק. ביום השישי בערב נכנסו המרגלים הגרמנים ותפסו את העיר. בעיר השתלטו הפארטיזאנים. ביום השבת, בעשרים ושמונה ליוני, ניתנה פקודה לכל הפליטים היהודים לעזוב את העיר ולשוב אל עריהם. ביום השני, ב־30 ביוני, יצאו המספר, הוריו, קרוביו וכל יתר הפליטים חזרה לאניק־

35. המפלגה הקומוניסטית.

שטי. בדרך נפגשו בצבא הגרמני המתקיף. רבים מהחיילים חירפו את היהודים השבים, אבל היו ביניהם כאלה שנתנו להם לחם.

טרם היכנסם אל אניקשטי רצה המספר שוב לעזוב את הוריו ולהיספח אל הפארטיזאנים האדומים, אבל האם שוב בכתה והפצירה בו והוא לא עמד ברצונו. במצב רוח נואש שב עם הוריו אל העיירה. לפני העיירה עיכבה בהם המשטרה הליטאית ואסרה את כל הגברים והובילה את הצעירים אל בית־הכלא והזקנים אל בית־המדרש. אניקשטי בזמן זה היתה מלאה פליטים יהודים. נתנו הפארטי־זאנים פקודה שכל הפליטים יעזבו את העיר ואת הפליטים האסורים הוציאו לחפשי. כבן עיר אחרת הוצא גם המספר מבית־הכלא, אך במקום לשוב לקובנה, התגנב ושב אל הוריו. בבית נתפס והושב שוב בבית־הכלא. החיים בבית־הכלא היו נוראים. הצפיפות היתה נוראה, החום — עד בלתי נשוא, לחם ומים לא נתנו. מדי פעם בפעם היו הפארטיזאנים נכנסים אל בית־הכלא, מכים את האסירים בפרגולים ויורים באוויר להפחידם.

בראשון לשבוע, ב־6 ביולי, הוקפו כל בתי־המדרש ובתי־הכלא משמרות. אל בית־המדרש, בו נמצא אביו של המספר נכנסו שני שוטרים וקראו: קוריצקי. יצא אביו של המספר — והוא היה גיבור ידוע — הוציאו אותו מבית־המדרש אל הבור שהיה כבר מוכן בחצר בית־המדרש. בדרך נפגש בהם מישקינס, ראש־המשטרה וציווה על הפארטיזאנים להחזיר את קוריצקי הזקן אל בית־המדרש. אבל אחרי רגעים מעטים באו שוב, הוציאוהו אל בית־הקברות וירוהו. אחרי זה בא הפארטיזאן גראז'יס, מי שהיה עגלון, אל בית־המדרש והוציא שני יהודים לקברו. כשנודע הדבר הזה למספר, התגנב בלילה מבית־המדרש אל בית־הכיסא ומשם בדרך הגדר אל היער. אך משם שב אל בית הוריו. זה היה בלילה. הוא דפק על הדלת הנעולה וקרא בלאט: אמא! אמא! כשפתחה האם את הדלת וראתה את בנה חי, התעלפה. אז התחבא בבית. כל היום היה שוכב בחדר על ספה וכשהיו אחיו ואחיותיו, שהיו שומרים את הפתח [36], היה קופץ ועולה על הגג. בכל־זאת נתפס שנית. בבוקר נכנסו השוטרים לקחת את האם והאחיות לעבודה, הרגישו בו והובילוהו לבית־הכלא. [בדרך פגש במבטי אמו שליוו [37] אותו עד היעלמו]. שם מצא [רבים] [38] מחבריו. אך זמן רב לא היה גם שם, יום־יומיים. אז נכנסו פארטיזאנים; בחרו ב־25 צעירים והובילום אל המקום הנקרא 'האזנ־ברג'. העמידום שם בשורה על־יד הבור המוכן לירייה. בראות המספר שקרב קצו, קרא אל חבריו: 'ננוסה'. התחילו להימלט, 50 השומרים ירו בהם, רבים

36. במקור חסרות כמה מלים, ויש להשלים 'שומעים קול צעדים' או מעין זה.
37. במקור בטעות 'שליוותה'.
38. במקור נכתב תחילה 'את כל' ונמחק.

נפלו ואחדים נמלטו וביניהם היה המספר. נמלטו אל היער, ומשם שב אל בית אמו. זמן רב לא חפצה האם להאמין שהוא בחיים וכשראתו נפלה אין אונים. ימים אחדים [39] התחבא בביתו עד שגילה אותו קאנאפקיס, הידוע אצל היהודים בכינוי 'די לאָפעטקע' [40]. הוא בא לקחת את אמו לעבודה, הרגיש בו ולקחהו שוב לבית־המדרש. בית־המדרש היה כבר ריק מאדם, נשארו רק מעטים. מצב היושבים היה איום. קירות בית־המדרש היו עקובים מדם. היושבים בו היו רובם פצועים מהיריות שהיו הגרמנים יורים; מדי פעם בפעם היו מוציאים אנשים ויורים אותם ונקברים בקבר האחים על־יד בית־המדרש. רבות מהנערות הוצאו ביום ובלילה מבית־המדרש ועונו על־ידי חזירי הפארטיזאנים ואחר־כך נורו, או שמתו מעונות במקומן.

[41] הפצועים התחננו אצל הרוצחים שיעשו אתם חסד ויירום למוות ולא נענו. ביותר חיפשו את קוריצקי הצעיר — המספר. חרה להם מאוד שנמלט מידיהם. מדי פעם בפעם היו מתפרצים פארטיזאנים וקוראים: היכן מסתתר קוריצקי? אך המחופש היה מסתתר בין יתר האנשים [42]. אז היו מוציאים אחר. ככה הוציאו אחד אחד [את] מיכל קאראבלניק, משה קאראבלניק, אבא בירגר ומוטל הקדר ועוד ארבעה־חמישה שאת שמם שכח המספר. לבסוף נכנס אחד הפארטיזאנים וציווה על כולם לעמוד. כשעמדו הכיר בו הפארטיזאן, לקחהו והוציאוהו אל הבור, אחריו הובילו שני פארטיזאנים עוד יהודי לירייה. על־יד הבור עמדו הקברנים היהודים וכיסו את גופות הנורים. בדרך אמר המספר אל הפארטיזאן באגאז'וויצ'יוס מי שהיה חברו: האם לא תכירני? הצילני ממוות. הניע החבר את כתפיו ולא עשה לו כל טובה. בינתיים הובל עד הבור [הגרמני נתן כבר פקודה לירות] והפארטיזאנים עמדו לירות. התחמק המספר ועבר אל קבוצת הקברנים, אחז במעדר שהיה מוכן, כאילו לשם עבודה זו הובא והתחיל לעבוד. ברגע זה הביאו את השני הבא אחריו, והוא נשאר בחיים ונכנס ביחד עם הקברנים אל בית־המדרש. בלילה פתח חלון, יצא דרך החלון, שכב על הארץ, התגולל על הארץ מבית־המדרש עד ביתו. היה אפל והוא היה סוקר מסביב וכשלא ראה שומרים התהפך עד שהגיע לביתו. נשייר לסופר לתאר את פגישת הבן עם האם שחשבתו למת. אגב, היא יצאה ברגע הימצאו על־יד הבור מביתה ומבטה נפגש עם מבטו — וגם זה עניין לסופר.

39. במקור בטעות 'אחד'. היה כתוב 'זמן רב' ונמחק.
40. האָת.
41. במקור היה כתוב כאן 'המספר שוב ברח אל ביתו' ונמחק.
42. במקור היה כתוב כאן 'נתן הפארטיזאן פקודה: לקום! קמו כולם ובתוכם גם המספר. הוכר' — ונמחק.

בבית־הכלא נשארו רק כעשרים איש שנתפסו במחבואים אחר־כך, כי כל האסירים קודם נורו כבר.

בינתיים יצאה פקודה מאת הפארטיזאנים שכל הנשארים בעיר יצאו אל הגיטו והגיטו סודר ביער תחת כיפת השמים. לצאת מוכרחים כולם בשעה אחת תיכף־ומייד, ולעבור בראש מורם דרך רחוב אחד בו נמצא בית־המשטרה. באין ברירה מוכרח היה המספר לצאת עם אמו ואחיו ואחיותיו הקטנים אל הגיטו. הוא נשא אתו 3 כיכרות לחם ואמו הלכה לפניו. על־יד המשטרה נעכב על־ידי הפארטיזאן אַלפיגאס שקרא אליו: קוריצקי עמוד! שם נתנו לו גיליון לחתום את שמו — כאן היו חותמים כל המובלים למוות. והוא ועוד 7 הובלו בלוויית 15 שוטרים אל בית־הכלא. הוא רק הספיק למסור לאמו את כיכרות הלחם. במבט אילם נפ־רדה אמו ממנו — לנצח... בבית־הכלא מצא עוד חברים. [הקירות היו מלאים כתמי דם. תולעים רחשו על בשר האסירים. לא נתנו להם אפילו לצאת לצורכי־הם]. נכנסו השוטרים דיברו אתם בסבר פנים יפות, אמרו שיוציאום אל הגיטו, אבל פארטיזאן מכר אמר לו שהלילה יירום. בחדר היו 13 איש. בלילה נכנסו פארטיזאנים ואמרו: צריך להרים מכונית שנפלה אל הבור ומי ילך להרימנה. הבינו כולם מהי העבודה המוצעת ולא נענו. הוציאו אותם בפקודה אל החצר. החצר הייתה מלאה שוטרים, פרוז׳קטורים האירו את כל החצר. 25 [שוטרים] ליוו את 13 האסירים היהודים. בצאתם התנפלו הפארטיזאנים על האסירים והכום בקתות רוביהם. גם המספר קיבל בראשו. אליו ניגש עוד גראז׳יס ואמר: קוריצ־קי וטאלס ילכו האחרונים. שוב אתה רוצה לברוח? ונתן לו באקדוחו על לבו. בדרך ציוו עליהם[43] להתפשט: לעבודה, יותר קל יהיה לעבוד ערומים, ולאט לאט צריכים היו האסירים להתפשט עד לבניהם. הכניסום אל השביל המוביל אל ׳האזנברג׳, סידרום בשורה ארוכה, אחד מאחורי השני, ולנגד עיניהם האפיל בור גדול ועמוק — אורכו היה 50 מטר, רוחבו 30 ועמוק מאוד. בעמדם על ידו היה כבר מלא גופות, שכוסו שכבות שכבות בשכבת עפר דקה. בתוך הבור היה חתל־תול קטן, ציווה הפארטיזאן, שעמד על ידו, להוציאו, באשר הוא — אמר — צריך לחיות. ניגשו הפארטיזאנים אל כל אחד והכוהו בראשו עד שנפל נדהם אל הבור. רגעים אחדים נשארו שם נדהמים, אחר־כך שמעו קול אחד הפארטיזאנים הקורא: מי רוצה להגיד לפני מותו את דברו האחרון? יצא חנה בֶדֶר, והוא בן 14, ואמר: ׳למה תרצו להמיתני? הלא עודני רך וצעיר ולא עשיתי לאיש כל עוול׳. התענגו הרוצחים על דבריו, הצטחקו והוסיפו לשאול: ׳מי רוצה לדבר?׳ נענו עוד אחרים והתחננו עוד, לבסוף קם המספר ואמר: ׳דמנו יינקם מכם, עוד יבוא

43. במקור נכפלה בפליטת קולמוס ׳עליהם׳.

יום שילום גם לכם!' אז נתן את ידו לחברו חיים פייגין, חיבקו זה את זה והירייה החלה. נשמעו קריאות: 'שמע ישראל' ובתוכן קולות המקלעים (מאשינענגעווער) והרובים האבטומאטיים ואחריהם אנקות הגוועים. היו שם אבא סגל וחנוך אביו. רגעים מספר קרא אבא לאביו: אבא! העודך חי? עודני חי — ענה אביו בראשונה, אחר־כך לשאלה השנייה ענה רק בחלחול גוויעה, עודנו שואל וקולו נאלם ודמו התחיל מקלח. התחיל הדם זורם ולופת אותו ומסביבו העיקו עליו גופות המומתים שעוד היו חמות. חלחול הדם המקלח ואנקות הגוועים התחלפו והתמזגו ביחד לקול גסיסה אחד נורא. רגע נשתתקה הירייה. אחר ניגש אחד הרוצחים אל הבור ואמר: עוד ישנם חיים! התחילו ירייה חדשה. פתאום חש המספר דקירה קלה בפרק ידו ואחר־כך 2 דקירות בחמוקי ירכיו ואחר־כך נשתתק הכל. אז ניגשו הרוצחים והרגישו בתנועותיו: 'ארור!' אמר, 'האחד עודנו מפרפר. צריך לירות עוד'. ירו עוד, אך הוא היה נדהם. פתאום שמע: 'צריך לכסות אותם'! והרגיש אחרי זה מפל רגבי עפר על ראשו וגופו. לבסוף כוסו גם פניו. התחיל נחנק ושואף בעמל רב את האוויר. בכל נשימה הרגיש שחתיכות דם קרושות פורצות מאפיו והעפר למעלה לו מתרומם וגרגירי חול מידרדרים מעל פניו ומסביבו דם גופות־מתים קרות, ידי חיים פייגין החובקות אותו ומחנק, מחנק עד למוות. לא עצר כוח. התחיל מתנועע וחש שידו הימנית וירכו משותקות. בייאוש חתר להשתחרר מגופות חבריו ומהעפר ולאט לאט הוציא ידו ויד שנייה, ראש ולבסוף חצי גוף עליון. פתאום השקיף מסביבו והרגיש בצל לבן. מרוב בהלה ועייפות פרץ מחזהו קול קריאה: אהו! ניגש אליו הצל ואמר — זה היה מנדקה הסנדלר, שהיה מכונה בשל זריזותו 'דער האז' [44] — אליו: הס! הפארטיזאנים. — ניסה לעמוד ולא יכול. אז עזר לו מנדקה, אחז בו והוציאו. התחילו אחר כך שניהם לנוס. הרגישו בהם השומרים והתחילו לירות. [מנדקה נפל מת והוא] התחיל רץ — אבל ידו ורגלו היו משותקות, לבו ככבוש, מאפו נזל דם קרוש. אימץ כוחותיו האחרונים, רץ צעדים מספר עד שנפל לתוך בור. התרומם ורץ, כשל והתרומם עד שהגיע לבית־הקברות ומשם הגיע לבית מכירתו הליטאית ווארוטה מישונייטה, דפק בחלונה. היא פתחה לו את הדלת [45] והעלתה אותו על עליית ביתה וכשעלה נפל אין־אונים ונשאר ככה עד הבוקר. בשחר כשעלתה וראתה את כתמי הדם על הסולם ועל העלייה ועל בגדיו, התעלפה מרוב פחד. כשהקיצה רחצה אותו, הביאה לו בגדים ומדיקמניטים [46], ומשם ברח אל היער. לשם היתה באה אליו מדי פעם בפעם ומביאה לו אוכל ורפואות או שהיה ניגש לביתה ומוצא בגינת הבולבוסין שלה חבילות מוכנות. היא סיפרה לו, שעוד

44. 'הארנבת'. 45. במקור: 'דלתו'. 46. תרופות.

יהודי מתחבא בבית חברתה ושמו גבריאל כ"ץ. מצא אותו וביחד היו משוטטים ביער.

בינתיים התענו הנשים והילדים בגיטו, כלומר בתוך התיל ביער תחת כיפת השמים. אוכל לא נתנו להם, מחסה מגשם לא היה להם והפארטיזאנים היו באים ומתעללים באומללים. אחרי ימים מעטים התחילו להוביל גם מהם ל'האזנברג' ליריה. המספר בעצמו הכיר בקבוצת מובלים כאלה את אמו, אחיו ואחיותיו... ביום זה מצא גבריאל כ"ץ את שני ילדיו שנמלטו מקבוצה זו. על בית־הקברות מצאם. זמן רב פחדו שני הקבוצות — המספר וגבריאל [47] והילדים זה מפני זה — עד שהכירו את זה והיתה זו פגישה שרק עט סופר יוכל לתארה. פעם בשכבו בין השיחים שמע ליטאיות משוחחות ומספרות שאת הגיטו מעבירים אל חצר בית־המדרש. יצא עם גבריאל כ"ץ ובניו אל הגיטו החדש. בא אל חצר בית־המדרש, נכנס לביתו ומצא ילדה בת 14 שנה שוכבת. בראותה אותו התעלפה למוות ושעות שלמות עמל עד שהשיבה לחיים. שאל אותה, אם יש מי שהוא מקרוביו בחיים. סיפרה לו ששתי שארותיו נשארו בחיים. עלה על העלייה של ביתו. שבוע היה בגיטו ובזמן זה היו עולים אליו כל בני העיירה הנשארים בחיים ושואלים לקרוביהם. עלתה גם אם חיים פייגין. מה יכול היה לענות לה?

[הגיטו הוקף שומרים רבים]. פעם באו שוטרים והודיעו שכל הגיטו יוצא לאוטיאן. רצה לעזוב את הגיטו, התחננה אליו קרובתו פסיה, שאַל יעזבנה כי אם אין — גלמודה היא בכל העולם. הבטיח לה. אך בלילה התגנב מהעליה ביחד עם ג' כ"ץ ובניו אל חצר בית־המדרש. התחילו לירות — מיהרו הנמלטים ועלו אל בית־המדרש החדש ומשם אל עזרת־נשים ומשם על עליית הגג. בבוקר הכניסו הפארטיזאנים את כולם אל בית־המדרש והקלויזים [48]. שמעו עוד קול פסיה באמרה: *מה יהיה למוטקה שנשאר על העלייה?* הוא עוד ראה כיצד העלו נערות אל עליית בית־המדרש ועינו אותן. אחר הורידון, העמידון ביחד עם כל אנשי הגיטו והובילון אל מסילת־הברזל אל הרכבת ההולכת לאוטיאן.

אחרי זה אספו את כל החפצים של המוצאים אל בית־המדרש וחתמו את המנעולים בחותמות. אל בית־המדרש החדש, בו התחבאו המספר עם מלוויו, הכניסו את טובי החפצים. מסביב עמד משמר של שוטרים והם נשארו סגורים. פעמיים ניסו להתפרץ, אך כל זעזוע הפנה את תשומת־לב השומרים. [7 ימים היו סגורים, כל אוכל ומשקה לא בא אל פיהם]. פעם ירד המספר אל עזרת־הנשים ומשם למטה, מצאו קנקן נפט ושתו אותו, שתו גם את שתן עצמם. מצאו ביצים מסריחות ואכלון. התלבשו בבגדי המוצאים, חיפשו ומצאו גם תמונות קרוביהם

47. במקור ריווח כדי המלה 'כ"ץ'. 48. בתי־תפילה קטנים.

היקרים, מצאו גם חבל. מרוב ייאוש ניסה המספר להיתלות, — ניתק החבל. אז השליך את החבל על הקורה, החליק דרכו למטה ביד אחת — כי הימנית הייתה משותקת — וזו היד נפצעה כולה עד שנקרע העור מעליה, ועזר עוד לאב ולשני בניו לרדת. רצו עד הנחל אניקשטי והשומרים התחילו לירות בהם, אך הם היו כל כך צמאים שהתנפלו בנחל עד שנפלו אין־אונים. באורח פלא הגיע עד יער קוניגישקי. התקשרו שוב עם ווארוטה והיא המציאה להם אוכל. בחלקם היו מלקטים פירות וירקות בשדות ובגנים.

לאט לאט אבד להם הקשר עם ווארוטה, כי מסוכן היה מאוד להגיע אליה ולה לבוא אליהם, ואז נשארה פרנסתם היחידה פירות וירקות. פעם התגנבו בבית־הדואר הישן ושבוע ימים נמצאו בו עד שהרגישו בהם. מיהרו והתחבאו על העלייה. ישבו על הקרשים המכסים את הפתח ולא נמצאו. אחר עברו שוב אל היער. כשצר להם המקום ביער, באשר הרגישו בהם, ניסו לעבור ליער שמעבר השני של העיירה, ליער שילֶליס. בדרכם נכנסו לבית איכר לבקש לחם. בצאתם — כנראה מסרו עליהם — בן רגע הוקפו שוטרים. ברחו הנרדפים בדרכים שונות. האב עם בניו נעלמו והמספר קפץ אל הנהר שוֶונטאי. הוא שט כשקערה מלאה תרנגולות [49] בידיו וידו האחת משותקת. הכדורים נופלים על ראשו ולנגדו ממהרים שוטרים דרך הגשר אל העבר השני. הוא הגיע עד אבן גדולה, נדחף בה על־ידי הזרם ונתעלף לזמן מה. אחר הגיע בעמל רב עד העבר השני. נכנס אל מחסן עורות. כששמע שעטות סוסים ניסה לעבור [את] התיל ונשאר תלוי עליו. המים זרמו מעליו, אז נפל מהתיל, רץ ונכנס אל בית יהודי עזוב, ששימש דיר לתבן. למזלו הכניס האיכר בו ביום תבן [כיווץ אותו] וכבש אותו בתוך התבן. כמעט נחנק. וכך התולעים של האספסת רחשו בבשרו הלח מבגדיו הלחים. בעמל 5 ימים פרץ מהבית הזה עד היום [50] באוקטובר נדד ביערות. בעצמו קרא את המודעה המבטיחה פרס בעד ראשו עד שהחליט לעבור לצפון — לדווינסק ומשם אולי הלאה [51].

49. כך במקור ואולי צ״ל: ביצי תרנגולות.
50. חסרה מלה. נמחקו האותיות ׳השנ׳.
51. במקור נכתב בשולי העמוד: המשך בחוברת ׳רשמים׳ עמוד שכ״א (תשכא).

נספחים

נספח ראשון

המשך קורות יהודי שאבלי עד להעברתם לגרמניה[1]

באמצע מאי 1944 קיבלה מינהלת הבנייה בשדה־התעופה פקודה לשלוח 250 מעובדיה למחנה פוניבז׳. נבחרו 250 גברים צעירים ונשלחו לשם.

למעלה מעשרת אלפים איש, יהודים ולא יהודים, עבדו בשדה התעופה שבפוניבז׳. היו שם יהודים מסביבות ריגה וממחנות אסטוניה. מראה נורא היה לאנשים שהובאו מלאטביה ומאסטוניה — רזים וכחושים ולבושים בגדי אסירים עשויים בד אפור־כחול, מטולאים וממוספרים. בתוך המובאים מאסטוניה ומריגה היו גם נשים יהודיות מהונגריה שמראיהן היה כמראה שלדים. הן עברו דרך ארוכה מהונגריה לאַושוויץ, משם לריגה או לאסטוניה ומשם לפוניבז׳.

תנאי החיים בשדה־התעופה שבפוניבז׳ היו גרועים בהרבה מן התנאים שבמחנות שאבלי. המזון היה דל והמשמעת בעבודה חמורה יותר מאשר בשאבלי. השאבלאים נשאו את המצוקה ביתר קלות כי הם באו לשם שבעים, חזקים ול־בושים מלבושיהם. נוסף על כך קיבלו השאבלאים חבילות מזון על־ידי המכוניות שהעבירו מזונות ממחסני שאבלי אל מחנה פוניבז׳ — שהרי הלז היה מסונף למחנה הראשי של שאבלי. השאבלאים נהגו לשתף במנתם את אחיהם מן המחנות האחרים.

במכוניות אלה הגיעו לשאבלי לפעמים יהודים ממחנות אסטוניה או ריגה שהובאו לפוניבז׳. אחד מאלה היה הֶרמן, מגיטו קובנה. בשאבלי מצא את אשתו ובנו שנעלמו בראשית המלחמה. כך הגיע לשאבלי גם העיתונאי מושקאט, שסיפור קורותיו עשה רושם רב. בתחילה היה בגיטו וילנה, משם הועבר לקייזרוואלד שעל־יד ריגה, ואחר־כך נדד ועבר את כל מחנות לאטביה ואסטוניה (כגון: וייוואַרי שבסביבת נארווה באסטוניה, קלוגה ועוד). לפי תיאורו נוראים תנאי החיים בקייזרוואלד. אין אדם נמצא ברשות עצמו במשך כל 24 שעות שביממה. בשחר נערך מיפקד של עמידה זקופה במשך שעות. תזוזה כלשהי גוררת אחריה מכת פרגול על הראש או הצלפת מגלב. אחרי המיפקד שותים

1. המשך היומן המקורי אינו בידינו. פרק זה הוא תמצית הדברים שהעלה כותב היומן על הכתב מתוך הזיכרון בשנים הראשונות לאחר השחרור.

קפה במהירות והולכים לעבודה. ההשגחה קפדנית גם בשעת העבודה והמכות אינן פוסקות. בצהריים לוגמים את המרק התפל ובערב שוב מיפקד, תנומה חטופה וכפעם בפעם קימה בלילה למיפקד נוסף. עורכים גם הלקאות או תליות בפומבי. וקייזרוואלד אינו עוד מן המחנות הגרועים... היה מחנה בסאלאספילס שבסביבת ריגה, ומשם יצאו חיים יחידים בלבד. הרעיבו שם במשך 3—4 ימים והיכו בלי הרף. ביום הרביעי או החמישי נהגו לתת מאכלים עבשים ומרעילים בהם את האסירים. מושקאט כבר הכיר את השיטות הנהוגות במחנות על כל פרטיהן. הוא ידע גם זאת, שבכל המחנות הללו אין אנשים שאינם מוכשרים לעבודה, שהרי מחסלים את אלה מייד. כל הנופל אין מקימים אותו עוד. למרות כל זאת היתה רוחו של מושקאט טובה עליו. הוא היה מלא תקווה שצרותינו תכלינה בקרוב והאמין, שעם החיסול הקרוב של הגיטאות והמחנות בארצות הבאלטיות לא יושמדו היהודים אלא יועברו לגרמניה לעבודה. הנה, לדוגמה, כשנתקרבה החזית למחנה סמוך לנארווה, הועברו אנשי המחנה למקום מרוחק יותר.

אנשי המחנה חשדו במושקאט שבדברים אלה מילא שליחותם של גיאורג פ׳ והגרמנים ששאפו להחליש את רצון אנשי הגיטו, להשתחרר ולהימלט בשעות האחרונות. גיאורג פ׳ קירב את מושקאט ודאג לפרסם את דבריו. כוונה דומה היתה פרסום המעשה ב־11 ילדים ממחנה יאנישק שנלקחו מהוריהם, הועברו למקום לא־ידוע ולאחר זמן הוחזרו אל המחנה. שלף מסר את מעשה ההחזרה לפ׳ וזה פרסמו בכל הגיטו על־ידי מודעות. גיאורג פ׳ נהג למסור ידיעות וחדשות מן הראדיו ובזה רכש את אמונם של חבריו להנהלה. ברם יחד עם זה זרע הרגשות ביטחון בלב שומעיו על־ידי פרשנותו היפה על המצב המדיני והאסטראטגי. המסקנה שלו היתה שאין כל מקום לבריחה ואין כל חשש לחיסול ברגע האחרון, שהרי הגרמנים עומדים להיכנע בקרוב ולא יוסיפו חטא על עוון.

שיטות אלה הצליחו בידי הגרמנים ועושי דברם. אנשי המחנות לא ניצלו את ההתערערות במחנה הגרמנים ולא ברחו בהמוניהם למרות סימנים שונים שבישרו את החיסול הממשמש ובא. בית־החרושת שבגיטו נסגר לגמרי, כך שלא יוכלו היהודים לצאת ממנו. הוקמו שני מגדלי־שמירה חדשים והוכפל המשמר מסביב לגיטו. באמצע מאי פורסמה פקודתו של ה׳האופטשטורמפירר׳ שיטלה [2] להוציא להורג בירייה את כל קרוביו של יהודי הבורח מן המחנה. בראשית יוני 1944 פורסמה פקודה שנייה שכל הגברים חייבים לגלח את שער ראשם.

כבר מראשית מאי אפשר היה להבחין בהכנותיו הנמרצות של הצבא הגרמני לנסיגתו. רכבות מלאות בגדים ונעליים יצאו יום יום ממחנה ‘A.B.A.’ לגרמניה.

2. Schüttle

רכבות מלאות ציוד שיצא מכלל שימוש ופצועים עברו כל כמה רגעים על פני מחנה 'A.B.A.', שעמד סמוך למסילת־הברזל ריגה־טילזיט, ומגמת פניהן — גרמניה. אף־על־פי־כן הורשתה ליהודים חטיבת עצים ביער לצורכי הגיטו בחורף. כנראה, גם בזה היתה כוונה להרגיע את היהודים, שלא ירגישו בנסיגה ובחיסול המחנות הממשמשים ובאים. פלוגת החוטבים כללה 17 אנשים מן הגיטו ושמרו עליהם רק 2 אנשי ס"ס מזוינים. הם חיו יחדיו בנוחיות בבית מיוחד שביער, אכלו לשובע וקנו 'מציאות' מן האיכרים. בערב אחד בסוף יוני, בשוב הפלוגה מן העבודה, הותקפה בנשק אוטומטי על־ידי מארב של פארטיזאנים אדומים. שומר אחד נפגע ונהרג והשני נפגע קל, ברח והתחבא ביער. יהודי אחד מן הפלוגה, בנימין לוריא, נפצע קשה. לאחר ההתקפה יצאו פארטיזאנים אחדים ממקום המארב והציעו ליהודים להצטרף אליהם ולברוח אל היער. אולם היהודים סירבו בהסבירם לפארטיזאנים, שכל בני משפחותיהם וקרוביהם נמצאים בגיטו והללו עלולים להיות מוצאים להורג בגלל בריחתם. הפארטיזאנים לא אילצום להצטרף אליהם ואנשי הפלוגה זכו לתודתו של שלף על 'נאמנותם'. גם פ' שמח על הדבר, שהרי ניתנה לו הזדמנות נוספת להראות לאדוניו את כוח השפעתו על אנשי הגיטו.

כאמור למעלה, החלה הנסיגה הכללית כבר בראשית מאי. מלבד 'A.B.A.' ו־'H.V.M.' פונו גם כל מוסדות הצבא והמשק הגרמניים. הוצאו מבית־החרושת הגדול מכונות, עורות מעובדים, נעליים ומיתקנים שונים שהועברו בחיפזון לגרמניה. ב־22 ביוני פתח הצבא האדום בהתקפה בחזית ויטבסק ולפי ידיעות המטה הראשי ('O.K.W.') ממחרת היום נפרצה החזית. הפינוי הגרמני נעשה אפוא מהיר ומבוהל יותר. הגרמנים הפקירו מחסנים גדולים של 'H.V.M.' ושל 'A.B.A.' וכן הפקירו רכוש צבאי ואזרחי. הם התחילו לדאוג רק לפינוי השבויים והיהודים, אבל חסרו רכבות גם למטרה זאת. משפחות הנאצים התחילו לעזוב את מקומותיהם הנוחים בקבוצות קבוצות ולא היה סיפק בידיהן לקחת אף את השוד והביזה שאספו. בסוף יוני התחילו גם הליטאים לפנות את העיר מפני שחששו להפצצות המטוסים ולקרבות רחוב. יומם ולילה היו עוברות אל הכפרים עגלות עמוסות רהיטים וכלי בית שונים ועליהם ילדים ונשים. כל מי שהיתה בידו האפשרות לברוח — ברח אל הכפר. אנחנו הסגורים בגיטו ובמחנה הבטנו עליהם בלב מלא געגועים לחופש ונשארנו במקומנו. מעטים בלבד ברחו. מדאו־גיאליאי ברחו הכובען חיים קליין, ברֶט ועוד אחד, והצטרפו אל הפארטיזאנים שביער דאוגיאליאי. בלינקייצ'י העביר הד"ר פאקטור את ילדתו אל ליטאי. משה שיפמאן הזקן יצא מבית־החרושת, יש אומרים שפ' סייע בידו. לא הרגישו בבריחתו מכיוון שעבד רק בגיטו. ברחה גם המורה לאנגלית זליקוביץ' והתחבאה

אצל חברה, המורה הזקן מארקאוסקאס [3] שגר סמוך לשדה־התעופה. האדם היקר הזה סיכן את נפשו והציל אותה. אני פניתי כמה פעמים אל מכרים, שהיו להם ידידים ליטאים, וביקשתי מהם לצאת יחד אתי מן המחנה. ברם איש לא נענה לי. כולם תכננו תכניות אבל לא עשו דבר.

בשבת 8 ביולי 1944, עבדו היהודים במקומות העבודה הקבועים כרגיל. אולם זמן־מה לפני הפסקת הצהריים פשטה השמועה שמחסלים את הגיטו, התפרצו כל עובדי בית־החרושת אל השער ועשרות אחדות נמלטו. מאלה זוכרני את מאיר קרון ואשתו גיטה, דוידוב, אשתו וילדתו, אשתו של מנדיל רובינשטיין [4], בתו של החייט נחומוביץ וגניה בלוך [5]. הנהלת בית־החרושת הבחינה במנוסה וציוותה מייד על השומרים האוקראינים המזוינים ועל השוטרים הליטאיים לסגור את כל השערים והמבואות. הוזעקו חיילים משדה־התעופה וכולם יחד ערכו מצוד על היהודים הבורחים. בראש הרודפים עמד המנהל הטכני [6] זיגל ועל ידו שומר חצר בית־החרושת, אנטאנאביצ׳יוס ובנו, שהיה אז משגיח בבית־הכלא ונזדמן לכאן באקראי. רדפו אחרי הבורחים שהתחבאו בשדה ובגן הירק, וירו עליהם. נהרגו ביריות שתי האחיות טאשמאן משוקיאני, אמהות לילדים קטנים, ושני ילדים, שמו של אחד מהם שלמה׳לה מאלק. שלף אף יצא העירה לתפוס בורחים. אחדים הצליחו להסתתר ואחרים נתפסו ברחוב על־ידי שלף והוזמנו ב׳אדיבות׳ רבה לשוב אל הגיטו. העבודה במחנה 'A.B.A.' נעשתה ביום 8 ביולי לפני־הצהריים כרגיל. אולם אחרי־הצהריים הופסקה העבודה בסדנאות והוחזרנו אל המחנה במהירות. המשמר הוכפל וחוזק, צורפו אליו כל הגרמנים העובדים בסדנאות שהיו מזוינים ברובים אוטומאטיים וברימונים. הוזהרנו שכל הקרב לגדר יירה בלא אזהרה נוספת.

ביום ראשון, 9 ביולי, כבר לא יצאנו לעבודה, אך למחרתו, 10 ביולי, הורשינו לצאת אל העבודה. השכם בבוקר עמדנו על המגרש בין המחנה ובין בתי־המלאכה, מסודרים בשורות לפי המקצועות ומחכים לבואו של המפקד באביץ׳. פתאום הופיעו במרכז המגרש שני ילדים, ילדתו של נחמן דייטש בת ה־7 והילד רוטשטיין בן השלוש, שהחזיקו בידיהם זה בזה. הילדים עמדו נבוכים ומהססים אם לגשת אל אמותיהם העומדות בשורות או אל אישה העומדת מאחורי שער מחנה הרוסים ורומזת להם שיתקרבו אליה. רגעים מועטים אלה נמשכו כנצח, והאנשים עקבו אחרי תנועות הילדים בנשימה עצורה שהרי באביץ׳

3. Markauskas.
4. ארבעת הנזכרים האחרונים נתפסו ונורו.
5. שניים אלה חזרו אחר כך אל הגיטו, אך לא חזרו מגרמניה.
6. Betriebsleiter.

עלול היה להופיע בכל רגע. לבסוף התחילו הילדים לנוע לעבר האישה וכשהגיעו אליה חטפה אותם בידיה ונעלמה אתם בין צריפי המחנה של הרוסים. כל העומדים נשמו לרווחה. ברגע זה התפרץ מבין השורות אבי הילד רוטשטיין, חטף את ילדו השני מזרועות אמו קפץ מעל לגדר התיל וברח אל צריפי הרוסים. קפיצתו ובריחתו היו פתאומיות כל־כך עד שלא הרגשנו בבאביץ׳ ההולך ומתקרב. אך באביץ׳ לא הרגיש בנעשה.

לאחר שפלוגת העובדים בגוברניה כונסה במכוניתה לשם נסיעה למקום עבודתם, התגנבו רבים מבין השורות אל המכונית הזאת בתקווה להגיע לגוברניה, כי ידעו שהבריחה משם תהיה קלה יותר. גם כותב השורות האלה היה תוך אלה. ברם, ראש המחנה היהודי, אריך גידאנסקי, הרגיש בהם ושלח שוטר יהודי להורידם מן המכונית. כולנו נכנסנו לבתי־המלאכה, לא עבדנו אלא ישבנו כנידונים למוות. מוטיל ברוידא ואיציק קארפול הצליחו להתגנב אל מעבר לגדר בית־החרושת ברגע של הסחת דעת השומר. הם מצאו מחסה בגן שממול אך לאסונם הרגיש בהם בעל הגן. הוא בא במרוצה אל המשמר יחד עם כל משפחתו והצביעו בידיהם על הגן. הבורחים נתפסו ונצטוו לעמוד שעה ארוכה בידיים מורמות. גם נערות אחדות ניסו להתחבא, בהן הייתה שרה גריז־בלוך, אשת יצחק בלוך. הגרמנים לא הרגישו בבריחתן, אולם הדבר נודע לגידאנסקי והוא שלח שוטר יהודי לחפשן ולהחזירן למחנה.

בינתיים הוחזרנו לצריפים ולאחר מכן נקראנו פתאום לצאת ולהסתדר במגרש למפקד. חיכינו זמן רב עד שבאו כל העובדים, האומנים, השלמים ומפקדנו באביץ׳. לבסוף הופיע גם ה׳שטאבסצאלמייסטר׳ [7] פליישהאואר בכבודו ובעצמו. ראש המחנה, אריך גידאנסקי, נאם בפנינו והודיע כי עומדים לפנות את המחנה. ברם, אין לנו לחשוש, כי נצא כולנו לגרמניה יחד עם כל מחנה ‘A.B.A.’ על האנשים והמחסנים שלו, ושם נעבוד כפי שעבדנו כאן. גם מנהל המחנה פליישהאואר, חזר על דבריו והבטיח לנו שנגיע לפרוסיה בשלום. הוא ציווה להכניס למחנה את שני הבורחים והוכיח אותם על מעשה ה׳שטות׳ שעשו. לאחר מכן הכניסם אל שורותינו כדי להראות לנו את כוונותיו הטובות. כל דבריהם היו בדויים כדי להשקיטנו ולעכב את הבריחה.

נשארנו אפוא במחנה סגורים ומסוגרים ומחכים לפקודת הפינוי. אחדים מן הבורחים מגוברניה הוחזרו אל המחנה. הם סיפרו שמייד בבואם למקום עבודתם התגנבו כולם וברחו אל השדות והבתים הסמוכים. נזעקו כל הגרמנים שב־‘A.B.A.’ וכן כמה פלוגות צבא, כולם מזוינים בנשק, וערכו מצוד על הבורחים.

7. ׳שלם המטה׳.

הם פשטו על פני כל הפרבר גוברניה וערכו חיפושים בכל בית ובכל מקום. תושבי גוברניה הליטאיים סייעו בידי הגרמנים ומסרו לידם את היהודים המתחבאים. בין אלה שהצליחו להימלט ולא נתפסו היו לשצינסקי עם אשתו, נחמן דייטש ומשה משידלובה[8]. בין המוחזרים היו גם בתו של נחמן דייטש וילדו בן השלוש של רוטשטיין. הילדה סיפרה שהם הלכו עם אבי הילד אל ליטאי מכירו, אך הלה מסר עליהם למשטרה שהקיפה את הבית. רוטשטיין חטף את התינוק, ברח דרך החלון והסתתר. שני הילדים האחרים, בתו של נחמן והבן הבכור, נשארו בלא השגחה. הם יצאו מבית הליטאי ותעו בגוברניה, חיפשו מקלט בבתי הליטאים, אך איש לא קיבלם. ליטאית אחת הכניסתם אל ביתה, הסירה מעליהם את בגדיהם ונעליהם ואחר־כך גירשתם ערומים ויחפים. באין ברירה חזרו אל המחנה. באביץ׳ קיבלם בסבר פנים יפות, כיבדם בסוכריות ומסרם לידי אמותיהם.

ביום שלישי, 11 ביולי, שוב כינסו אותנו במגרש המחנה וגם הפעם דיברו לפנינו והבטיחו לנו שאנו יוצאים יחד עם מחנה .A.B.A. ברם באותו ערב הודיעו לנו על החזרתנו אל הגיטו כדי לצאת אל גרמניה יחד עם כל מחנות שאבלי. התחלנו להתכונן לדרך וכל אחד תפר לעצמו שק לשאתו על הגב והכניס בו את הדברים הנחוצים ביותר. כל שאר הדברים הושלכו אל צריף גדול מיוחד. במשך שעה קלה נתמלאו כל שלושת חדריו של הצריף עד אפס מקום. הושלכו שם כרים וכסתות, לבנים, בגדים ונעליים, חפצים יקרי־ערך כגון פרוות, ציפויי משי ולבני משי וכיו״ב.

ריכזו בשאבלי את כל העובדים שבכל המקומות כדי לשלחם לגרמניה. הובאו גם אנשי דאוגיאליאי, למרות ועד ההגנה שהיה פעיל שם יותר מאשר בשאבלי. הוועד הזה קיבל כסף מהוועד הראשי (יוסף לייבוביץ ושמואל כ״ץ) לרכישת נשק. רכשו מעט נשק וזמן קצר לפני חיסול המחנה יצאו אחדים, ביניהם ברט, חיטין וקליין, והתקשרו עם הפארטיזאנים הליטאיים. הללו הבטיחו לבוא לעזרת המחנה. במחנה עצמו, שהיה קרוב ליער, אורגנה הבריחה, אך לאסונם היו בוגדים בתוכם — אנשים חלושי אופי ופחדנים — שהלשינו בפני המפקד. הם פחדו לברוח וגם חששו מפני בריחת האחרים. המפקד מיהר והעביר את המחנה לשאבלי.

גם בלינקייצ׳י היו אפשרויות בריחה ליער הגדול הקרוב, שכבר היו בו פארטיזאנים אדומים. ברם ועד ההגנה לא היה פעיל ביותר. פקודת החיסול נודעה לאחדים מבעוד מועד והם מילטו את נפשם, אבל מרוב בהלה לא הודיעו

8. הוא היחיד שנשאר לפליטה משידלובה, הנמצאת בין ציטוביאן ובין ראסיין.

את הדבר לאחיהם שבמחנה. הנמלטים היו ראש המחנה רייספלד ואשתו, הד״ר פאקטור וילדתו, אשתו טרייסמאן־פקטור והמורה הובשה[9], הגב׳ חיה אמאלסקי ושתי בנות־אחותה, אסתר בקין עם אחיה והגב׳ קסל עם בתה מראדווילישקי — שאר אנשי המחנה נאספו כצאן והובאו לשאבלי.

התנועה החופשית הייתה מותרת לעובדי שדה־התעופה עד היום האחרון. מסביב למחנה השתרעו ביצות באצ׳יונאי וגם שם כבר שוטטו פארטיזאנים אדומים. ברם החזקים והצעירים הועברו לפוניבז׳ והנשארים היו ללא הדרכה. משום כך נמלטו מעטים מאוד, רובם כונסו במכלאה הראשית — במחנה שאבלי.

בגיטו שאבלי, שמספר אנשיו היה לאחרונה כאלפיים, רוכזו בימים האחרונים לקיומו עוד כאלפיים איש ממחנות לינקייצ׳י, דאוגיאליאי, שדה־התעופה, ׳A.B.A.׳, יאנישק ונוספו עליהם כשלושת אלפים מפוניבז׳. הגיטו נתמלא עד אפס מקום ובכל זאת קיבלו השאבלאים את הבאים כאחים. איש לא ישן בחוץ ואיש לא היה רעב. בימים ספורים אלה היה כאן קיבוץ גלויות ממש — היו כאן קובנאים, ריגאים, יהודים מה׳רייך׳, מווינה, מצ׳כוסלובקיה, נשים מהונגריה ועוד. היו כאן גם בני הדתות הפרוטסטאנטית והקאתולית. אנשי קייזרוואלד וגיטו ריגה סיפרו, שמלבד בית־המדרש היו שם גם בתי יראה שלהם. בגיטו ריגה רבו ביניהם בני הדתות השונות. הנהלת ס״ס ניצלה את המדנים וסכסכה ביניהם עוד וכך מצאה בוגדים.

בין אנשי גיטו ריגה היה הפרופסור וייל[10], קאתולי נאמן, שאחד מהוריו היה יהודי. לפי דבריו היה פרופסור לתולדות האמנות באוניברסיטת וינה ואחרי כיבוש אוסטריה פרופסור בפראג. הוא טוען שיכול היה להינצל מן הגיטו אלא שהחליט לכפר בגופו על חטאי הנוצרים נגד היהודים ולקחת חלק בייסורי עמו. מראהו היה נורא — קרוע ובלוי, רזה וחיוור וידו האחת היתה משותקת. נתננו לו לבנים נקיים, האכלנוהו לשובע עד שהשיב את נפשו במשך היומיים שישב עמנו. הוא הרצה לפנינו הרצאות מעניינות על האמנות בתקופות הריניסאנס, הבארוק והרוקוקו, על ציור, פיסול וספרות וציטט שירים והערות ב־8 לשונות.

בימים האחרונים נתגלו פרצות אחדות בגדר שעל־יד בית־החרושת לעיבוד פשתה ׳זמלין׳, ובגדר שעל־יד בית־החרושת לנקניק (אחר־כך לסוכריות) ׳ריטא׳. למעלה מעשרה אנשים התגנבו דרך הפרצות ׳זמלין׳ ו׳ריטא׳, התערבו בפועלים ויצאו יחד אתם. ביוצאים היו טדיק פיק, מנדיל רובינשטיין והעלמה שטיין. כשנודע הדבר לגיאורג פ׳ העמיד שוטרים יהודים ליד הפרצות, אך שמירתם לא היתה יעילה. משום כך סגר פ׳ את המבוא אל ׳זמלין׳ לגמרי והוציא מן

9. שתיהן ברחו לעבר שילנאי (Šilenai) ונפלו בידי הליטאים.

10. Weil.

הגיטו את פינת הרחוב גינקונו, שממנה אפשר היה להיכנס אל חצר 'ריטא'. דיירי הבתים במקום זה נצטוו לצאת מדירותיהם במשך שעה.

לפי כל התכנית צריכים היו לצאת כל אנשי המחנות שנקבצו אל שאבלי ב־12 ביולי בבוקר. אולם מסילות־הברזל כבר היו משובשות וגם הכביש ריגה־שאבלי־טילזיט לא היה בטוח, כי הותקף תכופות על־ידי חלוצי הצבא האדום והפארטי־זאנים האדומים. אחרי עמל רב קיבלו הגרמנים קרונות־משא לחוליהם ולפצו־עיהם. אחריהם היו צריכים להוציא את אחרוני השבויים הרוסיים שהיו מסוכנים יותר מאנשי הגיטו.

חיינו בגיטו ימים אחדים בקדחת של ציפיה. קיווינו שלא יהיו אמצעי תחבורה להעברתנו ונישאר בחיים. ברם, נתאכזבנו, כי לבסוף סופקו קרונות בשביל הגיטו וביום 15 ביולי יצא המשלוח הראשון של 3,000 אנשי מחנה פוניבז'. ביום 17 בח"ז יצאו 3,000 אנשי מחנות שדה־התעופה, דאוגיאליאי, לינקייצ'י ומקצת מגיטו שאבלי. ביום 19 בחודש צריכים היו לצאת אנשי הגיטו במשלוח האחרון, אך כבר אי־אפשר היה לצאת במסילת־הברזל כי הדרך היתה חסומה ואזלו הקרונות.

ה'אוברשארפירר' מיא ליווה את המשלוח השני משאבלי. הוא גם שהוביל את המשלוח מקובנה לשטוטהוף. בשובו מדרכו הראשונה סיפר שאנשי קובנה הגיעו בשלום וחיים עכשיו בתנאים נוחים, כיוון שהיו 'נבונים' במסע. מיא זה היה מפקד מחנות שאבלי, בתורת ממלא־מקומו של שלף, כשנסע הלה לגרמניה לחופשה בחודש אפריל. מיא היה סאדיסט ומנוול, שמעטים כמותו, אפילו בס"ס. מחפש וצד עבריינים, סוטר, צועק ומאיים בתלייה על כל דבר קטן. הוא היה נוהג לחזור על בתי הגיטו ולהוציא את האנשים העייפים לעבודה נוספת, כגון ריצוף הרחובות ועיבוד הגן. בתחילה עבדו אנשי הגיטו בגנים ברצון, אבל מיא עשה את הדבר לעבודת עונשין בהיותו עומד על גבי העובדים, צועק ומכה. זכורני מקרה במחנה 'A.B.A.', שעמדנו בשלג כשעה וחיכינו לביקורו של מיא. כשהופיע לבסוף התנפל על ראש המחנה ברוידא וסטר לו על פניו על שלא בירך אותו כהלכה.

8 אסירים ממחנה 'A.B.A.' ניצלו ממוות בימים אלה הודות לפעולתם של הנערה היהודית שבל, שעבדה אצל שלף, ושל בורגין. מוצאה של הנערה שבל מליבאו, היא ניצלה מן הטבח שם ועבדה יחד עם אחותה ביחידות צבאיות, בגלל דיבורה הגרמני הרהוט. בנובמבר 1943, זמן קצר אחרי האקציה, נשלחה לשאבלי ופה עבדה אצל שלף כמשרתת. העבודה בבית שלף נמשכה כל היום, ובהיעדרו ניקתה שבל את בגדיו ואגב כך הציצה בכיסיו ובמגירותיו. במצאה עניין חשוב הייתה מוסרת את תוכנו לליבוביץ' או לבורגין. ערב אחד לפי צאת המשלוח

השני מצאה פרוטוקול של שלף על 8 האסירים ממחנה 'A.B.A.' והחלטתו של ה'אוברשטורמבאנן־פירר' גקה: 'למסור לפלוגה המיוחדת'. הנערה סיפרה את הדבר למנדל לייבוביץ' ולש' בורגין והללו החליטו להציל את האסירים בלא לספר לגיאורג פ'. הלך ש' בורגין אל ראש המשמר האנס הניג ('משה פלעק') והסביר לו שקשה להחזיק כעת אסירים במאסר הגיטו, כי כל השוטרים עסוקים בשמירת הגיטו ובהכנות לפינוי. משום כך הוא מציע לצרף את שמונת האסירים למשלוח השני. ראש המשמר הסכים לדבר ומסר לידיו את מפתח בית־המאסר. בורגין הוציא את האסירים — לייבקה אֶרנוב, הסנדלר נארונסקי, חתנו יענקלי פוגלמן, יוקה מנדה, הנשים שבע[11] וצביה ועוד שניים — ומסרם לידי 10 שוטרים יהודיים. בורגין פקד על השוטרים להקפיד בשמירה עליהם וכשיצא המשלוח למסרם למשמר הס"ס המלווה את המשלות. האסירים צעקו ומחו על שאין נותנים להם לחזור לבתיהם ולהתכונן לדרך. אולם הדבר לא הועיל להם ובשעה 2 אחרי־הצהריים הוצאו מן הגיטו.

בשעה 10 בערב קרא האנס הניג את בורגין וגער בו בכעס רב על שרימהו והוציא אנשים שיש עליהם פקודה מפורשת מקובנה. העמיד בורגין פני תמים ואמר שאינו יודע דבר על אודות שום פקודה, ומניין לו לדעת דבר סודי כל־כך. אילו ידע על הפקודה, אמר, לא היה מסכן את חייו בגלל פושעים וגנבים אלה. דבריו של בורגין נתקבלו על לבו של הניג והוא שחרר אותו, לפי שעה. אך נתן לו שלושה שומרי ס"ס וציווהו למצוא את האסירים בתחנת הרכבת. ברם שם היתה אנדרלמוסיה גדולה ואחרי חיפושים רבים נודע להם שהמשלוח המבוקש כבר יצא לפני ארבע שעות. למחרת בשעה 7 בבוקר שוב נקרא בורגין אל ראש־המשמר והלה לקח ממנו את רשיון המעבר, המקנה לו זכות יציאה מן הגיטו, אסרהו ושלחהו אל המפקד שלף. גם כאן חזר בורגין על טענותיו שעשה מעשהו בתום לב ולא ידע דבר על אודות הפקודה. שלף קיבל את הדברים ושחררו. בינתיים פנה בורגין אל גיאורג פ', בלא לספר לו, כמובן, את האמת במלואה. פ' השתדל אצל שלף ואחרי משא־ומתן החליטו שניהם ששלף יודיע על המקרה לקובנה וכן יוסיף בהודעה, כי ישלח את כל החומר על האסירים למקום שיגיעו ושם יבצעו את הפקודה. אכן חומר האשמה והפקודה נשלחו למקום המתאים. אולם בינתיים יצא המשלוח האחרון משאבלי, הגיע לשטוטהוף והעניין לא בא לידי 'בירור'. מבין 8 האסירים ידועים לי שלושה שנשארו בחיים, והם: נארונסקי, יוקה מנדה ולייבקה ארנוב.

אני הייתי צריך לצאת עם אנשי מחנה 'A.B.A.' במשלוח השני ביום 17

11. קיצור של אלישבע או בת־שבע.

ביולי. אולם השתדלתי אצל מנדיל לייבוביץ׳ שיניחו לי להישאר עם המשלוח האחרון והוא יעץ לי להיעלם בשעת יציאת המשלוח השני. עשיתי כעצתו וגיאורג פ׳ לא פגע בי. ניסיתי לצאת מן הגיטו בכל מיני דרכים ולא הצלחתי. האנשים זירזוני לברוח והיו מאוכזבים לראותני בגיטו בימים האחרונים, הם היו בטוחים שהנציגות תמלטני כדי שאתנה את צרותיהם לפני העולם. החלטתי אפוא לברוח בכל מחיר, להישאר בחיים למען אספר לדורות הבאים את אשר עוללו לנו צרינו.

ביום 19 ביולי לפני־הצהריים נדברתי עם שני אנשים אחרים לחפור בלילה מנהרה אל דיר בית־החרושת ׳רוטא׳ הגובל בגיטו ולצאת דרכה לחופש. ברם, כל התכנית הזאת היתה נועזת ביותר, שהרי השוטרים היהודיים ואנשי ס״ס סובבו בגיטו וכן אין לצאת מן הדיר אלא ביום לעיני אנשי ס״ס. משום־כך השתמשתי בהזדמנות אחרת שנקרתה באותו ערב. ידענו שחיל האוויר הרוסי מפציץ כל מקום אסטראטגי לפני כיבושו. לכן ציפינו להפצצת שאבלי, שהייתה מקום אסטראטגי חשוב, היה בה צומת מסילות־ברזל וכבישים וכן שדה־תעופה ובתי־חרושת. והנה בערבו של 19 ביולי נשמע בשאבלי רעש מנועי מטוסים ממרחקים. כששמעתי את הרעש הזה, מיהרתי למעוני ולבשתי את הבגדים שהכנתי במיוחד לבריחה — כובע של איכר ליטאי, מכנסי־רכיבה, מגפיים ומקטורן תפור ממעיל חייל ליטאי. הכנסתי בכיסי כלי גילוח, חוט ומחט ויצאתי אל הרחוב לבקש לי שותף לבריחה. לא הצלחתי לשכנע איש שהגיעה שעת הכושר האחרונה להימלט, ואז הלכתי לי לפינה שממנה אוכל להתפרץ דרך התיל בלא לעורר תשומת לב. בינתיים קרב והלך רעש המטוסים, כבר נשמעו צפירות האזעקה, ומשטרת הגיטו הכניסה את האנשים לבתי־העץ הרקובים. פתאום הוארו העיר והגיטו על־ידי זיקוקין והחלה ההפצצה. מהומה נוראה השתררה בגיטו כי לא היו בו מקומות מחסה. האנשים רצו לעבר הגבעה שבקצה הגיטו בתקווה למצוא שם מחסה תחת איזה קפל־קרקע.

בשעת המהומה התקרבתי אל גדר התיל שעל־יד האגם ומשלא ראיתי אדם התחלתי לעבור דרך התיל הדוקרני. פתאום שמעתי קריאה ׳חזרה׳! היתה זאת פקודה של איש ס״ס שעמד על־יד מקלע. רציתי לחזור ולא יכולתי מפני שבגדי נאחזו בחוטי התיל הדוקרניים. לאושרי נפלה פצצה ביני ובין איש הס״ס. מייד לאחר שהתנערתי מן התדהמה אזרתי כל כוחותי, חילצתי את פלג גופי התחתון מחוטי התיל וכבר הייתי מחוץ לגיטו. איש הס״ס פתח ביריות לעברי ואז השלכתי את עצמי לתוך בור אשפה. לאחר שפסקו היריות זחלתי לאורך הגדר בכיוון לאגם. עשרות אנשים עברו על פני במרוצה, הייתי בטוח שאלה הם אנשי הגיטו הבורחים, אולם כשפניתי אליהם נתברר לי שהיו אלה אסירים שפרצו את שער־

בית־הסוהר ויצאו לחופש. הם הסכימו לצרפני אליהם ויחד רצנו אל האגם. הצעתי לבורחים לקחת את המקלע ולאחר ויכוח קצר בינם לבין עצמם ניגשו לקחתו. איש לא היה על־ידו, לקחנו אותו אפוא אל האגם אולם אי־אפשר היה לשאתו כיוון שבחוף האגם הלכנו ברפש עד לברכינו ולכן פרקנוהו והוצאנו ממנו חלקים אחדים. נתקלתי במשפחת כ״ץ — אם, בן ואשתו — על־יד החוף. הם הסירו מעלי את הטלאי הצהוב ויחד אימצנו את כל כוחותינו להגיע לשפת האגם, כשמאחורינו נשמעות שריקות כדורים מנשק אוטומאטי. עמדו שם סירות אחדות שנתמלאו כהרף עין. כבר הפליגה האחרונה ונשארתי לבדי. קראתי לאנשים שיחכו לי אך איש לא נענה. השלכתי את עצמי אל המים ושחיתי אל הסירה. מישהו הושיט את ידו והעלני אליה. כך עברנו אל החוף השני והשארנו מאחורינו את שאבלי טבולה כולה באש ומופצצת בפצצות.

לאחר שפשטתי את בגדי וסחטתים נתברר לי שכל מלווי התפזרו לכל עבר ואיוותר לבדי. יראתי פן יערכו הגרמנים והליטאים מצוד עלינו ולכן החלטתי להתרחק ככל האפשר משאבלי בחשיכה. פגשתי בדרכי ליטאים רבים שברחו משאבלי מפחד ההפצצות. היו מהם שחזרו לאחר ההפצצה ואף הציעו לי להצטרף אליהם. כשהבעתי את פחדי הגדול מפני ההפצצות הביטו בי הליטאים, שלא הכירוני, כבאדם שנטרפה דעתו מרוב פחד.

כשהחוויר הלילה והפציע השחר הסתכלתי סביבי ולא היכרתי את המקום. מרחוק האפיל לפני יער, מיהרתי להגיע אליו לפני שיאיר היום. מצאתי לי ביער פינה אפלה ורטובה, שם תפרתי את בגדי הקרועים ותליתים על הענפים. התגלחתי ושכבתי לנוח ולחשוב על דרכי. ביער הדהדו קולות הרועים שכינסו את צאנם ובקרם למקום נסתר ובטוח, אף נשמעו יריות חשודות כפעם בפעם. אנשים מזוינים שוטטו ביער. בלילה יצאתי מן היער וראיתי את האופק מואר באש מכיוון שאבלי. קולות אטומים של התפוצציות נשמעו ממרחקים. נראה, ששאבלי הופצצה שנית על ידי המפציצים הרוסיים. איכרים שוטטו על־יד היער, יראתי מפניהם וחזרתי אל היער, שם שכבתי בפינתי במשך יום המחרת.

נראה היה לי כי היער מסוכן יתר על המידה, וכן הייתי צריך להשיג אוכל, שהרי לא אכלתי ולא שתיתי דבר מאז צאתי ועד עתה. יצאתי אפוא בשחר אל הכביש הראשי שהיה מלא עגלות עמוסות רהיטים ואנשים. תושבי שאבלי ברחו מן העיר מפני סכנת ההפצצות והקרבות המתקרבים. נדחקתי בתוך ההמון ואיש לא השגיח בי. לא פגשתי בדרך שום גרמני. לפי דברי הליטאים עזבו אנשי הצבא והאזרחים הגרמניים את כל יישובי הליטאים. הם משוטטים בדרכים הראשיות פלוגות פלוגות מזוינות ומפחדים מפני הפארטיזאנים האדומים. אילו התארגנו אנשי הגיטו וברחו בקבוצות — היו יכולים להציל את עצמם.

הציקני רעבוני וסרתי אל בית איכר. מצאתי איכר שעמד בחצר וסיפרתי לו על ההפצצה הנוראה שבשאבלי; נתעוררה סקרנותו והזמינני לביתו. הוא כיבדני בלחם ואני אכלתיו בלהיטות. רעבוני עורר את חשדו של האיכר והביט בי במבטים נוקבים. נפרדתי ממנו במהירות והחלטתי לא לסור עוד אל בית איכר גם אם אגווע ברעב. היה בדעתי לסור אל בית כומר בתקווה שלא ימסרני לרשות. משראיתי מרחוק ראשו של בית־יראה פניתי לכיוונו. נתברר שהיה זה בית־היראה של העיירה ליגום. עברתי את הגשר ולאושרי לא שאל השוטר הליטאי לתעודתי. סרתי אל בית־היראה ומצאתי בו המון מתפללים — היה זה בשבת בשעה 6 בבוקר. כרעתי גם אני על ברכי, אך משכתי את תשומת־לבם של המתפללים ולכן יצאתי ונכנסתי לחצרו של הכומר. לשאלת מנהלת־הבית עניתי ששמי פטראס שילייקא ויש לי עניין חשוב אל הכומר. חכיתי לו בחצר, שהייתה במרכז העיירה, שלוש שעות, כשאני נתון למבטיהם הסקרניים של העוברים ושבים. לבסוף יצא אלי הכומר, זקן כבן שמונים, ושאלני למבוקשי. כשאמרתי לו שדבר סוד לי אליו הכניסני לביתו. סיפרתי לו שאני יהודי, פליט מגיטו שאבלי ומייד החוויר וצנח על כסאו. הכומר טען שאינו יכול להסתירני, כי ביתו במרכז העיירה המלאה פארטיזאנים. קמתי אפוא לצאת, אך ברגע האחרון עלה בזכרוני מאמר האוונגליון (דרשת ההר) וציטטתי לפניו: Beati misericordes ... quia misericordiam consequentur... ואכן הדברים האלה השפיעו על הכומר כלחש קסם. הוא התרגש ואמר: 'יש להצילך מכיוון שאתה איש מלומד'. ברם, הוא חכך בדעתו ולא ידע היכן להסתירני. ביקשתי ממנו כלי עבודה כדי לעבור בהם את החצר ולהתחבא בשחת שבדיר. לפני כן האכילני לחם וחלב, נתיישב מולי ואמר: אתם היהודים עכשיו בשפל המדרגה, אך בקרוב תשתחררו ותהיו אתם השליטים. הבטח נא לי שלא תפגע בכנסייתנו. הבטחתי והוספתי ואמרתי, שלאחר שחרורי אספר את צדקת מושיעי.

משנכנסתי לדיר התחבאתי בשחת ונרדמתי. בצהריים הביא לי הכומר בעצמו ארוחה דשנה, עודדני ואמר שימצא איש, קאטולי חרד, בין אנשי עדתו שיכניסני אל ביתו עד יעבור זעם. בערב באה אלי מנהלת־הבית וביקשה ממני לברוח דרך הדלת האחורית בכל המהירות. היא סיפרה כי שבויים רוסיים שהובלו למקום ההוצאה להורג נמלטו מידי הפארטיזאנים והללו עורכים עתה חיפושים מבית לבית. אמרתי לה בשלווה שלא אצא ואין לה לחשוש — אם יגלוני אגיד שהתגנבתי בעצמי בלי ידיעת דייריו. האישה נרגעה ואני כיסיתי את עצמי בשחת ונרדמתי.

למחרת, ביום ראשון, הזמינני הכומר אחרי התפילה אל ביתו והציגוני בפני איכר. הלה קיבלני בחסותו וסיפר לי שמתחבאים אצלו עוד שלושה יהודים,

ונתברר לי, שהיתה זאת משפחת כ״ץ. נפרדתי מן הכומר בלבביות ולקחתי עמי אוונגליון ברומית לקריאה. יצאנו אל אחוזת האיכר הרחוקה כקילומטר מן העיירה. הדרכים המו מאדם. רבים ברכונו לשלום והחליפו דברים עם איש חסדי. בדרך פגשנו ברנש רוכב על אופניים שהתעכב אצלנו ושוחח עם האיכר כמה רגעים. אחר־כך פנה אלי בעיניים בוחנות ושאלני לשמי. כשאמרתי לו בלא היסוס ׳פטרס שילייקא מפוניבז׳׳, אימץ את זכרונו ואמר שהוא מכיר את פוניבז׳ ולא שמע על אדם בשם זה. העמדתי פני מתרעם ותמיה. לבסוף התיישב על האופניים והמשיך בדרכו. האיכר היה חיוור כמת וידיו רעדו. ׳היודע אתה? — פנה אלי — ׳ הרי זהו פֶּטרייטיס, מי שהיה ראש־המשטרה בלינקובה. הוא שונא מאוד את בני עמך׳. איש חסדי חשש להמשיך דרכו עמי ולהכניסני לביתו באור היום, לכן ביקש ממני להיכנס לחורשה סמוכה ולחכות שם עד הערב. לפי דבריו נהג רב עיירתו לשבת וללמוד בחורשה זאת ובקרבת מקום קבורים יהודי כל העיירה. באין ברירה שכבתי שם על הדשא, קראתי באוונגליון עד שנרדמתי. לאחר־מכן הקיצותי לקול אנשים מדברים ושרים. במרחק 50 מטר ממני נערכה אספה של פארטיזאנים ליטאיים פאשיסטיים מזוינים. הרוח נשאה אלי קטעי דברים על נשק ביער, על הקילומטר החמישי ועל בולשביקים ויהודים. פתאום הרגישו בי והתחילו להתעניין בי ולחקרני. עמדו לי לשוני הליטאית השגורה על פי והספר הרומי עם סימני הצלב. האספה נמשכה כמה שעות עד שנתפזרה ואני נשארתי לבדי. בשעה 10 בערב בא אחיו של איש חסדי והכניסני אל דיר שחת פתוח. הוא הזהירני להגיד שנכנסתי בעצמי, אם יתפסוני. כן אמר לי להיזהר מפני כלבו וגם מפני משרתו הנמנה עם הפארטיזאנים הליטאיים. לאחר־מכן הביא לי בשר, לחם וחלב ונפרד ממני. המשרתים לא הרגישו בי, כיוון שהייתי חבוי בשחת, ואילו הכלב שוחד על־ידי במנת הבשר שלי שלא יחרוץ את לשונו. על־כל־פנים היה אצלי מוט ברזל על כל צרה שלא תבוא.

כך שכבתי שלושה ימים. בינתיים תכפו היריות ונתקרבו והלכו, עד שבערב השלישי נפלו הכדורים בקרבת מקום. למחרת נכנס אלי בעל־הבית, חיוור ונבוך ובישרני שכבר נמצא כאן הצבא האדום. הוא היה חרד לגורלו בגלל היותו בעל אחוזה שהולאמה בשנת 1941 ובימי הגרמנים גירש את המתיישבים מעל קרקעותיו. רגש החופש פעם בקרבי ולא עצרתי כוח לחכות עד שוך היריות. התפרצתי אל הכביש ובפגשי בפלוגה של חיילים אדומים, נפלתי על צוואריהם ונשקתים. ביקשתי מהם להובילני אל המטה הקרוב ביותר. שם חקרוני בקפדנות ואחר־כך שלחוני עם פלוגת חיילים בראש מפקד יהודי אל היער הסמוך. מצאנו מחסן נשק גדול ותפסנו עשרות פארטיזאנים פאשיסטיים, ובתוכם גם משרתו של בעל־הבית שהתחבאתי בדירו. אולם כבר לא מצאנו את פטרייטיס. אחר־כך

נודע לי שביומיים האחרונים התהולל בליגום ורצה להמית את כל השבויים. הוא הוציא את כל החמאה מהמחלבה הסמוכה ונעלם בכיוון לא ידוע.

מה קרה בינתיים בגיטו? נודע לי אחר־כך שנהרגו ונפצעו אנשים אחדים על־ידי הפצצות. בחללים היה גם מנדל לייבוביץ׳, מי שהיה יו״ר הנציגות. העלמה פאריז ניסתה אף היא לברוח, כמשפחת כ״ץ וכמוני. היא פנתה לעבר אחר — לשער הגיטו, בהיותה בטוחה שהמשמר אינו עומד על מקומו. ברם, משניסתה לצאת, ירו עליה ופצעוה. היא הוחזרה אל הגיטו והוכנסה לבית־החולים. למחרת כבר הכינו מקומות מחסה מפני ההפצצות ובפעם השנייה כבר לא היו קרבנות בגיטו. ביום 22 ביולי יצאו אלפיים אנשי המשלוח האחרון שבגיטו לפאבנצ׳יאי ברגל, בליווי משמר חזק של אנשי ס״ס גרמניים ולאטביים, שנסתייעו בכלבים. אנשי הס״ס רעדו מפחד, אם כי היו רבים ומזוינים. אנשי המשלוח לנו בפאבנצ׳יאי בבית־החרושת לסוכר. היתה זאת הזדמנות טובה לבריחה, אך לא השתמשו בה. מאות אנשים יכלו לצאת בלילה ולהסתתר ביער הסמוך. גם למחרת לא היו מרגישים בהיעדרם, שהרי לא פקדום ולא מנום עוד. חוסר מעש זה תוצאה היא מחששנות אנשי הגיטו ומהשפעת גיאורג פ׳ שהבטיח, כי אנשי שאבלי ייהנו מזכויות יתר בגרמניה. סייעו בידו בלא דעת מי שהיו אנשי הנציגות, כי להם הבטיח גיאורג פ׳ קרון מיוחד בדרך וחסותו המיוחדת של שלף ואנשי ס״ס בגרמניה. אנשי ועד ההגנה סיימו את פעולתם בקברם באדמה את יומני, אקדח ורימון יד שכבר היו חלודים. קרן הזהב של הגיטו הוחזקה על ידי מי שהיו אנשי הנציגות והם העלימוה מעיני פ׳. יום לפני ההפצצה חילקוה בין אנשי הנציגות ואנשים מהימנים אחרים. קיוו להעביר את רוב הקרן לגרמניה ושם לעזור בזה לאנשי שאבלי. בדרך מסרו את הזהב לידיו של גיאורג פ׳. עשרות אנשים הפקידו בידיו את רכושם — מזוודות, כלי כסף וזהב ואבנים טובות. פ׳ הבטיח להחזיר לכל אחד את רכושו בזמן המתאים. כך מרומים ומנושלים הובלו השאבלאים כצאן לטבח, לשטוטהוף, המחנה הנודע לשמצה שעל־יד דאנציג. תחנה אחת לפני שטוטהוף העביר פ׳ את כל הרכוש השדוד ואת משפחתו לקרון מיוחד ופנה לתחנה אחרת. מתברר שהוא ומשפחתו חיו בדאנציג חופשיים עד גמר המלחמה [13].

רוכזו בשטוטהוף יהודים משאבלי, מקובנה וממחנות לאטביה ואסטוניה. הם עברו שם את כל מדורי הגהינום של מחנה ההשמדה. הזקנים והחלשים נלקחו מיד לצריף של המיועדים למוות, ומשם לתאי הגז. סיפרה לי הגב׳ ישראלשטאם־

13. אחרי כיבוש דאנציג על־ידי הצבא האדום באה אשת פ׳ לבקש עזרה כמו שאר היהודים. השאבלאית גרונה ליפשיץ שעבדה במשרד הרוסי, הכירה אותה ומסרה את המשפחה לרשות. לפי השמועה דנו הרוסים את גיאורג פ׳ למיתה ואת בנו למאסר.

יודלביץ׳ (היא שכלה את אמה, בעלה ושני ילדיה), שאמה נלקחה לצריף הזה באחת ה׳סלקציות׳. כשראתה אותה למחרת דרך הגדר היה מראיה נורא — מוכה ופצועה, יחפה ורק בגד אחד לעורה. היא הושיטה אליה את ידיה והתחננה על חייה. מצוקתם של שוכני צריף־המיועדים־למוות היתה גדולה ביותר. הפשיטו מעליהם את בגדיהם ונעליהם שקיבלו במחנה. הכום ופצעום ולא נתנו להם לזוז ממקומם, אפילו לעשיית צורכיהם. כך החזיקום ימים אחדים עד שנאספו במספר מספיק לשריפה ואז הובלו לתאי הגז. בנשרפים היה גם חיים לייב שסקין. איש אומלל זה שכל בחייו 5 ילדים ונכד ובכל־זאת היה מלא רוח חיים. לקח אתו ׳צידה לדרך׳: כתבי־קודש, משניות, ספרי תלמוד וכד׳, והם נשרפו בשטוטהוף יחד עמו.

משטוטהוף יצאו משלוחים לכל מחנות המוות הגרמניים. הגברים ומאתיים נשים צעירות הועברו לדאכאו, האמהות עם ילדיהן — לאושוויץ ושם נשרפו. נשארו אחרונים הנערים בני 11—16 וגם הם כונסו, הוצאו ונשמדו. רק יחידים ניצלו בדרך נס.

אנשי שאבלי שהוצאו לדאכאו חולקו לכמה מחנות: מחנה מס׳ 1, מילדורף ומחנה מס׳ 10. אנשי מחנה מס׳ 1 ומילדורף ניספו ברובם; לעומת זאת נשארו בחיים רוב אנשי מחנה מס׳ 10. רבים מספרים שניצולו הודות לבורגין, ששימש כראש המחנה. בתחבולות שונות עלה בידו לספק לאנשיו בגדים, נעליים ומזון בכמות גדולה יותר מן המוקצב. במחנהו מתו רק 27 אנשים, וכל 200 הנשים, שהובאו לדאכאו יחד עם הגברים נשארו בחיים, כי הן חיו שם בתנאים נוחים. הנשים האחרות הוצאו למחנות שונים במזרח פרוסיה. עברו עליהן נוראות ורק מעטות מהן ניצולו.

אחרי צאת המשלוח האחרון נשארו בשאבלי כמאה אנשים שעבדו במחסני ‘T.W.L.’ וחולי בית־החולים. הגרמנים הבטיחו להוביל את החולים והפצועים לשטוטהוף, אולם פעם אחת בשוב עובדי ‘T.W.L.’ מן העיר, לא מצאו עוד את אנשי בית־החולים — הגרמנים הוציאום אל מחוץ לעיר והמיתום ביריות. הגר־מנים שרפו את כל הגיטו בנסיגתם, נשארו רק שני בתים — במקרה.

מחנה פולאנגן

המחנה בפולאנגן היה מקום הבראה בעד הילדים. המחנה הגדול בו נמצאו למעלה מאלפיים ילדים ליטאיים ויהודיים, היה מחולק ל־4 מחנות קטנים, 500 ילד בכל אחד. כל מחנה קטן היה מחולק ל־4 פלוגות, 100 ילד לכל אחת ובכל פלוגה היו 4 שרשרות.

התנאים במחנה היו טובים. המזון היה טוב. מעוננו היה בחווילות העומדות בתוך היער על שפת הים הבאלטי.

כל פלוגה תפשה 2 בתים גדולים; כל ילד ישן במיטה מיוחדת ועל ידה היה ארון לבגדיו. הילדים היו מקבלים 4 פעמים לאכול, פעמים בשבוע היו הולכים אל הים להתרחץ.

אך מבלי שים לב לכל התנאים הטובים, הרגישו הילדים היהודיים, שהיו במי־עוט, את עצמם לא טוב. הילדים הליטאיים שנאום שנאת מוות. הילדים היהודיים סבלו מחבריהם הליטאים כל מיני צרות: הליטאים גנבו מהם את האוכל ואת הבגדים, הכום וכינום בכל מיני שמות גנאי.

השנאה אל הילדים היהודיים גברה עוד יותר, כשהתחילו להתפשט שמועות, שתפרוץ מלחמה בין הרוסים והגרמנים ושהיטלר זומם להשמיד את כל יהודי אירופה. בימים האחרונים גברה השנאה כל־כך, עד שהילדים לא יכלו יותר לסבול, וחלק מהם התחיל בורח מהמחנה. לדאבוננו נעצרה הבריחה בשל המל־חמה, שפרצה בין הרוסים והגרמנים, ובמקום הצרות הקטנות באו על הילדים היהודיים בפולאנגן צרות גדולות ואיומות.

ב־22 ביוני בשחר העירוני יריות תותחים והתפוצצויות פצצות. המורים נכנסו לחדרי הילדים והרגיעום באמרם, שאין לנו מה לפחוד, כי אלה הם תמרונות. בכל זאת ציוו על כולם לקום ולארוז את הבגדים. עשינו כאשר צווינו ויצאנו אל המסדרון.

בצאתנו רעדנו מקור. בחוץ עלה השחר. השמיים היו אדומים. מדי פעם בפעם

1. הערת המחבר: זכרונות אלה כתב בן המחבר עברית, שהיתה שפת ביתו, בנובמבר 1941.

היה כדור מתפוצץ, מצית עץ ביער וממנו היו נדלקים העצים השכנים. פתאום התפשטה שמועה, שהיער בוער במערב. השמועה בלבלה את מוחות המורים, כי לא הבינו מה זה: מלחמה או תמרונות. הלכה משלחת מורים אל מפקד פולאנגן לשאול מה לעשות? אבל המשלחת לא שבה בחזרה. בינתיים התאספנו במסדרון וציפינו מה יהיה בזה.

פתאם נשמעה התפוצצות נוראה — טרך־טרך. ואש ועשן רב עלה מהמחנה הראשון בו נפלה הפצצה. נבהלנו מאד והליטאים צעקו: הוי, ישו! הוי מרים! אחרי רגעים אחדים נראו הפליטים הראשונים, שניצלו מהמחנה הראשון. הם סיפרו ש־19 ילדים שישנו על יד החלון נפצעו. ומכיוון שלא יכלו לברוח, נשרפו חיים [2]. לא עברו רגעים מעטים ומבית המחנה מס׳ 1 נשארו רק גחלים בוערות.

היריות נעשו יותר קרובות ותכופות. דרך היער התחילו הולכים רוסים מזוינים. הכרת פניהם העידה בהם שהם מבוהלים. בינתיים באו חברי המשלחת והודיעו, שהיום, 22 ביוני, פרצה מלחמה בין רוסיה וגרמניה ושעלינו לעזוב את המחנה בהקדם האפשרי. על השאלה לאָן? ענו: מזרחה לים הבאלטי. קיבלנו את הפקודה להסתדר. כשהסתדרנו ניתנה הפקודה: ללכת. לאן, הביתה — אמר לנו מורה אחד. שמחנו על זה מאוד. מצב רוחנו הוטב. הילדים פתחו בשיר. אבל מצב הרוח נשתנה אחרי חצי שעה כשהגענו לחולות הים הבאלטי.

נכנסנו שם לתוך בור רחב, כי היריות תכפו והכדורים עפו מעל לראשנו: אחרי 15 רגעים לשבתנו בבור שמענו קולות הפארטיזאנים הפאשיסטיים הליטאים, שנועדו מאחרי גבעת החול. זו היתה ישיבה והתייעצות. אנו מוכרחים היינו לעזוב את המקום, כי למרות היריה הגדולה קיבלנו את הפקודה לצאת מהבור. אך עכשיו לא הסתדרנו, כי האויב עמד כבר קרוב.

יצאנו את הבור והתחלנו ללכת לאורך החוף. החום היה נורא. השמש בערה ככבשן. עייפנו מאד. גם לאכול לא היה לנו מה. ילדים רבים זרקו את חפציהם בדרך, כי לא היה להם כוח לשאתם. לא היתה לנו אפשרות לנוח, כי המרחק בינינו ובין האויב היה כל הזמן כ־2—3 ק״מ. כל היום הלכנו ככה לאורך החוף, עד שהגענו לעיירת שוונטאי 17 ק״מ מפולאנגן. שמה נחנו וחיכינו לאנייה, שצריכה היתה לקחתנו לריגה. אך כאן ישבנו והספינה לא הגיעה. באותו הזמן היו הגרמנים [רחוקים] ממנו רק כ־2 ק״מ. הם יכלו להגיע כל רגע. הסכנה לנפול בידיהם היתה גדולה. מחוץ לזה נעלמו חלק המורים. נשארו אתנו רק כ־30 מדריכים. וגם אלה עמדו לברוח בכל רגע. נשארנו כמעט באין מדריכים.

2. מחנות הילדים היו רחוקים מהגבול פחות מק״מ ולא ייתכן שהגרמנים לא ידעו על מקומם.

כשנוכחו המורים שהספינה אינה מגיעה, ציוו עלינו לקום וללכת. לדרך נתנו לנו דגים מיובשים — דג לילד. כל אחרי־הצהרים הלכנו. בערב התעכבנו באחוזה כ־18 ק״מ מפולאנגן. שם קיבלנו לאכול, אך האוכל היה מעט. שכבנו לישון בחוץ. בבוקר קמנו והלכנו הלאה. בערב עמדנו באחוזה ושמה נשארנו יומיים [3]. אחר שוב הלכנו חצי יום. בערב הלכנו לחפש אחוזה ללין בה. כ־200 מטר מהאחוזה ראינו 6 גרמנים מזוינים רוכבים על אופנועים. נבהלנו מאוד. הדבר היה ברור לעינינו: בעוד שעה נהיה בידי הגרמנים. גם המורים נבהלו מאד, כי לא היתה להם כל אפשרות ללכת הלאה: האוכל שלקחנו אתנו תם. צריכים היינו להצטייד במזון באחוזה שנייה. כולנו היינו עייפים מאוד. המורים ציוו עלינו ללכת לאחוזה. כשהגענו לאחוזה נוכחנו, שמוקפים אנו מכל העברים מהחיל הגרמני. הרוסים ברחו כבר מהמקום הזה לפני שעות אחדות. הידיעה הזאת הטילה עלינו פחד. כל ילד חשב: נפלנו בידי הגרמנים.

לא היתה לנו ברירה אחרת מאשר לשוב למחנה. התכוננו לדרך. לקחנו אתנו מזון ויצאנו באותו היום. בלכתנו פגשנו גרמנים. הילדים הליטאים שמחו על הפגישה הזאת: הם אמרו, שכעת יהיו חופשים ולא יצטרכו לנדוד למרחקים. אנחנו, היהודים, להיפך, כמעט בכינו: אנו הבינונו מה יהיה גורלנו וגורל כל היהודים.

הדרך בחזרה הייתה קלה לליטאים, אבל קשה מאוד לנו, היהודים. הליטאים שרו והיהודים הלכו מורדי ראש כלאחר ׳לוויה׳.

הדרך חזרה ארכה 3 ימים: פעמים אחדות התעכבנו ללין באחוזות.

כשהגענו לפולאנגן, היתה העיר מלאה דגלים גרמנים וליטאיים. בכל מקום שוטטו הפארטיזאנים הפאשיסטים הליטאיים, הגזלנים עם רובים על כתפיהם. גם גרמנים שיכורים טיילו ברחובות. 2 מיני הברואים האלה עשו עבודה ׳חשו־בה׳: הפארטיזאנים הפאשיסטים שדדו את היהודים ויתר הליטאים סחבו את זה לבתיהם והגרמנים — עכבו את הליטאים ולקחו את השלל.

נכנסנו לבית בו היה המחנה הרביעי. שמה נחנו וקבלנו לאכול. אחר־כך ישבו הילדים היהודיים בחצר על הארץ וסחו זה לזה את חוויות הדרך. והדרך חזרה לא היתה קלה. הרוסים עמדו כ־20 ק״מ ממנו והיו פוקדים את פולאנגן באווירוניהם. בהיותנו סמוך לעיר, באו ביעף 3 אווירונים רוסיים ורצו לזרוק עלינו פצצות. כשהרגישו בזה המורים, ציוו עלינו להתחבא תחת העצים והגדרות. רצנו אל החריץ וחיכינו לנס. רצה הקב״ה שנישאר בחיים...

3. יש לשער שהמורים הליטאים מסרו בכוונה את הילדים לידי הגרמנים, באשר כל אלה, שרצו להגיע לריגה, היתה שהות בידם לברות. כך סיפרו כל אלה שחזרו מרוסיה.

פתאום פשטה השמועה שנותנים מיטות. פרצנו כולנו במרוצה הביתה. בבית נודענו שמיטות מוצעות מקבלים רק הליטאים, ואנו היהודים — רק מיטות לבד. וגם מיטות לא כולם קיבלו — רק הילדים הקטנים. אני קיבלתי מיטה קשה. כרים לא היו לי. כל בגדי וכרי מסרתי לילד ליטאי גדול על מנת שיקח זה וימסור לי אחר־כך. ברגע זה חרה לי מאד שקיפחתי בגדי ושאר חפצי.

למחרת קבלנו אוכל, אך פחות וגרוע מהילדים הליטאים. באותו הבית גרו הליטאים לחוד והיהודים לחוד — הליטאים בחדרים ואנו בעליית הגג. במקום הזה בילינו 7 ימים. ביום ה־8 עבר חלק מהמחנה שלנו אל המחנה נומ. 9.[4] כשאך נכנסנו הופרדו הילדים היהודיים מעל חבריהם הליטאים. לליטאים הקציעו חדרים טובים ולנו נתנו עליות גג. אנו צווינו שלא לעבור לחדרי הליטאים. כשהיה מישהו נכנס אל הליטאים, היו הליטאים אומרים לו: ליהודי אסור להכנס! — ולפעמים היו מכים אותו. בבית זה לא היינו זמן רב. באחד הימים אחרי־הצהריים נפוצה שמועה, שהמורים ידברו בפני הילדים וימסרו דרישות־שלום מהוריהם, גם יודיעו לילדים את אשר עליהם לעשות. התאספנו על המגרש לפני הבית.

ברגע זה מסר לי ילד ליטאי, שראה במחסן את חפצי ושמי רשום עליהם. רציתי לגשת אל המחסן ולקחת את בגדי ויתר חפצי, אך לצערי לא נתנו לי להיכנס למחסן.

בינתיים נאספו על המגרש כל הילדים. באה המורה הראשית ותפסה מקום באמצע המגרש. היא נתנה אות שכולם ישתקו והתחילה לדבר. היא דיברה שונות, עד שהגיעה לשאלת היהודים במחנה הילדים ובכל העולם. היא פתחה: היות שהיהודים אשמים בפרוץ המלחמה והם עם רע, עם של גנבים וכל המומים בו, לכן צריך לשנוא אותו כשנוא את הנחש... כך דיברה ככל האנטישמים, עד שה־גיעה לעיקר: היא פקדה על כל היהודים — על המורים ועל התלמידים גם יחד לעזוב את המחנה ולעבור למקום שיראו להם השלטונות הגרמניים[5]. וטרם שסיימה את דבריה ציוותה על היהודים לעזוב את המגרש בהוסיפה, שהיהודים צריכים להיות מוכנים לדרך.

אחרי שהלכנו, אמרה אותה המורה לילדים הליטאים הנשארים, שאיננה אשמה בגזירה הזאת, היות שככה פקדו הגרמנים.

ככה דיברה מורה, שאך [לפני] שבועיים היתה קומונאית[6] נלהבת... זמן

4. מס'.
5. בדעת המורים הליטאים היה להשיב את הילדים הליטאים לבתיהם ולהשאיר את היהודים ברשות הפאשיסטים הליטאיים והגרמניים לשמד ולאבדון.
6. קומוניסטית.

להתכונן לדרך לא צריכים היינו, משום כך יצאנו תיכף־ומייד. הלכנו לחפש לנו מקום לגור בו. זמן רב הלכנו עד שהגענו למחנה שני, לאותו מקום בו גרנו לפני המלחמה. הטבע מסביב היה נפלא, אבל חיינו היו רעים מאוד. האוכל היה גרוע, מאשר בכל המקומות הקודמים ואותו האוכל ניתן לנו רק פעמיים ביום. גם השינה היתה רעה מאד. ישננו על מיטות קשות. אחרים שכבו על הארץ. מלבד זה עיננו הפחד בפני הבא עלינו ולא נתננו לישון במנוחה. אותי הרגיזו בלילות חלומות נוראים והרעב היה מציקני. ביום היו באים אלינו חיילים וקצינים גרמנים, גם פאשיסטים ליטאים וכל פעם בבואם היו מבשרים לנו בשורות רעות. הביקורים האלה היו מפחידים אותנו מאוד. לצאת מהמחנה אסור היה ומפני זה לא היינו מקבלים מחוץ למנתנו כל אוכל אחר. הרעב החל בימים האחרונים כל כך להציק לנו, עד שהילדים היו מלקטים פירורי לחם, שהתגוללו מסביב לבית ולגן מהזמן שלפני המלחמה. הלחם היה עבש ומזוהם, אבל גם לחם זה היה קשה למצוא. היינו רעבים כל הימים.

פעם אחרי־הצהריים, בשתיים, באו 10 פאשיסטים ליטאים, קראו לילדים אחדים ואמרו להם: באנו להוציאכם מהמחנה הביתה, ולכן קחו חפציכם, הסתדרו בשורות ולכו ביחד עם מוריכם אחרינו.

כחץ מקשת נפוצה השמועה הזאת בכל המחנה והילדים הריעו משמחה. אך פני המורים שונו. הם התהלכו מורדי ראש ועצבים. לפי פניהם אפשר היה לראות, שהם מודאגים מדבר־מה. אבל אנו לא שמנו לב לזה, רק שמחנו בבשורה הטובה.

כשראו הליטאים שעבר כבר זמן רב ואנו עוד לא מסודרים, אמרו: ׳אם תתמה־מהו תאחרו את המכוניות, ואז לא נבוא הביתה׳.

כששמענו מלים אלה נבהלנו והסתדרנו ברגעים מעטים. כשהסתדרנו אמרו לנו הליטאים ללכת אחריהם. הם הובילו אותנו ישר לעיר פולאנגן לתחנת האו־טובוסים. על יד השער צוו עלינו לחכות וחלק מהם נכנס לבית התחנה. שמה הם מישו את כל חפצינו ובגדינו וחיפשו דבר־מה. מה? לא ידעתי. אחר הכניסונו לבית התחנה. כשאך נכנסנו, חשכו עינינו. בחצר על האדמה ישבו המון אנשים, נשים וטף, הנשים והילדים בכו. כל ההמון הזה היה מורכב מיהו־דים מפולאנגן, שנתאספו כאן לפי מצוות המפקד הגרמני. עכשיו הבינונו מדוע הלכו המורים אתנו מורדי ראש, כשבאו אלינו הליטאים. נוכחנו שהפאשיסטים רימונו באמרם שמובילים אותנו הביתה.

גרמני אחד הצביע לנו על מקום אחד ואנו ישבנו בתוך ההמון. אחר החלו לדבר אלינו חליפות גרמנים וליטאים. כל אחד מהם דבר דברים חסרי טעם כנגד היהודים. כל הדברים היו מתוכן אחד, לאמר: היהודים אשמים בהתפרצות

המלחמה, הם הביאו אותה בכספם וברכושם. אבל זה לא יימשך, מפני שאנו, העם הגרמני וכל עמי אירופה נשמידכם.

דיבורים כאלה ואחרים, כמנהג האנטישמיים דיברו הרוצחים.

בינתיים בא היום, השמש שקעה אל הים והרוצחים עוד לא פסקו מלדבר. פתאום עמד טרטרן גרמני, ניגש אל מקום הדברנים הגרמניים והליטאיים, חיכה עד גמור הליטאי האחרון את דבריו, והוציא פקודה: כל הגברים מ־13 שנה ומעלה יעברו אל העבר השני של המגרש. הרוב שמע לפקודה, אך חלק הסתתרו בין הנשים והילדים. אשר חיפשום הגרמנים והליטאים, הוציאום והעבירום לקצה המגרש השני. בין הגברים היו זקנים בני 80. כשכילו מלאכתם, התחילו לסדר את הגברים בשורות. זה ארך כחצי שעה, אחר הוציאום דרך השער. כשהעבירו את הגברים על פנינו, פרץ בכי גדול בין הנשים והילדים. הרוצחים אמרו, שהם מוציאים את הגברים לעבודה, אבל אנו לא האמנו להם.

אחרי שהוציאו את הגברים, עוד נשארנו זמן רב במקומנו. כל הזמן ירו מעבר לגדר כדי להפחידנו. אחר באו גרמנים וליטאים וציוו עלינו ללכת אחריהם. הם הובילו אותנו אל בית־המדרש, שעמד לא הרחק מתחנת האוטובוסים. גרמנים אחדים פתחו את הדלת וציוו עלינו להכנס פנימה. אחרי היכנסנו, הם סגרו אחרינו את הדלת והעמידו משמר על יד הדלת והחלונות.

עוד לא הספקנו להתיישב, והנה התפרצו אל בית־המדרש גרמנים והתחילו לנפץ בקתות רוביהם את שמשות החלונות בצעקם: אוויר! אוויר צח נחוץ כאן... ככה ניפצו כמעט את כל שמשות החלונות.

שכבנו לישון, אך לא היה מקום לישון. השתרענו מי על ספסל מי על הרצפה על שברי הזכוכית שהתגוללו על הרצפה.

בלילה היתה פורצת מדי פעם בפעם צעקה נוראה, זה היה קול אשה ישנה, שהקיצה. לאט לאט עבר הלילה בנדודי שינה נוראים. בא הבוקר וחדשות לא נעשו. גם על הגברים לא ידענו דבר. עבר חצי יום. לנו לא הגישו אפילו מים לשתיה. על אוכל לא היה מה לדבר. את זה קיבלנו רק אחרי יומיים. אפילו לצרכינו לא נתנו לנו לצאת ובית־המדרש מלא צחנה.

כה עבר כל היום הראשון. הגיע הלילה השני. שוב התגוללנו מתוך נדודים כבלילה הראשון. שוב פרצו קולות ותמרורים, הגיע היום השני ואנו ישבנו חצי יום בתענית.

ביום השני נפוצה בבית־המדרש שמועה, שאת הגברים ירו באותו השעה כשישבנו בחצר תחנת האוטובוסים, דיברו שגם אותנו יירו בימים הקרובים. הפחד היה מקודם, ועם התפשטות השמועות האלו גדל עוד יותר.

ביום השני בערב הביאו לנו מה לאכול, אך שבענו. אחרי האכילה שכב

כל אחד על משכבו לישון, אך באמצע הלילה, כשכמעט כולנו נרדמנו, התפרצו גרמנים וגמרו לשבור את שרידי הזגוגיות שנותרו עוד מקודם בחלונות, רוח פרצים נשבה ושברי הזגוגיות התגוללו מסביב לחלונות ודקרו את גוף כל אחד, שלא נזהר ושכב עליהם. אצלי עוד נשאר סימן של שבר זכוכית שנתקע לידי עד היום.

למחרת, כשקמתי קיבלתי מהמורה קאסין פרוסת לחם וחתיכת סוכר. כראש היושבים בבית־המדרש קיבלה רשות לצאת אל העיר. שמה קיבלה לחם וסוכר, ומזה שקיבלה חילקה לילדים הקטנים וגם אני קיבלתי ממנה פרוסת־לחם וסוכר. ואת זה קבלתי ממנה כל זמן היותנו בבית־המדרש.

כל יום היו באים אלינו קצינים גרמניים והיו אומרים שאנו היהודים מזוהמים, שאנו עושים את צרכינו תחתינו, מפני שמתעצלים לצאת אל החצר, אבל הם לא שאלו את שומרינו המניחים הם לנו לצאת? אומרים שאת זה גם כתבו בעיתונים.

ביום אחד באו אלינו הפאשיסטים הליטאיים והביאו בגדים מגואלים בדם. רגע שררה דומייה. ופתאום פרצה יללה נוראה — הנשים הכירו את בגדי בעליהן, בניהן ואת קרוביהן. ברור היה שהגברים נרצחו. האבל היה כבד מאוד.

בבית־המדרש ישבנו 6 ימים בתנאים המתוארים.

ביום הששי באו הפאשיסטים הליטאיים ואמרו: השלטונות הגרמניים מסרו לנו להגיד לכם, מנוולים ומציתי אש המלחמה, שיש לכם בית יפה לגור בו, אך בתנאי שבעצמכן תנקינה אותו ומשום זה: תנו נשים לנקות את הבית!

יצאו כמה נשים ואיני יודע אם חזרו. למחר באו אלינו שוב הפאשיסטים וציוו עלינו לצאת לחצר ולהסתדר בשורה. כולנו פרצנו מתוך הבית, כי כל אחד רצה לשאוף אוויר צח, אגב, ירא כל אחד להישאר בבית הזה.

יצאנו ושאפנו רוח, ברם פחדנו, כי לא ידענו לאן מובילים אותנו. ניתנה פקודה: ללכת! התחלנו ללכת. הדרך ארכה כחצי שעה. הגענו אל איזו חצר מחוץ לעיר. שם פקדו עלינו לעמוד. בחצר היו שני בניינים. דיר וחצי דיר. ילדי המחנות צוו להישאר בחצר ולנשי פולאנגן ולילדיהם ניתנה פקודה להיכנס לבנין.

אחר הביאו הליטאים שולחן וכסא. אחדים ישבו ודפתרו אותנו, מה שמותינו ושמות הורינו ומקום מוצאנו ועל המדופתרים ציוו להכנס אל הדיר.

אחרינו דפתרו את כל הפולאנגאים, אך לנו לא נתנו כבר לצאת את הדיר. בערב נתנו לנו לאכול: כרוב חמוץ ותפוחי־אדמה אחדים. אחר ציוו עלינו לקחת תבן מהערימה שנמצאה בחצר. התבן לא הספיק לכולנו ורבים ממנו צריכים היו לישון על רצפת המלט.

בדיר הזה היו החיים עוד יותר קשים.

בכל בוקר ב־5 שעות היו באים הרוצחים הליטאיים מעירים אותנו וסוחבים אותנו לעבודה. עבודתנו היתה להוציא את הענבר מבתי־המלאכה היהודיים ול־העבירם למחסן הכללי [7]. מהעבודה היינו שבים ב־6 אחר־הצהריים. האוכל היה גרוע מאוד. קיבלנו רק פעמיים ביום — בבוקר ובערב. בכל פעם פרוסת־לחם ודג מיובש. נחלשנו כל־כך, עד שלא היה בנו כוח ללכת. גופי נתכסה פצעים ובשביל זה לא יכולתי גם לאכול את זה שנתנו לי.

כאן ישבנו שבועיים. כל הזמן הזה היינו ברשותם של הליטאים והם היו עוד יותר אכזריים מהגרמנים. באמצע הלילה היו יורים אל תוך דירנו כדי להפחידנו. הגרמנים היו באים לפעמים רחוקות מאוד. ביקורם היה לשם סקרנות לבד. דוגמת הביקור בגן חיות. ואז היו מצביעים על כל אחד ואומרים: 'לויזע פעטטע יודען' [8]! ובאמת היינו יותר דומים לחיות מאשר לבני אדם. כולנו היינו מגודלים פרא ומזו־המים, כי לא נתנו לנו אפילו להתרחץ.

לאושרנו קיבלנו אנו השאבלאים רשות לצאת את המחנה הזה. ביום גשם אחד בא שוטר וציווה על כולנו לצאת אל החצר ולהסתדר בשורה. הוא עצמו הכניס לדיר שולחן וכיסא, ישב והתחיל לדפתר אותנו. כל אותו הזמן עמדנו בחוץ וחיכינו בתור. הגשם הרטיב את כל בגדינו, אך אנו מוכרחים היינו לעמוד. לבסוף נגמר הדפתור ואנו נכנסנו חזרה אל הדיר.

אחרי ימים אחדים ביום חם בא אותו השוטר במכונית וקרא את ילדי שאבלי לפי שמותיהם. כל שנקרא צריך היה להיכנס עם חפציו אל המכונית. גם אני הייתי בין הקרואים. כשכולם נכנסו זזה המכונית.

יצאנו באופן כזה מכלא הביתה. בדרך נשברה המכונית ואנו מוכרחים היינו ללין בכפר. למחר הגענו למחוז חפצנו.

מה היה גורל יתר הילדים לא ידוע לי [9].

7. פולאנגן היתה למעלה ממאה שנים מרכז לתעשיית ענבר, כל המקצוע הזה היה כולו בידי היהודים.

8. פירושו, כנראה: יהודים שמנים ככינים!

9. מחוץ לילדי שאבלי לא ניצל מהם איש. יתר הילדים נשמדו יחד עם נשי פולאנגן וילדיהם זמן קצר אחרי צאת השאבלאים.

נספח שלישי: עדות חבר המינהלה שמואל בורגין

על המחנה ביאנישק

בדצמבר 1943 הגיעה מכונית ממחנה 'O.T.' שביאנישק למחנה 'H.V.M.' שב־גוברניה (פרבר שאבלי). 4 נערות היו במכונית והן סיפרו שיש מחנה גדול של יהודים על־יד יאנישק, ובו נשים וילדים הנתונים בתנאים איומים. הנערות לא יכלו להאריך בשיחה בגלל ההשגחה הקפדנית של הגרמנים, אבל הן סיפרו עוד שבקרוב יבקרו ב־'H.V.M.' אנשים מן המחנה שלהן. הדבר נמסר לראשי המחנה בגיטו והללו ערכו את מפעל איסוף המלבושים.

מחנה יאנישק היה שייך תחילה למחנות שבלאטביה, והועבר באפריל 1944 לתחום פיקודו של שלף. הלה נסע ליאנישק לקבל לידיו את המחנה ולקח עמו את שמואל בורגין, סגנו של ראש המחנה גיאורג פאריזר. הם מצאו שם 483 [1] איש ואשה, ומהם רק 220 היו מוכשרים לעבודה; כל השאר היו זקנים וילדים. האנשים נלקחו בשנות הכיבוש הראשונות מסביבת סמארגון שבגליל וילנה. במשך כל הזמן היו מנותקים ממקומותיהם ונדדו עם פלוגת ה־ 'O.T.'. ביאנישק שוכנו בבית לבנים גדול בלא־קירות פנימיים ושכבו על גבי מדפים קשים בלי כל מזרן או מצע אחר. מראיהם ותלבושתם היה עלוב ביותר. 70 גברים עובדים היו במחנה שני סמוך, מעֵבר לגבול הלאטבי. המצב במחנה ההוא היה קשה יותר, לאנשים אבדה צורתם האנושית. שלף ובורגין נסעו ללאטביה והעבירו את 70 האנשים למחנה ביאנישק. מנהל הבנייה שביאנישק פנה בדרישה לקחת ממנו את כל הזקנים והילדים שאינם מוכשרים לעבודה, ולחלקם בין כל מחנות שאבלי. משמעותו של דבר זה היה פירוד המשפחות וחלוקתן. בהשתדלותו של בורגין אצל שלף הושארו לפי שעה הזקנים והילדים במחנה יאנישק. בורגין העביר אל בית־החולים שבשאבלי את כל החולים הרבים והנשים ההרות שבמחנה יאנישק. הצפיפות בבית־החולים גדלה עד כדי כך, שלא היה מקום שכיבה לכולם. הטיפול בנשים ההרות היה קשה, שהרי היה צריך לגרום לכולן הפלה מלאכותית. אולם הרופא היה טרוד בעבודה רבה ולכן טיפל תחילה רק בנשים שהיו בחודשי ההריון האחרונים.

1. בדצמבר 1943 נקבו אנשי המחנה את המספר 622 במכתבם לנציגות היהודית שבשאבלי. ייתכן שנתמעטו מאז עד אפריל 1944 כדי המספר הנזכר בטקסט.

אנשי גיטו שאבלי המשיכו לתמוך באנשי יאנישק בבגדים ובמזון. ברם, אנשי יאנישק גם נוצלו בצורה בלתי הוגנת. לאחר שברחו 64 האנשים שעסקו בשריפת גופות ההרוגים[2], דרשה הס"ד ממשרד העבודה בקובנה לספק לה 50 איש אחרים לעבודה זאת, שנקראה בפיהם 'עבודת חוץ'. הציע רבינוביץ', ראש משרד־העבודה, לס"ד לקחת אנשים מגיטו שאבלי. כשקיבל גיאורג פאריזר את הפקודה, ביצע אותה במחנה יאנישק. 50 האנשים נלקחו בשתי מכוניות־דואר סגורות. יהודי שאבלי שעבדו באותו יום בקלמי, בהטענת תפוחי־אדמה בשביל 'T.V.L.' ראו את המכוניות וקיטל, הרוצח הידוע מווילנה, רוכב על אופנוע מאחוריהן. שלף סיפר לאחר־מכן שאחד מן החמישים נמלט.

בשעת חיסול המחנות בליטא ביקשה הנהלת 'O.T.' להוביל אתה את המחנה לגרמניה. לאחר השתדלות אצל שלף צורפו אנשי מחנה יאנישק אל אנשי שאבלי ויצאו לשטוטהוף במשלוח הראשון ביום 15 ביולי 1944.

2. עיין ביומן, עמ' 346.

נספח רביעי

משירי גיטו שאבלי

אֲנִי בַּגֶּטוֹ בְּקַוְקָז

אֲנִי בַּגֶּטוֹ בְּקַוְקָז
חַי לִי בְּטִיט־חוּצוֹת נִרְמָס,
וְהַבִּצָּה רַבָּה בַּחוּץ,
כָּל בַּיִת שָׁם שָׁבוּר־נָתוּץ.
וְכָל דִּירָה לְדִיר דוֹמָה,
תִּצְעַד – תִּמְעַד מְלוֹא קוֹמָה,
כָּל חֶדֶר שָׁם גָּדוּשׁ מִטַּף,
כַּף־רֶגֶל, יָד – בְּעֵרֶב־רָב!
כָּל בַּיִת שָׁם מָשׁוּל לְחוֹר,
וְאֵין אָדָם נִכָּר מִשְּׁחוֹר.
גִּבְעָה וָעֵמֶק, הַר־הָהָר,
תִּפֹּל – תִּשְׁכַּב שָׁם וְתִגְהַר!
סָבִיב הַתַּיִל הַדּוֹקֵר,
בַּשַּׁעַר – הַמִּשְׁמָר חוֹקֵר;
אָסוּר שָׁם לְהַכְנִיס דָּבָר,
וְאוֹי לָאִישׁ עַל־כָּךְ עָבָר!
מַכּוֹת לָהֶם הָאֵל יָשִׂים,
כַּמָּה בְּכֹל זֹאת מַכְנִיסִים!
עַל רֹאשׁ, עַל גַּב, עַל גּוּף סָבִיב –
אֵין אִישׁ שֶׁצְּרוֹר הוּא לֹא הִגְנִיב!
בִּגְלַל מַזְלֵג, סַכִּין אוֹ כַּף
אִישׁ עִם אָחִיו נִצִּים יַחְדָּו.

וְ׳כֶלֶב׳ זֶה לָזֶה אוֹמֵר,
בְּפֶצַע אֶת הָרִיב גּוֹמֵר.
אֶחָד בְּזַעַף סִיר מֵעִיף,
וְהַשֵּׁנִי בְּסִיר מֵשִׁיב.
וּבִמְהוּמָה וּבִצְעָקָה
הַמִּשְׁטָרָה שָׁם מֻזְעָקָה.
נוֹתֶנֶת הִיא לָהֶם שָׁהוּת
חָמֵשׁ דַּקּוֹת לְהִתְפַּיְּסוּת.
וָלֹא – לַחְמָם מַעֲבִירִים!
שְׁנֵיהֶם כַּסִּיד הֵם מַחֲוִירִים...
הֵם אַךְ שָׁמְעוּ אֶת הָאִיּוּם
וְלַמְּרִיבָה בָּא הַסִּיּוּם.
אִיּוּם הַלֶּחֶם – הוּא עָזַר
וּשְׁלוֹם־הַבַּיִת שׁוּב חָזַר!
וְכָל אֶחָד שַׁרְווּל מַפְשִׁיל
וּמְבַשֵּׁל לוֹ שׁוּב תַּבְשִׁיל:
מִינֵי־מִינִים מִזֶּה הַסּוּג,
כֻּלָּם דּוֹמִים הֵם בְּדִיּוּק;
מֵאֲפוּנִים ׳כָּבֵד׳ צָלוּי,
מִבֻּלְבּוּסִים ׳פַּשְׁטִיד׳ אָפוּי:
מִכְּרוּב מִינִים שֶׁל מַטְעַמִּים
שֶׁלֹּא נוֹדְעוּ עוֹד בָּעַמִּים...

בְּגֶזֶר־עֵץ הַמִּתְחַלֵּק –
בַּשֵּׁל שָׁבוּעַ וְדַלֵּק!
שָׁעָה וּשְׁתַּיִם זֶה מַסְפִּיק –
וְאֵין בַּמֶּה עוֹד לְהַדְלִיק!

כָּזֹאת קוּקָזֶלָה נִרְאֵית,
כָּזֹאת בְּכָל דִּירָה נַעֲשֵׂית!
וְכָךְ הַיְהוּדוֹן לוֹ חַי
וּמְצַפֶּה לְטוֹב... הַלְוַאי!

חנה חייטין (גיטו שאבלי)
הנוסח העברי: שמשון מלצר
המנגינה: ד. בייגלמן
מסר: ד"ר א. ירושלמי

שְׁנוֹרִיטֶה

הִנְנִי הוֹלֵךְ וְצַעֲדִי מָהִיר,
וְתַרְמִיל מָלֵא לִי, סַחַב לְמַכְבִּיר,
וְרַגְלַי מִיֶּגַע לִי מִתְכּוֹפְפוֹת,
וּנְעָלַי הַשְּׁתַּיִם מַיִם רוֹעֲפוֹת.
שְׁנוֹרִיטֶה הָלַכְתִּי, וּבְרֹב יִרְאָה...
אַךְ כַּפְתּוֹר־נְחֹשֶׁת כְּלָל לִי לֹא נִרְאָה!
וְהֶשֵּׂג הִשַּׂגְתִּי אוֹצָרוֹת לָרֹב,
מֵהֵיכָן יֵשׁ כֹּחַ אֶת כָּל־זֶה לִסְחוֹב!
בִּלְבוּסִים תַּרְמִיל לִי – אֵיזוֹ מַחֲשָׁבָה!
וּגְרִיסִים שַׂקִּית לִי – כַּמָּה הִיא שָׁוָה!
חֲטִיבָה שֶׁל לֶחֶם – כַּחֲצִי כִּכָּר,
וּבָשָׂר מִצֵּלָע, חָתָךְ הַנִּכָּר!
הִנְנִי הוֹלֵךְ לִי, לַמַּחֲנֶה צוֹעֵד,
מִי נִצָּב בַּשַּׁעַר, בִּשְׁמִירָה עוֹמֵד?
בָּאתִי אֶל הַשַּׁעַר, אוֹי־אֲבוֹי, צָרָה!
מַחֲצִית בַּקְבּוּק לוֹ – כְּלוּם לִי לֹא קָרָה...

בָּאתִי אֶל הַחֶדֶר, קַר הוּא וְרָטֹב,
וּמַרְאֶה כָּל יֶלֶד חִוַּרְיָן, צָהֹב.
תַּרְמִילַי רָאוּ רַק – וְעָלְזוּ עָלוֹז,
וּפְרוּסוֹת הִתְחִילוּ מִן הַפַּת לִפְרוֹס!
הַתַּנּוּר הִסַּקְתִּי, הֶעֱלֵיתִי אֵשׁ,
הַגְּרִיסִים שָׁפַתִּי, כָּל־כַּמָּה שֶׁיֵּשׁ.
אֵשׁ לָהּ מִתְלַקַּחַת – הוֹי, כַּמָּה זֶה טוֹב!
הַצָּרוֹת לְרֶגַע נִשְׁכְּחוּ סוֹף־סוֹף!
הַגְּרִיסִים רָתְחוּ – לַשֻּׁלְחָן... וְהָם!
הַקֵּיבָה נִרְגַּעַת, בָּרַגְלַיִם חֹם!
מִשִּׂמְחָה שָׁכַחְנוּ שֶׁהִנְּנוּ יְהוּדִים,
וּבְזֶמֶר יַחַד אָנוּ אֲחוּדִים!
הִנְּנוּ כֻּלָּנוּ שְׁנוֹרְרִים הַיּוֹם,
כִּי יְהוּדִים אֲנַחְנוּ – יִשְׂטְמוּנוּ שָׂטוֹם!
הָבָה וְנָשִׁירָה, וּבִמְלוֹא פִּיּוֹת;
הוֹי, מַה רַע וָמַר הוּא, יְהוּדִי לִהְיוֹת!

חנה חייטין (גיטו שאבלי)
הנוסח העברי: שמשון מלצר
המנגינה: א. טייטלבוים

אַךְ יָבוֹא וְיַגִּיעַ הַבֹּקֶר

אַךְ יָבוֹא וְיַגִּיעַ הַבֹּקֶר
וּבַשַּׁעַר פַּנָּס עוֹד יָהֵל,
הַיְּהוּדִים לַעֲבוֹדָה יְמַהֲרוּ,
קֹדֶם זָאקְנֶה, אַחֲרֵי־כֵן הוֹפֶל.
אַרְבָּעוֹת בְּשׁוּרָה כָּךְ נִצְעָדָה,
קַפְקָפִים מִשֶּׁל־עֵץ בָּרַגְלַיִם,
הַתַּרְמִיל מִן הַצַּד,
הַמֶּרְחָק לֹא מוּעָט –
הוֹי חָזְרוּ יְמֵי פַּרְעֹה וּמִצְרַיִם!
הִתְרַחֲקוּ הַטּוּרִים, הָלָכוּ,
אֲחֵרִים מְהַלְּכִים בְּטוּרִים.
וְאוֹתָם קַפְקָפִים יְקַשְׁקְשׁוּ,
וְאוֹתָם מַלְבּוּשִׁים אֲפוּרִים.
קֹדֶם בּוּבָּה אַחֲרֵי־כֵן גַּם אוֹטֶה,
בִּכְבֵדוּת רַגְלֵיהֶם יְלַבֵּטוּ.
בְּכָל צַד הַמִּשְׁמָר
בַּמִּצְעָד הַנִּמְהָר,
הַפַּרְגּוֹל עַל הַגַּב מְחַבֵּט הוּא.
אֲבָל לֹא יְהוּדִים יִתְיָאֲשׁוּ
שֶׁאוֹיֵב מְשַׁעְבְּדָם וּמַשְׁפִּיל,
לֹא לָנֶצַח יַקִּיף אֶתְכֶם חֹשֶׁךְ,
לֹא לָנֶצַח הַלַּיְלָה יַאֲפִיל.
יוֹם יָבוֹא וְלַחֹפֶשׁ תֵּצְאוּ
מִן הַטְּלָאִי הַצָּהֹב וְהַתַּיִל,
הַיְּהוּדִי – הוּא הָיָה
וְלָעַד הוּא יִהְיֶה,
לֹא יֶחְדַּל כְּמוֹ יוֹם וּכְמוֹ לַיִל!
וְעַל־כֵּן בְּשִׂמְחָה, בְּעֹז־רוּחַ,
צַעֲדוּ, וְדָבָר אַל חָשׁוּב!
לֹא לָנֶצַח הַחֹשֶׁךְ, הָאֹפֶל,
צַעֲדוּ, עוֹד יִהְיֶה לָנוּ טוֹב!

חנה חייטין (גיטו שאבלי)
הנוסח העברי : שמשון מלצר
המנגינה : המחבר לא ידוע
מסרה : שושנה איידלמאן

נספח חמישי

ארבע תעודות גרמניות על גיטו שאבלי

1

Vermerk:
Soeben erschien der SS-Obersturmführer Hamann, Einsatzkommando 3 in Kauen im Auftrage des SS-Standartenführers Jaeger in Kauen und teilte mit, dass er vom SS-Standartenführer Jaeger in Kauen den Befehl hätte, sämtliche Juden in Schaulen zu liquidieren und dass er mit den Vorbereitungen sofort zu beginnen hätte. Die Liquidierung solle am Montag vor sich gehen.

Ich habe die Liquidierung ganz energisch abgelehnt und darauf hingewiesen, dass nach einer Anordnung des Reichskommissars von weiteren Liquidierungen der Juden auf jeden Fall Abstand zu nehmen sei. Gleichzeitig habe ich darauf hingewiesen, dass bei einer Liquidierung der männlichen Juden in Schaulen alle grossen Betriebe stilligen würden, da sämtliche Facharbeiter Juden sind.

Ich habe dem SS-Obersturmführer Hamann die Durchführung seines Auftrages untersagt und ihn ersucht, dieses dem Standartenführer zu melden.

Schaulen, am 3.9.41 gez.: Gewecke

(ארכיון ״יד ושם״, מאוספי הוועדה ההיסטורית היהודית במינכן)

2

DER GEBIETSKOMMISSAR IN SCHAULEN

Schaulen, am 8. September 41
Schr.-Hp.

An den
Herrn Reichskommissar fuer das Ostland
Riga.

Betr.: SS-Standartenführer Jaeger.

Heute erschien auf der Dienststelle des Gebietskommissariats in

Schaulen ein Hauptmann Stasys Senulis, wohnhaft in Schadow, Kreis Ponnewesch, um zu erklären, dass er im Auftrage des SS-Standartenführers Jaeger alle Silber- und Goldgegenstände, die aus jüdischem Besitz stammen, zu übernehmen hätte. Er sei nun in Schadow und ausserdem in Radviliskis gewesen. Beide Bürgermeister hätten sich — auf eine Anordnung des Gebietskommissars hin — geweigert, diese Gegenstände auszuhändigen. Ich habe dem Senulis die Durchführung des Auftrages von SS-Standartenführer Jaeger strikte untersagt und bitte Sie, dem Standartenführer Jaeger alle Eigenmächtigkeiten in Judenangelegenheiten zu untersagen.

Die beiden Bescheinigungen, die in Abschrift beiliegen, wurden dem Hauptmann Senulis abgenommen.

Dieser neue Vorfall beweist eindeutig, dass Standartenführer Jaeger sich über die vom Reichskommissar und Gebietskommissar zur Erfassung des jüdischen Vermögens erlassenen Anordnungen hinwegsetzt und sich um Sachen kümmert, die ihn nichts angehen.

Wenn diese Uebergriffe der SS nicht endlich aufhören, muss ich als Gebietskommissar die Verantwortung für eine ordnungsmässige Erfassung des jüdichen Vermögens ablehnen. Im übrigen werde ich bei jeder sich bietenden Gelegenheit die Kreischefs und Bürgermister schärfstens anweisen, ausser vom Reichskommissar, Generalkommissar and Gebietskommissar von keiner Dienststelle Anweisungen entgegenzunehmen. Der Wichtigkeit halber erhielt der Herr Generalkommissar in Kauen ein Schreiben gleichen Inhalts.

gez.: Gewecke

תעודה זו הוגשה ע״י התביעה למשפט פושעי המלחמה הראשיים בנירנברג ומספרה : 3361-PS.

3

DER GEBIETSKOMMISSAR IN SCHAULEN

Schaulen, am 11. September 1941

Persönlich

An den
Reichskommissar für das Ostland,
Gauleiter Lohse
Riga.

Wie aus den beigefügten Aktenvermerken ersichtlich ist, bestehen z.Zt. mit der SS heftige Differenzen, die auf dem schnellsten Wege durch Ihr persönliches Eingreifen beseitigt werden müssen.

Der Obersturmführer H a m a n n erschien im Auftrage des Standartenführers Jäger zunächst bei dem Führer der SD Restkommando EK 2, SS-Hauptscharführer Gottschalk und erklärte diesem in einem ausserordentlich anmassenden Ton, dass in Schaulen bezüglich der Judenangelegenheiten ein Saustall herrsche und dass er den Auftrag hätte, sofort sämtliche Juden in Schaulen ohne Rücksicht auf die Wirtschaft zu liquidieren. Kurz darauf erschien Hamann bei mir und wiederholte in einem nicht so anmassenden Ton seinen Auftrag, worauf ich ihm sofort in eindeutiger Weise im Beisein des Stabsleiters die Liquidierung von Juden in Schaulen untersagte. Ich erklärte ihm weiter, dass für mich als Gebietskommissar einzig und allein die Richtlinien und Anordnungen des Reichskommissars massgeblich wären und dass ich vom Reichsleiter den besonderen Auftrag erhalten hätte, dafür zu sorgen, dass in Schaulen sämtliche Juden, die als Facharbeiter in der Lederwirtschaft oder sonst an wichtiger Stelle in der Wirtschaft tätig sind, im Ghetto zusammengefasst würden und bis auf weiteres dem Arbeitsprozess erhalten blieben.

Als daraufhin Hamann kurzerhand erklärte, dass ihn das garnichts anginge und ihn die Wirtschaft überhaupt nicht interessiere kam ich zu der Überzeugung dass er sich nicht davon abhalten lassen würde seinen Auftrag sofort durchzuführen; ich habe ihm dann noch deutlicher als zuvor meinen Standpunkt klargemacht.

Wie der Stabsleiter Ihnen bereits gesagt hat besteht innerhalb des Gebietskommissariats ein einwandfreies Zusammenarbeiten. Darüber hinaus ist die Zusammenarbeit mit den Kreischefs und Bürgermeistern in jeder Beziehung gut und reibungslos. Ich habe den Eindruck, dass die litauischen Behörden vertrauensvoll die Anordnungen und Massnahmen der Zivilverwaltung befolgen und dass sie uns aller Wahrscheinlichkeit nach niemals Schwierigkeiten machen werden. Die Zusammenarbeit mit den deutschen Dienststellen lässt manchmal zu wünschen übrig. Kleinere Differenzen mit der Wehrmacht sind bisher immer noch in einem für uns günstigen Sinne bereinigt worden.

Von einer Zusammenarbeit mit den SS-Dienststellen kann bisher leider keine Rede sein, woran die SS allein schuld ist. Der Standartenführer Jäger hätte sich, wenn er Sonderaufträge zu erfüllen hat, unbedingt vorher mit mir als Gebietskommissar in Verbindung setzen müssen, dann hätte sich auch ein vernünftiger Weg gefunden, um alle schwebenden Angelegenheiten zu bereinigen. Wenn Jäger es aber für richtig hält, sine Sonderaufträge ohne vorherige Rücksprache mit dem Gebietskommissar auszuführen und sogar Litauer mit der

Durchführung dieser Aufträge zu beauftragen, dann darf er sich nicht wundern, wenn unsererseits entsprechende Gegenmassnahmen getroffen werden, d.h. dass d ielitauischen Kreischefs, Bürgermeister usw. — wie bereits geschehen — mit der besonderen Weisung versehen werden, Anordnungen usw. von keiner anderen Dienststelle als der des Gebietskommissars, Generalkommissars und Reichskommissars entgegenzunehmen.

Wenn Standartenführer Jäger seine Männer durch das Gebiet schickt, um das jüdische Vermögen, für dessen ordnungsmässige Erfassung sowie Ablieferung ich als Gebietskommissar verantwortlich bin, zu beschlagnahmen, dann besteht keine Gewähr mehr, dass das gesamte jüdische Vermögen tatsächlich ordnungsgemäss zur Ablieferung gelangt.

Im übrigen verweise ich betr. Judenangelegnheiten noch besonders auf die beigefügte Durchschrift meines Schreibens an den Herrn Generalkommissar vom 10. ds. Mts.

gez.: Gewecke

(ארכיון „יד ושם")

4

10. September 1941

An den
Herrn Generalkommissar
in Kauen.

Betr.: Judenangelegenheiten in Schaulen.

In Ergänzung unserer mündlichen Aussprache vom Dienstag, den 9.9.41 möchte ich Ihnen noch folgende grundsätzliche Ausführungen machen:

Das Gebietskommissariat Schaulen, umfassend die Kreise Schaulen-Stadt, Rokischken, Ponewisch, Krottingen, Raseinen, Birsen, Moscheiken, Telsche, Tauroggen, Utena, und Zarasai, war bei unserem Eintreffen noch ziemlich stark von Juden bewohnt. Nach den uns mitgegebenen Instruktionen und den uns später zugegangenen schriftlichen Richtlinien über die Behandlung der Juden wurden die einschlägigen Massnahmen zur Durchführung dieser Richtlinien gethroffen. Heute sind fast alle Kreise judenfrei. Die einzige Ausnahme hierbei bildet die Stadt Schaulen. Hier sind noch rd. 6000 Juden ansässig. Diese 6000 wurden in 2 voneinander abgetrennt liegenden Ghettos untergebracht. Nach den einzelnen Verschickungs-

aktionen, die infolge von Sabotage an Fernsprechleitungen usw. stattfanden, verminderte sich die Zahl auf ungefähr 5000. Die Aktion dürfte noch nicht als abgeschlossen zu betrachten sein, da neuerdings wiederum ein Fall von Sabotage stattfand.

In Verfolg der Sühnemassnahmen wurden heute früh ein Teil Juden und ehemals mit der kommunistischen Partei sympathisierende Litauer verhaftet. Sollte sich erneut an Staats- bzw. Wehrmachtseinrichtungen vergriffen werden, so erfolgt die öffentliche Exekutierung von rd. 100 Inhaftierten. Nach Abschluss der gesamten Verschickungsaktionen werden im Gebiet Schaulen rd. 4000 Juden, einschliesslich Familienangehörige, übrigbleiben, die als Spezialarbeiter gebraucht werden.

Ergänzend möchte ich noch mitteilen, dass in Schaulen selbst eine ziemliche Industrie herrscht, deren Spezialarbeiter ausschliesslich Juden sind. Man kann hier keinerlei Arbeiten ausführen lassen, an deren Herstellung Juden nicht massgeblich beteiligt sind. Besonders bemerkbar macht sich dies in der Lederverarbeitungsindustrie. Hier sind alle Facharbeiter ausschliesslich Juden. Es wurden aber bereits die Anordnungen an den Kreischef bezw. Bürgermeister herausgegeben, zu jedem jüdischen Spezialarbeiter einen jungen Litauer zu geben, damit dieser sich einarbeiten kann, um zur gegebenen Zeit das Judenproblem ohne Schädigung der Wirtschaft restlos zu lösen.

Ich glaube, dass Sie auf Grund der bereits stattgefundenen mündlichen Aussprache und nach Vorlage dieses Berichtes der Überzeugung sein werden, dass die Judenfrage im Gebiet Schaulen mit der nötigen Intensität und nationalsozialistischen Härte durchgeführt wurde.

gez.: Gewecke

(ארכיון 'יד ושם')

גיטו שאבלי (ליטא)

קנה־המידה 1:2000

רח' גינקונו

בית
הסוהר
(האדום)

אזור
טראקו

רח' טראקו

שער הגיטו

בי״חר פרנקל

בי״חר
זמלין

בית־הסוהר
(הלבן)

רח' וילנה

רח' פאביז'

שער
הגיטו

אזור קאוקאז

רח' שילו

לפי שרטוטו של אינג' יוסף לביא (ליבוביץ), חיפה, מאי 1957

גיטו שאבלי

גיטו שאבלי אזור קאווקאז

קנה־המידה 1:1000

בית־הקברות היהודי (העירוני)

רח׳ וילנה

רח׳ גלגודו

רח׳ קאווקאז

רח׳ שער הגיטו

רח׳ בית־הקברות היהודי

השטח שקוצץ

רח׳ אז׳רו

מקרא:

גדר התיל

○ תא הזקיף

1 משרד העבודה

2 קואופראטיב

3 מרפאה

4 בית־הספר

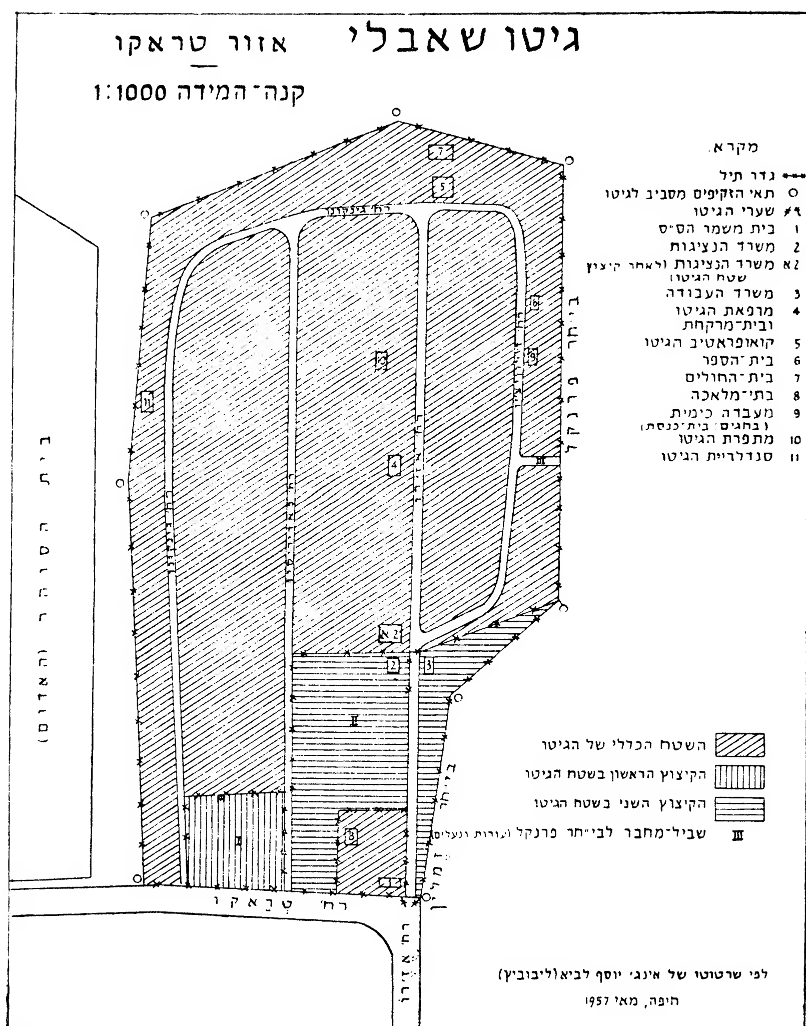
5, 6 בית־החולים (לשעבר בית־הטהרה ודירות השמשים ולחברה קדישא)

7 מאפיה

8 תלייה לראווה

לפי שרטוטו של אינג׳ יוסף לביא (ליבוביץ), חיפה, מאי 1951

גיטו שאבלי, אזור קאווקאז

גיטו שאבלי, אזור טראקו

מפתח המקומות[1]

[יישובים, מחוזות, ארצות]

[1] לא נרשמו ב׳מפתח׳ העיר שאבלי על רחובותיה ורובעיה ולא הארץ ליטא.
[2] לפי המשך היומן נראה שנכתב שם זה כאן בטעות וצריך היה להיכתב ׳דאוגיאליאי׳.

